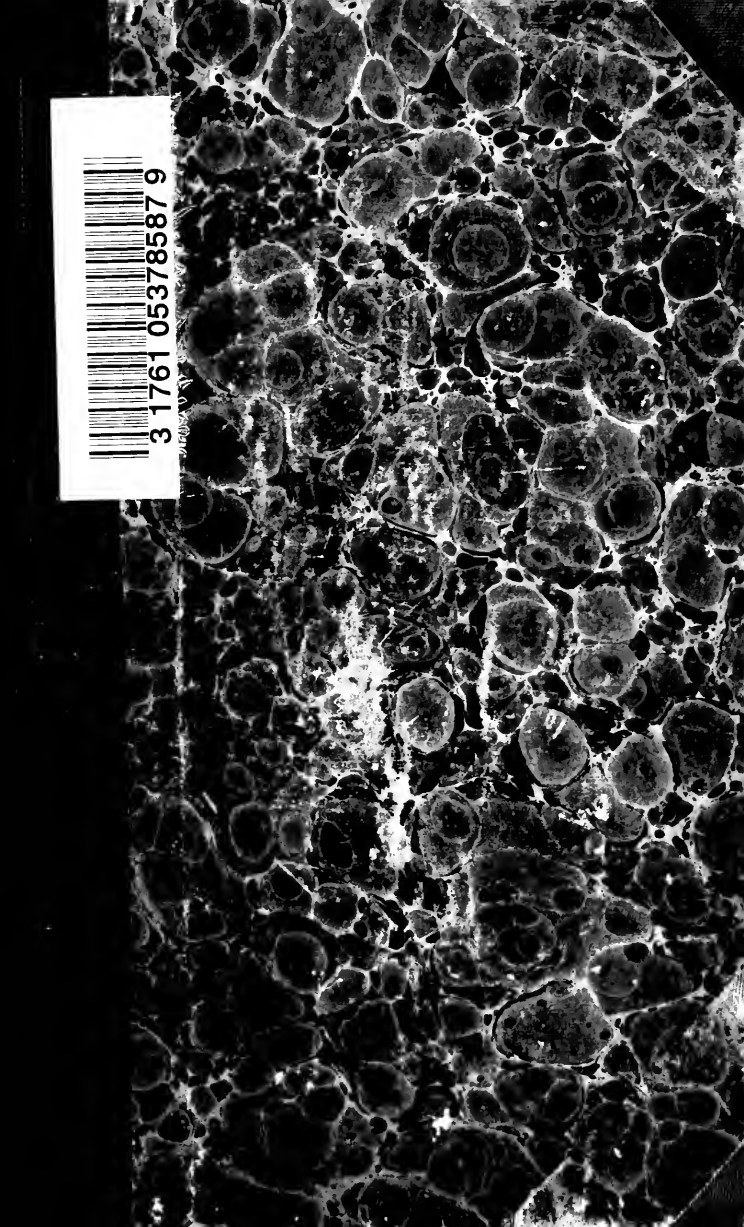
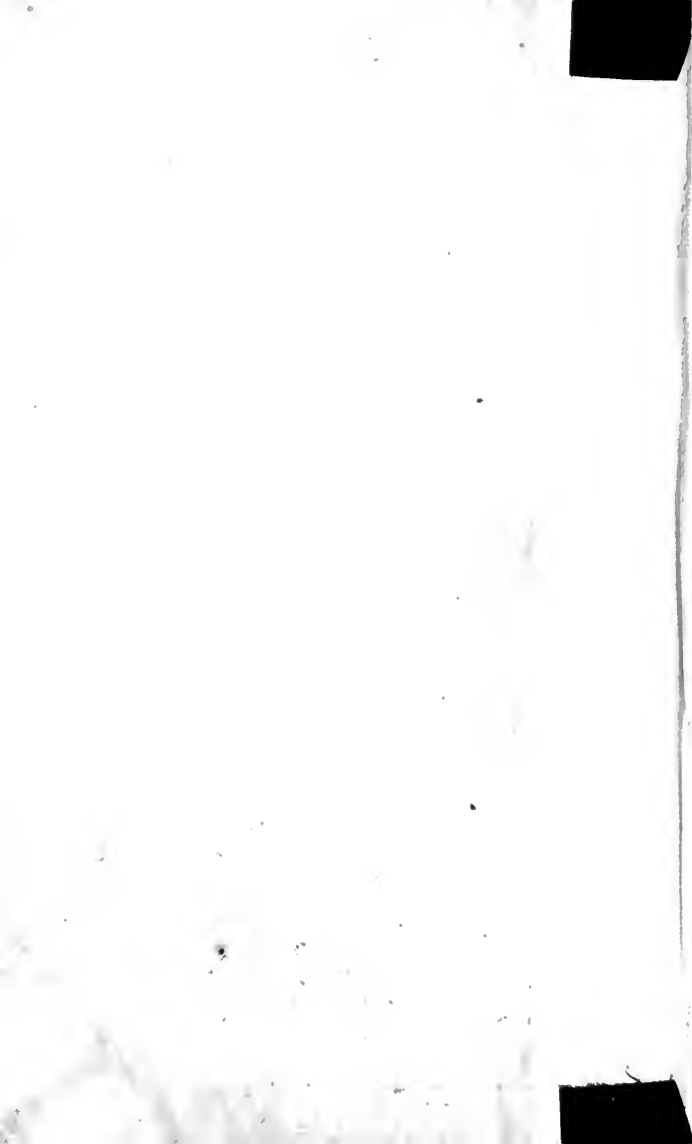

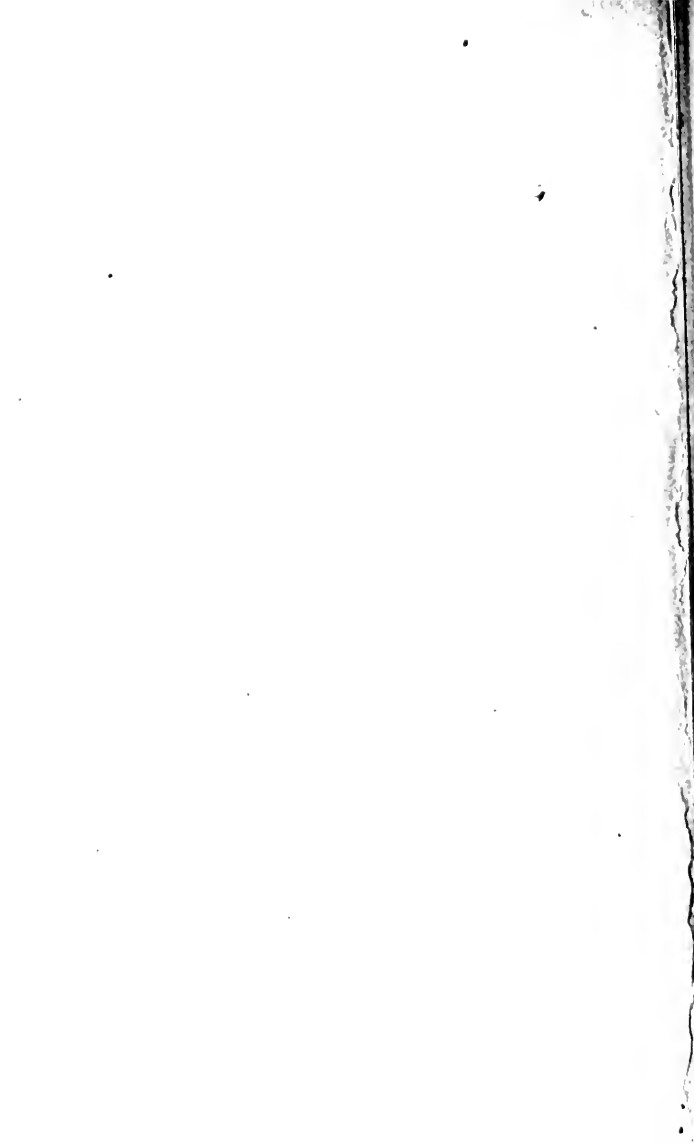

3 1761 05378587 9

B. Bauerová

I

ČECHY, země i národ.

Obraz statistické-historický,
jejž s pomocí jiných spisovatelů
vzdělal
Dr. Fr. L. Rieger.

S mapou království Českého.

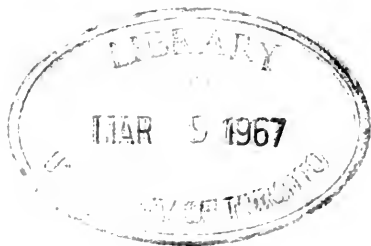
(Vyňato ze „Slovníka Naučného.“)

Cena: 2 zl. 40 kr. r. č.

V Praze, 1883.

Nákladem kněhkupectví: I. L. Kober.

DB
204
R5

Tiskem Rohlíčka a Sieverse.

Předmluva.

Znej sebe sám, a nebudeš se ani přeceňovati ani pod cenu vážiti; hled' bys nebyl cizincem ve vlasti své: zlatá to dvě pravidla, jichž pilné šetření jak jednotlivce tak i celé národy mnohých chyb a výstředností uchrání. Ovšem že ti, kteříž jen *sebe* znají, o poznání jiných nepečující, snadno v rozličné bludy zaběhnou: budou jiné holedbavostí a chvastavostí svou urážeti, budou jim odpírati i práva i čest, kteréž jim náležejí. Právě vzdělání žádá, abychom jiné znali i spravedlivě cenili, především ale poznání vlastních věcí nikdá nezanedbávali. Kdo sebe a vlasti své neznají, nebudou znáti kterak těžiti ze sil svých a bohatství země své, nebudou věděti, kterak by se učinili užitečnými národu svému, opominou zastávati práv svých a postrádají tak důstojnosti osobní i národní, poklonkující přes míru jiným, jichž skutečná hodnota vlastní jich cti a ceny nepřevyšuje, ba jim snad ani se nevyrovná.

V tuto pak chybu upadají právě nejčastěji mnozí krajané naši; neznají ani všelikých předností, jimiž se skví krásná vlast naše, aniž minulé slávy svého národu, aniž toho co tento, v okolnostech jakkoli trudných, i nyní silou ducha svého i neunavenou prací svou v každém oboru činnosti lidské užitečného a čestného i slavného vyvádí.

Má-li nabyti národ náš čestnějšího postavení mezi národy, musí tedy především znáti a ceniti sebe sám. K tomu chtěli jsme mu podati rukojeť příhodnou, rukojeť, kteráž by posloužila zvláště učící se mládeži naší, jižto svěřena jest budoucnost naše. I sestavili jsme rámeček, k jehož vyplnění jsme vyzvali mnohé výtečné dělníky na roli národního vzdělání, hledíce k tomu, aby každý z nich nakreslil onu část, jejíž poznání je zvláště úkolem jeho literárních snah; uznání znalci, ba mistrové slovní vědy své propůjčili nám ochotně pomoci své, jako zejména páni: pr. Erben, Kořístka, Krejčí Jan, Maloch, Malý, Palacký Fr., Palacký Jan, Prach, Purkyně Em., Špatný, kn. Rud. Thurn a Taxis, Tieftrunk, Tomek, Vocel, Vysoký, Zap, Zeithammer, Zelený, Zikmund a Zvonář.

PP. Malý a Zeithammer i v samé redakci, kteréž jsme pro jiné práce veřejné všecku svou pili věnovati nemohli, značně

nás podporovali; a tak povstal tento obraz vlasti i národu našeho, původně sice pro „Slovník naučný“ určený, ale již spředu s tím úmyslem pracovaný, aby se obecnstvu a zvláště mládeži naší co příručná kniha podal.

Z něho pozná bohdá každý našinec, jakým bohatstvím a jakou neobyčejnou rozmanitostí plodů, zjevů všelikých obdařena je země, ježto se dostala za vlast — za dějiště národu našemu; z něho pozná, jak hrdinně, jak pilně, jak vytrvale a důmyslně nevelký ale dělný národ ten působil po celé tisíciletí na dějišti, tu slavnou obranou práva i bytu svého, národnosti i samostatnosti své, tu ve vědách a umění, ve snahách šlechetných o mrav, viru a svobodu, tu o hojnou výrobu statků hmotných a zvýšení blahobytu obecného rolnictvím, průmyslem i obchodem. Z obrazu toho pozná zajisté každý, ano i doklady dokázati dovede, že země naše nad mnohé větší vyniká nevyčerpatelným bohatstvím i neobyčejnou krásou, že národ náš nad jiné četnější národy předčí slávou a zásluhou z minulosti, pevným setrváním v nehodách a za dob nynějších schopností, pružností a dělností, kteréž mu jsou pevným rukojemstvím, že na dějišti světovém nové cti a nové oslavy dobytí si dovede, užije-li moudře hojných darův

vlasti své, bude-li míti důvěru v sebe --
a protož voláme každému Čechovi:

Nejkrasší buď ti rodná země,
Nejdražší buď ti vlastní plémě,
Žes Čechem, hrdě vznes své témě!

V Praze na den sv. Václava 1862.

Dr. Fr. Lad. Rieger.

Kdožkoli se podívá na mapu Evropy, spatří tu ve středu jejím na straně k západu zemi věncem hor obklíčenou a tudíž samou přírodou vyznačenou a co samostatný celek ohraničenou. Vhodněli porovnána Evropa s pannou, může se země tato slušně srdcem jejím nanazvati. Země ta je království České, hlavní to sídlo národu Československého. Jestli to země vynikající bohatstvím i krásou, na slovo vzatá v dějinách i slavnými skutky i velikými pohromami, neboť jakož je požehnána od Boha podnebím mírným, rostlinstvu příznivým, půdou úrodnou, bohatstvím rud a všelikých nerostů užitečných i hojností a všestranným rozdělením vodstva, je též oslavena nad jiné velikými boji duchovými i hmotnými a mnohostranně zvelebeua prací a uměním obyvatelstva svého. Národ Český, zajisté prvotní a hlavní držitel její, jsa velmi nadaný a pracovitý, zatoužil záhy již po větší vzdělanosti a vynikl brzo v rolnictví i průmyslu, v umění i ve vědách tak, že vlast jeho se stala vzorem a učilištěm zemím okolním. Jsa ze všech národů slovanských nejdále na západ posunut, musel národ Český s mocnou sousední říší Římskou (Německou), kterouž posilovala ještě i vzdělanost i církev západní, na východ se šířící, podniknouti boj téměř tisíciletý o bytnost a samostatnost svou, zápas to těžký, kterýž, byli začasť obrovský a skvělý, nemohl býti též bez mnohé nehody a zádavy. Země položená na rozhraní, kde se stýkali živlové slovanský a germanský, vzdělanost západní a východní, byla jako přirozeným jich bojištěm, a Čechům bylo nezřídka podstoupiti boj se Západem za celé Slovanstvo, ješto Západu zase hájiti musili proti návalům

válečných kočovníků od východu, Avarů a Maďarů, Tatarů a Turků. Mimo to bývala země Česká, ležíc na výšině středoevropské, odkudž se rozchází vodstvo ke třem mořím, Severnímu, Baltskému a Černému, a jsouc již od přírody ohrazena horami a lesy, ve všech dalekosáhlých půtkách národův zvláště důležitá co postavení válečné. Pročež bývala od jakživa, i krom bohatství svého državou žádoucí všem podmanitelům, kteříž ve střední Evropě panství své rozšiřovati se suazili, a následovně též hlavním jevištěm mnohých válek, jichžto záhubné stopy však nezmořitelnou a nevyčerpateľnou plodností svojí vždy opět a opět hojila a zakrývala. Rozliční národové následovali po sobě v držení země té, z nichž jeden, Bojové totiž, zůstavili jí jako památku po sobě jméno *Bojohemum* čili *Bohemia*, pod kterýmž je známa u národů západních. Avšak od polovice V. stol. zajali zemi tu někteří kmenové slovauští, z nichž čelni a jako předáci těch, kteříž k západu táhnouli počali, nazváni byli *Čechové*, od nichž pak dostali jméno své ostatní kmenové sousední a příbuzní a nová vlast jich sama. Na tomto dějišti prožil národ Český více než tisíciletou slavnou minulost. Ač nevelký počtem a v držení vlasti nerozsáhlých stával předce národ náš po celé věky neobyčejnou dělností a silou svou mezi přednějšími národy a státy evropskými, a žádný zajisté národ v poměrech podobných nevyrovnal se jemu mocí a slávou. Nedostatek schopnosti a ráznosti nebyl nikoli snad závadou, že nemohl trvale založiti říši velikou, ba ani konečně udržeti samostatnosti politické, ale osamělost jeho, skrovný počet a samo řízení přírody, kteráž zemi České tak úzké meze vytknula. Po mnohém slavném boji přemožen v zápasu nerovném, a po následném omráčení asi dvoustoletém vzkrísil se národ náš na rodné půdě své opět, a vzchopil se pružností nevídanou a životní silou podivuhodnou k nové činnosti, jsa odhodlán dobytí si vzděláním a všestranným úsilím opět čestného postavení mezi národy a budoucnosti, ježto by byla hodna veliké jeho minulosti. — *Cechy*, zemi i národ, položili jsme za předmět tohoto spojenými silami sepsaného poje-

duání. Ze nabylo poněkud větší rozsáhlosti, to nám zajiště každý krajan a rodák netoliko promine, ba snad i vděčně přijme, uváží-li důležitost věci té pro nás, jimžto konečně v každém ohledu především na tou záležitosti musí, abychom zuali sebe a věci svoje nejlépe a lépe než cizí. Pojednáme pak o předmětu svém ve trojím hlavním oddělení *A)* zeměpisném, *B)* statistickém a *C)* historickém, a sice v pořádku následujícím. Počnouce se zeměpisem podáme nejprve *polohu zeměpisnou*, a rozměry země ukážeme v přehledu *kartografie*, kterak tyto od nejstarších dob až na naše časy v mapách obrazně představovány. Povaha půdy samé co do útvaru a výše, jakož i co do látky nerostové, ježto slouží za podklad i rudnictví i všemu rostění, objeví se pak ve *přehledu horopisném a zeměpytném*, jemuž přidán seznam změřených výšek znamenitějších míst v Čechách. Následující *vodopis* vyličí nám, innoho-li povrchu země naší a v jaké způsobě zaujímá vodstvo, tu průmyslu, obchodu i orbě i rybářství sloužíc, tu zase některé ač nevelké prostory užívání lidskému odcizujíc. Přehled *klimatologie* české podá nám obraz podnebí a střídání tepla i vláhy. Kterak se na těchto podmínkách vyvinulo rostlinstvo a živočišstvo ve vlasti naší, ukáží následující články o *květeně a zvířeně české*.

Vyličivše takto poměry země přírodou dané, přejdeme k druhé hlavní části, k statistice, v níž popíšeme stav věci, jak se v zemi utvořil samočinností lidskou a působením společenstva státního. Tu se ukáže nejprve *obyvatelstvo* země co do počtu prostého dle krajů a okresů vyčtené, pak poměrná houštka lidu či *lidnatost*, poměry lidu dle pohlaví, věku a stavu civilního (ženatých a svobodných), dle živností, sídel, stálé nebo počasně usedlosti, pak proměny v těchto poměrech, konečně povaha obyvatelstva dle národnosti a mluvy atd. *Výroba statkův*, kterouž obyvatelstvo způsobuje užitím sil přírodních a přičiněním svým, je druhým hlavním předmětem statistického přehledu našeho. Počnouce s výrobou prvotní, kteráž dobývá hlavně plodin a látek, při nichž přírodě samé velkou ne-li větší část ceny při-

čísti sluší, jako v hornictví, rybářství, lesnictví a při polním hospodářství ve všech jeho větvích, při čemž zároveň o přirozené a politické povaze půdy promluvíme, přejdeme k průmyslu v užším a vlastním smyslu slova, při němž hlavně práce lidská cenu výrobku stanoví, jehož rozličné větve pak s ohledem na látky, v nichž pracuje, popíšeme. Prostředky spojovací t. j. silnice, železnice a splavné vody, na nichž se látky a výrobky od vyráběče k spotřebitelům dostávají, činí přechod přirozený k samé živnosti, kteráž se tím zaměstnává, k tržbě či obchodu a k ústavům pro ně zřízeným. Po výrobě hmotné následuje výroba neb *činnost duchovní a společenská*, jak se jeví v církvi, školství, v časopisectví a ve všelikých ústavech ke vzdělání, umravnění a opatření lidu, načež se představuje samo ústrojí státní, administrace čili správa zemská, právo ústavní, právo státní a poměry mezinárodní království Českého i koruny České, což osobnosti politické, jich práva, čestné přiměty, statky a manství atd.

V části historické předložíme nejprve *dějiny* národu našeho *politické*, proměny držav říše a koruny České, výviu práva ústavního a poměrů mezinárodních, zvláště k Německu, jakož i českého práva soukromého, pak *děje života církevního a historii jazyka* našeho i *literatury* naší, načež přejdeme k *historii krásného umění* v Čechách i *hudby* české a skončíme krátkým přehledem *dějův hmotné výrobné činnosti* naší v *průmyslu* a *obchodu*.

Tak myslíme, že podáme v rámci obmezeném spisu našeho obraz dosti úplný i vlasti naší i národu našeho, a všeho toho, na čem se zakládá jich sláva minulá, jich čest a cena nynější, jich naděje pro budoucnost.

A.

Poměry přírodní.

I. Poloha zeměpisná.

Čechy leží mezi $30^{\circ} 15' 35''$ a $35^{\circ} 1' 22''$ východní délky Ferrské (čili $9^{\circ} 45' 35''$ a $14^{\circ} 31' 22''$ vých. délky Pařížské); pak mezi $48^{\circ} 33' 53''$ a $51^{\circ} 3' 27''$ sev. šířky. a) Zeměpisná délka Čech obnáší tudíž $4^{\circ} 45' 47''$ čili 44 zeměpisných mil; zeměp. šířka $2^{\circ} 29' 24''$ čili 37 mil. Délka Čech je tudíž o 7 mil větší než šířka jich. Čechy jeví se nám na mapě v podobě nepravidelného kosočtverce, jehožto úhly jsou ke 4 končinám obzorníka obráceny. Ještě určitěji naznačíme formu Čech, řekneme-li, že mají podobu nepravidelného šestistranu. Nejzápadnější místo v Čechách nalézá se za vsí *Mähringem* při hranicích bavor. v okr. Ašském kr. Cheb.; nejdále na východ leží triangulační signál na hoře *Sněžniku* v okr. Králickém, kr. Hradeckého. Nejjižnější místo je za vsí *Schlagl* řečenou při bran. hornorak. v okr. Vyšebrodském kr. Budějov., a nejsevernější tvoří vrch *Buchberg* (*Buková*) nade vsí *Hilgersdorfem* v okr. Hanšpašském kr. Litoměřic.; místo to je spolu nejsevernější končina státu Rakouského vůbec. Nyní je v Čechách již více než 250 poloh astronomicky ustanoveno; z těch je trigonometrických bodův 176. Poloha *Prahy* udává se vedle nejnovějších pozorování (Böhm 1857) na $50^{\circ} 5' 19''$ (rozuměj polohu pražské hvězdárny) sev. šířky, a $32^{\circ} 35' 39''$ vých. délky Ferrské č. $12^{\circ} 5' 39''$ pařížské. Důležitější místa v Čechách mají polohu následující (dle *Halácky, Davida, Krejchicha, Litrova, Kreila* a j.): *Boleslav Mladá* (věž farní) $50^{\circ} 23'$ a $11^{\circ} 57'$. *Budějovice* (radnice městská) $49^{\circ} 38' 0''$ a $13^{\circ} 26' 54''$; *Čáslav* (děkan. kostel) $49^{\circ} 54' 44''$ a $13^{\circ} 3' 21''$; *Hora Kutná* $49^{\circ} 52' 0''$ a $12^{\circ} 15' 0''$; *Hradec Králové* (kost sv. Ducha) $50^{\circ} 12' 38''$ a $13^{\circ} 29'$

50"; *Cheb* 50° 4' 59" a 10° 2' 7"; *Chrudim* (kost. děk.) 49° 52' a 12° 55'; *Klatovy* (děk. chrám) 49° 23' 48" a 10° 57' 38"; *Litoměřice* (radnice) 50° 32' 4" a 11° 47' 53"; *Mělník* (kostel děk.) 50° 21' 5" a 12° 8' 20"; *Pardubice* (zelená brána) 50° 2' 22" a 13° 26' 39"; *Písek* (děk. kostel) 49° 18' 21" a 11° 48' 41"; *Plzeň* (kostel prob.) 49° 44' 55" a 11° 2' 32"; *Tábor* (děk. chr.) 49° 24' 57" a 12° 19' 16"; *Teplice* (zámek) 50° 38' 18" a 11° 29' 23"; *Žatec* (děk. k.) 50° 19' 54" a 11° 12' 29". Některá pohraniční místa a znamenitější vrchy mají polohu zeměpisnou: *Anna Sv.* (vrch a kostel nad Chebem) a nejzápad. ustanovené místo v Čechách 50° 4' 17", a 9° 58' 58"; *Bezděz* (věž hradu) 50° 32' 25" a 12° 23' 7"; *Cinvald* (mezník) 50° 44' 10" a 11° 25' 38"; *Ještěd* 50° 44' 3" a 12° 39' 5"; *Hochfichtel* (na Šumavě) 48° 44' 16" a 11° 35' 13"; *Keilberg* 51° 13' 48" a 10° 37' 50"; *Milešovka* 50° 33' 23" a 11° 35' 51"; *Nollendorf* (far. k.) 50° 42' 27" a 11° 32' 59"; *Říp* 50° 23' 18" a 11° 27' 20"; *Sněžka* 50° 44' 15" a 13° 24' 23"; *Trosky* (Panna) 50° 31' 2" a 12° 53' 51". b) Při zvláštní poloze a podobě Čech jsou zeměpisná délka a šířka téměř stejný s největšími vzdálenostmi v zemi. Největší vzdálenost vých. obnáší 40, již. 33 rak. mil. Vzdálenost *Prahy* od místa nejsever. 13 $\frac{1}{2}$, od ostatních nejkrajnější 20 mil; t. j. Praha jest téměř pravý zeměpisný střed České země. Na šířce i délce zeměpisné zakládají se c) rozdíly v dobách i délkách denních. V Králíkách vychází totiž slunce o 20 minut dříve než v Mäbringu, a o 9' dříve než v Praze. Ve Vyšším Brodě trvá zase nejdelší den 15 h. 57', v Praze 16 h. 10', v Hilgersdorffě však u Haněpachu 16 h. 19' 49"; rozdíly vystupují tedy na 13 a 23 minut. d) Délka hranic č. délka obvodní čáry celých Čech pádí se na 196 $\frac{1}{2}$ zeměp. mil; z toho připadá na hranici českou s Bavorsky 37 $\frac{1}{4}$, na saskou 54, na pruskou 32, tedy vesměs na hranici s cizozemskem 123 $\frac{1}{4}$ zeměp. mil. Hranice Čech s Moravou je 46 zeměp. mil dlouhá, s Dolnorakouskem 13 $\frac{1}{4}$, s Hornorakouskem 14 zeměp. mil. e) Poměr hraničné čáry k povr-

chu země jeví se tím způsobem, že na 4·60 □ m povrchu 1 podélná míle hranic připadá; má teda země Česká v poměru k povrchu svému málo hranic, což jest okolnost v nejednom ohledu příznivá, v níž se sotva která země rakouská Čechám rovnati může (neboť v rak. mocnářství vůbec připadá teprva na 10·4 □ m. 1 m. hran.). f) Povaha hranic jejích činí zemi Českou zvláštním celkem, nevylučujíc jí ale zároveň od snadnějšího spojení s vůkolními krajinami. Hranice české jsou sice na mnoze vysoké, ano (jako Krkonoše, Hory Orličné, Šumava a částečně i Český Les) právě horské hřbety, kteréž zvláště za starších dob úmyslnou lesnatostí a pustotou svou vstup do země stěžovaly, ale i nejvyšší z nich dají se četnými sedly nebo průsmyky snadno překročiti, ano mnohé z nich otvírají širokými průlinami volný přístup do země (jako slovácké probbí Domažlické, údolí nejhořejší Moravy, Svatky a poněkud i dolního Labe, dále dolina Lužnice a j. v.). Rovněž poukazuje sourodnost útvarův vysočin pohraničných, sváženost jejich do zemí sousedních, směry řek ano veškerá soustava říčná k mnohotvárné pospolitosti se sousedními zeměmi; tím se dá vysvětliti někdejší rozšířenost české národnosti po Mohanu dolů až k Norimberku ano níže, jakož i probbím Domažlickým do Bavor a údolím Nisy a Smědavy do Sas (k Žitavě, k býv. stolici někdejší české župy Záhožské); těmito poměry zeměpisnými dá se vyložiti někdejší českost Kladska, kteréž je údolím Stěnavy a probbím Náchodským s Čechy spojeno; jakož i posavadní zbytky českého obyvatelstva tam jakož i v hořejší dolině rakouské Lužnice (v někdejší župě Vitorazské). Nejsnadnější však přechod z Čech je do sestérské Moravy, jejížto záp. část má tentýž útvar půdy ano i vodstvo, po většině ještě na půlě české vznikající. K této šťastné povaze hranic, chránících a zároveň spojujících, přidružuje se vzácná sestředěnost samé země a zeměpisná poloha její u prostředku střední Evropy, ve stejné téměř vzdálenosti od kulturních moří evropských, od Paříže a Říma, jakož i od Frankfurtu, Krakova i Pešti; na těchto důležitých země-

pisných poměrech, spojených s jinými, neméně mohutnými a prospěšnými, zakládá se veškeren státní a společenský rozvoj národu Českého se všemi světlými i temnými stránkami jeho; z těchto poměrů zeměpisných naší země vyvinula se přítomnost její, z nich vzroste vlasti naší také lepší budoucnost.

Povrch země české obnáší 943·93 □ mil a rozdělnje se na 13 krajů následujícím způsobem: město Praha 0·14 čtvereční míle, kraj Pražský má 106·27 □ mil, Budějovický 82·47, Pisecký 80·93, Plzeňský 89·94, Chebský 79·31, Zatecký 57·42, Litoměřický 57·39, Boleslavský 65·17, Jičínský 54·08, Hradecký 53·90, Chrudimský 60·99, Čáslavský 71·75, Tábořský 84·17 □ mil.

Kartografie česká, a tudíž i první pokusy o zobrazení země České a jisté určení povrchu, polohy a podoby její a jiných momentů astronomických a fyzikálních, sahají již do počátku XVI. stol., kdež i humanitní studia u nás nesla první ovoce vědecké.

1) První mapu země České vydal v jazyku českém r. 1518 Mikuláš Klaudian, bratr český, kněhtiskař Mladoboleslavský, dav ji r. 1517 v Norimberce ve dřevě vyryti. Jeť sice praktická a příručná i na ony časy dosti pořádaná, nemá však vědeckých základův. Vyšla podruhé r. 1545, 1550 i 1556 při lat. vydáních *Kosmografie* Šebestiána Müstra (s přidáním některých něm. názvů, jakož i stupňového rozdělení č. zeměpisné polohy, mezi 48°30 a 50°55 sev. š.). V též podobě, opatřenou i znaky a jinými krajními ozdobami, připojili ji bratři z Puchova k českému překladu Münstrovy kosmografie z r. 1554. Druhá původní mapa Čech, a to německá a nyní již velmi vzácná, vyšla r. 1558 v Praze prací Jana Krügingra, zahrnujíc spolu i Durinsko a Míšeň, kterouž Abraham Ortelius (Örtel?) ve větších rozměrech vyvedl a r. 1570 i 1592 při svém *Theatrum orbis terrarum* uveřejnil. Táž mapa, ačkoli méně správná než Klaudianova, objevuje se až do r. 1618 nejméně 8krát v rozl. zeměpis. dílech těch časů, zvl. v Němcích a Nizozemí. Důkladnější mapa dala se tehdaž očekávati od trigonometrických prací sl. astronoma i lékaře Padyáše

Hájka z Hájku, kterýž v letech 1556—1563 začal řádné vyměřování země České okolím Pražským, ale pro veliký náklad i nedostatek podpory v tomto za oněch časů téměř neslýchaném podniknutí ustati musil. O vyvedeném nástiuu jeho mapy miňuje se Matouš Kolínský k r. 1563; nepřišlat však pobřehu nikdy u veřejnost. Za to vydal r. 1619 pražský měšťan a proslulý svého času zeměměřič Pavel Aretin z Ehrenfeldu třetí původní mapu z. České, v jaz. čes., na cestách i měřičkých, ač neúplných základech spočívající, kteráž r. 1632 v novém jím samým opraveném vydání vyšla i r. 1665 od známého kněhtiskáře a ryjce Daniela Vusína potřetí bez proměny vydána byla. Aretin udává obvod Čech (i s Kladskem) toliko na 120, povrch na 659 □ mil českých, v čemž ho souvěký politik a první statistik český Pavel Stránský, Balbin, ano mnohem později Bernardin Erber bez velikých rozdílův následují, kladouce obvod Čech na 123·110 a 107, povrch (Erber) na 682 □ mil. Mapa tato je základem všech pozdějších až do r. 1720 a objevuje se v nesčíslných obnovených otiscích, obměnách i opravách v rozl. zeměp. i kartografických pracích oněch dob a ve všech jazycích. Nejsprávnější a nejpěknější nápodobení její zhotovil 1630 slovutný Jiljí Sadeler, pak Sandrart i Blanco. Poněkud samostatná je topografická mapa cisterciáka Vogtena z r. 1712.

2) Nová politická i soudní organisace země České r. 1714 obnovila opět potřebu náležitého vyměření povrchu jejího a zhotovení spolehlivé mapy, a vedle nálezu sněmu českého od r. 1714 uvázel se v záslužnou tuto práci Jan Křištof Müller, tehdaž cis. král. setník, a měřič a provedl ji v 6 letech. R. 1720 zhotovena v Augšpurku (ryjec Käuffer) proslulá jeho mapa země České (a hrab. Kladského) v jazyku německém; v rozměru $\frac{1}{220000}$ a 25 listech, mapa tehdaž největší na světě. Náklad stavův českých na ni převyšoval 24.000 zl. V mapě Müllerově objevuje se poprvé země Česká v pravé podobě své, a o solidnosti a správnosti základův jejích svědčí velikost skutečného povrchu země České

954-87 □mil, jakž jej setník Brandenštejn z ní vy-
počítal. Mapa Müllerova jest první důkladná
práce toho druhu v Čechách a zdroj všech po-
zdějších po 100 téměř let. R. 1726 vydal poručík
Wolfgang Wieland větší mapu Müllerovu v zmen-
šené míře s drobnějším písmem a rovněž v 25 li-
stech podruhé. Jesuita a kartolog Bernardin Er-
ber uveřejnil r. 1760 menší mapu Müllerovu
znova, a zhotovil z mapy Wielandovy 12 map tehd.
krajův českých v jaz. něm. Na Müllerově i Wie-
landově mapě zakládají se i něm. mapy známých
dědicův Homanových v Norimberce (1748, pak
mezi r. 1769—1776 14 map Prahy, okresu Ašského
a Loketského i ostatních 12 krajův českých), fran-
couzské Mortierovy (v Bruselu) a La Rongeo-
vy (v Paříži, mapa onoho v 25, tohoto v 9 listech
a z r. 1757) a j. v. v rozličných zemích.

3) Nová doba kartografii české však na-
stala zavedením nov. způsobu berničného za Marie
Teresie (1748 ap.) a prvním uvedením katastru za
císaře Josefa II. V krátkém čase 4 let ukončeny
byly práce katastrální i v Čechách; zároveň s nimi
a dříve již něco dříve (hl. mezi roky 1781—1783)
dělo se všestranné změřeni a mapování Čech
od vojenských inženýrův, a k tomu přidružily
se souvěké a pozdější práce učených soukromníkův,
(jako Schallera, Rieggera, Strnada, Reussa
st., Bienenberga, dv. rad Majera a Peithnera,
David a, Halašky, Vydry a j.) a společno-
stí, zvl. společnosti nauk. Na těchto a jiných zá-
kladech vědeckých osnovány jsou generální mapy
tuzemcův, jako: Bocka i Poláka (1790 a druhá
1808 ve 4 listech), Kindermanna (ve 3 l. 1803)
Kipferlinga (1806), Hardta (1807), Schwaba i
Stegmayera (1809), Schornera (1808), Schmol-
la (1809 ve 4 l.), Lichtensterna (1812 ve 4 l.,
nejlepší ze všech) a j. v. — téměř všechny (kromě
Schwabovy) ve Vídni vydané, kdežto cizozemští pod-
nikatelé (kromě Güssefelda r. 1804 ve Výmáru),
zvl. pak Homanovci v Norimberku, vždy ještě o-
pravené redakce Mülleroých a Wielandových map
do světa vysílali. Avšak i Josefůvský materiál,

zvl. katastrální, ukázal se pro kvapnost a dílem i neumělost základních prací nedostí správným, a tudíž kataster sám a veškerá berničná úprava na něm založená již r. 1790 opět zrušeny byly.

4) Teprva nové opět nové zavedení stálého katastru rozkazem od 23. pros. 1817 a počínající s ním zároveň jak nové katastrální tak důkladnější i jednotnější vyměřování vojenské a trigonometrické popisování i mapování všech kromuherských zemí Rak. mocnářství a s tím spojené založení zvláštních úřadův, obzvl. ale vojenského geografického ústavu ve Vídni, působilo i v Čechách novou a eru astronomických i fyzikálních a kartografických prací a důkladných moderních publikací. Hluboký, více než 30letý mír od r. 1815—1848 byl rovněž i vědeckým pracím toho druhu nad míru přízniv. Z těch dob (zvl. mezi r. 1824 a 1832) pocházejí privátní sice ale důkladné a pěkné práce kanovníka Krejbicha, zvláště jeho mapy generální, mapa sev. Čech a mapy speciální 16 krajův českých v rozměru $\frac{1}{246:500}$, jakož i jeho nové vydání Klauđiánovy mapy r. 1819. Téhož roku vyd. také hvězdář A. David mapu Čech. Do této periody připadají též jiné menší (dobré i jarmareční) práce domácích a Vídeňských, jakož i cizích znalcův, nakladatelův a umělcův, z nichž nejlepší gener. mapa země České od Kummersberga (v Praze 1844—1851 o rozm. $\frac{1}{2:8:000}$). Z cizozemských firem stačí toliko jmenovati Výmarský ústav Justa Perthesa (atlas Stielerův), Berghansa st., a j. V týchž časech počíná též upotřebením hojného materiálu topogr. k účelům zvláštním, jako školy, průmyslu, správy politické a finanční a j., jakož i publikování zvláštních map zemědělných, národopisných atd. Bastierova finanční, Artariova poštovní, Lichtensternova orohydrografická, Schwarzroya i Schmidtova obě průmyslové, rozličné plány Prahy a j. měst a míst českých, větší a menší hydrograf. mapy v archívech úřadův stavitelských a společností plavebních, Lothova závěsná (1847), Hosrova a Berghansova (st., tato i geolog.), mapa hor Krkonošských a j. v. V této periodě vzmohla

se konečně i také kartografie domácí v jazyku českém, ačkoli nejvíce jen v skrovnějších rozměrech a ve směrech praktických se pohybuje. Z těchto dob (mezi 1820—1848) pocházejí jmenovitě dobré práce Merklasovy (mapa země České z r. 1846 nákladem Matice), Lothovy (1847 topograf. mapa závěsná), a jiné menší topografické mapy. Soustavné a stále práce katastrální v Čechách počaly však teprv r. 1836 a prodloužily se dílem až do r. 1844, kteréhož r. přehledná mapa všech obcí katastrálních v Čechách uveřejněna. Rozměr její $1''=4000''$, při základních listech ale, kteréž se rovněž soukromníkům na požádání a v levné ceně sdělují, obnáší $1''=40''$. K pravidelnému mapování země inženýry gen. štábu přistoupilo se teprv r. 1840 na základě redukováných ($1''=400''$) map katastrálních a r. 1843 zhotovena první sekce tohoto velikolepého díla, které 950 sekcí počítá. V posledních 12 letech objevuje se při chvalné činnosti jednotlivců a rozmnožení orgánův státních jak zdokonalení tak i větší rozšíření a všestranné, praktické i vědecké upotřebení bohatého materiálu, jakož i zvýšená vkusnost a správnost formy. Na prvním místě tu jmenovati sluší: mistrně vyvedenou a velikou mapu země České v rozměru $1/144.000$ s vyznačením kultur lesních od voj. ústavu zeměpisného, z mapy štábní redukovanou a ve 38 sekcích (od r. 1849—1860) vydanou, při kteréž toliko lepší základ pravopisný s ohledem na jména česká se pobřešuje. Taktéž ukončeny jsou r. 1861 všecky stadié č. doby katastrování zemského co podklad vyměření daní přímých a jiných statistických momentův. Z nejnovějších map připomínáme mapu Čech (v rozměru $1/433.000$ přírody č. $1''=6000''$), kterouž vydal kněhkupec Hölzel v Olomúci a již navrhl dle nejnovějších měření prof. Kořistka a kreslil inženýr-geograf A. Sommer, a kteráž je první úplná domácí redakce mapy gener. štábu k potřebám příručným a školským a důkladností i správností zvl. v naznačení horopisu každou jinou, i z cizozemských skladův vyšlou, za sebou zůstává. Vyšla s textem německým a má se vydati i s českým. Z map v

cizině vyšlých sluší jmenovati ještě co nejlepší: mapu Výmarského ústavu lithografického (Streitova a Wailandova) na regálím archu ve velkém povšechném atlantu téhož ústavu, taktéž Berghausovu (mlad.) větší náležející ke Stielerovu atlantu příručnímu, obě ze skladu Perthesova v Gotě vyšlé. Větší mapa Berghausova tvoří též základ geolog. mapy F. Foetterla r. 1860 tamtéž vydané. Ze speciálních map (veskrz domácích), stačí připomenouti některé plány Prahy (nejpěknější jsou Lothovy) a jiných českých, zvl. lázeňských míst i s okolím. Kartografie česká v českém jazyku vykazuje dobrou mapu Jirečkovu, spolu národopisnou, správnou, pěknou a do podrobností provedený karton okolí Pražského na základě map štábních od téhož (oboje vydání Matice, rytí známého umělce Schönfeldra, kterýž i Kummersbergovu mapu zhotovil), konečně pěknou i správnou, pohříchu ale nedokoučenou (a tudíž ještě nevydanou) historickou mapu Čech od Palackého, *histor. mapky Čech* od Tomka (přiložené k jeho historii České od r. 1843), administrativní mapu Pospíšilovu (Zap z r. 1859) a jinou nákladem Matice (od r. 1850, spolu s kartorem etnograf.), *sněmovní Brdičkovu* (od r. 1861, též něm.), která ukazuje sněmovní okresy volební dle počtu a národnosti obyvatelstva, pak *archaeologickou* od Schmitta a j. v.

II. Poměry horopisné a zemězpytné.

Čechy jsou v ohledu horopisném památným celkem, jakémuž v celé Evropě není rovno. Majíce podobu čtverúhelníku obracují své čtyry úhly ke čtyřem světům úhlům, boky pak jejich obsahují vysoké hory, jen na severu údolím Labským proražené.

Povaha hor českých souhlasí úplně s povahou kamení, z něhož se skládají. Největší prostoru zaujímají prahory, kteréž v podobě tří ostrovů nad borami vrstevnatě usazenými vynikají. Ostrovy tyto jsou: 1) Českomoravská vysočina se Šumavou, Smrčinami a Kružnými horami; 2) Lu-

žické, Jizerské a Krkonošské hory; 3) Orlické hory.

Druhou soustavu hor skládají vrstevnaté břidlice a vápence, vyplňující podélný chobot mezi Českomoravskou vysočinou, Šumavou a Krušnými horami od Českého Brodu až k Domažlicům. Soustava ta slove pohoří Brdské.

Třetí soustavu hor skládají vrstevnaté pískovce a opuky, vyplňující mezery mezi prahorními ostrovy jakož i mezi Brdským pohořím. Dle nejvyšších svých hor a hranic blíž Děčína a Broumova slovou Stěny.

Čtvrtou soustavu hor skládají konečně homolité hory čedičové a melafyrové, kteréž podél Krušných a Krkonošských hor ve čtyřech skupeninách vystupují a sice 1) co Doupovské čedičové hory, 2) co Litoměřické čedičové hory, 3) co Jičínské melafyrové hory a 4) co Broumovské melafyrové hory.

Bližší rozdělení těchto hor jest následující.

A. Prahory. Kamení, z něhož se skládají, nese na sobě ráz nejstaršího původu, obsahují žulu, ruhu, svor, prahorní břidlice, bělokámen a amfibolové kamení. Poněvadž nikde nejsou usazenými vrstvami pokryty, musily již původně nad moře vynikati, z něhož v pozdějších dobách vrstvy bohaté na skamenělé mořské tvorstvo se usadily. V pravěku vystupovaly tedy české prahory skutečně co ostrovy nad moře.

1) Největší ostrov prahorní obsahuje Českomoravskou vysočinu, s níž nepřetržitě souvisí Šumava, Smrčiny a Krušné hory.

a) Českomoravská vysočina obsahuje celé jihovýchodní Čechy, začínajíc jižně od údolí Labského u Kouřimí, Kutné Hory, Čáslavi, Chrasti, Říchenburka až k Poličce a pak v Moravě až k Boskovicům, Brnu a Znojmu, kdež se pata jejich kloní k moravské rovině. Na západě sahá ta vysočina až k břidličným Brdům mezi Českým Brodem, Jílovým, Knínem, Příbramí, Nepomukem a Klatovy, na jihu jde až ke Klatovům, Nalžovu, k údolí Otavy u Horažďovic, Strakonici, k rovině Budějovské a k údolí Vltavy mezi Budějovicemi a Vyškem Brodem. Celá

vysočina jest nevysokými hřbety a kupami rozvlněna, kteréž nad průměrnou výšku 2000' o málo se vyzdvihují. Nejvyšší hory jsou chlomy v jižní části Čech u hranic rakouských. V hluboce zarytých a úzkých údolích, u př. Vltavy, Sázavy, Lužnice a Malše, nabývá však rázu hornatého.

Největší část její skládá se z ruly, jejíž vrstvy směřují od jihozápadu k severovýchodu a k severozápadu se kloní. Na severním pak kraji vystupuje homolité, amfibolové pohoří, Kaňkové hory zvané, od Labské Tejnice až k Nasavrkám, a uprostřed něho stojí na jedné homoli zbořený hrad Lichnice. Na západním kraji vystupuje podél Brd žulový hřbet, 20 mil dlouhý a 2—3 míle široký a nesčíslnými balvany pokrytý, od Českého Brodu přes Jílové a Knín až ke Klatovům, na moravských hranicích vyzdvihují se z ruly též žulové hřbety a kupy a táhnou se vždy výše vystupující od Počátků až ke břehům Dunaje mezi Lincem a Krenží. U prostřed pak vysočiny vystupuje lesnatá krabotina, nesoucí na nejvyšším temeni hrad Lipnici. V jižních částech té vysočiny prostírají se konečně dvě pěkné roviny, jedna u Třeboně, druhá u Budějovic, obě vyschlá dna bývalých jezer a močálů a posud čestnými rybníky pokryta.

Českomoravská vysočina náleží k méně úrodným krajinám českým, ačkoliv jednotlivá údolí výminku činí. V lůně jejím spočívá však znamenité množství vzácných rud, kteréž v minulých dobách mnohem živěji se dobývaly nežli nyní; tak jmenovitě u Německého Brodu, u Jihlavy a Kutné Hory, pak u Vožice, Ratěbořic a u Malých hor. Železných rud jest hojnost zvláště okolo Polné a Nové Bystřice, pak u Malešova a Vlastějova (Hammerstadt); tuha vyskytuje se u Svojanova, vápenec na přemnohých místech.

b) Šumava. V jižních Čechách připojuje se v Českomoravské vysočině bezprostředně jiné horstvo, které však docela jiným směrem se táhne a docela jiný ráz nese, totiž Šumava. Celý pravý břeh Vltavy od Hluboké až k Vyššímu Brodu můžeme ještě k Českomoravské vysočině počítati. Jižní hra-

nice Čech od Vyššího Brodu až ku Glöckelberku jest vyplněna pěknými okrouhlými chlupy, z nichž nejvyšší hora sv. Tomáše (3291') vyniká, nesoucí daleko viditelný zbořený hrad Vítkův kámen (Wittinghansen). Chlupy tyto prostírají se daleko v horním Rakonsku mezi Budějovickou železnicí a řekou Mühl pod jménem Greinerwald. Teprve uad Glöckelberkem, kde památná Švarzenberská stoka pro plavení dříví z Čech do Horních Rakons vstupuje průsmykem 2500' vysokým, vyzdvihuje se vlastní Šumava, kteráž jde pak podél hranic českobavorských v podobě podélných hřebců a hřbetů až k údolí Oharky. Třicet mil dlouhé horstvo toto dělí se přirozeně ve dva hlavní oddíly, z nichž jižní vyšší oddíl jmenuje vlastní Šumava, severní nižší oddíl však jménem Český Les se naznačuje. Mezi oběma těmi oddíly prostírá se průsmyk tři míle široký, totiž mezi Nýrskem a Domažlicemi, co jediná brána v přirozeném náspu západních Čech. Jako dva obrovské pilíře vystupují po obou stranách toho průsmyku dvě malebné hory, totiž Jezerní Hora (Pisa matky Boží, Osser 4050'), již se končí vlastní Šumava, a Čerchov (3282'), kdež počíná Český Les, v pozadí pak již v Bavořích vystupuje podélný chlum Osek (hoher Bogen 3360'), kterýmž se tento průsmyk jako napolo zavírá. Zde jest bojiště čtyř slavných bitev, od jejichž výsledku osud Čech závisel, zde jde tou přirozenou branou železnice z Čech do Bavor, prostředkující tou cestou míroplodný obchod, z které v dávných dobách zuřivá vojska se hrula.

a) Šumava vlastní obsahuje pohraničné české horstvo od průsmyku Švarcenberské stoky až k průsmyku u Kdyně. Jádro toho horstva jest lesnatá vysočina Pláně (Kvildy) nazvaná, v průměru 3200' vysoká. Na české straně souvisí tato vysočina s Boubínem (Kubany 4296'), nejvyšší to horou šumavskou na české straně, pak s dlouhou Ždanickou horou (3305'), pod níž leží město Kašperské Hory (Bergreichenstein). Na hranicích bavorských vyzdvihnají se z této vysočiny nejvyšší hory Šumavy, Luzen (Lazny? 4332'), Rokle (Rachel 4580') a Javor (Arber, 4604'), tyto dvě poslední již v Bavořích. Horský

uzel tento obsahuje nejdivočejší část Šumavy, obromná klečí zarostlá bahna, rozsáhlé lesy, částečně ještě pralesy, a v roklich některých malá malebná jezera, jako na Rokli, u Stubenbachu a na Javornu. Strany tohoto horstva k Čechám obrácené slynuły za dob krále Jana a Karla IV. bohatostí na zlato, a posud pozorovati jest u všech řek a potoků od Velhartic až k Blánici nesčíslné hromady nasypaného písku, pocházející z dávného ryžovníctví. Hlavní střed této staročeské Kalifornie bylo okoli Kašperských Hor, kde ze zlatonosných křemenných žil až do nejnovejší doby zlato se dobývalo. Ostatně jsou tyto hory, jako celá Šumava, chudé v rudách. Celý tento hornatý kraj skládá se z ruly s jednotlivými ohromnými ložišti žuly; směr rulových vrstev jde k severozápadu, úklon k severovýchodu.

Dle téhož směru řídí se všechna podélná údolí a vynikající hřbety a kupy. Na jihozápadní straně připojují se k tomuto horstvu dva obrovské žulové hřbety, mezi nimiž údolí Vltavy se prostírá. Jeden hřeben, vyšší a delší, jde podél hranic českých a jest od Kvildské vysočiny oddělen průsmykem u Kušvardy, druhý nižší a kratší jde zároveň s ním na levém břehu Vltavy od výběžků Boubína u Volar až k Horní Plané.

Prahorniční hřbet má v průměrné výšce 4000', nejvyšší kupy jeho jsou Třístoličná hora (4116'), Plöckelstein (4352') a Hochfichtel (4226'), kteréž na temně co zbytky zbořeného žulového hřebenu vynikají. Pod Plöckelsteinem leží ve výšce 3376' malé jezero. Oba boky hor jsou pokryty mohutným lesem, jímž na české straně se víne památná stoka knížete Švarzenberka k plavení dříví. Stoka ta počíná v pralesích pod Třístoličnou borou, jde u Hirschberku tunelem 221° dlouhým a končí se u Haslachu v horních Rakousích v řece Mühl. Délka její obnáší 6·7 mil.

Nižší hřbet na levém břehu Vltavy obsahuje tak zvané Zelnavské hory, takéž hustým lesem pokryté. Průměrná jeho výška obnáší 3000'; nejvyšší hory jeho jsou Sternberg (3536'), Spitzberg (3846') a Liščí louky (3720').

Severně za Zelnavskými horami a východně od Boubína prostírají se hory Prachatické a Krumlovské, které sice značnou výškou se nevyznamenávají, ale pěkné okrouhlé obrysy mají. Hned za Zelnavskými horami vystupuje vlnitá 3000' vysoká krabotina, na západu Boubínem, na východu Chlumem (3752'), na sever Libínem (3430') obstoupená. U prostřed leží ves Christianberg (2810'). Za Libínem jest podobná ale více rozrytá vysočina mezi Prachaticemi a Lhenicemi, dosahující výšky 2500'. U obou těchto vysočin skládají se vyšší kraje z ruly, nižší střed však z bělokamene.

Třetí a nejvyšší část těchto hor obsahuje Blanský les, východně od Prachatic a západně od Krumlova, složený z dvou řad bělokamenných hor, které na způsob amfítheatru údolí Kremžské obstupují. Jižní hora, Schöninger nazvaná, jest nejvyšší (3420'), na temeni jejím stojí věž, odkud rozkošná vyhlídka nejenom na Šumavu, nýbrž také na Alpy se otvírá; v severní řadě jest nejvyšší hora Kluk (2328'). Severně za těmito horami prostírají se již Budějovská rovina, na jižní straně pak vlní se půvabná 2200' vysoká, vršinatá krajina až k Vltavě. V krajině té, z ruly složené, jsou bohatá ložiště tuhy, jmenovitě u Hůrky (Stuben) a Mokré (Mugrau).

Nejsevernější část vlastní Šumavy jest tak zvaný Královský Hvozď, který podél hranic severozápadně od Kvildů se táhne, od nichž je dělí údolí Řezna, povstávajícího na vysočině nad Eisensteinem. Královský Hvozď skládá se z dvou hřbetů, z nichž vyšší jde podél hranic, nižší pak na české straně.

Oba hřbety jsou spojeny příčným sedlem, v jehož koutech se lesknou dvě malebná jezera, Čertovo a Černé Jezero. Mezi oběma jezery vystupuje pohraniční hřbet na Jezerní Stěně (4239') nejvyšší. Konec toho hřbetu naznačuje dvojhavá Jezerní Hora (Osser), jejíž vyšší česká kupa 4051' výšky dosahuje. Na nižším hřbetu v Čechách jest hora Brückel (3891') nejvyšší. Královský Hvozď skládá se ze svornu a náleží k nejmalebnějším částem

Šumavy; severní pata jeho spočívá již v průsmyku Kdyňském.

b) Český Les počíná se Čerchovem (3282') u Domažlic a končí se Dylením (Dillenberg, 2875') jižně od Chebu. Průměrná výška jeho obnáší jen 2200'. Od vlastní Šumavy rozeznává se nejenom svým směrem, nýbrž i úklonem. Směr jde totiž k severozápadu, úklon vrstev do Bavor k jihozápadu, do Čech pak padá náhleji v rovnější krajině, tak že z daleka má podobu dlouhé stěny, nad okolí málo vyzdvižené. V průsmyku Kdyňském vyzdvihuje se amfibolový hřeben Oseku (hoher Bogen 3360'), jenž se napolo zavírá, od toho hřebenu vybíhají pak do Čech dvě ramena amfibolových kopců a hor, nižší podél paty Českého Lesa přes Ronšperk až k Plané, vyšší ke Kdyň a Chudenicům až k Merklínu, obsahující řadu malebných nad 2000' vysokých chlumů, mezi nimiž zvláště Riesenberský vrch u Kdyň vyniká.

Podél amfibolového pásma u paty Českého Lesa táhne se památná sloj křemenu vystupující v skalnatých útesech nad své okolí, úplná to obdoba podobné slaje křemenné na bavorské straně vlastní Šumavy, která jest známa pod jmenem „der Pfahl.“

Panující hornina Českého Lesa jest rula; z ní se skládají dva hlavní hřbety, kteréž se konečně v jeden spojují a ostrý hřeben tvoří, na němž stojí zbořený hrad Přimda (2669'). Dyleň a okolí té hory na severním konci Českého Lesa skládá se ze svoru, nižší krabotina v západním Plzensku z prahorní břidlice. Žula jest více podřízena, z ní se skládá především pvrší u Horšova Týna, Sedmihorí zvané, nepřesahující 2000', pak nížina mezi Českým Lesem a Karlovarskými horami. Mimo to se vyskytují ještě porůznu četná ložiště žuly.

Rudy dobývají se zvláště v předhoří, tak v břidlici u Stříbra leštěnec olověný, u Michelsberku v rule rozličné stříbrné rudy, u Tří seker měděné rudy, blíže amfibolového pásma pak na mnohých místech železné rudy. Největší díl těch hor jest jako Šumava pokryta lesem.

c) Smrčiny. Severně za Dylením leží na se-

veru břidlice, již se vyplňuje prohyb mezi Českým Lesem a Smrčínami. Hory tyto vystupující v severozápadním konci Čech jsou mohutným nálezem, od něhož vybíhá Šumava, Krušné Hory a Durynský les, a zaujímají veliký nepravidelný čtverec, z něhož jen východní část do Čech zasahuje. Zpodní část těchto hor (2800') záleží z břidlice, svoru a ruly, střední nejvyšší část obsahuje žulu, kteráž na Ochsenkopfu 3155' výšky má. Krajina jest většinou dílem lesnatá a půvabnými údolními rozryta.

d) Krušné Hory obstupují co vysoký jednotvarný val Čechy na straně severozápadní. Západní konec jejich souvisí prohybem u Bleistadtu se Smrčínami, horami Karlovarskými však též se Šumavou. V horopisném ohledu dělí se přirozeně ve dvě části, v Hory Karlovarské a ve vlastní Krušné hory.

a) Hory Karlovarské vystupují na pravém břehu Oharky mezi Karlovými Vary, Bochovem a Chýší. Uprostřed v tom pohoří leží Slavkov (Schlaggenwald.)

Nejvyšší skupení těchto hor jest Císařský Les s temenem Glatze 3084' vysokým. Pohoří toto jest široký, četnými roklemi vybrázděný hřbet běžící od západu k východu; z údolí Oharky jeví se co značné pohoří. Jádro celého pohoří skládá se ze žuly, která zde ve dvou odrůdách vystupuje co obyčejná a co cínonosná; ona skládá větší díl horstva a dává zvětráním svých živečů původ mnohým ložiskům porcelanové hlíny; cínonosná žula jest prostoupena cínovou rudou a mnohými pěknými nerosty zvláště okolo Slavkova, kde se cínová ruda dobývá.

Rula zaujímá v tomto pohoří jen menší prostrannost, zvláště blíže paty těchto hor. U Mníchova (Einsiedl) a Teplé leží v ní mocná ložiska amfibolového kamení a hadce, který zde v podobě celých hor se jeví.

Pohoří to jest sídlem hlavních dílen na porcelán a též hlavních dolů na cínovou rudu, ačkoliv nyní výtěžek sotva 1000 cen. ročně dosahuje. Ze žuly u Karlových Varů prýští se světoznámé prameny horké vody, která ze sebe vylučuje vápencec.

b') Krušné Hory vlastní náležejí větším dílem ke království Saskému. Od Smrčín dělí je prohyb u Kraslic, od Karlovarských hor údolí Oharky. Směr jejich jde podél českosaských hranic od Kraslic až k Nolleadorfu. Ploský a široký svah na saské straně nemá, ačkoliv jest značně nad hladinou mořskou povýšen, nikde povahy pravých hor, neb jen některé vrchy vyzdvihují se poněkud patrněji nad své okolí; úzká a klikatá údolí vybrazdňují ten svah k severu a severozápadu. Na české straně jest svah Krušných hor příkrý, krátkými a hlubokými údolními rozrytý, pročež od té strany se jeví co pohoří značné velikosti. Nejvyšší temeno těch hor jest Keilberg (4002') u Jachimova; pak následují Fichtelberg (3720') a Spitzberg (3498') u Božího Daru, Wirbelstein (3438'), Plattenberg (3278') a Wieselstein (3018').

Žádný z těchto nevystupuje 900' nad své okolí; nejvyšší město Boží Dar leží ve výšce 3129'.

Budova Krušných hor jest jednoduchá. Prahorní břidlice, rula a svor převládají, směr jejich jde k severovýchodu, úklon k severozápadu; žula a porfyr, jakož i zelenokamen a čedič, pak četné rudní couky prorážejí břidličné kamení rozmanitě. Žula neleží však zde jako v Šumavě na způsob ložiště v rule, nýbrž proráží jí napříč od jihu k severu. V tomtéž směru jdou hlavně také rudní žíly, bohaté na stříbrné, kobaltové a niklové rudy, dle nichž již od dávných dob pohoří to své jméno (Rudohoří, Erzgebirge) má. Hlavní doly stříbrné jsou na saské straně Freiberg, Annaberg, Marienberg, Johaungeorgenstadt, na české straně především Jachimov, Bleistadt, Abertam, Weipert, Hroby a Niklasberg. Cínová ruda dobývá se u Cinvaldu a Krupky, manganová ruda u Blatna (Plattea), železná ruda u Pfišechuice, Orpusu a Neudeku.

Krušné hory jsou sídlem velmi rozmanitého průmyslu, jímž se živí obyvatelstvo velmi četné. Celé hory od paty až k temeni jsou obývány a jen částečně lesem pokryty, čímž se nápadně liší nejenom od českých, nýbrž ode všech evropských hor.

2) Druhý prahorní ostrov Čech skládají hory

Lužické, Jizerské a Krkonošské. Ostrov ten jest mnohem menší nežli předešlý, avšak obsahuje nejvyšší hory české.

a) Lužické hory obsahují řadu vrchů a pahorků, které od pravého břehu Labe v Sasích horní Lužici a krajinu okolo Rumburku a Šluknova v Čechách vyplňují. Hory tyto skládají se z většího dílu ze žuly, severovýchodně pak ze syenitu a porfyru. Od Krušných hor dělí je malebné pískovcové pohoří Děčínské, na severní straně kloní se k rovinám středoevropským, na jižní straně k pískovcovým skalám severních Čech, na východě připojní se nižším hřbetem u Chrastavy k Jizerským horám.

Lužické hory nejsou pohořím ve vlastním smyslu s hlavním hřbetem a pobočními odnožemi, nýbrž jsou nepravidelnou směsí vrchů a pahorků bez jednoty. Prohyby mezi vyvýšenými místy jsou z velké části úrodné, vršiny pak jsou pokryty lesem.

b) Jizerské hory jsou hlavně odděleny od Lužických hor údolím Nisy. Jádro celého pohoří jest rozsáhlá žulová vysočina, která znenáhla ve východním směru od Dittersbachu a Neustadtlu v několik hřbetů přechází a vysokým sedlem mezi novým Světem v Čechách a Schreibershauem v Slezsku s Krkonošským hřbetem souvisí. Hřbety tyto přesahují 3000' výšky, nejjižnější slove hřbet Volský, pak následuje k severu střední hřbet Jizerní a konečně velký hřbet Jizerní, mezi nimiž se proudí velká a malá Jizera. U stoku obou řek vystupuje homolité Buchberg, z čediče složený, do výšky 3000'. Jakkoliv osady oživené nejčilejším průmyslem na vysočině okolo Líberce jsou četné, tak zase jmenované žulové hřbety jsou pusté, hustým lesem zarostlé, jen okolo světoznámé sklárny v Novém Světě jsou četné domky sklářů v údolí Mumly roztroušené. Na severní straně žulové krajiny připojuje se k žule mezi Haindorfem a Friedlandem pásmo ruly a prostírá se odtud podél žulových hor až k Varmbrunu; blíže ruly skládá veliký hřbet, připojený k Velkému Jizerskému hřbetu a ukončený nejvyšším temenem Jizerských hor, Tafelfichte nazvaným (3558'). Údolí u Flinsberku dělí tento hřbet od dru-

lého rulového hřebenu, nazvaného Kamenický hřbet. Dále k severu skládá rula jen nižší krabotinu, která konečně přechází v rovinu. Na české straně leží na žule Jizerských hor bezprostředně hlinitá břidlice, která jde co neširoké pásmo od Chrastavy přes Ještěd až k Vysoké a Ruprechticům. Jižní strana této břidlice jest lemována červeným pískovcem, melafyrem a u paty Ještědu kvadrovým pískovcem. V břidlici té vyvinují se mocná ložiska křemenné tvrdé břidlice, z níž právě temeno Ještěda (3206') vysoko nad sousední Libereckou žulu povýšené se skládá.

U Železného Brodu jest břidlice tenkolupenná a tuhá, a dobývá se ve velkých lomech ke krytí střech. Vápenec a železné hučedé rudy jsou mezi Ještědem a Vysokou dosti hojné. V údolí Malé Jizery u paty čedičového Buchberka nachází se pamětihodná naplavenina s četnými valouny a krystaly cirkonu, safíru, koruntu a černého spinelu.

e) Krkonošské hory skládají s Jizerskými horami v geologickém smyslu jediný celek, v horopisném ohledu jsou od nich jenom sedlem odděleny, jímž z Jizerského údolí na české straně vede silnice do údolí Zackeu na slezské straně.

Také zde jest žula jádrem celého horstva a vystupuje co ohromný 4000' vysoký hřbet zrovna na hranicích českých. Boky tohoto hřbetu jsou skoro až k temenu pokryty lesem, temeno však vypíná se již nad hranici stromového zrůstu a nese rozsáhlé bařinaté „louky“ poseté četnými dřevěnými boudami, v nichž horálé v letě přebývají. Jednotlivé kupy, ohromnými balvany pokryté, vyzdvihují se nad široký hřbet. Velikost obrysů horských, rozsáhlé travnaté bařiny s pasoucími se stády a dřevěné chýše horálů dávají horám těmto jakýsi ráz alpský a vyznaňují se v tom ohledu před ostatními horami českými. Žula nezaujímá však veskrz nejvyšší pohraniční hřbet, nýbrž panuje více na straně slezské, náhle se snižující až k Varmbrunn, Hiršberku a Kupferberku. Na české straně vyvinuje se ze svoru, který bezprostředně na žule leží, ostrý hřbet ukončený Sněžkou (5070'),

nejvyšší to horou v Krkonoších a v celých Čechách. Procházejíce se horami od západu k východu, vystoupíme od Nového Světa z oboru Jizerských hor na temeno nazvané Labská louka, kde v rozsáhlých močálech Labe vzniká a v hlubokém dolu Labském (Elbegrund) s jinými přítoky se spojuje, které od temena dolů spěchají. Žulový hřbet jest zde lemován na české straně údolím Mumly a mladého Labe, za nímž svorový hřeben Krkonoše a Kozího Hřbetu počíná, na slezské straně údolím Zackenu, které k Varmbrunu vede. Na něm vyzdvihuje se zde od západu k východu nejdříve Krubonoš (Reifträger 4140'), pak Vysoký Kolo (hohes Rad 4764'), velký Šišák (grosse Sturmhaube 4468'), malý Šišák (kleine Sturmhaube 4332'), Stráž (Lehuberg 4566'), za níž se prostírá Bílá Louka (4359') a na východním konci jejím malá Sněžka (kleine Koppe 4302') naproti svorové velké Sněžce (5070'). K Slezsku se kloní tento hřbet náhlým, četnými roklemi rozrytým úpadem, který je lesem, poli a výstavnými dědinami pokryt.

Na slezské straně připojuje se k žule rula s pásmem chloritového svoru u Varmbrunu, na české straně leží však na žule všude svor, kterýž se již u Maršova jižně od Jablonce mezi žulu a hlinitou břidlicí vkládá, pak vedle Přichovic po obou stranách Jizery až k Blánsku u Vysoké se prostírá a celé pohoří vyplňuje, kteréž mezi Vrchlábím, Švarcencálem a Vrajtem (Freiheit) vystupuje. Bezprostředně u žuly vyzdvihuje se svor v podobě ostrých hřbetů, které sousední žulu místem převyšují. Z něho skládá se velký Kotel (grosser Kessel 4512') naproti Krubonoši, hřeben Krkonoše (4524') naproti Šišákům, Kozí hřbety (Ziegenrücken 4300') a konečně Studničná hora (Brunberg 4920') a Sněžka (Schneekoppe 5070') naproti bílé Louce. S temena Sněžky, nejvyšší hory v Čechách, otvírá se panorama 80 mil v průměru, od pahorků, v okolí Pražském až daleko do nepřehledných rovin dolního Slezska.

Od Sněžky vybíhá pak ještě pásmo svoru podél žuly co úhledný hřbet k severovýchodu a končí

se u Kupferberku, kde amfibolová břidlice místo svoru zaujímá. Svorové horstvo jest od Vichova u Jilemnice až k Vrčlabí a Vrajtu lemováno červeným pískovcem. Dlouhé hřbety vybíhají co ramena od vysokých hřebenů až k patě této a dávají svým malebným seřaděním horstvu od české strany ráz velmi složitého horstva. Nejvyšší z těchto hřbetů jsou: Heidelberg (3012') na pravém břehu Labe, Černá Hora (Schwarzberg 3948') u sv. Janových Lázní a Reihorn u Vrajtu. Od Vrajtu jde konečně zrovna k severu pásmo blinitých břidlic, spočívající na svoru a běží přes Šaclíř k Landshtutu do Slezska, odkud na západ se obrací a pak bezprostředně severní stranu Krkonošské žuly objímá. Břidlice tato, která ve vyšší své části u vzniku Katzbachu skameněliny silurské a devonské chová, naznačuje zde přirozeně východní patu Krkonošských hor, neb dále u Trutuova až k Náchodu panují vesměs útvary novější, usazené v hlubokém prohlbi mezi Krkonoši a Orlickými horami.

Na rudy jsou Krkonoše velmi chudé; drulidy ryžovalo se něco zlata, nyní dobývají se jen měděné rudy okolo Jilemnice a Rokytnice na české straně a v Kupferberku v Slezsku. Vápenec jest hojný, taktéž pěkný živec, kterýž z Krkonošů do dílen na porcelan v Berlíně se dováží.

3) Třetí a sice nejmenší prahorní ostrov Čech jsou hory Orlické.

Od Krkonošů dělí je široké, pískovcem naplněné prohlbi mezi Trutnovem a Náchodem, na slezské straně lemuje je rovina naplaveninou pokrytá, na východě přecházejí mezi Moravou a Opavskem v tak zvané Jesenické hory, z břidlic snad silurských a devonských složené, na jihu jsou obstoupeny opukovou plání, která z Hradecka v Čechách okolo Třebové do Moravy úzkým pruhem se táhne a tak hory tyto od česko-moravské vysočiny dělí.

Uzlem celého horstva jest Sněžník (Schneeberg 4483'), vystupující na hranicích mezi Čechy, Moravou a Slezskem. Od něho běží na východ vysoký hřbet až k Dědů (Altwater 4620'); druhé rameno dělené divokou Orlicí ve dva zároveň hřbety

běží na severozápad až k Náchodu a skládá vlastní Orlické čili Kladské hory (Deštná 3614'); třetí rameno běží k severozápadu podél severní hranice Kladska pod jmenem Reichensteinských a Sovích hor; čtvrté konečně jde k jihu mezi Čechy a Moravou až k prohybu u Lanškrouna.

Panující hornina jest rula; zaujímá celý nejvyšší hřbet hor moravskoslezských mezi Sněžníkem a Dědem, jakož i v českých Orlických horách. Na rula leží svor, zvláště na východní a jižní straně, z něho skládá se především temeno Děda. Na svoru pak spočívá břidlice, z níž se velká část Jeseníků hor skládá. Břidlice tato láme se na mnohých místech těchto hor co břidlice pokrivačská. Hory Orlické jsou zvláště v Slezsku a Moravě bohaté na černou železnou (magnetovou) a hnědou rudu, kteráž se ve velkých psecích rozpouští. Mimo to se v okolí Benešova ve Slezsku dobývá leštěnec olověný, taktéž okolo Rymařova v Moravě a jinde spolu s kyzy železnými a utrejchovými.

B. Po hoří Bráské obsahuje druhou soustavu horskou v Čechách. Tato soustava záleží z vysokých sice ale dlouhých podélných hřbetů, které vyplňují bývalý záliv mořský mezi českomoravskou vysočinou, Šumavou a jižními výběžky Krušných Hor. Hřbety tyto nejsou nic jiného, než na den vystupující kraje ohromných vrstevných pásem, které soustřeďně se kryjí a nesčíslné množství mořských korýšů, mušlí, hlavonožců a j. skamenělin obsahují. Skameněliny tyto naležejí k nejstarší zvířené pozemské, a byly taktéž nalezeny ve Walesu (za starodávna království Silurské), v Skandinavii, Rusích, Španělich, sev. Americe a jinde, a všude je naznačují nejstarší usazeniny mořské, pojmenované vůbec útvarem silurským. Jmeno, toto uvedl do vědy anglický geolog Murchison, který waleský útvar nejdříve popsal; náš český útvar nalezl pak výtečného badatele svého v Jachimu Barrandu. (*Système silurien du centre de la Bohême* 1852).

Pohoří Bráské, kteréž ve své největší části jest složeno z útvaru silurského, zaujímá délku 20 mil

mezi Českým Brodem a Domažlicemi a šířku 5—10 mil mezi Rakovníkem a Příbramí.

Jak horopisně tak i geologicky dělí se Brdské pohorí přirozeně ve 2 oddíly, v jeden břidličný a jeden vápenný.

Vápenný oddíl obsahuje vysočinu 5 mil dlouhou a $\frac{1}{2}$ mile širokou, mezi Michlemi u Prahy a Libomyšlí u Zdic. Vysočina ta zdvihá se v mříných vlnách od Prahy z výšky 800 stop znenáhla k výšce 1200 stop, jakéž dosahuje v okolí Karlšteina, Tetína a Litně. Skládá se ze tří vrstevních pásem vápenných, z nichž nejhlubší obsahuje vápenec tmavý plný skamenělin, druhé vápenec rudý neb bílý (mramor Tetínský, Slivenecký) a třetí vápenec šedý peckovitý (vápno Bránické). Na tom posledním leží porůznu jako ostrůvky kusy břidlic (u Hlubočep, Motín atd.). Vysočina ta jest proražena hlubokými a úzkými údolními, z nichž největší jest údolí Vltavské mezi Chuchlemi a Prahou a údolí Berounky mezi Berounem a Karlšteinem; ostatní údolí mají více podobu divokých roklí (jako u sv. Ivana, Karlšteina, u Radotína, sv. Prokopa atd.), kteréž vbíhají do údolí Berounky a Vltavy. Vyšší temena okolo Karlšteina a Tetína 1200' dosahující (Kytiva hora u Třebotova, Velká Hora u Karlšteina, Damil a Tobolka u Tetína, Mramor u Litně, Zlatý Kůň u Koněprus) jsou pokryta půvabnými lesíky, plnými pěkných a vzácných bylin, vápenná vysočina pak pokryta jest úrodnými poli, jen stráně jsou kamenité a částečně lysé, na mnohých místech velkými lomy otevřené, v nichž se dobývá mramor a výborné vápno na maltu.

Pod vápennými vrstvami leží všude pásmo nevrstevnatého zelenokamenu, který též v značných skalách vystupuje (Křížový vrch u Motol, skály pod Karlšteinem), a pak následuje pásmo měkkých břidlic, v nichž kolkolem vápenné vysočiny široké úvaly jsou vymlety. V úvalu takovém leží Praha, úval takový jest údolí Litavky mezi Berounem a Zdicemi, údolí Osovské a Svinářské, jakož i údolí Berounky mezi Karlšteinem a Zbraslaví. Jedin v údolí Osovském vyzdvihuje se blíže vápenné vyso-

činy a Všeradic nevysoký avšak ostrý lesnatý hřbet (1000') Housiny zvaný, z křemence složený. Úvaly obstupující vápennou vysočinu, jsou z druhé strany lemovány dlouhou řadou hřbetů, které na způsob mohutného elliptického kruhu jmenovanou vysočinu z daleka zavírají. Hřbety tyto u Prahy nižší a holé vyzdvihují se vždy ve svém jihozápadním směru a vystupují od 900' až k 2000'. Kamení, z něhož se hřbety tyto skládají, jest pevný křemenc (Pražský dlažební kámen), jenž skládá vrstvy pod břidlice a pod vápennou vysočinu zapadající.

Hřbety tyto počínají co nízké skalnaté pahrbky u Úval a táhnou se k Zbraslavi, kdežto nabývají podoby úhledných (1100' vysokých) chlumu. Vltava proráží zde ten hřbet, kterýž však tím výše a souvisleji vystupuje, čím dále k jihozápadu se prostírá. Vyšší díl těchto hřbetů náleží však k hlubším ještě vrstvám, a jen boky jsou vlastní křemenc se skamenělinami. Hřbety tyto vlastně jen zde mezi Zbraslaví a Rokycany slovou Brdy, kteréž jméno přenesli jsme na celou soustavu toho pohoří. Nejvyšší z nich jest Plešivec u Hostomic (1900'), Jedová Hora a Valdek s malebnou zříceninou; ještě vyšší jsou lesnaté hřbety Medoujezdské (2000') a lesnaté chlomy Koukol, Žďář, Kotel atd. mezi Dobříví a Rokycany. Zde obracuje řada chlumu svůj jihozápadní směr v severozápadní, k němuž již náleží lesnatá Čilina u Ejpovic a Svabinský les, přes kterýž jde silnice z Rokycan do Plzně, odtud pak obracuje se směr hřbetů nazpět k severovýchodu, až na druhé straně od vápenné vysočiny severně od Prahy zase se končí. Sem náležejí chlomy Klabavské a u Březiny, mohutný Radeč (2250') mezi Radnicemi a Mejtem, odkud se zase řady nižších vrchů táhnou k Žebráku. Zde vystupuje hora Opyš a naproti ní Točnick se zříceninami bradu královského; odtud jdou lesnaté hřbety bez přetržení k Svaté a Trubsku a ukončují se lesnatými Brdatky u Berouna. Řeka Berounka proráží zde toto pásmo hor, kteréž od pravého břehu jejího Berounským Plešivcem (1900') k Železně

a Malým Přílepem se táhne a konečně s břidličnou vysočinou u Chraštan splývá, z níž jen malé hřbety vynikají, zvláště na pravém úbočí údolí Košířského. Široký úval, v němž zde leží Praha, přetrhuje řadu pahorků větší mezerou, avšak na pravém břehu Vltavy vystupují opět co památný Žižkov (850') a připojují se konečně k řadě křemenných pabrbků, které u Úval v Labské naplavenině se ztrácejí.

Tak jsme ukončili krátký přehled památného vlastního Brdského horstva, které na způsob velké ellipsy vápennou střední vysočinu obstupuje.

V břidličných a křemenných vrstvách toho pohoří jsou uložena nejbohatší ložiska železné rudy v Čechách; pročež nejmohutnější železné peci všude u paty těch hor stojí (Stará a Nová Huť u Berouna, Nový Jáchymov, Zbirožská a Holoubkovská huť, peci v Klabavě a Hormyslicích, v Březině, Darové a na Břasech, v Strašicích a Komárově). Množství skamenělin silurských, zvláště v okolí Berouna vyznamenávají tu krajinu i v geologickém smyslu.

Za křemennými hřbety Brdskými rozšiřuje se rozsáhlá vlnitá vysočina jednotlivými kamýky a hřbety; počínáť severně od Prahy mezi Kobylisy a Vodolkou, kdežto se vyzdvihuje z buližníku složené Ladví (1050') a jde s jednotlivými též buližníkovými skalinami přes Tursko a Noutonice ke Kladnu; jsouc na severní straně obmezena údolím od Podbaby až k Chvatěrubům. V lese Křivoklátském počínají se vyvinovati z té vysočiny vysoké (na 2000') chlupy, které v jihozápadním směru k Radnicům a Plzni se táhnou. Na straně ke křemenným hřbetům bližší skládají se ty chlupy z buližníku (skály u Hudlic, Svaté, Velise, Zbiroha, Radnic, mimo *Krušnou Horu* (1900') u Hudlic, která je křemenná; na straně k severnímu kraji silurského útvaru bližší ze živcového porfyru (u Křivoklátn, Skrej a Radnic) a jen úzké pásmo od Skrej až k Radnicům skládá se též z břidlic, chovajících v sobě první a nejstarší skameněliny, jejichž obdoba na protější straně silurského útvaru v břidlicích Jineckých u paty vlastních Brd se nalézá. Celá ostatní vlnitá krajina

silurská od Rakovníka k Manětínu, Bezdržicům, Černošinu, Stříbru, Horšovu Týnu a Domažlicům obsahuje rozličné odrůdy břidlic bez skamenělin, spočívajících na prahorách. Zde u Domažlic zasahuje od bavorských hranic amfibolového pohoří do silurských břidlic až k Chudenicům; na západní straně toho pohoří panují samé břidlice, na východní pak bulžník, který odříd přes Blovice u Plzně široce se rozkládá a k pásmu dříve u Radnic uvedenému se připojuje. K bulžníkové vysočině Blovické přidává se ve směru severovýchodním mohutný hřbet křemencový, který s křemenci vlastními se spojuje a co Třemošná u Příbrami, Komorisko u Hluboše (obě nad 2000'), co Hřebený, severozápadně od Dobříše až k samé Zbraslavi, s druhé strany vápenné vysočiny pokračuje. Na vysočinách silurských spočívá několik ložisek pískovců a lupků s uhelnými vrstvami, které sice podobu krajiny nezměňují, avšak pro průmysl český velmi důležité jsou.

Ložiska tato jsou jako porfyzu ležící ostrovy, po silurském útvaru roztroušené, a náležejí vesměs k útvaru kamenouhelnému.

Ostrovy tyto jsou 1) U Malých Přílep, blíž Loděnic. V malém tomto avšak druhdy vydatném ložišti bylo dle listinových zpráv již r. 1463 uhlí dobýváno. Nyní jest již z největšího dílu přebráno. 2) Na Lisku a u Starých Hutí. Po obou stranách Berouky prostírá se úzký kamenouhelný pruh z boků Plešivce na protější stranu k Stradonicům a Kdýčíně až na temeno křemenného Lisku a Hudlic. Uhlí dobývá se jen na Lisku a jest nečisté. 3) Na Stilci u Žebráka; uhelné ložisko též malé leží na malé vysočině; uhlí jest skoro dobráno. 4) U Těškova a Holoubkova na jižní straně Radče jest malý ostrůvek uhelný, posud nevyskoumaný. 5) U Mirošova jižně od Rokycan prostírá se uhelný útvar v údolí, posud málo odkrytý. 6) U Skoupů, malý vybraný ostrůvek. 7) U Syinné, takéž vybraný. 8) U Lohovic ve směru k Mostišti jest úzký pruh uhelný, skoro vybraný; uhlí dobývá se v otevřených lomech a mělkých šachtách. 9) U Mo-

stiště, velmi malé vybrané ložiště. 10) U Radnic. Zde se prostírá uhelný útvar podél Radnického potoka od Lhotky a Němčovic až k Chomlům, Vejvanovu a Skomelnu. Uhlí, 3° mocné, dobývá se jen u Vejvanova. 11) U Břas blíž Radnic, malý sice avšak nejvydatnější uhelný ostrov v okolí Radnic obsahuje uhlí v mocnosti 5°. Uhlí dobývá se teď hlavně v denních lomech, což poskytuje velkolepý pohled. Znamení průmysl spočívá na tomto uhlí. Dobývání počalo r. 1617. 12) U Darové, malý uhelný ostrůvek nade Mží, posud málo otevřený. 13) Největší jest uhelný ostrov Plzeňský, pokrývající celou nížinu okolo Plzně (10 □ mil) od Chotěšova až k Plasům, od Plzně až k Vlkyšům. Uhelný jsou hlavně otevřeny u Nýřan a Vlkyšů; budoucnost jejich jest však znamenitá. 14) U Merklína, menší ostrov na nejjižnějším kraji břidlic, částečně na žule ležící; má výborné uhlí.

C. Třetí soustava hor českých obsahuje pískovcové vysočiny a pvrší, které zaujímá všechnu nižší část naší země mezi silurským útvarem a popsanými praborami, tedy největší díl Chrudimského, Kralohradeckého, Jičínského, Boleslavského a Litoměřického kraje, pak severní část Pražského a Čáslavského kraje. Vysočiny rovné súdolími mělkými panují v celé krajině pískovcových skal, teprva v mezerách na hranicích českých mezi Krušnými a Lužickými horami, mezi Krkonoši a Orlickým pohořím vyzdvihují se tarasovitě jejich skály do výšky horské a nabývají podoby ohromných stěn. Dle toho budiž celá ta soustava naznačena jmenem Stěn. V geologickém smyslu obsahují pískovcové hory 1) útvar kamenouhelný; 2) útvar permský; 3) útvar křídový; 4) útvar třetihorů hnědouhelný.

Útvar kamenouhelný s podobou krajin málo souvisí, poněvadž jest u nás z největší části pokryt útvary novějšími, zvláště permským a křídovým.

Bezprostředně vystupuje na den podél severního kraje silurského útvaru od Kralup nad Vltavou k Zakolanům, Brandejsku, Kladnu až k Rakovníku. Zde jsou především bohatá ložiště kamenného uhlí

5—7 sábu mocná, kteráž velkolepým dolováním zvláště v Kladně a u Brandejska otevřena jsou.

Od Slaného a Rakovníka počínaje pokrývá pernský útvar, záležející zde vůbec z červeného pískovce, uhelné vrstvy a táhne se pak daleko do Žatecka. Zvláště boky Žbánu na rozhraní Pražského a Žateckého kraje skládají se z vrstev červeného permského útvaru, temeno však, jakož i vrch Louštín pokrývají vodorovné vrstvy pískovce a opuky útvaru křídového.

Jiné pásmo vrstev kamenouhelných vychází na den na jižním svahu Žaltmanských hor u Svatoňovic. Hory tyto (Faltengebirge) skládají se směs z pískovcových skal a vyplňují mezeru mezi prahorami Krkonošskými a Orlickými. Vezpod jsou vloženy vrstvy pískovce uhelné, na nich spočívají vrstvy pískovce červeného, permského, nejvýše leží pak pískovec útvaru křídového. Mohutná skalina prostupuje tyto vrstvy u Svatoňovic a Hronova, a dle ní jest celé vrstevní pásmo protrženo a ublí jinde hluboko v lůně zemském ukryté až na den vytlačeno. Dolováním u Svatoňovic a Šacláře jest ložiště uhelné nyní dobře odkryto.

Červený pískovec, pokrýváje útvar uhelný, skládá nejenom boky Žaltmanských hor, nýbrž panuje v celém nižším předhoří Krkonošském od Hodkovic přes Semily, Novou Paku, Trutnov, Oupici až k Náchodu. Temeno Žaltmanských hor kryje mohutně vyvinutý a vyzdvižením hor znamenitě povýšený pískovec útvaru křídového. Malebné rozsediný a rokle rozrývají tento pískovec, z něhož se skládají světoznámé skály Aderspašské. K údolí Broumovskému kloní se pak pískovcové skály kolmými stěnami, zvláště okolo Police, a právě tento díl Žaltmanských hor má od starodávna již jméno Stěn a řeka zde počátek beroucí slove Stěnava (die Steine). Temena Stěn dosahují výšky 2000 stop, ba na Hejšovicině (již v Kladsku) vystupuje křídový pískovec až k 2880 stopám nad moře.

V kraji Hradeckém, Jičínském, Bulešlavském a Litoměřickém skládá pískovec a opuka útvaru křídového mírně vlnité tarasovité pláně (1000—1500'),

jen zase v mezeře mezi prahorami Orlickými a Českomoravskými u Třebové a Poličky, pak zvláště v mezeře mezi Krušnými a Lužickými praborami jsou vrstvy toho útvaru do značnější výšky vyšínuty; pískovcový Sněžník (Schneeberg) u Děčína dosahuje 2292' výšky. Jako na Žaltmanských horách jsou též zde skály pískovcové hlubokými a malebnými roklemi zbrázděné, nejvíce po obou stranách Lahe od Děčína až k Pernu v Sasích (tak zvané saské a české Švejcarsko), odkud se půvabné skalní brázdy údolní taž k Mělníku prodlužují (Kokořínské údolí). Také tichá Orlice a Desná u Litomyšle vinou se romantickými dolinami v hluboce prorytém pískovci kvadrovním.

Útvar třetihorní hnědohelný obmezuje se unás všude na roviny a nížiny. Vrstvy jeho, z drobného pískovce, jilu a vrstev hnědohelných složené, pokrývají roviny Žateckou a doliny mezi homolitými vrchy Litoměřickými, pak úžinu mezi Krušnými a Karlovarskými horami u Lokte a nížinu kolem Chebu. Taktéž pokrývají dvě značné roviny v jižních Čechách, totiž Budějovskou a Třeboňskou. Mírně vlnitá půda s nepatrnými kopeci liší tyto roviny od sousedních ze staršího kamenní složených krajin; jsou to dna bývalých jezer nebo rozsáhlých bahen. Nesmírná zásoba hnědého uhlí, zvláště v severních Čechách, činí tyto krajiny pro průmysl velmi důležitými.

D. Čtvrtou a poslední soustavu horskou v Čechách skládají hory původu ohnivého čili plutonského. Jsou nejmladší ze všech, neb z velké části vystoupily z lůna země teprva za posledních dob třetihorních a prorážejí tedy všechny usazené vrstvy české; jen menší část jest starší, pocházející z doby permské.

K těmto posledním náleží především malebné homole předhoří Krkonošského, z melafýru složené. Všude vystupují z červeného permského pískovce, kdežto novější křídový pískovec patu jejich kryje. Hlavní řada těchto hor počíná *Kozákovem* (2322') u Turnova a prodlužuje se dílem souvislými hřbety, dílem osamotnělými kupami až k Nové Pace a Jičínu, k Jilemnicí a Šačlící. Jiná řada homolitých

hor, složena z červených porfyrů, vyniká z červených pískovců na severní straně Broumovského údolí, kteréž na jižní straně malebnými Stěnami jest uzavřeno.

Mnohem rozsáhlejší jest prostora novějších plutonských hor, z čediče (Basalt) a znělce (Phonolith) složených a z třetihorních vrstev vyražených. Dle svého skupení seřazuje se ve dva shluky, z nichž východní má jméno Litoměřického Středoohoří (Leitmeritzer Mittelgebirge), západní má jméno Doupovských hor. Mezi oběma prostírá se pozeňnaná rovina Žatecká.

Oba shluky hor mají souvislý střed čili jádro, z mohutných čedičových hřbetů a vysočin složené, kolem nichž osamotělé kupy na mnoho mil jsou rozestaveny. V Litoměřickém Středoohoří prostírá se tento střední uzel horský od Mostu a Loun až k České Lípě, a vystupuje všude z třetihorní nížiny. Nejvyšší čedičové hory zde jsou Radelštein u Mukova (2327'), Klotzberg u Kostomlat (2275'), Ostrý u Mukova (2218') a Zinkenstein u Verneřic (2199'). Ještě vyšší jsou homole znělcové: Milešovka (2640'), Lausche u Waltersdorfu (2469'), Kleis u Haidy (2406'). Z osamotělých plutonských hor vyniká zvláště dvojitý znělcový Bezděz (1788') u Bělé, Říp (1440') u Roudnice a Kunětická hora (1020') u Pardubic nad své okolí, z nichž obě poslední se skládají z čediče.

Doupovské čedičové hory (Duppaner Gebirge) rozkládají se mezi Karlovými Vary a Kadani na západní straně Žatecké roviny. Jest to mohutná souvislá vysočina, jejíž střed u Doupova dosahuje 3000' nadmořské výšky. Od tohoto střediště vybíhají jako paprsky ke všem světům úhlům nižší hřbety, od sebe údolními oddělené a jednotlivými knžci posázené. Čím dále od středu, tím více se snižují tyto hřbety a rozstupují se konečně v osamotělé hory, jaké okolo Maštova (Maschau), Valče, Bochova, Andělské hory, Radešova (Rodisfurt), dílem v podobě homolí, dílem v podobě ostře obmezených hřbetů (jako hromádky na silnici) spatřují. Ještě daleko v horách Krušných a na vysočinách Plzen-

ekých vystupují pak osamotělé čedičové hory, které též k touto skupení počísti lze.

Seznam výšek nad mořskou hladinou znamenitějších hor a míst v Čechách.

trig. znamená: podle trigonometrického měření dokonale známé výšky; *barom.* znamená: podle barometrického měření známé výšky, vše ve víd. střevis.

Aš, (<i>Asch</i>), prostřední výška města, barom.	1950
Ansergeřilde, záp. od Vimberka, barom.	3222
Báň, kopec východně od Poděbrad, trig.	846
Benátky nové, u paty farního kostela, trig.	760
Benešov, prostřední výška města, barom.	1176
Bernsteinberg, kopec severně od Jirkova v Krušných horách, trig.	2905
Beroun, most přes Berounku, silnice, barom.	720
Bezděz (<i>Bösig</i>), kopec sev. záp. od Bělé, trig.	1788
Bílá hora, západně od Prahy, trig.	1116
Bor (<i>Hayd</i>), prostřední výška města, barom.	1506
Boubín (<i>Kubany Berg</i>), hora jižně od Vimberka, trig.	4296
Boží dar (<i>Gottesgab</i>), uprostř. města, bar.	3129
Brdy, hora jižně od Hořovic, trig.	2424
Březová hora (<i>Birkenberg</i>) u Příbramí, bar.	1704
Broumov, prostřední výška města, barom.	1290
Brückelberg, hora v Šumavě, trig.	3894
Brunnberg v. Studničná hora.	
Budějovice (<i>Budweis</i>), uprostřed města, barom.	1206
Cvikov (<i>Zwau</i>), uprostřed města, barom.	1172
Čapí hora (<i>Storchberg</i>), záp. od Teplíc (<i>Wekelsdorf</i>), trig.	2484
Čáslav, prostřední výška města, barom.	774
Čeboň, kopec severovýchodně od Teplé (klášt.), trig.	2562
Čerchov, hora v Šumavě, trig.	3282
Čertův dub, hora blíže Chocně, trig.	1068
Červený vrch, kopec sev. od Plzně, trig.	1602
Česká Lípa (<i>Böhm. Leipa</i>), uprostřed města, barom.	840

Ďáblická hora, severně od Prahy, trig. . .	1122
Děčín (<i>Tetschen</i>), hladina Vltavy, barom. . .	408
Deštná hora u Deštné, východně od Do- brašky, trig.	3516
Dianaberg, kopec jihozápadně od Boru (Haydu), v Českém lese, trig.	1698
Dillenberg v. násl.	
Dyleň (<i>Dillenberg</i>), kopec jižně od Chebu v Českém lese, trig.	2898
Doubrava, kopec západně od Klatov, trig.	2100
Dobříš, uprostřed města, barom.	1200
Domažlice (<i>Taus</i>), prostř. výška m., barom.	1518
Donnersberg v. Milešovka.	
Dreisessel v. Trístoličná.	
Dub, kopec jižně od Vlašimi, trig.	1398
Duchcov (<i>Dur</i>), prostřední výška m., bar.	810
Dušníky, západně od Prahy, kostel Homo- le, území, trig.	1243
Fuchsberg, kopec záp. od Vel. Úpy, barom.	4306
Fuchswiese v. Liščí louky.	
Glatze-Berg, kopec sev. od Kynžvartu, trig.	3084
Gloriet na kopci u Domašína, trig.	1614
Golič, hora východně od Friedbergu, trig. .	3108
Gottesgab v. Boží dar.	
Hainberg, kopec sev. vých. od Aše, trig.	2370
Hassberg, kopec sev. od Přísečnic v Kruš- ných horách, trig.	3120
Hajda, u paty farního kostela, barom. . . .	1190
Heidelberg, kopec v Krkonošských hor., bar.	3012
Heinrichsgrün, prostř. výška města, bar.	2130
Hengsberg, kopec východně od Ostrova (Schlaekenwerthu), trig.	2592
Hochficht, hora v Šumavě, trig.	4226
Hoher Schneeberg v. Sněžník.	
Hoher Steinberg, kopec severně od Schön- bachu, trig.	2424
Hohes Rád v. Vysoké kolo.	
Holovýška, kopec záp. od Rožďalovic, trig.	774
Holubník (<i>Taubenhausberg</i>), kopec severo- vých. od Liberce, trig.	3384
Holý, kopec jižně od Jílového, trig.	1626
Holý kopec (<i>Holberg</i>), jižně od Jičina, trig.	1014

Hostka (<i>Gastorf</i>), prostř. výška místa, bar.	594
Hradiště Mnichovo (<i>Münchengrätz</i>), uprostřed města, barom.	762
Hütten-Berg, jižně od Fribusu, trig.	2598
Humpolec, prostřední výška města, barom.	1680
Hůra, kopec jižně od Štěpanova, trig.	1842
Hůrka Nováková, záp. od Neveklova, trig.	1506
Cheb (<i>Eger</i>), prostřední výška města, barom.	1404
Chlum, hora v Šumavě východně od Kristiansberku, trig.	3752
Chomútov, prostřední výška města, barom.	1200
Chotěboř, prostřední výška města, barom.	1566
Chrastina, kopec záp. od Soběslavi, trig.	1614
Chrudím, uprostřed města, barom.	780
Chýše, prostřední výška města, barom.	1440
Jablounek (<i>Gabel</i>) u Cvikova, u paty farního kostela, trig.	1176
Jáchimov, prostřední výška města, trig.	2298
Ještěd (<i>Jeschken</i>), kopec jihozápadně od Liberce, trig.	3206
Jezerní hora (<i>Osser</i>), kopec v Šumavě, trig.	4051
Jezerní stěna (<i>Seewand</i>), mezi Certovým a Čerým jezerem v Šumavě, barom.	4239
Jilemnice (<i>Starkenbach</i>), prostřední výška města, barom.	1500
Jindřichův Hradec (<i>Neuhaus</i>), prostřední výška města, barom.	1440
Josefov, rovina na východu od města, trig.	894
Kaltenberg, kopec severně od České Kamenice, trig.	2328
Kamejk, kopec jihových. od Písku, trig.	1968
Kamenná hora (<i>Steinberg</i>), jižně od Německého Brodu, trig.	2058
Kammerbühl, kopec severovýchodně od Chebu, trig.	1566
Kaňková borová, hora jižně od Vysokého Mýta, trig.	1476
Kaplice, jižně od Budějovic, prostřední výška, barom.	1668
Karlovyvary (<i>Karlsbad</i>), prostřední výška města, barom.	1158
Karlštejn, v hradě, u paty věže, barom.	1003

Karlův kámen (<i>Karlstein</i>), hora u Svatky na česko-moravsk. hranicích, trig.	2454
Kašperské hory (<i>Bergreichenstein</i>), pro- střední výška města, barom.	2280
Kesselberg v. Kotel velký.	"
Kladno, u paty farního kostela, barom.	1188
Klatovy, prostřední výška města, barom.	1290
Kleisberg, kopec sev. západně u Cvikova (<i>Zwikau</i>), trig.	2406
Klotzberg, kopec u Kostomlat, barom.	2275
Kluk, hora v Blanském lese u Budějov., tr.	2328
Kohout, kopec východně od Kaplice, trig.	2736
Kostelec Černý, uprostřed m., barom.	1290
Kostelec nad Labem, prostř. výška, bar.	534
Kotel, kopec jižně od Rokycan, barom.	1806
Kotel velký (<i>Kesselberg</i>), hora nad úpa- dem Labe v Krkonoších, barom.	4542
Kozákov, kopec u Turnova, barom.	2322
Kozí hřiby (<i>Ziegenrüchen</i>), hřeben v Kr- konošských horách, barom.	4300
Křemešník, kopec vých. od Pelhřimova, trig.	2430
Kříže, kopec jihozáp. od Kutné hory, trig.	1338
Křížový, hora sev. od Sedčan, trig.	1542
Krkonoš, hřeben v Krkonoš. horách, bar.	4524
Kruhonoš (<i>Reifhüger</i>), kopec v Krkonoš- ských horách, barom.	4140
Krumlov (<i>Krummlov</i>), prost. výška, barom.	1380
Kubanyberg v. Boubín.	"
Kunětická hora, sev. od Pardubic, trig.	1020
Landškroun (<i>Landeskron</i>), prostřední vý- ška města, barom.	1230
Liberec (<i>Reichenberg</i>), u paty zámku, bar.	1150
Libín, kopec jižně od Prachatic, trig.	3430
Liščí louky (<i>Fuchswiese</i>), kopec severně od Planého v Šumavě, trig.	3720
Litomyšl, prostřední výška města, barom.	1080
Lomnice, severně od Jičína, uprostřed města, barom.	1500
Lo uny, prostřední výška města, barom.	804
Louštín, kopec sev. od Rakovníku, barom.	1644
Lusen, hora v České Šumavě, trig.	4332

Lysá, kopec západně od Horšova Týna v Českém lese, trig.	2740
Marberg, hora v Šumavě, trig.	4265
Mariánské lázně (<i>Marienbad</i>), střední výška, barom.	1872
Milešovka (<i>Donnersberg</i>), kopec u Lovosic, tr.	2640
Milevsko, střední výška města, barom.	1350
Mimoň (<i>Niemes</i>), u střed města, barom. .	1020
Mirovice, střední výška města, barom. .	1380
Mittagsberg, kopec sev. od Liberce, barom.	2718
Mittagsberg, hora v Šumavě, trig. . . .	4214
Mladá Boleslav, uprostř. náměstí, barom.	754
Most (<i>Brüx</i>), prostř. výška města, barom. .	1080
Na skalách, kopec jižně od Rokycan, trig.	1782
Německý Brod, prostř. výška města, bar.	1380
Oederschloss v. Pustý zámek.	
Ohrenberg, kopec západně od Tachova v Českém lese, trig.	2298
Osser v. Jezerní hora.	
Ostrý, kopec u Mukova, barom.	2218
Pardubice, střední výška města, barom.	660
Peleč, kopec sev. od Jindř. Hradce, trig. .	2268
Písek, střední výška města, barom. . . .	1110
Pískovec (<i>Sandberg</i>), kopec již. od Mýta, tr.	2076
Plané (<i>Plan</i>), prostř. výška města, barom. .	1620
Plattenberg, kopec západně od Horšova Týna, v Českém lese, barom.	2712
Plöckelstein, hora v Šumavě, trig. . . .	4352
Plzeň, střední výška města, barom. . . .	966
Počnej, kopec východně od Muichovic, trig.	1722
Polná, střední výška města, barom. . . .	1518
Poruby, kopec jižně od Třeboně, trig. . .	1614
Praha, hladina Vltavy, normální bod Staroměstských mostských mlýnů, trig. . . .	579
" u paty sochy Panny Marie na Staroměstském náměstí, trig.	601
" u paty sochy sv. Václava na Svatováclavském náměstí, trig.	620
" u paty kostela na Karlově (<i>Karls-hof</i>), trig.	736
" u paty Svatovítské věže na Hradčanech, trig.	810

u paty kostela sv. Vavřince na Pe- tríně, trig.	1020
„ Vyšehrad, dlažba kostela, trig. . . .	723
Pustý zámek (<i>Oederschloss</i>), kopec jihozáp. od Doupova, trig.	2790
Radeč, kopec severně od Rokycan, trig. . .	2250
Radelstein, kopec u Mukova, barom. . .	2327
Rakovník, uprostřed města, barom. . .	1020
Rehberg v. Srnčí.	
Reifträger v. Kruhonoš.	
Reiterkoppe, kopec sev. od Žamberka, trig.	3078
Říčany, prostřední výška města, barom. .	1051
Ringelkoppe, hora již. od Broumova, bar.	2400
Říp (<i>Georgsberg</i>), kopec již. od Roudnice, trig.	1440
Rokycany, prostřední výška města, barom.	1116
Rollberg, kopec sev. od Mimoně, trig. . .	2202
Roudnice, prostřední výška města, barom.	630
Rumburk, prostřední výška města, barom. .	1236
Sadská, prostřední výška města, barom. .	605
Salnau, jižně od Volar v Šumavě, barom. .	2100
Schlössberg, kopec sev. západně od Kuš- varty, trig.	3623
Schneeberg Spiglitzer v. Sněžník Českomor.	
Schneekoppe, Grosse v. Sněžka.	
Schöninger, kopec jihozáp. od Budějovic, tr.	3420
Schwarzbrunnberg, kopec jihovýchodně od Liberce, barom.	2754
Seewand v. Jezerní stěna.	
Sedlo (<i>Geltschberg</i>), kopec u Levína, trig. .	2278
Siehubel, kopec jižně od Weisbachu ve Fridlandsku, trig.	3552
Skalice, hora severozáp. od Lomnice, trig. .	1368
Skalka, kopec severozáp. od Poličky, trig. .	2208
Slané, u paty kostela františkánů, barom. .	932
Sněžka (<i>Schneekoppe</i>), nejvyšší kopec v Kr- konošských horách, trig.	5070
Sněžník (<i>Hoher Schneeberg</i>), hora západně od Děčína, trig.	2292
Sněžník Česko-moravský (<i>Spiglitzer Schneeberg</i>), trig.	4483
Sonnenwirbel, kopec východně od Božího daru (<i>Gottesgab</i>), trig.	3906

Srnčí (<i>Rehberg</i>), kopec již. od Merklína, trig.	1674
Spitzberg, hora severně od Planého v Šumavě, trig.	3846
Spitz Berg, západně od Božicel darů (<i>Gottesgab</i>), trig.	3498
Steinberg, hohe, kop. sev. od Schönbachu, tr.	2424
Steintratten, hora jižně od Tuškova, trig.	1422
Sternberg, kopec severně od Planého v Šumavě, barom.	3536
Storchberg v. Čapí hora.	
Strašic, kopec záp. od Hořepníka, trig.	2354
Stříbro (<i>Mies</i>), prostř. výška města, barom.	1260
Studričná hora (<i>Brunnberg</i>), kopec záp. od Sněžky v Krkonoších, trig.	4920
Sturmhaube, Grosse v. Šišák velký.	
Svatý Tomáš, hora jižně od Friedbergu v Šumavě, trig.	3291
Svidník, kopec sev. od Černovic, trig.	2334
Šišák, velký (<i>Sturmhaube Grosse</i>), kopec v Krkonošských horách, barom.	4468
Tábor, uprostřed města, barom.	1338
Tafelfichte, nejvyšší kopec v Jizerských horách, trig.	3558
Taubenhausberg v. Holubník.	
Teplá, klášter, barom.	2022
Teplice (<i>Teplitz</i>), prostř. výška města, bar.	708
Teplice (<i>Weckelsdorf</i>), u paty zámku, bar.	1488
Tereziín (<i>Theresienstadt</i>), prostřední výška města, barom.	516
Tillnberg (<i>Dillenberg</i>) v. Dyleň.	
Topolina, kopec severozáp. od Turnova, tr.	1254
Třeboň (<i>Wittingau</i>), prostř. výška m., bar.	1320
Třebová Česká, na nádraží, barom.	1182
Třemošná, hora západně od Příbrami, trig.	2448
Třemšín, kopec jihozáp. od Rožmitála, tr.	2598
Tři Bratři, hora sev.-vých. od Kacova, tr.	1734
Třístoličná (<i>Dreisessel</i>), hora v Šumavě, tr.	4116
Trutnov (<i>Trautenau</i>), u prostřed města, bar.	1332
Uhohošf, prostr. výška města blíže kostela, bar.	1219
Velvary, prostřední výška města, barom.	648
Vestec, kopec sev.-vých. od Chotěboře, trig.	2112
Vlková, kopec východně od Jílového, trig.	1632

V oklikách, hora severně od Čáslavi, trig.	972
Volary (<i>Wallern</i>), prostř. výška města, bar.	2346
Volí vrch, hora jihozápadně od Blatné, trig.	1836
Vysoké (<i>Hochstadt</i>), prostř. výška města, bar.	2160
Vysoké kolo (<i>Hohes Radl</i>), kopec v Krkonošských horách, barom.	4764
Weckelsdorf v. Teplice.	
Wernstadt, prostřední výška města, barom.	1590
Wieselstein, kopec záp. od Klostergrabu, tr.	3018
Wolfsberg, kopec jiho-vých. od Planého, trig.	2208
Zakouty, kopec jiho-vých. od Kopidlna, trig.	966
Zbiroh, uprostřed města, barom.	1716
Zbraslav (<i>Königsaal</i>), prostř. výš. města, bar.	615
Ziegenrücken v. Kozí hřbety.	
Zimmerlehne, kopec v Jizer. horách, bar.	3216
Zinkenstein, kopec u Verneřic, barom.	2199
Zwikau v. Cvikov.	
Zámburg (<i>Senftenberg</i>), prostřední výška města, barom.	1290
Žatec, prostřední výška města, barom.	876
Žbán, kopec severně od Rakovníka, trig.	1668

III. Vodopis.

I. a) Veškeré vodstvo české pokrývá 11·59 □ m. čili 1·2% země. Z toho připadá na tekoucí vody 4·50 □ m., na rybníky 7 □ m., na jezera toliko 140 jiter (č. 0·09 □ m.). Prostor, močály a blaty pokrytý, je nyní již velmi skrovný, totiž pouze ok. 1½ □ m. Tím větší je posud počet slatin, jejichž prostor pokrývá 20 □ m. Jezera česká jsou bez rozdílu říčná a obmezují se vlastně jen na Šumavu a Český les, nejsou ani četná, aniž prostranná, ale vynikají za to přírodní krásou břehův svých. Nedostatek jezer vyrovnává se vysoce překvapujícím počtem povodňových rybníkův, mezi nimiž mnohé jsou neslýchané velikosti, zčkoli se tento nepotěšný v národním hospodářství zjev hlavně jen na jižní Čechy a kotlinu Labskou obmezuje, kdež zemědělné i orografické poměry půdy jich zakládání ode dávna podporují, a slabší lidnatost i zvláštní poměry vlastní-

cké podnes je udržují. — *b)* Zvláště pak zjevné jest napohled veliké bohatství Čech v tekutých vodách (toliko severní pláně křídového vápence jsou poněkud suché), kterýmž tvar půdy, hojnost lesův i slatin četného vzniku a hornatost mnohostranného svahu, vůbec mocného spádu (těchto důležitých faktorů průmyslné výroby, kteréž právě na severu českém nejsilněji se jeví) hojnou měrou poskytují. — *c)* Důležité tyto okolnosti zvyšují se ještě splavností českých řek, kteráž porovnána s hornatostí a zvláštním rázem soustavy říční v Čechách, vždy jest dosti veliká. Na 8 českých řekách provozuje se plavba pltní (Flösserei), a délka veškeré dráhy pro pltně (vory) splavné obnáší 128 m. a 3518°, i může ještě na 150 m. a výše vzrůstí, až upravovací práce (jejichž délka r. 1856 teprv 37 m. a 480° obnášela a toliko na Labe a Vltavu se vztahovala) i na jiné řeky (zvl. na horní Berounku, Ohři atd.) se obrátí, a četné posud překážky společenské a j. se odstraní. Plavba loďní provozuje se sice jen na 56 m. a 3500° s loďmi od 300 ctů až do 2500 ctů nákladu, při plavbě po vodě, a s loďmi 300—1000 ctů nákl. při plavbě proti vodě, k tomu pak jsou jen 2 řeky (Labe a Vltava) tím způsobem splavné; za to leží však tato dráha v jedné čáře a probíhá zemi od jihu na sever celou téměř délkou její, spojujíc i hlavu země (Prahu) s těmito končinami. Skutečná nehoda je nesplavnost pravých přítokův Labských, jakož i dolejších levých přítokův jeho, odkudž téměř třetina země nejlacinějšího spojení s jeho splavnou dráhou postrádá. — *d)* Za to zvyšuje se hospodářská výnosnost splavných řek českých pobřežními silnicemi i železnicemi, poslední jsou téměř v celé délce své podél řek vedeny, ačkoliv jich zvláště Vltava posud pohřešuje. Zvláštní poměry soustavy vodní v Čechách jakož i hornatost půdy zemské nedopouštějí konečně žádoucího spojení většími průplavy. Toliko dva (Švarcenberský a Tetořský) slouží k plavbě dříví, ostatní všechny (jakkoli četné a nákladné) jsou buď stranly mlýnské, buď k založení a živení rybníkův

nebo jiným hospodářským účelům ustanoveny. Délka všech 30 mil.

II. Soustava vod českých charakterisuje se mnohými zvláštnostmi. Celá téměř země (vlastně 93·3⁰ čili 880 □ mil) tvoří poříčí jediné řeky t. j. Labe, a sice vichní poříčí její. Odtud náleží země hlavně k okresu (úmoří) moře západního (č. Německého), odtud vychází ale i také převládající jednotnost země v hydrografickém ohledu, kteráž rozhodnou orografickou jednotností její se podmiňuje, a tonto zároveň jakési zavřenosti a dokonalosti nabývá, ano tím až k centralnosti se dovršuje, že veliká většina přítoků Labských do nitra země teče a tuto přímo a nepřímo do Labe se vlévá (z poříčí Labského připadá toliko 20 □ mil na odchylné, t. j. do sousedních zemí tekoucí a tuto s ním se spojující přítoky jeho). *b)* Odtud jest hlavní svah země severní (a nejnižší její místo při výtoku Labe, t. j. 322'), ale pro výši pohraničních hornatin zároveň i soustřední. *c)* Rozvodí poříčí Labského v Čechách drží se celkem všudež osy pohraničních hornatin, pokud tyto skutečné hřebeny ukazují (ano spadá tuto v jedno i s polit. hranicí); tam však kde vysočina pohraniční ráz planiny nebo hrbatiny na se běře (jako v Krušných a Žaltemanských horách, na Lužické, zvl. však v Českomoravské vysočině), nebo od hranic ustupuje (jako z malé části v Šumavě a v Českém lese), tam počínají se poříčí odchylná n. dokonce cizí, a rozvodí točí se křivými čarami do země i ze země (střídavost tato je právě největší na moravské hranici). *d)* Odchylná tato poříčí ale náležejí všem nejčelnějším kromězemským přítokům Labe (t. j. k Zále a Dolní Vltavě v levo, a k Havole v pravo), ano obsahují i tyto z velké části samy kromě Zály a Havoly, za to ale její největší přítok, Sprevu. — Rovněž vztahují se cizí poříčí k nejsilnějším levým přítokům Odry a Dunaje, k Odře v celém horním, k Dunaji ve středním běhu, a opět jsou i počátkové těchto přítokův po většině v Čechách. Odtud berou Čechy podíl též na okresu Baltského a Čer-

něho moře, ač tento podíl skrovný jest (to-liko 7% čili 63 □ m.), a vytknuté jednotnosti hydrografické celkem neruší. e) Vnitř země jeví se však tato jednotnost v dosti bohatém rozčlenění. Labe scharakterisuje se tu hlavně co výslednice dvou vřídelných řek t. j. Vltavy a horního Labe (až do Mělníka), ano Vltava sama objeví se tu co mocnější těchto faktorův; dálka, hloubka, šířka i splavuost ano i porůčí jsou u ní větší, kdežto Labské až do Mělníka jen 270 □ m. obsahuje. Soustava Vltavy zvlášt je oboustranná a souměrná, a přítoky její, jak první tak druhé řady, velmi vyvinuté. Tak i jiným řekám dostává se rozličných více zajímavých a pamětných, než důležitých momentův, jako velkého rozvití (Sázava, Berounka a j.), náhlé a odchýlné poměry směru (Vltava, Labe, Orlice a j.), slapy, peřeje a prahy, podzemní běh (Upa), tvoření ramen a ostrovův, pestré formy ústí, ba ani jakéhosi tvaru bifurkací neschází, ano Doubrava i Sázava ze společné slatiny vytékají.

III. A) *Labe*. Porůčí tohoto veletoku evropského obsahuje v Čechách samých, jak svrchu zmíněno, 880 □ m. a) Zřídla na nejvyšších slatinných pláních Krkonošských z několika potokův, z nichž nejmocnější a nejvyšší jsou tak zv. pramen Labský (pod Sv. Václavským kamenem a s výše 4424'), pak Bělá (Weisswasser) s výše 4378' (pod Studnicím). b) Horní běh až k Jaroměři 10 m., prostřední až k Mělníku 30 $\frac{1}{4}$ m.; dolní až k hranicím zemským 14 $\frac{1}{4}$ m. c) Délka v Čechách 40, pravá 54 $\frac{1}{2}$ m. d) Výtok ze země pod 31° 52' vých. d. a 50° 51' sev. šířky, u Hřenska ve výši 322' nad mořem. Rozdíl výše mezi nejvyšším vřídlem a výtokem (spád či střík) 3936'. e) Vzdálenost výtoku od hl. vřídla 13·15 m. f) Břehy jsou až do Jaroměři (772') vysoká a řeka má až potud ráz horské bystřice; z Jar. do Hradce Králové (656') provázejí pravý břeh její lesnaté a vzdělané výšiny; nad Hrad. vyrovná se však i její pravý břeh a řeka běře se úrodným, na 1 i 3 m. širokým údolím. kteréž jen místy (u Kunětic, u Val, u Týnce, u Kolína)

se sčuzuje; u Týnce je pravá soutěska; od Brandýsa (St. Boleslav 548') drží se vrchy pravého břehu až do Mělníka (440'), ano se skrovnými výjimkami až do Lovosic (425'), kdež řeka do vlnatého a lidného horského kraje (v čediči) vstupuje a s přebytkem rychlosti k hranicím se ubírá. g) Splavnost Labe počíná u Jaroměři; odtud až do Mělníka je však jen pltní, od Měl. lodní. Mezi Jaroměří a Hradcem obnáší prům. šířka řeky 112', hloubka 3', prům. spád 6.02", rychlost 2.5', od Hradce do Mělníka v prům. š. 250', hl. 4', spád 2.63", rychlost 2.3'; mezi Mělníkem a Roudnicí š. 540', hl. 6', spád 1.9', n. 2.09', nejvyšší stav vody 18'; mezi Roudnicí a Litoměřici, 540, 6', 2.14, 1.7 a 18'; mezi L. a Ústím 480, 1.5, 2.88, 1.35 a největší výše 32'; z Ú. do Děčína 480, 4.8, 3, 2.9 a 30'; z Děč. k hranici 480, 5.7, 3.75, 1.69 a nejvyšší stav 44'. Průměrné trvání ledu 62 dní. Odchod ledu a zátopy vůbec v březnu. Čas plavby tedy prům. 200 dní do roka. h) Délka pltní dráhy obnáší tedy na Labi 44³/₄, lodní toliko 14¹/₂ m. Hloubka řeky je na této průměrně 5.4', spád 2.73" a rychlost 1.91'. i) Překážky plavební vyskytují se na lodní dráze po skrovnu, na pltní dráze nemají pro mocnost řeky žádné důležitosti. Teprv na trati mezi Litoměřici a Ústím nalézá se u Střekova soutěska, peřej a kamenitá řečiště; na trati mezi Ústím a Děčínem je peřej u Povrle a Roztok, soutěska a peřej u Jakubic, a peřej u Podmokel. Jezův počítá se od Jaroměři do Mělníka 21; pod Mělníkem jsou pouhé náhony (3). k) Za to jsou řečiště i břeh Labe od Mělníka až k hranicím s velikým nákladem k plavbě upraveny, a r. 1856 obnášela délka všech vodních a pobřežních staveb na této trati 7 mil a 2237⁰ (rak.). l) Od Mělníka až do Děčína nosí Labe (v délce 12³/₄ m.) lodě 1000 ct. nákladu, pod Děč. až k hranicím (v d. 1³/₄ m.) lodě 2500 ct. nákl. Po řece nahoru mohou však toliko lodě 1000 (až do Děč.) a 600 ctů nákladu (od Děč. do Měl.). Dolní pouť vykonná se průměrem ve 2, horní ve 4 dnech (pouť pltní od Jaroměři až k hranicím v 8 dnech), Pražská plavební společnost užívá však k službě na

(Vltavě) i Labi kromě železných remorkérův (po 70 s. kon.) i lodí, pramic a člunův statečnosti 4000, 2500 a 3000 ctů. m) Paroplavba provozovala se až do roku 1849 již od Obříství, tedy v délce 16 mil, od otevření Dražďausko-pražské dráhy chodí ale parolodě toliko od Litoměřic (v délce 8 $\frac{1}{2}$ mil.) n) Přístaneň na Labi jsou: u Stětí, Roudnice, u Litoměřic, Lovosic, Ústí, u Rozběles (u Rosawitz), Děčína a Niedergrundu. V Rozbělesích je velikolepý zimní přístav s hrázemi v délce 328 a 728°. Zástavní parolodí nalezájí se v Litoměřicích, Lovosicích, v Ústí, Děčíně, Niedergrundě a Hřensku. o) Mostové přechody přes Labe jsou počtem dosti hojné (14), a mnohé z nich vynikají buď strategickou důležitostí, buď nákladností svou. Nejdůležitější jsou: mosty v Jaroměři (řetězový 100' dl.), v Hradci Králové, u Pardubic (2), v Kolíně, v Poděbradech a Brandýse (onen řetězový a dva s velikolepými stavbami proti záplavám); pod Mělníkem jsou toliko dva: první u Litoměřic (začatý r. 1859, dohotovený v d. 600') a v Děčíně (řetězový, též 600' dl.).

Pravé čili severní poříčí Labské obsahuje toliko 165 □ m. (tedy jen 19% veškerého poříčí). Šířka jeho obnáší jen 15, délka 19 z. m. Pravé přítoky Labské jsou tudíž po většině krátké, a vznikajíce nejvíce v podhoří, trpí letními dobami od nedostatku vody, jsouce k tomu zvláště (pokud na křídovém útvaru početí své berou) i počtem málo hojné. Některé z nich mají v poříčí svém četné i rozsáhlé rybníky (zvl. Cidlina, Ploučnice), některé rozstupají se v dolním běhu (v otevřených úlohách křídového vápence) do početných ramen (což zvláště o Cidlině platí) a nebo tvoří pobočné močály (jako Cidlina, Jizera a j.) v náplavu kotliny Labské. Nejhlavnější jich jsou:

V hořejším běhu od blízkosti předěle Jizerké, prům. na 1 m. vzdálené, je několik vodnatých potoků, mezi nimiž Kalná (ústí pod Hostiným) a p. Netřebský (pod kr. Dvorem) největší jsou. V středním běhu ústí se kromě potoka Trotiny (2 $\frac{1}{2}$ mše dlouhého, při něm Vraštov) teprv

ve vzdáli 20 m. od prameňův Labských první říční přítok jeho t. j. Cidlina hlavní to řeka Jičín. kr., a po Jizeře nejmocnější pravý přítok Labský. Délka $7\frac{1}{2}$, spád $8' 6''$. Zřídlo pod vrchem Tábořem ve výši 1128'. Ústí 4 hlavními hrdly (ale strojenými), jediný to (kromě Ohře) větší příklad v Čechách. Delta Cidliny má přes 1 □ m. Z přítokův jejich je největší p. Zlatnice (ústí pod Smidary) a říčka Bystřice (ú. nad Chlumcem) kteráž společně s Cidlinaou 4 veliké rybníky tvoří. Se čtvrtým hrdlem Cidliny má společné ústí řeka Mdlina č. Mrlina, (též Druvavou zvaná), s hl. přítokem svým Leštinou (při ní kopidlenské rybníky). Zřídlo u Markvartic ústí nad Nimburkem. (Badiměřice $\frac{1}{2}$ výše Nimburka 594', Nimburk 480'). Délka 5 m. Řeka Doubravka (od Doubravic), dél. 3 m., ústí pod Šnepovem (výše Hlavnor 898'). Jizera, nejmocnější přítok Labský na pravém břehu, a přední řeka Boleslav. kraje. Pořičí 51 □ m. veliké. Zřídelné potoky její jsou: Větší Jizera (od Volského hřebena v Jizerských horách, a z výše 2564'); Menší Jizera od Zadního vrchu (Hinterberg) v Krkonoších a s výše sk. 3500'. Stok pod h. Bukovým (Buckberg). Hořejší běh (7 m.) až k Turnovu v žulách a mnohotvarných porfyrech, odkudž do širšího průmyslného údolí v pískovcích a vápencích vstupuje, v němž až do ústí svého (proti Toušni šířkou 100' a ve výši 490, n. m.) zůstává. Délka ř. 17 m., spád (na 1 m.) mezi Harrachovici (ve výši 3287 nad M. Jizerou) a Ml. Boleslaví (758') 240' 10", mezi Bol. a St. Benátky (504') 127', mezi Ben. a Toušní 4' 8". Splavná jen pro plť; v dolním běhu močály. Přítoky její jsou velmi četné: největší Kamenice (ústí nad Žel. Brodem), Mohelka (ú. pod Sichrovem), Bělá (ú. proti Bakovu), a v levo: druhá Menší Jizera (ú. nad Víckovy ve výši 850'), Oleška (ú. proti Semilům) a Popelka (č. Libaňka, u Lomnice 1067'), ú. proti Turnovu. Mezi Jizerou a Ploučnicí vlévají se do Labe toliko potoky, z nichž největší: p. Byšický (S. u Třebešnic), pověstná, malebnými pískovci se prostrající Bžovka (ústí pod Mělníkem), od

Dubé potok Libichovský, níže Chablavka (při ní Hoštka) a blatný potok Úštský. Ploučnice s potokem Panenským (od Jablonného 1001'), Svítavkou (od Zákup) a p. Ronovským (při něm Hajda 1156') v pravo, a vodným potokem Bobravou (kterýž veliké rybníky u Doks a Nov. Zámek 876' tvoří) v levo. Délka její 9 m. Zřídla pod Ještědem (ve výši 2600'), ústí v Děčíně. Spád až k Vartemberku (1080') 760', do Mimoně (890') 126' 6", do Lipého (779') 55', do Jezvého (Neustadt 738') 42', do Děčina (377') 156' na 1 m. běhu. Údolí všudež horská, do Lipého v pískovcích, níže v čedičích. Za ní při samé hranici (u Hřenska 356') ústí se: pot. Kamenický (při něm Kamenice 905', Srbská Kamenice 641') do Labe, poslední to pravý přítok Labský na české půdě, pověstnou krajinou stěn děčínských tekoucí a vodstvo její přijímající. Délka 2½ m., spád 220'.

Levé poříčí Labské pokrývá v Čechách 715 □ m., a pouštějíc se na východ, jih i západ i do pohraničních zemí, objevuje všechny poměry své v rozměrech mnohem velikolepějších. Členy jeho jsou mnohem četnější (8 velkých přítokův) a vyvinutější; ačkoli poříčí jejich kromě Vltavského dohromady co do velikosti s pravým téměř úplně souhlasí (tvoří totiž též jen 155 □ m.).

Kromě několika vodnatých potokův Krkonošských, mezi nimiž potok Prosečenský č. Malé Labe (zřídlo na Kailberku, ústí pod Prosečnou), potok Hostinský a Pilnikovský jsou největší, nemá vyšní běh Labe ani na této straně mocnějších přítokův. Teprv ve středním běhu počíná řada delších a rozvitějších přítokův, z nichž nejdůležitější jsou tyto: Úpa. Zřídla na Sněžce (a ze slatiny Bílá louka zvané), a s výše 4378'. Ve vrchovišti 2 pěkné slapy, pečerný běh na 300' dlouhý a divoké údolí (Aupagrund 2920'). Vyšní běh až do Skalice (805') průmyslným a lidnatým údolím v pahorcích a pískovcích (Vrait 1610', Trutnov 1203', Úpice 937'), dolní běh širokou a lučnou dolinou. Ústí pod Jaroměří ve výši 772'. Délka 11 m., spád 328' na 1 m. Z četných přítokův největší jsou:

Malá Úpa, Vrchní č. Zlatá Olešnice, Rtyňka a Olešnice dolní (všecky v levo). — Metují. Tatomá s Úpou paralelní běh i podobné břehy (u Nov. Města příčné údolí v malebných pískovcích) a délku 9 mil, spád ale povolvnější, totiž 121'. (Police 1371', Náchod 979'). Ústí proti Josefově (766'). Větší přítoky její jsou jen v levo pro blízkost předěle Úpské, z nichžto jsou větší potok Machovský a Levinský (z Kladska) a potok Olešnice (od hory Mensy). Orlice, po Vltavě nejvodnější všech přítokův labských, a po ní skoro nejdůležitější, sbírá všecky přítoky z Orličných hor a přilehlých k nim na západ pahorkovin. Poříčí její pokrývá 43 □ m. Skládá se ze dvou zřídelných řek, z divoké č. vyšní Orlice (d. 11 m.), jejíž zřídla jsou v Kladsku v horách Orličných na rozsáhlé slatině, Jezerní pole zvané, a ve výši 2789', a z tiché n. nižší Orlice (d. 10 m.), kteráž ze sousedství zřídla ř. Moravy od Králík (2486') přichází. Obě mají v horním běhu mnohotvárná údolí, v rule, v břidlicích a posléze v pískovcích (příčná), kteráž nejprve soutěskami a peřejí prorývajíce (prah div. Orlice u Litic v žulách) posléz v širokých údolích křídového vápence (od Doudleb a Chocně) k společnému stoku u Albrechtic nad Týništěm (786') se sbíhají, odkudž spojená řeka šířkou 250' a spádem 42' 4" (na 1 m.) v prostranném údolí k Hradci se běře. Na divoké Orlici obnáší spád mezi zřídlem a Žamberkem (1221') 861' 4", odtud až k Častolovicům (833') 97', k Týništi 47'. Tichá Orlice má mezi Králíky a Mladkovem (1546') spád 470', odtud až k Ústí (970') spád 144', od Ústí až do Chocně (852') spád 118', odtud až nad Týniště 13' 2". Po obou zřídelných řekách i níže provozuje se velmi živá plavba pltní (od Doudleb a Chocně). Nejmocnější přítoky jsou, a sice k div. Orlici: Rokytěnka (od Rokytěnce), Zdobnice (ústí u Doudleb) a Běla (zřídlo 3188', Dobruška 1109', Solnice 998', ústí 786'), spojená s pot. Kněžnou (Rychnov 1079'), kteréž obě průmyslná údolí tvoří (ú. u Častolovic a všecky v pravo); k tiché Orlici potoky Červená a Třebovka (pod Ústím, obě v levo). K spojené řece veliký a

vodný potok Dědina (u Třebechovic 722'), kterýž na Gpochensku více rybníkův živí. — Mezi poříčím Orlice a Vltavy rozkládají se souběžná a z části jednoduchá poříčí několika větších potokův a řek, kteréž vesměs při hranicích moravských vznikají a směrem severozápadním tekouce, v rule (i žule) po většině jen podélná údolí tvoří. Povaha půdy, jakož i mírný spád také v hořejším běhu (při stejné téměř výšce hornatiny) způsobují tu na mnoze i tvoření slatin; dolní běh jejich prochází všude prostrannými dolinami, nebo pahorkovinou (na hlinitých břidlicích), kteréž lidnatostí, úrodou, jakož i hospodářským průmyslem (Čáslavská krajina) vynikají. Řeky tyto vesměs nesplavné, ale vodné a husté zátopy způsobující, jsou: Loučná (pod Vysokým Mýtem Mýtnice řečená), kteráž od Karlího přichází, a pod Sezemicí (762') do Labe se ústí. Délka 9 m. Hojně a mocné přítoky, zvláště ve vyšním běhu pod Litomyšlí (1280') se sbíhající (pot. Desná a pot. Sloupnický), pak nejnižší nad Sezemicí (pot. Rovenský v pravo a mocný pot. Olšínska v levo, kteráž z tří vodných potokův v středu chrudimského kraje se sbírá). Chrudimka (výše Ohebka i Oharka zvaná), přední řeka Chrudimského kraje. Zřídla nad Hlínkem ve výši 1874'. U Bojanova (vlastně mezi Ohbím a Pračovem) jest příčné divoké údolí v žule a břidlicích, a výše (pod Kamenicí Trhovou) velká slatina. Délka 10 mil, spád 124' na 1 mili (Chrudim 780'). Přítoky skrovné (poříčí je velmi úzké), ale hojnost vody (od slatin a lesů ve vyšním běhu). Ústí v Pardubicích (632'). Potok Doubrava, 8 m. dlouhý a jedině, podélné údolí tvořící, má se Sázavou společné zřídlo z jedině slatiny (u Polniček ve výši 1966'), ústí pod Lab. Týncem (582') u Záboří a spád 172' 10". Nejvyšší řada velkých rybníkův u Krucemburka, a jiná u Žehušic a Podolí. Kromě pot. Žlebského žádných téměř přítokův. — Blížkost předěle Sázavské obmezuje odtud (až k ústí Vltavy) přímé přítoky Labské toliko na malé, nejvyšší 4 mile dlouhé potoky, z nichž největší jsou: Klýnska s Vyspící (od Kutné hory), ústí u St. Kolína; pot. Chotu-

sický, pot. Výrovka, níže Plaňanka a zvaný, ústí u Pist. Černý Potok č. Brodská (ústí u Sadské), pot. Úvalský a Dáblický, všechny s množstvím rybníků v pöflčí svém.

B) Vltava je nejmocnější všech přítokův Labských (i kromě země), ano druhá zřídelná řeka jeho. Pořící její obsahuje 560 □m. (tedy o 320 □mil více než Labe o sobě), délka běhu 54 mil, délka pltní dráhy $42\frac{3}{8}$, lodní $32\frac{3}{8}$ mil. Bez Vltavy pozbývá Labe skoro zcela důležitosti své v politickém hospodářství Čech; s ní vespolek tvoří splavnou dráhu $56\frac{1}{8}$ mil, podélnou osou země jdoucí a ji světovému obchodu otvírající. Zřídla Vltavy jsou v slatinných a lesnatých horách Šumavských. Vyšší zřídelný potok, Teplá Vltava, vzniká pod Černou Horou (3726') v Kvildech, a stéká se proti Hlumvaldu po 4milovém běhu s tak zvanou Studenou Vltavou (z Bavor od Tafelberka, 3408' vys.), tvoře až pod Frimburk (2000') na 1 hodinu prům. široké, 8 mil dlouhé, ale slatinné údolí podélné; při spádu 216' na 1 mili. Odtud až do Vyššího Brodu (1674') přechod do příčného údolí 2 mile dlouhou soutěskou a se spádem 163' (nad Vyšším Brodem pověstné přeje, úskalí a prahy pod tak zv. Čertovou Stěnou v žulách). Od Vyššího Brodu do Budějovic (1155') střední běh, 10 mil-dlouhý se spádem 75' 11" na 1 m. v pestrých tvarech prahorních a v údolí slovutném (Rožmberk 1566', Krumlov 1374'). Odtud nižší běh až k Mělníku ($32\frac{3}{8}$ m. dlouhý), v nejhořejší a nejdolejší části své v prostranných kotlinách, jinde všude (od Hluboké až do Kralup) v úzkém prahorním (příčném) údolí, kteréž jen na některých místech (u Týna, u Zbraslavi a v Praze) poněkud se šíří. Spád na 1 m. 30' 2". U Vyššího Brodu počíná splavnost pltní, u Budějovic lodní. Šířka řeky mění se na této splavné dráze od 138—420' (u Brodu a u Mělníka, u Prahy však pomocí jezův obnáší 840'), hloubka od 2—7'; průměrná hloubka vystupuje tedy na 4.25, prům. spád na 7.45", prům. rychlost 2.35'. Zvláště pak obnáší šířka Vltavy mezi Vyšším Brodem a Krumlovem 138', prům. hloubka 2, spád 11"

rychlost 2·3', nejvyšší stav vody 6' (nad O), délka 5 mil; mezi Krumlovem a Budějovicí 157", 3', 9", 2'2", 6', délka 5 mil; mezi Bud. a Týnem 198, 3·2, 6, 2·1, 7 a délka $4\frac{3}{4}$ mil; mezi Týnem a Podolskem 246, 3·7, 7, 1·9, 8 a 3 mile; mezi Pod. a Celebuzí, 246, 3·83, 10·5, 355, 12 a $3\frac{1}{4}$ m.; mezi C. a Kovárnou 330, 5, 6·3, 3·3, 15·5 a $4\frac{1}{4}$ míle; mezi Kovárnou a Obozí 333, 4, 9·8, 2·7, 16·25 a 2 míle; mezi O. a Stěchovici 294, 5·3, 9·7, 3·8, 16 a 4 míle; mezi St. a Prahou 360—420, 4, 3·2, 1·8, 14 a $3\frac{3}{4}$ míle; v Praze samé 840, 6, 9·06, 1·3, 18 a $\frac{3}{8}$ míle; od Prahy do Veltrus 360, 5·5, 3·6, 1·3, 22 a $4\frac{3}{4}$ míle; od V. do Mělníka 420, 5·5, 4·23, 1·98, 20 a $2\frac{1}{4}$ míle. Překážky plavební jsou velmi četné; na trati mezi Týnem a Prahou ($20\frac{1}{4}$ m.) je 27 peřejův, z nichž tak zvané Svatojanské proudy nad Stěchovici u Třebenic (kdež couk porfyru řečiště proráží) vzdor starým a nákladným pracím (již r. 1642 bylo při prvním regulování Vltavy řečiště prachem otevřeno) vždy ještě nebezpečny jsou. Níže Prahy (kdež ostatně plavba proti vodě pro přílišné napnutí řečiště přestává), nalezájí se ještě 2 peřeje (u Podbaby a Pod Morání) a mělčina u Lužce. Dále jest posud na Vltavě 57 jezův se 47 branami, kteréž ale (kromě pražského řečiště) toliko na trat mezi Brodem a Obozí se obmezují (tedy na 1 míli běhu skoro 2 jezy); níže Prahy jsou jen náhony (7), tak že volná plavba po Vltavě toliko na $14\frac{3}{4}$ mil se provozovati může. Práce upravovací na Vltavě, v nichž se každoročně pokračuje, počínají u Budějovic, a měly r. 1856 délku 29 mil a 2242^0 (na 1 m. běhu tedy 0·92 mil regulování). Při plavbě dolní unese Vltava na délce 10 m. (od Vyššího Brodu do Budějovic) lodě o 300, odtud až ku Praze v délce 25 mil, lodě o 600, níže v délce 7 m. o 1000 centnýřův. Plavba proti vodě vykonává se toliko na 31 mílich, t. j. na trati od Mělníka do Prahy, (kdež v délce $\frac{3}{8}$ mil zcela přestává a lodě na vozích k hořejší přístani se dovážejí), a výše Prahy až do Budějovic toliko s $\frac{1}{4}$ všech lodí, a jen s loďmi 300 centnýřů

nákladu. Plavba dolů trvá (od Brodu do Mělníka) 8, zpátečná $6\frac{3}{4}$ dní. Paroplavba se neprovozuje, toliko při vyšším stavu vody docházejí Labské parníky druhdy až k Libni. Pokusy pravidelné paroplavby (zvl. r. 1845 a 1859), s parníky malého ponoru učiněné, zcela se nezdařily. Přístání je na Vltavě, níže Brodu 33 (5 v Praze a 2 na předměstích), mostních přechodů v. 20; 4 kamenné, 9 dřevěných a 1 řetězový (u Podolska) nalezájí se na trati mezi Budějovici a Obozí; 2 (řetězový a 1 kamenný) jsou v Praze; mezi Brodem a Budějovici jsou 4 dřevěné. V Karlíně je úpravný přístav, na všech přístavích loděnice (největší budějovické a pražské), u Libně a Kralup loděnice na remorkéry či vlečné lodě a lodě většího nákladu (od 1100—4000 cent.)

Přítoky pravého břehu. Malše: zřídla na Sandelberku v Dol. Rak. (2123'), údolí podélné a rovnoběžné s Vltav., v žule a rulách (v něm Dolní Bor 1883', Kaplice 1660', Doudleby 1233'), ústí v Budějovicích. Délka 7 mil. Spád na 1 míli 138' (mezi Doudleby a Borem toliko 62' 3"). Přítoky jen na pravém břehu, zvlášt pot. Černý s Puchořským (ústí v Kaplicích), pot. Stropnický s pot. Daňčím, oba mnohé a rozsáhlé rybníky okolo Nov. Hradů tvořící (ústí pod Stropnicí, 2 míle nad Budějovici). 2) Lužnice, po Sázavě nejmocnější pravý přítok Vltavský. Vrchoviště v okr. Novobystřickém ze 2 zřidelných potokův, vyšší běh v Dol. Rakousích v žulovém údolí, v němž Skřemelice (něm. Schrems) a Gmund; střední běh až do Veselého, v lesnaté a slatiinné třetihorní pláni Třeboňské, v průměrné výši 1180'; nižší běh v rulách, malebným údolím (Soběslav, Tábor, Bechyně). Ústí u Nezdášova. V nižším běhu (11 m.) provozuje se, ač ne bez překážek (proudy nad Táborem i pod ním, 24 jezův a 1 brod), plavba pltní. Řečiště má tu prům. šířku 130, hloubku 2', spád 6" a rychlost vody 2'. Na Lomnicku a Třeboňsku velké množství rybníkův, velikostí a umělým založením pověstných (Rožmberský 1182 j., největší v Čechách, Svět a j.) Rozvod řeky nad Třeboní (zlatá a stará stoka) přes 2. míle

dlouhý. Levý břeh nemá (jako při Malši i Vltavě) téměř žádných přítokův, na pravém náleží však tk řece celá již. polovice Táborského a záp. díl Budějovického kraje s četnými potoky, z nichž potok Říšský (ústí u Švarebachu) pot., Černovický, pot. Borotinský (s rybníkem Jordanem u Tábora), pot. Smutná (u Bechyně), zvl. pak Nežárka, u Jindřichova Hradce z 3 mocných potokův se sbírající, největší jsou. Nežárka je od Weinzirlu až do ústí (ve Veselém) v délce 6 mil splavná (pltem) a má v této trati šířku 90', hloubku 1'5', spád 6" a rychlost 2'5. Rybníky jsou v celém potočí, největší u Hradce. Délka 8 mil. Může se za zřidelnou řeku Lužnice považovati. Od ústí Lužnice až do ústí Sá-zavy přijímá Vltava množství potokův, z nichž ale toliko p. Mastník, u Selčan z 2 zřidelných přítokův se sbírající (nad 5 mil dlouhý), má nějakou důležitost. Dvě míle níže ústí jeho (kteréž jest ve výši 630', nad Živhostí) vtéká do Vltavy nejmocnější pravý přítok její, totiž Sá zava, která sbírajíc se ze slatin a z rybníka u Polniček (v jihových. koutě kr. Čáslav.) ve výši 1731' na Moravskou půdu vstupuje (zde při ní Žďár) a po krátkém běhu 1 míle opět do Čech přechází. Vyšší běh až k Něm. Brodu (1275'), střední do Střimělic (Sternberk 925'), ústí nad Davlí (622'). Spád na 1 míli 114', 43' 8" a 38'. Šířka v ústí 100'. Údolí v celém toku podélné a stejného rázu (v rulách, okolo Světlé, a v nižším běhu v žule); délka 20, rozvití 8 mil. Přítoky na pravém břehu zcela nepatrné; na levém zvláště: Šlapanka (ústí u Brodu), Želivka s Trnavkou (ústí naproti Sonticům, hluboké a krásné údolí v rulách), a Blanice (ústí nad Sternberkem). Poslední pravý přítok Vltavy je pot. Rokytnice čili Rokytěnka (ústí u Libně).

Levé potočí Vltavy má s pravým téměř stejnou velikost (obě totiž okolo 280 mil), převyšuje je však i větší hojností i také větší vodností tokův svých, objevuje ale opět v rozčlenění jejich podobný ráz co pravé potočí. Nejmocnější jsou: Několik potokův v severní části kr. Budějovského a jihozápadní kr. Píseckého, kteréž na třetihorní půdě

roviny Vodňanské a Budějovské velikolepé soustavy rybníkův tvoří, jako (kromě pot. Starého a Brložského) potok Čejkovický a Hlubočský. Otava, nejdůležitější a po Mži největší přítok Vltavský levého břehu s poříčím 65 □ m. Má několik zřídelných potokův; nejvýhodnější Vydra, pod vrchem Luzaým ve výši 4300' s přítokem, jehož zřídlo (pod Marberkem) jen 1/2 hodiny od Vltavského vzdáleno jest; druhý od Roklanu z výše 4394'; třetí Kyselice (Kiesling), stokem několika slatinných potokův vzrostlý, slučuje se s Vydrou pod Hirschensteinem, a činí řeku splavnou. Dotud vyšní běh (2 mile). Střední běh až do Horažďovic (5 mil) v příčném údolí, přírodní krásou vynikajícím (v něm Dolní Kašperské Hory 1776', Sušice 1452'). Dolní běh s počátku v prostranném údolí podélném až k Putimi (Strakonice 1166'), odtud opět příčným údolím v rulách a v žule až k Zvíkovu (839', Písek 1069'). Délka celé řeky 18 m., délka splavné dráhy 16 mil, prům. šířka v této 78—150', prům. hloubka 1.5—2', nejvyšší stav vody 5' nad 0, prům. spád 8'', rychlost 2'. Živá plavba pltní vzdor četným překážkám (proud Bučiny pod Sušicí, peřeje od Jistce až k ústí, a 33 jezův s 32 vraty); u Štěkně rybníky. Přítoky (v pravo): Volyňka s pot. Stařicí (z slatinných Kvildův a z výše 3120') 6 mil dlouhá, z pralesův Boubínských se sbírající (ústí pod Strakonici), a Blanice (od Chlumu z výše 3007'), u Vodňan soustavu rybníkův tvořící, odtud v širším údolí tekoucí (ústí pod Putimí), a obě při vyšším stavu vody pltem splavné; v levo mocný potok Dobešský (s rybníky u Sedlce) a vodná Vlčava (výše Skalice), kteráž spojená s Lomnicí rybníky Blatenské a Mirotické živí, a 1 hod. nad Zvíkovem do Otavy se vlévá. Z lesův Brdských jde k Vltavě množství vodných potokův, z nichž největší Vepice (ústí proti Červenému Újezdu), Břina (ústí u Zrubku) a vodná Kocaba (při ní Dobříš, Knín, ústí u Štěchovic). Berounka (výše Mže zvaná) je největší přítok Vltavy vůbec, a po Labi a Vltavě největší řeka v Čechách. Délka její staví se na 23 mil, poříčí na 168 □ mil (t. j. 30% poříčí Vltav-

ského), a některé přítoky její mají délku 10 i 12 mil. V národním hospodářství převyšuje ji však Otava, Lužnice i Orlice, jelikož splavnost pro četné zátočiny v středním běhu, a pro mělkost ve vyšším toliko na trať mezi Starou Hutí (nad Berounem) a ústím jejím (pod Zbraslaví) se obmezuje. Dráha tato má jen 5 mil 1140° délky, prům. šířku 220', prům. hloubku 3·5', spád 5·4" a rychlost 2·3', a je k tomu ještě 8 jezy stížena. Prameny Mže nalezají se v Českém lese, v horách Tachovských, dílem i na půdě bavorské ve výši 1872'; vrchoviště v prahorách a břidlicích amfibolových až k Tachovu (1472', a před ním v historickém i přírodnickém ohledu památná soutěska v žulách) se spádem 200' na 1 míli, odtud vyšší běh v nehlubokém údolí měkkých břidlic až k Plzni (894'), kdež v kamenouhelné kotlině nejhlavnějších přítokův svých nabývá (délka té trati jest 8 mil, spád na 1 míli 72' 3"); odtud střední běh podélným, pak příčným údolím, divé krásy v břidlicích silurských a podél porfyrových skal až k Berounu (779') se spádem toliko 12' 8". Niže Berouna proniká řeka vápencem silurským a zelenokamenem v úzké prorvě, až u Dobřichovic opět do širokého podélného údolí vchází a pod Zbraslaví (681') do Vltavy se vlévá. Časté zátočky a měnivost řečiště v údolí Zbraslavském. Přítoky v levo jsou toliko potoky, z nichž Kosový (ústí pod Třeblí) a Trpistický (od Bezdražic a Úterého) slynou vodností a přírodní krásou svých břehův (v basaltech, porfyrech atd.); pot. Třemešná (od Všerub) a Střela č. Šalotka (od Toužimi, ústí nad Liblínem) vynikají svou velikostí a průmyslem svých údolí, Loděnický (ústí pod Tetínem) četné rybníky živí. Z pravých přítokův vynikají: Radbuza (15 mil dlouhá, vrchoviště na Ronovsku a Domažlicku), kteráž spojená s Bystřicí (od Kdyně), Merklínkou, zvl. pak s Úhlavou (jinak Bradlavkou, památné vřídlo nad Eisenstrassem, alpský ráz vrchoviště, vyšší běh ke Klatovům prostranným údolím v žulách, dolní v břidlicích silurských, četné přítoky, stok nad Doublebcem 1 míle od Plzně) v dolním běhu jedno z nejprůmyslnějších údolí v Čechách tvoří a v Plzni

se Mží se stéká. Jen o $\frac{1}{2}$ hodiny níže (u sv. Jiří) je výtok třetí pramenité řeky Berounky, t. Úslavy (zřídla na Planicku, údolí vyšší v žulách, dolní v břidlicích), a v středním běhu několika potokův, kteréž rychlým spádem svým železnický a j. průmysl Brdských údolí podporují (jako Klábava od Rokycan a Holoubkova, pot. Radnický a Zbírůžský, konečně pak pod Beronnem bystrá i náhlými zátopami pověstná Litavka s pot. Červeným a Chumavou, a při nich Příbram, Lochovice a Hořovice). Poslední levé přítoky Vltavy jsou pot. Zákolanský a pot. Červený (ústí v Kralupích a u Vepřka), oba z celé osnova potoků se sbírající, kteréž v údolích svých přírodní bohatství a průmyslné závody krajiny Slanské i Kladenské skrývají.

C) S poříčím Berounky stýká se na severu všudež poříčí Ohře čili Oharky, 88 \square mil veliké. Zřídla řeky jsou pod v. Haidelberkem, v Černých horách na půdě bavorské ve výši 2215'. Vstup do země po $2\frac{1}{2}$ milovém běhu pod Hohenberkem (bavor. 1307', délka 27 mil). Vyšší běh (15 mil) s počátku až k Lokti (1242') v dosti prostranném údolí třetihorním (Cheb 1230'), odtud až ke Kadani (888') úzkou a skalnatou prorvou v granitech, porfyrech a basaltech při peřejích a skalistém řečišti, kteréž plavbu vylučuje (spád 40' 4" na 1 míli). Za Kadani otvírá se údolí pravé, od Žatce (635'), kdež řeka dolní běh (9 mil) nastupuje, počíná prostranné údolí, kteréž pomalu s kotlinou Labskou se spojuje (Louny 539', Libochovice 469', Břežany 461'). Ústí v Terezíně ve výši 396'. Spád v dolním běhu 39' 7", kterýž i tu plavbu činí nemožnou, neméně i veliké zátočiny (pravá to česká Tisa.) Šířka u Terezína 120', časté i náhlé zátopy, velká proměnnost stavu vody (při hojných deštích krajiny podkrušnohorské, jakož i pro nedostatek stálých přítoků v levo), tvoření ostrovů a močálů níže Postoloprť až k ústí, kteréž jest deltové. Přítoky levé vesměs jsou horské bystřice. Největší Zvođa ze saského Vojtlauda, ústí u Falknova), pot. Sáza-va (něm. Saa čili Saubach, od Kralup, ústí u Libočan) a Chomutovka (ústí u Postoloprť). Moc-

nější jsou pravé přítoky, zvl. řeka *O d r a v a* (něm. *Wondrau, Wondreb*) asi 4 míle v Bavořích tekoucí (ústí pod *Kulsamem*, $1\frac{1}{2}$ míle od *Chbu*); *Teplá*, největší přítok *Ohře* (délka 6 mil, podélné údolí v svoru, basaltech a v žule, zřídla v *Podhorné*, ústí hod. pod *K. Vary*); pak *Blšanka*, výše *Zlatý Potok* zvaná (zřídla na *Jesenicku*, ústí u *Trnovan*). Poslední mocnější levý přítok *Labský* na půdě české je *Běla*, vrchoviště nad *Borkem* (*Görkau*) z množství horských potokův, a vlastní vřídlo ve výši 2265'. Běh až k *Rvenicům* (*Seestadt* 764') v horách, odtud až nad *Most* (679') v kotlině na $1\frac{1}{2}$ h. šir. a 2 hod. dlouhé (druhdy jezero, nyní půda zátopní $\frac{1}{2}$ mil. pokrývající), odtud až do *Bíliny* v třetihorní pahorkovině, odtud v stěnách basaltových (*Velvety* 490'), a vstupující pod *Trmicemi* (429') do krátkého příčného údolí třetihorního, vlévá se v šíř. 50' pod *Ústím* (409') do *Labe*. Délka 10 mil, spád od *Borku* až k *Ústí* 59' 8'', řečiště od nánosů početných horských bystřic, kteréž jsou (kromě *Mostského* potoka v pravo) jedinými přítoky jejími, velmi mělké. Zátopy velmi časté a náhlé, u *Rvenic* rozlévá se na $\frac{1}{2}$ mil.

D) K *poříčí Labskému* náleží též více řek a potokův, kteréž v *Čechách* sice vznikají anebo vrchoviště své v zemi mají ale s řekou samou kromě země se spojují. *Poříčí tokův těchto*, (mezi nimiž vrchoviště největších pravých i levých přítoků *Labských* v středním běhu jeho se nalézají), obsahuje toliko 20 mil. čili 2·3% veškerého *Labského poříčí* v *Čechách*, i náleží k němu toliko severní svah hor *Krušných* (č. nejsevernější končiny *Chebského, Loketského* a záp. *Litoměřic. kraje*), pak část *hornatiny Lužické* č. *okres Hanšpašský* a část *okr. Rumburského* v *kr. Litoměřickém*. Některé z těchto tokův jdou přímo k *Labi*, ostatní náležejí k *poříčí Zály, dolní Vltavy (Mulde)* a *Sprevy*. *Poříčí Zály* obsahuje v *Čechách* toliko 2·80 mil. a vztahuje se zvláště k řece *Bílé Lstře (Weisse Elster)*, kteráž u vsi *Steingrieru*, $1\frac{1}{2}$ m. sev. od *Chbu*, vzniká. Délka údolí jejího v *Čechách* toliko 2 míle, ústí v *Prusku* 1 hod. nad *Hálou* do *Zály*. K *Zále* samé

(nad Hofem) de p. Schwesnitz (č. Svísnice) od Aše. Poříčí dolní Vltavy (Mulde) tvoří na 13 mil dlouhý pruh od Blatna (Platten) až k Ebersdorfu (za Krupkami), a obsahuje skoro celé vrchoviště této řeky s velikým počtem potokův, mezi nimiž Písečnice a Vlha (Pressnitz, Flöhe), kteréž 6 mil níže ř. Čopavu (Tschopau) skládají, posléze i Freyberskou Vltavu samu (zřídlo u vsi Albrechtic na Duchcovsku, délka v Čechách 1 m., stok s Cvíkovskou Vltavou u Koldic, odkudž jméno Vltavy nabývá). Do Labe přímo vlévají se v Sasích, ale z Čech vychodí větší potoky: na levém břehu Červená Bystřice (něm. Rothe Feistritz, prameny na Bilinsku u vsi N. Města, ústí pod Drážďany); na pravém: Krňská (Körnsbach, vznik u Schönbornu na Rumbursku, Krásná Lípa 1302', ústí pod Žandovem) a pot. Hukvaldský (při něm Hilgersdorf). — Okres Šluknovský náleží konečně od vrchoviště Sprevy, kteréž se tu nalezá (zřídlo u Johannesthalu, Šluknov 948') k poříčí Havoly, nejmocnějšího to poříčí na pravém břehu Labe vůbec.

IV. Poříčí cizích řek obsahuje v Čechách dohromady ok. 63 □m., čili 6·6% země. Náleží k němu přetržené okresy na všech stranách země. Největší podíl má v tom poříčí Odry (tedy úmoří Baltské), pak poříčí Dunaje (tedy úmoří Černé). Poříčí Odry obsahuje v Čechách 4 oddělené okresy, kteréž v hromadě 23 □mil pokrývají, a do poříčí nejhlavnějších levých přítokův jejích (t. j. Zhořelské Nisy, Bobravy a Kladské Nisy se rozkládají. Poříčí Zhořelské Nisy (Görlitzer Neisse) pokrývá 19·40 □m. Náleží k němu dvě oddělené krajiny, totiž okr. Rumburský a Warnsdorfský v kr. Litoměřickém s potokem Mandavou (zřídlo u Ehrenberka, Neudörfel 1420, Rumburk 1200', ústí nad Žitavou), dále pak celá severovýchodní končina kr. Boleslavského s 5 okresy správními, kteréž v souvislosti s krajinou Rumburskou a Žitavskou tvoří nejlidnatější a nejprůmyslnější krajinu na celém evropském kontinentu, a přímo k Nise náležejí. Tato vzniká na sev.-vých. svahu Ještědu 1½ mile nad Libercem, a tvoříc otevřené údolí

v žulách a břidlicích (v něm Liberec 1062', Jablonec 1517') vstupuje pod Hrádkem (Grottau 756') na půdu saskou. Délka 4 m. Nejhlavnější přítoky v levo Černá Nisa, v pravo Smědá č. Smědava (něm. Schmieda anebo Wittig), kteráž souběžná s Nisou údolí tvoří (v něm Fridland) a pod Ostřicí (v Lužici) do ní vtéká. Poříčí Bobravy zasahuje zřídlem Bobravy 2349' (u Žacléře) a vrcholštěm Kvisy (Queis u Hennersdorfu v okr. Fridlandském) též na českou půdu, pokrývá však sotva 2 □m. K poříčí kladské Nisy (3·40 □mil velikému) náleží celý okres Broumovský v Královéhradec. kr., kterýž takřka jen z údolí ř. Stěnavy (něm. Steine, vznik v Slezích nad Fridlandem, délka v Čechách 2½ míle, Halbstadt 1358', Broumov 1164', Ottendorf 1068', spád na 1 m. 116', ústí pod Kladskem) a pobočných hor se skládá. Poříčí Dunaje vniká na 11 místech do Čech, neobsahuje však nic více než 40 □m. čili 4·20% země. Poříčí ř. Moravy má v tom podíl s 32 □m., ostatek náleží k poříčí Mhly (Mühl n. Miehl, Ilce (Ilz), Řezna a Naby. K poříčí Moravy patří nejvýchodnější (pohraničné) údolí v Čechách v okrese Kralickém s ř. Moravou samou (zřídlo v Kralickém Sněžníku ve výši 4400', délka v Čechách 1 m.), dále celý skoro okres Lauškrounský (v kr. Chrudim.) od prvního pravého přítoku jejího, mor. Sá zavy (něm. Sosa, zřídlo na Buchberku, délka 2 m., ústí nad Mohelnicí). K poříčí největšího přítoku Moravy ř. Dyje sluší jižní polovice okr. Poličského a Hlinského v Chrudim. kr. se Svítavou (tvořící hranice na 1 míli délky) a některými přítoky jejími, se Svratkou, kteráž nad Heralcem vzniká i na 3 míle hranici proti Moravě tvoří; náleží sem též část okresu Polenského (v Čáslavském) a Pélhřimovského (v Tábor. kr.), z nichž několik potokův do Jihlavy, nad Cerekví vznikající a na 4 míle hranici tvořící, se vlévá. Konečně teče z jihoz. kouta okr. Bystřického potok Landštejnský (Wieselgrabenbach) k rak. Dyji samé (stok u Dobersberka). K poříčí Mhly náleží potoky, z okr. Vyšebrodského k této řeco tekoucí (ústí

okolo Haslachu v Rakousích). K poříčí Jilce p. Fürstenhutský (něm. Ohe) v okr. Vimperském (ústí pod Fürstenekem). Poříčí Řezna dosahuje na půdu českou vrchovištěm Řezna samého (od Javoru, při něm Eisenstein v okr. Sušickém), a vrchovištěm nejhlavnějšího přítoku jeho ř. Chuby (Kamp), kteráž nad Novým Trhem v okr. Kdyňském (kr. Plzeň.) vzniká, a památkou proluku tuto protéká (stok u m. Chuby v Bavořích), některé potůčky i z Domažlické proluky sbírajíc. Poříčí Nábou (ústí nad Řeznem) vniká na 2 místech do Českého lesa t. j. pot. Černým (zřídlo pod Vel. Čerchoven), kterýž brzo na půdu bavorskou vstupuje (při něm Lesní Mnichov), a výše ř. Přimdou (něm. Pfreimt), kteráž v lesnaté kotlině Waldheimské (v okr. Tachov.) z několika potokův se sbírá, v okrese Přimdkém při hranicích českých jezero Vraneč tvoří (údolí krásné ve svoru, délka 2 m.) a u m. Přimdy (bavorské) s Nabou se stéká.

V. Jezera. Rozšířenost útvaru prahorního a provázející jej planitost n. kotlinnost půdy, místem i tarasovitost pohoří (zvlášt Šumavy a z části i Krušných hor), konečně i prostrannost třetihorního a křídového útvaru a velmi povlovný svah jejich podporují v Čechách nemálo stavení vody a tudíž i tvoření jezer, slatin a blat. Odtud býval za starších dob i počet jezer velmi hojný, jak to rozšířenost jmen jezero a pleso a něm. See v názvích poloh a sídel ukazuje a jak o tom i listiny, starší mapy a j. zprávy svědčí. Vzrůstem rašeliny a vymytěním lesův proměnila se však velká část někdejších horských jezer v slatiny, a v podhoří zase od nánosů říčního pomálu v močály, nebo je pokročilé rybníkářství XVI., XV., ano dílem již XIV. století v rybníky upravilo.

Postupem rozumného užívání půdy zachovala se tudíž v Čechách jezera toliko v málo přístupných polohách Šumavy, kdež korytný tvar vyšších údolí (jako v prahorních Alpách i Tatrách) jich tvoření podporuje a lesnatost i hojnost dešťových trvání udržuje; nad to mají Krušné Hory i Krkonoše, ano i část Českomoravské vysočiny některé

zbytky jezer. Šumavská jezera jsou počtem i rozlohou skrovná, ale vynikají hlubokostí, jakož i krásou polohy své. Povrch všech pokrývá dohromady 127½ jiter; na české straně jich je 5 (všecka říčná). Jsou to: Deštnické č. Eisenstrasské, 64 j. veliké, 46' hluboké a největší všech šumavských jezer na české straně; leží ve výši 3159' pod tak zv. Jezerní Stěnou (600' rel. v.) v okr. Nýrském ve vrchovišti Uhlavy. Eisenšteinské č. Čertovo j., nejdivočejší všech jezer šumavských, ve výši 3243' (Stěna nad ním 996' rel. v.), 40 j. veliké (v okr. Sušickém) a k vrchovišti Černého Řezna náležité. Jezero Laka zvané, 6 j., ve výši 3370' položené, a jezero Stubenbašské, 7 j. veliké, 9° hluboké a ve výši 3353', v korytě vrchův Poledníka (4214) a Jezerního Hřbetu (3992) ležící, obě v okr.; Kašperskohorském a svými výtoky potok Kisling (k Otavě) tvořící. Nejpěknější, nejhlubší a nejvyšší jez. šumavské a české vůbec je však Plöcklsteinské (v okresu Planském), kteréž ve výši 3376 pod granitnou stěnou Plöcklsteina (900 rel. v.) se skrývá. Výměr 10½ j., hloubka 16°; výtok jeho (Seebach) jde krásným údolím Hirschberským přímo k Vltavě. Jezero toto, pak Deštnické i Stubenbašské jsou ostatně i splavem a stavidly k plavbě dříví (polének) opatřeny. Ostatní jezera v Čechách jsou vesměs velmi skrovná, a skoro i dle jmena neznámá. Krušné Hory mají v rozsáhlých lesinách svých několik ještě jezer, jako tak zv. j. (č. rybník) sv. Mauritia nad vsí Hengstererben (okr. Jachymovského) k potočce Ohárky, potokem Bystřicí náležité; pak čtyry malá jezera, která tvoří zřídelné potoky Chomutovské bystřice (Sázavy) nad Bastianperkem. V Krkonoších nalezájí se ve vrchovišti Labe nad tak zv. sedmi doly tři malá jezírka, vůbec rybníky zvaná; taktéž má Českomoravská vysočina nad Kamenicí Trhovou tři menší jezera, k potočce Chrudimky náležité. Výměr všech těchto jezer kromě Šumavy obnáší však sotva 15 j., a nevyukají ani hloubkou, aniž jinými známkami důležitosti u. zajímavosti. Zvláštního spůsobu, ale zcela ne-

patrného rozměru je tak zv. jezero Kamencové (Alaunsee), nad Chomutovem, opuštěním dolův na hlínu kamencovitou ok. r. 1840 povstalé.

VI. Půda blatná pokrývá v Čechách ok. 1500 j. Skrovné toto číslo jest výsledkem 1000letých snah o zmenšení jeho, (srov. hojná místní jména kmene blato n. slatina v Čechách), kteréž zvláště rozvitím českého rybníkářství (zvl. v XIV., XV. a XVI. století) velmi se přispíšilo. Tak jsou rybníky Třeboňské hlavně k vysušení blatné a slatinné půdy již v XIII. a XIV. st. zakládány; do XV. století připadá založení rybníkův Poděbradských a Pardubských, týmž časem i Vojnoměstecských atd. Tak bylo již v XV. století na nynější pastvině Bláta řečené (v okr. Ilubockém, 430 j. pokrývající) několik osad, tak jsou blatné břehy ř. Cidliny, Bystřice a Mdlinné již v XVI. století průkopy opatřeny a v lučiny proměněny a p. Vždy ale ještě zbývá sem a tam mnoho hospodářské práce toho způsobu. Břehy dolní Ohře, této Tisy české (kteráž tu mnohočetnými zátočinami širokým údolím se vine), jsou posud ještě blatné, břehy Jizery v nižším běhu (od Benátek až k ústí) a četných potokův zvl. na křídovém útvaru, jakož i na třetihorním v jižních Čechách, a v českých lesích vůbec čekají vždy ještě výnosnějšího upotřebení vysušením. Mnohem větší, ač posud neznámý jest počet a rozloha slatin, kteréž zvláště v Šumavě a v Krušných Horách dílem v nepřístupných polích se šíří, ale bohatstvím na rašelinu, jakož i postavením svým v hospodářství přírody (co schránitelé vody a p.) většího povšimnutí i opatrování zasluhují. Půda jejich je obzvláště na prahorním útvaru, jmenovitě na žule, ačkoliv i silurské břidlice ano i třetihorní a křídové vápence a hlíny jich posud nejsou prázdny. Veškerá rozloha jejich může se asi na 20 □ mil páčiti. Nejvíce a nejrozsáhlejší slatiny má Šumava. Zde pokrývají zajisté asi 8 □ m. a rozkládají se jak na vyšších pláních (na Kvildech, na Maderské planině) a na širších, zvl. pralesních hřbetech vůbec, — sestupují i do vyšších údolí a dolin, tak že celé vrcho-

viště Otavy až pod vtok potoku Kieslinga, jakož i vrchoviště Vltavy jedinou jest téměř slatinou, kteráž se i celým na 7 m. dlouhým a $\frac{1}{2}$ i 1 hod. širokým údolím vyšší Vltavy až k Frimburku táhne. V Krušných Horách, vysokými a korytnými dolinami podobně vyznačených a k tomu pláňitých, pokrývají rovněž slatiny více než 6 □ m., a mocnost jich rašeliny přirovnává se k více než 3 mil. sáhův dříví. Nejmocnější jsou u Františkových Lázní, u Aberthamu, Nov. Hamrů a u Hirschenstandu; níže pak u Přísečnice a Schmiedeberka, jakož i u Kalicha a Vrchu sv. Kateriny. Podobně mají též Tepelské Hory slatiny asi v též rozloze a mocnosti více než 3,200.000^o dříví; nalezajíť se pak zvlášť u Teplé a Mariánských Lázní, nad Kinžvartem, u Slavkova a Šenfelda a j., i vytěžují se již. Skrovná jest naopak toho rozloha slatin v Krkonoších a horách Orličných (užší hřbety, tállejší údolí, a j. příčiny), ačkoli ani ony jich prázdný nejsou (Krkonoše mají slatiny na hřbetech, Orličné Hory ve vrchovišti Orlice a v celém vyšším údolí jejím); i v Českém Lese má jen západní svah (zvl. někdejší pauství Tachovské a Planské, dílem i Přimdské, pak Waldheimská kotlina) menší slatiny. Prahorní vysočina jihočeská má zvlášť ve východní části své t. j. při horní Želivce, Sázavě, Doubravě a Chrudimce (ok. Pelhřimova, u Radostína, u Ranska a Polniček, u Trhové Kamenice) rozlehlejší slatinou půdu, kteráž se i na třetihorním útvaru, jmenovitě na planině Třeboňské vyskytuje (Červená slatina u Suchdolu a slatina Borkovická, oboje v rozloze $1\frac{1}{3}$ □ m.), ale již i přiměřeným způsobem vytěžuje.

VII. Průplavy. Hornatost půdy české, jakož i nedostatek větších splavných řek činí zakládání průplavův k potřebám plavby lodní zcela zbytečným. Tím hojnější je počet průplavův, kteréž buď k úpravě řečiště, buď k vysušení močálův slouží, buď za starších dob k zakládání rybníkův nebo k jiným hospodářským potřebám zavedeny byly. Délka všech obnáší (mlýnské strouhy, náhony, průkopy atd. nepočítajíc) okolo 30 zem. mil, a nalézajíť se zvlášť

v podhoří Krušnohorském, v kotlině Labaké, na platině Třeboňské, v krajině Vojnoměstecké a vůbec tam, kde od XV. a XVI. století rybníkářství rozsáhlejší měrou se provozovalo, anebo ještě se udržuje. Největší z nich jsou: Průplav č. strouha Opatovická, 2½ m. dlouhá, na někdejším panství Pardubském, vychází proti Opatovicům z Labe, žene 5 mlýnův a chrání i udržuje celou velikolepou soustavu rybníkův Bohdaneckých, jde pod Semínou opět do Labe. Pr. Vokáčovský, tamtéž a k podobným účelům; jde od Vokáčovic a ústí se v Sezemicích do Labe. Délka 2½ hod. čili ¾ m., hloubka 4', šířka od 1—2°. Založení obou již od pánův z Pernštejna v XVI. století. Lánská strouha (v okrese Poděbradském i Nimburském), již za pánů Poděbradských k hospodářským účelům založená, má se svými odnožními délkou 3½ m., spojuje Cidlinu s Mdlinnou, a dává oné řece umělé ústí deltové. Kromě toho jsou Mdlinná v délce ¾ m. (od Křince až k Budiměřicům) a Cidlina i Bystřice na Chlumecku a výše v délce 2 m. v průplavích vedeny. Průplav Zlatnický, na někdejším panství Bilinském a Kamenovodském v Žateckém kraji, 1¼ m. dlouhý, v l. 1807 a 1808 k vysušení močálu Srbiny (druhdy 1¼ m. dlouhé) založený. Zlatá a Nová Stoka, dva průplavy na někdejším panství Třeboňském, první mezi r. 1506 a 1519 založený (od slovutného Rožmberského lovčího a fišmistra Štěpánka) a r. 1570 prodloužený (vychází u sv. Magdaleny z Lužnice a dopadá jí po běhu skoro 5timilovém ½ hod. nad Veselím); druhý k pojištění soustavy rybníkův a k odvádění vod r. 1585 (od J. Krčina z Jelčan) zřízený, spojuje v délce 1½ m. Zlatou Stoku s Nežárkou. Jiným hospodářským účelům, jmenovitě plavbě dříví (polínkového) slouží dva průplavy v Šumavě, tak zv. Švarcenberský a Tetovský průplav. Švarcenberský průplav počíná pod Řířurcem č. Trojstoličným vrchem (v okr. Planském) ve výši 2904', prochází nad Hirschberky tunelem, 221° dlouhým, 8½ širokým a 8' vysokým, přemáhá nad Haslachem (v Hor. Rak.) ve výši 2544' předěl vodstva Vltavy a Dunaje, a

ústí se ve výši 2099' do p. Blatného (Bruckenbach), kterýž jej s ř. Mhlou (Mühl) a takto s Dunajem spojuje. Délka jeho 6·7 m., hloubka 3' a šířka (dolní) 6'. Jest buď veden žulou, anebo žulovými čtverci vyzděn. Vodu přijímá ze všech potokův pobočných, kteréž k tomu konci ještě v délce 2373° upraveny jsou. Založen byl r. 1789 a ve vyšší části (nad Hirschberky) prodloužen r. 1821 od inženýra Rosenaura. Účel jeho jest plavba dříví do Lince a do Vídně, kdežto průplav Tetovský č. Kaltenbrunský bohatství lesův nadotavských ku Praze odvádí. Založen jest též na půdě žulové při vyšší Otavě v okr. Kašperskohorském v délce 7600°, a vycházejí pod Tetovem z Otavy (Vydry), ústí se pod Rehberkem skrze pot. Seckerbach do pot. Kieslingu a prodlužuje takto pltní splavnost Otavy téměř o 2 m.

VIII. Rybníky. Při vši pokročilosti hospodářství v Čechách jest počet i rozloha rybníkův, a to právě na větších statcích (kteréž jinak pokroků v hospodářství nejvíce sobě hledí a hleděti mohou) vždy ještě velmi znamenitý. Počítá se totiž v Čechách ok. 8000 rybníkův, kteréž dohromady asi 70.000 jiter č. 7 □ m. nebo 0·74% povrchu zemského pokrývají, ačkoli počet jejich od konce minnlého století, ještě více však od r. 1820 naporád se stenčuje. Starší katastr z roku 1820 (práce nového katastrování posud ještě nejsou dokončeny a právě v této části nedošly také ještě veřejnosti) vykazuje ještě 133.485 j. a 785²/₅ □^o rybníkův, což činí 13·31 □ m. čili 1·42% povrchu zemského. V tom počtu obsahuje se bývalý kr. Budějovský s číslem 24.060 j. (nynější má ale přes 30.000 j.), Bydžovský s číslem 16.083, Tábořský s 15.158, Prachenský s 14.348, Chrudimský s 12.359 jitry; přes 5000 j. (č. přes 1/2 □ m.) rybníkův měly ještě: kraj Čáslavský (8235), Boleslavský (6345), Kouřimský (5969), Hradecký (5702) a Plzeňský (5160); mezi 5—3000 j. měly: kr. Klatovský (4646), Berounský (4047) a Loketský (3576); nejméně rybníkův měl Litoměřický (2699), Zatecký (2615) a Rakovnický kraj (2483 j.). V nejnovější době udržují se rybníky zvláště ještě tam, kde jich

slatinnost n. blatnost půdy k vtahování vlhkosti atd. vyžaduje (jako na Třeboňsku a Hlubocku), nebo kde přirozená neúrodnost půdy (jako na prahorním útvaru v severní části Píseckého kraje, ve vyšší části Chrudimského a p.) vyššího výtěžku nad lov vodní schopna není. Vedle toho jsou i jisté poměry vlastnické (na klášterních n. státních, dletem i na šlechtických statech od záliby v houbě vodní a p.), poměry lidnatosti, místem i průmyslové (zvýšení vodní síly atd.), dalšímu držení jejich velice příznivé, ačkoli se upřítí nedá, že jich i v těchto okolnostech napořád ubývá. Největší posud komplexy a soustavy rybníkův (znamenité to vždy ještě zbytky proslaveného českého rybníkářství XV. a XVI. století) zachovaly se tedy za vytknutými již příčinami i zvláště na třetihorním útvaru a na naplaveninách jižních a severovýchodních Čech (ve východní a střední části Budějovského, pak v jižní části Jičinského a v severní části Chrudimského kraje) dletem i na křídových pláních středního Bolešlavského a Jičinského, jakož i na prahorách sev. Píseckého a již. Čáslav. kraje, kdež jich vedle orografické, hydrografické a kulturní povahy půdy i řídká lidnatost, jakož i velkostatkářství udržuje. Tak zachovalo někdejší panství Třeboňské (v Budějov. kr.) téměř celou velikolepou soustavu rybníkův, kterouž poslední pánové z Rožmberka s ohromným nákladem založili a k jichž užití zřídil s velikou umělostí úředník jich Štěpánek průplav řeč. zlatá stoka 3 míle 360' dlouhý (mezi lety 1513—1531). Výtěžek její na vodním ptactvu a rybách činí posud největší část příjmův tohoto rozsáhlého panství. Stále užívaných rybníkův je tu posud 270 ve výměru 9023 j. a 375°, mezi nimiž má pověstný Rožmberský (největší to nyní rybník český) povrch 1182 j. 1175 □°, r. Veliký Tisý 668 j. 1450 □°. Někdejší panství Hlubocké (též v Buděj. kr.) počítá 145 rybami osazených rybníkův, všech do 4553 j. a 1552 □°. Na někd. panství Jindřichohradeckém zbylo ještě z někdejšího rovněž znamenitého hospodářství pánův z Hradce a Slavatův 106 rybníkův ve výměru 2080

j. (mezi nimiž Holnavský 10 j.); a někdejší panství Novohradské a Chlumecké (oboje ve vyšším pořadí Lužnice a Malše) mají posud 1720 a 2567 j. (r. Stankovský na Chlumecku 573 j.); na někd. panství Krumlovském je 70 r. výměru 1086 j. (Dehtarský má 433 $\frac{1}{2}$ j.). Kraj Táborský má ve svých nyn. mezích zvl. v jižních a severních končinách (onde na Řečicku a Kumžácku, tuto na Konopištsku a Chlumecku), vždy ještě množství rybníkův, kteréž dohromady okolo 1 $\frac{1}{2}$ □ m. pokrývají (na Chlumecku 500 j., r. Jordan u Tábora ok. 90 j. Kraj Písecký vykazuje na někdejším panství Nalžovském přes 1885, na Blatenském přes 1066 jiter rybníkův, onde 200, tuto 40 kusův; někd. panství Horažďovské počítá 65 rybníkův ve výměru více než 500, Orlické ok. 130 rybníkův ve výměru více než 700 jiter. V kraji Plzeňském jsou na Borsku, Chotěšovsku i Plassku, jakož i v končinách někd. Klatovského kraje četné rybníky (dohromady ok. 7000 jiter). V Čáslavském kraji rozkládají se zvláště ve vrchovišti Doubravy a Sáza-vy rozsáhlé rybníky, zbytky to hospodářství slavných pánův Poděbradských (veliký rybník Žlárský, na někd. panství Vojnoměstecském, má přes 349 j. výměru); naopak jsou rozsáhlé rybníky Poděbradské v severních končinách t. kr. (skvostný to výtvar týchž velmožův českých), kteréž ještě r. 1820 skoro 4324 j. pokrývaly (mezi nimiž pověstný r. Bláto 1837 jiter, svým časem největší v Čechách), dílem již od r. 1795, po většině teprv za posledních 20 let spuštěny a v bohatou luční půdu obráceny. Za to zachovalo se neméně nákladné dílo pánův Pernštejnských, soustava rybníkův Pardubských a Bohdanečských (v kr. Chrudim.) ještě podnes, ačkoli počet někdejších rybníkův na tomto panství (za Balbina ještě 400!) nyní již velice (na 41) se ztenčil. Vždy ale pokrývají ještě prostor více než 7612 j. a jsou mezi nimi rybníky (jako Rozkoš, r. Bohdanečský, Oplatil, zvl. pak Vel. Čeperka), kteréž 1462, 1648, 3347, ano i 3334 měřic výsevku (1 j. výměru = 3 měřice výsevku) počítají. I kraj Jičinský má ještě v jižních kon-

činách svých v poříčí Cidliny na Chlumecku) 109 rybníkův ve výměru téměř 3770 j., mezi nimiž Velko-Chlumecký a Žehuňský (tento $\frac{3}{4}$ m. dlouhý) velikostí svou vynikají. Na Dymokursku je rovněž ještě přes 1716 j., na Kopidlensku ok. 1000 j. rybníkův, kdežto Kumburské (druhdy přes 180!) po většině již jsou vysušeny. V kraji Královéhradeckém jsou jediné ještě na Opočensku větší rybníky více než 670 j. výměru, v v kr. Bolešlavském na někd. panství Dokesském, kdež tak zv. rybník Dokesský č. Velký velikostí (přes 609 j.) jakož i rybností svou vyniká a v lesnaté poloze své pod ssutinami Bezdězi téměř jezeru se podobá. V kraji Litoměřickém zachovalo jediné někd. panství Novozámekské něco svých starých (již za Karla IV. od pánův z Dubé založených) rybníkův (dobr. 500 j.), mezi nimiž tak zv. Panský velikostí svou (300 j.), polohou i umělou úpravou, jakož i původem svým slyne. Z ostatních tří nyn. krajův českých má toliko ještě kr. Chebský rybník Vraneč (přes 400 j., druhdy jezero, s $\frac{3}{4}$ vým. do Bavor nál.), Pražský ve východní a západní části své (v někdejším Kouřimském a Beroun. kr.) dohromady ok. 3000 j. rybníkův, kteréž se onde z hospodářských, tuto zvláště z hornických ohledův (co nádržky a p.) udržují, kdežto je z bližšího vřkolí Prahy, jakož i z lidnatého severu Čech, a z kraje Žateckého a po většině i Chebského hustá lidnatost, rozsáhlý (po většině strojný) průmysl, rozšíření malostatkářství (kteréž skrovný jich výnos nejméně snáseti může) a j. účinky rozvitého národního hospodářství až na nepatrné zbytky zcela vypudily.

IV. Podnebí.

Podnebí české je podlé geologické a horopisné mnohotvárnosti země rovněž rozdílné, ačkoliv od skrovné rozlohy země všudež rozhodnou jednotnost a od zeměpisné polohy Čech i ráz kontinentálnosti ukazuje a tudíž i jakýsi přechod do

klimatických poměrů východní Evropy tvoří. Zvláště pak lze v Čechách rozeznávati *patero klimatických revírův* č. okresův, kteréž s horopisným rozdělením země celkem souvisí a na něm hlavně se zakládají. Tyto revíry jsou: 1) revír jižní, 2) severní, 3) krušnohorský, 4) krkonošský, 5) šumavský.

1) *Revír jižní* obsahuje veškeru vysočinu prahorní a silurskou v středních a jižních Čechách, pláň kamenouhelné, v oné se zavírající, jakož i Český Les a podřízená jemu pohoří. Podnebí tohoto rozsáhlého kraje (přes 500 □ m.) představuje v každém obledu klimatické poměry veškeré země, objevujíc je na sobě takofka v průměru. Střední teplota výroční jest tu asi $6\cdot3^{\circ}\text{R}$, střední teplota zimní $-1\cdot1$, letní $16\cdot7^{\circ}\text{R}$. Střední teplota nejstudenějšího měsíce (vůbec ledna) bývá $-2\cdot7$, nejteplejšího (července) $17\cdot7^{\circ}\text{R}$. Větry převládají západní. Průměrná výše deště bývá tu 18—20", počet dní deštivých 192, sněžných 32, prům. výše sněhu ok. 3'5", počet bouřek 11, krupobití 7. Deště padá nejvíce v letě nebo na podzim, největší vlhkost vzduchu též v podzimku při ranních a večerních mhlách; nejsušší bývá vzduch v dubnu (i v březnu) od větův severních a východních, na podzim v září. Jaro je v celém tom revíru proměnlivé, dni podzimkové ale jasné.

Nejteplejší místo celého toho okrají je Praha. Výr. teplota její obnáší totiž $7\cdot33^{\circ}\text{R}$. Střední teplota měsícův bývá: -2 , -0 , $+3$, 8, 12, 15, 16, 15, 13, 18, 3, 0°R , prům. teplota zimy $+0\cdot37$, léta $15\cdot54$, jara $+8$, podzimku též 8°R . Minimum teploty připadá vždy do ledna, vůbec s -16°R , max. do července s $28\cdot1^{\circ}\text{R}$. Co do deštův náleží Praha mezi nejsušší místa v Čechách ano v Evropě vůbec. Prům. výška deště obnáší jen 14'36" paříž., počet deštivých dní 107; sněhy řídké, nestálé a nevysoké. Nejvíce deště padává v červnu (26" p.), nejméně v říjnu (8") a v únoru (sněhu 6" p.). Tlak vzduchu čili prům. výše tlakoměru obnáší v Praze 27" 5'76"', odklon magnetické jehlice 14° , 38' 3" (r. 1850) nachýlení 66° 52' 0", vodorovná mocnost

1, 892, což vůbec o celých Čechách platiti může. Větry převládají západní. Počet bouřek prům. 7.

Po Praze jsou nejteplejší krajiny tohoto revíru údolí vůbec, pak severní pláne a doliny na hraniční čáře proti útvaru křídovému, jakož i podhoří Českého Lesa i Teplských hor. Tak má Plzeň (ve výši 56° nad Prahou) 6·78° (jinak i 7·5°) roční prům. teploty, min. —24·2°, max. 26·1°R, prům. teplota letní jest 17·3, zimní —1·4, červenec (nejteplejší měsíc) 18·9, nejstudenější leden —2·8°R; Čáslav (30° nad Prahou) má 7·1° výr. pr. tepl., max. 21·5, min. —14°R. Deště padá v Plzni 18·93", v Čáslavi 17".

Nejstudenější části naopak jsou vlastní pohoří českoleské, českomoravská hrbatina, jakož i vyšší pláne kraje Tábořského a Píseckého. Oude známý jsou toliko z podhorní hřidličné planiny (tedy s mnohem větší teplotou, a to jen z jednoročního pozorování): Planá s prům. roč. teplotou 6·50° a Chodová Planá (Kuttenplan) s 6·1° (max. 21° v srpnu, min. —15 v únoru, pr. tepl. zimní 0·0, letní 12·46°R). V Stříbře bývá max. +22°R, min. 26° R. — V českomoravské krabatině má Něm. Brod (ve výši 217·8°) 6·1°R (ale i rozdíly 4·59 a 7·36°R výr. prům. t.), max. v červnu 26, min. v lednu —26. Theresienthal (u Nové Bystřice a ve výši 327°) má dokonce jen 4·65° roč. prům. tepl. — Tábor (ve výši 223°) vykazuje prům. roč. t. 6·39°R, min. —24°, max. 29·4°; prům. t. zimy —2·4, leta 18·3, Březnice 6°R. Vůbec bývají tu všudež (jak na pláních, tak na horách) náhlé přeměny povětrnosti, také a sněžné zimy pozdní i časné mrazy (na podzim a z jara), a poměrně velká horka letní (tedy vůbec mocné, kontinentální extremy). Zvláště trvá na moravských a rak. hranicích jakož i v Českém lese zima až do května, sněhy vysoké až do dubna. Mrazy počínají již koncem září a bývají ještě v květnu dosti časté. Žně o tři neděle později, než vůkol Prahy. Větry jsou i tu, jako v celém revíru, hlavně západní: při tom počíná však větší deštnost teprva v horách samých, nebo v podhorních pláních, kteréž dílem (jako Tábořské a Písecké) pod

vlivem deštné Šumavy stojí. Březnice má 27", The-
resienthal 29" a Český Les více než 30" pr. výše
dešťův. Bouřek bývá v Českomoravské krabatině
vůbec 16 do roka, neméně i v Českém Lese (kdež
je větry jihovýchodní způsobují), za to v planinách
jen 5 (Tábor). Onda i krupobití četná.

2) *Klimatický revír severní* obsahuje celou kříd-
dovou planinu severočeskou, jakož i západní kon-
činy Čech útvaru plutonského a třetihorního. Ne-
veliká průměrná vyvýšenost tohoto okraji, položení
podhorní, jižní svah a povaha půdy vápencové, na
východě, — na západě pak kopcovitý ráz krajiny s
bezpočetnými dolinami, přirozená teplota půdy atd.
činí krajiny tyto (ok. 200 □ m. obsahující) nejte-
plejším dílem Čech. Prům. teplota bývá tu
7°R, střední teplota zimní -1·9°, letní +17·5°R.
Dešťův v přibývá z Polabí na všechny strany, zvlášt
na severozápad, z 20 až do 27". Větším dílem pa-
dají do času letního.

Nejteplejší krajiny revíru toko jsou kop-
čina Litoměřická, veškeré nižší Polabí od Pardubic
až do Litoměřic, pak údolí Ohře a Běly, v menší
míře kamenouhelné pláně okolo Slaného a Kladna.
Litoměřice (ve výši 57·3°) vykazují prům. te-
plotu výše 7°R, Žitenice (ve výši 115°) podle
43letého průměru 7·54°R (min. 15, max. 22°). Žatec
má 7·0° roč. prům. teploty (min. -21·3, max. 27·5°),
Zlonice více než 7°R, Smečno ale, 88° nad Pra-
hou, toliko 6·77°R (min. -18·9, max. 29·6°R).

Nemnoho studenější je otevřená plani-
na křídového útvaru na východě, ačkoli již více
pod účinkem hor Krkonošských a Orličných leží.
Mladá Boleslav (ve výši 23° n. Prahou) má
vždy ještě roč. pr. t. 7·5° (min. -19°, max. 25°),
Jičín (ve výši 50·5° n. Prahou) 7·2° (min. -16,
max. 27·5°), Hradec Králové, ač větrům Krko-
nošským i Orličným velice vydán, vždy ještě 7·3°.
Deště padá v Zlonici prům. do roka 15", ve
Smečně 17", v Lipé 19", ale v Hradci Králové 24",
v západních údolích a kopcích pak, a sice v Lito-
měřicích 20, v Děčíně 23·80", v Žatci 20, v Chomou-
tově 25". Větry v celém revíru jsou západní, zvlášt

severozápadní, z čehož ani vých. končiny jeho (i v Hradci severozáp. a jihozáp.) vyjřaty nejsou; zvláštní jsou i tuto obecní extremy tepla, kteréž zvláště v podhoří i s náhlými přeměnami teploty nastupují.

3) *Revír Krušnohorský* zahrnuje Krušné Hory vlastní, pak Černé Hory a úzké podhoří obou, jakož i hory Doupovské a Cínové č. Teplské. Velikost jeho ok. 80 □ m. Revír tento vyznamenává se v nejvyšším patru svém (2500' n. m.), poměrnou přísností podnebí a je v této části nejstudenější obývanou krajinou v Čechách.

Vysoké pláue Krušnohorské, na svahu saském totiž, mají jen prům. roč. t. $4\cdot8^{\circ}\text{R}$, prům. tep. zimní $-3\cdot7$, letní $+13^{\circ}\text{R}$., měsíc leden mívá tu průměrem toliko -5° , nejteplejší červenec $+14^{\circ}\text{R}$. Max. (v červenci) $+25$, min. (v lednu) -25° i více. Deště jsou velmi hojné (prům. 25" do roka); dní deštivých počítá se ročně 148, sněžných 36, bouřek 16. Zimy jsou velmi přísné, sněžné, větrné (severových.) a dlouhé (od počátku října až do května), leto krátké, jaro téměř žádné, podzimek deštivý, časné a pozdní přímrazky (někdy ještě v červnu a pravidelně zase již v září), a husté mhly. Tyto poměry jsou i vsamých údolích krušnohorských, pokud svah západní nebo severní mají (východní jsou příliš krátká i roklinatá); neboť jsou vysoká, otevřená, a málo které z nich 600' rel. výše dosahuje.

Příznivější jsou ovšem podnební poměry na nižších (prům. toliko 1800') pláních tak zv. Černých Hor (pokud tyto do Čech se zapouštějí) v Teplské hornatině, jakož i v Doupovských horách, kteréž zvláště vyšší teplotou půdy, jakož i krytostí údolí se vyznačují, celkem ale vyšší jsou než Litoměřické. Tuto má Tureč (u Maštova 193' výše než Praha) $5\cdot17^{\circ}\text{R}$, onde Teplá (klášter, 242\cdot5' n. P.) $5\cdot0^{\circ}\text{R}$ pr. roč. tep., max. $+22\cdot4^{\circ}$, min. $-26\cdot2^{\circ}$, leden $-3\cdot9$, červenec 14\cdot6. Karlovy Vary (v hlubokém údolí, v podlesí a ve výši 195' n. m.) mají již $5\cdot40^{\circ}\text{R}$ pr. tep.; Mariánské Lázně, ač jižnější jen $5\cdot2^{\circ}\text{R}$. Dešťův mají Karlovy Vary 25", Teplá 23", a Hory Doupovské ještě více. Údolí vůbec jsou vlhká, mhly pravidelné,

bouřky časté, ale krupobití řídká, protože oblaka na výši krušnohorské vůbec se rozdělují. Sněhy jsou vysoké a zůstávají i 3 měsíce ležet, žně jsou vůbec o 14 dní později, než okolo Plzně n. Žatce.

Podhोří Krušnohorské, jakož i údolí vyšší Obře (zvl. krajina Chebská) jsou z celého tohoto revíru nejteplejší. Ode má Červený Hrádek (106° n. Prahou a 66° výše než Žatec), prům. roč. tep. 6·45° (ovšem i velké rozdíly, 4·81 a 7·85), max. 28·1°, min. —19°R.; tuto Cheb (ve výši 132·5°R. n. Pr.), prům. tep. 6·0°, min. —16 a více, max. 20·4°. Vegetace tu počíná již v březnu, jaro však bývá krátké, chladné a proměnlivé, léto teplé a dosti stálé, podzimek mlhavý a deštivý; první sníh v listopadu. Hospodářství tu poskytuje všudež jisté úrody, ano i ovoce daří se v zákrytu a v údolích.

4) *Revír Krkonošský* obsahuje Jizerské a Krkonošské hory co střed, Lužickou vysočinu na západě co pravé a Orličné Hory co levé křídlo. Vedle toho prostírá se přes Turnovské a Žaltmanské hory na jihu, přes Soví Hory a Stěny na jihovýchodě, a obsahuje rovněž vyšší pláne pískovce křídového a červeného v podhोří Orličném (čarou od Náchoda na Hrádek, Rychnov, Žamberk, Ústí a Třebovou). Prostoru má v Čechách 120 □ m. (vůbec 300 □ m.), a přechází povylovně na všech stranách do sousedních revírův.

Střední část celého revíru, 12 m. dlouhé a m. široké Krkonoše a Jizerské hory, leží více než 2400' pod čarou sněžnou, ale vyznačují se předce již zvláštní přísností podnebí, jakož i náhlými převraty v klimatických i meteorologických úkazech, neméně i velikou deštivostí a větrností. I nejvyšší údolí Krkonošská mají (od hlubokosti a jižního svahu) sice jen něco málo tužší podnebí než krajiny podhorní (údolí Svatopetrské, ve výši 415° položené má na př. roč. pr. tep. 4·47° R, min. —21°, max. 23°); za to jsou holé, sev. větrům zcela přístupné hřbety a kupy, jmenovitě vlastních Krkonoší, nejstudenejší posice v Čechách. Bílá Louka (ve výši 727°) má +1·5°

R pr. výr. tep., teplota zimní bývá tu pr. -7.3 , letní 12.1° R., nejstudenější měsíc (leden) -9° , nejteplejší (srpen) $+12.7^{\circ}$ R max. 21, min. -26.3 . Sněžka má roč. pr. t. $+0.3^{\circ}$ R., -8.9 , pr. t. zim., 10.5 letní, nejteplejší měsíc (srpen) $+11.1$, nejstudenější (leden) -10.6° , max. 19, min. -27° R. Jizerské hřbety, lesnatější a větší měrou slatinné, mají síce vyšší prům. teplotu, stávají se však hlavním plo-dištěm mlh a oblaků, západním větrem na Krkonoše přenášeny a tudíž i jedním z původův zvláštní deštnosti těchto hor, kteráž jest po Šumavě největší v Čechách. Sv. Petr mívá totiž pr. výšku deště $43.18''$, a prům. výše sraženiny obnáší v jednotlivých měsících 17.33 (v lednu), 29, 35, 38, 22, 62, 70, 59, 46, 27, 59, $51''$. Vlastní jsou též Krkonošům stále průvjeje, a tudíž i prudké větry a vichřice, v zimě rozsáhlé závěje a při odvlahách jarních i strže sněhové, neméně i časté přeludy vzdušní, což s orografickou i zeměpisnou posicí Krkonošů souvisí. Sněhy jsou velmi trvanlivé (až do května, na nejvyšších pláních až do konce června), zima a tudíž i velmi dlouhá (od října až do května), ale za to méně tuhá. Jara a podzimku není, za to léto vlhké a vlažné, slovem, s povahou jara. Větry jsou nejvíce severozáp. (i jihozáp. a severozáp.). Západní větry bývají v létě suché, v zimě sněžné, východní naopak.

Podhoří Krkonošské. — k němuž i Turnovské, Žaltmanské a Soví Hory přičítí slnější — má od příznivé polohy své (svah jižní, chráněnost proti severu, hluboká údolí, lesnatost atd.) vzdor své vyvýšenosti průměrné ($2000'$) velmi mírné podmíněbí. Vrchlabí (ve výši 240° č. 146° n. Prahou) má $+5.2^{\circ}$ R prům. roč. tep., min. -21° R, max. 23.8° R. Nejstudenější měsíc (leden) tu mívá -4.5 , nejteplejší (srpen) $+17.2^{\circ}$ R, zima -2.8 , léto 16.5 . Tytéž poměry jsou v krajině Trutnovské; krajina Turnovská, hory Žaltmanské, zvl. pak kr. Broumovská jsou ještě mírnější (poněvadž nižší a vlhčí) a dosahují bez mála $+6^{\circ}$ R. prům. roč. teploty. Deště padá ve Vrchlabí $34''$. v Novém Rvehnově a v Žaltmanských horách $36''$. Žuě bývají v celém pod-

hoří vůbec o 14 dní později, než v přilehlých rovinách. Zimy dlouhé (6 měs.), sněhy vysoké, jaro téměř žádné, srpen a září (jako v Krkonoších samých) nejjasnější měsíce. Větry jako v Krkonoších, bouřky hojné (16) a strašné, časté přivaly.

Podobnou povahu, ale kontinentálnější, nkazuje tak zv. vysočina Lužická, kteráž má sice jen 1500' prům. výše, ale za to svah severní a půdu studenější, jakož i málo lesův. S podhořím Krkonošským má společnou prům. teplotu 5–6°R. (Rumburk ve výši 194½° má 5·6°3R. ale liší se od něho většimi extremy (–27 a 30°R.), jakož i menší poměrně výškou deště (prům. 26", a toho 26% v letě). Počet deštivých dní bývá tu 128, sněžných 26, bouří 16. V Rumburku bývá prům. tep. zimní –0·8, letní 14·2°, max. 26°, min. –18 i více. Nejteplejší měsíc (srpen) mívá +5·3°, nejstudenější (leden) –5°. Výška deště: v Rumburku 29", v Slnknově (s roč. pr. tep. téměř 6°) 32". Nejvíce sněhu v prosinci a lednu, nejvíce deště v červnu a červenci. Větry v celém okrají, západní a severovýchodní.

Druhé křídlo krkonošského revíru, hory Orličné, vykazují již skrovnou závislost od středu svého, i mohou se takřka co zvláštní revír považovati. Podhoří jejich charakterisuje Lanškroun (ve výši 21° n. Prahou), kterýž má prům. roč. tep. 6·2°R min. –20, dešťův 26". Patro hospodářské (až do výše 2500') má ještě prům. teplotu 4·2°R, prům. tep. zimní –2·8, letní +15·9°R, pr. tep. nejstudenějšího měsíce (ledna) –5°, nejteplejšího (srpna) +16·8°R. Výška deště 26", počet dní deštných 108, sněžných 30, bouřek 23. Patro listnatých lesův (do 3400') má prům. jen o 1° nižší tep., dešťův ale 28" výše, deštivých dní 96, sněžných 38, bouřek 35; patro chvojných lesův (do 4200') vykazuje prům. roč. tep. 2·5°R., zimní –4·4, letní +14, nejstnd. měsíce (ledna) –6·6, nejteplejšího (srpna) +15, min. –19·5, max. 20·7, výši deště 29", počet deštných dní 94, sněžných 41, bouří 16; v patře kosodřeviu (ač jen na Králickém Sněžníku, a některých kladských štítech) bývá prům. te-

plota jen o $1\frac{1}{2}^{\circ}$ nižší, max. 20, min. —28·2, výška deště stejná, počet dní deštivých 90, sněžných 44, bouřek toliko 8. I v tomto revíru převládají větry zápa dní, zvlášt severozápadní. Východní vítr, tak zv. Polák, je v účincích svých Krašské boře velmi podobný a tomuto pohoří vlastní.

5) *Revír Šumavský* obsahuje vlastní Šumavu od Domažlic až za Vyšší Brod a Krumlov, jakož i roviny a údolí, pod ní na sever a východ položené, a vztahuje se v Čechách na prostor více než 80 □m. Při mnohé podobnosti s Krušnohorským a zvl. Krkonošským charakterizují revír tento předce mnohé zvláštlosti. Jestli to především tropická téměř hojnost dešťův, již v Evropě málo která se vyrovnává. Tak má vesnice Rehberk (446° n. m.) prům. výšku sraženiny do roka 62", Stubenbach dokonce 81·20" (č. 292" pařížských), Eisenstein snad ještě více. I na předhoří, jakož i na podhorní údolí a roviny vztahují se účinkové této mocnosti. Tak mají Sušice ještě 30·2", Vimperk 29", Krumlov 25", Vyšší Brod 27·4", Strakonice 24", Budějovice 23·50" prům. roč. výše deště. V podhoří je toho 26%, v patře hospodářském a zelených lesův 31%, v patře chvojných lesův 40% sněžné sraženiny. Počet deštivých dní bývá tu 79, 85 a 90, sněžných 33, 54 a 60 do roka. Na měsíce rozděluje se pr. výše sraženiny v horách (ve Stubenbachu): 61 (v lednu), dále 147, 44, 127, 53, 99, 82, 51, 55, 104, 66, 82", v pohoří (v Budějovicích) jako: 8·64, 13·32, 15, 23, 18, 52·92, 51, 43, 24, 7·80, 14, 7·80". Bezpříkladná tato vlhkost podnebí, jakož i poloha zeměpis. vyrovnávají dílem nehody, kteréž by podhoří Šumavskému od severního svahu jeho, jakož i od styčnosti s jihočeským (poměrně velmi studeným) revírem pojití mohly. Odtud mají údolí Šumavská a patro orby v úbec touž prům. teplotu, co podhoří Krkonošské, dílem však i větší výstřednosti teploty než onde. Rehberk (ve výši 446°, tedy o 31° výše než sv. Petr v Krkonoších), má pr. roč. t. 4·3°R, min. —24°, max. 27°R, střední t. letní 13·7, zimní —0·8°; Volary (385°

n. m.) 4·7°. Na východním křídle Šumavy má Vyšší Brod (ve výši 293° a o 53° výše, než Vrchlabí) prům. roč. t. 5·19°R, prům. t. zimní -1·8°, letní 14·1, max. 26·8, min. -26. V předhoří položená místa Sušice a Krumlov (231 a 252·4° vys.) mají již prům. roč. tep. 6·4° a 7·1°, zimní -1·3° a -0·8°, letní 13·8° a 14°. Max. bývá onde i 24°, min. -17°. Klimatické poměry rovin podšumavských (kromě Třeboňské, kteráž od výše, lesnatosti a blatnosti má nižší teplotu roční a vůbec vnitrošumavské poměry) představují Budějovice (ve výš. 194°, tedy v též výši i v téměř položení co Chomutov). Zde bývá pr. roč. tep. 7·1°R. zimní -0·2°, letní 14·4°, prům. tep. nejstud. měsíce (ledna) -1·6, nejteplejšího (srpna) 18·2. Jiná zvláštnost revíru šumavského jsou četné bouřky a krupobití, kterýmiž zvlášt střední patro (č. krajiny mezi 2500—3500') navštěvovány bývají. Bouřek počítá se do roka v předhoří 16, v středním patře 22, ve vyšším též 16) a sice nejvíce v červnu (a červenci), krupobití dole 1 (v červenci), ve středu 4, nahore 3 (tuto zvl. v červnu). V centrální části Šumavy bývá jich nejvíce, méně na křídle východním, nejméně na západním, odkudž po většině do Bavor se spouštějí. Větry zdají se na vých. křídle hlavně jihozáp., záp. a jihových. býti, v středu vých., záp. a jihozáp., na západním zase záp., zvl. jihozáp. Počasí roční mají na Šumavě dílem jiný ráz, než v Krkonoších. Zima nebývá sice tak dlouhá, jako tuto, ale jest vždy mnohem sněžnější, místy i tužší. Jaro je rovněž vlhké a krátké, jako v Krkonoších, a povětrí zůstává v horách samých proměnlivé až do srpna, ačkoli největší parna již do čnce padají. Druhá polovice srpna a září mívají na Šumavě nejjasnější a nejstálejší počasí, kteréž se výše i do října prodlužuje. Koncem října, nejdéle počátkem listopadu napadají na hoře již stálé sněhy, kteréž až do května ležet zůstávají a zvl. v lednu ohromné výše dosahují. Časné i pozdní mrazy jsou na velkou újmu hospodářství, ač menší měrou, než v Krušných horách. Jižní (rakonský a bavorský) svah Šumavy jest v každém ohledu mír-

nější, a tudíž i v rostlinném i zvířecím ohledu po-
žehnanější a bohatší.

V. Květena.

Poměry rostlinstva jsou v Čechách velmi roz-
manité a ráz květeny jest v každé krajině jiný,
protože mimo poměry půdy i poměry tepla u nás
jsou velmi rozličné. Neboť země naše jest obklíče-
na pohořími znamenité výšky dosahujícími, sama
pak uvnitř tu rovná tu hornatá a proryta hluboký-
mi, chráněnými údolními; proto nemá veskrze kli-
ma, jaké by se dle jejího položení v teplejší části
střední Evropy očekávat mohlo, nýbrž dle známého
zákonu, že ubývá tepla s výškou, mění se u nás
poměry teploty a spolu i ráz rostlinstva v té míře,
v jaké se mění poměry povrchu země. Jak veliké
jsou tyto proměny, nejlépe lze poznati z toho, že
na cestě od břehů Labských u Melníka na Sněžku,
sotva 15 mil obnášející, jeví se podobné úkazy, ja-
ké bychom pozorovali v rovné zemi, na p. v Rusku
na nesmírném prostoru jdouce z Ukrajiny 15 stupňů
zeměpisní šířky na sever, až ku břehům Ledového
moře. Čechy mohou se ohledem na hospodářské
poměry v podobná pásma rozdělit dle výšek, v ja-
ké rozdělili zeměpisci Rusko dle zeměpisní šířky.
Máme totiž v Čechách 1) pásmo nejteplejší v
údolí Labském a Vltavském (asi od 400' do 600'),
kde víno ve vinicích se pěstuje; 2) pásmo teplé
(v celku od 600' do 1200', někdy i mnohem výše) v
příznivých polohách, jako n. p. okolo Chebu, v ně-
kterých krajinách Rudohoří, Šumavy a j., a zaují-
mající největší část země, údolí, roviny a nízké po-
hoří, kde pšenice a všechny druhy ovocní, z části
i chmel dobře se daří, je-li půda k tomu; 3) pás-
mo chladnější (v celku od 1200' do 2000 v pří-
znivých polohách i do 2500), v krajinách hornatých
blíže hranicím a v některých lesnatých, vysokopo-
ložených místnostech a v chladnějších půdách v
středních Čechách, na př. v okolí Rožmitálském, v
hornatých krajinách údolí Sázavského a j.; kde pře-

nice již zřídka, hlavně jen žito se seje a z ovocných druhů nejvíce jen jablka a třešně se sázejí; 4) pásmo chladné (asi od 2000' do 2500', v příznivých polohách do 3000') v samých hraničních pohořích, kde pouze len, oves (někdy ječmen) a brambory se ještě pěstují, kde hlavní majetek obyvatelů jsou louky a hlavní předmět hospodářství jest chování dobytka, a 5) pásmo studené (od 2500' neb 3000' do nejvyšších temen), jež tvoří nejvyšší stráně a temena Krkonošská a Šumavská, jen za pastvu sloužící a pouze letního času obydlená. Pásmo tato nejsou ostře od sebe odhraničena, nýbrž najdeme vždycky v dolejší teplejší části nějakého pásma plodiny předešlého, a za to se blíží hořejší, chladnější část již k následujícímu pásmu; bereme-li však ohled na hl. hospodářské výrobky jedné krajiny, tedy snadno lze ustanoviti, do kterého pásma patří. I lesy se mohou dle stromů, které je sestavují, rozdělit na pásma, kterých máme hl. jen tři, totiž 1) pásmo lesů listnatých pouze na nejteplejší údolí a roviny obmezených; 2) pásmo lesů jehličnatých stromů v celé ostatní zemi až do hranic stromorostu na nejvyšších pohořích, a 3) pásmo bezlesé, kde jen kleče po zemi se plazí, na nejvyšších temenech.

Naše 1. pásmo tvoří lesy, hlavně z dubů a habrů se skládající, z části ještě vysoké, nejvíce ale v nízké lesy proměněné, promíchané javory, babykami, jilmy, vazy, lipami, a mající hojný podrost, zvláště na krajích, lísek, hlohů, trnek, ptačího zobu, dřínů, svídy, planých ovocných stromů. Sem tam se též v nich nalezájí břeky, mukyně, a v některých krajinách i kozlíst, chordovina, Viburnum Opulus a plstnatý dub, Quercus pubescens. Lesy tyto jsou panující v údolí Dolno-Labském, Vltavském, Berounském, Oharském, Jizerském a Bílinském a na vůkolních horách, pak v kraji Bydžovském a Kralohradeckém a na horách Kosmonoských a Doubravských. Údolí a roviny jmenované leží v celku 400—800' vysoko, ale na úklonech hor těchto v teplých krajinách vystupují tyto listnaté lesy do znamenitých výšek, přes 1500' v Berounském údolí a ještě výše v středohoří. Lesy 2. pás-

ma skládají se ze smrků, jedlí, borovic a buků, a mohou se rozdělit na 3 oddělení, totiž a) dolní teplejší, zaujímající střední Čechy a nižší hraniční kraje asi až k 1200', charakterisující se hlavně tím, že tu v lesích smrkových, borových, bukových a jedlových ještě roztroušeně se nacházejí duby, habry a jiné stromy a křoviny 1. pásma, zvláště na krajích. I tu pozorujeme, že ačkoliv se oddělení toto drží v celku nižších krajin, předce tam kde jest panující, jako v některých krajinách v středních Čechách, vystupuje do 2000', na př. na Plešivci, na Koruně a j. V některých krajích převládá borovice, takže jediné tvoří lesy, jako na př. v Žatecku, v Mladoboleslavsku a z části v Plzensku (jsou jak se zdá za posledních 100 let uměle zaseté, jak to i z části se stalo v krajinách 1. pásma u Labe), ostatně tvoří ale borovice sotva třetí část lesů, které nejvíce jsou smrkové se vtroušenými buky a jedlemi, sem tam i s převládající jedlí, jako v Písecku, u Kralové Dvoru, u Strašic, u Rožmitálu a j., neb s panujícím bukem (jako též v Písecku, který i čisté lesy tvoří), jako u Renče, u Oseku a na žulových a fonolithových horách, na Bezděži a jinde v sever. Čechách. Velmi často se nalezájí též čisté smrkové lesy, ačkoli tyto jsou za novějších časů založeny. b) Druhé oddělení tvoří lesy pouze ze smrků, buků a jedlí míchané, ve vyšších horách střední země a v pohořích hraničních od 1200 do 3000' (v Šumavě do 3500), a není již v tomto oddělení listnatých stromů a křovin mimo buky, kleny a zřídka horní jilmy a velkolisté lípy v lesích, pak vrby, osyky, střemchy, olše, jasaný a javory u potoků. Lísky, šípky, krušiny a trnky nalézají se jen na teplejších stranách asi do 2500'. Též borovice bývá tu zřídka v celých lesích a nevystupuje přes 2500', i tu se drží jižní úklonnů; podobně se chová bříza, která ale vůbec v Čechách není příliš hojná v celých lesích a jen mezi Kolínem a Prahou tvoří větší část lesů, ostatně bývá vtroušena. V jihovýchodních a severovýchodních Čechách převládá v tomto oddělení v celku smrk neb tvoří též čisté lesy, ale v některých krajinách Rudohoří a j. převládá i jedle a sem tam na

bavorských a rakonských hranicích též buk, který ostatně sem tam po celém oddělení v čistých lesích se nachází. c) Třetí oddělení tvoří čisté smrkové lesy od 3000' až ku hranici stromorostu, která leží v Šumavě asi 4500' a výše, a v Krkonoších asi 4000'. Nad těmito lesy začíná se 3. pásmo křovin klečových (*Pinus Pumilio*), které zaujímají v Šumavě některé vysoké vrcholy, v Krkonoších celé temeno. Mimo jmenované již hlavní stromy lesní musíme ještě se zmíniti o několika podřizovaných. V teplejších krajinách dobře se daří moruše, v Bílinském údolí, u Chomutova a v okolí pěstují se jedlé kaštany, v největší části země maďaly, vláské topoly a akáce. Za to se daří modřín nejlépe v studenějších krajinách, na př. u Branné u Vlašimi a j. O bříze obyčejné jsme se již zmínili, mimo ni nalezá se černá břiza, *Betula pubescens*, sem tam v středních a severních Čechách, bojněji ale v jižních, zvláště v Šumavě, kdež vystupuje přes 3000', a v Rudohoří. V horách vyšších se nalezá též místo obyčejné olše, olše bílá, *Alnus incana*, a též jiné druhy vrby, nežli jsou po celé zemi obyčejné, vyskytují se v horních krajinách, tak *Salix pentandra* v Šumavě, *S. daphnoides* v západních Čechách, *Salix silesiaca* v Krkonoších a tamtéž v pásmu klečovém krnějící vrby, *Salix herbacea*, *Lapponum* a *phylicifolia*. V horních lesích roste místo obyčejných šípků a zimolezů *Rosa alpina* a *Lonicera nigra*, a v propastech Krkonošských *Ribes petraeum*. Charakteristické pro jižní Čechy jsou dvě křoviny alpské, *Spiraea salicifolia* a *Alnus viridis*, rozšířené od Šumavy až do okolí Táborského. Zvláště rozšířena též jest v jižních Čechách bahenní borovice, *Pinus uliginosa*, v ostatní Evropě vzácná, která tvoří celé lesy od Třeboně do 2000' v hořejším Vltavském údolí a křoviny ve vyšších bahnech šumavských do 3500'. Též v bahnech Rudohoří, Jizerských a Kladských hor se našla a bývá promíchána s černou břizou, v některých vyšších rašelinách též s trpasličí břizou, *Betula nana*, a se *Salix myrthilloides* a *Empetrum nigrum*. Tato poslední křovina se též našla u Dokes a u Františkových lázní, nejjižnější to

stanoviska této severní rostliny v rovině (jižně odtud se nalezá pouze na vysokých horách). V již. Čechách, pak u Dokes a ve všech vyšších pohořích rostou v rašelinách hojně severní křoviny *Andromeda polifolia*, *Vaccinium Oxycoccus* a *uliginosum*, *Sedum palustre* a v Jizerských horách *Lionaea borealis*. Z druhé strany nacházejí se křoviny jižních alpských krajin u nás, *Polygala Chamaebuxus* v celé západní polovici Čech, *Erica carnea* v jižních Čechách a u Karlových Varů, *Cytisus hirsutus* a *austriacus* a *Daphne Cneorum* v středních Čechách, *Cytisus capitatus* a *Clematis Vitalba* na rakouských hranicích. Tis se nalezá sem tam v horních lesích, ač dříve byl hojný v středních Čechách, o čemž svědčí pozůstatky tisových lesů u Štěchovic a j. Co vzácnosti musíme ještě jmenovati hadí smrk, *Abies viminalis*, odrod to obyčejného smrku, který se našel jednotlivě v Šumavě a v Krkonoších, a zvl. druh olše, *Alnus pubescens*, v Šumavě a v pohoří Rumburském. Lesy, jak jsme je tu líčili, dodávají vlasti naší v rostlinopisném ohledu hlavního rázu. Tím, že převládají u nás stromy sosnovité i v nižších krajinách, a že jsou dubové lesy obmezeny pouze na nejteplejší údolí a úklony, liší se země naše od zemí západní Evropy, Anglie, Francie a záp. Německa, kde dubové a bukové lesy převládají a sosnovité stromy jsou obmezeny na nejvyšší hory (v Britanii roste z nich pouze borovice a to jen v Skotsku). Ještě více se liší od zemí severních a východních, od Skandinávie a Ruska, kde pro příliš krutou zimu naše horní stromy jedle, buk a klen zcházejí (vyjma některé jihozápadní provincie) a hl. lesy tvoří borovice, břízy a smrky. Největší podobnost mají naše lesy s lesy Durynk, Harcu, hornatého Saska a Slezska, Moravy a předhoří taterských a alpských (alpské a taterské pohoří liší se hlavně tím, že tam nad pásmem smrků ještě modřiny a limby tvoří hořejší pásmo lesní). Čechy mají tedy ráz lesní, jaký panuje v jižní hornaté části střední Evropy. Prohlédneme-li blíže byliny u nás planě rostoucí, tedy poznáme podobné úkazy.

Rostliny české, kterých počítáme asi 1400 dru-

hů, musíme rozdělit na dvě oddělení, chceme-li dostat přehled naší květeny. Jsou u nás 1) druhy charakteristické ohledem na klima, ku kterým počítáme zajedno rostliny velikého tepla žádající a většího dílu původu jižního, pouze obmezené na naše nejteplejší kraje (jest jich asi 350), a zadruhé ony, které v ostatní Evropě se nalézají v krajinách studených, horních a alpských (dilem i v severních a arktických) i rostou též u nás jen ve vyšších chladných pohořích (jest jich asi 230, z nichž asi 80 jsou pravé alpské rostouce na nejvyšších temenech, ostatní horní). Druhy tohoto oddělení jsou pro porovnání české flory s jinými nejdůležitější. 2) Druhou, a to větší část (asi 850 druhů) tvoří rostliny, které méně jsou vázané na poměry tepla, a jako skoro po celé Evropě (vyjma nejsevernější a nejjižnější) a po velké části Asie jsou rozšířeny, tak též u nás se nalézají po největší části země, dle poměrů místních, jim avědčících, více méně hojně, a teprva od 2000' v hraničních pohořích jich ubývá; jsou tedy pro charakteristiku květeny české méně důležité. Většina zase těchto rostlin kosmopolitických (asi 600) jsou jako v celé Evropě, tak i u nás alespoň do 2000' obyčejné; ale odtud jich rychle ubývá, tak že najdeme na nejvyšších temenech krkonošských sotva 100 těchto druhů. Ostatní menší část (asi 220) záleží z takových, které také po největší části Evropy (v některých zemích hojně, v některých zřídka) se nalézají, které však jsou vyběračnější ohledem na stanoviska a rostou dilem pouze v písčité půdě, dilem v hustých lesích borových neb listnatých, v bahnech a t. p., a proto u nás ne v každé krajině se nacházejí, ano z části tak choulostivé jsou u vybírání místností, že jen velmi zřídka se vyskytují. V jižních Čechách, u Dokes, u Pardubic, u Lysé a j. nalézá se větší část bahenních na křídovém útvaru severních Čech, většina písek milujících ve velikých lesích středních Čech a v hraničních pohořích většina lesních, na slaných lukách v Bílinském údolí většina sůl milujících rostlin sem patřících atd., kdežto v jiných krajinách namnoze scházejí neb vzácné jsou a proto pro charakteristiku

oných krajin, kde se nalézají, jsou důležité, neb svědčí o zvláštních poměrech místních. Mimo jmenované rostliny jižní, horní a severní, pak kosmopolitické obyčejné a vzácnější jest u nás i malý počet pro českou floru důležitých rostlin původu východního, zvláště v teplém kraji, méně v ostatních, které pak uvedeme. Zvláštní druhy ze západní Evropy pocházející u nás se nenašly. Nejbohatší květena mají údolí Labské, Vltavské a vtékající Berounské, Oharské a j., které jsme již jmenovali co ležící v 1. pásmě lesním. Mají tyto krajiny v celku podobný ráz, jako teplejší kraje duriuské a saské, ale chovají i jižní rostliny, kterých tam není. I teplým krajinám moravským a rakouským, porýnským a Mohanským poněkud se podobají, ačkoli tyto je předčí co do počtu jižních rostlin. Druhy, které pocházejí z jižních krajin aneb z jižní části střední Evropy a nebývají mnohem severněji nežli asi do Sas rozšířeny, a u nás rostou hojněji jen na teplých stráních a listnatých křovinách nejteplejších údolí a dílem i v Žatecku, Kralohradecku a v Bydžovsku (jen málo z nich se našlo také na vápnitých skalách okolí krumlovského), jsou to: *Erysimum crepidifolium*, *Andropogon Ischaemum*, *Melica ciliata*, *Alyssum saxatile*, *Seseli glaucum*, *Hippomarathrum*, *Asperula galioides*, *Cytisus ratisbonensis*, *Lactuca viminea*, *Nonnea pulla*, *Eryngium campestre*, *Salvia vericillata*, *sylvestris*, *Teucrium Botrys*, *Chamaedrys*, *Anthericum Liliago* a j. V některých těchto krajinách teplých nalezájí se také vzácnější: *Euphrasia lutea*, *Inula germanica*, *Campanula bononiensis*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Erysimum odoratum*, *Stipa pennata*, *capillata*, *Linaria genistaefolia*, *Jurinea cyanoides*, *Bupleurum tenuissimum*, *Astragalus exscapus*, *onobrychis* (oba zvlášt v Žatecku), *Linum flavum*, *tenuifolium*, a j. Co vzácnosti původu jižního pouze na jednotlivých místech nalezené jmenujeme: *Thalictrum foetidum*, *Hypericum pulchrum*, *Hippocrepis comosa*, *Dorycnium herbaceum*, *Lactuca quercina*, *Alsine Jacquini*, *Globularia vulgaris*, *Xeranthemum*, *Rosa pimpinellifolia*, *Inula ensifolia annuum*, *Erythronium dens Canis*, *Orchis fusca*, *variegata*, *Allium strictum*,

rotundum, *Silene viscosa*, *Carex stenophylla*, *supina*, *Iris bohémica*, *Loranthus europens*. Původu jihovýchodního (totiž nejvíce v Uhřích, v Rakousích a v jižním Rusku rozšířené) jsou v teplejších Čechách *Silene nemoralis*, *Nasturtium austriacum*, *Artemisia scoparia*, *Linum austriacum*, *Anthemis austriaca*, *ruthenica*, *Astragalus austriacus*, *Podospermum Jacquianum*, *Anthriscus trichosperma*, *Atriplex tataricum*, *Euphorbia Gerardiana*, *virgata*, a nebyly posud ani severně ani západně od Čech nalezeny. Divným způsobem nalézáme i některé rostliny alpské, které u nás pouze na skalách a v lesích teplých krajín rostou, ale nikoli v horách Krkonošských, jako *Aster alpinus*, *Anemone Halleri*, na žulových horách středohoří pak *Saxifraga caespitosa*, *Geranium bohémicum*, *Helianthemum oelandicum* tamtéž a v středních Čechách, pak subalpínské *Cirsium eriophorum* a *Orobanchus albus*. *Woodsia ilvensis*, *Hieracium Schmidti* a *Saxifraga aizoon* jsou skalami středních Čech a Krkonošů společné. Pouze v lesích teplých krajín rostou: *Arabis brassicaeformis*, *Hierochloa australis*, *Daphne Cneorum*, *Tordylium maximum*, *Euphorbia angulata*, *Rosa cinnamomea*, *Omphalodes scorpioides* a j. V bahnech u Labe jižní druhy: *Althaea officinalis*, *Galega officinalis*, *Pulegium vulgare*, *Lycopus exaltatus*, *Thalictrum galioides*, *Scirpus Holochoennis*, *Lythrum virgatum*, u cest, v polích a na rumišťích teplých krajín sem tam se našly: *Ceratophyllum orthoceras*, *Glaucium corniculatum*, *Fumaria parviflora*, *Xanthium macrocarpum* (u Labe), *Scandix pecten Veneris*, a hojně jsou: *Lepidium Draba*, *Sisymbrium Loeseli*, *Vaccaria pyramidata*, *Conringia orientalis* (obě v Litoměřicku), *Chenopodium opulifolium*, *Atriplex nitens* a j. Mimo tyto jižnější druhy roste také několik severních v nejteplejším kraji, které jinde se nenašly: *Hieracium cilioides* po celém Vltavském údolí, *Cineraria aurantiaca* na Řípu, pak *Echinopodium deflexum* a *Epilobium hypericifolium* na Milešově. Luční bylina teplého údolí Bilinského a Labského jest *Scilla bifolia*. Mimo rostliny jižního původu roste ještě v těchto krajínách i většina všech ostatních bylin, ano na úpatí

Rudohoří přimichávají se i rostliny horní z hor sestupující.

Jak mile se vzdalujeme od nejteplejších údolí a vystupujeme do vysokých rovin a nižších hornatých krajin, tu nás opustí ona pestrost bylinstva jižního rázu a nalezáme nejvíce květenu, záležející z rostlin, které jsou po celé Evropě obecné. Jem sem tam na jednotlivých výsluních ukazuje se několik druhů z teplých krajin, a z druhé strany jeví se tam, kde veliké lesy z vyšších pohoří sestupují do kraje, některé rostliny horské, a sem tam, jako u Dokes, v severozápadních a v jižních Čechách ve velikých rašelinách, *Eriophora*, *Vaccinie* a jiné rašelinové rostliny, ač v celku nemá květena větší části země mnoho obzvláštního, ano jižní výše položená polovice země s půdou namnoze chladnou, prahorní, má mimo vápenité okolí krumlovské, na rostliny velmi bohaté v celku floru chudobnou (vyjmeme-li několik zajímavých rašelinových bahenních a lesních bylin dílem z hor sestoupilých), a scházejí tam některé rostliny, které v nižší severní polovici s půdou teplejší, z kamenů křídového útvaru povstalé, hojně jsou rozšířeny, jako: *Veronica prostrata*, *Anemone pratensis*, *Scabiosa ochroleuca*, *Medicago falcata* a j. Vzácností na toto pásmo obmezených jest málo a patří zvláště k bahenním rostlinám. Našly se v okolí Třeboňském a Budějovském: *Bulliarda aquatica*, *Lindernia pyxidaria*, *Illecebrum verticillatum*, *Lycopodium inundatum*, *Villarsia nymphaeoides*, *Ostericum palustre*, *Nuphar pumilum*, *Coleanthus subtilis* a j.; v okolí Dokesském *Litorella lacustris*, *Schoenus nigricans*, *Rhynchospora fusca*, u Teplé *Scirpus Baethrion*, *Carex pulicaris*, *Fritillaria Meleagris* a j.; u Karlových varů *Scrophularia vernalis*, u Františkových lázní *Scorzonera parviflora*, u Bělé *Ligularia sibirica* (dvě naposled jmenované rostliny jsou původu východního); u Koruny *Sideritis montana*, u Třeboně *Tunica saxifraga* (tyto dva druhy jsou původu jižního a snad ze sousedních zemí přistěhovalé). V severních Čechách sem tam jsou hojnější píseční rostliny, na p. *Astragalus arenarius*, *Spergula nodosa*, *Mönchia glauca*, *pentandra*, *Sagina subulata*

(u Bělé), *Herniaria hirsuta* a j., ostatně ale zmizí v těchto krajích počet vzácnějších rostlin u porovnání s bylinstvem v teplých údolích. Když se blížíme ku pohořím hraničním, tu se vyskytuje mnoho lesních a lučních rostlin, horské flóry přínáležejících, na p. *Cineraria*, *Phyteuma nigrum*, *Pimpinella magna*, *Petasites albus*, *Narcissus Pseudonarcissus*, *Thlaspi alpestre*, *Lunaria rediviva*, *Centaurea phrygia*, *Primula elatior*, *Knautia sylvatica*, *Convallaria verticillata* a j. V horách v jižních Čechách přichází k tomu *Soldanella montana*, *Cyclamen europaeum* (dosti vzácné), *Salvia glutinosa*, *Cardamine trifolia*, *Cytisus capitatus* (obě u Vyššího Brodu), *Erica carnea* (v jižních a západních Čechách), v severovýchodních roste *Iso-pyrum thalictroides*. V samých vysokých pohořích pak nalézáme mimo předešlé *Arabis Halleri*, *Streptopus amplexifolius*, *Mulgedium alpinum*, *Ranunculus aconitifolius*, *Homogyne alpina*, *Adenostyles albifrons*, *Veratrum Lobelianum* a j. V Šumavě mimo tyto ještě *Willemetia apargioides*, *Doronicum Pardalianches* a *austriacum* (tato poslední též v Kladských horách), *Gentiana paunonica* a j.; v Krkonoších *Gentiana asclepiadea*, v Jizerských horách *Galium saxatile*. Nejvyšší temena mají zvláštní alpinskou květeny, v Krkonoších od 4000' do 4900'; v Šumavě se našlo z alpinských druhů jen *Epilobium alpinum*, *Meum Mutellina*, *Aconitum Napellus*, *Sagina saxatilis*, *Juncus trifidus*, *Poa alpina*, *Senecio cordatus*; v Rudohoří *Alectorolophus pulcher* a *Swertia perennis*; v Krkonoších ale jest flora alpinská velmi bohatá, hojně jsou u. p. *Anemone alpina*, *narcissiflora*, *Geum montanum*, *Potentilla aurea*, *Crepis grandiflora*, *Hypochaeris helvetica*, *Bartsia alpina*, *Hieracium alpinum*, *Primula minima*, *Gnaphalium supinum*, *Sedum atratum*, *Poa laxa*, *Agrostis rupestris*, *Phleum alpinum*, *Cardamine resedifolia* a j. Vzácnější jsou: *Saxifraga bryoides*, *muscoides*, *Veronica bellidioides*, *Hedysarum obscurum*, *Allium sibiricum*, *Victorialis*, *Geum inclinatum* a j. Původu vých. jsou: *Pedicularis sudetica* (v Americe ruské se našlo), *Hieracium sudeticum*, *Salix silesiaca* původu severního, *Rubus Chamaemorus*, *Salix phylicifolia*, *Linnaea bo-*

realis, *Saxifraga nivalis*. Na kladské sněžce roste mimo některé z krkonošských rostlin: *Campanula barbata*, *Hieracium cydoniaefolium*, *Avena planiculmis*.

Přehlédneme-li z krátka ještě jednou českou květenu, tedy vidíme, 1) v nejteplejších údolích, kde převládají listnaté stromy a daří se výborné víno Mělnické a Žernosecké, pak v pobočných údolích a nižších rovinách květenu bohatou podobnou jihoněmecké s přimíšenými druhy některými jihovýchodními; 2) ve většině ostatních krajů obyčejnou středoevropskou floru s málo významnými druhy, při čemž jižní chladnější část země má ráz severnější, zvláště již pro rozsáhlé rašeliny a bahna. Ostatně se liší všechny krajiny tyto od rovin severního Německa rázem svých lesů horních, který jest podobný, jako v horní jižní části střední Evropy. 3) Pohorí Čechy obkličující mají subalpínskou floru, při čemž jižní a jihovýchodní temena zvláštní druhy s Rakousy a Bavorsy společně mají. 4) Nejvyšší temena mají každé jinou povahu. Krkonoše mají bohatou floru alpínskou a při tom několik druhů severních a východních, též Kladské hory několik alpínských druhů, Jizerské hory a Rudohoří skoro žádné, Šumava jen velmi málo, z části ale druhy s Alpami bavorskými společně, které v Krkonoších scházejí. Konečně se zmíníme o druzích vzácných, které dlouhý čas za pouze české držány byly; některé z nich, jako *Iris bohemica*, *Gagea bohemica*, *Geranium bohemicum*, dostaly jména svá proto, že se nejdříve v Čechách našly, pak ale též v jiných krajinách Evropy byly nalezeny. Též *Nasturtium armoracioides*, *Poa sudetica*, *Pedicularis sudetica*, *Ranunculus paucistamineus*, *Hieracium Schmidtii*, *Fumaria rostellata*, nejdříve z Čech a z Krkonošů známé, našly se později jinde. Nejdéle byly považovány *Coleanthus subtilis* a *Epilobium hypericifolium* za rostliny pouze v Čechách rostoucí, až první se našla v Rakousku a v Norvéžsku, druhá v Švédsku. *Senecio bohemicus* Tausch, *Euphorbia chechica* Opic a j. byly neprávem za zvláštní druhy držány, též *Nymphaea Candida* Presl, která posud pouze v Čechách byla nalezena, považuje se nyní jen za odrod *Nymphaea alba*.

Tak není ani jednoho druhu fanerogamického, který by jen v Čechách rostl, ale za to jest mnoho kryptogamů, zvlášt hub, od Cordy popsaných, které posud jinde se nenašly než v Čechách, hlavně proto, že se jich nehledalo. Zásluhy o květenu českou mají Meyer, Schmid, Pohl, K. B. Presl, Kostelecký, Tausch, Opic (který svým spolkem vyměňovacím mnoho chuti u studujících vzbudil), Knaf, Sekera, Kablíková, Hoffmann, Jungbauer, Karl, Peyl, Veselský, Pfund, Lorinser, Pöchl, Jechl, Štika, Bayer, Siegmund, Ortman, Ladislav Čelakovský, Purkyně a mnozí jiní; z těchto ale sestavili úplné flory jen: Pohl *Tentamen fl. boh.*; Presl *Flora czechica*; Opic *Gewächse Böheims*; Kostelecký *Clavis analytica* a Tausch, jenž vydal sušené rostliny české. Poněvadž ve mnohých krajinách ještě žádný botanik nebyl a na venkově jen málo lidí se zabývá botanikou, tedy známosti naše o květeně české jsou posud velmi kusé u porovnání se sousedními zeměmi, zvláště se Slézskem, a nová flora česká, o které již od časů Pfundových kustosové musejní pracují, nebude tak brzo úplná.

IV. Zvířena.

Česká zvířena neposkytuje nic od sousedních zemí tak rozdílného, aby se mohla jakýmsi právem co zvláštní fauna uváděti. Též rozdíl hor sotvy lze znáti leda v Krkonoších. S savci obsahují 8 netopýrů (*Vespertilio auritus*, *murinus*, *discolor*, *barbastrellus*, *pipistrellus*, *noctula*, *nilsoni*, *Rhizolophus ferrum equinum*, *hippocrepis*), 12 myši (*Mus decumanus*, *rattus*, *musculus*, *sylvaticus*, *agrarius*, *Arvicola amphibius*, *arvalis*, *glareola*, *Spermophilus citillus* (sýsel, plch), *Myoxus glis*, *avellanarius*, *nitela*, 2 rýsky (*Sorex vulgaris*, *fodiens*), ježka, krtka, zajíce, skřečka, jezovce, lišku, vydru, a 5 kunovitých dravců (*Mustela vulgaris*, *martes*, *foina*, *putorius*, *erminea*, *hnanostaj*), co řídkosti divokou kočku a bobry (jen u Třeboně), jeleny, srny, daňky, kance divoké (v obořích). Medvědi a ryši vyhynuli; daňkové, krysy, snad

i ježkové jsou přistěhovaleci. Nejlepší seznam českých ptáků Dra Fryče má 254 druhů, mezi nimiž 11 mořských (racky), 3 holuby, 2 dropy (nahodilé z východu), 79 vodních, 34 dravců (jen 11 sov). Velká část stěhuje se jak známo na zimu do Středomoří a do Afriky, jiná prolétá Čechy jen z jara a v podzimku a tráví léto v severu (nejvíce ve Švédsku a Norvéžsku): kachny, husy, sluky. Hranice obojích cest jsou málo známy, některé jdou snad až na Mys dobré Náděje, Madagaskar, do Guiney (kukačka), nejvíce jich bude v údolí řeky Nilu. Vzácností jsou vlna (*Merops apiaster*), dropi, rackové, orli a supi větší. Bohužel, že počet ptáků vůbec, zvláště zpěváků stále se ztenčuje, nejvíce hubením lidskou rukou, jak v Itálii tak i v Němcích (ročně pochyťávají miliony skřivánek jen u Lipska), ba též u nás, což by se mělo nejpřísněji trestat v prospěch rolníka, neb tím počet škodného hmyzu v zahradách a lesích stále roste.

Málo četné jsou amfíbie české: 4 hadi (*Coronella levis*, *Tropidonotus natrix*, *tesselatus*, jediný jedovatý *Pelias berus* je jen v teplých krajinách, ale var. *prester* v Šumavě), 4 ještěrky (slepejš a *Lacerta agilis*, *viridis*, *vivipara* v Šumavě), a 12 žabovitých (*Hyla arborea*, *Rana esculenta*, *temporaria*, *Pelobates fuscus*, *Bombinator igneus*, *Bufo variabilis*, *calamita*, *cinereus*, *Salamandra maculosa*, *Triton palustris*, *punctatus*, *alpestris* (na Krkonoších). O rybách českých vydal p. Dr. Fryč nedávno spisek, kde 38 dr. uvádí, v nichž arcí kapří uvedeni, některé, jako plocky (*Clupea alosa*), velmi řídké. Snad je v Čechách o tučet druhů víc, o kterých ale s jistotou nevíme. Tak možná, že Šumava chová více pstruhovitých ryb nám nedobře známých. Ryb stále ubývá. Podivno, že úkleje (*Alburnus Lucidus*) nežívá se u nás k padělání perel (ze šupin), jako ve Francii a jinde.

Ze zvířat nižších jsou nejčtetnější u nás zastoupeni členovci a z těchto zvláště třída hmyzů. Počet zlomenokřídých čili brouků páčí se na 3000 druhů, z nichž jsou neškodlivější čeled chroustů (*Melolonthida*), nosatců (*Curculionida*), lýkožroutů (*Bostrichida*), leštěnek (*Nitidulae*) a mandelínek (*Chrysomelida*). Žilokřídých hmyzů jest u

nás přes 2000; včely počítají se mezi užitečné a pěstují se v úlech. Šupinokřídých čili motýlů jest počet velmi značný. Housenky nejmnožších jsou škodlivé stromům zahradním i lesním, obilí a zelinám. Hedbávníček a bourovec skočcový (*Bombyx mori et cynthia*) počínají se u nás pěstovati. Dvokřídých či much nalézá se u nás as 2000 druhů. Některé, totiž ovad (*Tabanus*), čiplohucka (*Stomoxys*) a hejno komárů (*Culicina*) souží štípáním svým lidi i zvířata. *Cecidomyia destructor* (the hessian fly), původně v Americe žijící, počíná se u nás co hlavní škůdce obilní vyskytovat, to však teprva v novějším čase. Sifokřídých je u nás na 300 druhů. Čeledi vážek (*Libellulida*) a chrostiků (*Phryganeida*) jsou nejčetněji zastoupeny. Rovnokřídých čítáme 65; zvláště nemilí hosté jsou u nás štir krtonohý (*Gryllotalpa vulgaris*) a švábí (*Blatta*). Z polokřídých máme asi 500 druhů stěnic a pak 200 druhů Cikád a mšic. Stonožek nalézá se 30 druhů, z nichž největší jest stonožka elektrová.

Pavouků pravých jest ke 200 druhům; počet pak ostatních jest velmi valný zvláště z řádu roztočů (*Acari*).

Mimo raka říčního (*Astacus flaviatilis*) nalézají se u nás z korejšů sviňky (*Isopoda*), přes 30 druhů, pak množství nižších ráček sladkovodních.

Z měkkýšů jednoskořepných žijí u nás rodové *Arion*, *Limax*, *Vitrina*, *Succinea*, *Helix*, *Pupa*, *Balea*, *Clausilia*, *Vertigo* a *Carychium* na suchu; pak rody *Planorbis*, *Cyclostoma*, *Physa*, *Lymnaeus*, *Paludina*, *Valvata*, *Neritina* a *Ancylus* ve vodách. V celku 70 druhů. Z dvouskořepných as 22 druhů z rodu *Anodonta*, *Unio*, *Cyclas* a *Pisidium*. Velevrub perleunosný (*Unio margaritifera*) loví se pro své krásné bílé perly ve Vltavě, Votavě a menších potocích v jižních Čechách. Lovení toto vynáší ročně 8—10.000 zl.

Červi u nás zastoupeni jsou násl. rody: *Hirudo*, *Haemopsis*, *Niphilis*, *Piscicola*, *Clepsine*, *Lumbricus*, *Enaxes*, *Lumbriculus*, *Nais*, *Soenuris*, *Enchytraeus* a

Tubifex; pak z vířečníků (Turbellaria) rody: Microstomum, Vortex, Mesostomum, Planaria a Dendrocoelum; z vírníků (Rotatoria) rody: Stephanoceros, Hydatina, Rotifer a několik jiných.

Z hlístů (Entozoa) přichází u lidu tasemice (taenia solium); hranohlav (Botriocephalus latus) prý u nás se nenachází. Motolice a motohlav u ovcí a uher (Cysticercus cellulosus) u vepřového dobytka hojný. Gordius, živý vlas, žije v stojatých vodách i v hmyzích, jako rod Mermis.

Polipi jsou jedním toliko rodem zastoupeni; tento jest: nezmar (Hydra) mezi vodními rostlinami žijící.

Z prvoků máme kořenonožce (Rhizopoda) a nálevníky (Infusoria), poslednější v četné míře.

B.

S t a t i s t i k a.

I. Obyvatelstvo.

a) Počet lidu. Nejnovější sečtení lidu v Čechách dělo se rovně jak v ostatních zemích Rakouských 31. říj. 1857. Toto sečtení bylo ze všech nejzevrubnější a nejvědeckější. Ještě v polovici minulého století pohřešujeme pojištěná udání. Reskripty cis. Marie Terezie od 13. října 1753, 7. ledna a 16. února 1754 nařídila se dvoji konsignace lidu (duchovní a světská), podle níž faktické obyvatelstvo zaznamenáno býti mělo a jež každý třetí rok opakovati se měla. Dle toho r. 1754 předsevzato první sečtení lidu. Obyvatelstvo Čech tehdež počítalo 1,941.284 duší. Výsledky z r. 1761 nebyly vesměs spolehlivé (1,471.909 ob.). Reskripty od 24. dub. a 22. kv. 1762 nařídilo se rozšíření zákona o sečtení a pravidelném zaznamenání sňatků, porodův a úmrtí. Téhož r. 1762 napočítáno obyvatelstva 1,669.003 duší. Až dotud nejednalo se u sečtení než o účely politické. Později však bledělo se nejvíce k účelům vojenským, byly to konskripcy, sloužící za základy

doplňování vojska. Patenty od 10. bř. 1770, 8. dub. 1771, 15. pros. 1777 a 21. dub. 1781 se předešlá nařízení doplnila a dle toho „domácí“ obyvatelstvo sečteno. R. 1785 obyvatelstvo Čech počítalo 2,745.018 duší, r. 1787 : 2,793.882. Patentem od 25. říj. 1804 zásady dosavadního způsobu sečtení nebyly vlastně změněny, vždy ještě vojenské účely byly převládající. R. 1807 počítalo se 3,124,573 duší, 1820 : 3,379.341, 1827 : 3,704.041, 1830 : 3,828.749, 1834 : 3,931.831, 1840 : 4,112.085, 1843 : 4,249.669, 1846 : 4,347.962 (vojska 51.700 m.). Teprv r. 1850 odbýváno sečtení z ohledů administrativních, vykázáno tehdy 4,385.894 duší. Výsledky toho sečtení však byly méně spolehlivé. Nejv. rozhodnutím od 23. bř. 1857 nařízen nový způsob sečtení, v němž od výhradně vojenského aneb administrativního stanoviska upuštěno, a vědecké ohledy staly se převládajícími. Podle toho sečtení od 31. říj. 1857 vykázáno co následuje:

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ míl.	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Hl. město Praha .	0·14	142588	1018485
Okr. Berounský .	4·07	17912	4401
„ Brandýský .	5·28	27704	5247
„ Černokostelecký .	3·88	17245	4445
„ Českobrodský .	4·71	22970	4877
„ Dobříšský . .	6·25	20297	3248
„ Jilovský . .	4·75	20515	4319
„ Hořovický . .	5·94	32890	5537
„ Karlínský . .	5·42	55537	10247
„ Křivoklátský .	6·00	18728	3121
„ Mělnický . .	6·65	30568	4597
„ Příbramský .	5·81	33714	5803
„ Rakovnický .	5·38	24770	4604
„ Říčanský . .	3·36	13974	4159
„ Slánský . .	4·92	28572	5807
„ Smíchovský .	4·22	35882	8503

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ mil	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
„ Stražický . .	4·63	17315	3740
„ Unbožtský . .	4·98	29297	5883
„ Velvarský . .	3·81	18706	4910
„ Zbirožský . .	7·12	26136	3671
„ Zbraslavský .	4·47	20294	4540
Kraj Pražský . .	101·65	513026	5047
Okr. Budějovický .	5·01	31630	6313
„ Bystřický . .	3·60	15358	4266
„ Jindř. Hradecký	8·57	38267	4465
„ Ilubocký . .	6·25	14522	2324
„ Chvalšinský .	5·17	12460	2410
„ Kaplický . .	5·93	19005	3205
„ Krumlovský .	6·73	25230	3749
„ Líšovský . .	3·41	9912	2907
„ Lomnický . .	3·48	8870	2549
„ Novohradský .	4 18	16190	3873
„ Planský . .	6·62	12197	1842
„ Svinský . .	4·32	14891	3579
„ Týnský . .	3·64	16332	4487
„ Třeboňský . .	6·45	18630	2888
„ Výšebrodský .	5·62	16465	2930
Kraj Budějovský .	78·88	269959	3422
Okr. Blatenský . .	5·94	25713	4329
„ Březnický . .	5·89	21462	3644
„ Horažďovický .	4·49	19709	4390
„ Kašperskohors.	6·10	16477	2701
„ Mirovický . .	4·80	20671	4306
„ Netolický . .	4·10	16101	3927
„ Písecký . .	7·00	28740	4106
„ Prachatický .	6·67	23964	3593
„ Strakonický .	5·88	26802	4558
„ Sušický . .	9·05	34253	3785
„ Vimberský . .	7·94	24289	3059
„ Vodňanský . .	4·63	19273	4163
„ Volyňský . .	4·91	21388	4356
Kraj Písecký . .	77·40	298843	3861

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ míl.	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Okr. Blavický . . .	5·55	21110	3804
„ Domažlický . . .	4·22	23993	5686
„ Heršůvský . . .	5·13	17390	3890
„ Hostounský . . .	3·53	14231	4039
„ Kdyňský . . .	4·33	22881	5284
„ Klatovský . . .	7·09	38479	5427
„ Kralovický . . .	5·83	20249	3473
„ Manetínský . . .	5·60	14682	2621
„ Nepomucký . . .	3·67	15970	4351
„ Nýrský . . .	3·43	12136	3538
„ Planický . . .	3·67	15708	4280
„ Plzeňský . . .	5·73	31986	5582
„ Přeštický . . .	5·33	23275	4367
„ Rokycanský . . .	5·52	29841	5406
„ Ronšperský . . .	2·44	11404	4674
„ Stodský . . .	4·63	12528	2706
„ Stribrský . . .	6·74	21863	3244
„ Touškovský . . .	3·58	10891	3042
Kraj Plzeňský . . .	86·02	358617	4169
Okr. Ašský . . .	2·68	23589	8802
„ Bečovský . . .	4·01	17973	4482
„ Bezručický . . .	4·65	13471	2897
„ Blatenský . . .	1·30	7457	5736
„ Bochevský . . .	3·57	12743	3569
„ Falknovský . . .	5·18	29884	5769
„ Chebský . . .	4·84	27143	5606
„ Jachymovský . . .	3·48	13886	3990
„ Karlovarský . . .	4·02	22745	5658
„ Kynžvartský . . .	3·46	15376	4444
„ Kraslický . . .	2·98	21273	7139
„ Loketský . . .	3·80	22822	6006
„ Nejdecký . . .	2·86	17180	6007
„ Planský . . .	5·18	18641	3477
„ Přímský . . .	5·73	17973	3253

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ mil	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Okr. Tachovský . . .	5·10	21723	4259
„ Tepelský . . .	4·85	15752	3248
„ Vilštejnský . . .	3·07	16822	5479
Kraj Chebský . . .	75·86	352195	4643
Okr. Bastianperský	0·93	4947	5319
„ Bílinský . . .	4·12	18569	4507
„ Borecký . . .	3·93	16309	4150
„ Doupovský . . .	2·50	7069	2828
„ Duchcovský . . .	2·85	12698	4455
„ Chomátovský . . .	3·98	19523	4905
„ Jesenický . . .	4·63	13689	2957
„ Kadaňský . . .	5·59	23743	4247
„ Lounský . . .	6·13	25066	4089
„ Mostský . . .	4·58	22007	4805
„ Podbořanský . . .	5·64	21841	3873
„ Postoloprtský . . .	2·22	8588	3868
„ Přísečnický . . .	2·62	18428	7034
„ Sv. Kateřinohor.	0·85	4553	5356
„ Žatecký . . .	4·35	22724	5224
Kraj Žatecký . . .	54·92	239754	4366
Okr. Benešovský . . .	2·45	20090	8200
„ Cvikovský . . .	1·61	14678	9117
„ Děčinský . . .	4·87	29773	6114
„ Hajdský . . .	1·86	18629	10016
„ Hanšpachský . . .	1·80	18534	10297
„ Chabařovický . . .	2·83	17415	6154
„ Kamenický . . .	3·16	24633	7795
„ Libochovický . . .	3·60	16182	4495
„ Lipský . . .	3·74	26007	6954
„ Litoměřický . . .	4·22	31275	7387
„ Lovosický . . .	3·16	16734	5296
„ Oustský . . .	3·64	23904	5445
„ Ouštský . . .	3·35	19818	7136

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ míl.	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Okr. Roudnický . . .	4.38	20180	4607
„ Rumburský . . .	1.47	24426	16616
„ Stětský . . .	2.42	12728	5272
„ Šluknovský . . .	1.52	24241	15948
„ Teplický . . .	3.43	25276	7369
„ Warnsdorfský	1.38	26838	19448
Kraj Litoměřický .	54.89	411391	7495
Okr. Bělský . . .	4.13	15764	3817
„ Benátský . . .	4.97	20067	4038
„ Boleslavský . . .	4.90	29993	6121
„ Česko-Dubský	3.42	24715	7227
„ Dubský . . .	5.05	17555	3476
„ Fridlandský . . .	6.96	39697	5704
„ Hradištský . . .	4.03	22236	5518
„ Chrastavský . . .	2.52	19979	7928
„ Jablonecký . . .	2.08	26465	12724
„ Jablonský . . .	2.93	19521	6662
„ Librec. (město)	0.01	18951) 18805
„ (okolí)	2.50	30133	
„ Mimoňský . . .	4.61	20115	4363
„ Nimburský . . .	4.17	20336	4877
„ Sobotecký : . .	2.88	16740	5813
„ Smržovský . . .	1.68	16839	10023
„ Turnovský . . .	3.41	25555	7494
„ Železobrodský.	1.98	18405	9295
Kraj Boleslavský .	62.33	402969	6465
Okr. Bydžovský . . .	4.02	27598	6861
„ Hořický . . .	4.06	27646	6809
„ Hostinský . . .	2.63	18043	6860
„ Chlumecký . . .	4.52	19933	4410
„ Jičínský . . .	4.10	28708	7002
„ Jilemnický . . .	3.38	29925	9236
„ Královéměstec.	4.10	16579	4044
„ Libaňský . . .	3.81	19123	5019

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ mil.	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Okr. Lomnický . . .	2·18	18010	8261
„ Maršovský . . .	2·38	7999	3881
„ Novopacký . . .	3·45	30467	8831
„ Rokytnický . . .	2·11	16899	8009
„ Semilský . . .	1·95	16751	8590
„ Trutnovský . . .	4·84	31731	6556
„ Vrchlabský . . .	3·47	18848	5432
„ Žacléřský . . .	0·87	6637	7629
Kraj Jičínský . . .	51·73	334897	6474
Okr. Broumovský . . .	3·25	21532	6625
„ Dobrušský . . .	3·99	22574	5658
„ Jaroměřský . . .	3·84	28218	7348
„ Kostelecký . . .	4·44	26000	5856
„ Králický . . .	2·26	14400	6372
„ Kralodvorský . . .	3·12	26785	8585
„ Kralohradecký . . .	4·58	34493	7531
„ Náchodský . . .	4·30	37630	8751
„ Nechanický . . .	3·22	17726	5505
„ Novoměstský . . .	3·81	22760	5974
„ Polický . . .	3·84	25295	6587
„ Rychnovský . . .	5·26	31854	6056
„ Žamberký . . .	5·64	31525	5590
Kraj Kralohradecký . . .	51·55	340792	6611
Okr. Hlinský . . .	3·04	19420	6888
„ Holický . . .	4·30	18861	4386
„ Chrudimský . . .	5·34	40758	7633
„ Lanškrounský . . .	4·48	33043	6785
„ Litomyšlský . . .	8·50	51166	6020
„ Nesevřský . . .	3·90	19106	4899
„ Oustský . . .	3·38	27478	8130
„ Pardubický . . .	5·85	32254	5614
„ Poličský . . .	5·57	30567	5488
„ Přeloučský . . .	3·97	20423	5144
„ Skučský . . .	3·53	22432	6355
„ Vysokomýtský . . .	6·09	35763	5872
Kraj Chrudimský . . .	58·34	351269	6021

Kraje a okresy	Povrch v rak. □ míl.	Obyvatel- stvo	Lidnatost (na 1 □ m.)
Okr. Brodský . . .	5·01	23811	4753
„ Čáslavský . . .	6·76	40323	5965
„ Habrský . . .	3·75	16825	4487
„ Humpolecký . . .	5·42	26066	4809
„ Chotěborský . . .	5·66	29158	5152
„ Janovický . . .	4·43	22030	4973
„ Kolínský . . .	3·98	26066	4809
„ Kouřimský . . .	4·59	24836	5411
„ Kralovický . . .	6·49	29102	4484
„ Kutnohorský . . .	5·06	39336	7774
„ Ledeborský . . .	4·91	21495	4378
„ Poděbradský . . .	3·72	18791	5051
„ Polenský . . .	4·83	19102	3955
„ Příbislavský . . .	4·02	17264	4295
Kraj Čáslavský . . .	68·63	354677	5168
Okr. Bechyňský . . .	4·10	14212	3466
„ Benešovský . . .	5·44	23916	4396
„ Kamenický . . .	5·10	22538	4419
„ Milevský . . .	6·26	23452	3746
„ Mladovožický . . .	4·56	20309	4454
„ Neveklovský . . .	3·70	13399	3621
„ Pacovský . . .	5·39	22536	4181
„ Pelhřimovský . . .	7·28	29392	4037
„ Počátecký . . .	2·78	12434	4473
„ Sedlčanský . . .	5·99	25230	4212
„ Sedlecký . . .	3·51	17524	4993
„ Soběslavský . . .	4·24	16567	3907
„ Tábořský . . .	7·50	32553	4340
„ Veselský . . .	4·17	13735	9294
„ Vlašimský . . .	6·31	27670	4385
„ Votický . . .	4·18	19081	4565
Kraj Tábořský . . .	80·51	334548	4155
Král. České . . .	902·85	4705525	5212
	rak. neb	bez vojska	
	943·71		
	zem. m.		

Od předposledního sečtení rozmnožilo se tedy obyv. v Čechách o 319.631 č. o 45.662 d. za rok.

b) Lidnatost. V lidnatosti staví se Čechy na druhé místo mezi zeměmi rakouskými, ano pouze Benátsko s Mantovskem (5355 d. na 1 zeměp. □mili) Čechy převyšuje. Mezi menšími politickými odděleními (kraji, provincemi) kraj Litoměřický zaujímá v Rakousích místo třetí, převýšen jsa toliko provincií Padovskou (7671 d. na □m) a Benátskou (7252 d.); taktéž kraje Boleslavský, Jičinský, Kralohradecký a Chrudimský náležejí k nejlidnějším krajům zemí rakouských. Seřadíme-li veškeré kraje na skupení podle lidnatosti, jeví se následující pořádek: ke skupení prvnímu (od 8000—7000 na 1 zeměp. □m.) náleží kraj Litoměřický, k druhému (od 7000—6000) kraje Kralohradecký, Jičinský a Mladoboleslavský, k třetímu (od 6000—5000) kraj Chrudimský, ke čtvrtému (od 5000—4000) kraje Čáslavský, Pražský, Chebský a Žatecký, k pátému pak (od 4000—3000) kr. Plzeňský, Tábořský, Písecký a Budějovický. Průměrné lidnatosti nejbliže staví se kraj Čáslavský a Pražský. Vesměs lidnatosti od sev. k jihu ubývá. R. 1824 stavila se lidnatost v Čechách na 3.700, r. 1843 na 4.710, r. 1850 na 4.884 ob. Přibývek na lidnatosti od r. 1754 (za 103 l.) obnáší 0·81, největší v starokonskribovaných zemích Rakouských.

c) V poměru pohlavním náležejí Čechy k oněm zemím rakouským na severu se rozprostírajícím, v nichž jeví se převaha pohlaví ženského nad mužským, ačkoli nesmí se zapomenouti, že v následujících udáních není obsaženo vojsko. Podle sečtení z r. 1857 bylo totiž v Čechách 2,287.804 mužských a 2,490.889 ženských přítomných a nepřítomných domácích obyvatelů. Nejznamenitější převaha jeví se v kraji Litoměřickém a Kralohradeckém (asi 8%), v ostatních krajích obnáší asi 2%. Vesměs tento poměr v Čechách stávil se r. 1857 jako 1000 : 1088; uvážíme-li však tento poměr z delší řady počínajíc od r. 1754, zdá se, že se staví průměrně asi jako 1000 : 1130. V městě Praze a v jednotlivých krajích bylo r. 1857 přítomných domácích v Praze:

27.832 m., 33.526 ž., v kraji Pražském 195.943 m., 216.555 ž., v kraji Budějovickém 113.667 m., 128.016 ž., v kraji Píseckém 131.365 m., 146.052 ž., v kraji Plzeňském 154.320 m., 173.858 ž., v kraji Chebském 149.558 m., 171.851 žensk., v kraji Žateckém 92.947 m., 104.241 ž., v kr. Litoměřickém 168.193 m., 192.594 ž., v kr. Mladoboleslavském 170.791 m., 193.427 ž., v kr. Jičinském 146.380 m., 164.142 ž., v kr. Kralohradeckém 150.756 m., 170.259 ž., v kr. Chrudimském 153.131 m., 172.684 ž., v kr. Čáslavském 152.867 m., 170.794 ž., a v kraji Tábořském 146.151 m., 163.283 ž.

d) Ohledem k věku bylo v Čechách r. 1857 :

Pod 6 let	
m.	ž.
340 195	339.242
<hr/>	
679.437	

Od 6—14 let.	
m.	ž.
405.593	416.500
<hr/>	
822.093	

Od 14—24 let.	
m.	ž.
445.245	498.542
<hr/>	
943.787	

Od 24—40 let	
m.	ž.
510.487	609.743
<hr/>	
1,120.230	

Od 40—60 let	
m.	ž.
437.257	469.404
<hr/>	
906.661	

Přes 60 let	
m.	ž.
149.027	157.458
<hr/>	
306.485	

V procentech jeví se podle těchto oddělení 14,2^o/_o pod 6 let, 17,2^o/_o od 6—14 let, 19,9^o/_o od 14—24 let, 23,4^o/_o od 24—40 let, 19,1^o/_o od 40—60 let, 6,3^o/_o přes 60 let.

e) Podle stavu civilního počítalo se roku 1857 svobodných mužských 1,390.246, ženských 1,474.769, zasnoubených mužsk. 822.359, ženských 822.804, ovdovělých mužsk. 75.199, žen. 193.316, t. j. 59·9°/_o svobodných, 34·4°/_o zasnoubených a 5·7°/_o ovdověl. Podle starších udání bylo v Čechách r. 1818: 37·7°/_o, r. 1820: 37·4°/_o, r. 1822: 37·3°/_o, r. 1824: 36·5°/_o, r. 1826: 36·1°/_o, r. 1827: 35·9°/_o,

(podději při sečtení na tyto poměry nebyl obledbrán), tak že souditi lze, že zasnoubených čím dále tím více ubývá, což ovšem slušno pokládati za poměr nepříznivý.

f) Ohledem na živnost bylo r. 1857: duchovních 5156, úředníků 25.490, vysloužilců: vojenských 23.462, literátů a umělců 5066, právních zástupců a notářů 669, zdravotních osob 4608, vlastníků pozemků 199.415, vlastníků domů a privatníků 247.816, továrenků a řemeslníků 115.985, obchodníků 19.688, plavců a rybářů 1663, příručních lidí při hospodářství 297.285, při řemeslech 375.641, při obchodu 15.164, služebných 95.652, nádeníků 373.510, tak že zbývá ostatních mužů přes 14 let 165.700, ženských a dětí pod 14 let 2,806.723. Neberouc ohled na poslední třídu (2,806.723, d.) spatřujeme, že hospodářstvím zanáš se 25.2%, továrnictvím a řemeslem 24.9%, obchodem 1.7, služebných a nádeníků jeví se 23.7%, počet ovšem nemalý. Podle těchto výsledků převládá v Čechách tedy, ač nepatrně, živnost hospodářská nad ostatními, avšak živnost průmyslnická má skorem tutěž rozsáhlost, ačkoli slušno nezapomenout, že v Čechách řemeslník, zvláště v menších městech; zanáš se taktěž polním hospodářstvím. Jestli tedy hospodářství i průmysl v Čechách na stejném skoro stupni, kdežto málem ve všech ostatních zemích rakouských polní hospodářství jest živností nejrozsáhlejší.

g) Obyvatelstvo Čech rozděleno jest v 13.002 místech čili sídlech, totiž v 355 městech (s 170 předměstími), v 223 městysech, a v 12.274 vesnicích a to v 620.202 příbytcích; tak že na 10 mil geograf. připadá 3.5 měst s předměstími, 2.4 městyse, 130 vsí a 6558 příbytků, dohromady tedy 190 sídel, na 1 sídlo pak průměrně as 48 příbytků a 361 obyvatelů.

Podle sídel jednotlivých krajů rozdělují se takto:

K r a j	Mě- sta	Mě- sty- se	Ves- nice	Pří- bytky	Části obyvatel- né
Praha město . .	1	—	—	3400	20534
Kraj Pražský . .	26	32	1274	59810	125699
„ Budějovský . .	12	30	974	34914	64267
„ Písecký	19	19	1001	37253	72422
„ Plzeňský	35	11	1059	45550	92828
„ Chebský	43	9	883	48080	93324
„ Žatecký	36	3	661	34480	61999
„ Litoměřický . .	32	12	880	62171	108983
„ Ml. Bolesl. . . .	29	7	938	57569	107381
„ Jičinský	25	7	708	46949	88921
„ Královéhr. . . .	24	17	759	51581	83397
„ Chrudimský . .	25	10	801	51400	86520
„ Čáslavský	19	35	1015	44628	90942
„ Tábořský	29	31	1321	42417	88963
Čechy	355	223	12274	620202	1186180

Na 1 část obyvatelnou připadá tedy 3·97 osob, a 1·91 část obyvatelská aneb 7·59 osob na 1 příbytek. Na 1 □ míli připadá 0·39 města, 0·25 městyse a 13·56 vesnic.

Přední místo co do počtu obyvatelstva zaujímá hlavní město Praha s 142.588 duší (r. 1850 počítalo se 118.405, r. 1846: 115.436, r. 1824: 94.357 d.); města druhé třídy (od 10.000—100.000) jsou Liberec v Boleslavsku s 18.854 (r. 1850: 13.183), Budějovice s 14.811 (r. 1850: 12.311), Plzeň s 14.269 (r. 1850: 11.486), Kutná Hora s 12.732, Karlín s 12.048 a Cheb s 11.461 ob. (r. 1850: 11.043); z měst třetí třídy (od 5000—10 000) mají: Chrudim 8.378, Smíchov 8.195, Ml. Boleslav 7.779, Písek 7.771, Žatec 7.674, Klatovy 7.571, Příbram 7.528, Litoměřice 7.488, Česká Lípa 7.432, Jindřichův Hradec 7.302, Kolín 7.178, Teplice 6.854, Aš 6.753, Pardubice 6.714, Ústí 6.517, Domažlice 6.382, Slané 6.220, Krumlov 6.093, Warnsdorf 5.897, Kraslice 5.825, Chomoutov

5.796, Jičín 5.715, Georgswalde stará 5.491, Králové dvůr 5.370, Bydžov Nový 5.305, Unhošť 5.292, Tábor 5.255, Litomyšl 5.168, Čáslav 5.083 a Králové Hradec 5.061 obyvatelů; míst s obyvatelstvem mezi 4.000—5.000 d. počítá se 25, mezi 3000—4000: 42.

h) Domácích obyvatelů bylo r. 1857 úhrnem 4.778.693, z nichž ale bylo 623 510 (333.903 m., 289.607 ž.) nepřítomných. Cizích (t. j. nepřislušných do obcí, v nichž byli sečteni) bylo 550.342. Z tak zvaných nepřítomných bylo 406.779 v zemi, ačkoli nebyli v obcích, do kterýchž příslušeli, 150.853 v nečeských rak. zemích: 1.897 v Haliči, 18.143 na Moravě, 107.868 v Rakousích (nejvíce ve Vídni), 4.674 v Štýrsku a 14.097 v Uhrách, v nerakouských zemích pak 15.113: 2.975 v Bavořích, 2.520 v Prusku, 1.397 v Rusích, 4.604 v Sasích, 380 v Turecku, 135 v Britanii, 133 ve Španělsku a Portug., 93 ve Francii a 58 ve Vlaších, v ostatních zemích evropských u nepatrnějším počtu; 271 v Americe, 16 v Asii, 13 v Africe, 7 v Australii. Z nečeských zemí rakouských bylo cizích v Čechách 17.370, (z Haliče 959, z Moravy 7.651, z Rakous 5.156, z Uher 1.556), z nerakouských zemí 9.736, totiž 1.522 z Bavor, 3.005 z Prus, 3.610 ze Sas, 834 z ostatního Německa, 263 ze Švýcar, 153 z Francie, 118 z Britanie, 81 z Rus, 45 z Ameriky. Jakým způsobem pohyblivost obyvatelstva se zvyšuje, nejlépe lze posouditi ze starších udání, v nichž vykázano nepřítomných domácích r. 1787: 36.078, r. 1807: 50.166, r. 1837: 150.635, r. 1846: 241.474, r. 1850: 244.945, r. 1857: 623.510, cizích pak: r. 1787: 18.294, r. 1807: 32.742, r. 1837: 124.979, r. 1846: 185.775, r. 1850/1: 231.491, r. 1857: 550.342. Samo sebou se rozumí, že v tom pohlaví mužské má větší podíl nežli ženské.

i) Podlé vyznání bylo v Čechách r. 1857 katolíků římských 4.601.335, řeckých 13, armenských 3; nesjednocených řeckých 14, armenských 23, evangelíků lutheránských 34.139, reformovaných 56.797, unitárů 22, Židů 86.339 a ostatních vyznání 6.

k) Pohybování obyvatelstva v Čechách jeví se, jak následuje:

α) Sňatků počítalo se od r. 1830—1839: 313.921, od r. 1840—1849: 356.693, od r. 1850—1859: 373.697; v jednotlivých letech pak r. 1850: 46.246, r. 1851: 44.158, r. 1852: 35.751, r. 1853: 36.850, r. 1854: 31.892, r. 1855: 28.199, r. 1856: 35.953, r. 1857: 39.033, r. 1858: 42.290, r. 1859: 33.326. Případá tedy v Čechách na 1000 obyvatelů ročně průměrně 7—8 svateb, tak že Čechy v tom ohledu mezi zeměmi rakouskými prostřední místo zauímají, vždy ale za průměrem veškerého Rakouska pozadu zůstávají; v Praze jeví se počet vyšší, připadá totiž na 1000 obyv. průměrně 8—9 svateb. Smíšených svateb bylo r. 1859: 280. Ohledem k národnosti zdá se, že připadá více svateb na národnost českou, než na německou. Co do stáří jeví se v Čechách největší počet u mužských mezi 24—30 i ženských mezi 20—30 lety, vesměs tedy příznivý poměr. V Čechách u ženichů průměrný počet let obnáší 28, u nevěst $24\frac{1}{2}$, v Praze však $31\frac{1}{2}$ a $27\frac{1}{2}$. R. 1859 bylo nejmladšímu ženichovi 16, nejstaršímu 96 let, nejmladší nevěsta byla 15 a nejstarší 85 let stará. Průměrně trvání sňatku v Čechách staví se na 21—22 let, v Praze na 16—17 l.

β) Porodů počítalo se v Čechách

Roku	mužsk.	žensk.	úhrnem	manžel.	nemanž.	živých	mrtvých
1851	99310	92552	191862	164011	27851	187335	4527
1852	96743	90106	186849	160171	26678	182407	4412
1853	93762	87831	181593	156771	24822	177364	4229
1854	95027	89878	184905	158575	26330	180731	4174
1855	78362	73308	151670	131871	19799	148171	3499
1856	92407	85806	178213	154722	23591	174096	4117
1857	100596	94809	195405	163697	31708	190698	4707
1858	101335	95801	197136	163810	33306	192141	4995
1859	102088	95515	197603	164198	33405	192747	4856

Připadá tedy v Čechách na 1000 obyvatelů ročně průměrně 39—40 porodů, tak že Čechy v tomto ohledu mezi zeměmi rakouskými prostřední místo zaujímají; v Praze jeví se počet větší, připadá totiž na 1000 obyv. průměrně 48 porodů. Co do národnosti, nelze dokázat, žeby počet porodů u Čechů aneb u Němců byl větší. Počet nemanželských narozenčů

v posledních letech značně se zvětšil. Příkladlo totiž r. 1851 nemanželské dítě 1 na 5·9 manželských, r. 1852 na 6·0; 1853 na 6·3, r. 1854 na 6·0, r. 1855 na 6·6, r. 1856 na 5·9, r. 1857 na 5·1, r. 1858 na 4·9. r. 1859 na 4·9, což zajisté souvisí s větší pohyblivostí obyvatelstva za nynější doby vesměs, v kterémž ohledu Čechy mají místo nepříznivější než prostřední mezi zeměmi rakouskými; v Praze se počítá mezi 1000 novorozenci asi 460 nemanželských. Udání o narozených mrtvých mají do sebe méně spolehlivosti; držíme-li se udání z porodnic, připadá na 1000 novorozenců v Čechách as 35 mrtvých; samo sebou se rozumí, že poměr u nemanželských je nepříznivější. Jak na celé zemi, tak též v Čechách rodí se více chlapců nežli děvčat. Na jeden sňatek v Čechách připadá průměrně 4·2 porodů, v Praze jen 3.

γ) Úmrtí, nepočítajíc mrtvých narozených, počítalo se r. 1851: 129.766, r. 1852: 129.383, r. 1853: 123.604, r. 1854: 123.968, r. 1855: 148.028, r. 1856: 140.549, r. 1857: 130.234, r. 1858: 130.158, r. 1859: 125.925. Příkladá tudíž ročně na 1000 obyv. průměrně as 19 úmrtí, kdežto v Rakousku vůbec as 32 se počítá; v Praze pak 39—40. R. 1859 z osob přes 100 let starých zemřelo 10 mužských a 12 ženských, z těchto měla nejstarší osoba mužská 112 let, nejstarší osobě ženské bylo 107 let. Co do způsobu smrti vykázano nemocmi 125.270, smrtí násilnou 1655, mezi tím samovraždou 341, neštěstím 1194. Průměrně lze počítat na jednoho obyvatele v Čechách 27·28 let trvání života.

δ) Roční příbyvek obyvatelstva obnáší v Čechách průměrně 0,931%; příbyvek to, u porovnání k ostatním, prostřední velikosti.

II. Národnost.

Obyvatelstvo království Českého rozděljuje se na Čechy, Němce, Židy a skrovný počet cizozemcův všech téměř národností. Domácí obyvatelstvo však skládá se toliko z tří prvnějších národností, a

vykazuje se úředně r. 1857 v následujících sblížených číslech: *)

Kraj	Čechův	Němcův	Židův
Praha (město)	40.216	24.000	7706
Pražský	479.269	4.871	12.877
Budějovický	145.823	130.680	1937
Písecký	256.559	57.612	5221
Plzeňský	258.933	126.414	7446
Chebský	—	366.454	6833
Žatecký	24.602	207.449	5402
Litoměřický	44.537	353.718	4594
Boleslavský	185.976	224.771	3098
Jičínský	237.380	102.756	2752
Hradecký	248.679	96.419	2241
Chrudimský	299.001	56.180	3602
Čáslavský	349.371	14.848	10.691
Táborský	355.636	400	11.939
Celá země tudíž	2,925.982	1,766.372	86.339

Ve vojště bylo kromě toho z král. Českého ok. 55.300 Čechův, 33.400 Němcův a 800 Židův, ovšem po většině kromě země, tak jako i z domácího obyvatelstva 150.853 osob v jiných zemích rak. mocnářství, 15.113 v cizích zemích se zdržovalo, aniž by se podle národnosti přísně určití dali. Rovněž nejistá je národnost cizincův (27.106), kteříž se vypisují jenom podle státův a zemí, do nichž náležejí.

Z tří domácích národův v Čechách (z nichž vlastně Židy toliko za náboženský spolek vážiti

*) Řádný popis z r. 1851, při němž se úřední vyšetřování národnosti (podle vlastního přiznání) provedlo, udává počet Čechův na 2,635.857, počet Němcův na 1,703.105 a Židův na 70.938, což se i s rozříděním obyvatelstva z r. 1846 (2,598.774 Č., 1,679.151 N. a 70.037 Ž.) úplně srovnává. Šafaříkův Národopis (str. 89) klade však r. 1842 Č. 3,316.000, N. 1,145.000, Ž. 66.000.

sluší, přiznávající se celkem k národnosti té krajiny, v níž usazeni jsou) mají toliko Čechové a Němci své pole, kdežto Židé vesměs v různosti (diaspoře) přebývají.

a) Pole české národnosti, nejmocnější, nejstarší a původní v zemi, a nejzápadnější všech slovanských, pokrývá 604 □ mile zem. č. 61% země, a obsahující hlavně střední a východní část její, souvisí toliko na východ čarou 14½ mile s ostatním polem českoslovanského jazyka, jehož třetí díl tvoří. Kraje Pražský a Táborský náležejí k ní celé, kr. Čáslavský s více 0·9, Chrudimský a Písecký s 0·8, Jičínský a Královéhradecký s 0·7, Boleslavský a Plzeňský s 0·6, Budějovský s více než 0·5 povernosti své, kdežto lid český v Žateckém a Litoměřickém kr. toliko na 0·2 jich půdy sedí, v Chebském docela (podlé úředních výkazův) schází. Obyvatelstvo české nalézá se nyní hlavně jen v nižší a rovnější části země, majíc na pohraničních hornatinách (západních a severních) ode dávna jen skrovný podíl, ačkoli posud všudež do jich pohoří vniká (vyjmouc Krušné a Černé Hory, kteréž jsou výlučně německé). Hranic zemských dotýká se bez mála obyvatelstvo české (kromě dlouhé čáry pohraniční k Moravě) jen na dvou místech, totiž na severu vsí Rejdicí, v kr. Boleslav. (korytem Jizery, proti Sasku), dále na sev. vých. korytem divoké Orlice nad Kláštercem (kr. Hradecký proti Kladsku); nejvíce se k nim přibližuje ještě na jihozápadě v krajině Domažlické vsí H. Kubici (asi na ¼ hod. cesty, proti Bavorsku). Podobným prohíbím, jako u Domažlic, vniká však obyvatelstvo české na 2 místech i přes hranice zemské, a sice prohíbím Náchodským v šířce 1¼ m. do Kladska a prohíbím Lužnice do Dolních Rakous (do okr. Vejdovského). — Kromě souvislého pole toho má jazyk český v Čechách ještě jeden ostrov č. újezd, t. j. město Stříbro (mích.) s 9 českými vřkolními vesnicemi.

b) Pole národnosti německé pokrývá v Čechách 340 □ nil zem. čili 36% půdy zemské, a táhnouc se do polokruhu šířkou velmi rozdílnou podél horno- i dolnorakouských, jakož i říšských hra-

nic země, obtáčí z tří stran pole jazyka českého. Krajiní výpustky tohoto rozdrobují je do šesti okresů v jižního či Šumavského, severozápadního Trutnovského, Orlického, Králického a Jindřichohradeckého. Velikost okresů v těchto je velmi nestejná. 1) Šumavský pokrývá něco přes 50 □ mil, a měně se v šířce od $4\frac{3}{4}$ m. do $\frac{1}{2}$ hod. zavírá jižní část Budějovského a Píseckého, a jihových. kont Plzeňského kraje (obyv. má ok. 155.000). 2) Severozápadní okres, nejdelší a nejprostrannější, který přes 220 □ m. (s 1.150.000 d.) pokrývá, vniká nejhloub do země, obsahuje ostatní něm. část Plzeňského, Chebského, Žateckého, Litoměřického a sev.-záp. část Boleslav. kraje. 3) Třetí okres, Trutnovský (36 □ mil zem. a ok. 142.000 d.) obsahuje ostatní něm. část Boleslav., něm. část Jičínského a severní Hradec. kraje. 4) Orlický a Králický okres souvisí $\frac{1}{2}$ hod. úzkým pruhem mezi sebou, a nemá více šířky průměrné, než $\frac{3}{4}$ m., pokrývají v Hradec. a dílem i Chrudim. kraji toliko málo přes 8 □ m. (s 40.000 d.), obmezující se rovněž na vyšší část hor Orlických. 5) Okres Jindřichohradecký náleží výhradně do kraje Budějov. a jeví se v rozloze 5 □ m. (s 32.000 d.) co výpustek z dolních Rakous a něm. kraje Moravy, a je nejen velmi nepatrný, nýbrž i velmi míchaný. Objem $13\frac{1}{2}$ m., prům. šířka 1 r. m. 6) Kromě tohoto, aspoň za hranicemi zemskými všudež souvislého pole, kterýmž národnost německá se 3 stran do vnitra Čech se zapouští, nalezájí se v samém poli jazyka českého 3 dosti mocné újezdy čili ostrovy německé, Svitavský, Jihlavský a Budějovický. První dva, prostírající se při východních hranicích zemských po Čechách i Moravě v objemu 18 a 12 mil, přerušují pole českého jazyka na východě a pokrývají 12 a 7 □ mil v Čechách, majíce tu 53.000 a ok. 15.000 d. Třetí, Budějovický, obsahuje míchané (však převahou české) Budějovice s 13 mích. obcemi katastrálními a jeví se co pravá protiva újezdu Stříbrského, jehož vesnice jsou české, město však převahou německé. Z některých pozdějších, v XVIII. století na emfiteuti-

ckých půdách uvnitř Čech (zvl. u Hořic, u Nimburka, u Rožmitála a na někđ. komorním panství Pardubském) založených, a německými přistěhovalci (z říše) zalidněných osad mohou se jen pardubské, jakožto nejmladší (mezi r. 1778—1780 povstale) ještě za míchané považovati (s převahou češtiny), ano v ostatních o 60 i 100 let starších němčina jž dávno vyhynula.*) Po hraniční čáře obou národností táhne se konečně přetržitý řetěz míchaných sídel (měst, městeček i vsí), kteréž zvláště v úpatí Orlických hor, v čáře mezi Jaroměří a Pakou, v okolí Česko-Dubském, v čáře od Litoměřic až k Manětínu, okolo Plzně, Stoda, Týna Horšova, okolo Sušice, Vimperka i Hradce Jindřichova velmi četné jsou (viz níže).

Hranice národnosti české protínám. v Čechách má pro četné zátočiny své délku 85 a s okr. Hradeckým a újezdy německými 120 mil. a) Proti Šumavskému okresu ustanovuje ji čára od Julienhaimu (okr. Novohrad.) na Kaplici, Krumlov, Prachatice, Vimperk, Sušici, Nýrsko a Kdyni; **) b) proti okresu severozápadnímu, jdouc od Nepomuka na Týn Horšův, Dobřany a Plzeň směrem sev.-východním odtud až k Manětínu směrem severním, od Manětína pak na Libin, Kolečovice (u Rakovníka), Postoloprty a Třebenice k Litoměřicům směrem opět severovýchodním; odtud drží se (s vybočením k Libichovu) směru rozhodně východního, převrhujíc se odtud až k Pasekám do směru severního, načež až k Rejdicům (s vybočením pod Hodkovice) směr východní zachovává. Zde úzkým opět pruhem přichází čára národopisná c) na okr.

*) Jsou to vesnice: Raab, Drahouš, Hrachoviště, Jiříčky, Staroženské, Velké Lanské a Malé Lanské, Moravany a Rovenské, ač se jen v 5 posledních ještě němčina poněkud udržela.

**) Strany jednotlivých sídel podél této čáry se nacházejících musíme čtenáře odkázati k mapě ethnografické.

Trutnovský, berouc se v něm směrem jižním od Rokytnice, na Vrchlabí, Brannou (u Jilemnice), Paku až pod Dvůr Králové, a odtud směrem sev. vých. za Úpici, Stárkovem, Polici k Machovu při hr. kladské, kdež čára na kladskou půdu přechází, přestupujíc 1¹/₂ m. jižněji u Olešnice opět na českou půdu, odkudž *d*) okres Orlický až pod Rokytnicí (Rokitnitz) obmezuje, kterýž třetím úzkým pruhem u Čiháků *e*) s Králickým souvisí. *f*) Výpustek Jindřichohradecký počíná záp. Nové Bystřice (n.) a obmezuje se čarou, kteráž obejdouc Hradec (č.) u Kaltenbrunnu do Moravy přechází. *g*) Újezd Jihlavský táhne se směrem jižním od N. Brodu a Bělé (obě č.) až po Stonářov na Moravě. *h*) Újezd Svitavský rozkládá se v čtvercové podobě mezi Poličkou, Litomyšlí, Č. Třebovou a Ústím na české a Zábřehy, Mohelnicí (n.), Jevíčkem a Březovou (n.) na moravské straně, majíc v Čechách kromě města Landskrouna, rovněž co Jihlavský, toliko vsi v objemu svém. — V rovném poměru k podílu českého i něm. obyvatelstva na půdě krajův stojí celkem (t. j. s výjimkou Bolesl. kr.) též intenzivnost (síla) jedné i druhé národnosti. *a*) Okres největší intenzivnosti českého obyvatelstva (přes 90%) skládají kr. Tábořský (96·65%), Pražský (96·43) a Čáslavský (93·19). Druhý okres (s silou 90—80%) tvoří kr. Chrudimský (83·34) po jednom a Písecký (80·33) po druhém boku prvního okresu; třetí (s silou 80—50%) skládá se z kraje Hradeckého (71·60) a Jičinského (69·23) na severovýchodě, pak kr. Plzeňského (65·93) na západě a Budějovského (52·37%) na jihu. Pod 50% Čechův (mezi 50—20%) má kr. Boleslavský (44·94), mezi 20—10% Litoměřický (11·06) a Žatecký (10·36,) v Chebském je 0%. *b*) V opačném poměru k této intenzivnosti stojí intenzivnost národnosti německé, kteráž nad to i v týchž okresích se jeví. V kr. Chebském je Němcův 98·17%, v kr. Litoměřickém a Žateckém mezi 90—80% (87·80 a 87·36), v kr. Boleslavském 54·31%, v Budějovském, Plzeňském, Jičinském a

Hradeckém mezi 50—20°/_o (46·93, 32·18, 29·97 a 27·76). Pod 20°/_o klesá intenzivnost Němcův v kr. Píseckém a Chrudímském (18·04 a 13·66) pod 5°/_o v kr. Čáslavském (3·96), pod 1°/_o v kr. Pražském (0·98) a Tábořském (0·11°/_o). c) V domácím obyvatelstvu Prahy mají sice Čechové vždy ještě převahu (55·92°/_o), avšak Němci tvoří 33·37 (a Židé 10·71°/_o jeho, což se velkoměstskou povahou, jakož i obchodními a průmyslnými poměry města vysvětluje (v skutečném obyvatelství tvoří Češi více než 70°/_o). d) V zemi samé čítá se tudíž 61·23°/_o Čechův, 36·96°/_o Němcův) a 1·81 Židův, odkudž tu české obyvatelstvo o 38·77°/_o v převaze se nalézá.

Židé tvoří 1·81°/_o veškerého obyvatelstva v zemi a nalezájí se, jako všude, bez vlastního pole mezi obyvatelstvem usedlí. Nejsilněji vystupují v některých větších městech, zvl. českých, jako jsou Praha (s 10·71°/_o, kdež vůbec nejsilnější židovská obec v Čechách se nalézá), Kolín, Mladá Boleslav, Tábor, Plzeň, Rychnov, Roudnice, Jičín atd., ačkoli v některých (jako v Budějovicích, Žatci, Liberci, Kutné Hoře a j.) jsou velmi po skrovnu, a to teprv od posledních let. Vedlé toho jsou zvl. na někdejších menších panstvích četní. V nejčestějších krajích jeví se i obyvatelstvo židovské v největší intenzivnosti (kr. Tábořský má 3·24, Čáslavský 2·85, Pražský 2·59°/_o Židův), ale i kraje nejvíce německé mají jich přes 1°/_o (Žatecký 2·28, Chebský 1·83, Litoměřický 1·14°/_o); kromě toho objevují se ještě silou více než 1°/_o v kr. Plzeňském (1·89), Píseckém (1·83) a Chrudímském (1·00). Ostatní kraje mají jich pod 1°/_o, ale vždy přes 0·50°/_o; v Jičínském tvoří totiž 0·80, v Boleslavském 0·75, v Budějovském 0·70, v Královéhradeckém 0·64°/_o veškerého obyvatelstva.

Mluva a) národu českého v Čechách je čistě literární nářečí československé, jehožto odchylky v nepatrnosti své sotva vystačí, vytknouti v poli jeho podřečí a různorečí. (Viz Dějiny jazyka českého). b) Mluva Němcův v Čechách jeví se podobně, jako pole její kromě země, cel-

kem co vypustek sousedních nářečí německých a rozpadá se tudíž: 1) v nářečí rakousko-bavorské, kterýmž rozprávějí němečtí obyvatelé kr. Budějovského, Němci Budějovští i Jindřichobradečtí, jakož i Němci Jihlavští, kdežto 2) ve vlastní Šumavě nářečí francké rozšířeno jest, kteréž z vlastního Francka i do Chebské krajiny vybíhá. 3) Jižní část kr. Chebského, jakož i souvislá německá část kr. Plzeňského až k Domažlicům, patří do oboru sousedního nářečí hornofalckého; 4) sev. Chebsko, Žatecko a Litoměřicko v obor hornosaského; 5) v něm. části Boleslavského, Jičínského a Královébradeckého i Chrudim. kraje panuje nářečí hornoslezské, k němuž i Němci újezdu Svitavského (obecně Schönhengstler zvaní) přísluší. Hornatost krajiny, v kterýchž Němci obývají, jakož i rozličné doby kolonisační německé vytvořily veliký počet pestrých různorečí, kteráž zvláště v území nářečí slezského, co nejhornatějšího a spolu nejrozsáhlejšího, početně se vyvinula, avšak posud, jako řeč českých Němcův vůbec, kromě všech studií mluvozpytných leží; c) Židé v Čechách přidržují se celkem řeči krajiny, kdež obývají i s dialektními zvláštnostmi jejími. Ostatně hledí si všudež známosti druhého jazyka zemského (zvláště pak jsou němčiny znáti se skrovnými toliko výjimkami), což i o Česích platí, kteříž nejen ve vyšších stavích, nýbrž podél národopisné předělné čáry i v selském stavu známostí řeči německé tu dialektní, onde spisovního jazyka vynikají, ačkoli tento ve vyšší rozhovorné mluvě obou národností na muoze svého rázu se zbavuje (jako *s* v násloví na místě *s* před souhláskami, nedbání přesné výslovnosti přehlásek německých i dvojhlásky *eu*, početné bohemismy v mluvení a p.).

III. Výroba přírodnin.

V ýroba hornictví v Čechách r. 1858. byla následující: Zlata se nic nevytěžilo, jako již r. 1856 a 1857. Doluje se teď jen v Jílovém ve 3 báních, a

veškerá skrovná činnost (státní doly mají jen 18 dělníků) obmezuje se na prodloužení štol. Stříbra pořád méně se těží, r. 1858 jen 42.128 hřiven za 1,011.156 zl. (1856 ještě 47.000, 1857 43.000), a sice nejvíce v Příbrami (40.000 hř. a více) pak v Jachimově (3000 h.); ostatní doly, jakkoli v sobě bohaté (Ratibořice, Kutná hora, Německý Brod, Tábor, Adamov atd.) nic teď nenesou. Železa asi z 3 mil. centů rudy vyrobeno 824.725 centů (400.000 v Pražském kraji, 150.000 v Plzeňském) za 3,579.317 zl. 50 kr. stř., tak že co do ceny zaujímá první místo: cent stojí 3·7 zlat. Mědi vytěženo jen 55.000 ctů kovu a 1330 ctů nickamínku, pro nedostatek hutí nemůže se bohatých dolů vydatněji užití. Olova vytěženo jen 1108 centů bělokruše a 15.408 ctů kovu, nejvíce v Příbrami as 34.000 ctů z leštěnce stříbronosného ve Mži (14.000 ctů), méně v Bleistadtu (1500 ctů); ostatní doly jsou nepatrné. U menší hojnosti vytěžují se cín (u Cinvaldu a v okolí 10.093 ctů), cínk, surma (31 ctů); nikel, wolfram, uran (12 ctů). Důležitější mohla by býti výroba síry (7164 ctů a 80.426 ctů kyzu), kamence (14.931 ctů a 1/2 mil. ct. břidlice kamenonosné) a zmidy (42.546 ctů), kdyby bylo více průmyslu u českých horníků, více peněz a více intelligence. Nejdůležitější plod je kamenné uhlí (14,228.719 ctů, z čehož připadá na doly Plzeňské přes 3 1/2 mil., na Buštěhradské 9 1/2 a na Svadovické 1 mil. ctů) v ceně dohromady as 2 mil. zl. stř., a hnědouhlí (9,510.378 ctů: pod Rudohořím 9 mil., pod Krkonošemi 1/2 mil., u Cehnice 1200, v Budějovicu 5—12.000 ctů lignitu) v ceně asi 800.000 zl. stř. Oboje dělá teď jistě již 25 mil. ctů v ceně 3 mil. zl. stř. Grafitu se r. 1858 vytěžilo 42.546 (r. 1857: 46.128) ctů, nedostí pro potřebu, jelikož grafit ceylonský se u nás ukazuje. Připomenouti zde slušná i české kameny (granáty, amethysty, achaty, chalcedony atd., jichž se za 50.000 zl. brousí v Turnově a jeho okolí (asi od 600 lidí). Mimo to jest i hojnost ostatních užitečných kamenů a zemí na stavbu, i ku potřebám kamenickým polodrahokamů, rozličných hlin a jííl. Hodnota veškeré výroby stavila se r. 1858 na 8,191.328 zl. stř.,

r. 1857 na 7,603.508, r. 1856 na 6,696.711, r. 1855 na 8,078.106. Prostora hornická t. dolů vládou povolených byla r. 1858 : 109 mil. čtv. sáhů, r. 1857 : 102, r. 1856 : 98, tolikéž r. 1855. Z oněch 109 mil. sáhů připadá 72 mil. na uhlí, 13 na železo, 5 na stříbro. Počet hornických dělníků stávil se r. 1858 na 29.235, r. 1857 na 25.277, r. 1856 na 24.492, r. 1855 na 28.144. Jmění výpomocných pokladnic (Brudersladen) udávalo se r. 1858 na 765.686 zl. stř., r. 1857 na 679.992, r. 1856 na 630.597, r. 1855 na 579.406. Daně hornické obnášely as 242.000 zl. stř. — Na minerální vody Čechy jsou velmi bohaté a v tom ohledu světoznámé. Nalézáme tu hořkou v Bylanech, Zaječicích a Sedlci, alkalické vody v Teplicích, Karlových Varech a Mariánských Lázních, železité vody ve Františkových Lázních a v Chebu, kyseliné v Bílině, Kysiblu, Kynžvartě. Libverdě a Stekníku.

Rybářství zvláště v jižních krajinách jest dosti značné. Tak na př. nacházejí se na velko-statku Třeboňském 9023 jit. 375 □° rybníků, na Jindřichovhradském 2080 jit., na Krumlovském 1086 jit., na Hlubockém 3642 jit. 275 □°, na Chlumeckém (v Budějovicku) 2567 jit., tak že z Budějovského kraje až k 6000 ctů ryb se vyváží, nejvíce kaprů, štik, okounů a j., zvláště do Vídně, Prahy a Lince. Úhrnem počítá se v Čechách přes 7 □mil rybníků, ač jich značně ubylo. V šumavských potocích chytá se u velké hojnosti pstruh obecný; rybníky, v nichž pstruh se choval, a jaké byly v Boleslavsku, Hradecku, Chebsku, Chrudimsku a Žatecku, nyní již jsou vypuštěny. Losos chytá se ve Vltavě a v Labi, ačkoli ve mnohem skrovnější hojnosti než v minulých stoletích, kde tato ryba byla v týchž řekách obecnou. Jako vzácnost chytí se někdy i jeseter v Labi a ve Vltavě; výtěžek rybářství vůbec páčí se ua 34.000 ctů ryb ročně. Připojujeme zde ještě lovení perel (unio margaritifera) v hořejší Vltavě a v Otavě, ročně as za 12.000 zl.

Lesnictví v Čechách jest velmi znamenité, avšak bylo před časy ještě znamenitější. Lesní půdy je 2,614.877 jiter, tedy 30% veškeré plodné

půdy. Lesy rozprostírají se na pohraničných horách, zvláště v Šumavě, uprostřed země, pak na Středohoří a na pohoří Brdském, na Českomoravské vysočině a v polabských nižších krajinách. Přes 2,000.000 jiter nachází se v držení velkostatkářů, a to částečně v rozsáhlosti znamenité, na př. na statku Krumlovském 51.435 jiter, na Třeboňském 26.172 jiter, na Jindřichohradeckém 11.092 j. V Šumavě sem tam nalézají se ještě pralesy. Roční porážku lze páčit na 2,650.000 sáhů; a to neméně 2,430.000 sáhů měkkého dříví; výnos staví se as na 17,000.000 zl. Dříví se vyváží do Němec a do Rakous (po průplavech Švarcenbersk. a po Dunaji až do Vídně). Vesměs ale v Čechách lesů přílišně ubývá, zvláště u menších statkářů a obcí, neb nebývá dosti přísně hledáno k ustanovením lesního zákona (z r. 1850). Zvláště v nižších krajinách země zpustošily se lesy nerozumným způsobem. Některé stráně, na př. Vltavské severně za Prahou, hory, na př. Říp, lesů se zbavily, tak že nové rostby staly se téměř nemožnými; ovšem sluší podotknouti, že mnozí velkostatkáři, na př. kn. J. A. Švarcenberk, o zvelebení lesnictví silně pečují (znamenité jsou zvláště lesy Krumlovské a Hlubocké). České lesy jsou nejvíce míchané, než sem tam příliš jednotvárné, tak že by už byl čas, aby se na př. přílišné sázení borovice zamezilo a vůbec méně k dobytí paliva, nýbrž ke dříví na stavení se přihlíželo. Žádoucí je, aby k lesnictví v Čechách i od menších statkářů a obcí větší pozornost se obracela, aby lesní zákon přísně se vyplňoval, prostředkem pak lesnických škol patřičné vědomosti se rozšířily, neb jediná lesnická škola v Bělé, nad to pouze německá, nevyhovuje potřebám v tomto oboru. — Pro bohatství na zvěř Čechy ode dávna prosluly. V Čechách je 86 obor, čítajících dohromady 87.602 jiter 120 čtv. sáhů výměry. Ve dvou posledních letech přibýlo 8 obor na 5000 jitrech výměry. Za honební doby 1860—61 bylo postříleno 223 jelenů, 181 laní a 108 kolouchů v oborách a 289 jelenů, 291 laní a 74 kolouchů na svobodě, 671 daňků, 512 daněk a 146 daňčat v oborách a 165 daňků, 42 dauěk a 18 daňčat na svobodě, srnčí

zvěře 5852 srnců, 322 srnek a 259 srnčat, černé zvěře 77 kanců, 108 sviň a 252 selat, dále 499 tetřevů, 1934 tetřívků, 877 jeřábků, 34.169 bažantů, 577.475 koroptví, 8574 křepelek, 235 divokých hus, 5404 divokých kachen, 3704 sluk lesních, 2728 sluk bahenních, 2966 divokých holubů, 393.083 zajíců, 7093 králíků, 146 vyder, 227 jezevců. Škodné zvěře: 3940 lišek, 2038 kun, 5947 tchořů, 22.822 kolčav, 18.067 koček; pak 100 orlů, 257 výrů, 7604 jestřábů, 15.192 supů, sokolů a rarohů, 7704 puštavek, 167.734 vran a strak, 19.522 veverek, 1073 psů, 244 ježků, 1771 kvičal, 163 krabujů, 14 sojek, 172 krtků, 3 lysky a 1 volavka popelavá. Proti lonsku byl výtěžek letos skrovnější. Vývrhu všj postřelené zvěře bylo 36.337 centů, jedlého masa 25.951 centů (o 5396 centů méně než v loni). Za jedlé maso napočtlo se 614.547 zl., za párohy (92 ctů) 5130 zl., za syrové kože 168.995 zl. a za tuk 555 zl. Celkem postřílelo se v té době za 789 227 zl. zvěře, tedy o 65.470 zl. méně, než vloni. Soudný čtenář snadno pozná, kde uvedená čísla jsou méně spolehlivá, uváží-li prameny takových udání. Vždy ale patrné, že tato hojnost s blahem polního hospodářství nedobře se srovnává.

Polní hospodářství. a) Plodné půdy jesti v Čechách podle výsledků katastrálního vyměření z r. 1857: 8,612.259 jiter a 447 $\frac{1}{3}$ □sáhů, neplodné pak 367.158 jiter a 1056 $\frac{1}{2}$ □sáhů, úhrnem 8,979.415 jiter a 1502, 6 □sáhů (ovšem nesrovnává se to s veškerou plochou 944 □ mil, poněvadž nejmenší neplodné částky nebývají vyměřovány). Rozděluje se tato plocha na jednotlivé kraje, jak následuje:

K r a j	Půda plodná		Půda neplodná		Veškerá plocha		Na 1000 jiter připá- dá plodné půdy jiter
	jiter	sáhů	jiter	sáhů	jiter	sáhů	
Praha	626	484 ^{1/3}	409	638 ^{1/4}	1478	94 ^{1/6}	424
Kraj Pražský	974547	547	36573	41	1016394	1229	958
" Budejovický	739963	1530	45334	1241	788834	1166	938
" Písecký	740960	247	29916	1018	774045	451	957
" Plzeňský	827774	376	28453	1023	860228	45	962
" Chebský	727079	142	26563	1518	756843	345	960
" Žatecký	527189	250	18758	962	548936	105	960
" Litoměřický	518996	334	26536	695	549188	992	943
" Bolavský	597283	235	22433	1540	623325	1049	959
" Jiěinský	491856	1102	22464	947	517274	1400	950
" Kralohradecký	491763	431	20545	1553	515522	808	954
" Chrudimský	553001	1489	26881	1257	583376	1137	948
" Čáslavský	654629	276	27658	880	686259	1069	954
" Tábořský	766586	994	34627	1043	805069	182	952
Čechy	8612257	446 ^{1/3}	367158	1056 ^{1/4}	9026777	472 ^{1/6}	954

U porovnání s ostatními zeměmi rakouskými zaujímají Čechy ohledem rozsáhlosti půdy plodné místo páté. Na 1000 obyvatelů připadá 1830 jiter (v Rakousích vůbec 2600 jit.).

Čechy tedy v tom ohledu jsou v Rakousku předposlední, podobně jako jsou co do lidnatosti zemí drahou. Jednotlivé spůsoby používání půdy v Čechách jeví se následovně:

Czörnig počítá podle nejnovějších udání: 4,331.375 j. rolí (přibylo), 1,605.184 luk a zahrad (přibylo), 12.050 vinic (ubylo), 684.417 pastvin (přibylo), 2,614.887 lesů (ubylo), dohromady 8,697.900 půdy plodné (přibylo).

Z plodné půdy připadalo r. 1857 v Čechách na ornou půdu 49,8^o/_o, na luka 10,6^o/_o, na zahrady 0,9^o/_o na vinice 0,03—0,04^o/_o, na pastviny 7,9^o/_o,

K r a j	Orné půdy		l u k		z a h r a d	
	jiter	□sáhů	jiter	□sáhů	jiter	□sáhů
Praha . . .	59	750 ¹ / ₆	50	527 ¹ / ₆	316	147 ¹ / ₄
K. Pražský .	543522	1269	53652	1433	14557	1344
„ Budějov. .	279810	1158	127146	319	1943	1444
„ Písecký .	291890	1090	100055	138	3123	702
„ Plzeňský .	405809	1242	84699	55	5412	393
„ Chebský .	281567	1323	110126	1496	2872	73
„ Žatecký .	314876	946	32947	420	7803	1535
„ Litoměř. .	261335	1291	49138	1553	8875	1011
„ Boleslav. .	303704	1453	46136	72	8090	1135
„ Jičínský .	233082	391	44102	454	5211	816
„ Kralohrad.	272693	1130	57631	1437	5871	267
„ Chrudim. .	279739	1343	64151	835	6514	1367
„ Čáslavský	367280	479	67897	230	6602	881
„ Tábořský .	412729	1268	78907	567	4487	1372
Čechy . . .	4287104	1733 ¹ / ₆	916642	1536 ¹ / ₆	81083	987 ¹ / ₄

na lesy 30,7^o/_o, na rybn. a močály s rákosím 0.02^o/_o.
Čechy náležejí tedy k nejbohatším zemím na ornou
půdu, zaujímajíce mezi nimi místo druhé.

Výroba polního hospodářství obnášela r. 1851
(sklizeň prostřední) 5,656.000 měr pšenice (na 1
□m. tedy 6264 měr na 100 ob. 129), 13,746.000 m.
žita (na 1 □mli 15,223 měr, na 100 ob. 313), 9000
kukuřice (na 1 □ mli 10 měr) 7,808.000 ječmene
(na 1 □ m. 8.647 m., na 100 ob. 178), 12,989.000
m. ovsa (na 1 □m. 14.384 m.), 120.000 m. prosa,
pohanky atd. (na 1 □m. 133 m. na 100 ob. 3 m.
□m.), 1,298.000 m. luštin. (na 1 □m. 1437 m.,
na 100 ob. 30 m.), 16,442.000 m., zemčat (na 1
18.208 m., na 100 ob. 375 m.), 198.700 centů lnu,
7.900 c. konopě, 120.000 c. řepky, 75,394.000 slá-
my, 15.000.000 centů jetele, 36.900 centů chmele,
32,454.000 cent. sel.a.

v i n i c		p a s t v i n		l e s ů		rybníků a močálů s rákosím.	
jiter	□sáhů	jiter	□sáhů	jiter	□sáhů	jiter	□s.
116	5 ¹ / ₇	182	1500 ¹ / ₃	1	735 ¹ / ₃	—	—
1122	239	65803	556	295846	316	42	190
—	—	80758	505	250213	74	91	1530
—	—	92820	1174	251753	573	316	1371
1	315	77671	1180	254144	1003	35	988
—	250	59563	702	272934	573	14	525
34	618	35195	164	136328	702	3	665
1881	501	24342	296	173320	1372	101	710
42	959	26871	1073	212235	836	201	1107
12	821	36670	1297	152676	1160	100	963
1	1121	22519	355	132913	1127	131	1394
4	1512	34365	1151	149189	1059	1035	631
16	176	59092	1504	154319	1244	20	562
—	—	68290	5	202083	1145	87	1437
3133	117 ¹ / ₇	684148	261 ¹ / ₃	2637961	737 ¹ / ₃	2183	873

Roční hrubý výnos plodné půdy staví se takto.

Rolí z jitra	po 32 zl. — kr. . .	137,164.800 zl.
Luk a zahrad	21 " — " . .	21,039.900 "
Vinic	75 " — " . .	232.500 "
Pastvin	2 " 50 " . .	1,710.000 "
Lesů	2 " 50 " . .	6,597.000 "

Úhrnem z 8,614.200 jiter . . 166,744.200 zl.

Hrubý výnos hlavních druhů rolnictví (podle
výměru z r. 1857) obnáší :

Pšenice . . měř. po	2 zl. 50 kr. . .	19,796.000 zl.
Žito	2 " 30 " . .	31,115.800 "
Ječmen	1 " 70 " . .	13,273.600 "
Oves	1 " 10 " . .	14,287.900 "
Proso atd.	2 " — " . .	240.000 "
Luštiny	3 " 20 " . .	4,153.600 "
Zemčata	— " 40 " . .	6,576.800 "
Kukuřice	2 " — " . .	18.000 "
Len a konopě cent	21 " — " . .	4,338.600 "
Řepka	5 " 70 " . .	648.000 "
Sláma	— " 25 " . .	18,848.500 "
Jetel	— " 90 " . .	13,500.000 "
Chmel	63 " — " . .	2,324.700 "
Seno	— " 70 " . .	22,717.800 "
Ovoce a zeliny		1,258.000 "

Rovnáme-li 1 měřici žita $\frac{9}{11}$ měřice pšenice, $\frac{4}{5}$ m. kukuřice, $\frac{16}{13}$ m. ječmene, $\frac{11}{7}$ ovsá, 2 m. pohanky, $\frac{25}{27}$ prosa, $\frac{9}{10}$ m. luštin, připadá v Čechách na 1 jitra orné půdy 86 měř. žita. Na 1000 obyvatelů připadá orné půdy 911 jiter a 7.700 měř. aequivalentu žitného. V hořejších částech Šumavy, Krušných hor a Krkonošů jeví se v Čechách neplodná půda, ostatně co do úrody v zemi jest rozmanitost veliká. Nejúrodnější jsou částice dolního Labe a řeky Ohře. Pšeničná půda nalezá se nejvíce v části severní a západní, žitná pak v jižní a východní. Hlavní obilí pěstované v Čechách jest žito následkem převahy písku v orné půdě a menší mohutnosti jílů. Pšenice seje se nejvíce v nižších, tučnějších pozemcích, avšak nevyrovná se pšenici banátské. Důležitě je pěstování ječmene, a zvláště v jižních Čechách ovsá, jenž se vyváží (ječmene r. 1856 : 200.000

měř., ovsa téhož r. přes 620.000 m.). Rozšířené je pěstování zeměčat, průměrně 16,442.000 měř., podobně zelí a jetele (as $\frac{1}{10}$ celé orné půdy, 15.000 ctů výroby). Pšenice vyváží se zvláště přes saské hranice, taktéž žito do Sas a do již. Německa, ječmen a oves do hor. a dol. Rakous, poslední nejpravidelněji. Žito a pšenice nejvíce v zemi se spotřebují, avšak v hornatých částech i ječmen, oves a zeměčata slouží hlavně potravě lidské. Vůbec připadá v Čechách na jednoho obyvatele ročně podlé vykázané spotřeby as 5 měřic aequivalentu žitného. Výroba polních plodin v Čechách vychází nad potřebu (as $1\frac{1}{5}$ mil.). Vždy více zmahá se pěstování řepky a buráku. Bohužel, že v Čechách posud převládá hosp. trojstranné, zvl. u malostatkářů, avšak čistých úhorů ubývá, neb téměř na polovici jich pěstují se zeměčata, luštiny a krmné rostliny. Hospodářství střídavé vždy více se šíří, zvláště na velkých statcích, a některá hospodářství v Čechách slouží mohou pravými vzory. Nelze však zapřít, že by se hospodářství polní v Čechách značně ještě zvelebiti mělo, a to povznešením vzdělanosti jak všeobecné tak i speciální, skládáním rozptýlených pozemků, užíváním trativodů zde a zavlažováním tam, založením hypotekárních a úvěrečních ústavů, rozšířením jednot a spolků hospodářských, zlepšováním způsobu hospodaření vůbec v rolnictví, v chovu dobytka a v náčiní hospodářském; také ve hnojení jsou pokroky nevyhnutelné.

Obchod v obilí obnášel r. 1850 v Čechách:

Dovoz: (vídeň. centů) pšenice 82.804, žita 179.873, ječmena 8996, ovsa 9542, prosa 274, luštin 1606, mouky 11.473. Vývoz: (vídeň. ctů) pšenice 237.287, žita 1,058.384, ječmene 747.005, ovsa 257.969, prosa 5043, luskovin 67.654, mouky 19.616.

Slušno zde nezapomenouti, že všecko, co bylo dováženo, nezůstalo v Čechách, jako i ne vše, co bylo vyvezeno, pocházelo vůbec z Čech. Obchod vnitřní arci je velmi silný, aniž by se nám dostávalo udání o jeho objemu.

Průměrné ceny obilní byly v Čechách následující:

Roku	pšenice zlatých	žito r.	ječmen č.	oves za měřici
1851	3·64	2·73	2·24	1·40
1852	4·34	3·90	2·78	1·49
1853	4·64	3·73	2·90	1·61
1854	6·16	5·59	3·80	2·10
1855	6·18	5·07	3·69	1·71
1856	5·56	4·08	3·13	1·68
1857	4·36	2·71	2·27	1·61
1858	4·29	2·67	2·40	1·91

Z obchodních rostlin nejdůležitější jsou len, konopě, chmel, řepka, kmín, anis a cichorie. Len nejvíce pěstuje se jen v pozemcích horních, výroba obnáší as 198.700 centů. konopě pak 7900; zapotřebí jest, aby v tomto odvětví nastalo značnější zlepšení způsobu pěstování a upravování. Znamení jest v Čechách pěstování chmele na severu (v celku as na 1 □m.), zvláště v údolí Ohře u Žatce a okolo Ouštku u Litoměřic; u Mšena, Roudnice, Falkenova a jinde jen nepatrně; nejlepší je žatecký. Výroba obnáší 4—50.000 centů ročně, a Čechy mohou celé Rakousko zásobit, avšak chmelářství kvetlo jindy více, než za nynější doby. Pěstování řepky vyvinuje se patrně; r. 1860 vyvozilo se přes 300.000 měric.

Zrušením svazku poddanosti v Čechách nemálo získalo hospodářství, zvláště malostatkářů, kteří se tím stali svobodnými vlastníky pozemků. Žádoucí tedy jen větší příčinnivost statkářů u vyvinování hospodářství vůbec, ale rovněž upravení politických poměrů k usnadnění v upotřebení úvěru a zvelebování prostředků spojovacích. V Čechách vesměs statkáři hospodaří na majetcích sami, z části s rodinou, z části pomocí čeledi a nádeníkův; soustava pachtýřská posud jen u skrovné míře rozšířena jest. Co do rozsáhlosti statků v Čechách nalezáme velikou rozmanitost: nacházejí se zde statky velmi rozsáhlé (na příklad největší Krumlov s 10 □m. lesu), avšak i pozemky velmi malé a rozdrobené. Deskových statků počítá se 912; šestá část jest jich svěřenských a zvláště největší. Veliká část statků deskových (přes 500) nachází se

v držení šlechty, as v 150 rodinách, mezi nimiž panovnické rodiny: Toskanská, Lippe-ská, Nassavská, Hessokasselská, Lichtenšteinská, Hohenzollerská, císař Ferdinand a j. Šlechta nejvíce hospodáří na statcích prostředkem úředníků. Ze statků deskových nachází se ostatně 86 v držení duchovenstva, přes 100 v držení měst, korporací, státu, nadací atd., as 200 v držení osob měšťanských.

Svěřenství v Čechách vykazovaly r. 1861 zemské desky 146 v držení 52 šlechtických rodin, velkých statků (přes 200 měř výsevu) jest 2278. Majetníků gruntů (k nimž připočtēni i majetníci dolů) počítalo se r. 1857 v Čechách 199.415, počet velmi nejistý, pomocníků při hospodářství (a hornictví) 297.285. Výkazy ohledem k počtu a velikosti statků podávají se nyní veřejnosti, a v kraji Budějovickém (o jiných výkazy ještě nevyšly) jeví se tyto poměry velkých statků (přes 200 jiter) jesti 142, malých statků 31.969, z nichž alodiálních od 100—200 jiter 81, od 50—100 : 1837, od 25—50 ; 5802, od 10—25 : 4344, od 5—10 : 2107, od 1—5 : 4623, pod 1 jitem 11.999.

Zahradnictví a sadařství není v Čechách na žádoucím stupni. Cibule, bob polní, zelí, okurky, vodnice, mák pěstují se ovšem i na polích, a významné je pěstování Malinského křenu, a však zahradnictví jen u Prahy a na větších statcích jesti patrnější, ačkoliv téměř u každého domku rolnického nalezá se zahrádka. Zelin se vůbec ještě více vyváží než dováží. Od 1844 do 50 vyváželo se 177.158 centů, dováželo se 142.497 j.c. Sadařství je v Čechách dosti rozšířené a důležité, nebo veliké zásoby ovoce se vyvážejí do Německa. Počet štěpnic pro mládež vzrostl r. 1860 na 1529, v nichž se nachází 385.519 stromků ovocných. V zahradách obnáší počet ovocných stromů 10,594.863, na pastvinách a pustých místech 1,755.618, na cestách a v alejích 2,165.438. Součet všech ovocných stromů v Čechách obnáší 14,901.438. Nejbohatší kraj na ovoce je Litoměřický, kde se ovocný strom čtne do polí sází a průměrně na 1 □m. 44.400 stromů se čítá. Mimo to připadá na 1 □m. v kr. Žateckém 28.900 ovocných stromů, v Praž. 28.200, v

Jičínském 26.000, v Chrudimském 18.400, v Kralobradeckém 17.700, v Boleslavském 12.800, v Čáslavském 10.900, v Budějovickém 8.700, v Plzeňském 7.900, v Tábořském 7.600, v Píseckém 7.400, v Chebském 5.200. Nejpatrnější jest sadařství v dolejších krajinách Vltavských a Polabských. kdežto ovocné stromy v alejích a v polích se nacházejí a sem tam hlavní živnost obyvatelům poskytuje. V dolním Povltaví a Polabí pěstují se třešně, broskve, merunky, švestky, jablka (nejlepší mišenská). Ovoce se po Labi vyváží do Drážďan, do Hamburka, do Berlína a t. d., buď čerstvé, buď sušené. Švestky sušené až do Anglie a do Rus. Nejvíce z toho připadá na krajinu Ústskou a Děčínskou. Taktéž vyvážejí se odvařená švestky jako povidla do vzdálených krajin. Patrné tedy, že Čechy vydávají ovoce nad potřebu. Avšak mělo by se povznesti štěpařství k vyššímu stupni, ani hospodáři v štěpování, očkování a t. d. nehrubě se znají a školami aneb přímým poučením málo posud bylo získáno.

Sečtení zvířectva r. 1857 vykazalo stav následující:

K r a j	kouí	mezků ^o	oslů	skotu	bravu	koz	prasat
Město Praha . .	1330	2	2	644	3	56	183
Kraj Pražský . .	27626	20	82	161654	220974	14619	78912
" Budčjovický	7768	—	6	180983	58057	4805	41334
" Písecký . .	15092	3	23	152674	109259	4173	42591
" Plzeňský . .	14435	8	17	160700	192806	6406	44938
" Chebský . .	4686	—	40	147978	75518	8593	22942
" Žatecký . .	10005	—	56	97173	140475	13139	43135
" Litoměřický	11177	9	30	112032	39929	31083	44487
" Boleslavský .	14524	4	26	121871	98473	13892	39960
" Jičinský . .	16050	2	25	119342	46609	11886	28910
" Kralohradec.	16489	5	35	113721	34927	8132	26500
" Chrudimský	21213	27	35	135377	41389	9776	39468
" Čáslavský . .	15377	5	42	146691	100173	9498	71295
" Tábořský . .	12796	7	15	184962	111350	3853	52619
Úhrnem . .	188568	92	433	1835902	1269942	136911	577274

R. 1846 počítalo se 158.319 koní (1.353 hřebců, 86.265 klisen, 53.768 valachů, 16.933 hříbat), mezků a oslů 226, skotu 1,647.410, 1,409.856 k. bravu, 94.562 koz a 235.032 prasat. R. 1840: 150.836 koní a mezků, 1,012.217 k. skotu a 1,660.370 k. bravu. R. 1820: 133.482 koní a mezků, 886.748 k. skotu a 1,000.965 k. bravu. R. 1805: 164.161 koní a mezků, 939.204 k. skotu a 1,297.816 k. bravu.

Mezi koňmi bylo r. 1857: 2.121 hřebců, 96.361 klisen, 58.546 valachů a 31.540 hříbat (as do 3 let), mezi skotem 11.230 býků, 964.230 krav a 272.374 volů, 587.210 telat (as do 3 let). Vesměs připadá na 1 □m.

v kraji	koní	skotu	bravu
Pražském . . .	261	1524	2083
Budějovském . . .	95	2207	708
Píseckém . . .	186	1885	1348
Plzeňském . . .	160	1785	2142
Chebském . . .	59	1873	956
Žateckém . . .	176	1705	2464
Litoměřickém . . .	196	1965	700
Boleslavském . . .	223	1875	1515
Jičínském . . .	297	2210	863
Kralohradeckém . . .	305	2106	647
Chrudimském . . .	347	2219	678
Časlavském . . .	213	2037	1391
Táborském . . .	152	2202	1326
V Čechách . . .	199	1944	1345, vedlé

toho 145 koz a 611 prasat. Na koně nejbohatší jest tedy kraj Chrudimský, na skot tentýž a na brav kraj Žatecký. Drůbeže počítá se as 4,000.000 kusů, oulů 106.300. Hodnota dobytka v Čechách staví se na 63,621.683 zl. (podle p. Czörniga na 104,648.993 zl.), koní na 12,757.280 zl. (po 80 zl.), skotu na 42,332.600 (po 40), bravu na 4,550.703 (po 3 zl.), koz na 330.600 (po 3), prasat na 2,931.600 (po 12), drůbeže na 400.000 (po 0.10) a včel (úl po 3) na 318.900 zl. Spotřeba píce obnáší 128,557.000 centů, spotřeba stelné slámy 27,355.000 centů. Chov dobytka v Čechách zůstává ještě pozadu za vyššími

požadavky a skorem jde zpět namísto napřed. Velkostatkáři ovšem namnoze honosí se chovem výtečného dobytka, zvelebujíce jej uváděním plemen cizích, alpských, francouzských, holandských a anglických, rozsáhlejším pěstováním pichných rostlin (na př. Bedř. svob. pan Riese-Stallburg, hr. Oswald-Thun Hohenstein, kn. A. Švarcenberk a j.), a chov bravu na mnoze je výtečný (ku př. v Peruci), avšak u malostatkářů stojí vše vůbec na nižším stupni pro nedostatek patřičné péce, následkem zorávání rozsáhlejších někdy pastvin, zvláště obecních, zanedbáváním pěstování pichných rostlin, a následkem vysokých daní, jež nutí rolníka, aby prodával z dobytka kus po kusu; nemalá překážka jesti též nedostatek dobytčích lékařů. Takovým způsobem stalo se, že jatečného dobytka posud množství do Čech dovážet se muselo z krajín polských. Žádoucnou tedy, aby přihlíženo bylo více ku vykrmení dobytka hovězího takými prostředky, jež ostatnímu vývoji hospodářství nejsou na újmu. Upotřebením odpadků z četných továren stal se v tom ohledu již leckterý pokrok. Chov koní v Čechách nejznamenitější je v jižních a východních částech, plemeno je těžké a silné, avšak počet hřebčírů rozmnožen býti musí, má-li i v tom odvětví valnější pokroků docíliti, neb vyhlášená dvorní hřebčírna v Kladruších arci nestačí, a hřebeční štace nejsou vesměs stálé; též nedostatek zvláštního ústavu pro vyučování v okovávání pohřešuje se trpce. U Pardubic konají se každoročně závody koní a stát k tomu cíli vysazuje ceny, avšak nelze toto pokládat za výdatný prostředek ke zvelebení chovu koní. Chov prasat se značně zmáhá a zlepšuje zvláště uvedením plemen anglických. Z drůbeže chová se nejvíce hus, tak že užitek na peří je znamenitý (as 12.000 centů v obchodu ročně) jako i vývoz jich do severní Evropy. Roční výnos živočišných plodin stává se v Čechách takto:

Plodiny	Množství	Cena	Hodnota v penězích
			zl. kr.
Mléko . . .	19,958.150 věder	1·40,	27,941.410 —
Maso skopové a kozí . . .	130 816 centů	8·40	1,098.854 40
Maso hovězí	888.492 „	15·75	13,993.749 —
Maso vepřové a slanina . .	61.075 „	10·50	641.287 50
Kůže koňské a hovězí . .	191.532 kusů	8·40	1,608.868 80
Kůže telecí	225.329 „	1·70	383.059 30
Kůže ovčí a kozí	472.832 „	0·50	236.416 —
Hedbávné zá- motky	4 centy	95·00	380 —
Ovčí vlna . .	36.406 „	95·00	3,458.570 —
Med	6.870 „	16·80	115.416 —
Vosk	2.250 „	79·00	177.750 —
Úhrnem			49,650.761 —

Jak z těchto čísel vysvitá, je nejpatrnější po-
zitek mléka ve spojení s máslem, sýra se málo
připravuje, ale proslul předc tak zv. Svarcenerský
sýr, jenž i do Vídně, Pešti a j. se vyváží.

Náčiní hospodářské vesměs se zlepšuje a zvlá-
ště na velkých statcích počet hospodářských strojů se
množí. Hodnota veškerého náčiní hospodářského v
Čechách stává se na 34,657.126.

Hodnota veškerých pozemností stává se na
1.736,085.822 zl., s dobyt看em a náčiním tedy na
1,875.391.941 zl. Na zástavu (hypotéky) vydluženo
294,191.363 zl., převyšuje tedy tento dluh 6. díl hod-
noty veškerého hospodářského majetku (v Rakou-
sích vůbec převyšuje 7. díl). Vyvazování pozem-
ností počalo v Čechách 16. srpna 1849 a skončilo
se 31. října 1853. Veškerý kapitál vyvazovací je-
vil se na 54,222.182 zl. str., připadá tudíž na 1 □m.
60.057 zl., na 1 žitele 11 zl., počet oprávněných na
22.762, povinných na 587,341.

Ke vzdělávání v naukách hospodářských slouží
částečně technika v Praze, pro úředníky hospod. 2
hospod. školy v Rabiuš a Libverdě. Před tím na-

cházel se v Krumlově soukromý ústav kn. Švarcenberka. Záležitosti hospodářské zastávají spolky, zvláště c. k. vlastenecká hosp. jednota, vydávající časopisy v jazyku něm. a českém, pak jednoty krajské s více odbory.

IV. Průmysl.

1) Šlechtění surovin z oboru hornictví.

A) Šlechtění kovů. Průmysl v železe. Nejdůležitější tato část průmyslu hornického dosáhla v Čechách znamenitého rozkvětu a způsob tavení železa kamenným uhlím nemálo jej ještě povznese.

V obvodu Pražské obchodní komory jest 18 hutí železných; v kraji Pražském: v Strašicích, Dobřívě, Holoubkově, údolí Františkově (v Zbirožském okr.), v Huti staré a Kadově (v okr. Berounském), v Huti staré (v okr. Dobříšském), v Obecníciích (v okr. Příbramském), v Komárově a Jinci (v okr. Hořovickém), Nové Huti, Novém Jáchimově a v Roztokách (v okr. Křivoklátském), v Kladně (v okr. Unhošťském); v kraji Čáslavském: ve Vlastějovicích (v okr. Dolnokrálovickém), v Hedvigsthalu (v okr. Čáslavském), v Ránsku (v okr. Chotěbořském) a v Polníčce (v okr. Přibislavském). R. 1857 nacházely se v nich následující prostředky vzdělavací: 20 vysokých hutních pecí, 8 kupolních pecí, 8 pecí pudlovacích, 9 p. svařecích, 2 p. žíhací, 30 valcových strojů, 57 obňů zkujňovacích a 62 dmychadel dílem kovářských a j. Surového a litého železa vyráběno r. 1853: 157.941 centů suroviny a 286.406 ctů. litiny, r. 1855: 187.249 a 308.865 ctů, r. 1858: 466.305 ctů dohromady. Strojů u vysokých pecí bylo r. 1857 21. mezi nimiž 4 parní; dělníků pak 1638; k zkujnění a čištění železa sloužilo 16 strojů, mezi nimi 3 parní; dělníků při tom bylo 771 a vyráběno zde železa r. 1856 za 1.345.049, r. 1857 za 1,388 646 zl. stří. Ocel vůbec v Čechách se nevyrábí; nejdůležitější železné výrobky jsou železo hrubé, roztažené, plech bílý a černý, rozličné litiny a železné nářadí. Prostřední cena za surové železo ob-

nášela r. 1851 3 zl. 18 kr., r. 1857 3 zl. 43 kr., za
lité r. 1852 6 zl. 13 kr. stf.

V obvodu Budějovické obchodní komory bylo r. 1856 7 hutí železných; v kraji Budějovickém v Josefsthale u Chlumce (okr. Třeboňský), 2 peci vysoké a 1 pudlovací a 6 kladiv zkujňovacích; dělníků 115; výroba: 29.515 centů. Franzensthal u Schwarzbachu (v okr. Planském), a Eugenthal (v okr. Jindřichohrad.) 1 vysoká, 1 kupolní pec, 7 kladiv; 62 dělníků, výroba: 7073 centů. Adolfsthal, 1 vysoká, 1 kupolní pec, 74 dělníků, výroba 24.141 centů. Theresienthal u Nové Bystřice (v okr. Bystřickém), 1 vysoká pec, 4 kladiva, 31 dělníků, výroba 8696 centů; v kr. Tábořském: Hermannsthal u Kamenice nad Lípou, 1 vysoká pec, 5 kladiv, 21 dělníků, výroba: 9891 ctů. U Včelničky (Bienensthal) taktěž u Kamenice, 1 vysoká pec, 5 kladiv, 40 děl., výroba: 6713 ctů. Sv. Gabriela u Benešova, 1 vysoká pec, 4 kladiva, 47 dělníků, výroba: 12.295 ctů. Úhrnem 7 vys. pecí, 390 dělníků, výroby: 98.324 ctů.

V obvodu obchodní komory Plzeňské bylo r. 1858 10 hutí železných: v kraji Plzeňském v Mitrovicích (v okr. Blovickém), 50 dělníků, výroba 13.053 centů, ve Vrčanech (v okr. Nepomuckém) 1 vys. pec, 4 klad., 91 děl., výroba: 13.500 ctů, v Plasech (v okr. Kralovickém), 1 vys. pec, 60 děl., výroba: 22.658 ctů, v Horomyslicích (v okr. Rokycanském) 1 vys. pec, 37 děl., výroba: 16.781 ctů, v Klabavě (v okr. Rokyc.), 1 vys. pec, 74 děl., výroba 26.170 ctů, v Sedlci (v okr. Rokyc.), 1 vys. pec, 2 kupolní peci, 164 děl., vyr.: 34.180 ctů, ve Ferdinandsthalu (v okr. Hostouňském), 15 děl., výroba: 12.942 ctů, v Brásech (v okr. Rokyc.), 1 vys. pec, 75 děl., výroba: 36.906 ctů, v kraji Paseckém v Zavěšíně (v okr. Blatenském), 1 vys. pec, 30 děl., výroba: 9847 ctů, v Rožmitálu (v okr. Břežnickém) 1 vys. pec, 46 děl., vyr.: 13.198 ctů. Úhrnem r. 1858: 10 vys. pecí, 642 (s uhlíři 1306) dělníků, výroba: 199.735 centů. Zkujňování a čištění železa dělo se v Plasech (35.799 ctů vyr.) v Padrti (v okr. Rokyc.), 4529 ctů, v Horomyslicích,

2159 ctů, ve Vrčanech 5000 ctů, ve Vlkyši (v okr. Stříbrském) 965 dělníků, výr. 225.080, v hodnotě 1.700.640 zl. stř., v Brásech 16.650 ctů, v Klabavě 4454 ctů, v Rožmitálu 6010 ctů, v Sedlci 2619 ctů; tedy v 9 závodech 302.300 ctů.

V obvodu Chebské obchodní komory bylo r. 1852 13 železných hutí, vzdělavších železné rudy z 86 cech. Výroba obnášela as 100.000 ctů surového a litého železa. Nacházelo se v nich 65 hamrů, 13 strojů válcových, 34 pecí pudlovacích a 15 j. strojů na kované železo, žest a drát. Počet dělníků udává se na 2500 (i s uhlíři).

V obv. Liberecké obchodnické komory nalézají se 2 železné hutě: v Eugenthalu (v okr. Semilském), 1 vys. pec, 2 kupolní peci, výroba r. 1856: 8724 ctů, v Rosabütte u Zdobnicích (v okr. Rychnovském), 1 vys. pec, 1 kup. pec, 7 hamrů, výroba: 4300 ctů. Vedle nich připomíná se ještě 5 hamrů v rozličných krajinách.

Veškerá výroba surového a litého železa v Čechách obnáší tedy ročně as 580.000 ctů, a však nestačí potřebě, tak že značné množství z ciziny dováženo býti musí. Tato důležitá část domácího průmyslu zaslouhuje co nejvíce ustavičného namáhání, zvláště zavedením lacinějšího paliva, nežli je uhlí dřevěné, a zvelebováním prostředků komunikačních.

Výroba kosáren obnáší ročně as 160.000 kos, 65.000 srpů a 45.000 řezacích nožů. Drátu se vyrábí as za 150.000 zl. stř. Zhotovování hřebíků a cvoků jest velmi rozsáhlé v okresích Hořovickém, Zbýšovském a Příbramském; r. 1856 počítalo se 188 hřebářů a 30 cvočkářů, rozličných hřebíků se zhotovilo 18.336 ctů za 329.992 zl. stř., cvoků 1658 ctů za 49.740 zl. stř. Zboží toto vyváží se do Moravy, Rakous, Haliče, Uher a do podunajských knížectví. Železné lžíce a plechová zrcadla zhotovují se u větším množství v Rudohoří, zvláště v okolí Blatenském u Božího daru (as $\frac{1}{2}$ mil. zrcadel a 300.000 lžic ročně), čímž se 120 mistrů obírá. Znamení je též výroba jehel v Karlových Varech a okolí, jehly tyto prodávají se co anglické. Výroba zbraní ve Vejprtech (v kraji Žateckém v okr.

Přísečnickém), ačkoli klesající, eráru každoročně dosti značné množství střelných zbraní poskytl. V Praze proslula jedna firma v děláni zbraní, ježto do tureckých zemí, do Rus, Švédska a Dánska výroby své zasílá. Přehled veškerých závodů na výrobky železné jesti pro b. rok následující: slévaren, tavíren, železáren a plecháren počítá se úhrnem 85, z nichž v kraji Plzeňském 21, Pražském 17, Chebském 15, Žateckém 7, Budějov., Táb., Čásl. po 6, v Jičínském 4, Kralohrad. 2 a v Píseckém 1; závodů na vyrábění nádobí smaltovaného 2 (v Nov. Jáchimově a v Komárově v kraji Pražském); zhotovování železného a ocelového zboží zabývá se nejvíce menší průmysl, na vyrábění hřebíků zvláště 4 větší závody v Budějov., Žat., Pražsk. a Litom. kraji; zhotovování kos, srpů, pil, lopat atd., jest rozsáhlejší v Chebském, Budějov., Bolesl. a Plzeňském kraji. Železovárna a továrna na smaltované nádoby v Novém Jáchimově vyrobila roku 1856: 16.607 ctů železn. nádobí (289.100 zl. stř.), jež se prodává až do Turecka; dělníků bylo 298. Továrny na stroje a na dovozovací prostředky založily se v Čechách teprv za novějších dob, a ačkoli výroba jejich nestačí potřebě domácí, nicméně toto odvětví průmyslu v Čechách mezi zeměmi rakouskými první místo zaujímá. V Praze nyní počítá se 16, v Karlíně 5, na Smíchově 2, na venkově 35 továren. V okrese Pražské obch. komory bylo r. 1856: 15 továren, z nichž 6 měly železolitiny a 2 zhotovovaly železniční vozce, 4 pak hospodářské stroje. 10 jich bylo v Praze, ostatní v okolí Pražském. Dělníků bylo 1656. Hodnota výrobků obnášela 3,365.000 zl. stř., odbyt zasahal do rakouských zemí a i do Rusi. Litého železa domácího spotřebovalo se jen $\frac{1}{6}$, ostatní bylo nazvíce Skotské. Vyjma stroje výkonné, pak stroje pro papírny, přádelny, tkárny a tiskárny skorem všechny stroje zde se zhotovují. Nemalá je také výroba nespalných pokladnic. Zvláště se povznesla výroba strojů hospodářských, ačkoli jí v tom nastala nemalá konkurence v mechanických dílnách železných hutí a cukráren. Železničních vozců zhotovuje se ročně

přes 1000 a závody Pražské v tom konkurují šťastně s cizozemskými. Jedna z Pražských továren a jedna v Kralupech zhotovují železné lodě.

V obvodu Budějovické obch. komory nacházejí se 2 továrny na stroje, jedna v Zlaté Koruně (v Kruml. okresu) a v Theresienthalu u Nové Bystřice, v nichž pracuje 58 dělníků.

V obvodu Liberecké obch. komory bylo r. 1856 6 továren na stroje: v Liberci, v Habendorfu, v Harzdorfu (v okr. Libereckém), v Franzendorfu (v okr. Jabloneckém), v Tannwaldu a v Chlumci; úhrnem 536 dělníků. Vedle toho zhotovováním strojů a částek jejich obíralo se 135 podnikatelů s 286 dělníky. Hodnota veškeré výroby stavěla se na $\frac{3}{4}$ mil. zl. stř. Ostatně v přádelnách a tkárnách v Liberci, v Neuwaldu, v Smržovce a v Svarově jsou větší mechanické dílny (140 děl.), které as za $\frac{1}{4}$ mil. strojů zhotovují. Znameníť je výroba česáček. Ze všeho toho patrno, že průmysl strojnický v Čechách vysokého stupně dosáhl, avšak vyjevilo se přání, aby továrny nebažily po tom, příliš mnoho způsobů strojů vyráběti, nýbrž aby zvláštní obory činnosti sobě vyvolily. Měďárny a válcovny na měď se r. 1856 počítaly 3: v Libni, v Záběhlicích a v Kamenici (v kraji Pražském), tyto vyráběly 4500 ctů zboží (za 382.500 zl.); dělníků bylo 30. Pleteniny drátové zhotovují se nejvíce v kraji Litoměřickém. Měděné a mosazné zboží zhotovováno bylo v 5 továrnách (v Praze 3, v Karlíně a Čáslavi) za 363.000 zl., zvláště pro cukrárny a vinopalny. Zlatého a stříbrného zboží nejvíce poskytuje Praha (4 větší závody), jehož hodnota r. 1855 udána byla na 950.000 zl. Značný je průmysl v hudebních dechových nástrojích v Králové Hradci, kdežto r. 1856 15 dělníků zaměstnáno bylo a 400 kusů nástrojů za 10.000 zl. stř. se zhotovily. Brouzové a jiné skvosty (quincaille) vyrábějí se v Jablonci, v Josefově, v Mikulášovicích, v Petrovicích (v kraji Litom., okr. Chabařovickém), v Liberci, v Žandově (v okr. Česko-Lipském), v Tisé (v kr. Litom. okr. Děčín.). V zboží hodinářském připomenouti dlužno zvláště Pra-

hu s několika dílnami na hodiny astronomické a kyvadelní.

B) Výrobky porculánové, kameninné a hliněné. Ač by záhodno bylo, aby se při tomto odvětví průmyslu více na dělení práce dbalo, nicméně Čechy v něm předčily ostatní země Rakouské, tak že zvláště v zboží kameninném a porculánovém Čechy větší část Rakouska opatřují a též mnoho vyvázejí. R. 1861 počítalo se v Čechách 29 továren pro vyrábění porculánu a kameniny, zvlášt v Chebském kraji (14 závodů). V obvodu Pražské obch. komory továrna na Smíchově založená r. 1841, pracovala r. 1856 s 1 parním strojem, 60 kolotočmi, 5 pecmi vypalovacími a 20 pecmi muflovými, 250 dělníků. Výrobky za 200.000 zl. Továrna na zboží siderolithové v Karlíně (založ. r. 1855 s 10 kolotočmi, 36 dělníků, vyrábí nejvíce skvostiny, r. 1856 za 12.000 zl. Továren na hliněné zboží a strojené cihly počítáno čtvero (ve Vysočanech, v Lahovicích a v Strnadě v okr. Zbraslavském a v Kladně) s 230 dělníky. Výroba za 58.519 zl. (1857). Cihelen bylo na konci r. 1856 412 s 1860 děl., a výrobcu 46,504.150 cihel a tašek a 846.635 kusů trativodů za 497.096 zl., k čemu továrny přispěly ještě 48,354.150 kusy cihel a tašek, a 1,186.635 trativodů za 533.586 zl. Hrnčírů bylo 432. V Janovicích Uhlířských je továrna na zdravotní nádoby ledecké (r. 1856 za 4800 zl.). V Kolíně zhotovují se hliněny (za 1500 zl.). Výroba vztahuje se na kamna, nádoby pro továrny chemické, varné náčiní, mosaikové cihličky, trouby vodovodní, trativody a cihly všeho druhu. V obvodu obchodní komory Plzeňské jest 5 továren: ve Všerubech (v okr. Kdyňském) s výrobou 1000 ctů kameniny, v Plzni, s výrobou hliněného zboží za 30.000 zl., v Bajreku (v okr. Nýrském) na kameninu (za 2400 zl.), v Klenči (v okr. Domažlickém) na kameninu (za 10.000 zl.) a v Ždanově u Domažlic na porculán (za 2500 zl.). Dělníků bylo r. 1858 79. Téhož roku počítalo se 371 cihelen. Hrnčírství v Plzeňsku je slovutné. V obvodu obch. komory Liberecké bylo r. 1856 392 cihelen s výrobou 60,789.306 k. cihel 483.635 k. trativodů za 900.000 zl. a s

1444 dělníky. Hrnčářů bylo 355. Skvostnější hliněné zboží vyrábělo se v 7 továrnách (3 v Ústí, 1 v Unčíně v okr. Chabařovickém, 1 v Podmoklích a 1 v Horním Gruntu v okr. Děčinském a v Teplících) s 330 dělň.; výroba 5030 ctů za 150.000 zl. Výroba z porcelánu a z kameniny v 7 tov. je nepatrnější (97 dělň.) V obvodu obchodní komory Budějovické byly r. 1856 2 továrny na kameninu, 1 v Budějovicích (100 dělň.), výroby jsou výborné, porcelánu podobné (porcelaine plaquée), a v Týnici u Benešova (s 18 dělň. a výrobou za 5200 zl.); cihelen bylo 187, hrnčářů 341. Znameníta je výroba porcelánu v obv. obch. komory Chebské. Bylo tam r. 1852 10 továren s 1800 dělň. Výrobky konkurují šťastně s francouzskými a anglickými.

C) Výrobky skelné. Tato větev průmyslu náleží v Čechách k nejstarším, ale i k nejvyvinutějším a české výrobky zaujímají přední místo nejen mezi výrobky ostatních zemí Rakouských, nýbrž i celé země vůbec. Někdy nemělo se české sklo co báti konkurence na trhu světovém, nyní však pro drahotu zvláště paliva a drasla pak i pro nevšimání-si nejnovějších oprav cizí země na mnohých místech české výrobky zvláště hrubší výtiskly. V Čechách vesměs rafinování skla neděje se ve skelných hutích, noprž zvláštní rafinérové a kupci další šlechtění surových výrobků obstarávají. Skelných hutí počítá se nyní v Čechách 115, z nichž v kr. Plzenském a Chebském po 18, v Píseckém 16, v Čásl. 15, v Litom. 11, v Budějov. 10, v Tábor. 7, v Bolesl. 6, v Chrud. 5, v Jičín. 4, v Pražs. 3, v Král. a Žat. po 1. Dílen, v nichž se čistí a spracuje sklo, počítá se větších a menších 110, z nichž největší část nachází se v kraji Litom. v okresích Hajdském a Česko-kamenickém. V obvodu obch. komory Pražské nejrozšířenější jest výroba v Čásl. kraji. R. 1855 našlo se tam 19 skláren s 20 pecmi, z nichž 16 duté skelné zboží, 2 tabulové, 1 pak obojí vyráběly; jen málo jich zřízeno na topení uhlím. Dvě z nich měly vlastní brusírny, ostatní zasílaly sklo k šlechtění severočeským rafinérům. Dělníků bylo 750. Výroba na počátku r. 1855: Surového dutého skla

25.220 hutních tisíců, tabulového skla 28.000 svažků, v hodnotě 632.000 zl. (i s rafinováním). Brusíren bylo 7 s 180 dělníky. V obvodu obch. kom. Plzenské výroba skelná je znamenitá v krajích Plzenském i Píseckém, nejvíce v krajinách lesnatých pohraničních. R. 1858 počítalo se 35 fabrik pro výrobu a rafinování skla, v nichž bylo 2330 dělníků. Pecí bylo 39. Staniolu poskytovala 20 ctů 1 fabrika v Sušickém okr. Znamenitá je továrna na lité sklo zrcadelné v Elisenthalu. V obvodu obch. komory Budějovické bylo r. 1853 13 skelných hutí (r. 1851 ještě 16); vyrábí se jen hrubší zboží duté a tabulové, čistější a broušené sklo jen v okolí Novohradském a Chvalšinském. Dělníků bylo 699. V obvodu obchodní komory Liberecké vyrábělo se r. 1856 surové sklo v 10 sklárnách a 1 fabrice (3 v Bol., 3 a 1 fabr. v Jičinsku, 1 v Kralohr., 3 v Litom.). Dělníků bylo 598. Pecí roztápěcích počítalo se 14. Výroba obnášela r. 1856: 32.676 ctů (408.756 zl. stř.). Fabrika se nachází v Novém Světě. Rafinování skla se dělo na 22 místech, vesměs v okresích Kamenickém a Hajdském. Dělníků bylo 9970. Domácí průmysl v tom odvětví je znamenitý. Zrcadla se zhotovují v 1 továrně v Pirkštejně (v okr. Haidském), r. 1856: 143 dělníků, vyr. 7800 kusů (1200 ctů) za 80.000 zl. Výroba skelných quincailerů zvelebena v r. 1852 zvláště v okresích Jabloneckém a Tannwaldském. Zaměstnáno bylo r. 1856: 515 samost. mistrů, práce jsou nejvíce domácí (asi 14.690 děln.); výroba obn. as 50.000 ctů v hodnotě as 2.570.000 zl. stř. V obvodu obch. komory Chebské bylo r. 1851 8 skláren a 2 tov. na zrcadla, as 300 dělníků s rodinami svými bylo zaměstnáno. — Připojujeme zde nenepatrný průmysl šlechtění granátů v Světlé a okolí, kde byly r. 1856 4 brusírny a hlazení polodrahokamenů v Turnově a okolí, ježto as 600 dělníkům zaměstnání poskytuje (výroba za 80.000 zl.); v Karlových Varech pak ozdobné zboží z konarce.

D) Výrobky chemické. Toto odvětví zvláště za posledních let nemálo se zvelebilo. Nyní počítá se v Čechách 106 minerálních závodů a továr-

rení na lučební a barvinné výrobky, nejvíce v kraji Plzeňském a Pražském; v Plzeňském 38, v Pražském 26 (v Praze vedle toho 11), v Chebském 12; v Litom. 8, v Žat. 5, v Bol. a Buděj. po 4, v Jičín. 2, v Chrudim. a v Čásl. po 1. V obvodu Pražské obchodní komory byly roku 1856 2 minerální továrny: v Lukavicích a v Chrudimi s 58 děln., kde se vyráběly skalice železná (za 90.500 zl.), síra, strojená sádra a j. za 346.900 zl. v Schwarzhthalu u Nezabudic (v okr. Křivoklátském) na strojenou sádru s 13 dělníky; pak továrny na oleum v okresích Zbirožském a Rakovnickém s 28 dělníky (5684 ctů oleum a 4462 ctů caput mortuum). Výrobky lučební poskytovalo 16 továren nejvíce v Praze s okolím (veškerá hodnota kyselin, žiravin, kysličníků kovových, solí a j. 1,434.980 zl.). Vosku pečetního vyráběno v 5 dílnách as 600 ctů, strojených mrvin v 8 établ. as 22.000 ctů, klejovin, škrobu, lacogomů vyráběno v 3 tov. za 38.376 zl. a barvin v 10 tov. za 236.000 zl. V Budějovicích nachází se proslulá továrna na tužky, v níž ročně 400 dělníků vyrábí okolo 500.000 tuctů tužek (tuha pochází z okolí Krumlovského), z r. 1856 tatáž továrna zhotovuje tužky barevné. V Jindřichově Hradci je továrna na draslo (blausaurer Kali), výroba obnášela r. 1856 800 ctů. Znameníť továrna na výroby chemické v Ústí, která poskytla do polovice r. 1858 výrobků (kyselinu sirnou, solnou, dusičnou, vápno chlorové a sodu) za 126.000 zl. Velmi rozsáblé jest toto odvětví průmyslu v obvodu Plzeňské obch. komory, kde se 19 továren nachází, a to v Chotině, v Lobezi, v Hromicích, v Býkově, v h. Bříze, v Lipovicích (vesměs v okr. Plzeňském), ve Prakovicích, v Kamenci, v Kříši, ve Vranovicích v Břasech (v okresu Rokycanském), v Kozojedech (v okr. Kralovickém), v Kázňově (v okr. Manětinském), v nichž r. 1856 as 400 dělníků zaneprázdněno bylo. Fabrik na vyrábění rozžehadel a jiných zápalných prostředků počítá se nyní v Čechách 27; v Plzeňském kraji 6: v Chodově, Kolovčí, Plzni, Schönthalu, Domažlicích a v Černošíně; v Litoměřickém kraji 3: v Ústí, Teplicích a v

Cvikově; v Boleslavském kraji 3: v Benátkách, Mladé Boleslavi (2); v Chebském kraji 3: v Berghäuseln, v Karlových Varech a v Starém Sedlišti; v Kralovhradecku 2: v Kyšperku a v Bredovce; v Chrudimsku 2: v Chrasti a v Heřmanově Městci; v Jičínsku 2: v Nové Pace, v Trutnově; v Pražském kraji 2: na Smíchově a ve Vysočanech; v Budějovicku 1: v Budějovicích; v Žatecku 1: v Chomutově; v Tábořsku 1: v Nové Bystřici, a v Písecku 1: v Sušici. Rozžehadel (sirek) vyrábí se v Čechách ročně nejméně 10.000 milionů (za 1.500.000 zl. stří.) a spotřebuje se k tomu as 6000° dříví. R. 1856 bylo v obv. Pražské obch. komory 5 továren, (v Karlíně, ve Vysočanech, v Kostelci n. černými Lesy, v Chrasti a v Heřmanově Městci s 782 děln.; výroba obnášela 1.120.000 rozžehadel (za 108.000 zl.), z nichž nejvíce bylo sirkovaných; v okrese Budějovické obchodní komory byly r. 1856 2 továrny (v Buděj. a v Zlaté koruně) s 480 děln. a výrobou as 1500 mil. kusů, nejvíce obyčejné zboží. V obvodu Plzeňské obch. komory bylo 5 továren: v Sušici, v Plzni, v Domažlicích, v Černošíně (v okr. Stříbrském) a v Kolovči (v okr. Kdyňském) s 966 dělníky. Zápalky (kapsle) zhotovují se u Prahy v 1 továrně, první na pevnině evropské (mimo Francii), dělníků bývá 90—100, výrobnost obnáší 600 mil. kusů, za níž však skutečná výroba zvláště za posledních let značně pozadu zůstala. Továrny na svíčky a mýdlo nacházejí se v Karlíně a v Zbraslavi (2700 centů svíček, 7000 ctů mýdla, 1800 ctů elainu za 354.800 zl.). V severních Čechách je 1 továrna ve Fridlandě. Plynárny jsou v Karlíně, na Smíchově a v Teplicích.

2. Šlechtění surovin z oboru polního hospodářství.

A) Tekutiny kvašené a lihoviny. Pivo-
várů bylo v Čechách r. 1860 1040 (1859: 1045),
vařeno bylo r. 1860: 4.424.744 věder piva. Největší
pokrok ukázal se tu v obvodu obchodní komory Pl-
zenské za posledních let a Plzeňské podkvasní pivo
vždy většího uznaní dochází. Továren na vyrábění
líhu počítá se nyní na venkově 114. Vinopalen

bylo v Čechách r. 1860: 566 (r. 1859: 589). Kořalky v Čechách vyrábělo se r. 1856: 403.017 věder (za 6,173.414 zl.), r. 1857: 455.749 věder, r. 1858: 753.955, r. 1860: 946.102 věder. Znameníta je též výroba likérů a rosolk.

B) Vyrábění cukru z buráku. Toto odvětví stojí v Čechách na vysokém stupni a jest nejznamenitějším zástupcem hospodářského průmyslu. První pokusy vyrábění cukru z buráku v Čechách děly se na panství Hořovickém r. 1802 a z rafinerie Zbraslavské vyšel první v tuzemsku vyrobený cukr. Značnějšího vývinu došla výroba od r. 1810; r. 1830 počítalo se již 39, r. 1845 46, r. 1860 pak 60 továrnu (z nichž bylo r. 1858 30 v obvodu obch. komory Pražské), v nichž se téhož r. 2.125.538 ctů čerstvých buráků spotřebovalo a 644.183 ctů výrobků cukrových vytěžilo. Fabrik na vyrábění cukru z buráku počítá se nyní v Čechách 64: v Pražském kraji 18: v Užicích, Čakovicích, Horněměřicích, Zbraslavi, Líbeznicích, Mratině, v Studňovsi, Rokosce, Rusíně, Slaném, na Smíchově, Zvoleněvsi, Doleních Beřkovicích, Vodolce, Osově, Vysočanech, Jizerském, Vtelně a v Zdicích; v Čáslavsku 14: v Čáslavi, Hostačově, Kutné Hoře, Liblicích, Milčicích, Nových Dvorech, Pečkách, Filipově, Přibislavicích, Ratiboři, Sadské, Žehušicích, Vrdech a ve Žlebech; v Jičínsku 9: v Bělohradě, N. Bydžově, Chlumci, Libňovsi, Oboře, Slivovicích, Smidarech, Třebovětích a ve Vysokém Veselí; v Žatecku 7: v Bilině, Chlumčanech, Duchcově, Údlicích, Peruci, Postoloprtech a Krásném Dvoře; v Litoměřicku 4: v Lovosicích, Martiněvsi, Sulejovicích a v Trmicích; v Boleslavsku 3: Doubravicích, Lysé a v Ronově, v Králohradecku 3: v Králově Dvoře, Ledči a v Opočně; v Plzeňsku 3: v Jirně, Křimicích a v Měčíně; v Chrudimsku 1: v Slatinanech; v Tábořsku 1: v Konopišti; v Písecku 1: v Blatné. Továrny, v nichž se r. 1859—1860 spotřebovalo přes 140.000 ctů buráků byly následující: v Čakovicích, v Čáslavi, v Doleních Beřkovicích, v Krásném Dvoře, v Libňovsi, v Postoloprtech, v Duchcově, ve Vrdech, ve Vysočanech a v Kutné Hoře.

C) Olejnictví za poslední doby znamenitě se povzneslo, a vždy ještě počet olejen roste. R. 1861 počítalo se v Čechách 49 olejen, a tov. na čištění oleje (5 v Praze, 4 v Karlíně, 1 na Smíchově, 39 na venkově). R. 1858 počítalo se 11 závodů větších a 13 menších na olej řepkový, v nichž se olej nejen lisuje nýbrž i čistí, 26 lisů poskytlo olej lněný. R. 1855—57 spotřebovalo se 150.934 měřic řepky, r. 1856—57 262.085 měřic; oleje řepk. pak vyrábělo se r. 1857 64.061 ctů za 2,130.628 zl. Vedle toho jest vyrábění pokrutin jako píce pro dobytek (r. 1856—7 101.550 ctů) důležité. Lněného oleje došlo se as 60 ctů (r. 1857) a 7000 ctů pokrutin, než odvětví toto klesá.

D) Výrobky lněné a konopné. Tato větve průmyslová náleží k nejstarším v Čechách a byla někdy u nás velmi důležitá, avšak nepříznivé okolnosti, k čemuž hlavně přičísti dlužno konkurenci bavlněných výrobků a nevšímání si pokroků technických, působily, že nyní více méně výroba klesla, co do hojnosti a jakosti. Lnu a konopě v Čechách ročně vyrábí se 200.000 ctů. Rosení lnu je dosti nedokonalé. R. 1858 bylo v Čechách 9 rozsáhlejších přádelen lnu s 60.000 vřeteny; ruční práce vždy více ubývá. Poměry tkalců se poněkud zlepšily, fabriční práce nechopila se posud tkání lnu. Bělení a upravování jest ještě pozadu. Větších přádelen na přízi lněnou počítá se nyní v Čechách 14. V obvodu obch. komory Pražské provozuje se tkání hlavně v okresích Ústském (n. Orlicí), Landškroutském, Poličském, Skutečském a Hlinském, nejvíce pro potřeby vojska. V obvodu obch. komory Plzeňské připomínáme továrnu v Domažlicích, kde se tkalouny, a závod v Klatovech, v němž se prádlo 300 dělnicemi za 60.000 zl. zhotovuje. Tkalců bylo r. 1858 416. V obvodu obch. komory Budějovské je závod na močení lnu v Zelnavě, kde se ročně několik tisíc ctů lnu močí; v Schwalbenhofu u Krumlova nachází se přádelna na len, kdež r. 1856 160 děln. zaměstnáno, a 3000 kop příze vyráběno bylo. V obvodu obch. kom. Liberecké nachází se továrna na močení lnu v Děčíně. Ručním předemím zabývá

se as 15.000 lidí, avšak i tu ubývá; za to povznese se fabriční předení zvláště od r. 1852, tak že r. 1856 bylo 9 továren nejvíce v okresích Trutnovském a Vrchlabském; včetně počítalo se 50.920, dělníků 2885, výroba obnášela 85.529 kop příze (hodn. 2,812.918 zl. stř.). Truchlivý jest ale stav tkalců, tak že nejednou dobročinnost valně vypomáhat musela. R. 1856 spočítáno 30.373 stávků tkalc. s výrobou 1,524.455 kusů (za 20 mil. zl.) zvláště v kraji Jičínském, kdež na 11 obyv. připadá 1 tkadlec a na každý třetí dům 1 stávek tkalc. Niti lněných vyrábělo se r. 1856 v 13 továrnách 376 děln. 889 ctů (za 89.980 zl.) a ruční práci v 1260 rodinách za 1,401.120 zl. stř. Hodnota veškeré lněné výroby v Lib. obch. okr. obnáší ročně přes 24 mil. zl. Fabrik na vyrábění nití počítá se nyní v Čechách 21, z nichž 20 v kraji Litoměřickém: v Arnolticích (Arnsdorfu), Gärtenu, České Kamenici (2), Mikulášovicích, Schönbüchlu (2), Schönfeldu, Krásné Lípě (10), Steinhüblu a v Šenově kamenickém, 1 v kraji Boleslavském v Rynovicích. Provazníků bylo r. 1856 254. V obvodu obch. komory Chebské výroba lněná skorem docela zanikla, v Rudohoří udrželo se málo výnosné dělání krajek, ježto dříve mnohem rozsáhlejšímu odbytu se těšily. Bílení děje se v největší části nadzmiňovaných továren, pak v desíti zvláštních závodech (v Jetřichově, ve Vrchlabí, v Jablonci, Mimoní, Mikulášovicích, Hořejším Vrchlabí, na Olivetině, u Broumova, v Nové Pace, v Poříčí v Trutnovsku a v Poříčí u Rychnova, taktéž ale v cizozemsku).

E) Výrobky bavlněné. V tétož míře, jako výroba lněná v Čechách klesla, zvelebila se výroba bavlněná a předčila co do rozsáhlosti a do výbornosti výrobků, zvláště v perkalínech, batistech a kartounových šátcích, ostatní země rak. mimo dole ní Rakousy. Přádelen na bavlněnou přízi jest nyní v Čechách 103, z nichž 34 v Boleslavském, 18 v Litoměřickém, 16 v Chebském, 9 v Žateckém, 7 v Pražském (1 v Karlíně a 1 na Smíchově), 6 v Tábořském, 5 v Jičínském, 4 v Kralohradeckém, 1 v Chrudimském, 1 v Čáslavském a 1 v Budějovi-

ckém kraji se nacházejí. Továren na bavlněné látky je nyní v Čechách as 300, z nich však mnohé vyrábějí též lněné a vlněné látky. V obvodu obch. kom. Pražské, nacházelo se r. 1854 7 přádelen (na Smíchově, v Slaném, ve Velikých Lohovicích v okr. Zbirožském, v Berouně, u Sv. Ivana, v Loděnicích a v Kutné Hoře) s 71.300 vřeteny a 1307 dělníky. Předou se nejvíce čísla 16—52, jen v 4 závodech také barchánová příze (č. 4—10). Výroba obnášela as 20.000 ctů (za 1,375.000 zl. stř.). V obvodu Pražské komory počítalo se r. 1854 1936 ručních stávků a 150 strojnických (na Smíchově). Tisk kartounů a to látek na šaty děl se r. 1854 v závodech (v Praze, 2 na Smíchově, v Karlíně, v Holešovicích u Prahy a v Lívni) 1281 dělníky s roční výrobou as 350.000 kusů po 55 víd. lokt. a 20.000 kusů mušelinů a batistů; tisk kartounových šátků v 8 závodech (5 v Praze, 1 v Bubenči, 1 v Kutné hoře, a 1 v Chrudimi) 1.071 dělníky s výrobou 360—390.000 tuctů šátků a 2000 kusů kartounů po 50 v. lokt. Hlavní sídla průmyslu bavlněného nacházejí se v obvodu Liberecké komory. R. 1809 založena první přádelna v Liberci, r. 1846 počítalo se 43 přádelen s 161.642 vřeteny, r. 1850 181.000 vřet., r. 1852 182.622, r. 1856 42 přádelen s 256.605 vřeteny. Surové bavlny upotřebováno během r. 85.509 v. ctů, výroba obnášela 73.136 ctů (č. 1—160), dělníků bylo 5037. V Boleslavskou bylo 25 (v okresu Libereckém 5, v Chrastavském 3, ve Friedlandském 2, v Tannvaldském 7, v Železobrodském 1, v Jabloneckém 7, v Litoměřic. 15 přádelen (v okr. Děčínském 3, v Benešovském 7, v Cvikovském 3, v Haidském 2), v Jič. (v okr. Vrchlabském) a v Kralohradeckém po 1 (okr. Náchodském). Tkání bavlny provozovalo se r. 1856 v 48 továrnách 2175 mistry (84.638 dělníků), nejvíce v kraji Jičínském, kde na 15 obyv. aneb 2 domy připadá 1 stávek tkalcovský. Vyrobito se t. r. 1,526.300 kusů (za 20,000.000 zl. stř.). Tisk bavlnou obstaralo t. r. 25 větších závodů s 3893 děln. a několik menších s 6500 dělníky, nejvíce v kraji Litoměřickém (17 záv.) a v Boleslavském (7 záv., největší

v Kosmonosích s 800 děln.). Barviren nití na červeno bylo v obvodu Libereckém 5, vesměs v kraji Litoměřickém, největší v Lindavě v okrese Haidském. Bělení dělo se v 10 větších závodech, 9 z nich je v Jičínském kraji (4 ve Vrchlábí), mimo to 199 živnostníků; r. 1856 bělilo se 223.545 kusů zboží bavlněného a 60.718 kusů zboží lněného v továrnách úhrnem as 50.000 a 130.000 kusů. Tkalounkářství jen v Litoměřickém kraji je důležitější (4 větší závody s 692 dělníky a 81 živnostníků). V obvodu obchod. komory Plzeňské toto odvětví průmyslu zastoupeno jen tkalounkářstvím v Domažlicích, kde se 7 větších závodů nachází a menším závodem na bavlněné látky v Ronšperku. Odbyt páčí se na 60.000 zlatých, počet dělníků obnášel r. 1856 přes 950. V obvodu obch. komory Chebské počítalo se r. 1851 19 přádelen, nejvíce v kraji Chebském, v okr. Chebském, Falknovském, Kraslickém, Karlovarském, pak v Žatecku, v okr. Chomut.) s 149.940 vřeten a 3100 dělníky, v nichž zpracovalo se r. as 39.000 ctů surové bavlny. — V obvodu obch. komory Budějovické byly r. 1856 jen 2 větší přádelny a to v Rozkoší (v okr. Jindřichohradeckém) a v Postupicích (v okr. Benešovském), úhrnem s 14.120 vřet. a 322 dělníků. Menší je přádelna v Jižné 39 děln. Úhrnem počítalo se as 36.000 vřet. a 750 dělníků s výrobou as 8000 ctů. Tkaniny byly vyrobeny vesměs ruční prací.

F) Výrobky vlněné. Veškerý výtěžek ovčí vlny páčil se v Čechách r. 1851 na 36.400 centů. Soukenictví někdy v Čechách bylo znamenité a na slovo vzaté, rukodělnictví však muselo ustoupiti práci strojnické a tudíž vždy více klesalo. Přádelen na přízi vlněnou počítá se nyní v Čechách 120, z nichž největší část v Boleslavském kraji se nachází. Továren na vlněné látky vůbec je nyní v Čechách 180; největší část jich nachází se v Boleslavském a v Litoměřickém kraji. V obvodu obch. komory Pražské výroba vlněná není potěšitelná. Ještě r. 1852 počítalo se 11 závodů na přízi sukrové vlny, r. 1858 jen 4, zvláště následkem valuého dovozu tenké příze francouzské. V obvodu obch. komory Budějov-

ské bylo r. 1856 6 veldílen na sukno (2 v Jindř. Hradci, 1 v Nové Bystřici, 1 u Pacova, 1 v Krumlově a 1 v Novém Etínku v táb. kraji); dělníků bylo 448 (r. 1856 596) a sukna vyrábělo se nejvíce pro vojsko as 6000 kusů, 234 soukenníků (r. 1853 ještě 308) vyrobili taktéž 6000 k. V obvodu obch. komory Plzeňské nacházela se r. 1858 1 veldílna na vlněné latky v Kdypni s 1170 dělníky a s výrobou 3600 kusů vlněných látek a 67.000 k. šátků a šálů (za 4—5000 zl.). Z obvodu obch. kom. Chebské máme zprávy jen o závodu přádelnickém v Neudeku, r. 1851 s 2540 vřeteny a roční výrobou as 1460 centů příze (80 děln.). Hlavní sídlo toho odvětví průmyslu však nachází se v obvodu obch. komory Liberecké v okr. Libereckém a v městě Liberci. R. 1856 počítalo se 7 velikých závodů soukennických a 432 samostatných mistrů soukennických, z nichž 30 mají řízení fabriční. Dvě veldílny vyrábějí tkaniny nevalchované a smíšené látky. Mimo to nachází se v Liberci a ve vřkolu jeho 6—8 přádelen na ovčí vlnu (spotřeba roční 47.000 ctů vlny zvláště uberské, pak české, moravské a australské), a) Přádelny na vlnu cajkovou v celém obvodu obch. k. Liberecké nacházelo se r. 1856 112 přádelen s 1093 stwoji a 91.030 vřetenů, jež téhož r. 37.200 ctů příze vyráběly. R. 1854 počítalo se jen 69.600 vřeten. b) Vyrábění suken a suknu podobných látek dělo se téhož roku v 9 veldílnách v kraji Boleslavském (1 ve Fridlandě, 1 v Jablonci a 7 v Liberci), v 1 veldílně v kraji Kralobradeckém (v Žamberku), v celku tedy v 10 závodech. Vyrábělo se 19.500 kusů zboží (za 1,950.000 zl.). Samostatných soukenníků vesměs 800 s 2752 stávky a 8100 dělníky s výrobou 100.000 kusů (za 8,000.000 zl.). Úhrnem tedy vyrábělo se zboží as za 10 mil. zl. c) Přádelen na česanou přízi měl okres 4 (2 v Liberci, 1 ve Fridlandě a 1 v Muldenavě) s 9140 vřeteny a 178 dělníků (r. 1854 ještě 6 závodů s 12.040 vřeteny). Spracovalo se r. 1856 5200 ctů vlny. d) Na nevalchované a smíšené látky bylo 5 veldílen (v Českém Dubu, v Chodkovicích, v Liberci, v Dörfelu a v Mladé Boleslavi) s 1160 stávky a 2087

dělníků. Vedlé nich ještě 14 menších závodů. e) Koberce vyrábějí 2 závody, oba v Maffersdorfu u Liberce, s 600 dělníky; r. 1856 shotoveno 72.000 loktů koberců a 1000 pokryvek za 234.000 zl. f) Tkané zboží vyrábí se v 32 závodech, zvláště v okresích Česko-Kamenickém, Hanšpašském a Rumburském 972 stávky a 1200 dělníky. Shotovilo se r. 1856 40.394 tuctů tkaného zboží za 282.758 zl. Mimo to počítalo se 346 punčochářů s 1338 stávky a as 1500 dělníků, ješto zhotovili zboží za 784.158 zl. g) Tiskáren pro látky vlněné bylo 6 v okresích Dubském, Mladoboleslavském a Libereckém s 1814 dělníky a výrobou 292.940 kusů za 1,517.000 zl.

Připojujeme zde pro lepší přehled počet továren na tištění látek plátěných, bavlněných a vlněných; počítá se jich nyní 73, z nichž v kraji Litoměřick. 21, Boleslavském 19, v Praze 10, v kraji Jičínském 8, Pražském 6, v Chrudimském, Žateckém a Chebském po 2, v Budějovském, Kralohradeckém a Čáslavském po 1.

G) Nenepatrný jest v Čechách průmysl v látkách smíšených zvláště prýmkářských, jichž hojnost do cizozemsku se vyváží.

H) Papírnictví náleží k nejstarším odvětvím průmyslu českého, avšak teprv zavedením práce strojnické povzneslo se na vyšší stupeň, čímž zase množství menších papíren zaniklo. Zvláště výroba lepších druhů zvýšila se, ačkoli dílnám nedostává se dosti suroviny. V Čechách vyrábí se najmě mnoho papíru psacího, tiskacího a papíru k potřebám technickým v 132 větších závodech. V obvodn. obchodní komory Pražské založila se první továrna na mašínový papír r. 1836. R. 1857 počítaly se 2 továrny a 18 obyčejných papíren, v nichž spotřebovalo se 40.000 ct. hadrů. Největší továrna nachází se ve Vraném, kdež 828 dělníků vyrobilo 15.000 centů a 5.200 balíků rozličného papíru za 496.000 zl. Lepenku shotovují 4 závody (největší u Prahy). Výroba obnášela r. 1856 380 ctů za 22.800 zl. Výroba různobarevného papíru dělá se v 1 větším a 2 menších závodech s 129 dělníky. Čalouny zhotovují se v 1 veldílně v O-

venci u Prahy se 100 dělů. V obvodu obch. komory Budějovické bylo r. 1856 5 papíren a 3 závody na vyrábění lepenky. Zvláštní odvětví jest shotovování pružných početních tabulek v Budějovicích. V obvodu obchodní komory Liberecké bylo r. 1856 8 veldílen na vyrábění papíru a 30 menších papíren, úhrnem s 576 dělníky a s výrobou 72.300 rysů, a 12.090 centů rozličných druhů papíru za 374.000 zl. Lepenkářů bylo 7. Rozáhlá jest výroba zboží z papírovky, čímž obírá se nyní 18 závodů. Avšak i domácí průmysl v tom odvětví jest znamenitý, tak že je výživou mnoha set rodin. V obvodu obchodní komory Chebské papírnictví někdy bylo proslulé, než zvláště od r. 1836 vždy více klesalo a teprv od r. 1848 zas poněkud se zmáhá. R. 1851 počítalo se 9 papíren s výrobou as 1000 ctů papíru. Výrobků z papírovky pochází mnoho z Horního Litvínova. V obvodu obchodní komory Plzeňské bylo r. 1858 11 papíren s 122 dělníky.

J) Výrobky dřevěné jsou velmi rozličné a znamenité. V obvodu obchodní komory Pražské připomínáme loďarství. Pražská paro- a plachtoplavební společnost má v Roztokách loděnici, kdež z r. 1856 množství vlečných a j. loděk určených pro plavbu mezi Děčínem a Hamburkem se shotovilo. Tamtéž A. Lanna zřídil loděnici, z níž r. 1856 10, r. 1857 14 loděk vypraveno bylo. Kolářství v Praze není nepatrné, než vzorky výrobků jsou nejvíce Vídeňské. Prkna řezou se parními pilami v závodech u Dobříše, v Nové Pace a v Praze. Parkety hotoví se ve 3 závodech a zasílají se také do cizozemska. Truhlářů je v Praze 200, avšak dovoz vídeňského nábytku jest vilný. V obvodu obchodní komory Budějovické bylo r. 1856 454 kolářů a 4 loďaři. V Litvínovicích (v okr. Budějovickém) shotovují se od r. 1854 parkety, ročně as 40.000 kusů, a dřevěnky podlé franc. vzorků. V obvodu obchodní komory Plzeňské nachází se továrna na parkety v Nebřezinách (v okr. Křavickém) s 50 dělníky (229.600 kusů). Šindelárny jsou v Radnici (450.000 kusů ročně) a na Plaších. Dřevěných hraček shotovuje se v Lhotě Skašové (v okr. Nepomuckém) as za 6000 zl. ročně

Ozvučné desky shotovují se v Modenhäuser (v okr. Kašperskohorském) za 25.000 zl. r. (50 dělníků) a v Aussergefeldu (v okr. Vimberském) za 3500 zl.). V obvodu obchodní komory Chebské jesti důležitá živnost hotovení hraček dřevěných, ježto na počátku t. století přestěhovala se ze Sas do Čech. As 500 rodin zabývá se tímto odvětvím v horním Litvinově, v Hoře sv. Kateřiny, v Brandově a j. Za novější doby zmahá se v Karlových Varech krasoshránekářství. V obvodu obchodní komory Liberecké bylo r. 1856 1033 kolářů a 17 loďařů (v kraji Litoměřickém), 2 závody na zboží truhlářské, v Nové Pace jesti mlýn na řezání prken, spolu šindelárna. V Krkonoších zhotovuje nemalá část rodin dřevěné hračky a rozličné nářadí.

K) Proutěné nádobí v rozsáhlejší míře pochází ze Zbraslavi, Kolína a z Brandýsa nad Labem. Upravováním kostice zabývají se 3 závody v Praze, ježto as 1000 ctů suroviny ročně spotřebují. Pleteniny ze slámy podávají nám zvláštní školy ve Vysoké (v ok. Raketnickém) a v Cinvaldě pak 7 závodů v obvodu obchodní komory Liberecké.

L) Kože a kožišiny. V tomto odvětví průmyslu je výroba u velikém v Čechách obmezenější neb konkurence cizozemstva je značná. V Praze je 11 větších závodů. V obvodu obchodní komory Liberecké bylo r. 1856 5, v obvodu obchodní komory Plzenské 6 větších závodů. Znamenité jesti rukavičkářství v Praze a za novějších dob v krajinách Rudohorských. V Praze zhotovuje se ročně as 30—35.000 tuctů rukaviček za 200—230.000 zl. stří. Voskované plátno a rolety zhotovují se v Praze, a v okolí v rozsáhlé míře. Kožišnictví není příliš znamenité.

M) Kloboučnické a plstěné zboží zvl. v Praze bylo někdy velmi proslulé a dosud se ho ještě mnoho vyváží. Výrobky toho druhu jsou zdařilé.

N) Mydlářské a svíčkářské výroby vycházejí z 3 továren: na Zbraslavi, v Karlíně a ve Fridlandě, ostatně se tím obírá jen malý průmysl. Fotogen a parafin poskytuje Ústecký okres.

O) V mlynářství stal se za posledních dob

patrný pokrok nejen zřizováním parních a strojních mlýnů (nyní se počítá as 70 strojních mlýnů v Čechách), nýbrž i rozšířením mlynářství obchodnického. Sem tam spojeno s parními mlýny pekařství u velikém, čímž toto nemálo získá. Škrobu a škrobových výrobků dobývá se v 2 větš. závodech v okrese Boleslavském, pak zvláště v Kutné Hoře. Připomínáme zde také vyrábění moučných jídel a strojeného sága v Praze, čokolády v Praze (6), v Podmoklích, surogátů kávy v Praze (2), v Karlíně, na Smíchově, na venkově 31 závodů, v Mladé Boleslavi, v Karlíně, v Terezíně.

P) Knihtiskařství, kamenotiskárny a mědiryjectví vyniká zvláště v Praze, avšak za cizozemskem zvláště 2 poslední odvětví dosud pozadu zůstávaly. V Praze počítá se nyní 15 knihtiskáren, 16 kamenotiskáren, 12 mědiryjectvých ústavů. V ostatní zemi nachází se 32 knihtiskáren a 12 lithografií. Vedlé toho za poslední doby velmi se rozšířily dílny fotografické.

Na konci r. 1856 počítalo se v obvodu obchod. komory Pražské 343 továrníků a 42.358 živnostníků, z nichž připadlo na Prahu 92 továrníků a 5418 živnostníků. V obvodu Budějovické komory r. 1856 61 továrníků, 15.364 živnostníků, v obvodu Plzeňské komory 133 továrníků a 2775 živnostenských firem, v obvodu Liberecké komory bylo 50.721 živnostníků. R. 1857 počítalo se v Čechách 115.985 továrníků a průmyslníků a 375.641 pomocníků v těchto odvětvích.

V tomto přehledu obrazí se ve velkých rysech průmyslná činnost česká. Litujeme, že nám nebylo všude dopřáno novějších udání upotřebiti, poněvadž zprávy obšírnější zvláště průmysl. a obchod. komor nezasahají, než do r. 1856—58*). Ze všeho však patrné, na jak vysoký stupeň průmysl domácí se povznesl, tak že Čechy v tom ohledu první místo mezi zeměmi rakouskými zaujmají. Jestli z

*) Také nejnovější správy Liberecké komory došly nás již příliš pozdě.

toho děkovati příznivým poměrům zeměpisným co do hojnosti a různosti surovin a působlosti vodních sil, avšak i pilnosti a průmyslnosti obyvatelstva. Zvláště hornaté pomezí krajiny staly se sídlem znamenitého průmyslu a i Praha v tom ohledu vždy více kráčí ku předu. Výroba látek lněných, vlněných, bavlněných, porcelanových a kameninových, skelných, kovových, sladovnictví, vinopalnictví, cukrářnictví, výroba pak chemická a j. vynikají nad ostatními nejen v Čechách, nýbrž i naproti ostatním zemím rakouským. Nedostatky v průmyslu posud panující vyplývají buď z nejistých poměrů politických a finančních, buď z poměrů malých průmyslníků a živnostníků zvláště v menších městech, kdežto řemeslník mnohdy i rolníkem jest, čímž obě zaměstnání trpí, buď konečně z nedostačitého vyučování průmyslnického a řemeslnického, nebo ani polytechnický ústav, ani reální školy v tom dosud nestačily. Lepší budoucnost kyne zvláště menšímu průmyslu následkem nového živnostenského řádu vydaného dne 20. pros. r. 1859 a platnost majícího od 1. května r. 1860, následkem spolčováním se a upotřebením snadnějšího úvěru zřizováním řemeslnických záložen a pomocných kas, jichž na konci r. 1861 počítalo se 30, jmenovitě ve Vlašimi, v Písku, v Čáslavi, na Smíchově, v Holici, v Humpolci, v Hlínku, v Jaroměři, v Golčově Jeníkově, v Jilemnici, v Kostelci nad Orlicí, v dolních Kralovicích, v Kostelci Černém, v Lysé, v Lomnici u Jičína, v Ledči, ve Mšeně, v Náchodě, v Nasevrkách, v Poděbradech, v Rokycanech, v Sadské, v Sušici, v Semilech, ve Zbraslavicích, v Nymburce, v Heřmanově Městci, ve Skalici a v Novém městě u Náchoda. Ze spolků, ježto zvelebení průmyslu za obor sobě vyvolily, uvádíme průmyslovou jednotu v Praze, při níž před nedávnem zřídil se dočasný výbor pro průmysl a řemesla, živnostenský spolek Liberecký, ústřední výbor pro podporování průmyslové činnosti mezi obyvateli hor Krušných a Krkonošských; ze škol určených výhradně vyučování průmyslnickému a řemeslnickému Pražskou jednotou vydržované školy

průmyslué, českou a německou nedělai školu v Liberci a průmyslní školu v Krásné Lípě, pak mechanické a řemeslnické školy v Písku, v Jičíně a v Rakovníku.

V. Prostředky spojovací.

Silnice. Ode dávna Čechy prosluly hojností a výborností rozličných silnic, ač spojení menších míst mezi sebou sem tam ještě nedokonalé jest. Síť erariálních silnic jest hustější, než v ostatních zemích rakouských. Erariální silnice spojují Čechy nejen s hraničními zeměmi rakouskými a cizími, nýbrž i důležitější místa království mezi sebou. Nejdůležitější z těchto silnic jsou silnice směřující z Prahy přes Kolín a Čáslav do Jiblavý a Vídně, přes Chlumec a Králové Hradec do Moravy a Slezska, přes Braudýs, Ml. Boleslav a Liberec do Lužice s odvětím do České Lípy a Rumburka, přes Lobosice a Teplice do Drážďan, přes Slané a K. Vary do Sas a přes Cheb do Bavor, přes Plzeň též do Bavor, přes Budějovice a Krumlov do Lince, přes Tábor a Jindřichův Hradec do Vídně. Erariálních silnic jest 459 mil, z nichž má býti vyňato 54 mil a dáno do opatrování země; mímé to $9\frac{1}{2}$ m. silnic horních na Zbirožsku. Okresních silnic je $1226\frac{6}{10}$ mil, obecních $477\frac{4}{10}$ mil, všech dohromady 2172 míle. Na erariální silnice vyloženo od roku 1850—1853 1,563.573 zl. stř. za 26,157.813 kostk. stop jespu, na ostatní opravy a správu téhož času 1,627,146 zl.

Soustava železnic v Čechách dalece ještě není tak dokonalá, aby požadavkům v průmyslu a obchodu tak vysoce pokročilé země vyhověla. V m. červnu r. 1861 počítalo se 98.63 r. m. železnic, z nichž přináleželo 50.38 mil společnosti rak. státní železnice 27, mil společnosti dráhy Pardubicko-Liberecké, 2.5 Pražské společnosti pro železový průmysl, 10.25 spol. Buštěhradské dráhy, 5.50 spol. Ústecko-Teplické dráhy, 3.000 Žitavsko-Lubijské spol., 7 mil společnosti Alžbětiny dráhy (Bud. L.). Nynější stav českých železnic jest následující: 1) c. k. rakouská státní dráha 50.30 mil z Podmokel

přes Prahu do České Třebové (priv. od 1. ledna r. 1855 a 28. dubna 1856). 2) c. k. privilegovaná jiho-severo-německá spojovací dráha 22 mil hlavní dráhy z Pardubic do Liberce a 5 mil poboční dráhy do Svatoňovic, akcijní kapitál, jmění 15,745,821 zl.) priv. od 15. června r. 1856) 3) c. k. priv. Ústecko-Teplická dráha, 2½ mil akc. kap. 2,100,000 zl. (priv. od 2. srpna 1856). 4) c. k. pr. Buštěhradská dráha 10·25 mil z Kralup do Kladna a z Kladna do Nučic a dolních Tachlovic, akc. kap. 2,520,000 zl. (priv. od 20. listop. 1855). 5) Liberecko-Žitavská dráha 3 míle až k hranici saské (priv. od 19. září 1857). 6) Česká západní dráha, vedoucí od bavorské hranice do Nýřan, akc. kap. 12 mil. zl. (priv. od 8. září 1859) bude 27 mil dlouhá a má býti do konce června r. 1862 dokončena, později pak se k ní připojiti má dráha do Chebu a do Budějovic; poboční dráhy ji spojují s blízkými doly uhelnými a železnými. 7) Státní dráha z Podmokel k hranici saské 1½ mil smlouvou z 31. pros. 1850 správě saské vlády ponecháno. 8) Koňská dráha z Budějovic do Lince 17 mil dlouhá, založená r. 1825, dohotovena v 1832 nejstarší dráha na pevnině evropské. 9) Koňská dráha z Prahy do Lán, 7¼ mil dlouhá, dohotovena r. 1836. Nová dráha stavěti se má ze Cvikova v Sasích přes Chomútov, Zdice, Příbram, Písek, Budějovice na Štokravu k Vídni. Taktéž vedena má býti dráha z Plavna v Sasích do Chebu, a toto město má býti také spojeno s Bavorsy, dosud se však neví, zdali půjde tato železnice ze Schwandorfu anebo z Amberka do Chebu. R. 1860 dopraveno bylo na Liberecko-Pardubické dráze 234,333 osob za 240,624 zl., r. 1861 osob 232,147, zboží pak 2,130,523 ctů za 456,883 zl., r. 1860 2,862,579 ctů za 643,680 zl., r. 1861 3,514,328 ctů, příjem obnášel téhož roku 982,774 zl.; na Ústecko-Teplické dráze 148,282 osob, r. 1861 151,333 osob a 6,767,352 ctů (příjem 294,547 zl. 94 kr. o 54,167 zl. 75 kr. více než r. 1860). Roku 1860 152,985 osob za 73,080 zl., zboží r. 1859 3,735,211 ctů, roku 1860 5,141,281 ctů za 167,300 zl., r. 1861 (od 1. ledna —30 listopadu 215,514 osob za 223,572 zl., zboží

3,231.549 ctů za 685.075 zl. na Ústecko-Teplické dráze 143.037 osob za 72.178 zl., zboží 6,238.816 ctů za 200.751 zl.; na Buštěhradské a Lánské dráze r. 1861 59.295 osob a 11,799.434 ctů, úhrnem za 704.364 zl. Na Budějovicko-Linecké dráze dopraveno r. 1843 2.379 osob, r. 1850 18.080. Na Pražsko-Lánské dráze dopraveno r. 1850 859.556 (675.503 ctů kamen. uhli.).

Plavba. V Čechách obnáší veškerá délka splavných řek 128 mil a 3.518°, trať splavná pak 56 mil 3500°. Noznost těchto řek po vodě obnáší po 10 mil 300 ctů, po 25 $\frac{3}{8}$ 600 ctů, po 19 $\frac{3}{4}$ 1000 ctů, po 1 $\frac{3}{4}$ 2500 ctů. Parníky splavují se doposud jen Labe, zvláště z Litoměřic. Po Labi upotřebuje se 15 $\frac{1}{2}$ mil od ústí Vltavy u Mělníka až k hranici saské; po Vltavě především trať z Prahy do Mělníka. Obchod jest dosti živý. Dopraveno bylo na těchto řekách r. 1846: 3,536.153 ctů, r. 1850: 2,386.270 ctů. R. 1822 založila se v Praze společnost paroa plachtoplavecká, která r. 1860 od 21. března do 7. prosince 5 parníky, 20 většimi a 41 menšimi loděmi 1,030.499 ctů zboží dopravila. Od Mělníka proti vodě není Labe pro plavbu důležité, zato Vltava mezi Prahou a Budějovicemi dosti značnému obchodu slouží. (Splavná jest Vltava z Vyššího Brodu až k ústí u Mělníka po 42 mil. Na upravení řečiště Labského od Mělníka, až na Česko-saské hranice vydáno r. 1860: 138.390 zl. (r. 1859: 98.575 zl.). V posledních 8 letech vydalo se úhrnem na upravení toho řečiště 853.984 zl. Délka břehů na rozličných místech upravených stavbami kamennými obnáší u Vltavy as 100.000, u Labe as 30.000°.

Pošty. Působení pošty v Čechách jest velmi značné; počítá se nyní as 20 rozličných poštovních linií a as 350 poštovních úřadů. Poštovní obchod jeví v psaních a v ostatních dopravených věcech vždy větší pokrok. R. 1860 dopraveno bylo 35,305.868 listů (r. 1859 jen 31,061.529), jízdní poštou 5,903.529 kusů hodnoty 890,355.457 zl. (r. 1859 5,416.708 kusů hodnoty 630,873.108 zl.), osob pak 64.855 (roku 1859 51.730). Na Prahu v tom ohledu připadá as jedna čtvrt. V prvním pololetí r. 1861 dopraveno

v Čechách 17,968.904 listů, 3,201.480 kusů hodnoty 550.324.715 zl., a 23.722 osob. Zajímavý jest výkaz o oběhu časopisů. V 1. pololetí r. 1861 dopraveno v Praze 2,230.749 výtisků listů vycházejících v Čechách, 494.100 výtisků listů vycházejících v ostatních zemích rakouských, cizozemských pak 101.404, úhrnem 2,826.253 výtisků; u ostatních poštovních úřadů 115.170 výtisků tuzemských, 120.000 z ostatních zemí rakouských, a 84.331 výt. listů cizozemských, úhrnem tedy 319.501, v Čechách tudíž 2,345.919 tuzemských, 614.100 z jiných zemí rakouských, 185.735 z cizozemska, úhrnem tedy 3,145.754 výtisků, mnohem více nežli za téže doby roku minulého. Příjmy pošt v Čechách obnášely r. 1860 1,898.286 zl., vydání pak 1,227.283 zl.

Telegrafy. R. 1860 počítalo se v Čechách telegrafů 141 mil délky, z nichž připadlo na trať od českomoravských hranic přes Prahu na Podmokly 42·1 m. od Ústí n/L. přes Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Aš k hranicím bavorským a saským 31·9, od Mariánských Lázní k Plzni 10·7, od Pardubic přes Liberec k saským a pruským hranicím 31·3, od Prahy přes Budějovice k rakouským hranicím (k Linči) 25.

VI. Obchod.

R. 1857 počítalo se českých 19.688 obchodníků a 15.164 pomocníků při obchodu. Nejznamenitější obchodní místa v Čechách, rovnající se velikým obchodním místům jiných zemí, jsou Praha, Liberec a Plzeň. R. 1859 obnášela hodnota dovozu zboží do Čech 49,025.951 zl., vývozu z Čech 45,735.576 zl. r. č., při čemž vybráno na clech při dovozu 2,626.211 zl., při vývozu 19.191 zl. R. 1858 obnášela hodnota dovozu zboží 64,426.262 zl., vývozu 37.977.695 zl., na clech vybráno při dovozu 3,874.805, při vývozu 17,596 zl. Zmenšení dovozu o 15,400.311 zl. hodnoty, týkalo se zlatých a stříbrných mincí (o 2,552.980 zl.), příze (4,717.086 zl.), železných šín (2,004.624 zl.), wagonů (1,471.500 zl.), tuků a olejů (1,004.447 zl.), strojů (660.780 zl.), železa (583.824 zl.), tkané-

ho a pleteného zboží (566.120 zl.). Zvýšení vývozu o 7,757.881 týkalo se ovčí vlny (o 1,420.490 zl.). Podle kategorií zboží připadlo r. 1859 na dovoz do Čech a vývoz z Čech: na osadnické zboží a jižní ovoce dovoz za 3,539.592 zl., vývoz za 7759 zl., na tabák a výrobky z tabáku dovoz za 382.333 zl., vývoz za 200 zl., plodiny zahradnické a polní dovoz za 3,862.642 zl., vývoz za 6,479.692 zl., zvířectvo dovoz za 685.797 zl., vývoz za 1,551.343 zl., plodiny zvířecí dovoz za 479.041 zl., vývoz za 1,170.246 zl., tuky a oleje dovoz za 1,117.337 zl., vývoz za 573.497 zl., nápoje a pokrmné věci dovoz za 286.994 zl., vývoz za 134.218 zl., palivo a stavivo dovoz za 527.991 zl., vývoz za 4,072.078 zl., zboží lékárnické, vonidla, barviny, třísloviny a chemické zboží dovoz za 6,034.072 zl., vývoz za 812,138 zl. kovy dovoz za 2,800.571 zl., vývoz za 1,737.280 zl., látky tkané a pletené dovoz za 11,174.356 zl., vývoz za 4,512.611 zl., příze dovoz za 8,767.803 zl., vývoz za 878.544 zl., zboží tkané a pletené dovoz za 1,173.080 zl., vývoz za 4,449.170 zl., zboží ze štětín, lýka, rokytí, slámy a papíru dovoz za 436.927 zl., vývoz za 388.779 zl., kože, kožišiny a kožišnické zboží dovoz za 2,065.970 zl., vývoz za 158.050 zl., zboží z kostí, ze dřeva, skla, kamene a hlíny dovoz za 1,322.929 zl., vývoz za 14,855.499 zl., zboží kovové dovoz za 1,020.649 zl., vývoz za 413.817 zl., pojezdni zboží dovoz za 221.300 zl., vývoz za 388.980 zl., stroje, mašiny a krátké zboží dovoz za 1,512.819 zl., vývoz za 1,208.636 zl. Výrobky chemické, barvinné, mastné a zápalné dovoz za 513.908 zl., vývoz za 1,397.987 zl., předměty literární a umělecké dovoz za 1,076.880 zl., vývoz za 590.035 zl., odpadky dovoz za 22.963 zl., vývoz za 5017 zl., úhrnem za 49,025.951 zl., takže na Čechy připadá mezi zeměmi rakouskými 18.22% veškeré hodnoty dovozu; vývozu úhrnem za 45,735.576 zl. aneb 15.62% hodnoty vývozu veškerých zemí rakouských. Hodnota vývozu zboží převyšuje tedy v Čechách dovoz v plodinách zahradnických a polních, ve zvířectvu, v plodinách zvířecích, v palivu a stavivu, ve zboží tkaném a pleteném, znamenitě ve zboží z kostí ze dřeva, skla, kamene a

hlíny, ve zboží pojezdům, ve výrobcích chemických barvinných, mastných a zápalných (rozžehadlech). Pro záležitosti obchodní a průmyslové zřízení obchodní a průmyslní komory a to v Praze pro kraj Pražský, Chrudimský a Čáslavský, v Liberci pro kraj Boleslavský, Kralohradecký, Jičínský a Litoměřický, v Budějovicích pro kraj Buděj. a Tábořský, v Plzni pro kraj Plzeňský a Písecký a v Chebu pro kraj Chebský a Žatecký. V Praze stojí v čele obchodnictva obchodní gremium.

Ústavy podporující obchod a průmysl jsou filiální eskomptní ústav rak. nár. banku v Praze, filialka rak. úvěrního ústavu pro obchod a průmysl; česká tržnice pro plodiny a výrobky a jiné ústavy, jichž jsme u spolků připomenuli.

VII. Církev.

Ohledem k správě církve kat. rozpadají se Čechy na 1 arcidiécesi (Pražskou) a 3 diécese (Litoměřickou, Kralohradeckou a Budějovickou), avšak arcidiécese Pražská zaujímá mimo Čechy ještě hrabství Kladské. R. 1862 počítá se v arcidiécesi Pražské 4 kapitoly (1 metropolitická u sv. Víta s 1 proboštem, 1 děk. a 10 kanovníky, a kolegiální kapitoly na Vyšehradě, v Staré Boleslavi a u Všech Svatých), 36 vikariátů, 3 proboštství, 2 arcijáhenství, 42 děkanství, 507 far (z nichž 21 v Praze), 1 administratura farní, 1 lokalie, 8 expositur, 9 zámeckých kaplanství, 388 kaplanů a kooperátorů (r. 1861; 391), a 9 administrátů kostelních, kněží světských 1056; v diécesi Litoměřické r. 1862 1 katedrální kapitola (1 děkan, 5 kanovníků), 26 vikariátů, 2 arcijáhenství, 31 děkanství, 371 far, 5 lokalit, 10 expositur, 15 zám. kaplanství, 1 resident, kněží světských vřbec 845; v diécesi Kralohradecké r. 1862 1 kapit. (1 děkan, 7 kan.), 31 vikariátů, 1 arcijáhenství, 30 děkanství, 385 far, 19 administratur, 13 kaplanství lokálních, 3 expos., 15 kapl. zám., kněží světských vřbec 873; v diécesi Budějovické 1 kapitola (1 děkan, 5 kanovníků), 34 vikariátů, 1 proboštství, 2 arcijáhenství, 37 děkanství, 365 far, 4 administratury, 8 loka-

lí, 2 expositury, 7 resid., 13 kapl. zámeč. Řeholníků bylo r. 1862 v arcidiec. Pražské: 663, z nichž 497 kněží, v 1 klášteře maltezáků (30 kn.), 1 klášt. křižovníků (76 kn.). 2 klášt. premonstráků (173) 2 kl. benediktinů (32), 5 kl. piaristů (30), 2 kl. dominikánů (13), 1 kl. minoritů (6), 2 kl. august. (9), 11 kl. frant. (54), 6 kl. kapucínů (31) a 1 kl. milosrdných bratří (43); řeholnic v arcidiecési Pražské bylo 219; v 1 kl. angl. panen (18), 1 kl. uršulinek (35), 1 kl. alžbětinek (34), 1 kl. karmelitánek (15), milosrdných sester 79, školských sester 12, terciánek 26. V diecési Litoměřické je r. 1862 řeholníků 184: řádů cisterciáckého (1 kl.), jezuitského (1 kl.), piaristického (3), dominikánského (1), augustinského (4), františkánského (4), kapucínského (6); řeholnic 73 řádů alžbětinek (1 kl.), milosrdných sester (8 kl.), sester školských (2 kl.). V diecési Králohradecké bylo t. r. 117 řeholníků řádů: premonstráckého (2 kl.), benediktinského (1), piaristického (2), jezuitského (1), augustinského (1), mariánského (1), františkánského (1), kapucínského (2), milosrdných bratří (2), řeholnic 49: z řádů uršulinského (1), školských sester (3), milosrdných sester (1). V diecési Budějovické bylo téhož roku řeholníků 117: řádů cisterciáckého (1 kl.), piaristického (1 kl.), augustinského (2), mariánského (1), františk. (3), kapuc. (2); řeholnic pak 40: řádů milosrdných sester (3), školských sester (3).

Evangelíci helv. vyznání mají v Čechách 1 superintendenci a 3 seniorství (Pražské, Poděbradské a Chrudimské). Pražské seniorství má 12 sborů, Poděbradské 12, Chrudimské 14, úhrnem s 36 faráři. Evangelíci augšburského vyznání mají v Čechách 1 superintendenci (s 3 seniorstvími: Pražským, severním a jižním, a 14 sbory) a inspektorství Ašské s 3 parochiemi, úhrnem 9 farářů. K povšechnému přehledu podáváme zde následující úplný výkaz z r. 1857: V Čechách byly 1 arcibiskupství řím. kat., 3 biskupství ř. k., 2 superintendence, 7 kapitol (s 48 členy), 1781 farností kat., 45 evangel., 82 lok. kaplanství, expos. atd., 5 seminářů (s 332 chovanci), 3436 duchovních ř. k. a 55 evangelických; výnos prebend obnášel 1,231.787 zl. (913.575 zl. vlastních důchodů,

318.212 zl. dotací erární), klášterů 108 (1081 řeholníků, 381 řeholnic) s výnosem 280.431 zl. (238.292 zl. vlastních důchodů, 42.139 zl. dotací erární) 1 polní superior a 10 kat. polních kaplanů.

VIII. Školství.

a) Národní školy. R. 1860 bylo v Čechách 3741 katol. škol národních (r. 1850: 3522), mezi těmi bylo 36 hlavních škol pro chlapce s nižšími reálkami a 16 bez nižších reálék, 36 hlavních škol pro chlapce a dívky a jen 4 pro dívky, úhrnem tedy 91 hlavních škol (r. 1850 57). Triviálních škol bylo 3650 (r. 1850: 3421), z nichž 18 pouze pro chlapce, 59 pouze pro dívky, 3416 pro oboje pohlaví a 157 pomocných škol, které nebyly podle pravidla zřízeny. Přihlíželi se k řeči, tož bylo 1914 českých, 1635 německých škol, ostatní byly míchané. Ve spojení s těmito školami bylo 96 dívčích škol pro vyučování ženským pracím a 12 živnostnických škol pro učeníky. Školy se pilně navštěvovaly, neboť ze 629.400 k návštěvě školní povinných dítek navštěvovalo školu skutečně 610.980 dětí (tedy 97·0%, r. 1841: 94·3, r. 1850: 93·4) a sice 307.448 kat., 2557 evang. a 3228 žid. chlapců, pak 292.721 kat., 2136 evang. a 2890 žid. děvčat. Nejpriznivější jest v tom ohledu poměr v Praze, kdežto, přičtou-li se také dítky venkovské v Praze školu navštěvující, o 4% více dítek školu navštěvuje nežli k návštěvě povinnou jest; pak následuje kraj Litoměřický, kdežto též počet školu navštěvujících dítek o něco větší jest, nežli počet k této návštěvě povinných, naproti tomu jest počet navštěvujících menší v Žateckém a Chebském kraji o 1%, v Jičinském o 2%, o něco více nežli o 2% v Kralohradeckém kraji, skorem o 3% v Boleslavském a více než o 3% v Chrudimském, o 4% v Budějovickém a Čáslavském, více než o 4% v Plzeňském, skorem o 5% v Pražském a Tábořském a přes 6% v Píseckém. Avšak skorem všude se u porovnání s návštěvou za předešlých let počet školu navštěvujících dítek znamenitě rozmnožil. Ve školách těchto vyučovalo 1245 katechetů, 3271 učitelů, 2454

podučitelů, 35 učitelek, 18 podučitelek a 123 učitelek ženských prací. Čekatelů bylo 116 duchovních a 592 světských. Mezi školními budovami jest 3176 škol ve vlastních staveních, 393 jsou v najatých a ostatní v místnostech zdarma přenechaných.

V opakovacích hodinách vyučovalo se r. 1860 na 3651 školách a ze 258.956 k navštěvování tohoto opakovacího vyučování povinných žáků navštěvovalo vyučování skutečně 240.395. Co se v tom ohledu týče poměru v jednotlivých krajích, nenavštěvovalo opakovací vyučování z povinných k tomu dětí: v Litoměřickém kraji více než 1⁰/₀, v Žateckém skorem 2⁰/₀, v kr. Hradeckém skorem 4⁰/₀, v Chebském a Jičínském více než 4⁰/₀, v Chrudimském skorem 6⁰/₀, v Čáslavském a Plzeňském skorem 7, v Boleslavském více než 7, v Pražském 9, v Tábořském 11, v Budějovickém 13, v Píseckém 14 a konečně v Praze skorem 21⁰/₀.

Při velkém počtu jsou zvláštní školní knihovny (při 940 školách), v kterých je v celku 116.787 děl čítajících 176.375 svazků. Počet školek čili štěpnic při školách národních vzrostl již na 855.

Střední školy. a) Gymnasií bylo r. 1861 :

Gymnāsium	světských učitelů	duchov- ních učit. ních učitel.	veřejných žáků	privati- stů	žáků podle národnosti
Praha, Staré Mst.	19	3	474	23	469 Č. 28 N.
„ Nové Měst.	8	12	538	39	254 Č. 311 N. 9 Maď. 3 Vl.
„ Malá Stran.	18	2	429	28	233 Č. 222 N.
Budějovice .	4	10	388	35	238 Č. 185 N.
Králové Hradec	14	1	416	17	383 Č. 50 N.
Jičín.	13	2	325	18	331 Č. 12 N.
Litomyšl . . .	4	8	333	2	210 Č. 125 N.
Cheb	11	3	268	4	11 Č. 261 N.
Jindř. Hradec	13	2	332	1	293 Č. 40 N.
Písek	13	2	423	77	464 Č. 36 N.
Plzeň	2	13	325	—	163 Č. 162 N.
Litoměřice. . .	14	1	367	1	78 Č. 190 N.
Klatov	6	8	312	24	266 Č. 70 N.
Č. Lípa	12	8	289	6	44 Č. 251 N.
Žatec	5	9	204	1	47 Č. 158 N.
Most.	—	12	173	4	29 Č. 148 N.
Chomútov . . .	2	12	240	3	8 Č. 235 N.
Rychnov	2	6	151	—	115 Č. 36 N.
Ml. Boleslav . .	2	6	179	6	137 Č. 48 N.
Něm. Brod . . .	1	6	137	2	130 Č. 9 N.
Broumov	2	8	123	3	71 Č. 55 N.
Benešov	—	6	146	—	118 Č. 28 N.
Slané	2	3	57	—	54 Č. 3 N.
Úhrn 23	167	143	6629	294	4146 Č. 2765 N.
	310		6923		9 Maď. 3 Vl.

Mezi těmi gymnasiemi je 17 vyšších a 6 nižších (v Rychnově, v Ml. Boleslavi, Něm. Brodě, Broumově, Benešově a v Slaném). Z duchovních učitelů bylo 16 kněží světských, 59 piaristů, 16 cisterciáků, 28 premonstráků, 16 benediktinů, 8 augustinů. Podle tříd rozdělili se žáci následovně: v I. 1416 veř. 153 priv., v II. 1249 veř. 55 priv., v III. 1000 veř. 51 priv., v IV. 879 veř. 15 priv., v V. 657

veř. 6 priv., v VI. 564 veř. 1 priv., v VII. 473 veř. 8 priv., v VIII. 391 veř. 5 priv. Naproti minulému roku přibýlo žáků 389. Podle náboženství bylo žáků katol. 6318, 228 evang. a 377 židů. Vyučovací řeč valně převládala německá, ačkoli v tomto školním roce popřáno i češtině opět rozsáhlejšího užívání; prohlášeno totiž 10 gymn. za česká (Benešov, Nēm. Brod, Jičín, Mladá Bol., Král. Hradec, Jindř. Hradec, Písek, Praha (Staré Město), Rychnov a Slané, 6 za německá (Česká Lípa, Broumov, Most, Cheb, Chomútov, Žatec), a 7 za utrakvistická (Budějovice, Klatovy, Lito- měrice, Litomyšl, Plzeň, Malá Strana (Praha), Nové Město (Praha). — Školného platilo se r. 1861 43.770 zl., osvobozených od platu bylo 2348. Příjímacích tax platilo se 2484 zl. 90 kr.

Ve spojení s gymnasiemi jsou sbírky přírodovědecké, kabinetů fyzikální a knihovny.

b) Samostatných reálních škol bylo v Čechách r. 1861: 8.

Reální škola	světských učitelů	duchovních učitelů	veřejných žáků	privátních	žáků podle národnosti
Praha, česká .	22	1	524	29	547 Č. 5 N.
„ německá	17	1	443	8	230 Č. 219 N. 2 Pol.
Liberec . . .	9	6	405	14	126 Č. 293 N.
Rakovník . .	6	5	319	2	208 Č. 113 N.
Loket . . .	11	2	231	2	13 Č. 220 N.
Budějovice .	4	1	214	—	114 Č. 100 N.
Kutná Hora .	11	1	411	15	402 Č. 24 N.
Písek . . .	11	1	363	—	363 Č.
Úhrnem 8	91	18	2910	70	2003 Č. 974 N. 3 Pol.
		109	2980		

Z těchto byly všechny vyšší reálky mimo Budějovickou. Jakožto vyučovací jazyk převládal jazyk německý. Školného platilo se 22.955 zl., tax přijato 4403 zl.

Polytechnický zemský ústav v Praze. Jestli to ústav zemský, jenž se udržuje pod správou výboru zemského z fondů zemských, a o jehož obnovené zřízení vzhledem na učení samo a provedení rovnoprávnosti se nyní jedná a přípravy se činí, aby zemský sněm o tom rozhodnouti mohl. R. 1860—1 učilo na tomto ústavu 9 veřejných řádných profesorů, 1 provisorní a 1 mimořádný, pak 6 učitelů, 1 privátní docent a 8 adjunktů, úhrnem 26. Účelům vědeckým slouží bibliotéka, sbírka modelů a kabinet pro geometrii, fysikální kabinet, technologická sbírka, architektonický kabinet, chemické labororium a kabinet modelů hospodářských, kabinet naturálií a zboží, a konečně mechanická dílna. Přednášek bylo oznámeno 42 (mezi nimiž 3 české), v přípravném ročníku 5. Studujících bylo na počátku r. 1860—1 707, t. 162 řádných, 93 mimořádných a 2 hosté; r. 1861—2 úhrnem 805 (68 na přípravě), z nichž 587 Čechů, 7 Poláků, 203 Němců, 8 Maďarů. V přípravném ročníku zapsáno bylo r. 1861: 80, úhrnem tedy 787. Nadací pro studující na technice zvláště určených je 7.

Universita pražská. R. 1860—1 učilo na bohoslovecké fakultě 7 řádných profesorů, 1 suplent, 2 docenti a 2 adjunkti, na právo- a státovědní fakultě 10 řádných profesorů, 4 mimořádní pr. a 3 soukromí docenti; na lékařské fakultě 13 řádných profesorů, 8 mimořádných, 10 docentů a 14 asistentů; na filosofické fakultě 18 řádných profesorů, 6 mimořádných, 4 docenti, 6 učitelů, 1 adjunkt na hvězdárně a 3 asistenti, dohromady tedy na všech 4 fakultách mimo akad. kazatele 48 řádných profesorů, 18 mimořádných, 1 suplent, 19 soukromých docentů, 6 učitelů, pak 20 adjunktů a asistentů. Služební plat všech těchto učitelských sil obnášel 105.420 zl. r. č. V zimním běhu bylo na universitě 172, v letním 159 zvláštních přednášek, mezi nimiž je na ten čas českých: na fakultě theol. 1, na právnické 6, na lékařské 4, na filosofické 6, a

I polská, ostatek jsou mimo některé latinské posud všechny přednášky jen německé. K podpoře účelů universitních sloužila o. kr. universitní knihovna s 130.000 svazky a rukopisy, 19 sbírek učitelských pomůcek a lékařské kliniky, na něž náklad obnášel 32.000 zl. r. č. V zimním běhu bylo zapsáno na universitě dohromady 1285 (945 řádných) studujících, mezi nimiž 29 cizinců a 81 pomocnic porodních. Z těchto posluchačů bylo 113 na bohoslovecké, 614 na právnické, 218 na lékařské a 340 na filosofické fakultě. V letním běhu bylo zapsáno v celku 1122 studujících, z těch 900 řádných a sice bylo 106 na bohoslovecké, 547 na právnické, 185 na lékařské a 284 na filos. fakultě. Mimo to navštěvovalo během r. lékařské kliniky na čas 200 cizozemských lékařů. Podle národnosti bylo mezi studujícími v zimním běhu zapsanými 664 Čechů, 11 Poláků, 14 Jihoslovánů, 570 Němců, 15 Itáliánů a 11 Maďarů. V obou bězích bylo na universitě 62 cizozemců. Zaplacené kolejní platy obnášely v zimním běhu 16.425 zl., v letním 13.628 zl. Nadací požívalo 146 studujících; nadací tato obnášela 17.719 zl. 55 kr. Za doktory bylo povýšeno kandidátů na bohoslovecké fakultě 1, na právnické 27, na lékařské 46 a na filosofické 5. V běžícím roce 1861—2 ohlášeno bylo českých přednášek mezi 187 jen 22. Náklad na universitu obnášel r. 1857 krom theologické fakulty 102.128 zl., suma stipendií 14 918 zl. za rok.

Ostatní ústavy vyučovací.

Theologické ústavy jsou v Litoměřicích, v Králové Hradci, v Budějovicích, a v Teplé. Profesorů bylo r. 1861 na ústavu Kralohradeckém 5, alumnů 63, na Budějovickém 6 uč., 75 alumnů, na Litoměřickém r. 1857 7 uč., 82 alumnů, v Teplé (domácím studium Premonstráků) 3 uč., 10 alumnů. Mimo to jest v Praze semenišťe srbskoluzické s 2 prof. a 45 alumnů.

C. k. hornická akademie v Příbrami měla r. 1857: 7 učitelů (3 prof., 3 adj. a asist., 1 pr. docent), 33 studujících (1 Němce, 30 Čechů, 1 Poláka a 1 Maďara), 18 stipendistů (3.600 zl.). Náklad

obnášel 12.498 zl. K této je přidána nižší hornická škola k vzdělání kovkopů-lezců, na níž se vyučuje česky i německy. R. 1857 měla 2 učitele a 42 žáků. — Hospodářských škol jest posud nedostatek; dosavad jsou jen 2 zřízeny, rolnická škola v Rabíně (v Píseckém kraji), česká, a hospodářská škola v Libverdě u Děčína (v Litoměřickém kraji) německá. Rabínská škola měla r. 1857 3 třídy, 5 učitelů, 100 žáků (96 Čechů a 4 Němci, z nich 13 stipendistů (700 zl.), náklad obnášel 9.094. Libverdská škola byla r. 1860 navštívena 906 žáky. K praktickým cvičením slouží dvůr Rabínský a Libverdský. Libverdská škola dělí se na vyšší (2 běhy) a na nižší oddělení (3 běhy). — Lesnická škola v Bělé (v Bol. kraji), byla otevřena r. 1855 se 4 učiteli, počítá s něm. vyuč. jaz. 2 běhy, měla r. 1857 74 žáků (43 N. 29 Č.). — Při universitě Pražské založena jest škola pro báby, česká a německá s 3 učiteli, ježto počítala r. 1857 224 navštěvovatelek (149 Češek, 75 Němkyň), z nich 57 stipendistek (1828 zl.). — Ústavů pro umění a hudbu bylo r. 1857 15, předně akademie společnosti vlasteneckých přátel umění v Praze s 5 učiteli a 81 žáky, konservatorium hudby v Praze s 15 učiteli a 144 žáky obojího pohlaví, a ústav pro kostelní hudbu v Praze se 4 učiteli a 170 žáky, pak 12 soukromých hudebních ústavů. — Ústavů obchodnických bylo 7, vyšší obch. ústav v Praze s 14 prof. a 186 žáky, nedělní obch. škola v Praze s 8 uč. a 610 žáky, 3 soukromé obch. školy v Praze s 26 uč. a 167 žáky, gremiální škola v Plzni s 2 uč. a 23 žáky, a grem. škola v Liberci s 4 uč. a 60 žáky.

Ze zvláštních ústavů připomínáme: Průmyslní školu v Praze se 4 uč. a 1009 žáky, sirotčinec u sv. Jana Křt. v Praze s 12 uč. a 89 žáků (1860), sirotčinec pro Vlchy s 9 uč. a 17 žáků (1860), pak 9 soukromých vyučovacích ústavů s 65 uč. a 364 žáky, soukromé ústavy v Ústí nad Orlicí a v Pardubicích. Pro pohlaví ženského v Praze: školu spolku dám se 7, školu v klášteře uršulinek s 15, školu v ústavu anglických panen s 13, 30 soukromých ústavů s 163 vyučujícími, v Kutné Hoře školu uršulinek s 15

vyuč. a více než 1000 žáček, a v Ml. Bol. soukromý ústav. Pro oboje pohlaví pak v Praze: ústav pro hluchoněmés 13 učitelí, 48 žáky a 53 žačkami (1860), ústav vzdělavací pro slepé s 13 uč. se 17 žáky a 16 žačkami (1860), 3 soukromé ústavy s 6 uč. 39 žáky a 36 žačkami. Vojenských škol bylo r. 1857 v Čechách: škola pro dělostřelce v Praze s 1 řed. 10 uč. a 120 žáky (104 Slované), vyšší vychovací ústav v Kutné Hoře s 1 řed. 10 uč. a 206 žáky (136 Slovanů), nižší vychovací ústav v Josefově s 1 řed. 7 uč. a 100 žáky (56 Slov. a 43 Němců).

Opatroven pro dítky bylo r. 1857 v Čechách 24 (4 v Praze) s 57 uč., 3212 dítkami a nákladn 11.773 zl.

Spolky pro vyšší vzdělání. R. 1857 počítalo se jich 15, z nichž bylo v Praze 13, mezi nimi kr. česká společnost věd (123 členů, nákl. 1269 zl.), společnost kr. Česk. musea s odbory archeologickým, přírodovědeckým a literárním, kterýžto poslední pod jm. *Sbor pro vědecké vzdělání řeči a literatury české* řídí Matice t. pokladnici na vydávání českých knih. Museum samo čítá 405 členův, vydává ročně 5466 zl., udržuje knihovnu čítající přes 100.000 svazků, mezi nimiž mnohé rukopisy drahocenné a vzácné spisy zvl. české a přírodnické, pak bohatou sbírku přírodnickou, starožitnickou, mincovní a důležitý archiv. Přírodovědecký spolek Lotos (385 členů, nákl. 341 zl.), c. k. vlast. hosp. spol. (559 členů, nákl. 28.028 zl.), a její odbory: pomologická spol. (128 členů, nákl. 2377 zl.), ovčácká jednota (187 členů, nákl. 343 zl.), zahradnická společnost (516 členů, nákl. 6319 zl.), jednota česk. lesníků (1322 členů, 4167 zl. nákl.), podle níž povstala v nejnovější době jednota statkářů českých k udržování lesnické školy v Bělé. Jednota průmyslná (i. 1857 měla jmění 6573 zl., r. 1860: 400 členů, jmění 30.496 zl., dle výpočtu r. 1861 příjmů 5125 zl., vydání 4989 zl., r. 1862 jest členů přes 900. Záložná jistina české průmyslové školy 12.775 zl., německé 3617 zl.). Jednota vlast. přátel umění (6331 členů, nákl. 39.186 zl.), jednota pro zvelebení hudby (120 členů, nákl. 12.054 zl.), spolek pro zvel. hudby církevní (283 členů, 1811

zl.), ceciliánský spolek (327 členů, nákl. 1016 zl.), humanistický hudební spolek Žofinská akademie, pak spolek pro mužský zpěv, spolek pro vojenskou hudbu a za nejnovější dohy zpěvácký spolek Hlahol v Praze a hojnost zpěváckých spolku na venkově, v Liberci průmyslná jednota (84 členů, 304 zl.) a přírodověd. společnost (61 členů, 73 zl.).

IX. Časopisectví.

Až do měsíce června 1862 vycházelo v Čechách dohromady 70 novin a časopisů (37 českých a 33 německých). Z toho počtu jich přišlo na Prahu 45 (30 českých a 15 německých). Politických listů vycházelo v Praze 12, totiž 8 českých (denně: *Národní listy*, *Hlas*, *Pražské Noviny*, *Pražský Posel*, *Pozor*, *Čas*; týhodně: *Obecné Listy*, *Humoristické Listy* obrázkové) a 4 německé (*Prager Zeitung*, *Tagesbote aus Böhmen*, *Morgenpost*, *Bohemia*, všechny denně). Z ostatních 22 českých časopisů v Praze vycházejících bylo 5 církevních (kat.: *Casopis katolického duchovenstva*, *Blahověst*; evaug.: *Hlasy ze Siona*, *Hus*, *Evangelické Noviny*); 2 paedagogické (*Skola a Život*, *Přítel zvířat*), 5 vědeckých (*Casopis Musea království Českého*, *Živa*, *Památky archaeologické a místopisné*, *Casopis lékařů českých*, *Právník*), 4 průmyslní a živnostnické (*Noviny hospodářské*, *Pokrok hospodářský*, *Listy živnostenské*, *Zlaté dno*), 1 hudební (*Dalibor*), 2 belletristické (*Rodinná kronika* obrázková, *Lumír*), 2 satyrické (*Břežle*, *Kovář*, oba obrázkové); 1 modní (*Lada*). Nepochitické německé časopisy vycházely v Praze následující: *Centralblatt für die gesamte Landeskultur*, *Erinnerungen*, *Lochners Geschäftsblatt*, *Österreichisches Gewerbeblatt*, *Prager Handelsblatt*, *Lotos*, *Medicinische Monatschrift für Homöopathen*, *Vereinsschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde*, *Vierteljahrschrift für praktische Heilkunde*, *Wochenblatt für Land-, Forst- und Hauswirthschaft*, *Stenographische Zeitung*, dohromady 11, z nichž jediný belletrický, 3 vědecké, ostatní se směrem praktickým. Z českých nepolitických ča-

sopisů Pražských vycházelo jich jednou týhodně 7, dvakrát týhodně 1, jednou měsíčně 1, dvakrát měsíčně 2, třikrát měsíčně 3, čtvrtletně 3, osmkrát do roka 2, ostatní v jiných neb neurčitých lhůtách; z německých jednou týhodně 2, dvakrát týhodně 1, třikrát týhodně 1, jednou měsíčně dva, dvakrát měsíčně 2, čtvrtletně 1, v neurčitých lhůtách 2.

Mimo Prahu vycházelo časopisů českých 7, vesměs nepolitických, z nichž 2 (*Školník a Pěstoun moravský*) paedagogické, 1 belletristický obrázkový (*Obrazy života*), ostatní belletristicko-lokální, vesměs třikrát za měsíc. Německých časopisů vycházelo mimo Prahy 18, z nichž jeden politický (*Reichenberger Zeitung*) denně, ostatní, větším dílem lokální a oznamovatelské, v rozličných lhůtách.

X. Ústavy společenské opatrnosti, k zaopatření zdraví, bezpečnosti; pak ústavy dobročinné, v prospěch chudoby, zaopatřovací, pojišťovací a úvěrní.

Řízení zdravotnictví v Čechách náleží místodržitelství (stálé zdravotní komisi, protomedikátu), jemuž podřízeni jsou lékaři krajští a okresní jakož i státem ustanovení ranhojičové a báby. R. 1857 počítalo se v Čechách 732 lékařů (19 vojenských), 795 ranhojičů, 4296 bab. — Očk o v á n í. R. 1860 bylo v Čechách 793 lékařů očknjících, v 6643 místech očkováno 155.973 osob; neočkovaných zůstalo 1669 osob k očkování schopných. V průměru očkoval jeden očkující lékař 196 osob; průměrně se počítá, že se z 482 osob očkovaných a z 6 neočkovaných jedna na neštovice roznemohla, a že z 10.389 očkovaných jedna osoba zemřela na neštovice, kdežto naproti tomu z 25 neočkovaných osob jedna na neštovice zemřela. Přeočkováno bylo t. r. 233 lékaři očkujícími v 1244 místech 32.475 osob. — N e m o c n í c bylo r. 1857 v Čechách 78 s 2907 postelmi, v nichž přijato 22.858 nemocných (11.702 mužsk., 11.156 žensk.), z nichž zemřelo 2422. K ústavům zdravotním slušno připočísti i lázně léčivé, jichžto množstvím země Česká po celém světě slyne; my

zde jen o návštěvě nejdůležitějších mezi nimi položiti můžeme. R. 1861 bylo v Karlových Varech 6615 stran aneb 9625 osob (připočtením jen po kratší čas pobývších 13.343 osob); v Teplici bylo t. r. 5557 stran aneb 7925 osob, v Mariánských Lázních bylo t. r. 3134 stran aneb 4388 osob (vesměs 5320 osob). — Do blazince v Praze, jediného v zemi, přijato t. r. 893 osob (502 m., 391 ž.), zemřelo jich 113. — Do porodnice v Praze, jediné v Čechách, s 245 postelemi, přijato t. r. 2957 rodících; zemřelo 126 matek, mrtvězrozených dítek bylo 119, po porodu zemřelo 158 dítek. — V domě nalezenců v Praze zaopatřeno bylo t. r. 2682 dětí, zemřelo jich 1167; mimo dům zaopatřeno 7162 dětí, na něž vydáno 136.237 zl., zemřelo jich 1416. — Opatřoven počítalo se r. 1857 v Čechách 373, v nichž opatřeno 4707 osob (1886 m. 2821 ž.), zemřelo jich 345. — Ústavů pro chudé bylo t. r. v Čechách 1332, poděleno bylo 41.224 osob (14.842 m., 26.382 ž.), úhrnem sumou 346.715 zl. (na 1 prům. 8 zl. 25 kr.).

Opatřovací ústav pro propuštěné kárance a zanedbané děti nalézají se v Praze; spolek, jenž jej vydržuje, čítal r. 1857 338 účastníků, opatřilo se tam t. r. 41 opatrovanců (jmění obn. 6086 zl.), příjmy 3204, vyd. 3118 zl. Polepšení výtržníků společenských věnován též ústav polepšovací a spolu nutná pracovna v Praze, zřízená pro pohlaví mužské i ženské a vydržovaná z fondů zemských pod správou zemského výboru. Pro polepšení kněží zřízen od biskupstva českého ústav u sv. Jiří v Praze.

Věznice nalézají se u soudův hrdelních pro lehčí trestance; těžké žaláře jsou ve dvou zemských trestnicích u sv. Václava v Praze a v Kartouzích u Jičína. Počet všech u prvních instancí odsouzených zločinců obnášel r. 1859 v Čechách 3351. Mezi nimi bylo 49 pro urážku J. Vel., 52 pro urážku členů cís. domu, 7 pro rušení veřejného pokoje, 14 pro povstání a zbouření, 183 pro veřejné násilí, 18 pro rušení náboženství, 40 pro vraždu, 17 pro zabití, 2221 pro krádež, 362 pro podvod, ostatní pro jiné zločiny

V oboru hmotném, zvláště vzhledem k opatření a sbírání kapitálův a úspor na podání potřebného

úvěru, slouží společenstvu v Čechách rozličné ústavy úvěrní a spořicí. V nejnovější době hlavně působením české žurnalistiky zřizují se všude po Čechách zvláště v městech české národnosti záložny měšťanské a řemeslnické, pomáhající měšťanům úvěrkem společným přispíváním. V Praze mimo to je zvláštní ústav zápůjční pro řemeslnictvo. Úvěrku domácímu pomáhají zvláště blahodárně spořitelny, jaké se nacházejí v Praze, v Litoměřicích, Liberci, Budějovicích, Plzni, Chebě, Děčíně, Mostě, Chomútově, Teplicích, Ml. Boleslavi, Jáchimově, Trutnově, Vrchlabí, Příbrami, Kadani, Kutné Hoře, v Č. Lípě, Táboře, Chrudimi, Šluknově, Sřibře, Něm. Brodě a v Jičíně. Největší rozměry má spořitelna v Praze (založená r. 1825), jejížto zvláštní jmění (fond záložní) obnášel koncem r. 1861: 1,834 965 zl., a v níž jmění 87.275 vkladatelů obnášelo na počátku r. 1861 25,651.448 zl. 33 kr., k čemuž téhož r. od 40.579 účastníků vloženo bylo 5,624.227 zl. 81 kr. Vedle Pražské nejznamenitější jsou spořitelna Liberecká a Budějovická, v nichž vklady 1 mil. převyšovaly, pak Litoměřická a Chebská. Vůbec počítalo se v Čechách ku konci r. 1851 52.494 účastníků ve spořitelnách, koncem r. 1860 114.126, vkladů 1851 18,705.890 zl., r. 1860 30,603.476 zl.

Ústavy pojišťovací rozmnožily se v nejnovější době znamenitě, berouce sobě úkoly nejrozmanitější, jako pojištění proti škodám z ohně, krupobití, povodně, pak též proti nedostatkům způsobeným starobou, bezdělností, nemocí atd. Vzájemný poj. ústav proti škodám způsobeným ohněm v Praze (zal. 1827) jest jediný, kterýž v Čechách povstal, koncem r. 1859 počítal pojištěného kapitálu 38,104.830 zl. a vyplatil t. r. 167.756 zl. Vedle toho ústavu, jemuž přáteli by bylo většího účastenství a jakéhos obnovení, mají 4 Terstské, 4 Vídeňské, 1 Peštská, 1 Drážďanská a 1 Lipská společnost hlavní agentury v Čechách. Mezi ústavy pojišťujícími opatření starých vdov atd. mají nejrozsáhlejší filiálky v Čechách vídeňské ústavy Austria a Kotva.

Vedle těchto obecných ústavů jsou četné soukromé spolky pro opatření vdov a sirotků zvláště

jistých stavů, jako při hornictví, při železnici, pro služebnictvo a dělnictvo rozličných závodů hospodářských a průmyslových, pensijní fond pro vdovy členů fakulty právnické, lékařské, členův zemského divadla atd. V nejnovější době povolením místodržitelstva od 31. bř. 1862 povstal *Svatobor*, spolek k podporování spisovatelův českých, rodin jejich i k oslavení památky jejich.

Úvěrních ústavů domácích na ten čas v Čechách ještě není, vyjma českou tržnici (*Productenhalle*) v Praze, kteráž prodej plodin hospodářských obstarává, hospodářům na ně půjčky dává a vůbec též některé kreditní operace činí. Národní bank vídeňský a kreditní ústav vídeňský mají v Praze veliké a výnosné filiálky. Nyuí se jedná právě u zemského výboru o zřízení hypotečního banku pro celé království a o proměnění kontribučenských a špejcharních fondů v ústavy úvěrní pro menší hospodáře. Také bursa má vstoupiti brzo v plnou činnost v Praze.

XI. Správa zemská.

Správa zemská vykonává se v rozličných odvětvích dle rozličně rozdělených krajů neb okresů. V celém království Českém řídí veškeré záležitosti správy politické c. k. místodržitelství v Praze. V týchže záležitostech podřízeny jsou mu: Pražský magistrát pro hlavní město Prahu, pak 13 krajských úřadů, pro každý kraj jeden, majících v čele svém krajského presidenta. Témto jsou podřízeni úřadové okresní ve 207 okresích, jež jsme vypočetli zejména tam, kde jsme lidnatost země udali. Kraj Budějovický má 15 okresů a 478 katastrálních obcí, kraj Boleslavský 17 okr., 523 k. o., kr. Chrudimský 12 okr., 571 k. o., kr. Čáslavský 14 okr., 794 k. o., kr. Chebský 19 okr., 752 k. o., kr. Jičínský 16 okr. 515 k. o., kr. Kralohr. 13 okr., 522 k. o., kr. Litoměř. 19 okr., 1614 k. o., kr. Plzeňský 18 okr., 928 k. o., kraj Písecký 13 okr., 796 k. o., kr. Pražský 20 okr., 996 k. o., kr. Žatecký 15 okr. 605 k. obcí, kr. Tábořský 16 okr. a 825 k. obcí, úhrnem tedy 207 okresů a 8919 kat. obcí.

Městské zastupitelstvo Prahy má v čele

1 purkmistra a 1 náměstka purkmistrova, pak 90 obecních starších co zástupců vší obce, z nichž se ke správě věcí obecních, zvláště jmění obecního, volí městská rada sestavená z 24 členův. Pod řízením purkmistra zvoleného úřaduje též magistrát hlav. města Prahy, sestavený z rad a jiných úředníkův od obce placených, kteří obstarávají jmenem obce tak řečený přenešený obor činnosti, zvláště záležitosti obecní policie, ač pro jiné úkoly veřejné policie je zvláštní policejní ředitelstvo pro Prahu a nejbližší okolí.

V záležitostech soudních podřízeny jsou Čechy (dle nejvyššího rozhodnutí od 14. září a 26. listopadu 1853 a 5. března 1854) vrchnímu zemskému soudu v Praze, od něhož jde odvolání k nejvyššímu soudu ve Vídni. Pod vrchním soudem českým stojí 16 soudů první instance; zemský soud a obchodní soud v Praze, 14 krajských soudů, kteříž spolu těžší věci trestní soudí, a pak soudové okresní, kteříž jsou buď delegováni (17), neb samostatní (6) aneb smíšení t. j. taková, kde okresní úřad spolu záležitosti soudní spravuje a spolu okr. soudem se zove. V Pražském kraji 1 zemský soud v Praze, obchodní soud v Praze, 3 deleg. soudy, samostatný okresní soud v Karlíně a 19 okr. úřadů, v Budějovickém kraji 1 krajský soud v Buděj., 1 okresní soud v Jindřichově Hradci a 13 okres. úřadů, v Píseckém kraji 1 krajský soud v Písku a 12 okr. úřadů, v Plzeňském kraji 1 krajský soud v Plzni, 1 okresní soud v Klatovech a 16 okr. úřadů, v Chebsk. kraji 1 krajský soud v Chebu a 18 okresních úřadů, v Zateckém kraji 1 krajský soud v Mostu a 14 okr. úřadů, v Litoměř. kraji 2 krajské soudy v Litoměřicích a v Č. Lípě a 17 okr. úřadů, v Boleslavském kraji 2 krajské soudy v Mladé Boleslavi a v Liberci a 15 okr. úřadů, v Jičínském kraji 1 krajský soud a 15 okr. úř., v Kralohr. kraji 1 krajský soud v Králové Hradci, 1 okresní soud v Rychnově a 11 okr. úřadů, v Chrud. kraji 1 krajský soud v Chrudimi, 2 okresní soudy ve Vysokém Mýtě a v Litomyšli a 9 okr. úřadů, v Čáslavském kraji 1 krajský soud v Kutné Hoře, a 13

okr. úřadů, v Tábořském kraji 1 krajský soud v Táboře a 15 okr. úřadů; úhrnem v Čechách 1 zemský, 19 kraj. a okr. soudů a 187 okr. úřadů, jež spolu soudní záležitosti spravují. — V záležitostech manželských rozhodují zvláštní duchovní soudy. Pro záležitosti obchodní a směnečné ustanoveny jsou u soudův první instance senáty obchodní, pro záležitosti horní senáty horní v Mostě, Plzni a v Kutné Hoře. Jakožto vyšetřovací soudy pro zločiny a přečiny zřízeny jsou zemský soud Pražský, krajské soudy a 23 okr. úřadů. — Vrchní důchodkový soud pro Čechy nachází se v Praze. V místě každého okr. finančního, tedy v každém kraj. městě nachází se jakožto soud v záležitostech přestupků důchodkových 1 důchodkový okresní úřad. — V soudních záležitostech vojenských podřízeny jsou Čechy zemskému voj. soudu v Praze, pak plukovním soudům a auditoriátům. — V Praze nachází se advokátní komora. Advokátů je v Praze 69, v ostatní zemi 98, notářů v Praze 12, v ostatní zemi 167.

Ve finančních záležitostech stojí Čechy (podle nejv. usnešení od 26. čna a 19. čce 1849 a 9. led. 1850) pod finančním zemským ředitelstvím, jemužto podřízeny jsou finanční prokuratura v Praze, 14 finančních okresních ředitelství v Praze a v krajských městech, berničná administrace pro Prahu a Vyšehrad, archiv katastrálních map a 14 katastrálních inspekcí, 207 berničních úřadů, v každém totiž okresu po jednom, a mimo to jeden berničný úřad pro Prahu, zemská hlavní kasa v Praze a sběrací kasy na venkově. V Praze zřízen jest loterní úřad pro Čechy s 480 loterními kolekturami. V Sedlci u Kutné Hory je zvláštní správa tamní fabriky na tabák. V hornických záležitostech zřízeny jsou horní hejtmanství, jimž náleží propůjčování hor a dolů a vybírání horní daně (posud horního desátku), jichž jest v Čechách pět: v Chomútově (s horním komisariátem v Teplicích a Slavkově horním), v Kutné Hoře (s komisariátem v Budějovicích), v Plzni, Loktě a v Praze. Vrchní horní úřady v Jáchimově a v Příbrami s podřízenými úřady mají úkol spravovati hornické závody korunní a sluší pod mi-

nisterstvo financí, ješto hornická hejtmanství co úřady správy politické podřízeny jsou místodržitelstvu. V poštovních záležitostech podřízeny jsou Čechy poštovnímu ředitelství v Praze, jemuž se podřizují hlavní poštovní úřad v Praze, filiální poštovní úřad na Malé Straně a na nádraží, poštovní ambulance mezi Prahou a Podmokly, 8 poštovních úřadů, 145 pošt. úřadů s pošt. stacemi, 198 poštovních expedicí. Záležitosti stavitelské spravuje zemské stavitelské ředitelství, jemuž podřízeny jsou krajské a okresní stavitelské oddělní úřady (vždy pro několik okresů dohromady). Záležitosti vojenské spravují zemské generální komando v Čechách s 3 sekcemi, zemský vojenský soud v Praze, pak komanda pevností a měst v Praze, Josefově, Králové Hradci, Terezíně a v Chebu, konečně ředitelství pro jednotlivá oddělení vojenská. V policejním ohledu podřízena Praha s okolím policejnímu ředitelství v Praze. Tak též nachází se štáb žandarmerie (2. pluk) pro Čechy v Praze.

XII. Finance.

Příjmy státní obnášejí v Čechách podle nejnovějšího rozpočtu 45,081.800 zl., výdání 9,279.800 zl.; zbývá tedy z Čech čistý přebytek k zapravení výdajů veškeré říše 38,202.000 zl. Čechy jsou tedy druhá země, která na zapravení státních potřeb veškeré říše nejvíce přispívá. Hlavní odvětví státních důchodů v Čechách vynášejí: Daň z pozemků 12,631.200 zl., daň ze stavení 2,608.000 zl., daň z výdělku 1,299.300 zl., daň z dědictví 8000 zl., daň z příjmů a jiných druhův důchodů 1,005.000 zl., obecná daň potravní 10,216.000 zl., cla 2,789.700 zl., tabák 5,345.300 zl., kolky 1,989.300 zl., taxy a poplatky 3,583.300 zl., loterie 1,254.300 zl., pošty 754.700 zl., mýta 662.000 zl., puncování a cimentování 5000 zl., státní statky a lesy 470.800 zl., hornictví 355.800 zl., fiskus a odúmrť 12.000 zl., přebytky z fondu náboženského, školského a studijního 36.400 zl., příspěvky z rozličných jiných fondů 42.100 zl., konečně rozličné menší důchody 13.600 zl.

Co se týče *vydání*, tož připadá na Čechy z rozpočtu státního ministeria úhrnem 4,613.200 zl., ministeria financí 2,806.400 zl., m. spravedlnosti 1,410.200 zl., m. policie 172.700 zl., kontrolních úřadů 277.300 zl., ostatní menší vydání 181.800 zl.

Pod správou výboru zemského stojí následující fondy: *A)* domestikální fond, jehož základní jmění obnáší 6,230.993 zl. r. č. s ročním důchodem 245.163 zl. (stav kasovní ku konci března 1861: 2,035,778 zl.). *B)* Nadací obory Bubenečské, zakladní jmění 130.461 zl. (kasovní stav 5.486 zl.). *C)* Nadací hr. Straky pro studující, zákl. jmění 1,522.876 zl. (kas. stav. 937.470 zl.). *D)* Nadací císaře Leopolda pro dívky, jmění 93.382 zl. (kas. stav 94.837). *E)* Fond dobrovolných střelců s fondem ku podporování vojinů k výdělků neschopných, zákl. jmění 118.695 zl. (st. kas. 114.080 zl.). *F)* Úvěrní fond 7,710.418 zl. *G)* Zemský fond (koncem října 1860), příjem 12,195.499 zl., vydání 10,255.310 zl., přebytek 1,940.189. Stav jmění: *a)* fond zemský v užším smyslu 2,162.655 zl., *b)* domestikální fond 5,663.107 zl., *c)* fond porodnice 92.347 zl., *d)* fond nalezců 226.821 zl., *e)* fond blazinec 342.389 zl., *f)* fond nutné pracovny 193.679, úhrnem 8,680.998 (stav kasovní koncem břez. 1861: 3,785.198 zl.); *g)* fond vyvazovací měl jmění 49,735.352 zl., a dluhů 48,714.395, přebytek 1,020.957 zl. a po srážce úroků i nedoplatku na annuity 391.424, přebytek 629.533 zl.

Erární dluh český na 1 $\frac{3}{4}$ % obnášel při konci dubna 1861: 961.306 zl., na 2%: 5,040.478 zl.; na 2 $\frac{1}{2}$ %: 1,645.814 zl. Slosováním zmenšil se dluh od října 1860 do dubna 1861 o více nežli o 1 mil. zl. Platné komorní dluhy u zemské pokladnice na 73% byly: 6399 zl., na 5% 7452 zl. Vyvazovací dluh král. Českého obnášel při konci dubna 43,928.490 zl. Přebytky z fondu vyvazovacího obnášely téhož času 17,065.142 zl.

Pro kontrolu úřadův zvláště v ohledu na výdaje zřízena pro celě království státní účtárna, jejíž sídlo je v Praze.

XIII. Výbor zemský.

Vedle úřadův od vlády zřízených působí výbor zemský, jemuž vykázána ústavou rozsáhlá moc a činnost, neboť on je na mnoze ústrojem výkonným samosprávy zemské; on spravuje jmění zemské a všeliké fondy i nadace na mnoze svrchu uvedené, on vede z plnomocenství sněmu dohlídku na samosprávu obcí, zvláště vzhledem jmění obecního, on spravuje činnost fondu vyvazovacího, ústav polytechnický, divadlo německé a české a jiné ústavy užitečné a vzdělávací nákladem země udržované nebo podporované, on vykazuje dotace na všeliké potřeby zemské a připravuje pro sněm návrhy zákonův a všelikých jiných usnešení sněmovních.

V čele výboru zemského v království Českém stojí nejvyšší maršálek zemský od krále jmenovaný, kterýž je po čas sněmu jeho předsedou. Místopředseda sněmu též od krále jmenovaný není mocí úřadu svého členem výboru zemského, k němuž náleží toliko 8 výborův, z nichž dva volí ze středu svého poslanci velkostatkářův, 2 poslanci měst, 2 poslanci obcí venkovských a 2 konečně celý sněm. Zálčitosti výboru pokud jsou důležitější vyřizují se sborně, a při poradách přednáší každý výbor věci a návrhy náležející do jeho odboru, kterýchž je rovněž 8. Do 1. odboru náležejí na ten čas nadací a všeliké dobročinné ústavy zemské, do 2. záležitosti osobní úřednictva zemského a intendantce něm. divadla, do 3. věci hospodářské, stavby, pak platy zemské na přípreže, postrk a opatrování nemocných; do 4. ústav polytechnický, ubytování vojska, věci obchodní a živnostní, ochrana branie zemských a blazinec; do 5. dlužní a úvěrní záležitosti země, přírážky a podatky zemské, hudebné, komunikace zemské, nutná pracovna a intendantce českého divadla; do 6. záležitosti katastru a dělení gruntů, věci školní, rekrutování, knihovna, archiv a dějepis zemský; do 7. správa statků nadacích a fondům Štrakovu, Gerstnerovskému a dobrovolnickému, náležejících, vzdělávání země a věci církevní; do 8. vyvazovací fond

zemský a domestikální, kasovní záležitosti, pak úvěrek gruntovní a věci právní. Záležitosti volební a obecní rozděleny jsou mezi všemi odbory dle krajův. Jakož ústavní život na základě ústavních zákonův teprva se vyvinuje, je mnohá stránka oprávněnosti výboru zemského posud neurčita a s vládou sporná. Zvláště neví se ve mnohé věci posud, jak daleko bude sahati moc vykonávací zřízencův sněmovních v oněch věcech, v nichž moc zákonodárná vyhražena zastupitelstvu země.

XIV. Ústava.

Ústava země České, jakož celé ústavní a státní právo koruny České nedá se přehlédnouti pojednou, aniž poznati z jediné listiny státní, onof je posud, ano právě nyní více než kdy před tím, v době vyvinování a ustalování se, onof závisí zároveň od síly a činnosti živlův politických v zemi samé jakož od poměrův k veškerenství říše Rakouské posud neustálených. Hlavní základové nynějšího práva ústavního v Čechách, jsou sice *diplom od 20. října 1860* a *cis. patent od 26. února 1861* s volebními řády k němu přináležejícími, avšak tyto samy nejsou spolu v úplné shodě a předce mají toliko pospolu a ve spojení sloužiti za základ ústavního práva, neboť sám patent od 26. února klade sobě v úvodu svém za účel podati toliko řád a způsob provedení práva uděleného diplomem, kterýmžto se moc zákonodárná mezi mocnářem a sněmy dělí, a tudíž podstata toho, což se obecně konstitucí jmenuje, buď zcela nově zakládá neb aspoň obnovuje. Odvolává se takto k diplomu potvrzuje patent od 26. ún. též zásady v tomto vyslovené, kterýmiž mocnář za svou povinnost uznává šetřiti spomínek, právních názorů a právních nároků všelikých národů rakouských jakož i práv i zvláštního postavení jednotlivých království a zemí, a měniti v nich jen tolik, kolik nynější poměry časové a skutečné potřeby veškerého mocnářství nutně vymáhají.

Zároveň odvolává se diplom k starším základním zákonům říše o posloupnosti a hlavně k pra-

gmatické sankci, kterouž se nedílnost říše a dědičnost její i v ženské posloupnosti rodu Habsburského ustanovila, a s právy i svobodami jednotlivých království a zemí v souhlas uvedena byla, když od sněmův chorvátského, uherského, českého, moravského a jiných uznána jest. Dále uznává týž diplom za povinnost panovnickou moc říše Rakouské upevniti rukojemstvím práv trvajících, jasných a nepochybných, jakýmiž zve instituce a právní poměry takové, kteréž jsou zakořeněny v historickém vědomí práva a v rozdílnosti království a zemí v říši Rakouské nedílně spojených.

Z toho patrnó, že diplom uznává historické právo a zvláštní právní osobnost jednotlivých království a zemí, a sám patent od 26. ún. nepopírá historického práva jednotlivých zemí, ano praví v čl. III., že se práva a svobody sněmův posud stavovských nikoli rušiti nemají, ale že se mají toliko s potřebami celého mocnářství v souhlas uvésti, a pokud toho poměry nynější vymáhají, vyvinouti i přetvořiti.

Jelikož úplné říšské radě (do §. 14) právo náleží většinou dvou třetin hlasů svých změny v základních zákonech od 26. ún. žádati — plyne z toho, že tyto ovšem měniti a vyvinovati se mohou, patrnó tedy, že zákonové od 26. ún. o sobě nemohou býti považovány za ústavu konečnou a nezměnitelnou, a jelikož mají býti toliko vyvedením diplomu, nemohou míti plnou platnost a váhu, leč ve spojení s diplomem.

Tento zas klada sebe sám za stálý i neodvolatelný základní zákon říše Rakouské, potvrzuje staré historické právo jednotlivých království a zemí, pokud s ním v odporu nestojí, v plné míře.

Z toho plyne, že k úplnému poznání ústavního a státního práva rak. třeba poznati netoliko patent od 26. ún. 1861 a diplom od 20. října 1860, ale i starší základní a ústavní zákony těchto zemí a jich historické vyvinutí.

Již původní ústava vlasti České nebyla nikterak absolutní; bylat to monarchie obmezená, utvořená dle podoby staroslovanského zřízení rodinného, v němž vládli synové dědinami vespolek, vládky si z rodu vyberouce, neb jakož jednotliví rodové volili vládky

své, tak všichni rodové v národě representovaní svými vládami a lechy povolávali k vládě volbou knížete z rodu panujícího, kterého z dědicův téhož rodu za nejschopnějšího pokládali. Nejvyšší kníže ten, později král zvaný, závisel ve všem zákonodárství i soudství od svolení sněmu obecného. Břetislav proměnil svobodnou volbu v poslušnost dle staršinství a král Přemysl Otakar I. konečně ustanovil poslušnost v rodu svém po prvorozenství. Avšak obecné mínění starodávním podáním zděděné, že národu náleží knížete sobě voliti, udržovalo se přes všechny tyto změny a všechna tato ustanovení a vystupovalo později dlouho ještě na jev a domáhalo se platnosti, zvláště kdykoli nebylo dědice mužského v rodu panujícím. Mezi tím počínali se patriarchální řádové původního slovanského státu v Čechách měniti, tu názory západního křesťanského světa vůbec, s nimiž zvláště za Otakara II. domácí živlové ostrý boj podniknouti musili, tu zvláště zaváděním do země řádů manských, jakýmž se v té době, zvláště pro časté styky s národem Německým, národ Český uhnouti nemohl. Když konečně s Janem Lucemburským i dynastie německá do Čech povolána, při níž se ovšem o pilném šetření práv národu a sněmu v poměru k panovníkovi pochybovati mohlo, dali sobě Čechové od krále Jana zvláštní kapitulací zachování starých práv zemských slíbiti, kterouž obmezení moci královské v Čechách ponejprv formálně a diplomaticky vysloveno a zjištěno jest. Karel IV. snažil se ústavnímu právu v zemi vlastním řádem zemským novou formu udělit, ale nemohl mu proti starému podáním stvrzenému řádu a zřízení zemskému platnost zjednati. Za krále Vladislava II. teprva ustanovil sněm obecný uvéstí staré obyčeje veřejného práva v řádný kodex a zřídil k tomu ze sebe zvláštní komisi, jejíž referent, důmyslný Albrecht Rendl z Oušavy, zřízení zemské spolu s právem zemským v určitou soustavu uvedl. Toto zřízení zemské od krále i od sněmu přijaté bylo odtud základem ústavy státu Českého a všeho veřejného práva v něm; ono sloužilo nejedné ústavě v jiných zemích za vzor, i zachovalo se co do podstaty své v platnosti až do bitvy bělohorské.

Na základě této ústavy povolán rod Habsburský svobodnou volbou na trůn Český, na tuto ústavu zavázal Ferdinand I., přijav zvolení za krále, přísahou svou sebe i potomky své.

Když potomek jeho Ferdinand II. s většinou sněmu českého přišel ve spor o význam práva veřejného, o práva svá v poměru k právům stavův, a když z toho válka se vyvinula, tu Ferdinand obdržev vítězství, nechtěl se více spokojiti právem svým ústavním a nepochybným, ale uživ příležitosti a práva silnějšího, zrušil ústavu a odňal práva zděděnou ústavou pojištěná i stavům věrným, jenž práva svého nikterak pozbyti nemohli, ješto ovšem měl právo pokoriti mocí stavy, odbojué a přinutiti je k uznání práva toho, kteréž dle téže ústavy, již byl přísahou ztvdil, držeti mohl a měl. Na to vládnuv několik let neobmezeně, vydal r. 1627 obnovené zřízení zemské, kterýmž zákonodárná moc stavů zrušena, a toliko v *poradnou* proměněna, ač právo sněmu vzhledem povolování daní uznáno. *Deklaratoria* Ferdinanda III. navrátila sněmům opět některá nepatrná práva. Od tud až do r. 1848 zůstalo obnovené zřízení Ferdinandovo spolu s řečenými deklaratorii hlavní pramenem veřejného a ústavního práva v Čechách. Zanedbáním stavů a zmaháním se bureaukracie i centralisace tratilo se jádro ústavy stavovské vždy více, zvláště od dob Marie Teresie, kteráž samostatnou dvorskou kancelář pro země koruny České s dvorskými kanceláři jiných zemí spojila a vůbec moc úřadův vládních více rozšiřovala i sestřeďovala, kterýž směr zachovávan v nemenší míře i za syna jejího císaře Josefa. Jen péče, kterou oba tito panovníci jinak o dobro lidu vedli, byla příčinou že se jim toto obmezování samosprávy zemské s počátku za zlé nekladlo. Císař Josef chtěl dokonce se svoláváním sněmův přestati a nedal se ani v Čechách ani v Uhřích za krále korunovati. Za pozdějších panovníků živořilo zřízení stavovské, až konečně v pátém desetiletí tohoto století práva svoje více ceniti se jalo a jim pravý význam přiřkládati počalo. Přišel konečně rok 1848, kterýž pobouřil všechny národy evropské. I náš národ počal se opět dovolávati většího politického ži-

vota a zvláště z hlavního města království vyslána deputace četná k trůnu královskému, odkudž přinesla patent od 8. dubna 1848, kterýmž zemi České větší míra samosprávy opět pojištěna, zřízení zvláštního místodržitelství s ústředními, sněmu zemskému odpovědnými úřady, slíbeno a bližší spojení s Moravou až do vyjednávání obou sněmův českého i moravského odloženo jest. Zároveň rozšířen starý stavovský sněm dvěma deputovanými z každého vikariátu. Bouřlivé události té doby nedaly sněmu tomu ve skutek vejíti. Důvěrníci národu Českého povoláni na sněm do Vídně, aby zde s ostatními národy se smluvili o budoucí ústavu, kteráž by se měla dáti celé říši a tudíž také všem zemským ústavám za míru a základ sloužiti. Císař pán chtěl přijmouti ústavu vypracovanou od zástupců národů. Ale ze smlouvy této mezi národy a s korunou sešlo, aniž byl tudíž povstal nový poměr práva z usnešení, a když ani ústavy oktroyované říšská i zemská ve skutek nevěšly, zůstalo právo ústavní v stavu pochybném až do vydání *diplomu od 20. října 1860*, kterýmž historické právo království Českého opět pojištěno a jemu opět větší samospráva slíbena. Diplom tento měl dojítí vyvedení *patentem od 26. ún. 1861* a volebními rády téhož dne vydanými. Tito dva zákonové pro celou říši Rakouskou vydání jsou ovšem spolu pramenem veřejného práva pro ni a tudíž i pro království České, kteréž jest částí oné.

Hlavní známky *diplomu*, kterýž vydán k upravení vnitřních státopravních poměrů mocnářství, a k němuž náleží *cis. manifest* od téhož dne, jsou: 1) že uznává právo historické a rozdílnost i právní osobnost rozličných království a zemí, jakož vůbec klade na státní právo jich důraz od delšího času nevidaný; uznává je a snaží se toliko je s právem dynastie, pojištěným pragmatickou sankcí, pak s nedílností, mocností a časovými potřebami celé říše vyrovnati a v souhlas uvésti.

2) Vyslovuje zřetelně zásadu, že právo zákonů dávatí, měniti a rušiti bude od mocnáře a následníků jeho konáno již jen spolupůsobením zákonně svolaných sněmů zemských, a vzhledem těch věcí, jichž

se týče, spolupůsobením rady říšské složené z poslův od sněmů k ní vyslaných.

3) Vzhledem poměru zákonodárství říšského k zemskému klade pravidlo, že a) náležejí k radě říšské toliko věci všem zemím říše společné, zejména míra a způsob konání povinnosti válečné, zavádění nových a zvyšování starých daní obecných, státní dluhy, monopoly, vůbec záležitosti finanční celé říše, pak záležitosti mincovní, celní a obchodní jakož i úvěrní a bankovní, pak pošta, telegrafy a železnice.

b) Všecky záležitosti zejména nevytčené mají náležeti zákonodárství zemskému.

c) Císař pán vyhradil si právo učiniti od tohoto pravidla výjimku v ten způsob, že může záležitosti, kteréž nejsou předmětem plné říšské rady a po dlouhý čas ve všech neuherských zemích říše stejným společným zákonodárstvím řízeny byly, též i na příští předkládati společnému rozhodnutí říšských rad ze zemí neuherských, když toho potřebu uzná aneb když toho sněmové těchto zemí žádati budou.

4) Vzhledem obecných práv politických pojišťuje diplom rovnost občanů před zákonem, svobodné konání náboženského vyznání, všech občanů bez rozdílu stavu stejné právo k úřadům a stejnou povinnost k placení daně i k službě vojenské.

Při zákoně od 26. února sluší znamenati hlavně to: První částí jeho je sám patent, obsahující ústavní zákony všeobecné; druhá část podává zákon o zastoupení veškeré říše t. j. radě říšské, kteráž se v skutku ve třetí části svolává. Ve čtvrté části vyslovuje se zrušení stálé a rozšířené rady říšské, v páté podává se statut nově zřízené rady státní. — Dále patří k patentu od 26. února všechna zřízení zemská spolu s volebními řády pro sněmy zemské, kteráž téhož dne vydána byla, z nichž ona mají obsah téměř doslovně stejný. Pověděli jsme již s předu, že si patent únorový hned v úvodu svém vytknul úkol podati způsob a řád k provedení diplomu říjnového; pročez ustanovuje společné zastoupení celé říše a pak oznamuje současné vydání zemských řádův, majících pro každou zemi moc základního zákona státoprávního, jimiž dle vysloveného úmyslu zákono-

dárcova práva a svobody věrných stavův dle poměrů a potřeb nynější doby vyvinouti, přetvořiti a se zájmy veškeré říše v souhlas uvéstí se mají. Toliko státopravní poměr Dalmatska zůstává se v pochybnosti. Ve článku VI. pak prohlašuje se za ústavu říše nikoli snad tento patent sám, nýbrž s o u b o r všech těchto zákonův t. j. diplom říjnový, jenž dle ducha a vlastního slova obsahuje též všecko právo historické, pokud se s ním srovnáti dá, staré ústavy uherských zemí v nově v platnost uvedené, až potud pokud diplomu neodporují, a konečně všechny základní zákony neb řády zemské dne 26. ún. vydané úhrkem; a jen všechny tyto zákony vespolek mají býti považovány za základ státního práva v říši Rakouské.

Zastoupení říše má se dle patentu únorového diti říšskou radou, sestavenou ze dvou komor, panské totiž od císaře jmenované a poslanecké od sněmův zemských přímo volené. — Sněm český má posílati do domu poslancův 54 zástupcův. Kdyby se volba tato skrze sněm provésti nemohla, vyhrazuje si císař právo naříditi ji přímo v okresích volebních.

Úkol plné říšské rady ustanovuje se v týchž mezích jakož byl vytčen v diplomu.

Vedle plné říšské rady založena však patentem únorovým nově užší říšská rada výhradou, kterouž si byl učinil mocnár v diplomu v ten smysl, že když toho potřebu uzná, takové záležitosti, kteréž posud pro neuherské země společně vyřizovány a rozhodovány byly, dále u přítomnosti říšských rad toliko oněch neuherských zemí vyřizovati se mají.

V patentu únorovém činí se tato možná výjimka pravidlem a stálou institucí nazvanou *užší říšská rada*. Této užší říšské radě náleží „následovně“ (jak praví patent) rozhodovati o všech věcech, kteréž nejsou ve článku 10. vyhrazeny moci úplné rady, aniž zachovány zemskými řády sněmům zemským.

Kdekoli by byla pochybnost a spor o kompetenci užší říšské rady v poměru k sněmu zemskému, rozhoduje císař.

Patent únorový odchyluje se teda od diplomu říjnového v podstatných punktech některých, najmě

v tom, že onen ustanovil za pravidlo, že všechny předměty plně říšské radě nevyhrazené přísluší samosprávě sněmův, ješto patent únorový naopak ustanovuje, že náleží užší radě říšské, co není vyhrazeno buď plně radě anebo výslovně sněmům zachováno. Z toho patrně, že samospráva zemí a sněmův v patentě únorovém v užší míru uvedena jest, a že porady říšských rad zemí neuberských tam jen co možnost, co právo mocnářovi pro případ vyhrazené, zde stálou a nutnou institucí ústavní se staly.

Na místě říšské rady, kteráž měla dle úmyslu císařského, vysloveného 20. října, obsahovati 100 členův od sněmů zemských poslaných, přišlo veliké těleso zákonodárné, složené ze dvou komor, z nichž jedna má míti 343 poslanců a druhá neurčitý počet členů od císaře ustanovených (na ten čas). Historické rozdílnosti a zvláštních práv jednotlivých zemí, i státoprávních poměrů jejich, na něž klade diplom váhu podstatnou, patent únorový nevelmi si všímá, ješto všem královstvím a zemím doslovně stejné rády udílí.

Řád zemský pro království České ustanovuje následující: Království České zastupuje sněm zemský (§. 1.). Práva zastupitelstva zemského vykonává buď sněm sám anebo výbor zemský (§. 2.). Sněm český má 241 členův, mezi nimiž jsou arcibiskup a tři biskupové zemští a rektor vysokých škol pražských moci svého úřadu, 70 poslancův velkostatkářů, 87 poslancův jistých měst a míst průmyslných a komor obchodních a 79 poslanců jiných obcí království Českého (§. 3.). Činnost sněmu zvoleného trvá na 6 let, leč by král sněm rozpustil. Týž čas trvá úřad maršálka, spolu předsedy, místopředsedy sněmu, od krále jmenovaných, pak též výboru zemského od sněmu zvoleného (§. 4., 6. a 10.). Sněm se shromažďuje z pravidla jednou do roka asice v hlavním městě Praze, a poslanci hlasují jen osobně, nejsouce poutáni instrukcemi voličů (§. 7. a 8.).

Výbor zemský (viz o něm svrchu) je správní a výkonný orgán zastupitelstva zemského (§. 11.).

Zákonodárná moc náleží sněmu dle míry vy-

tknuté v diplomu. On volí 54 členův do domu poslanického říšské rady, a sice dle zákona o zastupitelstvu říšském a dle předpisů volebního řádu připojeného k řádu zemskému.

Návrhy zákonův zemských činí buď vláda neb sněm sám, a mají-li se státi zákony, třeba uzavření jich sněmem i sankce zeměpána (§. 17.).

Za záležitosti samosprávy zemské prohlášeny jsou (v §. 18.): Vzdělání země i veřejné stavby a všeliké ústavy dobročinné, na něž z prostředkův zemských náklad se vede. Zkoušení rozpočtů i účtův zemských, ustanovení daní a přírážek pro potřeby zemské, upotřebení úvěru zemského, správa jmění zemského a všeliké řádné i mimořádné výdaje zemské. Dále přísluší sněmu zemskému v mezích zákonů všeobecných všeliká ustanovení ve věcech obecních, církevních a školních, pak vzhledem k přípřeží, ubytování a opatření vojska a ustauovení vzhledem jiných předmětů blahobytu a potřeb země se týkajících, které se sněmům poukáží. Konečně má sněm (dle §. 19.) právo raditi se a návrhy činiti vzhledem působení všeobecných zákonův na blaho země a vzhledem vydání nových zákonův všeobecných, kterýchž blaho země žádá, a činiti návrhy o všech předmětech, o nichž ho vláda požádá. Sněm se stará o zachování všelikého jmění zemského a fondů i ústavů z jmění zemského založených nebo udržovaných, spravuje totéž jmění i dlužní záležitosti země České, pak fond zemský i vyvazovací (§. 20. a 21.).

Sněm rozhoduje o tom, jakou cestou se všeliká vydání zemská zapraviti mají, když základní jmění k tomu nestačuje, a protož může činiti k dauím říšským přírážky 10% a s povolením zeměpána i vyšší, a má se mu za příčinou dohledu a spolupůsobení při rozvrhování i vybírání daní jistý vliv pojistiti zvláštními zákony (§. 24.).

Ve věcech obecních náleží mu zvláštní moc zákonem obecním blíže určená (§. 23.).

Sněm ustanovuje všecko úřadnictvo k vykonávání samosprávy zemské potřebné a k tomu cíli zemskému výboru podřízené, a ustanovuje jich platy (§. 25.). Organem sněmu v konání věcí správných

jemu příslušících je výbor zemský, kterýž jej také ve všech věcech právních zastupuje a všechna práva někdejšího výboru stavovského vykonává a věci pro sněmovní porady připravuje, a jemuž stran všeho řízení jeho zvláštní instrukce dáti může (§. 26—32; viz ostatně *Výbor zemský*).

Posezení sněmu řádně svolaného, jež maršálek ustanovuje a řídí, odbývají se z pravidla veřejně a s hlasováním ústním; o nich se předkládají předmětové k poradě, buď co předlohy ministerstva skrze maršálka neb co předlohy výboru zemského nebo zvláštní komise ze sněmu zvolené nebo co návrhy jednotlivých poslanců; maršálek ustanovuje pořádek, v jakém se v poradu vzítí mají.

Místodržitel a komisaři od něho zřízeni mohou na sněmě mluvití kdykoli se jim zdá, a však hlasovati mohou toliko, když jsou spolu členy sněmu. Maršálek může vyžádati od rozličných úřadův vyslance, kteříž by mohli podati vysvětlení sněmu potřebná. Posezení sněmu je platno jen když je v něm nad polovici členův přítomno a jen nadpoloviční většina hlasův dodává ustanovení jich platnosti, při změnách v řádu zemském pak jen většina dvou třetin (§. 38). Všecka jednání sněmu předkládají se králi protokolem. Se zastupitelstvími jiných zemí nesmí si sněm dopisovati aniž ohlášení vydávati aneb deputace přijímati. Vzhledem voleb samých vydán k řádu zemskému zvláštní řád volební pro sněm český, jehož hlavní ustanovení jsou tato:

I. O okresích volicích a o místech, v kterých se voliti má.

§. 1. V příčině volení poslanců z třídy držitelů velkých statkův jest veškeré království České jediným okresem volicím. Volení koná se v Praze, hlavním městě zemském.

§. 2. Volicové poslanců z třídy držitelů velkých statkův dělí se na dva sbory voliců, z nichž jeden činí držitelé statků, do desk zemských neb lenních vložených a svazkem fideikomisním zavázaných, kteří mají právo voliti, druhý pak činí všichni ostatní držitelé velkých statků, kteří mají právo do sněmu voliti.

Volicímu sboru držitelů statků fideikomisních přísluší voliti šestnáct poslanců, volicímu sboru ostatních držitelů velkých statků náleží voliti poslanců čtyři a padesát.

§. 3. V příčině volení poslanců měst a průmyslových míst činí hlavní město zemské Praha pět okresů volicích; tato města činí každé o sobě jeden okres volicí: a) Liberec s Kristianštatem, b) Plzeň, c) Budějovice, d) Cheb, e) Kutná Hora, f) Česká Lípa, g) Rumburk, h) Písek, i) Karlín, k) Smíchov; města níže položená činí vždy dohromady jeden okres volicí:

- l) Jilové, Vyšehrad, Kostelec nad Černými lesy a Benešov;
- m) Mělník, Brandýs nad Labem a Roudnice;
- n) Příbram a Březová hora;
- o) Slané, Louny a Rakovník;
- p) Hořovice, Beroun, Radnice a Rokycany;
- q) Krumlov, Kaplice, Nové Hrady a Vyšší Brod;
- r) Třeboň, Lišov a Týn nad Vltavou;
- s) Jindřichův Hradec a Bystřice;
- t) Mladá Boleslav a Nymburk;
- u) Mnichovo Hradiště, Turnov a Bílá voda;
- v) Fridland, Neustádl a Chrastava;
- w) Jablonec, Hodkovice a Smržovka;
- x) Kolín, Poděbrady a Kouřim;
- y) Čáslav, Chotěboř a Golčův Jeníkov;
- z) Německý Brod, Polná a Humpolec;
- aa) Chrudim a Heřmanův Městec;
- bb) Pardubice, Chlumeč a Holice;
- cc) Vysoké Mýto, Skutče a Hlinsko;
- dd) Litomyšl a Polička;
- ee) Landškroun, Ústí nad Orlicí a Česká Třebová;
- ff) Asch a Rossbach;
- gg) Kraslice, Neydek a Schönbach;
- hh) Vilštejn, Kinšperk a Haslov;
- ii) Karlovy Vary a Jáchimov;
- kk) Planá, Tachov, Stříbro a Sandov;
- ll) Loket, Slavkov, Schönfeld a Bečov;
- mm) Jičín a Nový Bydžov;
- nn) Lomnice, Nová Paka a Sobotka;
- oo) Vrchlabí, Lanov a Hostinné;

- pp) Roketnice a Jilemnice;
 qq) Trutnov, Brounov a Police;
 rr) Hradec Králové, Jaroměř a Josefov;
 ss) Dvůr Králové, Náchod a Hořice;
 tt) Rychnov, Žamberk, Kostelec nad Orlicí a Dobruška;
 uu) Litoměřice a Lovosice;
 vv) Teplice a Ústí nad Labem;
 ww) Děčín, Podmokly, Česká Kamenice a Chřibská;
 xx) Cvikov a Mimoň;
 yy) Haida, Kamenná Šenava, Plottendorf a Parchen;
 zz) Šluknov, Ehrenberg a Hanšpach;
 aaa) Warnsdorf, Franzensthal Starý a Nový, Floriansdorf a Karlsdorf;
 bbb) Mikulášovice, Zeidlery a Krásná Lípa;
 ccc) Starý Georgswald a Königswald;
 ddd) Klatovy a Domažlice;
 eee) Strakonice, Sušice a Vodňany;
 fff) Vimperk, Prachatice a Volary;
 ggg) Most, Bílina a Horní Litvínov;
 hhh) Žatec a Kadaň;
 iii) Chomútov, Weipert a Přísečnice;
 kkk) Tábor, Kamenice a Pelhřimov.

Za volicí okresy města Prahy o sobě prohlašuje se patero okresů volicích, ježto ustanoveny jsou statutem obecním tohoto města, daným dne 27. dubna 1850, v §. 44.

§. 4. Praha, hlavní město zemské a města, ježto sama o sobě činí okres volicích, jsou zároveň místy volicími těchto okresů.

V okresích volicích, ježto složeny jsou ze dvou neb z více měst a průmyslových míst, jest místem volicím každého okresu ono místo, kteréž v předešlém paragrafu tu, kde se ustanovuje každý okres volicích, první jest položeno.

§. 5. V každém z pěti okresů volicích města Prahy voleno budiž po dvou poslancích, v městě Liberci s Kristianštatem voleni budtež tři poslanci, a v každém z ostatních osm a padesáti okresů volicích v §. 3. ustanovených voleno buď po jednom

poslanci. Všickni ti, kdož mají v každém městském okrese volicím právo voliti, činí jeden sbor volicí.

§. 6. Komory obchodnické a živnostnické v Praze a Liberci voltež každá po čtyrech poslancích do sněmu zemského, komora Chebská volíž tři a komory Plzeňská a Budějovická každá po dvou. V kterémžto volení mají členové a náhradníci jedné každé komory činiti sbor volicí.

§. 7. V příčině volení poslanců obcí venkovských činí tito okresové političtí vždy dohromady jeden okres volicí:

1) Okresové Smíchovský, Zbraslavský, Berounský a Unhošťský, činí dohromady jeden okres.

2) Okr. Karlínský a Brandýský, dohromady jeden okres;

3) Okr. Jílovský a Říčanský, dohromady jeden okres.

4) Okresové Rakovnícký, Křivoklátský, Novostražecký a Lounský, dohromady jeden okres.

5) Okr. Slanský, Velvarský a Libochovický, dohromady jeden okres.

6) Okr. Mělnický a Roudnický, d. j. o.

7) Okr. Příbramský a Dobříšský, d. j. o.

8) Okr. Hořovický a Zbirožský, d. j. o.

9) Okr. Černokostelecký a Českobrodský, d. j. o.

10) Okr. Budějovický, Lišovský, Svinenský, Hlubocký a Týnský nad Vltavou, d. j. o.

11) Okr. Krumlovský, Chvalšinský a Plánský, d. j. o.

12) Okr. Kaplický, Novohradský a Vyšebrodský, d. j. o.

13) Okr. Jindřichohradecký, Lomnický, Třeboňský a Novobystřický, d. j. o.

14) Okr. Mladoboleslavský, Hradištský a Bělský, d. j. o.

15) Okr. Nimburský a Benátský, d. j. o.

16) Okr. Liberecký, Jablonecký a Tanwaldský, d. j. o.

17) Okres Fridlandský činí o sobě jeden okres volicí.

18) Okr. Jablonský a Chrastavský, dohromady jeden okres.

- 19) Okr. Turnovský a Českodubský, d. j. o.
- 20) Okr. Dubský a Štětský, d. j. o.
- 21) Okr. Kutnohorský a Čáslavský, d. j. o.
- 22) Okr. Ledebčský a Dolnokralovický, d. j. o.
- 23) Okr. Německobrodský, Humpolecký, Polenský a Přibislavský, d. j. o.
- 24) Okr. Chotěbořský a Habrovský, d. j. o.
- 25) Okr. Kolínský, Kouřimský a Uhlířskojanovický, d. j. o.
- 26) Okr. Poděbradský a Králoměstský, d. j. o.
- 27) Okr. Chrudimský a Nasavrecký, d. j. o.
- 28) Okr. Vysokomýtský, Skutečský a Hlinecký, d. j. o.
- 29) Okr. Litomyšlský a Poličský.
- 30) Okr. Landškrounský a Ústecký nad Orlicí, d. j. o.
- 31) Okr. Pardubický, Holický a Přeloučský, d. j. o.
- 32) Okr. Chebský, Wildšteinský a Ašský, d. j. o.
- 33) Okr. Falkenovský a Kinžvartský, d. j. o.
- 34) Okr. Plánský, Teplský a Bezručský, d. j. o.
- 35) Okr. Tachovský a Přimský, d. j. o.
- 36) Okr. Karlovarský, Loketský a Bečovský, d. j. o.
- 37) Okr. Žlutický a Bočovský, d. j. o.
- 38) Okr. Kraslický a Neydecký, d. j. o.
- 39) Okr. Jáchimovský a Blatenský, d. j. o.
- 40) Okr. Jičinský, Lomnický, Sobotecký a Libaňský, d. j. o.
- 41) Okr. Trutnovský, Hostinský, Maršovský a Šacliřský, d. j. o.
- 42) Okr. Hořický a Novopacký, d. j. o.
- 43) Okr. Vrchlabský, Rokeťnický a Jilemnický, d. j. o.
- 44) Okr. Novobydžovský a Chlumecký, d. j. o.
- 45) Okr. Semilský a Železnobrodský, d. j. o.
- 46) Okr. Kralohradecký a Nechanický, d. j. o.
- 47) Okr. Kralodvorský a Jaroměřský, d. j. o.
- 48) Okr. Broumovský a Poličský, d. j. o.
- 49) Okr. Rychnovský a Kostelecký nad Orlicí, d. j. o.

- 50) Okr. Žamberecký a Králický, d. j. o.
 51) Okr. Novoměstský nad Metují, Náchodský a Dobrušský, d. j. o.
 52) Okr. Litoměřický, Lovosický a Úštěcký, d. j. o.
 53) Okr. Českolipský, Mimoňský, Hajdský a Cvikovský, d. j. o.
 54) Okr. Děčinský, Benešovský a Českokamenický, d. j. o.
 55) Okr. Ústecký nad Labem a Chabařovský, d. j. o.
 56) Okr. Šluknovský a Hanšpašský, d. j. o.
 57) Okr. Rumburský a Warnsdorfský, d. j. o.
 58) Okr. Teplický, Duchcovský a Bilinský, d. j. o.
 59) Okr. Plzeňský, Touškovský, Stříbrský a Stodský, d. j. o.
 60) Okr. Rokycanský a Blovičský, d. j. o.
 61) Okr. Kralovický a Manětinský, d. j. o.
 62) Okr. Klatovský, Plánický a Nýrský, d. j. o.
 63) Okr. Přeštický a Nepomucký, d. j. o.
 64) Okr. Horšovotýnský, Hostounský a Ronšperský, d. j. o.
 65) Okr. Domažlický a Kdyňský, d. j. o.
 66) Okr. Písecký a Vodňanský, d. j. o.
 67) Okr. Strakonický a Horažďovický, d. j. o.
 68) Okr. Březnický, Blatenský a Mirovický, d. j. o.
 69) Okr. Prachatický a Netolický, d. j. o.
 70) Okr. Sněžický a Kašperskohorský, d. j. o.
 71) Okr. Vimberský a Volyňský, d. j. o.
 72) Okr. Žatecký, Postoloprtský, Chomútovský, Bastianberský, Podbořanský a Jesenický, d. j. o.
 73) Okr. Kadaňský, Přísečnický a Doupovský, d. j. o.
 74) Okr. Mostecký, Kateřinohorský a Jirkovský, d. j. o.
 75) Okr. Tábořský, Mladovožický, Soběslavský a Veselský, d. j. o.
 76) Okr. Milevský, Sedlecký a Bechyňský, d. j. o.
 77) Okr. Pelhřimovský, Pacovský, Kamenický a Počátecký, d. j. o.

78) Okr. Benešovský, Neveklovský a Vlašimský, d. j. o.

79) Okr. Votický a Sedlčanský, d. j. o.

§. 8. V každém okresu volicím k volení poslanců obcí venkovských zřízeném, jest místem volicím sídlo politického okresního úřadu onoho okresu politického, kterýž jest v §. 7. tu, kde se ustanovuje každý okres volicím, první jmenován.

§. 9. Každý z okresů volicích, v §. 7. jmenovaných, voliti má jednoho poslance.

Volitelé všech obcí, ležících v jednom okresu volicím (vyjímajíc města a průmyslová místa, ježto dle §. 3. mají právo poslance voliti), činí jeden sbor volicím.

II. o právu volicím a volitelnosti.

§. 10. Poslanci voličské třídy velkých statkářův voleni buďtež přímo od držitelů statkův do desk zemských nebo manských vložených, z nichž se ročně platí alespoň dvě stě padesát zlatých císařských daní reálních (vyjímajíc přírážku na válku.). Kterážto držitelové statků mají býti zletilí a mají příslušet k rakouskému svazku státnímu.

§. 11. Jestli statek, do desk zemských nebo manských vložený, který přináší s sebou právo do sněmu voliti, v držení několika držitelů, může jen ten z nich do sněmu voliti, kohož ostatní k tomu zmocní.

Jestli kdo v držení dvou neb více statků do desk zemských nebo manských vložených, z nichž se ročně dohromady platí alespoň dvě stě padesát zlatých císařských daní reálních (vyjímajíc přírážku na válku), má taktéž právo do sněmu voliti.

§. 12. Jestli v držení statku do desk zemských nebo manských vloženého, který přináší s sebou právo do sněmu voliti, korporace neb společnost nějaká, přísluší právo voličské vykonávati tomu, kdo dle zákona nebo dle pravidel společenských jest ustanoven, aby korporací nebo společnost zastupoval u věcech vnějších.

Jestli obec v držení nějakého statku do desk zemských nebo manských vloženého, právo volicím s

sebou přinášejícího, nemůže co obec práva tohoto vykonávati.

§. 13. Poslancové měst a průmyslových míst v §. 3. jmenovaných voleni buďtež přímo ode všech občanů, kteří dle zvláštního statutu obecního nebo dle zákona obecního, vydaného dne 17. března 1849 (č. 170 zákonníka říšského) mají právo, voliti obecní zastupitelstvo měst a průmyslových míst okres voličů činících a to

a) v hlavním městě Pražském od těch, kteří náležejí do prvního a druhého sboru voličů,

b) v jiných městech a průmyslových místech, v nichž jsou tři sborové voličů, od těch, kteří náležejí do prvního a druhého sboru a od těch ze sboru třetího, kteří platí alespoň deset zlatých přímé daně,

b) v obcích, které mají méně než tři sbory voličů, od prvních dvou třetin všech voličů obecních, postavených po sobě dle velikosti daně přímé, již ročně platí. Po těchto voličích přijdou ti, kdož dle osobní své vlastnosti mají právo zastupitelstvo v obci voliti.

§. 14. Poslanci obcí venkovských buďtež do sněmu voleni skrze zvolené volitele.

Každá obec k okresu volicímú náležitá zvolí na každých pět obyvatelů jednoho voliče. Zbudeli, když se obyvatelstvo dělí pěti sty, rešt, činíci dvě stě padesát nebo více, pokládán buď rešt takový za pět set, zbudeli ale rešt menší nežli dvě stě padesát, budiž takový rešt pomínut.

Malé obce, ježto mají méně pěti set obyvatelů, voltež po jednom voliteli.

§. 15. Volitelé každé obce voleni buďtež od občanů, kteří dle zákona obecního, daného dne 17. března 1849 (č. 170 zákonníka říšského) mají právo voliti zastupitelstvo obecní, a to:

a) jsou-li v obci tři sborové voličů, od těch občanů, kteří činí sbor první a druhý, a

b) jest-li v obci méně sborů voličů, nežli tři, od dvou prvních třetin všech voličů obecních, postavených po sobě dle velikosti daně přímé, již ročně platí. Po těchto voličích přijdou ti, kdož dle osobní své vlastnosti mají právo, zastupitelstvo v obci voliti.

§. 16. Každý volič může právo své toliko v jednom okrese volicím vykonávati, a kromě zvláštních případností jen osobně.

Výjimkou mohou voliči z třídy držitelů velkých statků své právo hlasovací skrze plnomocníka vykonávati. Potřebí však, aby plnomocník takový měl právo, v třídě velkých statkářů voliti a on může jen jednoho voliče zastupovati.

Kdo má právo voliti v třídě držitelů velkých statků, nemůže voliti v okrese volicím obou ostatních tříd voličských, a kdo má právo voliti v okrese volicím měst a průmyslových míst v §. 3. jmenovaných, nemůže voliti v obcích venkovských.

Jest-li volič z voličské třídy měst a průmyslových míst, a obcí venkovských členem několika obcí, může právo své vykonávati jenom v té obci, v které řádně bydlí.

§. 17. Za poslance do sněmu zemského může volen býti každý, kdo:

- a) jest občanem rakouským;
- b) kdo má třicet let věku svého;
- c) kdo jest v úplném požívání práv občanských a
- d) kdo má dle předešlých §§. 10. až do 15. právo, voliti poslance do sněmu zemského v některé třídě voličské v zemi, totiž buď ve třídě držitelů velkých statků, nebo ve třídě měst a průmyslových míst, anebo ve třídě obcí venkovských.

Co tuto uvedeno, toho potřebí také, aby kdo mohl volen býti za poslance komory tržební a živnostnické.

§. 18. Do sněmu zemského nemohou voliti, aniž mohou do něho voleni býti:

a) ti, kdož pro nějaký zločin nebo přečin, nebo pro přestupek ze zjištěnosti spáchaný nebo proti veřejné mravopoctnosti směřující byli vinni nalezeni, nebo pro některý zločin aneb přečin, anebo pro přestupek ze zjištěnosti spáchaný z nedostatečnosti průvodů z obžalování byli propuštěni;

b) ti, kdož pro některý čin trestný pod lit. a) jmenovaný byli u vyšetřování vzati, pokud toto vyšetřování trvá, a

c) ti, o jichž jmění byl konkurs prohlášen nebo

řízení narovnavací zavedeno, pokud řízení konkursní nebo narovnavací trvá, a po skončeném řízení, když v něm nebyli nalezeni nevinni.

Podrobnějších zpráv o řádu zemském a volebním třeba hledati v nich samých a ve příruční knížce i mapě, jež vzhledem na řád volební vydal Leop. Brdička r. 1861 u Tempskébo. Z těchto vysvitá, že se v celku v okresích venkovských i městských národností německé na méně voličův jeden poslanec vyměřil než v českých — a sice čítá průměrně v oněch jeden okres německý o 10.000, v těchto o 2000 méně voličův než český, což je na ten čas hlavním předmětem stížnosti pro občanstvo české, v jehož napravení doufá.

XV. Základní zákony a hlavní prameny práva veřejného v království Českém a v zemích koruny České jsou :

1) Kapitulace čili list pojišťovací na práva a svobody země, jež vydal král Jan hned po nastoupení na trůn Český dne 25. pros. 1310 (a před korunováním svým 7. ún. 1311), v němž se ustanovuje obmezení moci královské právy stavovskými, vzhledem užití vojska za hranicí, vzhledem berny a práv korunních k dědictví soukromníků, a vzhledem ustanovení neb podělení cizinců v zemi.

2) Zlatá bulla česká krále Karla I. (cís. Karla IV.), daná 7. dubna 1348, kterouž se potvrzují starší privilegia *a*) císaře Fridricha II. od 26. září 1212, z Basileje, a *b*) téhož císaře od 26. čce 1216, z Ulmu, vesměs právo sněmův českých k volení krále Českého. — Sem náleží též:

3) Zlatá bulla německá, vydána od cís. Karla IV. r. 1356 v Norimberce, kteráž sahá do veřejného práva říše České potvrzením všech výsad a práv království Českého — a tudíž jak králů tak i sněmů Českých, najmě uznáním zásady, že koruna Česká může býti udělena toliko svobodnou volbou vši obce království Českého (tedy nikoli udělením lena od císařů německých).

Potvrzení privilegii českých, dané králi

Jiřímu od císaře Fridricha III. dne posledního čce 1459 z Brna, kterýmž se potvrzují všecka práva netoliko země ale i stavů a i právo svobodného volení králův.

4) Zřízení zemské království Českého vydané za krále Vladislava II. r. 1500 (v Palackého archivu), kteréž později opět a opět vydáno jest s nevelkými změnami, jako najmě za krále Ferdinanda I. r. 1530.

5) Dva majestáty krále Vladislava od 11. ledna 1510, z nichž jedním pro případ úmrtí syna jeho Ludvíka již korunovaného, dcera jeho Anna za dědičku koruny se ustanovuje a vychování dětí královských českým dvořanstvem i v českém jazyku se zabezpečuje; ješto druhým se král za sebe i budoucí krále sněmu zemskému zavazuje, žádných zemí ani zámkův od země neodcizovati, knížectví, jež by odúmrtím koruně připadla, při ní podržeti a dále nezadávat, a ve všech zemích korunních toliko Čechy na nejvyšší úřady politické dosazovati — a všecka zadání a ustanovení, jež by proti tomu čelila, za neplatná napřed prohláshje.

6) Kapitulace, v niž vešel dne 5. pros. 1526 po zvolení svém za krále Českého (dne 23. října 1526) Ferdinand I., obsahující 21 článků, a

7) Majestát téhož krále ddo 13. pros. 1526, jímž uznává, že byl ze svobodné vůle a nikoli z povinnosti za krále přijat.

8) Majestát téhož císaře od 15. pros. 1526 z Vídně na základě oné kapitulace vydaný, jímž se zavazuje kompaktáty a všecka práva i svobody stavů a jiné, zejména uvedené ústavy zemské zachovávat i chrániti. (Vyjádření to je stejného znění s osvědčením krále Ludvíka datovaného od 21. března 1509 z hradu Pražského.) Pak

9) Přísaha téhož krále složená nejprvé 30. ledna 1527 na přechodu hranic říše České u Jihlavy, a již pak při korunování svém dne 24. února 1527 u Sv. Víta na hradě Pražském učinil opět v ta slova:

„Přisahám Pánu Bohu, matce Boží a všem Svatým na tomto svatém čtení, že pány a rytířstvo, Pražany, města a všecku obec království Českého

a jednoho každého obyvatele toho království chceme a máme při jich řádích, právích, privilegiích, výsadách, svobodách, spravedlnostech i starých, dobrých, chvalitebných obyčejích zachovati, od království což k němu od starodávna přísluší nic neodeizovati, ani dědičné komu z poddaných našich ani žádnému jinému nedávati ani směňovati ani zastaviti bez rady a povolení zemského na sněmu obecném tohoto království, kterýž by i o to v tom království položen byl; nýbrž to království máme, chceme a povinni jsme rozšiřovati a je rozmnožovati, a což jest od něho neřádne odjato zase připojovati, i všecko což k dobrému a poctivému téhož království Českého jest, učiniti. Tak nám pomáhej pán Bůh i všichni Světí.“ Smlouvami těmito (6. 7. 8. a přísahou 9.) přijal Ferdinand za sebe i za potomky své výminky, pod nimiž on a rod jeho povolán jest ke koruně České, čímž zároveň položen základ mocnářství Rakouského.

10) Kš a ft kr. Ferdinanda I. od r. 1543 s dovětkem či kodicillem od r. 1547, kterýmž se činí opatření o následnictví trůnu, kdyby nebylo potomků pohlaví mužského, tak že i ženské pohlaví v případě tom k následování se opravňuje a právo k volení krále sněmu obecnému jen pro případ, kdyby panovnický rod zcela vymřítí měl, se zachovává.

11) Podobná ustanovení obsahuje majestát téhož krále stavům českým vydaný a od nich přijatý od 2. září 1545.

12) Obnovené zřízení zemské Ferdinanda II. od 10. máje 1627, obsahující též starší zákony: a) Smlouvou Svatováclavskou od r. 1517 a b) Narovnání o hory a kovy císaře Maximiliana II. se stavy koruny České od r. 1575.

Tímto obnoveným zřízením odnímá se sněmům moc zákonodárná a pouze v poradní se mění, kromě věcí finančních, v nichž se zákonodárnost sněmů zachovává: neboť bez svolení jich žádná daň neb berně, buďsi jakákoli, vybírána býti nesmí. (A. 6.) — Dědičnost trůnu v panujícím domě Rakouském se upevňuje a sněmu obecnému království Českého právo volení nového krále toliko ve případě úplného vymření rodu Rak. vyhrazuje. (A. 1.) — V témž

zřízení zemském C. 2., F. 15. a J. 6. zaručuje se rovnoprávnost obou jazyků zemských, a to aby se jen temato dvěma jazyky jednalo a ve všech instancích jednati mohlo. Těž slibuje král, že všeliké úřady zemské toliko schopným a v zemi osedlým osobám udíleti bude. A. 9.

(Pro Moravu platilo obnovené zřízení zemské téhož obsahu od r. 1628; pro Slezsko zřízení zemská jednotlivých knížetství od 9. července 1707 a 26. máje 1726.)

Za doplněk obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II. slouží:

13) *a.* Declaratorium Ferdinanda III. od 1. února 1640. Tímto přiznává se sněmům právo rokovati o potřebách zemských, pokud se netýkají práv veličenských a regálií — a však toliko po odbytí proposici královských a se svolením komisariův královských, a uzavření jich musí se předložiti před publikaci králi k ratifikaci čili sankci.

b. Kšaft krále Ferdinanda II. od r. 1627 s dovětkem od r. 1635, jednající o nedílnosti říše, o prvorozenství, poručnictví a plnoletosti v rodě panovníčím.

14) Statut Leopolda I. od r. 1703, kterýmž povolává císař ženské potomstvo syů svých ve případě nedostatku dědiců mužských.

15) Pragmatická sankce Karla VI., přijatá od sněmu česk. 16. říj. 1720 a obsahující Deklaraci od něho před tím již 19. dub. 1713 vydanou, ve kteréž se nedílnost říše a právo posloupnosti ženské ustanovuje a blíže určuje. Tato pragmatická sankce byla též od sněmu moravského přijata.

16) Patent čili pragmatikální zákon Františka I. (co Německého císaře Františka II.) od 1. srpna 1804, kterýmž přijímá „pro veliké a lidnaté státy, obsahující tak drahně království a samostatných knížetství“ dědičný titul císaře Rakouského, zároveň pak všem královstvím a jiným zemím svým jich dosavadní tituly, ústavy, privilegia a poměry na příští nezměnně vyhrazuje a titul od nich, vedle nové přijatého, výslovně zachovává. „Všecka království a jiní státové jeho mají podr-

žeti jmeno a stav svůj, a země s Německou říší v nějakém spojení byvší mají zachovati stav a poměr k ní beze změny dle starých smluv a privilegií svých, a korunování císaře na království Uherské a České má se jako posud beze změny zachovati.“

17) Nařízení císaře Ferdinanda I. od 22. srpna 1836, vzhledem rozličných titulův císařských a královských.

18) Patent císaře a krále Ferdinanda I. (V.) od 15. břez. 1848, kterýmž se udílí slib konstituce a slibuje svolání sněmův zemských se sesíleným zastoupením měšťanstva, i šetření platících ústav zemských.

19) Patent od 8. dub. 1848 pro Čechy vydaný, kterýmž se úplné provedení rovnoprávnosti, spravedlivé zastoupení všeho národu na sněmě, zřízení odpovědných úradů centrálních pro království České vyslovuje.

20) Patent od 25. dub. 1848, kterýmž se ohlašuje ústava pro celou říši Rakouskou — a tato ústava sama od 9. máje 1848.

21) Proklamace císaře Ferdinanda I. od 16. máje 1848, kterouž se národům rakouským ohlašuje svolání sněmu ústavočárného s jedinou sněmovnou (komorou) a bez censu, — a volební řád k těmž sněmu od 3. června 1848 z Innspruka vydaný.

22) Manifest císaře Františka Josefa I. od 2. pros. 1848 z Olomouce, kterýmž nastupuje trůn odstoupením Ferdinanda I. a odřeknutím se arciknížete Františka Karla uprázdněný, i slibuje omladiti říši na základě svobodných a času přiměřených institucí, rovnoprávnosti národův i rovnosti občanů před zákonem, účastenství národův a zástupcův jejich v zákonodárství a společné i jednotné ústavy celé říše.

23) Oktroyovaná ústava cis. Františka Josefa pro říši Rakouskou od 4. března 1849 s prohlášovacím patentem k ní od 6. března 1849.

24) Oktroyovaná ústava téhož císaře Františka Josefa od 30. pros. 1849 pro království České, se řádem volebním od téhož dne.

25) Dva patenty cis. Františka Josefa I.

od 20. srpna 1851, kterýmiž se *a)* odpovědnost ministrů zrušuje, *b)* říšská (státní) rada zařizuje.

26) Dva patenty kabinetní téhož císaře od 31. pros 1851, kterýmiž se ústava od 4. bř. 1849 zrušuje a jisté vedoucí zásady pro organické zřízení zemí rakouských stanoví.

27) *a)* Císařský manifest od 20. října 1860 a *b)* císařský diplom k upravení poměrův státoprávních mocnářství Rakouského od téhož dne, spolu *c)* vlastnoručními listy J. V. od téhož dne.

28) Patent od 26. února 1861, kterýmž se v provedení diplomu od 20. října udílí *a)* ústava celé říši, a podává *b)* základní zákon o zastoupení říše, kterýmž se *c)* svolává říšská rada a *d)* ruší stálá i sesílená říšská rada, *e)* zřizuje státní rada, pak *f)* udílí zřízení zemské a řád volební pro království České.

XVI. Státní smlouvy vzhledem Čech.

Mimo zde vytčené prameny veřejného práva českého sluší zde připomenouti smlouvy s mocnostmi zahraničnými uzavřené vzhledem království Českého, jeho státních práv a hranic, od nejstarších dob až na naše dni, z nichž mnohé uvedeny v historické části našeho pojednání, najmě v části jednající o poměrech koruny České k říši Německé a o převratech říše České, pak též v následujících zprávách o manstvích koruny České. Dle oněch starých ustanovení panovníků domácích, potvrzených smlouvami s Německými císaři a privilegii od nich vydanými, ba i samým obnoveným zřízením Ferdinanda II. (A. I.), náleží vši obci koruny České, tudíž generálnímu sněmu právo voliti sobě krále ve případě úplného vymření rodu Habsburského. Vedle těchto starých základních zákonův a práv zemských mají též některé smlouvy rodové v českých zemích platnost svou, nikoli pak ony smlouvy roduné, kteréž se týkají zletilosti arciknížat a poručenství nad nedospělými, pokud se vztahují výslovně jen na dědičné země arciknížat Rakouských, kteréž co země Rakouského kraje v Německé říši též ustanovením

této říše podlehal, ježto naopak veškeré země koruny České k Rakouskému kraji nikdy počítány nebyly. Pro rozsah veškerého území koruny České byly důležitý zvláště a) smlouva císaře Ferdinanda II. od 1620 a b) jím uzavřený mír Pražský od r. 1635, kterýmž Lužice skutečně od koruny České odcizena, ač s ní posud stojí dle práva ve svazku manském. Odtud nezmenšilo se již území koruny České až mírem Berlínským, podepsaným ve Vratislavi dne 11. června 1742 a ratifikovaným v Berlíně 28. července 1742, kterýmž postoupila Marie Teresie králi Pruskému Fridrichovi II. hrabství Kladského, jež původně část České země činilo, a celého Slezska kromě knížetství Těšínského a Opavska, kteráž poslední krajina původně vlastně k Moravě náležela.

R. 1745 25. pros. uzavřen opět nový mír s Pruskem a Sasy a dne 15. ún. 1763 mír Hubertsburský s Pruskem, kterýmž Vratislavský (od r. 1742) a Drážďanský (od 1745) potvrzeny, jakož i Kladsko znova odstoupeno.

První smlouva o podělení Polska od r. 1772, kterýmž Marie Teresie co královna Česká a na základě práv koruny České se zmocnila někdejších manství českých knížetství Zátora a Osvětíma, obsažených nyní v kraji Vadovickém království Haličského bez jistého odmezení (viz Bund.)

Připomínajíce toliko mimochodem míry uzavřené v Campo Formio (1797), v Luneville (1801), dokládáme, že míry Prešpurským od 26. pros. 1805 a Vídeňským od 14. října 1809 a purifikací zemí na základě jich zavedenou, koruna Česká ztratila manství svá roztroušená po zemích německých na západě. Všem náhlým přechodům držav, jakéž se děly za Napoleona, učiněn konec prvním mírem Pařížským od 30. máje 1814 a následujícím sjezdem Vídeňským a aktou od něho vyšlou od 9. čna 1815, kterýmž manství Česká v říši Německé postoupena na dobro větším panovníkům, v jichž území se nalézala. Pak akta bundu Německého od 8. čna 1815, jíž císař František spolu co král Český se zeměmi koruny České přistoupil k bundu Něme-

ckému, ačkoli země České prvé nečinily část říše Německé. Nicméně, jelikož tento spolek je toliko mezinárodní, neutrpěla tím samostatnost a plná suverainita koruny České aniž přišla v jakou odvislost státoprávní od spolku Německého, tím méně zavázána jest snad nějakému státu německému, kdyby se takový utvořiti měl.

Dne 26. září 1815 uzavřena svatá aliance a dne 20. listopadu 1815 uzavřen druhý mír Pařížský spolu i aliance hlavních států spojených vzhledem provedení jeho. Důležitá, i českých zemí se týkající ustanovení obsahují traktáty vzhledem zemí polských od 3. máje 1815, stran svobody plavby poříční od 24. března 1815, pak hlavní recess frankfurtské teritoriální komise od 20. čce 1819 vzhledem provedení druhého Pařížského míru a postupu držav v něm vysloveného, pak usnešení ministeriálních konferencí Vídeňských, od 25. listop. 1819 až do 24. máje 1820 ve Vídni odbývaných — a konečná akta z nich vyšlá od 15. máje 1820, kteráž úmluvou svrchovaných mocí bundu Německého proň doplňky akty spolkové stanoví; konečně mnohé smlouvy stran obchodu, plavby poříční, urovnání hranic a výměny krajín zaklíčených, vzhledem železnic, telegrafů, cel atd., jichž zde zevrub vyčísti nelze.

XVII. Manství a statky koruny České.

Koruna Česká, když se dostala mezi země domu Habsburského a tudíž do státu Rakouského, kterýž se z nich vyvinul, byla ověněna mnohým bohatstvím všelikých od starodávna hlavně k opatření a oslavení královského dvoru českého určených panství, manství a bohatých dolů všeho druhu.

Zvláště náleželo za starodávna ke koruně České veliké množství manství, a sice netoliko u vnitř hranic říše České, kteráž tudíž stála přímo a jediné pod svrchovaností krále Českého, ale i mnohá manství mimo hranice České říše. Jmenovitě Karel IV., otec vlasti tak pečlivý o moc a slávu její, hleděl mnohá knížetství a panství zvláště ve Švábích a Sasích a po celé říši Německé přivésti pod lenní vrchmocen-

ství koruny České. Za příklad uvádíme tuto velkou část knížetství Schwarzburského, nyní svrchovaného, a většinu panství knížat z Schönburgu (někdejších pánův českých z Šumberka), nyní mediatisovaných a ku království Saskému náležejících. Samo purkkrabství Norimberské, kolébka král. rodu Pruského, bylo někdy manstvím koruny České; též hrabství (nyní knížetství) rodu Reusského z Plavna udílelo se od XIV. stol. a ještě před 100 lety od koruny České v manství; též podobně mnohá panství v hořejší Falci ležící a Vilémské linii rodu Wittelsbašského patřivší, jako zejména brady, města a úřady: Sulzbach, Rosenberg, Neidstein, Hartenstein, Hohenstein, Hilpoltstein, Lichteneck, Tarndorf, Frankenberg, Auerbach, Hersbruck, Lauffen, Welden, Plech, Eschenbach, Pegnitz, Hauseck, Werdenstein, Hirschau, Neustadt, Steurenstein a Lichtenstein, pak zámky Pleistein, Reichenstein, Reichenneck, Hauseck, Strahlenfels, Spies a Ruprecht, jež Karel IV. spolu s městečkem Bernau ke koruně byl přivedl. Takových manství bylo asi půl třetího sta, z nichž nyní mnohých ani více s jistotou neznáme. Pozdějšími smlouvami, hlavně pak následkem válek francouzských a purifikace zemí z toho následující, pak aktami sjezdu Vídeňského a výměnami touž dobou uzavřenými přestala tato pauství náležeti manským svazkem ke koruně České.

A však až po tu dobu má koruna Česká z tohoto někdejšího bohatství svého vážné zbytky některé, dílem přímo pod svrchovaností jejího mocnáře, dílem pod cizí svrchovaností stojící, což platí jmenovitě o zemi Lužické, kteráž obsahovala někdy: obojí markrabství Lužické horní, dolní, a tak řeč. Šestiměstí, totiž města: Budyšín, Zhořelec, Žitavu, Lubuo, Lubij a Kamenc s jich územím. Země Lužická patřivala od dob pradávných tu cele tu částečně k říši České a nepočítána nikdá za část říše Německé.

Král Otakar II. postoupil Lužice co věno sestry své Boženy (Beatrix) markrabí Ottonovi III. Braniborskému; ale již 1319 za krále Jana po smrti markrabí Waldemara navrácena Lužice Horní

opět pod vládu českou a byla 1355 zcela do koruny vtělena, jakož pak 1370 i Dolní Lužice, již byl Karel IV. koupil. Ferdinand II. dal obojí Lužici Janu Jiřímu II., kurfirštu Saskému v zástavu za náklady, kteréž tento byl činil pomáhaje mu proti povstání českému a rozšířil zástavu tu roku 1623. V míru Pražském pak 30. máje 1635 postoupil jí co mužského manství koruny České řádně a dědičně v ten způsob, aby kdyby rod kurfirštův po meči vymřel, rod vojvod Sasko-Lauenburských (již r. 1672 vymřelý) v ní následoval a po něm dcery téhož kurfiršta Jana Jiřího a jich mužské potomstvo; a však ve případě tomto má náležití králům Českým co vrchním pánům manství právo, vykoupiti provincie tyto pro korunu Českou opět návratem sumy 72 tůn zlata (2,700.000 zl.), za něž byla zastavena. Smlouva tato byla bližie určena smlouvou přídavnou řeč. recess odevzdací (*Traditionsrecess*) od 14. dubna 1636, v němž ustanoveno, že se Lužice dělití nesmí, a kdyby potomci dcer kurfirštových v držení její přijíti měli, že jí nemohou vládnouti jinak než společně. Ze tří dcer, jež zůstavil Jan Jiří, zemřela jedna bezdětná, ješto jedna se provdala do domu Hessko-Darmstadtského a druhá do domu Šlesvicko-Holštýnského, tak že by tyto dvě rodiny měly jedině nárok k nástupu v Lužici, kdyby nyn. král. rodina Saská po meči vymřela. Tento druhý rod, potomci totiž Fridricha III. vojvody Šlesvicko-Holštýnského, dělí se v 3 větve: a) Holštýnsko-Gottorpskou, kteráž sedí na trůně ruském, b) Holštýnsko-Eutinskou, jejímž posledním potomkem je Gustav princ Vasa, a c) Holštýnsko-Oldenburskou, panující v Oldenbursku.

Ustanovení této smlouvy změněna poněkud úmluvami sjezdu Vídeňského, jmenovitě smlouvou mezi Pruskem a Saskem od 18. máje 1815 a samými články XV. a XVI. akty kongresuí, v nichž Sasko přinuceno mimo jiné krajiny saské a durinské postoupiti Prasku celé Dolní a také části Horní Lužice. Vzhledem těchto postoupených částí odřekl se císař František co král Český v čl. XVIII. manského vrchmocí, ale vyhradil sobě právo ná-

vratu ke koruně České této části Lužice v témž článku výslovně pro případ vymření panující rodiny Pruské; zároveň postoupil František tímž článkem míst k zemi České náležitých a v Horní Lužici zaklíčených: Guntersdorf, Taubenkränke, Nová Krčma, Dolní Gerlachsheim, Winkel, Ginkel a jich území.

Z toho vidno, že koruně České náleží vrchmocí manské nad saskou částí Horní Lužice a právo výkupu k ní po vymření královského rodu Saského po meči, pak právo návratu k obojí Lužici při odúmrtí obou rodin královských v ní na ten čas panujících.

Práva tato uznal Saský rod svým aktem přistupovacím (*Accessionsakte*) od 15. listop. 1817, kterýž přijal všecka ustanovení akty kongresu Vídeňského, nevymíniv ničeho vzhledem Lužice. Práva tato ohradil dům Rakouský koruně České mnohokráte, nepřestávaje jich připomínati, a kde třeba, slavně obražovati. Právo ochranné, jež králi Českému vzhledem katolických korporací a ústavů duchovních v Lužici přísluší, nepřestalo se nikdá konati, a bylo uznáno listinami vyměněnými mezi dvorem vídeňským a saským od 9. apokud se týče 21. máje 1845.

V samých zemích koruny České nalezá se však posud značné množství len či manství královských, mající rozličný název a původ. Zvláště se činil rozdíl mezi manstvími českými, kteráž slušela pod nejvyšší dvorský soud manský, ješto léna německá neb vlastně česko-německá náležela pod česko-německé lenní hejtmanství, spojené v poslední době se soudem zemským, nyní s Pražským soudem okresním II. Manství česká dělí se dále na čestná, k nimž náležejí čestné úřady zemské; manství peněžná povstalá na mnoze z prodaných částí manských statků, a manství reální, t. j. statky manské, kteréž jsou opět rozličného původu. Jsou pak jmenovitě manství ku královskému hradu Karlšteínu náležející dvory a sice dílem rytířské, jako: Čelina (rytířský dvůr Dejmkovský s robotním dvorem Karhauovským), Drahovice, Jenikovský, Lasko, Němčice při Třeboňsku, Slavkovice, Smolotely, Vosovec a Lisovi-

ce (při Vosově), Tétín. Řídká a Želkovice (vlastně ryt. dvory Podedňovský a Kozákovský s robotním dvorem Rauským) jsou allodialisovány. Robotní manství Karlsteinská jsou dvory a mlýny: Bartošovský, Braunský, Canský I. a II. v Čimu a Canský ve Třtí, Ctiborovský, Dibalovský, Hládecký mlýn, Chytravský, Klumský neb Rauský, Machovský, Maršovský, Nosákovský, Přibíkovský, Prokopovský, Skotonovský I., II., III. a IV., Strkov, Vlkovský a Zhoř. Manství hradu Pražského, dvory: Bělčovský, Blažejovský, Buškovský, I. a II. Držkovský v Lidicích, Malovarský hrádek s dvorem Zápasníkovským a Malovarské dědiny, pak dvory Starešovský, Zichovský, Malé Přítočno a dvůr Světlíkovský. Manství hradu Dobříšského, dvory: Bouškovský a Leslovský, Touškovský, Husákovský, Krehovský, Sturmavský, Filipovský, Voršovský, Křížovský I., II. a III. Manství Křivoklátská: Chrástany a Přílepy s polmi řeč. Všetaty, Chlum s polmi Pustovidem a Protivnou, Voleško a Simín, Hnidousy, Lhota s Kourovem, Sadlno (u Blatné), Senec, Slovice a Panošov Újezd. Léna Mělnická: Dvůr Pervolfovský a Pišlovský, pak Mlíčkovský, Zikmundovský, Křížovský, Pešulovský a Hrusovský spojené; a konečně Buljonovský, Havlovský a Sukorodský. Manství Trutnovské: ves Zaboři a louky Trubačovské. Manství Fridlandská: Forst a Lanterwasser, pak Mohren a Helfendorf. Manství zvláštní: Liubartovský dvůr a Šaškův Újezd. Manství z plenu čili konfiskace Ferdinanda II., z nichž ale nyní zbývá jedině panský statek Předlice. — Česko-něm. len v Čechách počítá se 44. Nejdůležitější z nich jsou: lenné panství Ašské náležející hraběcí rodině Zedtwiců a rozdělené na 6 dílů, pak manství hradu Chebského: Liebeustein ve 2 dílech, Wildstein, Niklasberg, Wallhof ve 4 dílech, Alteneich a panství Fleissenské ve 3 dílech, Gängerhof a Gängermühle atd., lenní soudství ve vesnicích Waitzenraithu a Dürrengrünu, Wildenovská léna peněžítá, pak manství tak řeč. Waldsaská ve Fraissu. Na Moravě a v Slezsku náleží ke koruně České množství panství lenních, k

nimž opět náležejí mnohá podmanství a sice rytířská. Nejdůležitější z nich je 1) lenné knížetství arcibiskupství Olomúckého, na mnoze již od Otakara II. založené a od Karla IV. za manství koruny prohlášené, k němuž náležejí přímo: Chrlice, Výškov, Mírov, Svitava, Hukvaldy a Keleč na Moravě; pak Osoblaha a Jaktary v Slezsku, konečně Tlustomosty (Stolzmütz) v pruském Slezsku a vrchní lenní moc spolu s právem zadání ve případě odúmrtí nad 68 leny rytířskými na Moravě a v Slezsku. 2) Manství děkanství Olomúckého, k němuž náleží co podmanství koruny statek Sucholazec. 3) Manské knížetství biskupa Vratislavského, k němuž náležejí panství Johannisberg, Fridberk, Freiwaldau a Zuckmantel, pak co podmanství korunní panství Vlčice a lenní hrabství Weidenau a Krautenwalde a jiné 3 manské dvory. 4) Moravská lena knížat z Liechtenšteina udělená témuž rodu od Ferdinanda II. 19. čce 1624, a sice panství Moravská Třebová, Kolštejn, Zábřeh, Šimberk (Schildberg) a Šumberk (Schönberg). 5) Liechtenšteinská manství ve Slezsku (vlastně v Opavsku, někdy část vlastní Moravy činivším): vévodství Opavské propůjčené rodu Liechtenšteinskému v mauství r. 1613, a vévodství Krňovské udělené témuž rodu r. 1623. 6) Vévodství Těšínské ve Slezsku, kteréž po vymření starých vojvod r. 1625 vždy ve příbuzenství rodu císařského zůstalo a nyní co leno koruny České arciknížeti Albrechtovi náleží.

Panství a statkův mívala koruna Česká prvé též hojnost, avšak některá z nich prodána s povolením sněmu, některá bez povolení, ač stavové té věci nedbali ohlášení o tom bez námítky přijali. V tom okamžení máme v Čechách toliko tři velká panství posud koruně náležející, kteráž jsou: Zbiroh s příslušenstvím, Smiřice s Hoříněvsí a Pardubice; a však i tato jsou zastavena národnímu banku v Rakousích zapůjčení smlouvou státní od 18. října 1855. — Komorní statek Ovenec s královskou oborou (čili tak řečená Stromovka) a s letohrádkem královským odevzdán zastupitelstvu země, na ten čas výboru zemskému k užívání na odvolanou. Panství a jiných pozemků i domů zemským fondům náležejí-

cích tuto nevyčítáme; z nich jakož z ostatků komorních prodáno mnoho, zvláště za doby od r. 1820; jako na příklad zejména statky fondové: Hrochův Týnec, Větrný Jeníkov, Horní Krč, Čížkovice, Ronov, Řídká, Čelín, Pacov, Liběšice, Opařany, Žaclíf, Žírec, Křesetice, Dub Český, Chotěšov, Kladruby, Plasy, Radím s Peckou, Sedlec, Milíčevy, Tuř a Zběř, Zbraslav, Slapy a Davle, Solnice. Pak statky komorní; Smrkovice, Tüppelsgrün, Údrč, Podbořany, Hauenstein, Kupferberg, Toužim a Brlozec, Kolín, Poděbrady a Přisečnice, a v nejnovější době Brandejs nad Labem.

XVIII. Panovník.

Království České spolu se zeměmi koruně České přivtělenými je dědičné v rodině Habsbursko-Lotrinské na základě starého státního práva českého, svrchu uvedených základních zákonů i státních úmluv. Pokud tato rodina trvá po meči nebo po přeslici, je koruna Česká spojena s mocnářstvím Rakouským. Právo generálního sněmu k volbě Českého krále nastupuje jen tehdy v platnost, když není mužských ani ženských potomků panovnického rodu. Jelikož sněm uherský totéž právo má, a poslední bezdětný toho rodu panovník zemí vnitro-rakouských dle privilegia cis. Fridricha I. od roku 1156 tyto země, kteréž poddanským a manským svazkem k někdejší Německé říši náležely, svobodně odkázati může: bylo by ovšem rozdělení říše Rakouské na státoprávní části její v takovém případě ve všem způsobu práva možné. Nastupování trůnu Českého děje se dle státního práva v Čechách platného po právě prvorozenství a sice pořádkem lineálním, tak že potomstvo ženské k trůnu přijíti nemůže, pokud je potomků mužských panujícího rodu, a když by těchto již nestávalo, ženské potomstvo posledního krále poboční příbuzné předchází a to týmž způsobem dle zásad prvorozenství a posloupnosti lineální.

Král Český dosahuje plnoletosti již s dovršeným čtrnáctým rokem věku svého, a může se tudíž od té chvíle vlády ujmouti. Král Český dává se ko-

runovati po nastoupení trůnu dle starodávného slavného způsobu a obřadu na hradě Pražském. Obřad ten býval v Čechách od věků nutnou potřebou a dovršením královské důstojnosti, ješto se král do té chvíle často i v listinách jen pánem a dědicem království tituloval, a prvé než se stal korunovaným králem, ani plné moci královské ani majestátu a velké pečeti říšské užívati nemohl. Ač svatý obřad ten později skutkem této obmezující platnosti pozbyl, byl předce až na naše časy vždy řádně zachováván a všickni panovníci na trůně českém dali se korunovati, vyjma císaře Josefa I., kterýž pro běby válečné doby své, za krátkého panování, ač chtěl, ke korunování času nenašel, a Josefa II., kterýž jakož vůbec zděděných práv velkým šetřitelem nebyl, a ač jinak ve mnohé věci svobodomyšlný, předce též absolutní moc císařskou nemálo vyvinul, a tento obřad i v Uhřích vykonati pomínil.

Svrchu mezi základními zákony uvedený patent, kterýmž císařství Rakouské ponejprvé prohlášeno jest, ustanovuje ve článku čtvrtém: „Při korunováních, kteráž přijímali předkové naši co králové Uherští a co králové Čeští, má se beze vší změny i na příští zůstati.“ Též nyní panující král František Josef nemíni tohoto starodávného obřadu minouti a slíbil slavné deputaci sněmu českého dne 13. dub. 1861, že se dá korunovati za krále Českého.

Korunování toto děje se v katedrálním chrámě svatého Víta na hradě Pražském a svatý obřad ten vykonává arcibiskup Pražský co primas království aneb zástupce jeho, arcibiskup Olomúcký co hrabě královské kaply (*comes capellae regiae*); král skládá před pomazáním a korunováním v ruce arcibiskupovy na svaté evangelium přísahu, že bude náboženství katolické pevně chrániti, spravedlnost všem udíleti, že stavy (zastupitelstvo země) při zděděných a od předešlých panovníků potvrzených právech zachová, od království ničeho neodcizí, anobřž je spíše množiti a rozšiřovati, a vše, cokoli k jeho užitku a slávě sloužiti může, konati bude. Po vykonaném korunování pasuje král muže o vlast zaslou-

žilé na rytíře sv. Václava mečem tohoto sv. pánovníka.

Insignie a korunovační klénoty království Českého jsou: Svatováclavská koruna, žezlo, říšské jablko, prsten a meč sv. Václava. K oděvu korunovačnímu náleží mimo to královský plášť, štola, střevíce a punčochy. To vše chová se ve zvláštním sklepení v kapli Svatováclavské na hradě Pražském pod sedmi klíči, jež tolikéž předních hodností zemských strážuje.

Též králová Česká korunuje se podobným způsobem a obřad korunování vykonává abatyše ústavu šlechtičen na hradě Pražském. Ovšem že při tom není žádné přísahy. Korunovaná králová Česká dle nařízení Karla I. (IV.) má ve případě vdovství svého právo na příjmy z 9 věnných měst králové, ježto jsou: Chrudím, Mýto Vysoké, Jaroměř, Králové Hradec, Králové Dvůr, Bydžov Nový, Mělník, Polička a Trutnov. Právo toto je poněkud zastaralé a nehodí se dobře k novověkému finančnímu hospodářství, a protož, ač právo posud platí, vdovské opatření královen od králův samých nyní jinak se určuje. Korunovaná králová Česká má též dle starodávných, nejvyšším rozhodnutím od 31. máje 1811 potvrzených zákonův právo na požitky z manství Karlšteinských, kdykoli by tato dle práva manského na korunu spadla, a ona též navrhuje nového mana, jemuž král manství Karlšteinské udílí. Korunní princ vede titul: z Boží milosti císařský korunní princ císařství Rakouského, královský korunní princ v Uhřích a v Čechách.

XIX. Erb království Českého.

Český erb či znak představuje stříbrného, zlatou korunou ozdobeného lva s napřaženými proti levé straně tlapami a dvojitým ocasem, v červeném poli. Na velikém erbu veškeré državy koruny České, představuje se nám tento erb království Českého v užším smyslu, na středním štítě, vedle něhož se staví erby jiných zemí koruny České, a sice nahoře v levo červenostříbrné kostkovaná orlice v modrém poli za Moravu; pak

nahoře v pravo ve zlatém poli černý orel se zlatými drápy a zlatou korunou, se stříbrným křížem na prsou, jenž stojí na bílém půlměsíci, za Slezsko Horní i Dolní; dále v levo zlatá zeď s cimbuřím a černými střílnami v modrém poli za Horní Lužici, a v pravo ve stříbrném poli červený býk s bílým břichem za Dolní Lužici. Dole mezi oběma stojí erb knížetství Těšínského, zlatý korunovaný orel v modrém poli. Erby knížetství Zatorského a Osvětimského, kteráž se pokládají za odvislosti koruny České, jsou červený orel se zlatým O na prsou za Osvětim a stříbrný orel se zlatým Z na prsou za Zator. Právě popsany veliký erb králův Českých klade se ve velikém erbu říše Rakouské, rozděleném na 9 oddělení, v hořejším krajním oddělení v pravo. Ve prostředním erbu říše Rakouské klade se za všechny země koruny České jen český lev na levém křídle rakouského orla nahoře.

Sestavení erbu je upraveno dvorním dekretem od 22. srpna 1836, kdež vydán také obšírný heraldický popis jeho.

XX. Důstojnictvo zemské.

Zvláštního řádu království České nemá, kromě rytířstva sv. Václava. Rytířstvo toto nenosí sice zvláštního znamení, ovšem pak titul, jinak mimo čest žádných práv neudělující. Rytířství sv. Václava udílí jedině korunovaný král Český buď při korunování samém anebo i při jiných slavných příležitostech, udeřiv kandidáta třikráte na levé rameno obnaženým mečem sv. Václava, což se může státi i osobám stavu městského za příčinou zvláštních zásluh o krále a o vlast. Návrh vzhledem osob činí nejvyšší hodnosta zemský (nejvyšší purkrabí), aniž by tím král jinak byl vázán. Udílení rytířství sv. Václava sahá do nejstarších dob a bylo zvláště od dob Karla IV. řádně zachovááno. Mimo to je ještě český šlechtický kříž, jež založil 1814 císař a král František I. pro šlechtice české, kteříž je ve válečné výpravě r. 1813 co garda neb osobní stráž doprovázeli. Ke dvoranstvu krále Českého náležejí nej-

vyšší důstojníci (oficiři) zemští, kteří drží starodávné přední úřady zemské, jichžto jest mimo arcibiskupa Pražského co primasa říše České počtem 13, totiž: nejvyšší purkrabí, nejvyšší sudí dvorský, nejvyšší maršálek zemský, nejvyšší komoří, president nad apeliacemi, nejvyšší kancléř, nejvyšší sudí nad leny, nejv. písař zemský, podkomoří zemský, purkrabí kraje Hradeckého, purkrabí Chebský, a strážce koruny stavu panského a rytířského. Mimo to jsou následující úřadové dědiční v držení výsadním některých rodův šlechtických v koruně České osedlých, v tom způsobu, že náčelník hlavní linie úřad ten zastává: dědičným hofmistrem zemským je kníže Kinský, dědičným číšníkem hrabě Černín, dědičným pokladníkem kníže Lobkovic, dědičným truksasem kníže Kollaredo, komorním nad stříbry althrabí ze Salmu a Reifferšeidu, dědičným mistrem kuchyně hrabě Vratislav, dědičným kraječem hrabě Valdštejn, dědičným strážcem vrat svob. pán Mladota, dědičným korouhevníkem stavu panského hrabě Chorinský, dědičným korouhevníkem stavu rytířského rytíř Voříkovský z Kundratic.

C.

Dějepis.

I. Dějiny politické.

1. Úvod.

a) Jevišťe a rozsah dějin českých. Dějiny české (historie česká) dají se pojímati s ohledem buďto na zemi čili krajinu a celek státní, jenž slove Čechy, aneb na národ v zemi usedlý a spojený ve státní celek svůj. Jelikož ale každé historické vypravování jest líčení skutečného zápasu svobodné vůle lidské v životě společenském s odpory: tu přírodními, tu strojenými; a jelikož závisí od dostatku historického podání vůbec, mohou také jen

činy a osudy národu Českého býti popředním a vlastním předmětem historie české. O prvobydličích země této před Čechy nedostává se nám určitého podání dějinného, aniž sluší sestavovati historii z pouhých domyslův; a kdyby Čechové přestali býti Čechy, aniž měli celku vládního pro sebe, t. j. kdyby poněmčili se naprosto a vláda jejich soustředila se ve Vídni, nemohlo by již napotom o dějinách českých řeči býti, právě jako na př. ve Francii dnešní o dějinách burgundských. Poněvadž ale národ Český, rozhoštěný po Čechách, Moravě a někdejších Opavsku ve Slezích, náležel od jakživa k jednomu celku státnímu, kterýž pode jmenem koruny České zachoval se i podnes, musí historie česká vztahovati se zároveň k zemím dotčeným, a přihlídati tytéž i k jiným krajinám, které aspoň dočasně spojeny byly s korunou Českou. Naproti tomu byl by omyl, potahovati v obor dějin českých onen širší celek státní, jehož částkou stala se v novějším teprv věku koruna Česká sama; z celku toho jen tolik do nich uvedeno buď, kolik nevyhnutelně potřebí k úplnému jim porozumění.

b) Povšechný ráz a význam. Dějiny české jsou dějiny národu slovanského, bydličího nejzáje na západu a jako v srdci Evropy, a zachovávali byt svůj na způsob půlostrova v moři německém. Z toho hned následuje, že v něm dva živlové, slovanský a německý, stýkají, potýkají a pronikají se vespolek od věkův až podnes. Hlavní známka Slovanství v čas vystoupení jeho na jevišti dějin byla svoboda lidu obecného; hlavní známka Němectví, v čas prvního stýkání se s Čechy, moc a zřízenost. Slovan od jakživa neužíval zbraně k útok, ale k obraně, nebažil po panství, ale zdráhal se poroby, nežádal nežli v pokoji a úklidu těžiti orbou a řemesly, i nesnadno ocitoval se v poměrech prostrannějších, nežli jsou rodina i obec; u něho ráda ujímala se demokracie bezuzdná, tudíž svoboda sice a rovnost všech spolubydličův, ale také nevázanost a nepodřízenost jedněch druhým, nedostatek vyšší autority, ústřednosti a osvěty, a tudíž politická nedospělost a málomocnost. Neboť jen autoritou tvo-

řívá i drží se ve společnosti lidské jednota i pořádek, moc a vláda, státní řád a mohútmost; jen vyšší rozhled politický uznává potřebu oné vzdělanosti (civilisace), která podává se a roste od národův k národům, od věkův k věkům, co nejvyšlechtejší květ a nejdražší dědictví ducha lidského. Hlavní zdroje osvěty v dávnověkosti byly s jedné strany v lidu Izraelském pravá víra v jednoho boha, s druhé u národu Řeckého rozumná filosofie, zvláště pak zdravá logika, pošlá ze školy Sokratesovy; spojení a zdokonalení obou ve křesťanství, a uvedení i zdomácnění tohoto ve světovládném Římu, převyšují svou důležitostí všechny jiné skutky dějin světových. Jimi zarodila se jadrná ona osvěta evropská, kterážto, ač dušena i kalena od svého zrození nepříznivými živly nesčíslnými, vlastní svou mocí předce co nějaký oheň božský zmáhala se věk po věku, panuje podnes světu, a panovati bude i v budoucnosti nedohledné. Největší porušení brala hned s počátku z přílišného absolutismu a centralisace starých císařův Římských, jichžto působením skrze mnohá století ochabnul a zakrsal duch lidský a národové se byli stali takofka pouhými stády bez vůle a mocí. Nastalo sice vzkříšení skrze tak řečené stěhování se národův, v němž energie osobní dostala se na vrch, a na místo uchřadlé jednovlády stoupila mnohovláda bujná, kteráž ale sobeckým směrem svým přičinila ještě neplechy a neřesti, ano na místě jednoho panovníka vyrojilo se jich na sta tisícův, a to surových i krutějších, nežli byl onen. Na štěstí ale duch křesťanský, ač neušel také porušení, měl předce vždy tolik výtečnosti a mravní síly do sebe, že již nedal zahynouti ovšem důstojenství člověckému. Papežstvím Římským a císařstvím Karolíngickým utvořily se na západě nová dvě centra osvěty a umění panovníčího, ježto jala se zahrnovati všechny národy do oboru svého působení. I Čechové museli se stýkati s nimi, a buďto zahynouti v zápasu nekonečném, anebo opustiti dávné spůsobu své, a pokřesťaniti i podvoliti se pod vyšší moc ústřední. Zvláště od té doby, co Maďaři osadivše se v Podunají překáželi přímému spojení jejich s

Cařihradem, nemohli již domáhati se řádů evropských, leda prostředkem Němcův. Tito tedy ve dvojmá ohledu stavili se před Čechy; co národ sám o sobě, bojovný a bažící po kořistech i panství, a co šířitelé nových řádů náboženských a společenských, které byli z Říma přijali. Bohužel ale oni, bažící především po panství, za své apoštolování ve Slovanech požadovali všude hlavně daní a poroby. Křesťanství, jehožto základní známka jest všeobecné bratrství pokolení lidského, čili uznání hodnosti člověčí v každé osobě a rovnosti všech před Bohem, v rukou německých proměnilo se v pomocný nástroj choutek panovnických. Pod jeho praporem podmanili sobě Němci nejeden národ slovanský, jenž se vzpíral od nich přijmouti jeho dobrodiní. Čechové ušli témuž hlavně přijmutím víry křesťanské od apoštolův slovanských, ale nemohli odolati, aby nevnikly k nim řády církve latinské prostředkem Němcův, a s nimi jakási odvislost od říše Německé. S tím způsobem vlády německé, rozdily stavův a řády feudální, panství jedněch a poroba druhých, i veškerou ústrojí autority západoevropské vtíraly se do národu, a jaly se měniti značně sociální poměry, mravy a obyčeje, ba i jazyk jeho, zvláště když se králům Českým vidělo, podpírati moc svou proti šlechtě domácí také potahováním cizího kapitálu i cizích sil dělných, tudíž hojných osadníkův německých do země. Nedálo se to ovšem bez odporu; stýkáním se s cizotou zmáhalo se i uvědomění české, a starodávný duch demokratický odolával, tu jen passivně, tu i činně, pokroku v měnění prvotních řádův domácích; zápas ten po věky působí, jak veškeren téměř obsah, tak i největší zajímavost dějin českých. Čechy následkem toho staly se záhy v Evropě takoruka mostem mezi západem románsko-německým a slovanským východem. Nejpamátnější úkaz toho druhu byly nepokoje husitské, v nichžto staroslovanská demokracie jala se i brannou rukou dobývati zase ztraceného pole svého. To, co v prvověkých zásadách křesťanských bylo srovnání s duchem původně slovanským (bratrství všech pravověrných a rovnost před Bohem i před zákonem),

napomáhalo znamenitě i počátku i vzrůstu a moci sekt husitských, zejména Táborův a Šírotkův, bojovavších, jak sami pravili, netoliko pro víru, ale i pro národnost slovanskou. Byl to v jistém smyslu vrch působení českého v dějinstvu, když oni opřevše se ve jmenu čistého evangelium a národnosti své proti dvěma hlavním ústavům společnosti středověké, hierarchii totiž a řádům feudálním, uvedli první zásadu reformy do života evropského: ale byvše utkáni netoliko veškerým západem sjednoceným, nýbrž i domácími již živly feudálními, a nepodporováni od rodákův svých na východě, po zápasu dlouhém a podivuhodném podleli konečně v bitvě u Lipan. Od té doby vítězství živlův a řádův západoevropských, ač výtečným Jiřího Poděbrada působením ještě na čas pozadržené, stalo se konečně neodvratným a neodolatelným. Šlechta feudální, dostavši se na vrch, ochromila nad sebou moc královskou, pod sebou pak uvedla lid obecný do poroby; a nezadlouho národ, kterýž dříve zplodil byl válečníkův a hrdin množství světu na odiv, nepostačil již ani uhájiti sebe sám. Pomocí zahraničnou vztýčila se sice moc panovníkova v zemi zase, zvláště o tak řečeném sněmu krvavém 1547 a v osudné bitvě Bělohorské 1620; ale i to vydařilo se již jen k zemdlení národu, tak že přišla doba, kdež i konečné jeho zabynutí, zároveň ostatním kmenům slovanským na Polabí, předpovídáno, a od nepřejících v pochybu dáváno býti mohlo, náleželi-li mu ještě právo národnosti. Patříce tedy k celku dějin českých, sbledáme, že tu ovšem nemáme činiti s národem mohutným a co do politického ústrojí a moci své pořád rostoucím, jakoví jsou ku př. národové Anglický, Franský a Ruský, ale s národem poměruě malým, jenž ve stýkání a potýkání se s živly západními osamocný, dav se opět a opět do zápasu nerovného s ustrojenou reakcí světa římskoněmeckého, po tytýž zázračném vyvinutí sil, vysilený klesal a hynul dlouho nebezpečně, až teprv v době nejnovější ukazuje procitlé opět snažení národní, o němž jest důvodná nádej, že povede ke skutečnému vzkříšení a znovuzrození.

c) Epochy dějin českých. Pokud u dějepiscův, jak vůbec všech, tak i českých zvláště, panoval obyčej v historii bráti zřetel popředně jen na panovníky, jejich rodinné poměry a půtky i proměny, udával se jim rozdíl dějin českých dosti přirozeně v dějiny staré, za panování Přemyslovcův, od prvopočátku až do roku 1306, ve střední, za panovníkův z domu Lucenburského a Jagellonského až do r. 1526, a v dějiny nové, pode králi z domu Habsburského a Lotrinského, od roku 1526 do nynějška. Starý věk, jakožto nejdéle trvavší, poddělován zase na dobu pohanskou až do roku 873, dobu křesťanských knížat a králův jen osobních až do roku 1197, i dobu králův dědičných od roku 1197 do 1306; což ačkoli dalo se jen z pouhého pohodlí, dalo by se nicméně i hlubšími důvody poněkud ospravedlniti. Nyní ale, když u dějepiscův osvícených všech do popředí historie čím dále tím určitěji staven bývá národ, jeho činy s osudy, a veškerou rozvíjení, zkvétání a chřadnutí života jeho státního i soukromého, musí také v dějinách českých vyhledáno býti dělidlo důkladnější, nežli poskytovati mohou samé totiko poměry osob panovnických. Pravili jsme již, že hlavní obsah a známka dějin českých jest odvěké stýkání se Slovanství s Němec tvím, a tudíž vnikání živlův německých, jež Čechové buď samoděk buď i bezděky přijímali do života svého veřejného i soukromého, tedy nenáhlé poněmčování se, více co do ústav, práv a poměrův státních a společenských, nežli co do jazyka i povahy národní. Rozdílné tohoto němčení stupně a příčiny, na kterých se zakládaly, stanoví nám tudíž přirozené dělidlo rozdílných dob čili epoch dějin českých. Patříce však na celek dějinného toho proudu, seznáme v něm dobu více nežli dvoustoletou, povstalou původně odporem proti němčení a lišící se ode všech ostatních přiměšováním do života národního a panováním v něm živlu jiného, náboženského totiž: byly to nepokoje husitské, počavší rokem 1403 a skončivší úplným všech podobojích vypuzením ze země r. 1627. Do té doby padá vrch působení českého v dějinách světa, ale spolu také

osudný a neodvratný národu pád. Ohromná tato epizoda všim právem dá se považovati za střední věk dějin českých, tak že cokoliv ji předchází, ke starým, co po ní následuje, k novým dějinám odmítniti se může. Dle toho celek jejich rozpadává se na tři hlavní rozdíly: na historii starou od nepaměti až do 1403, na střední od 1403 do 1627, a na novou od 1627 do nynějška.

2. Stručný přehled dějin starých.

Věk starý nejpříhodněji na články následující rozděliti se dá: a) věk předсловanský; b) věk slovanskopohanský od polovice V. století až do přibytí bratří Cyrilla a Methodia do Moravy; c) Čechy křesťanské a knížecí s ústrojím vlády pouze slovanským až do roku 1126; d) Čechy knížecí a královské s převahou ještě řádův slovanských, od 1126 do 1253; e) Čechy královské s převahou řádův feudálních atd.

a) V době předсловanské mluví se zvláště o dvou národech, panovavších někdy po sobě v Čechách, o galických čili celtických Bojích (v. t.) a německých Markomanech (v. t.). Praví se, že onino přivedeni Sigovesem z Galie do naší vlasti okolo r. 388 před Kristem; tito pak vedením Marobudovým (v. t.) okolo r. 12 před Krista pána narozením vpadše do země, panství sobě v ní osobili a podrželi až do V. století po Kristu. Historie však celá věku toho považovati se musí za nepodstatné předhradí dějin českých, na jehožto držení nemnoho záleží, ano nestojíc nikde na pevné místní půdě, plno jest nejistoty a mlhy. Nelze zajisté ani tvrditi, že by Tacitovo „Boihemum“ bylo skutečně dopadlo na hranice nynější vlasti české, ani stanoviti, kde které z oněch měst stálo, jež Ptolemaeus ve druhém století po Kristu kladl asi do krajin našich. Ba kdyby některá jména řek a hor českých nepřipomínala sama zvukem svým původu cizojazyčného (*Labe = Alb, Vltava = Fuldaha, Jizera = Isera, Říp = Rip* atd.), mohlo by bráti se i v pochybu, zdali národové cizí byli kdy skutečně osedlí v Čechách a netoliko nájezdníci dočasní. A však tím méně přidati se lze k domyslům, že by Bojové a

Markomani sami byli kdy původu slovanského. Římané staří, měvše mnoho s nimi činiti, nebyli tak tupé myslí, aby byli neuměli rozeznávatí skutečných Němcův od přirozených nepřátel jejich.

b) Nemnohem více jistoty a světla panuje v dějinách věku slovansko-pohanského, ačkoliv ony tu již aspoň nabývají podkladu skutečně historického. Marné jest domáhání se určité doby, kdy lidé národu slovanského poprvé přistěhovali se do Čech a do Moravy; a na pouhých domyslech nesluší stavěti historie. A však tolik aspoň může za pravdu přijato býti, že po Huusko-Attilovském rozlynění se národův, tedy asi od polovice V. století, Čechové a Moravané v nynějších sídlech svých již osedlí byli a zůstali až podnes. Stará u lidu pověst chce tomu, že národ slovanský vedením muže výtečného jménem Čecha osadil se v zemi této, a jméno vůdcevo že potom přešlo na veškeren lid jeho i na zemi celou. Ve vlasti své bylo podnikati Čechům první poněkud známé boje s Durinky i Avary (v. t.); proti nátiskům, kteréž od těchto trpěli, přispěl jim ku pomoci Samo (v. t.), válečník šťastný, jemuž podařilo se založiti první slovanskou říši (r. 627—662) v Čechách, Moravě a blízkém Podunají, kteráž ale po jeho smrti rozpadla se zase. Odtud až do času Karla Velikého mlčí historie o Čechách. Za to vypravují národní pověsti o Krokovi a o dcerách jeho Kasi, Tetě a Libuši (v. t.). Kněžna Libuše, povolavši prý Přemysla (v. t.) ze vsi Stadic na trůn český, stala se s ním pramaterí nejstaršího rodu knížat Českých, t. j. Přemyslovcův, kterýž vyhynul po meči r. 1306. Ke jménu kněžny Libuše pojí se v paměti národu také domnělý základ města Prahy (asi prý r. 723) a báječná pověst o Vlastě čili o boji dívčím, povstalém prý po její smrti. Potomci Přemyslovi na trůnu českém jmenují se Nezamysl, Mnáta, Vojen, Unislav, Křesomysl a Neklan, konečně Hostivít, otec Bořivoje, prvního křesťanského knížete. V řadě těchto knížat vyniká jen Neklanovo jméno pověstí o boji jeho s Vlastislavem knížetem Luckým čili Žateckým, jehož potřel prý chrabřím vůdcem vojska svého Čestmírom. O válkách, r. 805

a 806 s Karlem Velikým nenešťatně vedených, nezachovala se pamět v národu Českém, i jest pochybno, žeby Čechové císaři tomu aneb jeho potomkům byli se kdy ku poplatnosti zavázali; Moravané zdá se, že r. 803 v Rezně uznali nad sebou vrchnost jakousi říše Franské, ale kníže jejich Mojmir a potomci jeho snažili se čím dále tím zdárněji o založení mohutné říše slovanské. Války, kteréž vedl první král Německý Ludvík (843—876) proti Čechům i Moravanům, zůstaly bez prospěchu; ssadil sice Mojmir (846) i ustavil synovce jeho Rostislava na trůnu moravském, ale vraceje se zase utrpěl v Čechách velikou porážku, po kteréž r. 849 následovala jiná i ještě větší a rozhodnější. Rostislav od té doby usiloval o úplnou nepodlehlost říše své, kteréž požíval i skutkem, an Ludvík, chtěje pokořiti jeho (855), vrátil se domů bez vítězství a se škodou velikou.

c) Čechy křesťanské. Křesťanství nebylo sice od věku Karla Velikého ani v Moravě ani v Čechách ovšem neznámo; v Nitře již za Mojmira (836) posvěcen byl kostel křesťanský, a již 1. led. 845 dalo se bylo pokřestiti čtrnáctero pánův českých v Řezně: ale pravý počátek obecného pokřesťanění národu stal se teprv r. 863, příchodem bratří Cyrilla i Methodia (v. t.), jež povolal byl kníže Rostislav k sobě, aby vymanil se i v církevním ohledu z panství německého. Snažení toto národní, po žalostném pádu Rostislavově r. 870, nabylo vyššího zdatu synovcem jeho Svatoplukem (v. t.) ač méně ušlechtilým, a nezadlouho spatřuje se moc panovníka moravského sahající na severu až k řekám Zále a Visle, na jihu ku Drávě, na východu k Tise. Čechové sami octli se ve spojení s říší Moravskou, a protož nediv, že kníže Bořivoj I. r. 873 neb 874 dal se na dvoře Svatoplukově pokřestiti od arcibiskupa Methodia. Uvedená tudíž dvojíť obřadu církevního v Moravě i v Čechách, řeckoslovanského totiž a německolatinského, zaplétala se rozmanitě do všech sporův státních té doby, až vpád Maďarův do Uher (892), smrt mohutného Svatopluka (894), nsvornost synův jeho, uchýlení se Českých knížat Sptyhněva i Vratislava (synův Bo-

řivojových) pod ochranu říše Německé v červenci 895, a konečně brozný úplný pád říše Moravské v měsíci srpnu 907, zjednali převahu živlu německolatiniskému. Tím připeutáni Čechové navždy k západní Evropě, an pokrok osvěty stal se jim možný jen vespolku s ní. Bohužel že Němcům křesťanství naskytovalo se hlavně jen co prostředek k rozšíření panství jejich; proto těžko bylo synům Vratislavovým v Čechách, Václavovi I. (svatému) 928—935 a Boleslavovi I. (Ukrutnému) 935—967, šířiti a pevniti víru křesťanskou v zemi a neupadati spolu pod vrchní vládu silných panovníkův německých, Jindřicha Ptáčníka i Oty Velikého. Václav zavázal se ku placení daně, aniž dále strojil odporu proti Němcům; Boleslav po čtrnáctiletém boji r. 950 podvolil se sice ku poplatnosti a věrnosti, ale vítězstvími nad Uhry a jinými skutky válečnými připojiv Moravu a část někdejších Charvat na severu k zemi své, zmohútněl tak znamenitě, že i sami Němci obecně králem ho nazývali. Pod synem jeho Boleslavem II. (Pobožným) 937—999, zakladatelem Pražského biskupství (973), zasahovaly hranice říše České hluboko do Uher i do Polska, a Čechy sousedily s Ruskou říší sv. Vladimíra bezprostředně. Pod tímto panovníkem proslavil se církevním působením svým vnitř i vně Čech druhý biskup Pražský sv. Vojtěch (982—997), a založení v Čechách první klášterové. Ale nešlechetností nejstaršího syna jeho Boleslava III. (Ryšavého) a nestatečností dvou mladších, Jaromíra i Oldřicha, rozpadla se opět říše Česká a málo chybělo, že nestala se sama částkou říše té, kterou Boleslav Chrabrý v Polště chytrostí a statečností neobyčejnou zakládati se jal. Ohavný Boleslav III. vypuzen (1002) a povolán na jeho místo z Polska Vladivoj; jenž když umřel po několika měsících a počal panovati Jaromír, Boleslav Chrabrý úskokem více nežli násilím 1003 stal se pánem Čechův, i zamýšlel prý učiniti Prahu hlavním sídlem rozlehlé říše své, avšak pomocí Němcův vyhnán v září 1004 zase, a Jaromír (1004—12) i Oldřich (1012—1037), držíce se pevně říše Německé,

upadali v nevládu a závislost vždy hlouběji, až Oldřichův syn, statečný Břetislav I. (1037—1055), stal se pravým obnovitelem říše České. On připojil Moravu opět k Čechám, uvedl práva panovníkův českých ke Slezsku ve skutek, vymínil si za ně poplatnosti od Polákův, stanovil navždy nedílnost říše, spořádal dědičnou posloupnost knížat uvedením zákonu o staršinství atd. Naproti říši Německé nabyly Čechy pod ním opět větší samostatnosti. Syn a nástupce jeho Spytihněv II. (1055—1061), známý téměř jen pro nechuť svou k Němcům, panoval jen krátce; tím déle bratr tohoto Vratislav II. (1061—1092), od r. 1086 spolu první král Český. Titule toho nabyl za dobrovolné ale velmi platné služby, kteréž činil císaři Jindřichovi IV. jak vůbec, tak i proti papežům zvláště. Protož také od těchto za krále nebyl uznán. Vratislav byl zakladatelem důležité kapituly Vyšehradské; pod ním zaskvěl se první známý umělec český Božetěch, opat slovanského kláštera Sázavského. Synové jeho vládli sice po sobě trůnem českým, Břetislav II. (1092—1100), Bořivoj II. (1100—1107 a opět 1117—1120), Vladislav I. (1109—1117 a opět 1120—1125), konečně Soběslav I. (1125—1140): ale zákon o posloupnosti starších rušen byv přechoasto a nedav nežli Kunrátovi I. (1092) a Svatoplukovi I. (1107—1109) doseďnouti na trůn jen na krátce, stal se příčinou hojných a tytéž krvavých rozbrojův, jak v zemi vůbec tak i mezi knížaty zvláště. Mezi památnější události vnitřní za doby této náleží konečné zaniknutí obřadu slovanského a s ním veškeré literatury cyrilsko-slovanské v klášteře Sázavském a tudíž v Čechách vůbec r. 1096, vyhlazení rodu Vršovecův 1108, počátky jakési školství a vzdělanosti latinské, (jejímž nejskvělejším úkazem byl dějepisec Kosmas † 1125) a j. v.

d) Čechy knížecí a královské, s převahou ještě řádův slovanských (1126—1253): Až po rok 1125 v Čechách celé zřízení jak zemské tak i dvorské zachovávalo ráz staroslovanský; netoliko ústava župní čili hradová udržela se v dávném spů-

sobu svém, ale i dvůr knížecí zřízen byl po slovan-
sku, s župany nádvorními, vladaři a kmety rozličnými.
Po slavném vítězství u Chlumce (1126), když So-
běslav I. smířil se úplně s císařem Lotharem, při-
jat jest mezi přední důstojníky říše Německé co nej-
vyšší její číšník, a tím nejen zamezeno jeho se od-
štěpení v úplnou samostatnost, kteráž po nastalém
tehdež boji mezi Viblingy a Velfy nebylo lze ani
ubrániti, ale zjednáno také užší spojení Čech s Němci
na základě rovnějším. O skutečné poplatnosti Čechův
nebývalo již více řeči, a panovník český otočil
se napotom dvořany dle způsobu německého, komor-
níky, maršálky, truksasy atd. Po úplném z vítězení
křesťanství v Čechách dle smyslu církve latinské byl
toto zase první značnější avšak cele dobrovolný
krok na dráze poněmčovací. Netrvá dlouho a ně-
mecké spůsoby všelikých imunit a privilegií počí-
nají se jeviti čím dále tím hojněji ve společnosti
potud úplně slovanské. Hlavními působci a pomocníky
proměn takových stali se brzo biskupové Pražští a
vyšší jejich kněžstvo, ješto toužili po moci a právích,
jakových požívali biskupové a kněží němečtí; tudíž
usilovali více méně vymaniti se z poslušenství knížat
Českých a slušeti bezprostředně pod císaře Německé.
Snažení takové vystoupilo na jevo již pod nástupcem
Soběslavovým, synem Vladislava I. Vladislavem
II. (1140—73), kterýž r. 1158 povýšen byv na krá-
lovství, slul napotom „král Vladislav I.“ Neobyčejné
tohoto panovníka energii podařilo se nejen udržeti
jednotu státu, ač ze mnohých stran úsilně podrýva-
nou, ale i zvelebiti moc českou a vkládati se zdárně
a skvěle do záležitostí zahraničných. Ve výpravě
křížácké do Palestiny r. 1147 neuchránil sice svých
lidí všeobecné pohromy na křesťany příšlé, ale r.
1158 a násl. získal sobě i svým veliké chvály v do-
bývání Milána pro císaře Fridricha; 1164 vypraviv
se do Uher proti Řeckému císaři Emanuelovi, nabyl
netoliko vojenské slávy, ale i vzácných kořisti. Pod
ním slynni biskupové Jindřich Zlík Olomoucký (†
1150) a Pražský Daniel (1148—67), jenž první či-
nil se knížetem říše Německé, od císaře mnoho po-
třebován bývav v diplomatických pojednáváních.

Po Vladislavově však ustoupení (1173) a smrti (1174) vypučilo se tolik neduhův a neřestí ve veřejném životě národu Českého, že než minula čtvrt století, stát celý octnul se na kraji záhuby, — ovšem hlavně za příčinou ošemetné politiky císařův Německých, Fridricha I. Barbarossy († 1190) a syna jeho Jindřicha VI. († 1197), kteříž usilovali o rozdrobení a zničení moci a panování rodu Přemyslovcův českých. Knížata rodu tohoto, jichž bylo té doby do 25 živo pospolu, nesnadili se bez přestání o vrh moci v Čechách i Moravě; Vladislavův syn Fridrich vypuzen již r. 1173 od Soběslava II. příjímám „knížete selského“, a r. 1179 vypudil ho zase; však sotva udržev se, a to nejvíce císařovou pomocí, nejprv 1182 proti Kunrátovi Otovi Moravskému, 1184 proti Václavovi, když umřel 1189, měl za nástupce nejprv téhož Kunráta Otu (1189) a po jeho smrti Václava II. (1191); po toho vyhnání pak Přemysla Otakara (1192), a zase když i ten vypuzen (1193), biskupa Jindřicha Břetislava († 1197). Aby zachoval jednotu státu, podal byl národ posléze vrchní vládu biskupovi svému, an byl Přemyslovec. Po smrti toho biskupa Vladislav III., nejmladší krále Vladislavův syn, moudrým a ušlechtilým svým chováním nejpodstatněji pomohl ke vztyčení zase a zvelebení moci české. Umluvou 6. pros. 1197 postoupil trůnu českého dobrovolně staršímu bratru Přemyslu Otakarovi I., spokojiv se napotom titulem a mocí markrabě Moravského; a uvedením Milíka Daniela II., nebaživšího po panství, na biskupskou stolič Pražskou, překaženo rozdrobení se státu také v té straně. Současná smrt císaře Jindřicha VI. a nastalé v Němcích rozbroje odstranily nové nebezpečí, a Přemysl Otakar korunován byv nejprv (15. srpna 1198) v Mohuči od Filipa, potom 24. srpna 1203 v Meziboru od Oty IV., a tudíž uznán i od papeže za krále, stal se brzy sám předním rozsudím ve věcech německých. Panovník ten silný jevil do sebe více odvahy a důrazu, nežli útlé svědomitosti. Nabaživ se manželky své Adléty Mišenské, zapudil ji a děti její tvrdě a ukrutně 1198, a zasnoubil se s Konstancí Uherskou, matkou potomního

krále Václava I. V říši Německé po hojných proměnách teprv 1206 přilnul cele ke straně Staufovců a stal se hlavním pomocníkem císaře Fridricha II. ve mladších jeho letech, začez 26. září 1212 zjednal zřejmě uznání práv koruny České od panovníkův německých; r. 1216 uvedl zákon o poslušnosti prvorozencův na trůnu českém. Neméně důležité bylo ustanovení právních poměrův moci světské a církevní r. 1221 a 1222 po šestiletých tuhých rozepřích s biskupem Ondřejem († 1224), jímž staroslovanská ústava hradová čili župní v Čechách utrpěla první velikou ránu; neboť za příkladem kněží počali záhy také páni čeští bažiti po výsadách i imunitách všelikých, což obé jalo se chromiti a rušiti jak hmotně tak i mravně dosavadní moc a působení úřadův cůdních (soudních). Přemysl Otakar I. ještě před smrtí svou († 15. pros. 1230) dal byl korunovati na trůn český syna svého Václava I. i manželku jeho Kunhutu Staufovnu (6. ún. 1228), pročež tím méně bylo sporu o dědictví trůnu, an rod Přemyslovcův, nedávno ještě tak hojný, již jen na syny královny a na Děpoltice (potomky knížete Děpolda I., † 1167) obmezen byl. Za kralování Václava I. (1230—53) stal se první znamenitý krok ku poněmčení země. Král i dvůr jeho, zachutnavše sobě v mravích a obyčejích, zbraněch a kroji, ba i v jazyku a literatuře německé, uvedli je také v oblibu u předních pánův českých, kteříž od r. 1241 počali novým hradům svým německá dávati jména, ježto potom v rodech jejich stala se i dědičnými; privilegie a immunity ve smyslu práva německého počaly rozdávati se hojně, jak jednotlivým šlechticům, tak i celým městům, jichžto zřizování na způsob německý dalo se netoliko pro příchodi do Čech a Moravy Němce, ale tytž i pro tuzemce samy. V odporu však proti strašnému tomuto směru zvedal se i národní smysl a jazyk, a některé z nejlepších květův básnictví staročeského zasahují do této doby. Také v zahraničných záležitostech bral král zřetel svůj téměř výhradně jen do Němec, a účastnil se v popředí velikého zápasu mezi císaři a papeži, nejprv ku prospěchu Fridricha II., bratrance manželky své, potom proti němu

ve prospěch kurie Římské. Nejchvalnější památku pojistil sobě Václav I. neobyčejnou srdnatostí, kterouž r. 1241 postavil se na odpor velikému vpádu Mongolův čili Tatarův ve Slezsku, Moravě i Rakousích, tak že pomohl jim nemálo k úmyslu, nepokračovati dále ku podmanení Evropy. Příčiny zpouřy a odboje českých pánův, jimiž král r. 1248—9 na čas s trůnu svržen a syn jeho Přemysl Otakar naň postaven byl, nejsou dosti známy; on pak zvítěziv, pány některé potrestav a se synem se smířiv, dopomohl tomuto i ku panování v Rakousích r. 1251, když domácí tam rod Babenberský byl vyhynul. Po Václavově smrti 22. září 1253 nebylo již jiného Přemyslovce na živě, nežli jediný tento syn a dědic jeho.

e) Královská říše Česká s převahou řádův feudálních (1253—1403). Král Přemysl Otakar II. byl v celé Přemyslovcův řadě nejvýtečnější panovník; za jeho 25letého kralování (1253—78) dostoupily Čechy nevidané dotud výše moci, blahobytu a slávy, až zbudivše, co přední mocnost evropská svého věku, obávání a odpor veškeré národnosti německé a uherské proti sobě, podlehnouti musily opět spojené jejich síle. Král ten, co hlavní politický reformátor celé středověkosti, proměnil také poměry právní státa svého dosti podstatně, a poněmčil je v té míře, že již napotom setřen byl z nich ráz pouze slovanský. Snaha jeho směřovala hlavně k upevnění moci královské v zemi proti šlechtě hojně a bohatě, hovící svévoli a přepychu, i politicky nebezpečné, ana vládla úřady župními téměř výhradně. Protož vystaviv veliký počet nových pevných měst a hradův, osazoval je z většího dílu příchozími Němci kolonisty, tyto pak oddanými sobě úředníky ze šlechty nižší a z lidu obecného. Němci, předčivše tehdáž ve průmyslu vůbec a zvláště v umění hornickém, z něhož (a zejména z Jihlavy a z Kutné Hory) šlo králi bohatství znamenité, byli mu všude tak vítáni, že nejen naplňoval jimi Prahu i jiná města svá, ale odevzdal jim i celé kraje, jako Loketskó, Kladsko i Trutnovsko, aby vládli jimi dle spůsobu svého; korunoval pak dílo své uvedením poslův městských na sněmy zemské, a tudíž založe-

ním nového zvláštního stavu politického v zemi, městského totiž. Hledáno všelijak decentralisovati župy a centralisovati moc soudní na dvoře králově, z čehož vyvinuly se později nejvyšší úřady a všeobecné desky zemské v Praze. Řády feudální počaly zkvétati hojně, ale uvodilo se spolu také blahodárné právo zákupní do Čech, a nejen školy a nauky, ale i krásné umění a průmysl, obchod i řemesla, těšily se z hojné přízně královny. Někteří přední šlechticové následovali skvělého příkladu panovníka svého; jiní stavili se mu na odpor; ač nelze ovšem říci, že by to byli činili pro zachování ducha národního. Otakar II. nebyl nikoliv nepřiznivcem národnosti své české, ale tajiti nelze, že tímto nedočkavě kvapným a hromadným němčením zasadil jí první ránu povážlivou. I jest to výjev hluboce tragický v jeho životě, že mu souzeno bylo utrpěti konečně tím samým živlem, kterýmžto, snad nechtě a nevěda, prohřešil se byl sám proti národu svému. Když zajisté moc jeho byla se vznesla nad míru, netoliko připojením Rakous, Štýrska (1260), Korutan a krajin přímořských až po Terst a Pordenone (1269 a sl.), ale i opětovanými slavnými vítězstvími nad Uhry (1260, 1271, 1273) a neméně slavným účastenstvím ve válkách křížových proti pohanským Litvanům (1254—5, 1264, 1267—8), kdežto v Němcích trvalo po dlouhá léta úplné bezvládí: uražená i pobouřená vyhlídkou na mohutné panování slovanské hrdost německá konečně se vzchopila i přičinila se všemi prostředky o podvrácení a záhubu jeho. Zvolen energický muž, hrabě Rudolf Habsburský, na království Římské, upuštěno od pútek s papeži, a povoleno jim vše čeho žádali, aby získala se jejich přízeň; vstoupeno ve přátelské úmluvy s dvorem uherským, prahnoucím po pomstě za utrpená pokoření; spojenci Otakarovi odtrženi od něho sliby a obětmi velikými, a ponoukáni k odboji nespokojení poddaní, jmenovitě šlechtici netoliko štyrští a němečtí vůbec, ale i valná část českých a moravských. Takž již při prvním válečném setkání 1276 opuštěn jsa i zrazen od předních podpor svých, musel Otakar odříci se všech zemí kromě Čech a Moravy nabytých. Když ale smlouvy pokoj-

né nedržány jemu, a nové vždy oběti neukazovaly se býti než nové podněty ku požadavkům čím dále tím neslušnějším, musel 1278 opět sáhnouti k meči, a volil podniknouti brdinnou smrt raději, nežli útisk a pokoření bez konce. Od papeže dán jsa do klatby, od pomocníkův i poddaných mnohých opuštěn, od některých i zrazen, a utlačen velikou převahou počtu spojených Němcův i Uhrův, zahynul v bitvě 26. srpna 1278 v Rakousích u Suchých Krupt svedené. Proto Čechy a Morava octnuly se náhle ve propasti bídy a neřesti bez počtu, nejen od nepřátel vtrhnuvších do země až pod Kutnou Horu, ale i od pomocníkův braniborských, jichžto markrabě Ota Dlouhý byl se stal poručníkem králeviči Václavovi teprv sedmiletému. Pokoj uzavřený v Čáslavi a v Jihlavě 1278 nešel zemi oddechu; násilí Němcův braniborských, zbudivši odpor, uvedlo bezvládní, války domácí a následkem jejich hlad i mor do země, až r. 1281 jednáním sněmovním, 1283 návratem mladého krále Václava do země, a důrazem zvláště pana Závíše z Rosenberka, co vladaře zemského (1284—7), nastala opět utěšenější tvárnost věcí, kteráž za věrnou a úsilnou péčí krále tělesně sice slabého, ale dosti rozumného i dobromyslného, neutrpěla ani nešlechetným nakládáním se Závíšem (1288—90). Nové zkvetání blahobytu národního, a moci panovníčí popolu, mělo za následek, že král Český nejen stal se opět rozsudím ve věcech německých, zvláště při volení krále Adolfa 1292, krále Albrechta 1298 a j. a že korunování jeho v Praze (2. června 1297) bleškem nádhery a slávy převyšovalo všechny potud známé slavnosti středověké, ale také že nejprv knížetství Opolské (1289), potom Krakovské i Sudomířské 1291, a konečně 1300 celé království Polské poddalo se jemu dobrovolně, že smlouvami získán větší díl dnešního království Saského ku koruně České, ba posléze 1301 i Uhři, po vymření královského rodu jejich, podali mu koruny své. Muž silný a energický, jakový byl otec jeho, byl by použil příležitosti příznivé k založení mohutného soustátí uprostřed Evropy na základech nových: ale Václav II., citiv se již dvěma korunami obtížena, nechtěl jich více, a poručil

Uhrům dvanáctiletého syna svého Václava III., kterýž i tudíž korunován ve Stolním Bělehradě. Však tolik štěstí nelirnulo se bez odporu. První a nejmocnější odpůrce české moci a slávy zjevil se býti papež Bonifacius VIII., jenž oscoboval sobě právo k obsazení stolic královských i v Polště i v Uhřích, a zastával tam Vladislava Lokétku, zde Karla Roberta, i zbudil krále Albrechta Německého proti Václavovi, ačkoliv mezi tím od Václavova spojence Filipa krále Franského sám pokořen byv, umřel (1303). Válečné tažení Albrechtovo na podzim r. 1304 až pod Kutnou Horu nepodařilo se, ale Václav II., chystav se pomstiti nové křivdy na svaku svém, uchvácen smrtí (21. června 1305). Syn jeho Václav III., z Uher již 1304 vyvedený, postoupil tam práva svého Bavorskému vévodovi Otovi, a smluvil se i s Albrechtem zase, aby proti Vladislavovi Lokétkovi mohl tím důrazněji chrániti Polska: ale táhna tam zavražděn jest 4. srpna 1306 od neznámého člověka, čímž panování rodu Přemyslova v Čechách mělo nenadálý násilný konec. Neštěstí pro Čechy záleželo hlavně v tom, že politika dvoru českého nebyla napotm více čistě a pouze česká, ješto panovníci od jinud a hlavně z Němec voleni zaplétali národ všelijak do záležitosti svých nečeských. První vyvolen, ne bez nutkání, syn krále Albrechta Rudolf I. Rakouský v měsíci říjnu 1306, kterýž ale již po devíti měsících (4. července 1307) umřel smrtí přirozenou; druhý po něm (15. srpna 1307) povolán Jindřich Korutanský kníže na trůn český, s něhož jej král Albrecht nadarmo svrhnutí usiloval, až i sám 1. máje 1308 od synovce svého Jana Rakouského, majícího nejbližší ku koruně České právo, zavražděn byl. Ale Jindřich neschopností svou ke vládě uvedl do takových zmatkův zemi Českon, že naděje vlastencův tehdejších, odvrátivše se konečně od něho, přilnuly k nově volenému v Němcích králi Jindřichovi VII. z domu Lucemburského. Uzavřeno požádati od něho syna jeho Jana, teprv 14letého, zemi za krále a Elišce, dceři Václava II., za manželka. Sňatek ten slaven skutečně ve Špíru 1. září 1310, a

3. prosince na to nový král Jan zmocnil se Prahy, vypudil odtud Jindřicha, i počal panování nové.

Domem Lucemburským, kterýž vládnul Čechami až do svého vyhynutí r. 1437, připoután národ náš k Německé říši ještě úžeji než prvé, a nastaly doby, kde živel německý zdál se již předčiti v životě jeho veřejném, až konečně odporem strašně bouřlivým vypuzen téměř cele zase z lůna národu. První panovník z domu tohoto, král Jan (1310—46), nepřestal býti cizincem v nové vlasti a nepřilnul nikdy duší svou k národu Českému; po všelikých pokusích rozmarilého mládí vospěl sice v muže dosti rázného a šlechtetného, ale i v dobrodruha slávychtivého s ideály rytířskými. Všecka mysl a všecky choutky jeho točily se především okolo frančiny, potom okolo němčiny; češtině přivykal jen z nouze; království svého nevážil sobě leda co studnice finanční nepřebírané a ploditelkyně vojenské síly, kteréž ovšem nebylo nevšímání sobě; trávívaje celá leta v cizině, nepřicházel do Čech leč když mu bylo potřebí nových peněz a pokladův. Kralování jeho různí se dvoji dobou: první kde kraloval sám (1310—33), a druhou, kde syn jeho Karel účastnil se vlády (1333—46); v první zmáhala se moc česká vně, ale klesala uvnitř čím dále tím hlouběji; v druhé bráněno úpadku dalšímu snažným přičiněním synovým. Ujav se vlády, nejprv pod poručnictvím otcovým a Mohuckého arcibiskupa Petra z Aspelt, potom od r. 1315 sám, připojil nejprv k Čechám Moravu, rakouskými pletichami na čas odcizenou (1307—11), potom Budišinsko a část dolejší Lužice (1319), i Zhořelsko (1329) zase. Království Polské sice bylo a zůstalo pro Čechy ztraceno, ale aspoň ve Slezsku přiznala se ku koruně České knížetství Vratislavské, Opolské, Kozelské, Těšinské a Osvětimské již r. 1327, pak Lehnice a Břeh, Zahaň, Hlohov, Olešnice a j. v. r. 1329, i udržela se napotom v moci její stále. Takto šířilo se panování české za hranicemi ovšem slavně, ale uvnitř klesalo rok co rok vždy hlouběji, tu královou lehkomyšlností a rozmarnou marnotratností, tu hrdostí a svéhlavostí manželky jeho Elišky, poslední Přemyslovny, a její žárlivostí na Elišku Pol-

skou, vdovu dvou králův Českých. V rozmanitých rozbíjích a bouřech, kteréž povstaly, vynikali působením svým zvláště dva čeští páni, Jindřich z Lipého, přítel a důvěrník milostné Elišky Polské, a Vilém Zajíc z Valdeka, nejvěrnější podpora poslední Přemyslovny; byvše soupeřové, spojili se nicméně oba proti králi, když r. 1318 roznesla se pověst, že obmýšlí vypuditi Čechy ze země a obsaditi ji samými Němci. Po smíření v Domažlicích, když usiloval směniti se s Ludvíkem Bavorským o korunu Českou za jeho palatinát Rýnský, postavila se v odpor úmyslu tomu královna Eliška s takovou odhodlaností, že strhla se z toho na chvíli válka i mezi králem a královnou (1319). Tak nemoha v Čechách provésti úmyslův svých, obracel tím raději pozor k západu Evropy, kdežto nedálo se téměř nic důležitého, v čemž by se byl neúčastnil. Míchal se do všech pútek a válek franckých i německých, pomáhaje přátelům svým hojně a rázně, tak že vzniklo brzy žertovné přísloví, že prý bez pomoci boží a krále Českého nic ovšem dařiti se nemiže. Jelikož ale to vše dalo se českými, ne-li zbraněmi, aspoň penězi, a zjevení se královo v Čechách znamenáno bývalo novými vždy berněmi a poplatky, půjčkami, zástavami, lehčením mince a jinými spůsoby vydírání peněz, lid český nemohl se kochati v zabraniční slávě krále svého, an viděl doma zmáhati se chudobu, bezvládi a bezprávi všeliké. K Paříži a Francii vůbec hleděl král nejraději; provdáv krásnou sestru svou Marii za krále Karla IV. (1322), poslal brzy na to (v dubnu 1323) i sedmiletého syna Václava do Paříže k vychování, kdežto mu pak přezděno Karel; později (1332) zasnoubil a dal i dceru svou Gutu (Bonne) královiči franskému Janovi za manželku, kteráž potom stala se pramatěří všech potomních králův Franských rodu Valois, i vévod Burgundských také. Z nepřítzně k rodu Habsburskému stranil dlouho Ludvíkovi Bavorskému co Německému králi, jehož i bitvou u Mühlborfa (1322) upevnil na trůnu; ale když po smrti manželky své Elišky (1330) smlouvami s Jindřichem Korutanským, někdy soupeřem svým v Čechách, druhému synovi svému Janovi zjednal dě-

dictví země Tyrolské i Korutanské, a pak volán jsa k ochraně Lombardie, kdež přijat za pána dobrovolně nejen ve Brescii (1330) ale i v Miláně, Kremoně, Parmě, Modeně, Lucece a j. v. (1331), tak že jal se zakládati říši novou na jihu Evropy: tu obrátili se proti němu netoliko císař Ludvík a vévodové Rakouští, ale i králové Uberský a Polský i všichni sousedé země České, kromě zetě krále Jindřicha Bavorského. V nebezpečí tom choval se dosti rozumně i odhodlaně, tak že ani porážka pánův českých u Mailberka (1332) nepřinesla zemi podstatné škody. Méně šťastně povedlo se v Itálii, kamž byl poslal syna svého Karla; neb ačkoli mladý ten princ dobyl u S. Felice (1332) skvělého vítězství nad ligou nepřátelskou, nebylo přece možné, hlavně pro nedostatek peněz, odolati nesnázem ode všad se zmáhajícím, tak že sotva po tříletém panování král opustil (v říjnu 1333) Itálii na vždy, syna svého Karla odtud do Čech předeslav. Působením nadějného králevice toho, jemuž otec udělil titul markrabí Moravského, nastala Čechám doba nová, čím dále tím utěšenější, an srdečnou ke vlasti láskou jal se hojiti rány od otce jí zasazované. Smrt Jindřicha Korutanského (1335) vedla ku konečnému s císařem Ludvíkem rozstrku, když nejen Korutany podány knížatům Rakouským (1336), ale nešlechtnými prostředky vypuzen konečně i z Tyrolska syn králův Jan (1341). Mezitím táhl král třikrát (1328, 1337 a 1344) do Litvy proti pohanickým Prusům; ztrativ po druhé výpravě jedno oko, brzy na to (1340) oslepnul i na druhé. Ve dlouhém sporu, kterýž měl císař Ludvík s papeži, vedla neupřímnost jeho ke dvoru českému neméně nežli přízeň, kteréž požíval mladý markrabě Karel u Klementa VI, svého někdy v Paříži vychovatele, ke spolčení Čech s kurií Římskou, jehožto první zdárné ovoce bylo založení arcibiskupství Pražského (1344) i vymanění tudíž Čech z poručnictví německého v okledu církevním. Arnošt z Pardubic stal se první a největší ozdobou nové stolice, pro kterouž stejným časem i nový nádhernější kostel u S. Víta na hradě Pražském stavěti se počal. S Poláky a s Uhry uzavřen byl na slavném sjezdu Vyšehradském v U-

hřích 1335 pokoj, jak se zdálo upřímný a stálý, ale již 1345 přistoupili jak Kazimír Polský tak i Ludvík Uherský ke spolku císařem Ludvíkem osnovanému, za kterýž opovězena Čechům válka v témdni ode všech sousedův jejich, netoliko Bavorův, Polákův a Uhrův, ale i Rakušanův, Mišňanův a z části Slezákův (Svidnických). Důrazné si počínání slepého krále proti Kazimírovi odstrašilo všechny jiné nepřátely, a přičinění Klementa VI. obrátilo je v přátele zase, tak že nebezpečí svedlo se proti jedinému císaři Ludvíkovi, na jehož místo i markrabě Karel v Rense 11. července 1346 volen na království Římské. Mezi tím vpadše Angličané vítězně do Francie, donutili krále Jana pospíšiti ku pomoci v nebezpečí příteli svému králi Filipovi Franskému, při čemž ale hrdinný král Český v nešťastné bitvě u Kresčaku (Crecy) 26. srpna 1346, nechtěje dáti se na útěk, zahynul, syn pak jeho Karel od pánův českých stěží uchráněn byl. Z druhého manželství krále s Beatrix Bourbonskou, od roku 1334, pozůstal po něm třetí syn Václav (1337—83), dědic vévodství Lucemburského.

Panováním Karla I., kterýž později co císař Německý slul Karel IV., nastala v dějinách českých doba nejutěšenější (1346—78). Dostal se v něm na trůn Český panovník neobyčejných ducha darův a výtečné pro svůj věk vzdělanosti; opak otci, cítil vřelou ke vlasti své lásku, a péče o její všestranné prospívání a zkvětání zdála se býti jeho jediná vášně; arcil že při tom nezapomněl na dobré domu a rodu svého; vždy pak musí se o něm chváliti, že se mu zdařilo povýšiti Čechy na nejvyšší stupeň moci a blahobytu. Cile toho nedomáhal se cestou branou, ale opatrným užíváním okolností příznivých, moudrým hospodařením a diplomatickou spůsobilostí. Chovaje zvláštní šetrnost ku právu vůbec, a zápisy stvrzenému zvláště, snažil se především o ustálení a pojištění poměrův právních v životě státním a občanském, i získal sobě co zákonodárce zásluhy nesmrtelné; důkazy poskytují netoliko pověstná zlatá bulla od r. 1356, základní to zákon říše Německé po mnoha století, a návrh zvlášt-

ního zákona pro Čechy pod jmenem *Majestas Carolina* od r. 1348 proslulý, ačkoli později odvolaný, ale i jiná podrobná nařízení nesčíslná, mezi nimiž vynikají důležitostí svou zvláště vyhlášené dne 7. dubna 1348 listiny o právním poměru koruny České k Německé říši, též zemí Moravské, Slezské i Lužické ku koruně České atd. Karlovi IV. Čechy především děkovati měly za zřízení university Pražské 1348, prvního to ústavu naučného ve střední a východní Evropě, jehožto vliv do potomního rozvíjení se ducha i života národního se stal rozhodným a nedosti ocenitelným. On založil také Nové město Pražské (1348) i dosavadní most kamenný přes Vltavu, a zvelebil i povýšil Prahu nade všechna města střední Evropy jak lidnatostí tak i bohatstvím a nádherností staveb rozličných; stal se ona důležitým středem veškerého obchodu kupeckého i průmyslu časového; krásné umění, byvši panovníkem co nejvroucněji podporováno, zkvétalo a šířilo se odtud do mnohých zemí blízkých i dalekých; Karel IV. staral se, ač nevelmi šťastně, také o vzdělání historie české, a též ke zvelebení hospodářství polního a zvláště vinařství vztahovala se jeho péče. Šlechtu českou, potud na mnoze bujnou a pychu všelikému zvyklou, skrotil a ku pořádku přivedl, potrestav neoblomnou přísností všechny, kteří v loupežech a násilí sobě libovali, i mnohiv čest a výsady těch, kteří dvořili jemu a sloužili k obecnému dobrému; pomáhal také šíření se práva zákupního v lidu selském; ale ruše konečně všechny zbytky ústavy župní po krajích, a uvodě na místo jejich s poměry feudálními zvláště hojné soudy patrimoniální, připravoval tím mimo vědomí a vůli cestu ku potomnímu porobení nižších tříd obyvatelstva. Němčina pod tím zmáhala se zvláště v městech tak velice, že i sám konečně uznal potřebu některých krokův k ochraně živlu národního. Měv s počátku tuhé zápasy s Ludvíkem IV. a stranou bavorskou, nežli došel uznání důstojenství svého v Němcích, pomáhal sobě i tím, že po smrti první manželky Blanky z Valois (1348) zasnoubil se 1349 s Annou (Mečkou), dcerou nejpřednějšího nepřítele svého Rudolfa falckraběte Rýnského, a když i ta

zemřela, 1353 s Annou dědičkou knížetství Svidnického a Javorského, kteréž potud jediné ve Slezích svobodné zůstavši, dostalo se tudíž také ku koruně České. Nezkalená svornost a láska, ve které živ byl s bratrem svým Janem, markrabím Moravským († 1375), naskytovala mu hojně výhody naproti domu Bavorskému v Němcích, u něhož té doby různice a rozbroje všeliké jevily se býti takoruka dědičnými. Netoliko hořejší Palatinát (Falce) octnul se s veliké částky 1353 pod mocí českou, ale 1363 zapsáno i markrabství Braniborské k dědictví synu císařovu Václavovi (narozněmu 26. ún. 1361 v Normberce) a dolejší Lužice zavázána jest Čechám, ačkoliv pro všeliké zmatky teprv o několik let později (1373) Karel IV. vešel v skutečné držení těchto zemí.

Mimo to nepřestával skupovati po celé říši Německé hojný počet hradův, zámkův a panství, a poutati je úvazkem lenním ku koruně České; neb ačkoli byl jináče hospodář dosti skrbuý, mival pro takové účely předce peněz vždy dosti. Tím šířilo se panování české po jednotlivých krajích a místech až do Porejní; a též za Rýnem, kdež dědictví předkův jeho, Lucembursko, postoupeno nejmladšímu bratrovi Václavovi 1354 a povýšeno na vévodství, nezadány ovšem práva i naděje též koruny. Méně skvělé bylo císařovo působení a pořízení ohledem na Itálii, kamž dvakráte zabral se osobně, 1353 pro korunu císařskou, kterouž i obdržel o velikonoci dne 5. dubna, a potom 1368 pro uvedení a utvrzení papeže Urbana V. v Římě, jenž konečně byl opustil Avinionské sídlo své. Vraceje se odtud poprvé, upadl 21. máje 1355 v Pise zrádným povstáním pobouřeného lidu ve kruté nebezpečí života, při němž jen hrdinnou zmužilostí družiny své ochráněn jest. I při druhém tažení tam i zase bylo se mu potýkati s hojnými nepřáteli, an neměl z Němec téměř nižádné pomoci. Častá spiknutí a hojně úklady knížat německých mařival a porážel nejvíce prostředky diplomatickými, ačkoli neostýchal se sahati i tyž i k meči. S knížaty Rakouskými, a zvláště s nevěrným a ctižádostivým zetěm svým Rudolfem (1357—1365), hojně mívav rozepře a pŕtky, dával se ne-

jen snadně smířiti, ale 10. ún. 1364 vstoupil i v nejužší dědickou jednotu s domem a rodem Habsburským, nepředvidaje ovšem, že smlouva ta vydaří se konečně cele jen ku prospěchu soupeřův. Největší jeho křehkost a hřích byla přílišná k synům a rodu svému vůbec láska, která nedopouštějíc dětské kázně překážela rozumnému vychování mladíků od přírody dosti štědře nadaných, ale neumějících pojímati v uzdu vášní svých. Rozdělit mezi ně na počátku r. 1377 říši svou cele po slovansku, odkázav prvorozenému Václavovi (již 15. června 1363 na království České, 6. července 1376 na král. Německé korunovanému) s královstvím Českým celé Slezy, částky obou Lužic, krajiny bavorské, saské i německé vůbec, a vrchní správu nad bratřími a bratrance, totiž Sigmundem a Janem, zrozenými ze čtvrté Karlovy manželky Alžběty Štětínské, kterýmž zapsány jednomu Branibory, druhému Zhořelsko, a nad syny Moravského markraběte Jana, zejména Joštem, Janem Soběslavem a Prokopem, kteří podělení Moravou. Nedlouho po rozdělení se papežství na západě, kdež proti Urbanovi VI. v Římě volen (20. září 1378) v Avinionu Klemens VII., umřel císař v Praze 1378 dne 29. listop., k nemalé pro křesťanstvo škodě, an veliké to schisma odstraniti nezdařilo se nástupci jeho ještě nezkušenému a nepožívajícímu dostatečné autority v Evropě. Kterak ostatně Karel IV. sám svým snažením o církevní reformy zadal první příčinu ku potomům velikým o to bouřím v Čechách, vyloží se níže místněji. Zde jen ještě připomenuto buď, že panovník tento rád připojoval jméno své, ovšem v německém jazyku, ke stavením, hradům a městům, od něho buď nově založeným, buď znamenitě zvelebeným: *Karlstein*, hrad podnes známý neměl prý co do skvostnosti a nádhery sobě rovného v Evropě; městečko Vary (Warmbrunn), povýšiv je za město, chtěl aby slulo *Karlsbad*; vystaviv ve Prachensku nový hrad, co hlavní sídlo župní, přezděl mu *Karlsberg* (Kašperk); v Budějovsku povstal 1357 nápodobné *Karlshaus* (Hrádek u Purkarce); téhož léta *Karlsfrid* mezi Žitavou a Jablonným, potom nedaleko odtud *Karls-*

wald; jmeno *Karlskron*e místo Radyně (nedaleko Plzně) neudrželo se v obyčeji, jakož ani *Karlstadt* co jmeno nového města Pražského; *Karlshofu* tamže přezdělí Čechové *Karlov*; naproti tomu proslul později *Karolin*, co sídlo university na Starém městě, tím slavněji.

Král Václav IV., syn a nástupce císaře Karla IV., byl od přírody dobromyslný a dosti rozumný i také vzdělaný, tak že s počátku muozí, netoliko v Čechách, ale i v říši Římské a zvláště v Itálii, dělali sobě do jeho panování tím skvělejší naděje, čím více horlivosti jevil k odstranění nahodilých tehdáž neřestí obecných. Ale působení jeho padlo do věku nad míru bouřlivého a kritického, kdežto veškeren život veřejný a všecky ústavy křesťanského středověku počaly rozcházeti, dvojiti a bořiti se, tu bujností živlův jedněch, tu přežilostí druhých, tak že pochybné jest, zdali by se bylo darům panovníckým i sebc výtečnějším podařiti mohlo, uvedením vhodných oprav rozvésti bouře brozící a uchrániti národy všech pohrom, vynikajících z každého sporu živlův přirozeně a nevyhnutelně. Václav pak, nabaživ se všeliké cti a slávy již od dětinství, a nenalézaje v srdci svém popudu vznešenějšího, aniž uměje pojímati v uzdu vášní svých, tudíž neznaje ani pravé opatrnosti ani mužné a stálé odhodlanosti a činnosti, musel podlehnouti nehodám bez počtu a konce, a státi se konečně hříčkou událostí potud nevidaných a neslýchaných. Potomstvo naznačilo panovníka toho příjmím *Líného*, ovšem ne bez příčiny; ale křivdu jemu činili, kdo nad to chtěli nazývati ho i ukrutným. Hned na počátku 41letého panování jeho (1378—1419) vyskytlo se, jakož jsme již podotkli, ono veliké *schisma* západní církve křesťanské, co zárodek a pramen událostí hojných dosahu nevystižitelného; následkem toho zásada autority u hierarchie na nejvyšším stupni počala se temniti ve mravním lesku svém, ačkoliv pánovitosti proto kněžím na žádném stupni neubývalo, alebrž přibývalo. Šlechtici v Čechách, byvše již od Václava prvního i všech potomních králův Českých, zvláště ale od Jana i Karla IV. naváděni ke spůsobům

německým, počínali po německu snažiti se o decentralisaci vlády zemské a bažiti po feudálním o-
nom nadpráví a pychu, kterým skvěli se němečtí je-
jich vrstevníci. Karel IV. hověl byl i duchovnímu
stavu i šlechtickému, ale uměl spolu podrobovati
sobě v službu i šlechtice i kněží; Václav IV. po-
stavil se nezadlouho v odpor obojím, nemaje otcovy
ani energie a opatrnosti, ani důslednosti. K dovr-
šení nehod i vzorná někdy mezi Karlem a bratrem
jeho láska proměnila se u potomkův jejich ve směry
a vášně sobecké, tudíž v různice a rozbroje neko-
nečné i hnusné. V takových strastných a nebez-
pečných poměrech koruna Česká uchráněna jen tím
většího pádu, že ani v zemích sousedních nevydařil
se té doby nikde panovník ducha vyššího a podni-
kavého; bratr Václavův Sigmund, markrabě Brani-
borský, povolán do království Uherského a korunov-
ván tam 31. března 1387, kdežto na trůnu polském
současně 17. února 1387 usadil se s Vladislavem
Jagjelem Litevským rod nový. Za krále Anglického
Richarda II. provdána jest 1381 Anna sestra Václa-
vova, čímž zavedeno přátelské spojení mezi Anglií
a Čechami; ku královskému rodu ve Francii lnul
Václav srdečněji, nežli za příčinou dvojice papežství
a ochrany Avinionu poskytované slušno bylo; proto
poměry v Itálii ode dávna nesnadné stíženy ještě
více. V Němcích stará nevole mezi knížaty a městy
říšskými vypukla v otevřenou válku, v níž města
utrpěla 24. srpna 1388 u Döffingen rozhodnou po-
rážku. Václav, jenž byl městům nakloněn, a jehož
veškeré řízení v říši potkávalo se s nehodami tím
bolestnějšími, činil upřímněji směřovalo k dobrému,
počal přemýšleti o vzdání se vlády v Němcích vů-
bec; ale jakož byl měkké a nestálé povahy, dal se
přemluvíti, že zůstal zase a přidal se ku knížatům,
ponechav města osudu jejich. Itálie nepřestávala ho
volati, aby přijda pro korunu císařskou do Říma,
přičinil se spolu o nějaký pořádek v nekonečných
tam spletech domácích; jemu ale nedostávalo se k
tomu odvahy, a bratrance Joštovi, jež 1383 místo sebe
poslati sliboval, potřebné obětavosti a neošemetnosti.
Po smrti Urbana VI. následoval v Římě r. 1389 pa-

pež Bonifacius IX., v Avinionu pak po smrti Klementa VII. r. 1394 Benedikt XIII.; u obou těchto náměstkův Kristových pohřešována bolestně bezúhonnost charakteru. Trapný jest vůbec pohled na všechny souvěké knížata i pány, jichž po rozdrobení veřejné moci v Němcích, v Itálii a Čechách bylo již na tisíce více méně neodvisých a tím téměř nešlechtnějších, čím výše byli postaveni; Václav byl poměrně snad nejpoctivější a jistě nejzeistištější mezi nimi. Řada velikých jeho nehod a utrpení počala, když slepou náruživostí roznicen dopustil se ukrutností proti arcibiskupovi Janovi z Jenšteina i kapitule jeho, a zvláště proti generálnímu vikáři Janovi Nepomuckému, jež zmučeného dal uvrci s mostu Pražského do Vltavy (20. března 1393). Na dvoře jeho nepanovali tehdež přední šlechtici čeští, ale tak řečení milci (*gratiarii*), jež k sobě král přivinul z nižšího zemanstva i z měšťanstva, muže s většího dílu hodné, rázné a jemu věrně oddané, jimiž provozoval vedle řádné vlády zemské vládu zvláštní a osobní. Šlechtici, zehrající od dávna nadarmo na tuto úchytku od řádův zemských, nabyvše po ukrutenství onom větší smělosti, spikli se mezi sebou i s knížaty domu Lucemburského, a 8. máje 1394 javše krále svého v jeho Dvoře u Berouna, rozplášili milce královské a přinutili Václava poddati se vedení jejich. Ale když Jan vévoda Zhořelický jal se sbíratí vojsko k osvobození bratra svého, a oni v zemanstvu ani ve stavu městském nenacházeli podpory, utekli s vězňem svým do jižních Čech a podali ho až do Rakous, odkudž po dlouhém smlouvání přivezen zase do Budějovic, kdež 1. srpna 1394 propuštěn zase na svobodu, pod výminkami, jichž neochotné plnění vedlo k dalším rozbrojům a nehodám. Po první té pohromě král, ztrativ důvěru jak k lidem tak i k sobě sám, počínal si co dítě bez rozmyslu a odvahy, ale ne bez svěhlavosti, až i v častém opíjení se úlevy hledaje, a po náhlé smrti bratra Jana († 1. března 1396) vrhnul se cele v náručí druhého bratra Sigmunda, krále Uherského, kterýž ale, šetře více prospěchu svého vlastního, stal se mu brzy nejchytřejším a nejubezpečnějším ne-

přítelem. Mezi tím knížata říšští, spikše se nápodobně, vedením falckraběte Ruprechta přjmím Klema i tajným papeže Bonifacia IX. ponoukáním (an se obával, aby Václav ve spojení s dvorem franským nepřičinil se o násilné ukončení dvojice papežův) dekretem nestoudným 20. srpna 1400 ssadili Václava s důstojenství království Římského a povolali na jeho místo téhož falckraběte Ruprechta. Pohánění takové knížata domu Lucemburského pro sobeckou nesvornost svou nechali bez trestu, jednota pak panská v Čechách neostýchala se straniti za braničným nepřátelům krále svého, až i Ruprechtovi samému, a r. 1401 leželo vojsko cizí a nepřátelské šest neděl před Prahou, až uzavřením míru (12. srpna) odstraněno bylo. Král Sigmund, byv od pánuv uherských v Budině 28. dubna 1401 jat a uvězněn, teprv po osvobození svém přišel do Čech, kdežto Václav postoupil mu vlády v Čechách (4. ún. 1402), maje od něho za to do Říma na korunování císařské veden býti. Brzy ale královští bratři pohodli se zase tak, že Sigmund 6. března 1402 jav Václava v královském dvoře staroměstském v Praze, později pak i markrabě Prokopa, odvedl je oba z Čech, a odevzdal Václava knížatům Rakouským k ostříhání ve Vídni. Nižší šlechtě, zemanstvu a měšťanstvu českému zželilo se konečně takové s králem jejich nakládání; ale Sigmund potlačil ukrutně zpoury povstale, až v Uhřích pokroky Neapolského krále Ladislava, jemuž Bonifacius IX. klesil tam cestu ke trůnu, donutili ho pospíšiti si z Čech zase. Ošemetné toho papeže počínání proti domu Lucemburskému vůbec dalo příčinu, že i Sigmund dekretem 9. srpna 1403 zapověděl poslouchati jeho. Všecky tyto a jim podobné skutky měly ten následek, že důstojenství papežské a královské kleslo v myslí národu na nejnižší stupeň vážnosti, a lidský duch stával se schopnějším pro símě převratu, když ono zračilo se v rouše mravnosti a šlechetnosti. Tím stala se možná nová epocha v dějinách českých, zvláště když Václav, ušed z vězení Vídeňského 11. listopadu 1403, přijat zase v Čechách za krále s plešáním téměř všeobecným.

3. Dějiny doby střední.

a) Původ a počátky rozbrojův církevních (1403—37).

První podnět nového věku vyšel z university Pražské; již její první zakladatelé a opravci, Karel IV. a arcibiskupové Arnošt z Pardubic i Jan Očko z Vlašimi měli na péči opravy v církvi a zvláště v duchovenstvu světském i řeholním, jakož viděti bylo z ochrany, kteréž poskytovali prvním předchůdcům reformace v Čechách, Kunrátovi Waldhause-
rovi († 1369) a Miličovi z Kroměříže († 1374), jichžto snažení ovšem nedotýkalo se ještě učení církevního, ale jen praxe křesťanské. Vysoké školy šířily v národu literní vzdělání hojně dle ducha věku svého, tak že povstati mohli spisovatelé prstonárodní ušlechtilí, jako rytíř Tóma ze Štítného, Smil Flaška z Pardubic a jiní, a připravovati duchy k myšlénkám a zápasům učeným. Kanovník Pražský Matěj z Janova (1381—94), překladatel celé bibli svaté do češtiny, postoupil za Kunrátem a Miličem o jeden krok dále; ale všecky ty snahy reformatorské nabýly teprv povážlivého rázu, když připojilo se k nim učení Jana Wiklefa z Anglie a došlo obliby i podpory na vysokých školách Pražských. Přední toho půsoenci byli mistr Jan Hus (narozený v městěčku Husinci r. 1369, spolu kazatel v kaple Be-
tlemské), a mistr Jeronym Pražský, zeman český. Universita zapověděla sice dekretem slavným dne 28. máje 1403 učení Viklefovo a obnovila záповěď tu 20. máje 1408, ale marný bývá každý boj authority s duchem pokroku, kdykoli k tomu druží se mravní cit a zásady; duch ten zmáhal a šířil se tím více, čím krutěji jej udusiti usilováno. Král Václav, ačkoli předešlým utrpením svým poněkud zmoudřelý, podporoval jej mimovolně chováním svým co do dvojice papežův: když koncilium Pisanské slibovalo uznati jej zase za krále Římského, on nejen zapověděl v říši své poslušenství Římského papeže Řehoře XII., ale dal i příčinu, že němečtí mistři a studenti, nechtějíce podrobiti se rozkazu jeho, r. 1409 vystchovali se u valném počtu z Čech. Brzo na to spatřil svět i tři papeže (Alexandra V., Řehoře XII. a Benedikta XIII.)

i tři krále Římské (Václava, Sigmunda a Jošta) pospolu, hádající se o práva svá mezi sebou. Jakž tu neměla slova kazatele národního, důmyslného a neohroženého, horlícího pro čistotu života i učení, padati do půdy jemné i úrodné; zvláště když, aby dovršil pohoršení, nový papež Jan XXIII. prohlásiv kruciátu dal prodávati veřejné odpustky v Čechách. Přízeň, které požíval Hus u dvora krále co zpovědník královny Sofie, pomáhala skloniti vyšší šlechtu k jeho učení; vypovězení jeho z Prahy (1412) pomohlo rozšířiti je i v národu. Konečně jeho odsouzení a upálení v Konstanci (6. července 1415) nepřesvědčilo doma o bludnosti jeho téměř nikoho; ba spíše celý národ cítil se jím uražena, jakož i následovavším po něm upálením také mistra Jeronyma Pražského (30. máje 1416). A když počavši takto různici ve smýšlení církevním a náboženském podán skrze M. Jakoubka ze Stříbra 1415 nový symbol kalicha, co známka učení o potřebě rozdávati svátost večere páně pod obojí způsobou (t. chleba i vína, co těla i krve Kristovy), stala se roztržka náboženská v Čechách i v Moravě neodvratnou a neukojitelnou, zvláště ana universita Pražská dekrety slavnými schvalovala i tvrdila učení nové. Cinný odpor, s kterým *husité*, nyní již většina národu, co prohlášení kacíři, potkávali se od hierarchie, vedla v Čechách ku konečnému této úpadku; a král Václav, kterýž po dlouhém, neutečném a obojetném se chování posléze také novověrce skrotiti a vyplniti byl umyslíl, při prvním krvavém výbuchu revolučním byv ranen mrtvicí, umřel bezdětek (16. srpna 1419). Jeho bratr a poslední dědic domu Lucemburského, Sigmund král Uherský a nyní také jediný král Římský i Český, muž dosti energický, ale úhlavní nepřítel husitův, jehožto snažným přičiněním odstraněna byla na sboru Konstanském trojice papežův, ale také Hus a učení jeho odsouzení, přispíšil hrozivými přípravami svými veliké povstání národu Českého, které zjevilo se ve krvavé válce husitské (1419—34). Z ní vyvinuly se události v dějinstvu potud neslýchané a netušené. Národ počtem neveliký, jehožto nový život duchovní usilováno po mnohá léta potlačiti krvavým

násilím, postavil se branně k odporu proti všem ohromným mocem a silám, kterými autority světské i duchovní ve křesťanstvu celém za věku toho vládly, a vedl věc svou tak důrazně, opatrně i uměle spolu, že vítězství družilo se ku praporům jeho stále, až konečně starý svět křesťanský uznal a vyznal se býti přemožena. Že pak neopauoval všeho na vždy, toho příčinu přičítati bylo jen jeho nesvornosti. Jakož bývá při svobodě přirozeno a obyčejno, rozpadl se národ v hojně strany náboženské, národní a politické, brojivší proti sobě vespolek. Němci po celé zemi, a zvláště po král. městech i klášterích hojně roztroušení, ale téměř vesměs nepřátelé husitství, při nastalých bouřích dávali se všude sami na útěk, ve zmařené té naději, že za vítěznou reakcí vrátí se do sídel svých zase; nemnozí chápavše se zbraně zahynuli v boji; tím se stalo, že živel ten národní, po tolika století snažně vštěpovaný a šířený, vymizel najednou z prostřed země docela, i nezachoval se nadál než v úzkých některých krajích pohraničních. Katolíkům mezi slovanskými Čechy zůstalo málo, a vždy ještě více ve šlechtě nežli v obecném lidu. V husitství samém zjevilo se hned od počátku (1417 a sled.) snah a směrův, mnění a blouznění bez počtu: tu zásady mírné, tu nadšenost divoká, traditionalismus a racionalismus, zúmyslná trpnost i činový fanatismus, aristokracie a demokracie, socialismus a komunismus, pikartství a chiliasmus, pověra i bezvěří adamitské atd. potýkaly a míchaly se vespolek, až teprv od r. 1422 utvořily se strany určitější a stálejší: mistři university Pražské, k nimžto družila se nejvíce aristokracie vůbec, dělili se v kališníky mírné (M. Jan Příbram, Křišťan z Prachatic a j.) a horlivé (M. Jakoubek ze Stříbra, M. Jan z Rokycan a j.); Táboři, záležející z živelův demokratických vesměs, rozstoupili se ve stranu Žižkovu, později Siroťci, a stranu velikého Tábora, v níž předčili Mikuláš Pelhřimovský biskupec a kněz Prokop Holý. Největší energie vyvinula se ve straně demokratické, k níž náleželo také nižší zemanstvo; její geniální vůdcové, zejména Mikuláš z Husi, Jan Žižka z Trocnova, kněz Prokop Holý a jiní, získali

sobě hlavní o to zásluhu, že Čechové zůstali nepřemoženi; jimi uvedený pokrok v umění válečném (zřízení hradeb vozových, cvičení ve vedení zbraně a v pohybech válečných, bratrstva i obce polem stále pracující atd.) zjednal jim zázračná ona vítězství, nad nimiž žasnul svět souvěký. Válka počala krvavě 4. listopadu 1419 v Praze i v krajích zároveň. Přední tragického eposu toho momenty byly: krutá reakce od krále Sigmunda na sněmu Brněnském o vánocích 1419 a od německých horníkův Kutnohorských, i zvýšená tím blouznivost zoufalé strany táboorské; převrat v Plzni, bitva u Sudoměře a založení města Tábora skrze Žižku v březnu 1420; říšský sjezd ve Vratislavi a prohlášení tam kříže na Čechy; boření klášterův a kostelův i ničení obrazův skrze Táboř; šlechty české nejisté kolotání se mezi stranami a proto spojení se Pražanů se stranou Žižkovou; veliké obležení Prahy vojskem křižáckým a rozhodná tohoto porážka skrze Žižku dne 14. července 1420; vyhlášení čtyř artikulův Pražských a marné o nich se smlouvání; rozzastavení téměř všech statkův církevních od krále Sigmunda na místě žoldu a konečný tudíž pád hierarchie české; krvavá porážka Sigmundova i spojené s ním šlechty české a moravské u Vyšehradu 1. listopadu 1420; vítězné boje Žižkovy v jižních Čechách a dobytí Vodňan, Prachatic, Příbenic a j. v.; hádání v domě Zmrzlíkově v Praze 10. prosince 1420; úplné vypuzení krále Sigmunda ze země v březnu 1421 a dobytí předních měst českých od husitův: Berouna (1. dubna), Brodu Českého, Kouřimě, Kolína, Čáslavi, Kutné Hory (25. dubna), Chrudimě, Vysokého Mýta, Litomyšle (2. máje), Jaroměři (15. máje), Litoměřic (29. máje) a konečně 7. června 1421 i královského hradu Pražského; přiznání se arcibiskupa Kunráta k husitům (21. dubna); valný sněm v Čáslavi a prohlášení na něm Sigmunda za nehodného koruny České; počátky reakce a různic mezi vítěznými husity samými a upálení kněze Martinka Housky i vyhlazení adamníkův; porážka knížat německých a druhé veliké výpravy křižácké u Žatce 2. října 1421; vyjednávání v Polště a poddávání se pod moc jinოსlovanskou; nový mocný

vpád Sigmundův do země, veliké boje u Kutné Hory na konci r. 1421, útěk králův 6. ledna a rozhodná jeho porážka u Německého Brodu 10. ledna 1422; usmrcení demokratického kněze Jana v Praze 9. března i rozdvojení se mezi Žižkou a Tábor; příjezd Litevského knížete Sigmunda Korybuta co náměstka Vitoldova do Prahy (16. máje 1422) a vláda jeho; sněm říšský v Norimberce a třetí nešťastná výprava křižácká k osvobození hradu Karlšteina v Čechách (v říjnu a listopadu 1422); povolání Sigmunda Korybuta nazpět; vypuknutí mezi stranami husitskými a zvláště mezi živly aristokratickými a demokratickými války domácí s jara 1423 i necelé smíření jejich, jak u Konopiště v červnu, tak i na sněmu svatohavelském v Praze, v říjnu a listopadu 1423; zázračné tažení Žižkovo do Moravy a do Uher i nazpět na podzim 1423; propůjčení markrabství Moravského Albrechtovi knížeti Rakouskému od Sigmunda 4. října 1423; dekrety koncilie Sienského proti husitům 1423—24; žalostné obnovení války mezi stranou aristokratickou a demokratickou a krvavá vítězství Žižkova u Malešova 7. června 1424 i jinde; smrt děsného vůdce u Příbislavi na morovou ránu 12. října 1424 a návracení se do Prahy Sigmunda Korybuta; počátek opravdovějších ale vždy marných pokusův o všeobecné smíření 1425; proto návodem nového vůdce, kněze Prokopa Holého čili Velikého, zvláště po velikém vítězství u Ústí 16. června 1426, přechod zbraní českých od dosavadní defensivy k ofenzivě a k nájezdům do ciziny, aby nepřátelé, zakusíce doma neřestí válečných, stali se ochotnějšími k míru pod výminkami slušnými. Dlouhé válčení znechutilo se bylo již i velkém počtu vítězů samých; ale když mírnější strana v Praze, vedením Korybutovým, podávala se Římu přes příliš, obec knězem Janem z Rokycan zbouřená jala Korybuta i vypověděla mírné své mistry z města (17. dubna 1427). Válka zmohla se krutěji znovu a značena hlavně nájezdy zhoubnými do zemí okolních, Rakous, Uher, Slezska, Lužice i Braniborska, do dnešních Sas i do Bavor; mnohé město v zemích těchto podvolilo se Čechům k určité roční dani, aby napotom poží-

valo pokoje od nich. Mezi tím v nepřítomnosti krále Sigmunda, zaměstnaného na dolejší Dunaji proti Turkům, postarali se papež Martin V. a kurfiřtové němečtí sami, dle uzavření památného sněmu Frankfurtského (4. máje 1427), o vypravení čtvrté valné kruciáty do Čech, již v čelo postaven byl jeden z předních válečníkův věku svého, Jindřich z Belfortu, kardinál a králevic Anglický; ale ještě před bitvou u Stříbra i Tachova, 2. a 4. srpna 1427, když teprv blížili se Čechové, vojska německá všecka strachem podjatá dala se na útěk zoufalý; a další podniky odtud, jakkoli snažně a opatrně připravované, zmařeny zmáhající se beznadějností. Nové opravdové pokusy o smíření, po Sigmundově návratu v Prešpurce 1429, nevedly zase k cíli; potřebí bylo ještě zhoubnější jízdy české do Míšně, Foitlandu a Frank, až po Bamberg a NorMBERK (1430), aby tužebný hlas národu Německého donutil autority duchovní i světské k vyjednávání míru s prohlášenými kacíři na základech nových. Svoleno tudíž v Římě k žádanému sboru církevnímu v Basileji; ale ustanoveno nicméně, pokusiti se vždy ještě prvé o konečné pokoření husitův mečem. Kardinál Julian Cesarini postavil se v čelo páté a poslední valné kruciáty, záležející ze 130.000 bojovníkův; ale i ti, uslyševše u Domažlic 14. srpna 1431, že Čechové táhnou proti nim ve válečném šiku, neslýchaným poděšením zmatení počali utíkat valně, dříve nežli spatřili nepřátely, až tito dohonivše jich pobili jich zase na tisíce. Od té doby upuštěno cele od zbraně hmotné, a očekáváno spásy jediné od působení koncilia Basilejského. Nesnáze však byly náramné: církev měla uznati za křesťany ty, které potud byla co nejkrutěji pronásledovala co kacíře, a mělo svoliti se ku politickému stavu věci, ve kterémžto předčily zásady demokratické a šlechta feudální neměla téměř nižádné váhy: ale koncilium umínilo ukojiti Čechy, stůj co stůj. Proto ve předběžné konferenci Chebské (8.—18. máje 1432) svoleno k soudci vyššímu a nestrannému mezi ním a národem Českým, t. písmu svatému, praxi Kristově i apoštolské, a učitelům prvotní církve, kteříž v nich právě se zakládají; a když přišli poslové čeští, a v

čele jich sám kněz Prokop Veliký i Jan Rokyeana, do Basileji 4. ledna 1433, přijati jsou čestně i nakládáno s nimi slušně v hádkách, ač vždy nekonečných, až do 14. dubna, kdež opustivše sbor vraceli se do Čech s legáty od tohoto přidányi pro pokračování ve vyjednávání konečného míru, kterýž později pode jménem „*kompaktát* sboru Basilejského“ proslul. Ve vlasti své chovali se Čechové nestejně k legátům, jakož od dávna nestejný byl obsah i dosah zásad a žádostí jejich; a brzy zdařilo se působiti rozstrk a rozbroy mezi nimi, tak že kališníci Pražané i šlechta nezadlouho spojili se s katolíky, Sigmundem nyní již císařem a sborem Basilejským, ku potlačení demokracie české, panovavší 1427—34 zřejmě a k uvedení Sigmunda zase do země. Nesvorností a zradami ze strany demokratické, ježto i Prokopa Velikého donutily odstoupiti na čas s jeviště, usnadněna úloha ta. Strana šlechtická, vedena jsouc panem Menhartem ze Hradce a podporována hojnými subsidiemi ode sboru i od císaře, počala novou domácí válku, opanovala Nové město Pražské, Táborům namože příchýlné, osvobodila Plzeň již od desíti měsícův obleženou, i potřela konečně osudnou bitvou 30. máje 1434 u Lipan vojsko městské a demokratické úplně; přední vůdcové, kněží Prokopové Veliký i Menší, zahynuli v tom boji, a roty jejich, které ušly zuřivosti meče, po stodolách spáleny zrádně. Tím skončila se patnáctiletá válka husitská, a vítězství vydařilo se více ku prospěchu sboru nežli strany kališnické, šlechta pak feudální dostala se opět na vrch. Nicméně smýšlení národu nedalo se obrátiti na rychlost; musela se ještě konati vyjednávání téměř nekonečná, v Praze, v Řezně (v srpnu 1434), v Brně (v červenci 1435), v Král. Bělehradě v Uhřích (okolo nového léta 1436) i jinde, nežli na sněmu Jihlavském mohla 5. července 1436 uzavřena býti *kompaktata* se sborem Basilejským, a tudíž nastati zase úplné smíření národu Českého s celým ostatním křesťanstvem. Úmluvami těmi dostalo se kališníkům oprávnění obřadu jejich; což ačkoli ohledem na zásady a obyčejy církve středověké bylo nesmírně mnoho, předce nestačilo

jim, tak že další dokonání kompaktát zůstalo napotom po dlouhý čas ještě přední žádost a potřeba národu Českého, kteréž ale nevyhovělo se v běhu XV. stol. více. Císař Sigmund pod novými výminkami přijat jsa opět za krále do Čech a příjev do Prahy 23. srpna 1436, zavedl tam brzy všestrannou reakci, tak že i M. Rokycana, ačkoli s jeho volí volen byl na arcibiskupství Pražské, 17. června 1437 opustil Prahu, v útěku hledaje své spásy. Mírnějším Táborům povoleno žiti pod jejich vlastními zákony, horlivější přemoženi jsou na hradě svém Sioně, a vůdce jejich pan Jan Roháč z Dubé oběšen v Praze potupně (9. září 1437). Krutosti ty a takové však popuzovaly národ a uškodily nejvíce císaři samému; kterýžto vida nastávající novou bouři a ochuravělý chtěje v pokoji aspoň umřiti, opustil Prahu a skonal na cestě ve Znojmě 9. prosince 1437.

b) Věk Poděbradský (1438—71).

Po Sigmundově smrti rozcházel se národ téměř ještě více z politických a národních, nežli z církevních a náboženských ohledův. Utvořily se dvě strany, jedna královská, katolická i mírně kališnická, druhá národní, vlastenecká i horlivě husitská; v první byli většina šlechty a město Pražské se všemi těmi, kdo hlavně na zásadě autority stavěli spásu svou; ke druhé hlásilo se zemanstvo i všechna téměř města královská, též někteří z vyšší šlechty přátelé svobody a kalicha; náčelníci oné byli páni Menhart ze Hradce a Oldřich z Rosenberka, této Hynce Ptaček z Pirkšteina, po něm pak Jiří z Poděbrad; v rukou oněch nacházela se koruna, přední úřadové zemští a hradové královští, tito pak měli po straně své převahu ducha i charakteru a oddanost většiny národu. První usilovaly, dle žádosti zemřelého císaře, dáti korunu Albrechtovi Rakouskému, ježž i uvedše do země korunovali 29. června 1438 na hradě Pražském; druzí obrátili zřetel svůj do Polska a zvolili tam mladého Kazimíra Jagielovce za svého panovníka. Válka o to povstala nerozhodla sporu; když pak Albrecht zemřel v Uhřích již 27. října 1439, strany obě listem mírným v Praze 29. ledna 1440 spojily

se sice zase, a upuštěno od hledání panovníka v Polsku, ale dědičné právo Ladislava pohrobka Albrechtova neuznáno, nýbrž volen na trůn Český (v červnu 1440) kníže Albrecht Bavorský, kterýž však koruny nepřijal. Následovalo potom památné ono bezkráloví (1440—53), v němžto Čechy spravovaly se samy a pokoj země visel od srozumění neb nesrozumění dotčených jich náčelníkův. Ve mnoholetém a zajímavém o to vzniklém zápasu převaha čím dále tím patrněji klonila se ke straně národní, zvláště když po smrti ušlechtilého pana Hynce Ptáčka († 27. srpna 1444) mladý pan Jiří z Poděbrad, muž ducha výtečného a šlechtuň vlastenec, postaven v čelo její. Ten zejména, když 3. září 1448 podařilo se mu zmocnit se Vyšehradu a Prahy, a v ní také osoby Menhartá ze Hradce, stal se neodolatelným; M. Jan Rokycana uveden opět do Prahy a mírné kališnictvo přestalo, přilnuvši napotom huďto k němu, buď upřímo ke straně katolické. Ani od tržení se Táborův od jednoty Poděbradské a spolčení se s úhlavním potud svým nepřitelem Oldřichem zí Rosenberka neproměnilo směru věcí, ale vedlo spíše k záhubě jejich. Neboť ve válce opět a opět proto povstalé a vždy ve prospěch strany národní vedené, když na sjezdu Pelhřimovském (3. srpna 1450) nastalo konečné smíření, Oldřich pak z Rosenberka ustoupil s jeviště politického, a Jiří z Poděbrad, přes všecko žárlení šlechty, zvláště přičiněním stavu zemanského a městského, zvolen (27. dubna 1452) za správce čili gubernátora celého království: tu sebrav vojsko na ty, kteří za správce uznati ho nechtěli, přitáhl s ním k Táboru, a donutiv město (1. září 1452) podrobiti se jemu na způsob jiných měst českých i vydati všecky kněží své, učinil té republice i sektě náhlý a násilný konec; pak táhnuv dále 7. září u Budějovic ode zbytkův katolické jednoty panské obdržel slib poslušensství. Mezi tím v Rakousích stavové nespokojení donutili byli císaře Fridricha III., vydati na svobodu krále Ladislava Pohrobka, o jehožto uznání za krále Českého, co Albrechtova syna i Sigmundova vnuka, již od drahně let v Čechách vyjednáváno bylo. Převaha jednoty Podě-

bradské na sněmu způsobila, že třináctileté to kníže uznáno ne za dědičného ale za voleného krále, a to pod výminkami, jichžto konečné přijetí 1. máje 1453 stvrdilo nové základy práva státního v Čechách. Moravané, u nichžto v minulých bouřích velikých zachovali se byli i preláti co stav politický v moci své, i Němci ve předních městech královských, přikázali se byli Ladislavovi již dříve a bezvýminečně, tak že povstal z toho spor mezi Čechami a Moravou (1453—4) jen stěží urovnaný. Ladislav přijel do Prahy 24. a korunován tu hned 28. října 1453; moc však vládní zůstávala i dále v rukou Poděbradových, a země, tak dlouho zmítaná bouřemi neslýchanými, požívala nyní úplného pokoje, bezpečí a blahobytu, k nemalému celého světa podivení. Povážlivější pro mladého panovníka vyvinuly se mezitím poměry v království jeho Uherském, kdežto energický Jan Hunyady, podobným způsobem na gubernátora povýšený, se strýcem královým a předním rádcem Oldřichem knížetem Cílským v ustavičné byl nevoli, a po velikém nad Turky u Bělehradu vítězství (22. července 1456) i po smrti Hunyadově (11. srpna 1456) synové jeho, Ladislav i Matiaš, nejen Cílského do Bělehradu s králem příšlého zavraždili (9. listopadu 1456), ale i osoby královy samé se zmocnili, až tento, po návratu svém do Budína, úkladem a zradou zmocnil se jich zase (14. března 1457), a kázav Ladislava stíti mladšího Matiaše podržel u vězení. Potom namlouvav sobě nevěstu z Francie, Karla VII. dceru, když přišel do Prahy ke slavení svatby, morovou ranou zachvácen nenadále skonal 23. listopadu 1457, ani nevěsty se nedočkav. Na jeho místo voleni: v Uhřích Matiaš Hunyady mezi tím do Prahy přivedený, v Čechách pak (2. března 1458) zasloužilý Jiří z Poděbrad, jenž již byl zasnoubil dceru svou Matiašovi Uherskému k manželství. Volení krále podobojího způsobilo v Čechách velikou radost, ale potkalo se již v Moravě s odporem nemalým, tím větším pak ve Slezsku a v obojí Lužici. Po korunování svém (7. máje 1458) musel tedy táhnouti Jiří nejprv do Moravy, kdežto po nedlouhém zdráhání přijat a prohlášen v Brně 4. července za panovníka,

Jihlava pak nepřestavši vzdorovati potrestána jest; dalšímu tažení do Slez překážela potřeba válčení s knížetem Albrechtem, císařovým bratrem, v Rakousích, což ale brzy mírem 2. října před Vídní uzavřeným urovnáno jest. I v Uhřích přední šlechta tak krutě zbouřila se proti mladému ale hrdě pánovitému králi svému Matiášovi, že podávala trůnu jeho králi Jiřímu, a když ten ho nepřijal, císaři Fridrichovi III., kterýž, aby získal sobě do Uher pomoc krále Českého, vstoupil s ním v nejužší přátelské spojení a podporoval ho všemožně. Protož když i papežové uznali ho za krále, nejprv Kalixt III., potom Pius II., a když na památném sjezdu Chebském (25. dubna 1459) vstoupil v rodinné svazky s knížaty Saskými a Braniborskými, poddaly se vládě jeho pomalu jak Slez tak i Lužice, a jen město Vratislav samojediné setrvalo ve zpouře, až i to konečně umluvilo se pod výminkami (13. ledna 1460) v Praze. Tudíž působením zvláště doktora Martina Mayra obrácen i v říši, tehdáž krutou mezi knížaty roztržkou zmítané, pozor k Jiřímu, a usilováno postaviti jej vedle císaře Fridricha v čelo vlády říšské co krále Římského; což nepodařilo se sice, ale příčinu dalo ke sblížení se opět s králem Matiášem Uherským, k roztržce s císařem a k válce s markrabími Braniborskými, po níž dolejší Lužice 1462 připojena opět k Čechám. Poselství do Říma učiněné s prosbou o stvrzení kompaktát vrátilo se s nepořízenou, au Pius II. na místě stvrzení zrušil je 31. března 1462 naprosto; i nastala úplná s kurií Římskou roztržka, když král Jiří posla papežova Fantina, jenž mu od kalicha odstoupiti poroučel, nejen neuposlechl, ale i co bývalého úředníka svého nevěrného do vězení uvrhl. Jen pomocí císaře Fridricha III., jehož od povstalců Vídeňských krutě souženého král Jiří 4 prosince 1462 byl osvobodil, a novými zásluhami o říši Německou (mírem Pražským 23. srpna 1463 a návrhy o reformu říše) odročeno ještě povstání a působení všeobecné reakce proti husitskému králi, kteréž však ani zamýšlením parlamentu knížat křesťanských (1464) odvrátiti lze nebylo. Po smrti Piově papež

Pavel II. povstal ještě krutěji proti Jiřimu, popuzuje jak město Vratislav tak i šlechtice v jeho říši k odboji. Návodem nejvyš. purkrabího Zdeňka ze Šternberka, ustrojivší se 1465 jednota panská, jsouc od papeže i od císaře podporována, vedla k obnovení války náboženské v Čechách 1467, ač bez prospěchu, pokud neujal se jí nešlechtný král Matiaš Uherský (1468). Však ačkoliv odpadnutím Slezska i Lužice, polovice Moravy a valné části Čech, moc vojenská Jiřího velice ztenčena byla, nenabýval Matiaš ve válce prospěchův rozhodných, až i u Viléma (konec února 1469) žádati musel o pokoj. Ale na sjezdu Olomúckém potom nejen nedostal slovům svým, nýbrž i dal se od svých voliti na království České (3. máje 1469). Od té doby válečné štěstí české, ačkoli jetím neopatrného knížete Viktorína, syna krále, na čas přetržené, zmáhalo se více a více, zvláště 1470, kdežto Matiaš náhle vpadna do Čech (v srpnu) ještě náhleji odtud utíkati musil; tak že nastávalo již konečné urovnání všech bouří a nesnází, když 22. března 1471 král Jiří nmřel na vodnatelnost.

c) Věk Jagjelovský (1471—1526).

Na sněmu Kutnohorském volen 27. máje 1471 Kazimíra Polského prvorozený syn Vladislav teprv patnáctiletý, a korunován co Vladislav II. v Praze 22. srpna. Válka od soupeře jeho Matiaše Uherského proto zdvižená ztratila tudíž převládávší dotud ráz náboženský, ale nebyvši s obou stran ani rázně ani šťastně vedena, po opětovaných dlouhých příměřích (1. máje 1472 — 28. září 1474, 28. listopadu 1474—1477 máje 1. a násl.) vedla k dočasnému roztržení koruny České, ješto smlouvy ku pokoji (v Brně 28. března, v Budíně 30. září a v Olomouci 7. prosince 1478) uzavřené, a konečně sjezdem Olomúckým (21. července 1479) stvrzené, přisoudily Matiašovi netoliko titul krále Českého také, ale i doživotní držení zemí Moravských, Slezských a Lužických v zástavě od koruny České. Současný přechod katolické jednoty panské ku králi Vladislavovi dodal počaté mezitím v Čechách církevní reakci větší a větší síly, až konečně, po ukrutném o to zbouření obce Praž-

ské (24. září 1483) zápis sněmu Kutnohorského 13. března 1485 o pokoji a svobodě náboženství v Čechách ukončil na dlouhý čas spory takové. Nastaly na místě jejich tím krutější rozbroje o poměry sociální a o práva politická stavův rozdílných. Že šlechta česká po vítězství svém u Lipan (1434) nedobyla hned žádaného panství nad ostatními třídami obyvatelstva, to šlo nejvíce z té příčiny, že přední mužové národu, nejprv Hynce Ptaček, potom Jiří z Poděbrad, nepřestávali opírat se hlavně o nižší třídy, zemanstvo a měšťanstvo, a zastávali jich proti druhům svým šlechtickým. Teprv po smrti krále Jiřího a po přibytí bývalé jednoty panské na suém zemský (1479) počal patrněji vyvinovati se oneu směr, za kterýmž lid obecný a potud jen poddaný octnul se posléze v úplné porobě, stav městský pak teprv po mnoholetých a rozmanitých půtkách, tytýž i krvavých, získal si uznání stavovských práv svých ve smlouvě Svatováclavské (r. 1517). S počátku (1484) spolčila se nižší šlechta se stavem městským proti pretensím stavu vyššího; když ale stížnost její o osazování soudu zemského čili o sedání v lavicích konečným rozsudkem krále Vladislava 14. března 1487 vyřízena i jednota její uznáním jak rytířův tak i panošův za „vládyky“ upevněna byla, nemeškala dlouho spojití se šlechta veškerá dohromady proti stavům nižším a domáhati se práv čím dále tím širších a hojnějších. Velikou v tom pomoci byla jí krále Vladislava mravní povaha vůbec, a povolání jeho na trůn Uherský r. 1490 zvláště. Vladislav byl pravý opak krále Matiaše, svého soupeře a předchůdce: nesobecký, nepánovitý, dobrotivý a svědomitý, ale neumějící ani počítati ani hospodařiti, ani odolávati prosbám a nezbednostem odvážlivých sobcův. Proto hlavně volila jej sobě i šlechta uherská za pána, aby po krutém Matiašově despotismu sobě uvolnila. Koruna Česká dostala se tím opět dohromady, ale Praha přestala býti od té doby řádným sídlem panovníka Českého. V nepřítomnosti králové vláda zemská, octnuvši se cele v rukou šlechtických, ustrojila pomalu všechny poměry právní dle žádosti a vůle panstva, o kterémž ale také vy-

znati se musí, že počítalo v lůně svém muže v každém ohledu výtečné; zvláště vynikali na Moravě hejtmán zemský Ctibor Tovačovský z Cimburka († 1494), v Čechách pak Vilém z Pernšteina na Pardubicích († 1521), poslední byv pravým vzorem vysokého šlechtice vůbec; ale šlechtností mysli nemnozí podobali se těmto vzorům svým. Sobectví a násilí, pýcha a zhýřilost byly nectností příliš zobecnělé, kteréž tytéž fanatismem církevním zakryti a nahraditi usilováno. Nermalou také pomocí k uvedení a zvelebení šlechtovlády bylo učení kněžstva strany pod obojí, a zvláště nové Jednoty bratrské, pod míruým Vladislavovým panováním znamenitě se zmožší, že vrchnosti od Boha ustanovené protiviti se nesluší. Pro pokoj a pořádek v zemi nařizováno novými zákony, že každý musel slušeti pod některého pána, kdo nebyl pánem sám, a že změnití ho nemohl bez jeho přivolení; proto vešly listy výhonné, co zuámky i důkazy dědičné poroby selského lidu, brzy v obyčej. Měštům a měšťanům ujímáno v podrobnosti čím dále tím více práv politických, až konečně, když vydaný r. 1500 první zákonník český, čili *zřízení zemské krále Vladislava* hlásati se jalo, že stavové panský a rytířský měli toho vůli a svobodu, „práv svých přičiniti aneb ujíti“, a že stav městský neměl účastniti se v zákonodárství zemském, nežli pokud se dotýkalo věcí městských toliko, vypukla zjevná mezi nimi roztržka, tak že národ celý rozstoupil se ve dva tábory, šlechtický a městský, a jen někteří šlechtici (mezi nimi Vilém z Pernšteina) udrželi se poněkud nestranní. Krále Vladislava, mezi tím do Prahy příšlého, rozsudek dne 22. března 1502 nepřijat od stavu městského; a když po jeho oženění se s Franskou kněžnou Annou z Foix (1502) reakce ve smyslu katolickém i šlechtickém zmáhala se na jeho dvoře ještě silněji, tak že nařizováno zvláště pronásledování bratří českých co pikhartův, kdežto moc královská v zemi vždy více hynula, přecházejíc do rukou nejvyšších úředníkův zemských, zvláště tak řečenou smlouvou Svatojakubskou (10. srpna 1508), s druhé pak strany k rozkazu purkmistra Pražského stát 1506 mladý

zeman Kopidlanský proto, že jiného zemana v městě byl zabil, rozněcovaly se strany obapolné více a více, až tytýž do krvavých půtek, aniž podařilo se Vladislavovi, přišedšimu 1509 opět do Prahy pro korunování tříletého syna svého Ludvíka (11. března 1509), způsobiti mezi stavy rozhořčenými trvalé narovnání. Ba chýlilo se vše k válce domácí, zvláště když města, vstoupivše 1513 v užší svazek obranný mezi sebou, zvolila sobě knížete Bartoloměje Minsterberského, vnuka někdy krále Jiřího, za ředitele a obránce, a když ten 2. dubna 1515 utonul v Dunaji, přijala jeho bratrance knížete Karla na místo jeho. Také odvážlivých odpovědníkův zemských počet zmáhal se coročně. V takovýchto rozmrštěnkách umřel Vladislav na Budíně v Uhřích 13. března 1516, obtíživ korunu Českou znameuitými dluhy, a pozůstaviv desítiletému synovi, králi Ludvíkovi, Sigmunda krále Polského a císaře Maximiliana I. za poručníky, kteříž od stavův za takové přijati jsou, ale málo působili; péče o splacení dluhův královských mařena po dlouhý čas také ošemetností některých úředníkův zemských, ježto byli mezi předuiní věřiteli. Moc královská mezitím v Čechách již klesla byla na nejnižší stupeň, ano vše rozhodovalo se několika šlechtici, mezi nimiž pan Zdeněk Lev z Rožmitála a z Blatné, co nejvyšší purkrabě Pražský, první zaujímal místo. Když konečně v běhu r. 1517 do rozbrojův stavovských počalo vplétati se také otevřené záští pana Hynka Bočka z Kunštátu proti stavům českým i moravským pospolu, a všeobecná válka krvavá již již vypuknouti hrozila, podařilo se vlasteneckému pan Vilémovi z Pernšteina, na sněmu v Praze o sv. Václavě držaném, svěsti rozhouřené strany dne 24. října 1517 ke smlouvě konečné, která co *smlouva Svatováclavská* proslula zvláště v dějinách českých, ana zachovala zákonnou platnost svou skrze všecky bouře pozdějších století až téměř do naší doby. Ji vyměřen byl rozdíl práv stavovských mezi šlechtou a městy, a pojištěno jejich s obou stran požívání. Dopršená mezi tím poroba lidu selského dala byla i dříve i později příčinu ku povstání sedlákův, ale vždy jen Čechy.

částečným a místným, kteráž pokaždé brannou mocí krvavě potlačena jsou. Za příčinou počaté současně v Němcích Lutherovy reformace (1517) počaly brzy také v Čechách myslí a strany náboženské znova se kvasiti, když pro zmáhající se počet nových pod obojích staří kališníci hledali tím užšího spojení se stranou Římskou. Král Ludvík mladý, přišed s manželkou svou Marií Habspursko-Španielskou r. 1522 do Prahy a učiniv co král zemi přísahu (9. máje) teprv ujal se vlády sám a nastupoval zvláště na postoupení sobě důchodův královských; v čemž zakusiv od nejvyšších úředníkův zemských, a zvláště od marnotratného nejv. purkrabího Zdeňka Lva z Rožmitála všeliké neochotnosti a neupřímnosti, dne 13. února 1523 ssadil je náhle všechny s úřadův jejich, i postavil na místa jejich lidi mírné, poctivé a jemu oddanější; pak ubíraje se do Uher zase, zřídil knížete Karla Minsterberského na svém místě za správce celého království. Když ale tento, byv prvě Lutherovi nakloněn, dal se od opět Římanův získati, a když i v nejvyšší šlechtě české staly se roztržky hlavně skrze poslední vůli pana Petra z Rožmberka († 1521), jenž proti rodu svému odkázal byl všechny své statky panu Zdeňkovi Lvovi a jiným přátelům svým, ustrojily se brzy ve všech stavech dvě strany v Čechách, obě zastírající se vůli královskou, jedna katolicko-kališnická, kteréž administrator Havel Cahera i M. Jan Pašek z Vratu 1524 dopomohli k vítězství v Praze, druhá pod obojí, jejížto členové v únoru 1525 vytisknuti jsou opět z nejvyšších úřadův. Brzy stala se věc neslýchaná, že nejvyšší úředuící zemští (s výminkou jediného nejv. kancléře Adama z Hradce) postavili se ve skutečný odpor proti králi svému, jakož to sjezdy do Kolína 8. listopadu 1525 a 12. dubna 1526 položenými vůbec zjevuo se stalo. Hrubé násilí, kteréž nepřestávali činiti protivníkům svým proti vůli královské, dalo příčinu, že když sultan Turecký Soliman v létě 1526 vpadl do Uher, král Ludvík, nejsa z Čech opravdově podporován a sveda 29. srpna 1526 u Muháče nešťastnou bitvu, žalostně v ní zahynul, a tím

panování domu Jagielovcův vzalo v Čechách konec nenadálý.

d) Čechy pod prvními panovníky z rodu Habsburského až do převratu za Ferdinanda II. (1526—1627).

Zvolením od stavů povýšen jest na království České arcikníže Rakonský Ferdinand I., manžel Anny dcery Vladislavovy, jemuž by i dle dědických smluv Karla IV. bylo přináleželo právo k panství, kdyby tyto smlouvy nebyly mezi tím pozbyly právní platnosti. Panovník tento, jak opatrný tak energický, dovedl týmž obezřelým úsilím, kterým strany v zemi na sebe rozezlené po smrti krále Ludvíka obě pro sebe získal, tak že zvolení jeho bylo jednohlasné, po nastoupení na stolec uvésti je v klid plný, a hned na prvních sněmích za svého panování nachýliti stavy k upuštění od některých výminek kladených jemu při volbě, které měly brániti ustálení dědičnosti trůnu v jeho rodě a jinak směřovaly k oslabení moci královské. Čechám dostalo se jim opět pevné spořádané vlády, kterých od smrti krále Jiřího pohřešovaly; soudům jmenovitě zjednána opět vážnost, tak že stavové a osoby mocné přestaly konečně k záhubě země rozepře mezi sebou rozhodovati mečem. Neunavné usilování Ferdinanda, aby právům královským, jakž se zakládala ve starém řádu zemském, zjednal ve všem zase platnost proti přechvatům šlechty, vzbudila proti němu z počátku jen dosti málo četnou stranu, která sobě libovala v předešlém bezvládí. Tato strana brojila proti němu nejvíce tajnými spolky s Janem Zápolským, vzdorokrálem proti Ferdinandovi v Uhřích, a s jinými jeho protivníky zahraničnými; časem však nabývala vždy většího rozšíření v zemi hlavně podnětem nových různie náboženských.

Ferdinand byl smluvami se stavy při nastoupení trůnu zavázán hájiti strany přijímajících pod obojí při rovném právu s katolíky dle smyslu kompaktát a zápisů císaře Sigmunda i potomních králů Českých. Tento závazek nevztahoval se však ani na bratří české ani na následovníky nové víry Lutherovy, kteří již tehdež počtem jsouce silní usilo-

vali řády přijímajících pod obojí změnit ve svém smyslu a práva této strany potáhnouti tudy na sebe. Král Ferdinand ujal se nejprv měšťanů lutheránských v Praze proti příkořím, ježto se jim dala od Jana Paška po prvním vítězství starých pod obojí nad nimi, a učiniv pauství Paškovu v Praze konec (1528), užil příležitosti z různých tím způsobem srovnaných k obmezení svobod městských netoliko v Praze než i ve všech městech jiných královských potud, že napotom nesměla se žádná schůze obce veliké svolati bez zvláštního povolení královského. Přitom však nedopustil veřejného vykonávání služeb božích ve městech jiným řádem než katolickým a starých pod obojí, a hleděl obě tyto strany sesílití proti zmáhajícím se novotám uvedením jich v jednotu, ku kterémuž cíli mnil se pokusiti o stvrzení kompaktát od papeže a o konečné znovuosazení arcibiskupské stolice v Praze. Jednání o to na více snemích roku 1537 a potomních dovedla strana lutheránsky smýšlejících mezi pod obojími překaziti, když se nedala nikterak zevnitřně vystrčiti ze strany od dávna zvané pod obojí, nýbrž jsouc již většinou v ní, zamítala podávání katolíků v jejím jmeně. Král naproti tomu nedopustil jim nicméně změnití čeho v posavadní vrchní správě strany pod obojí, čímž by byli došli pevnější organizací, a upíral jak jim tak bratřím všeho zákonného uznání neústupně, jakkoli nemohl vykonávání náboženství jejich jinde kromě královských měst brániti.

Kyselosti z toho pošlé množily rok od roku počet nespokojených v lidu i mezi stavy, a dodávaly tudy posily straně, jižto se chtělo obnovení bezvládi, jakéž bylo za předchůdců dvou Ferdinandových z rodu Jagielova. Již tehdež jevila se však velká zmalátnělost povah, která nastala v Čechách po velkém namožení sil v bojích století patnáctého. Odpůrcům krále Ferdinanda nedostávalo se pravé odvahy. Protož převozoval pauství své dosti dlouho bez mnohých překážek. Žádný král před ním nedostával od stavů tolik berní jako Ferdinand, kterýž potřeboval jich při úpadku starších stálých důchodů koruny jak na zapravení potřeb vládních vůbec, tak zvláště

za příčinou válek s Turky, proti nimž země koruny České vedlé dědičných zemí starorakouských, jakož někdy také pomocí z říše Německé, pomáhaly jemu brániti panství aspoň nad částí Uher, v němž se upevnil proti Zápolskému. Berné, dotud sice mimořádnými nazvané, staly se skutečně každoročními. Na sněmu roku 1545 vymohl Ferdinand konečné i svolení sněmovního, kterým dedičnost trůnu v domě jeho dosti zřejmě jest uznána, aniž strana tomu nepřející opravdově proti tomu se ozvala.

Teprv když v roce hned potom (1546) vypukla v Němcích tak zvaná válka Schmalkaldská, myslili protivníci Ferdinandovi v Čechách podvrátiti jeho moc cizí pomocí. Odepřeliť jemu poslušnost, když na začátku roku 1547, chtěje táhnouti na pomoc spojenci bratra svého císaře Karla V., Mauriciovi knížeti Saskému, proti Hanušovi Fridrichovi kurfiřtu Saskému, položil stavům českým hotovost vojenskou bez svolení sněmovního, jehož bylo k tomu potřebi. Když pak král na tom přestav sám přešel přes hranice míšenské s těmi, kteří dobrovolně s ním vytáhli, dali se za zády jeho v připravování bouře v zemi. Pražané všech tří měst, a dle začátku od nich učiněného větší počet paustva a rytířstva strany pod obojí i z bratrstva, též skoro všecka ostatní města královská drželi sjezd v Praze, sestoupili se v jednotu pod heslem hájení svobod a zřízení zemského, sepsali artikule žádosti ku králi, jichžto splněním měl netoliko přestati všechen odpor krále proti přetvoření řádů celé strany pod obojí dle smyslu lutheránské většiny v ní, nýbrž měla býti zrušena opět dedičnost trůnu, a moc královská zákonně uvedena v tu mdlobu, ve které se skutkem toliko byla nacházela v posledním čase před nastoupením Ferdinanda; žádali na králi brzkého svolání sněmu, na němž by se o artikulích těchto jednalo; postavili vojsko do pole, které melo svým časem spojití se proti císaři i králi s protestantskými knížaty německými, a vešli o to v jednání písemné s kurfiřtem Saským, jenž na ten čas vítězně sobe počínal v poli. Ale i tentokrát prokázali větší smelost v řečech nežli ve skutcích. V pravou chvíli scházelo jim odvahy

k udeření. Když pak po porážce a zajetí Hanuše Fridricha v bitvě u Mühlberka král dal se na cestu do Čech v čele vojsk cizích, poskytnutých jemu na pomoc od Karla V. bratra jeho, vzdali se mu vzbouření stavové beze všeho odporu. Král dosáhl svého úmyslu tím snáze, když oznámil odpuštění všem osobám stavu panského a rytířského, kteří se v jednotě proti němu zúčastnili, kromě hlavnějších vůdců, a zamysлил užiti vítězství svého toliko na újmu měšťanů. Ihned spěchalo panstvo a rytířstvo do ležení králova u Litoměřic, poddávalo se mu a táhlo spolu s ním ku Praze, kteráž zastrašená vzdala se na milost i nemilost, za jejím pak příkladem hned všechna druhá města. Král Ferdinand odňal městům v pokutu všechny jejich statky a větší část jiných důchodů, i rozmnožil jimi schudlé jmění koruny, pobral také vůdcům vzbouřených dvou stavů vyšších, z milosti vyjmutým, statky jejich, dílem uvedl je v úvazek manský ku koruně, ve městech pak obmezil samosprávu obcí zřízením přísné dohlídky nad nimi tak zvaných rychtářů a hejtmanů královských. Tudy pozbyl i třetí hlas stavu městského na sněmích zemských své předešlé svobody a důraznosti. Čtyry osoby jsou pro zvláštní viny trestány na hrdle při početí sněmu položeného brzy po utlačení bouře, odkudž sněm ten nazván *krvavým*.

Vedle těchto proměn v poměrech politických vydal král Ferdinand brzy potom (1547) ostrý mandát proti pikartům, rozuměj bratřím českým, jímž vypovídání jsou ze země. Opětné pokusy jeho o uvedení katolíků a starých pod obojí v jednotu proti lutheránům ani nyní se nepodařily; ale král dožádal se konečně dosazení nového arcibiskupa v Praze od papeže (1561), jehož moc měla se prozatím vztahovati jen na katolíky; stavům pod obojí, když se po novém jim příznivém obratu v Němcích následkem smlouvené míru Augsburského osmělili konsistoř strany pod obojí osazovati větším dílem kněžími lutheránskými, odřekl a odňal právo osazování konsistoře (1562), a osazoval ji odtud sám vždy jen kněžími ze starých pod obojí; konečné pak vymohl po delším jednání s konciliem Tridentským

a s papežem Piem IV. povolení kalicha v Čechách a jiných zemích svých (1564), což mělo býti základem důraznějších prostředků k uvedení strany pod obojí v poslušnosti arcibiskupa dle vyměření kompaktát, a tudy pokud možná k vykořenění lutheránství. Ještě však téhož roku zemřel Ferdinand.

Syn a nástupce jeho, císař Maximilian II. upustil od zámyslů těchto o vymytění novot náboženských ze země, když na sněm roku 1567 svolil k žádosti stavů pod obojí, aby napotom neměli se spravovati kompaktáty, než slovem božím. Jednání však později mezi stranami náboženskými na sněm roku 1575, z něhož měl pojití teprv pevný řád ve věcech náboženství, nezdařilo se. Lutheráni a čeští bratři sjednali se sic jistým způsobem ve víře složením tak zvané *konfessi české*: ale bratrstvo podrželo jinak své staré zřízení, jehož přísnosti mravné podniknouti lutheránům nikdy se nevidělo; staří pak pod obojí, ač počtem již velmi slabí, nechtěli se k nové konfessi přiznati; a protož nedopustil ani císař Maximilian, aby měli stavové pod obojí, to jest lutheránská většina jich, osazovati konsistoř, a jí tisknouti strann, která se zakládala na kompaktátech a právních zemských. Brzkou smrtí Maximiliana II., již roku 1576, přetrhlo se všeliké další jednání na dlouhý čas, a tudy strana lutheránská čili evangelická, čínící daleko největší počet národu, zůstala beze všeho jistého řádu, když konsistoři starou se nespravovala, jiné pak církevní vrchnosti naskrze neměla. Z toho pocházela vždy větší nekázeň v kněžstvu a mravní spustlost v lidu, hlavní neduh, na který národ Český tehdež postonával bez pomoci.

Krom španělského a valonského vojska císaře Karla V., kterým král Ferdinand roku 1547 přitáhl do země ku přemožení odboje stavovského, neviděly Čechy po celé XVI. století cizího nepřítele; od skončení záští mezi stavy za Vladislava II. a Ludvíka požívala země uvnitř neporušeného pokoje, a přispívala toliko penězi a vojsky k vedení válek s Turky, které jak za krále Ferdinanda tak i za Maximiliana a nástupce jeho Rudolfa II. vždy s novou

krutostí vznikaly v Uhřích. Dlouhý tento mír však nepřinesl mnoho blahého ovoce; víc ještě přispěl ke zmalátnění ducha národu. Čechové pozbyli tím časem své výtečnosti válečnické, kterou slyňali v století před tím; a v zaměstnáních míru neprosplivali znamenitě. Plody literatury české byly sice mnohé, ale vzácnost jejich celkem prostřední; umění a přísnější badání vědecké, které se těšilo, zvláště z přízně císaře Rudolfa II., pěstováno bylo na mnoze od cizinců poslaných do země; ale orba a živnosti městské dobře se dařily, a stav rolnický, jakž byl svazek poddanství od časů krále Vladislava obtížnější, těšil se z dostatečného blahobytu, užíval ho však jako i lid městský jen ke dřepění v jídle a pití bez podnětu k snahám chvalitebnějším; šlechta provozovala dokonce živobytí pusté v lehkomyšlném hýření a v marné i hnusné kratochvíli. Malý byl počet těch, kteří se platně účastnili v péči o obecné dobré; schopných státníků domácích a k tomu vlasti upřímných byl největší nedostatek. Z toho pocházelo, že jakkoli od nastoupení Ferdinanda I. v království České Praha byla vyhlášeným a obyčejným, zvláště pak za Rudolfa II. zcela stálým sídlem panství Habsburského, politika dvora nebyla česká, nýbrž dynastická a německá; rod panovnický nevárodnuil se, než leda několik panovníků s potřebu přiučilo se česky; důstojníci dvorští, zvláště rádcové v záležitostech zahraničných, byli větším dílem Němci neb jiní cizozemci; tím složením a způsobem dvoru spravovalo se i domácí panstvo, zvláště katolické, které u dvora něco platilo, odvykajíc vážení prospěchu svého národu a zalibujíc sobě v cizích jazycích, německém, španělském, vlaském; za dvorem táhlo se i do hlavního města mnoho Němců a Vlachů, a rozplozovali tu svou národnost; s jiné strany zase vtíral se cizí živel do země přízní evangelíků i bratří českých k německým protestantům, kterouž dopouštěno jim usazovati se ve městech, jmenovitě také v Praze, a zakupovati se i ve statky zemské. Nemalý počet šlechtických rodin z Míšně čili ze Sas dostal se tím způsobem v držení statků čili panství v severních krajích českých blíž hranic, za

nimiž táhli se i jiní přistěhovalci. Při bezstarostném hýření, při mravném úpadku svém, při své nedostatečnosti ve věcech míru i války nezabavila se šlechta česká (krom těch, kterým se dobře dařilo z přízné dvoru) onoho chtiče, z něhož byly pošly příběhy krvavého sněmu, totiž po zemdlení moci královské a opětném pozdvižení šlechtického nadprávi, jako za času před Ferdinandem I. K chuti nedostávalo se vždy jen odvahy, až pak přišla podnětem událostí zevnějších, vedla však ku převratům pro národ osudným.

Počátek vzešel ze dvorských piklí mezi německými a jinými radami císaře Rudolfa II. s jedné, a bratra jeho Matiaše, místodržícího ve Vídni, s druhé strany, které způsobily válku mezi oběma bratřími, když radové Matiašovi na místo Rudolfa zádušného a časem chorého na mysli hleděli pána svého a tudy sebe povznést k panství, k němuž on nehrube více se hodil než Rudolf. R. 1608 sebral Matiaš pole proti císaři, a virhnul nejprve do Moravy, potom do Čech. Stavové moravští přidali se k němu hlavne vedením slavného Karla z Žerotína, pána z jednoty bratrské; v Čechách ale zdvihli stavové evangeličtí a bratrští stížnosti náboženské, již od nekolika let před tím opetované, majice též za hlavního řečníka bratra českého, pana Václava z Budova, a setrvali u věrnosti k císaři, když slíbil žádosti jejich vyslyšeti. Mírem zavřeným v Libni, když Matiaš s vojskem svým přitáhl až skoro ku Praze, způsobeno podobné roztržení koruny České na čas jako nekdy za Matiaše Uherského, tak totiž, že Matiaš krom Rakous a Uher dostal také panství nad Moravou, Rudolfovi pak zůstaveny jsou Čechy se Slezskem a Lužicí. Na císaři bezbrannem, když po odtažení Matiaše nechtěl přivolit k žádostem naň vznešeným ve věcech náboženství, vymohli stavové pod obojí brozbou branného odporu udelení majestátu dne 9. čce 1609, kterým konečně Rudolf II. ku konfesí české svolil a stavům navrátit právo usazování konsistoře co společného církevního úřadu přijímajících pod obojí i již také bratři českých, bez ohledu na řády sta-

rých pod obojí, k vykonávání pak a hájení práv těchto povolil ustanovení volených defensorů ze stavů. Zpozdlíle předsevzetí tak zvaného vpádu Pasovského (1611), kterým měly Matiášovi země jeho zase býti odňaty a svobody protestantům propuštěné zase zrušeny, přivedlo nové povstání stavů českých i také slezských a opětne tažení Matiáše do Čech, kdež Rudolf přinucen jest ku konečnému složení panství, a bratr jeho korunován na království.

Stavové čeští, mezi jejichž vůdci nyní zvláště stál v popředí pán rodu německého, nedávno teprva do země přijatého, Jindřich Matiáš hrabě z Thurnu, předložili Matiášovi kapitulaci, kterou měli býti oprávněni k brannému povstání pro hájení svobod náboženských, ano i k brannému spolku k témuž cíli se strany přivtělených zemí koruny České i také s rakouskými a uherskými. Žádosti tyto, jichž vyřízení na ten čas zjednán ještě odklad, byly hlavám opposicí stavovské po celý čas panování Matiášova vhodnou zbraní k zahrožování dvoru, aby musil státi o jich přízeň. O ně jednáno častěji, a vždy zase poshoveno; mezitím pak vůdcové hleděli pilného dorozumení se stranami vládě odpornými v druhých zemích i tajného jednání s knížaty protestantskými v Němcích a s některými menšími mocmi, jako s vévodou Savojským, Benátčany a Hollandany, kteří tehdaž přemítali všelijak o zámyslech někdy Jindřicha IV. krále Francouzského, smrti jeho (1610) přetržených, jak by se mělo panství rodu Habsburského, německé i španělské linie, učiniti konec v Evropě. Když zvláště od korunování bratrance Matiášova, Ferdinanda arciknížete Štýrského, na království České co budoucího nástupce trůnu (1617), začal se při dvořejeviti duch hraběti Thurnovi a přátelům jeho protivný, uminili si konečně vzbouřením v Čechách učiniti začátek boji evropskému proti Habsburskému domu. K roznicení lidu vzata příčina z náboženství, z rozepří totiž mezi protestantskými obyvateli dvou poddaných měst německých, Broumova a Hrobu, a katolickými jich vrchnostmi; začátek pak učiněn pověstným vyhozením Slavaty a Martinice s oken hradu Pražského dne 23. května

1618, dosazením prozatimné vlády 30 direktorů hned téhož dne a najímáním vojska, kteréž brzo sesíleno byvši pomocným vojskem cizím Mansfeldovým, jehož stavům poskytli protestantští knížata němečtí ve spolku s vévodou Savojským, odolalo útokům vojska císařského nejprvé pod Dampierrem, později pod Bouquoyem. Když brzy potom zemřel Matiaš (20. bř. 1619), upřeli stavové nástupci jeho Ferdinandovi II. královského důstojenství, přiměli stavy moravské, po přemožení odporu Karla z Zerotína a strany jeho, ke vstoupení do konfederací proti němu, ku které již předtím stavové slezští a lužičtí, ano i horuorakouští byli přistoupili ze své ochoty; a Thurn vtrhnul i do dolních Rakous, kdež strana protestantská počala se rovněž bouřiti pod jeho záštitou; konečně zvolili sobě Čechové krále nového, Fridricha kurfirsta Falckého (26. srp. 1619). Po jeho dosazení přibyl jim ještě nový spojenec, Gabriel Bethlen kníže Sedmiliradský, kterýž se za příležitosti vzbouření českého zmocnil celých hořejších Uher; s ním Thurn vytáhl ještě jednou společně proti Vídni, ale nedobv sobě přechodu přes Dunaj vrátil se s nepořízenou. Naproti tomu starší spojenci zahraniční táhli se zpátkem od věci české právě od té chvíle, co se Fridrich Falcký uvázal v Čechy; vévoda Savojský a kurfirst Saský byli uraženi, že se koruny České nedostalo jim; a i knížata jednoty evangelické v Němcích, jimž Fridrich byl hlavou, opustili jej v pravém okamžení hanebně; on sám přinesl Čechům místo vydatné pomoci pánovité německé rádce, kteří plodili různice v zemi jak mezi vůdci tak i mezi náboženskými stranami; v národu samém scházela pravá, odhodlaná mysl, bez které nedaří se velká politická předsevzetí; po krátkém napnutí sil pro věc, která nevycházela ze skutečné potřeby národu, přišlo ochabnutí a z toho nedostatek všeho, čeho bylo potřeba k šťastnému dotrvání. Zatím podařilo se Ferdinandovi II. sebrati své síly a zjednati sobě ochotné spojence. Vedle katolického vévody Maximiliana Bavorského přistoupil k němu i protestantský kurfirst Saský konečně, když mu za to ukázána dobrá odměna. Takž nastoupeno na útok, a zbouření

české vzalo nešťastný konec jedinou velkou porážkou na Bílé hoře 8. listop. 1620.

Ferdinand II. užil svého vítězství k vyplenění všeho nekatolického učení a řádu náboženského v Čechách a v Moravě a k vyvrácení starého zřízení zemského, pokudkoli se nesrovnávalo se zámysly neobmezené jedine vlády dle vzoru Španěl a jiných mocnářství tehdejších v západní Evropě. Po krvavých popravách (v Praze na Staroměstském náměstí dne 21. června 1621), uvězněních a konfiskacích, zavedených proti účastníkům bouře, následovalo vypovídání kněží bratrských a evangelických, potom všech osob stavu městského, kdož nechtěli se přiznati ku katolickému náboženství s odřeknutím se i kalichu, na nějž papež vzal povolení své nyní zase zpět, zavádění katolických služeb božích po vší zemi mocí vojenskou, kdež toho bylo potřeba, tytéž s krutým potíráním a trestáním bouří proti tomu, zvláště lidu selského v některých krajích, konečně, čehož Ferdinand II. neučinil v jiných zemích svých, také vypovězení všech osob stavu panského i rytířského z Čech i z Moravy, kteří se nechtěli podrobiti též proměně náboženství (1627). To se stalo z návodu cizinců, Němců, Vlachů, Valounů, Španělů, kteří po převratu Belohorském ještě hromadněji než prvé hrnuli se do císařské služby buď ve vojště, buď při dvoře, dychtívi jsouce obdržení statků vystěhovavých, kterých tudy najednou hojný počet byl lacině na prodej. Všecky tyto proměny a pohromy dály se pod vládou neobmezenou tak zvaných plnomocných komisarů čili místodržících zemských, knížete Karla z Lichtenšteina v Čechách, kardinála Františka Dietrichšteina na Moravě, až teprv po sedmi letech vydal císař ze své moci *obnovené zřízení zemské*. Tím změněno složení sněmů zemských, když ke starým třem stavům, panskému, rytířskému a ubídněnému městskému, přidán čtvrtý, a však do přednosti odtud první stav duchovní; sněmům zanecháno hlavně jen povolování herců každoročních, odňato ale všecko rozhodné působení v zákonodárství, kteréž mělo napotom příslušet králi samotnému, zrušena také samostatnost soudů zemských, a

na místo staročeského řádu jednání veřejného a ústního zavedeno při nich jednání tajné a písemné. Král Ferdinand tímž zřízením zemským ustanovil také znovu dědičnost trůnu Českého v rodu svém, a to v mužském i také v ženském pokolení.

4) Dějiny věku nového.

a) Od obnoveného zřízení zemského až do ztracení Slezska (1627—1745).

Půldruhého století, které uplynulo po bitvě Bělohorské, bylo pro Čechy dobou utrpení a snižení, jaké potkalo málo který národ v dějinách Evropy. Zbouření české roku 1618 stalo se začátkem třicetiletých bojů, do kterých postupem času vpleteny jsou skoro všechny mocnosti evropské. Čechy byly jedním z jich nejstrašlivějších dějišť. Po skorčení boje domácího byly utahovány a vydírány opatřením vojsk četně sbíraných ke službám císaře, s kterými jmenovitě odnároduělý válečník český Valdštejn stal se postrachem nepřítelům císařovým až do nešťastného pádu svého (1634). Když se potom štěstí válečné vždy rozhodněji stavělo proti císaři a jeho spojencům, upadly Čechy mimo to za kořist zdivočilým vojskům švédským, která několika taženími protáhla zemi všemi konci, spustošila pole, zdrancovala příbytky, zhubila a strápila lidi, pobořila města a spálila vsí na sta ano tisíce. Koruna Česká byla touto válkou zmenšena ztracením Lužic, které král Ferdinand nejprve zastavil kurfiřtovi Saskému za pomoc učiněnou proti vzbouřeným stavům českým, potom pak pro nepříznivý běh války již vykoupiti nestačil, a konečně při umluvení míru Pražského s kurfiřtem (1635) jemu dědičně postoupil v léno od koruny. Stěží tehdy ještě zachováno Slezsko, o které pokoušeli se Švédové a jež po více let měli již ve svém držení, jsouce ochotně podporováni od protestantského obyvatelstva, až konečně po dlouhém jeduání na sjezdu Vestfalském (1648) musili od něho upustiti. Po míru Vestfalském bylo spuštění země České takové, že se veškerého obyvatelstva

počítalo asi 800.000, jehož bylo před válkou třicetiletou asi 3 miliony. V některých krajinách nebylo daleko široko žádná vesnice, i zavodíni jsou tudy do nich poněmáhlu osadníci němečtí, s nimiž české obyvatelstvo sousední smísivši se pozbylo na mnoze své národnosti. Tím způsobem dosáhlo obyvatelstvo německé v krajinách pomezních svého nynějšího velkého rozšíření, celkem asi do konce XVII. století.

Jinak utrpěla národnost česká usazením se četné cizí šlechty v zemi na místě vystěhovalých rodů domácích, kteří po marném doufání v návrat při proměnách štěstí za času války třicetileté později zanikli v cizině tak jako i lepší jádro někdejšího stavu městského. K vůli cizím těmto přistěhovalcům ustanovilo již obnovené zřízení císaře Ferdinanda II., aby napotom při soudech zemských jazyk německý měl stejný průchod jako český. Smíšením s nimi odnárodnila se znenáhla i pozůstalá šlechta domácí, a oblíbila si jazyk německý, kterýž tudy již během XVII. století nabyl velkého rozšíření v užívání úředním, až jazyk domácí z něho větším dílem byl vytištěn. Nová šlechta a německé i poněmčilé její úřednictvo na panstvích zavedli v zemi hnusné, dotud nikdy v tom způsobu nebývalé poddanství lidu selského; břemena jeho byla v celé zemi libovolně stížena, robot a jiných služeb přes míru naloženo, osobní svoboda ve všelikém ohledu zničena, tak že se osud rolníka stal nesnesitelným, půda poddaná až bezcennou (musilof poddaným bráněno býti utíkání od jich statků). Z toho povstalo velké zbouření selské roku 1680, které mělo za následek ulevění břemen toliko nepatrné a málo platné, protože poddanému upřena byla téměř všechna právní pomoc. Poddaným městům sahaly vrchnosti do starých upsaných práv zhusta skoro tou měrou jako sedláckým; ve městech královských zmizela všechna někdejší obecní svoboda pod tlakem císařských rychtářů a vyšších úřadů. Strýzuženému národu Českému dostalo se jedině posily duchovní pro budoucnost zavedením jednoty v řádech náboženských na místo rozervanosti předešlého století prostředkem obnovení auktority církve katolické. Řád jesuitský, hlavní ná-

stroj, kterého užito při katolické reformaci nařízené císařem Ferdinandem II., provedl úkol svůj v Čechách s takovým důrazem, že náboženství církve obecné opanovalo všude nejen kostely, ale brzy zas i srdce lidu, kromě malých pozůstatků horlivějších stoupenců protestantství, nejvíce k jednotě bratrské přínaležejících, ježto se v některých krajinách tajily dále ve skrytu. Dobrodiní navráceného pokoje u svědomích dostalo se však národu Českému s těžkým utrpením na duchovním vdělání ve všelikém jiném ohledu. Neb aby nic nemátlo lid ve víře nově vštěpované, odjímáno jest mu téměř všecko starší čtení, jakožto protestantské, pálením českých kněh po tisících, pro nový pak literární život nebylo půdy za dlouhý čas při hrozné strasti a bídě hmotné. Ve školách, řízených větším dílem od jesuitů, poskytovala se jen nízká míra vědomostí, jaké povolovalo skoupé pravidlo řádu, chtějícího na vždy stanoviti meze duchovnímu pokroku člověčenstva.

Po převratu Bělohorském nemíval dvůr císařský již stálého sídla v Praze, nýbrž ve Vídni, a jen někdy na delší čas sem přijížděl. Nejvíce stávalo se to za příčinou korunování nastávajícího panovníka, kteréž dle obyčeje již prvé zavedeného po dlouhý čas vykonávalo se nejraději ještě za živobytí předchůdce. Tak korunován jest Ferdinand III., syn Ferdinanda II., hned v roce vydání obuoveného zřízení zemského; za jeho pak panování (1637—1657) zase nejstarší syn jeho Ferdinand IV. (1646) a po smrti jeho před otcem (1654) druhý syn Leopold I. (1656). Ze synů Leopoldových opominul starší Josef I., který jen krátce panoval (1705—1711) korunování české docela, bratr pak a nástupce jeho císař Karel VI. dal se korunovati teprv ve 12. roce svého panování (1723), čehož dotud ještě nebylo nikdy. Správu zemskou vedli v Praze nejvyšší úředníci a soudcové zemští, kteříž, kdykoli panovníka nebylo v zemi, a tedy již nyní obyčejně, nazývali se královským místodržitelstvem. V čele jich stál nejvyšší purkrabí Pražský. Při osobě panovníka přebýval však ve Vídni nejvyšší kancléř zemský, jehožto úřad vztahoval se od starodávna v některých

věcech také na země přivtělené, to jest na Moravu a Slezsko. Při vzdálení svém ze země a při neobmezenosti moci své užíval panovník nyní málo rady druhých úředníků zemských bezprostředně, nýbrž větším dílem jen kancléřovy, jmenovitě také ve všech věcech zákonodárství odňatého sněmům, a tím stala se kancelář česká ve Vídni vlastně nejvyšším úřadem nad zeměmi koruny České, kterému úřadové zemští v Čechách, v Moravě a ve Slezsku byli ne sice dle jména ale skutkem podřízeni. Následkem ochábnutí v životě duchovním a úpadku hmotného blahobytu jak v Čechách tak i u jiných národů rakouských, otupěla sama vláda, tak že se nehrubě jaká snaha jevila při ní o povznesení zemí z těžké jich bídy a zvelebení nějaké jejich stavu. To samé ztupení nastalo i při sněmích zemských, tak že činnost jejich byla časem menší ještě než jejich ztenčené oprávnění, kterého od vlády, jak se jí hodilo, jindy svědomitěji, jindy zase méně bylo šetřeno. R. 1708 změnil císař Josef I. bez otázaní sněmu poměr země k říši Německé poněkud, zavázav se co král Český dobrovolně ku placení daní říšských, s vyhrazením ostatně posavadních práv a svobod království, začež říše pojala Čechy a druhé země korunní do své ochrany. Naproti tomu, když císař Karel VI., nemaje mužských dědiců, ustanovil řád posloupnosti pro ženské potomstvo domu Habsburského, předložil ustanovení toto, známé pod jmenem *pragmatické sankce*, stavům českým ke svolení, kteříž propůjčili se jím na sněmě roku 1720.

Při mdlobě a nesvobodě v životě veřejném vnitř země nemohlo již býti žádná řeči o vlivu Čech, co království, na záležitosti zahraničné. Tyto spravovaly se při dvoře císařském se stanoviště celého, z rozličných částí složeného panství Rakouského, jako jedné říše, i také jen se stanoviště císařského domu. Válka stihala válku, sotvy že několik pokojnějších let uplynulo po míru Vestfalském až do začátku panování Karla VI., a něco mírněji během jeho. V prospěchu národů byly obnovené války s Turky: Spojení zemí českých, rakouských a uherských pod žezlem panovníků Habsburských vedlo ku konečnému šťast-

nému vytržení všechněch zemí koruny Uherské z moci Turků a odtištění tudy surového nepřítele křesťanstva daleko od hranic zemí druhých, jimž dotud vždy od něho bylo hroženo. Více za dynastiickými záměry vedly se války s Francouzi za výbojného krále jejich Ludvíka XIV. a nástupce jeho XV. téhož jména, jednak k obraně hranic říše Německé, jejíž korunu nosili pánovníci rakouští všichni od Ferdinanda I., jednak k nabytí dedectví po španělské linii domu Habsburského, když vymřela. Rakousko nabylo válkami těmito mnoha zemí a krajín vzdálených ve Vlaších a v Nizozemsku, kterých časem pozbylo zase větším dílem. Po vymření mužského pokolení rodu Habsburského také v linii rakouské císařem Karlem VI. (1740) podpálilo Francouzsko novou válku proti dceři Karlovy Marii Terezii, provdané za velkovévodu Františka Lotrinského, jejímž účelem bylo roztržení Rakouského panství, a hlavní útok zaměřen proti zemím koruny České. Fridrich II. král Pruský sáhl rukou násilnou na Slezsko, ano brzy také na Moravu a na severovýchodní krajiny v Čechách, do sršce pak země České vtrhli Francouzi, Bavoři a Sasi, opanovali Prahu, dosadili Karla vévodu Bavorského, císaře Německého toho jména VII., co manžela dcery císaře Josefa I. na království, a přivedli některý malý počet stavů českých ke skládání jemu přísah. Teprv po uplynutí celého roku podařilo se vojenské moci královně vypuditi Francouze z Prahy a ze země České, po čemž roku 1743 korunována jest slavně v Praze, pokárávši zpronevěřilé tresty nekrvavými; ale pro snadnější odpor v jiných stranách učinila konečně mír s Fridrichem II. Pruským nejprve ve Vratislavi (1742), a opět v Drážďanech (1745), kterým postoupeno jemu od koruny České Slezsko skoro celé, totiž krom Opavska a Tešínska, a k tomu i hrabství Kládké, část starodávná království samého.

b) Od ztracení Slezska až do nynějšího času.

Nešťastný konec války o rakouské dědictví probudil důrazněji než nezdar v jiných váleč-
Čechy.

ných bězích předtím státníky rakouské z nečinnosti, s kterou dotud dívali se hynoucímú stavu vnitřních věcí v mocnářství. Počalil pochopovati, že síla státu v poměrech zahraničných závisí nevyhnutelně od vyvinutí vnitřního, od náležitého pěstování sil spočívajících v zemi a národu. Na místo tupého absolutismu XVII. století nastoupil odtud tak zvaný absolutismus osvícený, beroucí své vzory nejvíce z Francouzská. Zvolna a povážlivě nastoupila na jeho dráhu císařovna Marie Terezie, kvapně a bezohledně pokračoval na ní syn a nástupce její, císař Josef II. (1780—1790), odchovaný filosofickými ideami svého času, který i za živobytí matky své již bral mocné účastenství ve vládě. Rozmnožená činnost zákonodárství císařského vztahovala se ku zlepšení veřejného vyučování, předně na universitách a školách středních, které poznenáhlu přetvořovaly se bez ohledu na pravidla řádu jezuitského, konečně pak zcela vyšly z jeho moci, když řád sám zrušen (1773); vztahovala se k zlepšení řádů soudních a k vykonávání spravedlivosti vůbec, ke zvelebení obchodu a průmyslu, k opravám ve všech jiných odvětvích správy veřejné. Blahodějným působením rozmanitých těchto zařízení začal se od toho času národ Český pozdvihovati zase ze své duchovní i pozemské bídy, a nabývati sil k vydobytí sobě lepší budoucnosti. Nejblahodárnější převrat v tom ohledu způsobil robotní patent císařovny Marie Terezie pro Čechy a Moravu vydaný roku 1775, kterým břemena poddanství znamenité jsou zmírněna a v pevný zákonný řád uvedena, nad jehož zachováváním bděla vláda zvláště nové zřízenými krajskými úřady a lépe upraveným podřízením úřadů vrchnostenských pod úřady císařské vůbec. Stav selský, zbavený také osobní nesvobody, kterou dotud byl svírán, domáhal se odtud vždy lepšího blahobytu a nabýval sebevědomí. Císař Josef slitoval se hned v prvním roce svého panování také nad sklíčenými vyznavači věr odchylých od katolické církve, pokudž se zbytky jich zachovaly v některých krajinách, a dopustil jim *tolerančním patentem* tak zvaným (1781) veřejné vykonávání jich náboženství, ač jen dle řádů kon-

fessi Augsburské neb helvetské; což nyní, po utvrzení katolického vědomí ve velké většině národu, nespůsobilo již nebezpečného rozdvojení.

Osvícený absolutismus XVIII. století, při vši dle náhledů jeho možné péči o blaho jednotlivce, nebyl však přítelem národů jakožto sebe vědomých celků, nebyl přítelem svobody založené na právě, než leda na theorii. Nejvyšší zásadou jeho bylo, že blahu státu ustoupiti musí všecko jiné; a protož zároveň s opravnou činností v zákonodárství a ve správě nastala za Marie Terezie a ještě více za Josefa II. doba přísnějšího utužování vládní moci na újmu práv jednotlivých národů a zemí, stavů a korporací až dotud dochovaných; začalo se systematické centralisování státu bez ohledu na práva a zvláštnosti jednotlivých samostatných částí jeho. Již roku 1749 zrušila císařovna Marie Terezie soudní a správní celitost i samostatnost koruny České v tehdejší její působě odstraněním posavadní kanceláře české ve Vídni a rozdělením působnosti její mezi dva nejvyšší úřady, společné všechněm zemím českým a německorakouským ve hromadě, totiž nejvyšší soud a nejvyšší ředitelstvo politické (*directorium in publicis et cameralibus*), kdežto později zase nazváno *spojenou kancelář dvorskou česko-rakouskou* (1754). S tím zároveň rozděleno jest i místodržitelstvo české a nejvyšší zemský úřad na Moravě, každé na dva úřady, *zemský soud* nad statky deskovými, podřízeny soudu apelačnímu v Praze a nejvyššímu soudu ve Vídni, a úřad politický řečený *representací a komora*, později *gubernium* zemské (od r. 1763). Od té chvíle začalo se usilovati také o společné zákonodárství právní pro země české a německo-rakouské, a tudý odstranění zvláštních zákonodárství zemských, dotud trvavších. Z prací k tomu zavedených při rozličných zákonodárných komisích ve Vídni vyšlo nejprve hrdelní právo císařovny Marie Terezie (1768), potom několik nových zákonníků ve věcech civilních i trestných během panování císaře Josefa, které dílem již za téhož panovníka zase byvše měněny a opravovány, došly jistého zakončení teprv za císaře Františka vydáním *zákonu*

trestního o zločinech roku 1805 a *občanského zákona* roku 1811. Císař Josef II. zasadil mezitím ruku k vyhlazení státního práva koruny České i v té způsobě, jak se zachovalo po obnovení zřízení zemského císařem Ferdinandem II., když úmyslně nedav se korunovati na království, korunu Českou co zastaralý klenot dal z Prahy odvezti do pokladu císařského ve Vídni (1784), a nesvoláváje sněmů žádných v Čechách ani na Moravě, vypisoval berné ze své moci beze svolení stavovského, práce pak výboru zemského, jež dosazovali stavové k řízení věci jim dotud vyhrazených, přenesl na guberniam Pražské a Brněnské. Týmž způsobem zachoval se také k obcím měst královských, odňav jim vlastní správu jich záležitostí volenými purkmistry a radami, i zřídil u jich místo císařské magistráty. Všecko ve státu mělo se dle jeho zdání díti a řídití jen úřednictvem, jehož počet proto od jeho času vždy více se rozmnožoval, podřízeným vůli nejvyšší, nemající žádného obmezení odnikud. Země neměly býti zememi, než provinciemi toliko, to jest obvody tak neb onak vyměřenými dle pohodlí při rozličných odvětvích správy. Ale ani národové neměli konečně býti národy, než všichni jednou hromadou občanů státních, které císař Josef ku pohodlí vlády ústřední ve Vídni mínil vyvésti z jich posavadních vrozených zvláštností a obrátiti k jednomu jazyku, totiž k německému. K tomu cíli směřoval nejvíce školami, zaváděje vždy výhradněji němčinu do nich co jediný jazyk vyučovací; zvláště stalo se to na gymnasiích a i na nižších školách německých hned po zrušení řádu jezuitského při novém jich upravení. Také v úřadech nastupovalo se odtud kvapněji a rozhodněji než předtím k úplnému vytištění jazyka českého, tak jmenovitě, že vnitř úřadů a v jednaní mezi úřady nedopouštěno užívati jiného jazyka než německého.

Záměry císaře Josefa II. překazily se brzy před smrtí jeho odporem, s kterým se potkaly v Nizozemsku, tehdež k Rakousku náležejícím, a v Uhřích, jakož i hrozivým stavem věcí zahraničných, který dílem z vnitřních těchto poměrů bral původ. Ná-

stupce Josefův, bratr jeho Leopold II., obnovil jak jinde, tak i v Čechách předešlé zřízení sněmovní, dal se korunovati v Praze (1791), kamž korunu zase sám přivezl, a zdál se býti ochoten, rozšířiti práva zastupitelstva zemského přes míru stanovenou Ferdinandovým zřízením zemským dle uradění se stavy; ale příliš brzká smrt jeho (1792) a jiná nepřítelů času přetrhla tyto zámysly. Syn Leopoldův císař František, od r. 1804 prvou císař Rakouský, přestrašen hroznými příběhy revoluce tehdejší vypuklé ve Francouzích, nedůvěřoval všeliké svobodě lidu; učinil sice zadost probuzenému vědomí o právech zemských, dav se dle příkladu otcova též korunovati na království České (1792), a zůstavil sněmy zemské při témž oberu činnosti, jaký jim příslušel před časem císaře Josefa, ale živějšího rozvinutí jich nedopustil, nýbrž vládní soustavu úřednickou, Josefem zavedenou, pěstoval dále. V tom stvrzoval jej za pozdějšího času zvláště kníže Metternich, přední jeho rádce co ministr zahraničných záležitostí a domu císařského, který po skončení velikých válek s Napoleonem zásadám neobmezené jedinou vlády hleděl dle možnosti také všude jinde, kromě mocnářství Rakouského, zjednati plný průchod.

Války tyto, jakž vůbec otráslly celou Evropou, způsobily mnohé proměny s mocnářstvím Rakouským, které ani starých práv koruny České nezanechaly nedotknutých. Smlouvami Vídeňskými roku 1815 byla dolní Lužice a část horní odtržena od Sas a postoupena Prusku, při čemž císař František upustil od lenního panství koruny České nad touto pruskou částí, a vyhradil sobě toliko nápad části saské po vyměnění mužského potomstva královského rodu Saského. Týmiž pak smlouvami přistoupil netoliko se zeměmi německo-rakouskými, nýbrž i se zeměmi koruny České k nově zřízenému *Německému spolku*, který měl na místě zašlé a právně zrušené (1806) někdejší říše Německé poskytovatí knížatům a zemím do něho potaženým obrany proti společným nepřítelům a pojišťovatí pokojné poměry

mezi nimi samými. K oběma těmto změnám opominuto jest žádati sněmu českého za svolení.

Když soustava úřednická a centralistické snahy cis. Josefa II. po více desetiletí slavily vítězství, zmohl se v Čechách nicméně odpor proti germanisačnému směru s nimi souvisícímu. V témž okamženi, když se rozhodně projevíly zámysly císaře Josefa II., aby jazyku německému zjednal panství u všech svých národů, vzbudil se hned také pocit u jednotlivých vzdělanců národu Českého, jak nehodné bylo by poddati se tomuto odepření práva k životu, a jaké škody musily by z toho plynouti pro stav duchovního vzdělání i hmotného blahobytu českého lidu. Poněvadž jazyk národní vyhoštěn byl ze škol a z jiných veřejných ústavů, jali se pěstovati jej vši píli v literatuře, a úsilí jejich nacházelo vždy více pomocníků a následovníků. Od desetiletí k desetiletí šířilo se pole této duchovní činnosti, jakkoli zcela jen na soukromých silách spočívající, od vlády nenáviděné, od úslužnějších nástrojů jejich druhdy pronásledované, odrodilci, jichž počet valně se množil, v posměch obracované. Plody literatury, vzdělávané s užitím vzorů a výtvorů pokročilejších národů západních i s posilným zřením k budícímu se životu jiných národů slovanských, byly vždy hojnější a vyspělejší, tak že mnohé obracely na sebe i pozornost cizích sousedů. Na čemž ale záleželo více, národ Český byl jimi veden ku porozumění svým potřebám; uvědomil se poznenáhlu co národ, a naučil se hleděti svýma očima na běhy času, vybízející ke suhám o pokrok ve všelikém ohledu.

Mezitím absolutismus přežil se v Rakousích, když zbaven všech překážek uvnitř a bez odporu zvenčí za dlouhého míru zjednaného smluvami Vídeňskými, pozbyl podnětů ku pokračování v oné činnosti opravčí, z které za císařovny Marie Terezie a císaře Josefa brai zdáulivě své oprávnění. Úzkostlivé obávání se všeho nového, zleuivění vlády a konečně vzniklá z toho neschopnost jejich orgánů způsobily jí obecnou nelibost, která sejevila všelikými spůsoby, zvláště když za dobrotivého panovníka Ferdinanda V., syna a nástupce Františkova (od r. 1835), koruno-

vaného v Čechách r. 1836, upustilo se poněkud od přísného užívání prostředků k udušení všeho veřejného mínění. Již za panování císaře Františka ujali se stavové zemští v Čechách a na Moravě, a vedle nich také soukromé jednoty, pokud směly se zřizovati, zakládání a vydržování rozličných ústavů vyučovacích a vzdělavacích i jinak obecnému dobrému napomáhajících, o které stát ve svém stuhnutí již se nestaral. Za poslednějších let panování Ferdinanda V. začali stavové čeští, duchem času povznášení, domáhati se opravdovějšího užívání práv svých. R. 1847 odepřel sněm český ponejprv od nepamatného času přírážku jistou k berni od vlády neodvodněnou; mezi stavy pojednávalo se o úplnějším zastoupení národu na sněmě rozmnožením poslanců stavu městského. Úsilí toto o neuáhlé navrácení se k ústavnému životu na cestě upsaného práva bylo však přetrženo náhlým vypuknutím revoluce r. 1848, která vzavši začátek ve Francouzích pojala do svého víru rychle mnohé jiné země, až i mocnářství Rakouské. Následkem výbuchu obecné nespokojenosti v boj uličný ve Vídni propustil císař Ferdinand knížete Metternicha ze služby státní, a ohlásil, že míní říši Rakouské dáti ústavu dle uradění s poslanci ve sněmu jednotlivých zemí. Vyblášení toto císařské porazilo úřadovládu v celém mocnářství mdlobou, tak že pojednou zbyla vši síly k zachování jakéhož takéhož zákonného pořádku, a směry nejprotivnější, zbavené vši uzdy, začaly se hýbati ve mnohojazyčném Rakousku, tak že brzy jednota říše přišla u veliké nebezpečnosti. V Lombardii a v Benátkách vypukla zpoua, čelící přímo k odtržení se od panství rakouského ve spolku s králem Sardinským; Uhři vymohli si v prvním zmatku vídeňském takových povolení, kterými mínili sobě vydobyti zvláštní vlády pro země koruny Uherské, od ostatního mocnářství krom osoby panovníka zcela neodvislé, a tedy kmenu maďarskému panství nad národy slovanskými a jinými v týchž zemích, o které mocně usiloval již od několika desetiletí; v západní pak polovici říše chytlo se chvátelstva německého snažení vzuiklé v Německu zahraničném o obnovení Německého cí-

sařství na místě pouhého Německého spolku, to jest snažení všechněch spolkových zemí, tudíž také západní polovice Rakouska, v jeden veliký stát pod jednou ústřední vládou ve Frankfurtě, a když se tímto způsobem Němci, Maďari a Vlaši chystali rozdělit se o Rakousko, znal se národ Český, sotva teprv nového sebevědomí došlý, k jednotě říše neoblomně, přestáváje na tužbách o svobodné národní vyvíjení své v budoucnosti v mezích s tím srovnalých, Žádosti jeho, v čas samého vypuknutí bouře ve Vídni nejprv pronesené ve shromáždění Pražském dne 11. března v lázni Svatováclavské, od osob tam zvolených určitěji složené a dvěma peticemi císaři ve Vídni předložené, zněly o zavedení rovného práva jazyka českého v zemi s německým, o navrácení zákonodárné moci sněmu českému a zastoupení v něm lidu vůbec vedle stavů vyšších dotud výhradně oprávněných, o zřízení společného sněmu s Moravou a Slezskem, a nejvyššího úřadu místodržitelského v Praze pro záležitosti vnitřní správy, o zrušení úřadů vrchnostenských a všelikého poddanství lidu selského za přiměřenou výplatu, o svobodné zřízení obcí, o rovnoprávnost křesťanských vyznání. Císař Ferdinand, co král Český, svolil k těmto žádostem dle rady nového ministra, svobodného pána Pillersdorfa, listem daným dne 8. dubna v ten způsob, že slíbil svolati *sněm ústavodárný* království Českého, na němž vedle stavů posavadních měli vzítí místo poslanci ze všech královských i také jiných lidnějších měst a poslanci venkova po dvou z každého vikariátu, slíbil rovněž dosaditi místodržícího co nejvyšší úřad pro správu země České, vyhlásil rovnoprávnost obou jazyků zemských za právní zásadu, o spojení pak mezi Čechy, Moravou a Slezskem odložil rozhodnutí do budoucího shromáždění říšského. V Praze sestoupil se hned po hlášení tohoto listu císařského sbor důvěrníků všelikých stavů a obou národuostí, české i německé, řečený *národní výbor*, a ujal se přípravných prací k sněmu, jenž měl stanoviti nové zřízení zemské. Na Moravě mezitím dožádali se stavové zemští, již dne 11. března soukromí shromáždění v Bruě, svolání sněmu ke dni 30. března,

kterýž se svolením císařským poněáhu se rozšířil ve svém složení propůjčením hojného zastoupení stavu městskému a selskému; i usnesl se brzy o zrušení robot a jiných břemen poddaství, kteréž obdrželo stvrzení od císaře.

Ale vláda vídeňská podobala se po ten čas třtině, klátící se při každém zavání větru. Ministr Pillersdorf povoloval na všechny strany zároveň. Sotva byl učinil zadost žádostem českým, povolil také volby ve všech zemích Německého spolku, tudíž také v Čechách a na Moravě, do ústavodárného parlamentu německého ve Frankfurtě, jenž měl zbudovati novou sjednocenou říši Německou. Poněvadž to bylo vsáhnutí do nejsvětějších práv království a národu Českého, odepřelo obyvatelstvo české a moravské v obou zemích účastnění se v těchto volbách; ale do obou zemí bylo tím vhozeno símě různic když obyvatelstvo německé v krajinách pomeznic dalo se svéstí ku přijmutí vábívého daru, z něhož Němcům mocnářství Rakouského vzházela naděje, že dosáhnou panství nad ostatními národy tudíž ve spojení se zahraničnými soukmenovci, a volilo do frankfurtského parlamentu, vůdci pak jeho vystoupili vesměs z národního výboru v Praze. Ministr Pillersdorf povolil dále křikům studentstva a jiných mluvčích ve Vídni, kterým se protivilo slíbené smluvení říšské ústavy rakouské s poslanci ze sněmů jednotlivých zemí, a zhotovil sám novou ústavu, kteráž, vyhlášena dne 25. dubna, kladla všechnu moc ve sněm o dvou komorách ve Vídni, vedlé něhož sněmům zemským nezanecháno téměř žádného práva; když pak ani to vídeňským vůlcům nepostačovalo, přivedl císaře Ferdinanda po nové studentské bouři dne 15. května k odvolání této ústavy a svolání ústavodárného sněmu všech zemí neuherských ve Vídni. Volby do parlamentu frankfurtského a tyto kroky vlády vídeňské, čelící patrně proti slíbenému ustavodárnému sněmu českému, způsobily velké rozčilení mysli a všelijaké nepokoje v Praze, zároveň pak zavdaly podnět k myšlénce o svolání sjezdu důvěrníků všechněch národů slovanských v mocnářství Rakouském, aby se uradili o společný prospěch svůj v hájení se proti

přechvatům národů usilujících o panství nad nimi. Sjezd slovanský sešel se v Praze dne 2. června, i účastnili se v něm výtečníci všechněch slovanských kmenů v Rakousku, Poláci a Rusové haličtí; Chorvátí, Srbové a Slovenci; Čechové, Moravané a nejbliž jim sbratření Slováci z hořejších Uher. Přesvědčení, že v hájení jednoty Rakouska spočívá zdar jich všechněch, bylo řídicí myšlénkou tohoto shromáždění. Zatím když císař Ferdinand k vybavení se z tísně uličných bouřek vídeňských opustil město sídelní a odebral se na čas do Insbruka, strhly se různice mezi ministerstvem Pillersdorfovým zůstalým ve Vídni a tehdejším zeměsprávcem českým hrabětem Lvem z Thuna, když hrabě Thun pro upokojení myslí v Čechách prozatím o své újmě vypsál volby do sněmu českého a přijal k sobě rádce z nejproslulejších důvěrníků národu, baron pak Pillersdorf jemu toho zakazoval, chtěje zejména, aby se prvé volilo do ústavodárného sněmu vídeňského. Císař Ferdinand rozhodl kouečně z Insbruka dle žádosti poselstva zvláštního vypraveného k němu z Prahy, aby se sněm český sešel bez odkladu v den, jehož jmenování zanechal českému zeměsprávci. Rozhodnutí o budoucím postavení země České vloženo takto do rukou národu samého v bezprostředném dorozumění s králem, vytrženo jest však z těchto rukou ještě v poslední chvíli neblahou potrzškou svatodušní v Praze (12. června), která způsobena od nepovážlivých mladíků a pošetilých něco rýpalů domácích i cizích proti myslí obyvatelstva a rozumných jeho hlav, nechápána jest od přísného vojína, neznajícího se s národem a se spravedlivými jeho tužbami, kterému zavilí protivníci i také přestrašení bázlivci vštíplili nepravá ponětí o věcech. Kníže Windischgrätz, velitel vojenský nad Čechy, potlačiv odpor proti němu vzniklý v Praze následkem srážky jakéhosi hloučku studentstva a jiné tlupy lidu se zastupem vojaka, dobytím barikad od překvapeného lidu ihned stavených, po několika dnech pak i střelením z děl na město, hledal příčiny této bouře mylně ve bnutí národním samém, jal se zatýkáním všelijakých osob, dílem v národě proslulých, pátrati

po domnělém „široko rozvětveném spiknutí“, i ač ne-nalezl jeho, způsobil přetržení slovanského sjezdu, zastavení činnosti národního výboru a odložení ústavodárného sněmu českého, až k němu při jiné nepřízni času již více nepřišlo.

Ještě za stavu obležení v Praze, jež zavedl kníže Windischgrätz na některý čas po přemožení tohoto nepokoje, konaly se nyní volby do sněmu říšského ve Vídni, kterýž brzy potom vzal svůj začátek. Lid český zvolil do něho namnoze muže, kteří byli křisiteli vědomí národního prostředkem literatury za předešlých dvou desetiletí. Jejich úkolem bylo pohledávati tam splnění žádostí českých, kterých se nedosáhlo posavadními cestami; naproti tomu spojili se poslanci obyvatelstva německého z Čech a z Moravy s úhlavními protivníky práv země České, kteří směřovali ke zřízení panství Německého národu v Rakousích prostředkem centralisace konstituční na místě posavadní absolutní ve Vídni a podřízení Rakouska pod německý parlament ve Frankfurtě. Při tak odporných snahách hlavních stran proti sobě stojících a při velké rozdílnosti poměrů a prospěchů jednotlivých zemí, kterým mělo tuto pomozeno býti na jeden a tentýž spůsob, vleklo se jednání sněmu zdlouha a obtížně; dokonán jedině zákon o zrušení selského poddanství, jemuž udělil císař Ferdinand stvrzení své dne 7. září. Novou bouří vídeňskou dne 6. října, povstalou ze spolčených snah Němců i Maďarů o rozpoltění mocnářství, ve které ministr vojenský hrabě Latour hanebně sproveděn jest ze světa, a obležením i dobytím Vídne od knížete Windischgrätze i Jelačiče bána přetrhlo se jednání sněmu vídeňského, a začato po několika nedělích opět v Kroměříži na Moravě, nevedlo však ani tam k žádoucímu konci, ač byl již složen návrh ústavy výborem sněmovním k tomu zřízeným. Vláda, v jejíž čelo po převratu tomto vstoupil kníže Švarcenberk a hrabě František Stadion, sbírala poněmáhlu síly, a nemínila se již řídití nálezy ústavodárného sněmu. Dne 2. prosince 1848 složil císař Ferdinand, uhnětený divokým během těchto věcí, panství své, a přenesl je na bratrovce svého Františka Josefa, tehdáž

19letého. Z rozkazu nového panovníka rozpuštěn jest sněm Kroměřížský již dne 4. března 1849, a ohlášena zároveň nová ústava oktrojovaná, rozeznávající se od předešlé Pillersdorfovy hlavně tím, že se vztahovala také na země koruny Uherské, ve kterých branný odpor Maďarů během téhož roku konečně jest přemožen, co zatím i snahy frankfurtské o zřízení sjednocení Německé říše pod císařem z královského rodu Pruského vzaly za své.

Ústava od 4. března 1849 kladla zákonodárnou moc pro celou říši do společného říšského sněmu ve Vídni, vedlé kterého sněmům zemským zanecháno působení zcela nepatrné. Nová ústava pro království České, v té způsobě vydaná dne 30. prosince 1849, ustanovovala ještě k tomu volební řád, dle kterého na sněmu zemském lépe mělo zastoupeno býti obyvatelstvo krajín německých, než obyvatelstvo české, v zemi starodávné a počtem silnější. Ale ústavy obě, říšská i zemská, zůstaly nad to jen psány, a nevešly nikdy v život. R. 1851 dne 20. měsíce srpna jsou konečně odvolány, a patentem daným dne 31. prosince téhož léta stanoveny jiné zásady, dle kterých měla říše býti spořádána; avšak i ty vešly časem v zapomenutí. Toliko zrušení úřadů vrchnostenských čili patrimoniálních a vyvadění země ze svazků poddanství bylo mezitím provedeno; též řád obecní pro města i pro vsi zaveden (1849), ač brzy zase svobody jim propuštěné osekány; zásluhou pak hraběte Lva Thuna, tehdy ministra vyučování, dáno jazyku českému poněkud místo ve školách, ale i to zase s velkou část zrušeno úsilím protivníků. Úřadovláda, centralisace a germanisace obdržely vrch znovu, zvláště co po smrti Felixe Švarcenberka i Stadionu největší vliv při vládě dostal Alexander Bach; pole jejich bylo o to ještě širší než před rokem 1848, že se roztahovaly jednak i po zemích koruny Uherské, jednak po zrušení úřadů patrimoniálních a dosazení císařských úřadů okresních i vše ovládajícího četnictva zasahovaly s větším důrazem až i do nejnižších kruhů. Pod tlakem jejich zatajil se tak díc dech národu Českému, tak že po několik let všeliké jevení se národního ducha ve

veřejnosti ochablo, a i v samé literatuře nastala krátká jakási mdloba. Následovalo však brzy zpamatování, a po něm ruch čilejší než před tím. Úřednický absolutismus naproti tomu prokázal se státu záhubným, když k bezpečnému provozování jeho musila se nejen berněmi vysoko napiatými uvaliti náramná břemena na obyvatele, nýbrž nad to státní dluh dosáhl výše předtím nikdy nebyvalé; když do všeho mícháním se úřední moci udušen jest v národech smysl pro společné prospěchy mocnářství, kterýž se vzbuditi dá jen svobodou; když konečně nešťastně se zapletly zahraničné poměry, a strhla se z nich válka, ve které Rakousko zbaveno části svého území ve Vlaších (1859). Tu přizřel císař František Josef ku potřebám říše a národů, odsoudil soustavu posavadní propuštěním Bacha z nejvyššího místa při vnitřní správě (1859), a po poradách s důvěrníky z rozličných zemí v tak zvané *rozmnóženě radě říšské*, vydal ze svobodné vůle císařské neodvolatelný *diplom* dne 20. října 1860, kterým povolání jsou národové k účastnění se v péčích o dobré státu cestou ústavní. Národu Českému otevřela se tím nová dráha k dobývání sobě svobodného národního vyvíjení na základě starého práva svého, při jednotě říše Rakouské ve všem, čeho potřebí k obraně zevně, ku pojištění pořádku vnitř, k zastávání a rozmnožování prospěchů společných s jinými zeměmi, pokudž staly se společnými mocí času.

5) *Vnitřní a zevnitřní poměry za rozličných dob.*

a) *Vzrůst říše České.*

Čechové přijali vlast svou po předešlých držitelích celtických a německých, tehdáž ještě uvelmi v orbě zalíbení majících, velmi málo vzdělanou, sami pak z počátku nebyli národem tak četným, aby byli stačili hned k upotřebení celé půdy k polnímu hospodářství. Vnitřek země jim postačoval, a u i zde zůstávaly dílem širé lesy, kterých jen ponenáblu ubývalo dle rostoucího obyvatelstva. Přírozenou hranici země České, kůkolem horami naznačenou, pokrýval od starodávna hustý les v širce

znamení; zasahovali ještě i v pozdější době hluboko do země, jsa obyvatelům mocnou ochranou proti nepříteli zevnějšímu. Rozkládal se zajisté od západu až po Prachatice, Hartmanice, Domažlice, Stříbro, Tachov, Teplou, Kralupy, Most, Osek a Chlumeck; severozápadní Loketský jakož i severní cípy země České, pak Krkonoše pokryty byly hvozdem, kdež Hostinné, Lužany (u Jaroměře) a Dobruška (u Náchoda) ležely na začátku, a Kladsko u prostřed lesa. I proti sbratřené Moravě táhl sesouvislý les, za jehož pomezí se Litomyšl, Libice, Habry, Humpolec a Nové Hrady považovati musí, kdežto Vitoraz již v lese stála. — Samo založil (ok. 627) první velikou říši slovanskou, jížto středěm byla země Česká; ale moc jeho vztahovala se na jih až k Alpám štyrským, na východ až k Tatram, na sever snad asi ke Sprevě a Havole. Také na západ zdá se, že panství své až za hranice dnešních Čech rozšířil, a že Slované za Chebskem ve Smrčinách na Mohanu a Radnici bydlivší (Moinwinidi, Ratanazwinidi) jeho také poslouchali. Po bitvě u Vogastisburku (630) poddal se též Dervan, kníže Srbů obývajících mezi Labem a Sálou, Samovi v ochranu; zdali se však tomuto také pokošení Slovanů na Odře a Visle bydlících podařilo, jest neznámo. Mocná říše takto založená po smrti Samově (662) rychle se rozpadla, a země Česká jest opět na přirozené své hranice obmezena. Avšak i tehdaž nejen okolí Chebské, ale i Wunsidly, Waldsassy, Tirschenreut a Bernov až do XI. stol. k Čechám náležely; na jihu bylo české jen Vitorazské okolí na hořejším boku Lužnice i po obou stranách potoka Skřemelice (Schrems), jehož župan od r. 857 po nějaký čas vrchní panství krále Německého uznával. R. 890 podnikla země Česká, ač na krátko, poddanost pod říši Moravskou, než již 895 stala se opět samostatnou. Po pádu státu Velkomoravského (ok. 907) připadly západní jeho kraje, nynější markrabství — ač i to necelé — k Čechám. Východní část Moravy, jakož i Slovensko mezi Dunajem a Tatrami až po horu Matru, odňal Boleslav I. Maďarům (955 sl.) a zmocnil se i Bělochorvatska v hořejším Poodří

a Povelí (v dnešní Haliči) s hlavním městem Krakovem. Boleslav II. (967 sl.) rozšířil panství své dále k východu a severovýchodu, tak že se hranice jeho přes Tatry řekou Stryjem až pode Lvov, pak Buhem až do Podlaší prostíraly; odtud k západu šly přes Pilici a hořejší Vartu k Odře mezi Vratislaví a Hlohovem, a pak přes Bobr asi ke hřebenu Jizerskému; bylať to druhá mocná říše pod náčelnictvím Čechů. Při založení biskupství Pražského (973) obdržel biskup Řezenský v náhradu znamenité statky v Čechách, jmenovitě, jak se pravdě podobá, v Chebském okolí se nacházející, což nepochybně zavdalo příčinu k brzkému odtržení Chebska od země České. Rozsáhlá říše tato trvala však jen za živobytí Boleslava II.; po jeho smrti (999) všecky tyto země ztraceny, dostavše se Boleslavovi Polskému, jenž se též Moravy zmocnil, ba na čas (1003—1004) i zemi Českou opanoval. Po vypuzení jeho vládl Jaromír toliko v Čechách; teprv Břetislav dobyl na Uhřích opět Moravy (1028), která odtud s nepatrným přetržením (1278—1283, pak 1468—1490) napořád v stálém spojení s říší Českou trvala. Vratislav II. spojiv se s císařem Jindřichem IV. (1075) obdržel od něho v odměnu marku Míšenskou, později marku východní, konečně Rakouskou; darování však toto nevešlo úplně v skutek, any postoupené země v rukou nepřátelských se nacházely. Vratislav dobyl toliko části Míšenska, jmenovitě krajiny Drážďanské a celé Hořejší Lužice (1076). Jižní díl Lužice přivtělil pod jménem „Záhvozdi“ k Čechám neprostředně co zvláštní zupu (krajina tato teprva v XIV. stol. zase poněnáhu se oddělila od Čech a připadla k Lužici, ovšem tehdy též české). Budišínsko pak (severní díl) dáno jemu a potomkům od císaře v léno, kteréž pak Vratislav i s Drážďanskem postoupil Viprechtovi Grojskému, zasnoubiv ho s dcerou svou Jitkou (1086). Viprecht odevzdati musil „Nížensko“ i Budišínsko císaři (1110), čímž obě tyto země od Čech na čas odtrženy jsou; než od r. 1116 dobyl Viprecht pomalu všech svých předešlých zemí zase, které pak co česká manství na syna jeho Jindřicha přešly (1124). Po vymření rodu Grojského

(1136) země Nižensko a Budišínsko vrátily se k Čechám opět; mimo to vyplatil Soběslav I. ode vdovy po Jindřichovi Grojském několik hradů za 700 hřiven, i připojil je k zemi své (1139). R. 1152 odňal císař Fridrich I. Vladislavovi II. Budišínsko, ale již 1156 opět mu je udělil. Část Sedlecka čili Loketska zdá se, že po Vladislavovi I. († 1125) skrze kněžny České dostala se markrabatům z Vohburka, po nich pak 1149 císař Fridrichovi I. pod vrchním panstvím českým; r. 1226 měl zde císař Německý majetky, načež Loketsko ještě za Přemysla Otakara I. († 1230) úplně pod vládou českou nalezáme. Avšak k zemi České náležely v druhé polovici XII. stol. na západě některé části napotom odcizené, jmenovitě čásť země východně od hořejší Elstery k Schönbachu a severně až k Adorfu (nyní v Sasích), pak újezd Mähring (v Bavořích, — ještě r. 1391 slušel k Čechám); mimo to sáhala župa Domažlická až do polovice řeky Kouby za městečka Osí (Eschelkamm) a Brod (Furt) v Bavořích. Naopak octly se některé krajiny české pod svazkem manským v rukou cizích: r. 1185 propůjčil kníže Fridrich Hadmarovi z Kunringu, šlechtici rakouskému, podkrají Vítorazské v léno; taktéž obdržel hrabě Albrecht od Luku (von Bogen) s manželkou svou Ludmilou, dcerou Fridrichovou, město Sušice s okolím co manství české, kdež rod jeho až do vyměnění (1242) vládl, načež krajina ta opět k Čechám připadla. Za pomoc císař Fridrichovi II. poskytnutou zapsal tento (26. září 1212) kr. Přemyslu Otakarovi I. v Sasku a v Hořejších Falcích následující zámky a statky: Floss, Schwarzenberg, Milin, Reichenbach, Lichtenstein, Mantile, Lve a Donín, bratrovi pak jeho Vladislavovi, markrabě Moravskému, císařské manství v obou Mokřanech; než později (1237 ?) je potáhl císař zase k sobě. Severní pomezí české sáhlo v XIII. stol. též mnohem dále; hrady Kámen Královský (Königstein) a Rateň i město Zavidov (Sayda) počítaly se k Čechám v užším smyslu, jakož i farní osady: Kotlava (Gottleube), Rynarec (Reinhard), Strupín, Henricivilla (Lang-Hennersdorf), Olešná (Oelsen), Markvartice (Markersbach) a Ro-

senthal. Hradové Donin, Budišín a Zhořelec s územími svými byli, co manství říše Německé, také v moci panovníků českých od časův Vratislava II., ale k zemi České nebyli nikdy počítáni. Mimo nynější Kladsko, které od starodávna část země České tvořilo, patřily ještě v XIV. stol. k Čechám též místa (nyní slezská): Schönberg, Valbeřice (Albendorf), Bärtelsdorf, Fridland, Waltersdorf a Trautliebersdorf. K Moravě náleželo od starodávna na severu vše, kamkoli podnes zasahuje diecese Olomucká ve Slezsku, totiž někdejší Holešicko, které později rozpadlo se ve knížetství Krnovské, Hlubčické i Opavské; na jihu země Moravské zdá se, že potok Olšava pokládán byl za hranici uherskou, řeka Dyje pak za rakouskou. Václav I. chtěje, aby se markrabě Míšenský odřekl práva svého k dědictví rakouskému, postoupil jemu města Zavidova s hradem Birkensteinem (1251). Přemysl Otakar II. jest zvolen na vévodství Rakouské (1251), k němuž sice i země Štyrská náležela, ale Přemysl musil jižní části Uhrům ponechati podržev jen části severní (1254), až pak po bitvě u Kressenbrunnu celé Štyrsko jemu postoupeno jest (1260), načež obě země od krále Německého v léno přijal (1262): dle posledni vůle Oldřicha vévody Korutanského (4. pros. 1268) zdědil po smrti jeho (27. říj. 1269) veškeré země jeho, totiž Korutany, Krajinu, marku Slovenskou (vindickou), Istrii a díl Friulská, a dosáhl též Pordenone; i Verona, Treviso, Feltre a jiná města ve Vlaších hledala ochrany jeho. Tak povstala třetí velká říše Česká — jedna z nejmocnějších v tehdejší Evropě. Po bitvě u Mühldorfu (1257) odřekl se Přemysl práv k bavorským městům Riedu, Schärdingu a Neuburku a postoupil Bavorsku i Sušice; r. 1265 zmocnil se jich opět a připojil i Chebsko, k němuž se již Václav I. co k věnu manželky své darmo byl volal, k říši České, načež konečně r. 1273 mír v tom smyslu učiněn, že se Přemysl všech nároků na hrabství Bogen a Deckendorf jakož i hradů Schärding, Floss a Parkstein vzdal, za to ale Chebsko a Sušici v Čechách, Gräfeustein, Ehrensbrunn a Ried v Rakousích podržel. Aby

markrabí Braniborského ku své straně potáhl, postoupil mu Otakar hned z počátku panování svého (ok. 1253) Horní Lužice, jmenovitě Budišina, Zhořelce, Lubije (Löbau) a Lubna (Lauban). Ve smíru před Vídní (21. list. 1276) odřekl se Otakar zemí v nově nabytých k rukou kr. Rudolfa, totiž Rakouska, Štýrska, Korutan, Krajiny, marky Vindické, Chebu a Pordenone, tak že jen české a moravské země podržel. Po zahynutí kr. Otakara odevzdána ve smlouvě Čáslavské (1278) Morava kr. Rudolfovi na pět let (1278—1283), a Kladsko, jež dotud napařád k Čechám se počítalo, Jindřichovi Vratislavskému doživotně. R. 1282 zastaveny jsou Ronov, Žitava, Bezděz, Scharfenstein, Žandov, Děčín, Ústí nad Labem a Most Otovi markrabí Braniborskému, ale kr. Rudolf zničil ten zápis (25. srp. 1283). Fridrich markrabě Míšenský postoupil (6. ún. 1289) kr. Václavovi II. celé své země, totiž hrad Scharfenberg, hrad i město Drážďany, hrady Donín, Tarant, Borschenstein (Brochenstein?), Frauenberg, Lauenstein (Laubenstein?), Sathan, Radeberg, Wehlen, Liebenau, Mušín (Mutschen), Lichtenwalde, Sachsenberg, a města Perno, Dipoldiswalde, Zavidov, Grossenhain, Radeburg a jiná místa (Tiefenau, Sumawy Ferz, Luzenic = Leisnik?), začež mu Václav hrady a města Fürstenberg (Svojanov), Poličku, Lanškroun, Landsberg, Ort (?), Vysoké Mýto, Sebin (?) a Skuteč v Čechách, pak Hohenstein, Zábřeh (Hohenstadt) a Svitavu na Moravě co zvláštní knížetství v dědičné manství uděliti přislíbil; než směna ta nevešla úplně ve skutek, protože obě strany nebyly v držení všech statků k výměně podaných. Na Svojanově, Lanškrouně, Landsberku hájili se statečně posádky Závise z Falkenšteina, aniž jich markrabě dosíci mohl; naproti tomu musil kr. Václav Perno od biskupa Míšenského koupiti a Borschenstein i Zavidov vyplatiti. Smlouva jest tedy tak proměněna, že markrabě Fridrich Drážďany, Radeberg, Tarant, Dipoldiswalde, Willansdorf, Liebenthal a Ottendorf od kr. Václava a koruny České v léno přijal. Kr. Rudolf dal v témže čase (1289) Václavovi Chebsko v zástavu a udelil mu i hradu Koldic (na Mladavě

v Sasích). Dne 10. led. 1289 poddal se Kazimír, vévoda Opolský, dobrovolně koruně České a stal se manem jejím. Po smrti Jindřicha Vratislavského, vévody Krakovského († 1290), s nímžto byl již Otakar II. smlouvu dědičnou uzavřel, přijal Václav II. titul vévody Krakovského a Sandoměřského a zmočil se válečně obou zemí (1292), čímž říše jeho od Šumavy až k Visle a Sanu se rozprostírala; vévodové Ratiborský, Bytomský a Těšínský uznali jeho vrchní pauství co manové. Po smrti krále Přemysla uvázal se v korunu a říši Polskou (1300), k níž i celé Pomorí náleželo. Koruny Uherské jemu podávané nepřijal; vzdor tomu byl tento čtvrtý ve stát Český rozsáhlejší než jeho předchůdové. Německý král Adolf dal Václavovi II. u věně v zástavu Plisnu (Pleissner Land), totiž Starhrad (Altenburg), Kamenici (Chemnitz) a Cvikov, pak Chebsko (11. kv. 1292), ale již za rok (po smrti nevěsty) vzal vše zase nazpět. Král Albrecht I. zastavil Václavovi Plisnu, Cheb, Floss, Parkstein a Weidu (12. ún. 1298), a svolil k přivtělení Perna (22. list. 1298), pak Zavidova a Borschensteina (29. čv. 1300) ke koruně České. R. 1304 dal Václav II. Hermanovi a Otovi, markrabatům Braniborským, město Míšeň, pak Frauenberg, Dobelín (Döbeln), Hayn, Oschatz a Grimm v zástavu. Václav III., chtěje míšenská tato města Janovi hraběti Habsburskému postoupiti, odevzdal za ně markrabatům Braniborským Pomerelly co zástavu (5. srp. 1305); jen Perno a Plisna zůstaly při zemi České. Rovněž postoupil Václav eís. Albrechtovi Chebu a zámeků tamže koupených. Koruna Polská jest v témže roce pro panovníka českého ztracena, a koruny Uherské odřekl se Václav III. samoděk. Kr. Jindřich zastavil Fridrichovi Rakouskému města a statky Jihlavu, Znojmo, Veverí, Ivančice, Kostel a Pohrlíce (14. srp. 1308), později pak eís. Jindřich VII. ve jměnu syna svého Jana vévodám Rakouským celou Moravu (1309), od kteréžto zástavy pak tito upustili (30. bř. 1311); než Znojmo a Kosteí vráceny od nich teprv 18. září 1323. Po smrti Václava III. jest Mikuláš, levoboček Otakara II., z Opavska, údělu

svého, od některých pánů zahrán, kteříž se na to Boleslavovi Vratislavskému poddali; tento se pak Opavska za náhradu odřekl (11. čv. 1311). Úmrtím Valdemara, markrabí Braniborského, dostala se kr. Janovi z dědictví jeho krajina Budišinská s městy Budišínem, Kamencem a Lubijem, pak Dolní Lužice a země Lubuská (Lebus) s městem Frankfurtem (22. září 1319). Ludvík král Německý zastavil kr. Janovi díl Bacherachu a hrady Stalberg, Staleck a Braunshorn (1320), později (jak již 4. pros. 1314 byl slíbil) Chebsko, pak Starhrad, Cvikov a Kamenici (4. říj. 1322); od té doby zůstalo Chebsko napořád při koruně České, ač ne v původním svém objemu; neboť k Chebsku slušely tehdáž mimo klášter Waldsassen a Asch následující statky a vsi: Weissenbach, Hochstädt, Grafenreut, Brand, Schlottenhof, Schönwalde, Selb, Weissenbach, Brenn, Bernstein, Schönwind, Ahornberg, Haselbach, Roberstreut, Grünau, Erkersreut, Viliz, Buschbach, Arzberg, Lorenzenreut, Perstein, Härstädt, Seysen, Garmersreut, Korbersdorf, Rauhensteig, Neu-Selsdorf, Rosenhof, Wendern, Ober-Telein, Spielberg, Steinselb, Kornberg, Reyerbach, Arzenberg, Vorbach, Nieder-Telein, Šlabatenhof, Reutenbach, Sinatengrün, Tiefenbach, Ober-Redvic, Ditrichsgrün a Rösslein. R. 1323 (18. září) dali vévodové Rakouští Vitoraz a Lavu kr. Janovi na čas v zástavu. Když se kr. Jan k válečnému tažení do Polska chystal (1327), vzdali mu vévodové Opolský na Falkenšteině a Těšínský (18. ún.), Kozelský (19. ún.) a Bytomský (24. ún.) země své, přijavše je od něho opět co manství koruny České; něco později postoupil Jindřich Vratislavský země své králi Českému, dostav od něho doživotně († 25. list. 1335) hrabství Kladské (5. dub. 1327); současně vzal vévoda Boleslav Opolský zemi svou od kr. Jana v léno. Téhož r. (1327) přijal Jindřich z Plavna zemi svou, totiž Plavno, Lubov, Johansgrün, Schöneck, Plonswitz, Stein, Terwil (Trebil) a Gattendorf od kr. Jana v manství. Dne 12. bř. 1329 odřekl se Jan všech práv k Pomohí ve prospěch řádu rytířů německých. Brzy na to (1329) poddalo se opět několik knížat slezských vrchnímu

panství koruny České co manové, totiž Jan Stinovský (Steinau, 29. dub.), Boleslav Lehnický a Břežský (9. kv.), Jindřich Zahaňský (9. kv.), Kunrat Olešnický (10. kv.) a Přemek Hlohovský. Téhož roku prodal Jindřich vévoda Javorský Zhořelec králi Českému (3. kv.), podržev si toliko Žitavu a Lubno (Lauban) na čas svého živobytí († 1347), načež tyto země k Čechám připadly. Ku konci r. 1330 poddalo se kr. Janovi město Brescia ve Vlaších, a v příštím roce podnikla totéž města Bergamo (12. led. 1331), Crema (26. led.), Lucca, Milán (8. ún.), Cremona, Pavia, Vercelli, Novara, Parma, Reggio, Modena a Bobbio, o nichž on později listinou se prohlásil, že je od říše Římské v zástavě drží (10. srp. 1331); než panství toto české ve Vlaších pomínulo již r. 1333. R. 1331 přiznal se Albrecht z Neuberka s tvrzí svou Neuberkem k manství koruny České. V míru s Rakouskem (13. čce 1332) vráceny jsou hrady a města Vitoraz, Eggenberg a Lava, jež král Český v zástavě držel; brzy na to jest vévodovi Rakouskému Znojmo u věně zastaveno (16. ún. 1335). V témže roce (24. srp.) odřekl se kr. Jan všeho nároku na království Polské, a král Polský práv svých k vévodstvím slezským, k Mazovsku a Plocku se vzdal, načež Bolek vévoda Minsterberský k manství koruny České se přiznal. Vévodové Rakouští vrátili pak (9. řj. 1336) Znojmo a dali králi Českému Lavu a Bejdov v zástavu. Karel IV. dosáhl Namyslavi koupí a Frankensteinu v zástavu (list. 1348); za odřeknutí se vrchního panství nad Plockem a Mazovskem postoupeny mu Bytom a Krucburk (27. kv. 1353); téhož roku prodali mu (17. čce) falckrabové některé zámky v Horní Falci: Störnstein, Neustadt, Hirschbau, Waldek, Murach, Draschwitz a Lichtenstein, pak (29. řj.) Sulzbach, Rosenberg, Hertenstein, Neidstein, Turndorf, Hildboldstein, Hohenstein, Lichteneck, Frankenberg, Laufen, Eschenbach, Hersbruck, Auerbach, Welden, Pegnitz a Plech. R. 1355 (23. čce) připojil Karel k Chebsku nerozlučně Asch, Selb a Redvici. Fridrich markrabě Mišenský směnil město Grodek (Spremberg) v Lužici za některé statky u Plavna (20. srp. 1358). Po smrti Bolka vévody

Svídnického (28. čce 1368) připadly k Čechám Svídnice i Javor, jakož i Dolní Lužice. Na základě dřívější smlouvy postoupili markrabata Braniborští zemi Braniborskou synům císařovým (15. srp. 1373), přijavše od něho zámky a statky Sulzbach, Hirschau, Hersbruck, Laufen, Rosenberg, Floss, Lichtenstein, Neidstein, Buchberg, Lichtenek, Reichenek a polovici Breitensteinu dědičně a zámky Donaustauf (Domstauf) a Adelburg v zástavu, načež Braniborsko ke koruně České připojeno jest (28. kv. 1374). Mimo Čechy, Moravu a Braniborsko, pak Slezsko a Lužici (kterézto od r. 1348 neprostředně ke koruně České se počítaly) připojeny jsou od Karla IV. znenáhla jednotlivé zámky a panství v Horní Falci, ve Francích, ve Fojtlandě a Míšni svazkem manským k zemi České, z čehož tak zvaná „německá léna koruny České“ povstala. Větší díl z nich vzdal se dobrovolně koruně České co léno ušlechtilé. Manství takto za Karla IV. povstala byla následující: Bleistein a Reichenstein (lantkrabat z Leuchtenberka v Horní Falci, od 25. kv. 1350), Spies (Jindřicha von dem Berge od 31. pros. 1352), Werdek (Oldřicha z Brauneka od 23. list. 1353), Reichenek (koupený od Ludvíka z Hohenlohe 12. pros. 1353), Friedburg (ve Wetterau, toliko v zástavě od pros. 1353), Hausek (Kunrata Kemnatera od 1. říj. 1354), Strahlenfels, Ruprechtstein, Donaustauf (koupený od biskupa Řezenského 12. čce 1355), Bernov (od kláštera Waldsaského), Stierberg (lantkrabat z Leuchtenberka od 5. led. 1356), Breitenstein (pánů z Breitensteina od 18. led. 1356), Waldenstein, Schönbach, Stein a Hofwald (Rüdiger z Sparneku od 3. kv. 1356), Bischofswerda (1. září 1356), Wildenfels (pánů z Wildenfelsu od 16. října 1356), Schelmburg, Lichtenhof (od 17. dub. 1357), Stará Pegnitz a Böhmenstein (2. čce 1358), Stein a Sternword (Jindřicha z Plavna), Burgstall a Hardek (pánů z Weidenburka), Gerov (pánů z Gerova), Hirschberg nad Sálou (od pánů z Plavna, 2. ledna 1359), Hersbruck a Hohenstein (od kláštera Pergen, 25. září 1359), Sparenberg (pánů z Schwarzburka od 6. listop. 1359), Grodek (Spremburg, pánů z

Schwarzburka od 7. led. 1360), Rothenberg (od purkrabí Norimberských, 20. led. 1360), Neurode, Königswald a Wohlpretsdorf (pánů z Donína, 8. ún. 1360), Plessberg a Angerlach (falckrabí Rýnského od 10. a 15. bř. 1360), Haydeck (pánů z Haydecka od 18. list. 1360), Gutenburg (pánů z Krenkingen od 23. list. 1360), Parkstein, Karlswald a Weida (4. prosince 1360), Strahlenfels (5. pros. 1360), Rndolstadt, Salfeld a Konice (pánů ze Schwarzburka, 1. ún. 1361), Meran (Meber ? pánů ze Šumberka, 4. srp. 1361), Neuenberg, Bielstein, Botbauer a Lichtenberg (hrabat Virtemberských, 3. pros. 1361), Arnstein (Ormštein, hrabat z Truhendingen = z Trhlína, 13. pros. 1361), Erlangen (od biskupa Bamberkého, 26. pros. 1361), Wertheim (hrabat z Wertheimu, 4. led. 1362), Wildstein a Thierstein (pánů z Ramsberka 8. září 1362), Pegnitz (od lantkrabí z Leuchtenberka, 30. listop. 1362), Willensheim (od Kunrata ze Sinsheimu, 28. ún. 1363), Marnice (vévody Meklenburského, 12. čce 1364), Ipinofen na Mohaně, Schwanenberg, Neuenberg a Hohenberg (od biskupa Vircpurského, 20. srp. 1366), Brüchsendorf (Brüssendorf ? od Fuchů z Dorubeimu, 16. pros. 1366), Heydingsfeld, Michelsfeld (od pánů z Meinberka, 31. led. 1367), Reichenbach, Rotschan (Vrotschow), Ober-Reichenbach, Kunradsdorf, Brunne a Schönbach (od pánů z Plavna, bř. 1367), Drewe (pánů z Plavna, 21. března 1367), Stollberg (od pánů ze Šumberka, 1. čna 1367), Koldice (pánů z Koldic, 17. bř. 1368), Lichteneck (od Jana Steinlingera, 24. pros. 1368), Fürstenberg nad Odrou (od kláštera Neuzelle, 3. ún. 1370), půl Schönbachu (od pánů ze Sparneku, 14. ún. 1370), Gräfenberg (31. bř. 1371), Mühlberg a Werdenheim (od vévod Saských, dub. 1371), Friedingen (Freydingen), Weisenek, Kolbingen, Egenschein a Rengwishausen (hrabat z Hochberka, 11. listop. 1371), Lindov a Möckern (hrabat z Lindova, 4. čv. 1373), Luch (1. prosince 1373), Parchim, Plavno a Penzlin (pánů z Werle v Meklenbursku, 17. kv. 1374). Mimo to objevují se od času Karla IV. v objemu zemí saských následující hrady a statky co léna koruny České: Glauchov a Waldenburg (pánů ze Šumberka), Kuenz

(Konice ?) a Leutenberg (hrabat ze Schwarzburka), Lobenstein (pánů Gerovských), Blankenburg, Walde a Barut (pánů Rousů z Plavna), Ilenburg (Eilenburg), Finsterwalde, Senftenberg, Hohenstein, Wildenstein, Voigtsberg, Olešnice (Olsnitz), Schwarzenberg, Milau (Mylau), Falkenstein, Karlswalde, Reizenstein, Frauenhain (Frauenstein ?), Elsterwerd, Strehel (Strehlau), Gluzk, Zabaltitz, Doln (Dahlen), Grube, Weisenstein, Bernstein (Bärenstein), Mückenberg, Schöufeld, Herstein (Hartenstein ?), Mühlendorf, Plone (Plaue ?), Remde, Fridmannswalde, Dollen (Döhlen), Elsterberg, Auerbach, Rechenberg a Rabenau. Naopak drželi markrabata Mišenští česká města Louny a Most (od 1. kv. 1373), pak Osek, Litvínov a Duchcov v zástavě. Říše veliká Karlem IV. založená v pořadí pátá, čili jak od té doby vesměs slula, *koruna Česká*, nikdy odtud nedosáhla většího objemu, ovšem pak následoval úpadek její. Hrabství Lucemburské, jež kr. Jan po otcí svém († 24. srp. 1313) byl zdědil, povýšil Karel IV. na vévodství a cdevzdal je bratru svému Václavovi (20. bř. 1354), po jehož smrti (7. pros. 1383) pak králi Českému Václavovi IV. připadlo, kterýž je markrabi Joštovi zapsal (1388); po smrti jeho (17. led. 1411) podržel zemi tuto v zástavě co manství koruny České manžel kněžny Elišky Zhořelské, Antonín vévoda Brabantský z rodu Burgundského, a po něm druhý manžel její Jan vévoda Bavorský a Hollandský († 1424). Braniborsko jest od Sigmunda, syna Karlova, Fridrichovi purkrabi Norimberskému zastaveno (1411) a nezdouho i s kurfirststvím propůjčeno (30. dub. 1416), čímž země ta pro korunu Českou ztracena jest. Na podzim r. 1400 dobylo vojsko kr. Ruprechtovo některých českých hradů a měst v Horní Falci, které odtud zemi České odcizeny zůstaly. Jan purkrabi Norimberský, použiv panujících zmatků, opanoval do r. 1413 mocné statky k Chebu slušící a nahoře při r. 1322 jmenované a mimo ně také Plessberg a Thierstein, které odtud koruně České se více nevrátily, ač několikráte od králů Českých (Jiřího, Ferdinanda I. atd.) o to nsilováno. Touž dobou vytrhl se klášter Waldsassen

z vrchního panství krále Českého, dav se do ochrany falckrabí Jana (1411), což pak od kr. Sigmunda (ovšem *cum reservatione revocabilitatis imperatoris et salvis juribus regis Bohemiae*) potvrzeno jest (1414); naproti tomu přiznali se Zedtwicové s panstvím svým (Asch) k manství koruny České (1422). R. 1402 zmocnil se Vilém markrabě Mišenský výbojem Donína a Kamene Královského, později (1403) i Perna, načež i Koldic a Ilenburka koupí dosáhl. Města Nimburk, Chomútov, Ústí a Most, jež prý král Sigmund markrabím Mišenským v dluhu zastavil (1420), neudržela se dlouho v jich moci. Lucemburka, jež Eliška Zhořelská († 1451) právem zápisným od koruny České držela, zmocnil se Vilém kníže Saský (1441), pak (1443) Filip Burgundský, který sice práva koruny České k vyplacení země uznával; avšak snahy kr. Ladislava, zemi tuto koruně České navrátiti (1452—1455), byly marné. Právo královské v Dolejší Lužici zastavil kr. Sigmund pod jménem fojstství Hanušovi z Polenska (1429), který r. 1448 i fojstství v Horní Lužici dosáhl; potomci jeho práva toho zápisně postoupili (19. říj. 1448) Fridrichovi markrabi Braniborskému, od něhož konečně král Jiří zemi Lužickou 10.000 kopami gr. č. vyplatil a s královstvím Českým zase spojil, uděliv markrabi Chotěbuz a jiné tamější zámky v léno (5. čv. 1462). Ve zmatcích válek husitských byli se knížata Saští zmocnili téměř všech měst a hradů v Sasku ležících manstvím ke koruně České přivtělených, jako Tarantu, Elsterberka, Plavna atd. Válka, o nabytí jmění toho od Jiřího Poděbradského vedená (4. září — 22. říj. 1450 a v září 1456), jakož i mírná rokování neměly trvalých následků, ačkoliv Jiří města i hradu Mostského dobyl (8. září 1455 a v bř. 1456), až konečně smlouvou Chebskou (25. dub. 1459) obapolně usnešeno, že králi Českému mají postoupeny býti město Most i s hradem Landeswartem a hrad Osek s Duchcovem; dále za lesem že mají patřiti ku koruně České manstvím, jako prvé: páni Plavenští a zámky jejich Plavno, Johannsgrün a Terwil; páni z Šumburka i zboží Glauchovské, městečko Meher (Mebrana) a zámek Waldenburg;

hrabata ze Schwarzburka i statky Rudolstadt, Kuenz, Brochenstein a Leutenberg; páni Gerovští s bradem Lobensteinem; páni Rousové z Plavna i zámky jejich Stein u Altenburka, Blankenburg, Schönbach, Walde i Barut. Na to mn vymíněno, že zámkové i statky, ležící za lesem v Durinsku, Fojtlandu a Míšni, zejména půl hradu Donína, Laubenstein (Lauenstein ?), Leisnek, Ilenburg, Koldice, Finsterwalde, Senftenberg, Hohenstein, Wildenstein, Perno, Dipoldswalde, Königstein (Královský Kámen), Voigtsberg, Olešnice (Ölsnitz), Salfeld, Kotlava (Gottlenbe), clo u Drážďan, Tarant a Radeberg, Stalberg (Stollberg), Schwarzenberg, Milan (Mylan), Reichenbach, Falkenstein, Schöneck, Gattendorf, Sparnberg, Karlsvalde, Reizenstein, Fraunhain, Satan, Elsterwerd, Strehel (Strehlau), Gluzk, Tiefenau, Zabaltitz, Doln, Grube, Werdenhain, Weisenstein, Bernstein, Wehlen, Müickenberg, Schönfeld, Herstein, Rathen (Räteň), Mühlendorf, Plone, Remde Mühlberg, Liebenthal, Lichtenwald, Sachsenberg, Zavidov, Fridmannswalde, Dolen, Elsterberg, Auerbach, Rechenberg a Rabenau, mají zůstatí knížatům Saským dědičně na ten spůsob, že nyní mladý kníže Albrecht, později pak z potomkův jeho vždy ten, kohož kurfirst ustanoví, má je od králův Českých brávati v léno vešměs a úhrnkem, potomní pak léna z nich že mají podávati Saští knížata sami. Panství Schwarzenberské knížeti Saskému postoupené obsahovalo nejen rozsáhlý kus země Saské (totíž nyníější města Schwarzenberg, Aue, Eibenstock, Johannegeorgenstadt, Schneeberg, Horní a Dolní Wiesenthal), nýbrž i krajinu nyní českou, okolí totiž měst Blatna (Platten) a Božího Daru (Gottesgab), tenkrát ještě vešměs lesem porostlé. Král Jiří vlastnil též koruně České vrchní právo na zámcích Parkstein, Weiden, Hersbruck, Lauf, Floss, Vohendräs, Hohenstein a Neidstein v Horní Falci, kterýžto spor tím ukončen jest, že kníže Ludvík Bavorský měl půjčiti kr. Jiřímu 30.000 zl. rýnských, kteréžto pak král mn zapsal a pojistil na dotčených zámcích (18. září 1459). I Poláci byli toho času v držení zámků českých, zejména Osvětima a Zátora, ježto kníže byl bez vědomí ko-

runy České prodal a král Polský na čas kralování Jiřího podržeti měl (30. kv. 1462). Matiáš, král Uherský, uvázal se výbojně v zemi Moravskou (1468), pak v Slezsko a Lužici, a držel je až do smrti své († 1490), načež koruně České navráceny jsou. Zvolením Vladislava II. na království Uherské (15. čce 1490) přišly země koruny Uherské v zevnější spojení se zeměmi koruny České; rovněž se stalo do sednutím Ferdinanda I. na trůn český olleduě zemí Rakouských (24. říj. 1526). Ferdinand I. uzavřel s Mauriciem, knížetem Saským, smlouvu (14. říj. 1546), kteroužto jižní část panství Schwarzenberského (Blatno, Boží Dar a Jachimovské lesní panství) koruně České postoupena jest; kníže si vymínil toliko svobodný lov a desátek z dolů, kteréhož však usnešením v Schneeberku (1556) polovici Ferdinandovi ponechal. Chtě ukončiti dlouhé hádky o hranice v Chebsku, smluvil se s markrabětem Kulmbašským (17. čv. 1561) tak dalece, že jemu okresů Wunsidl, Hochberg, Thierstein, Weissenstadt, Kirchenlamitz a Selb docela postoupil; 1589 za Rudolfa II. určeny hranice ještě určitěji, jen ohledně vrchního panství nad krajinou „Frais“ (v. t.) zůstalo i po zdější vyjednávání (1591) nerozhodnuto. Ferdinand II. odevzdal kurfirstovi Saskému za poskytnutou mu pomoc proti Čechům obě Lužice v zástavu (1620); v míru Pražském (30. kv. 1635) postoupil mu země těchto co mauství koruny České dědičně. (Viz A XVII. Manství a statky koruny České.) R. 1710 jest hranice mezi zemí Českou a Slezskou na novo určena; dříve šla od Drechsler Tanne k pramenu Labskému (Elbbrunn) a přes Kozihřbet (Ziegenrück) k druhému pramenu Labskému (Weissbrunnen); nyní se vedla přes Grosse Sturmhaube, Mannstein, Müdelstein, Kleine Sturmhaube a Weissbrunnen ke Sněžce. Po smrti císaře Karla VI. (1740) vybojoval Fridrich II., král Pruský, zemi Slezskou i Kladsko, kteréž mu pak v míru Vratislavském (11. čv. 1742) s povolením stavů českých úplně postoupeny jsou. Dne 3. bř. 1764 učiněna jest s Bavorskem smlouva, dle nížto bavorský statek Grafenried, pak bavorské vsi Vollmann, Heuhof a Sternhof k

zemi České připadly. V míru Těšínském (13. kv. 1779) ustanoveno, že manství česká v Barutu a Anspachu ležící, když na kurfirsta Braniborského spadnou, ze svazku lenního mají propuštěna býti; zároveň přestalo vrchní právo české nad panstvím Glauchovem, Waldenburkem a Lichtensteinem a nad majiteli jich, hrabaty ze Šumberka, které odtud na kurfirsty Saské přešlo. Dle patentu od 26. led. 1808 jest vrchní panství nad manstvími vně země České ležícími zdviženo, čímž statek Redvice, jenž potud ke koruně České slušel (ještě r. 1777 dala Marie Teresie v Redvici nový kostel vystaviti), zcela zemi Bavorské připadl. Mírem Schönbrunnským (14. říj. 1809) postoupen jest statek český Schirgiswalde království Saskému. (Srov. A XVI. Státní smlouvy vzhledem Čech.) R. 1815 postoupilo Sasko Prusku celé Dolní a také část Horní Lužice, o čemž v. A XVII. Manství a statky koruny České. Poslední újma království Českému stala se komisí k určení hranic posud záhadných ustanovenou: krajina „Frais“ tak rozdělena, že k Čechám se dostaly jen vsi Starý Albenreut, Gosel, Nový Mugl a Schönwind, všecka ostatní k Bavorsku (1846); část vsi Ullersdorfu (u Žitavy) přidělena království Saskému (1847); tak zvaný Zankstüeck č. Streitstüeck (les mezi hořejší Jizerou a Mumlivou), kterýž sobě Prusko osobovalo, jemu ponechán; i na hřebenu hor Krkonošských vyměřeny hranice tak, že mnohé pozemky od starodávna k Čechám slušící jakož i kaple na vrcholu Sněžky k pruskému Slezsku připadly. Konečně budiž podotknuto, že k panství Rumburskému patří též statek Nový Gersdorf stojící pod vrchním panstvím krále Saského, od něhož jej vždy majitel Rumburka v léno obdržel.

b) Rozdělení země České.

Slované zaujavši zemi Českou dělili se na několik větví č. pokolení, z nichž nám ovšem jen některé známy jsou. Vlastní Čechové (v užším smyslu), z nichž pocházel rod panovníčů, ovládli střední část země; na jihu se usadili Důdlebi, dále na západ Netolici a Domažlici; severozápadně

bydlili mocní Lučané (v Loketsku a Žatecku), na severu Lémuzi (v Bílině), Děčané, Lutomici, Pšované (tito v záp. Boleslavsku) a Charvati (ve vých. Boleslavsku); o obyvatelích východní části Čech nedostává se nám zpráv. Zdá se, že každé takové pokolení tvořilo původně jednu župu; v IX. stol. počítáno prý v Čechách toliko 15 žup. Dle množičiho se obyvatelstva jakož i za jinými příčinami rozděleny jsou v oběhu času mnohé župy ve dvě neb více částí, čímž počet žup vždy větším se stával. Přibývání toto trvalo až do počátku XIII. stol., kdežto za změněnými okolnostmi ústava župní novým řádům ustupovati začala, až pak během půldruhého století úplně klesla. Byla pak země Česká rozdělena as v následující župy: 1) Pražsko na levém břehu Vltavy až po Mži a za Unhošť (župní hrad: Děvíu?, Praha). 2) Vyšehradsko na pravém břehu Vltavy až po Sázavu a za Říčany (Vyšehrad). 3) Župa zaujímající potomní dekanát Brandýský na levém břehu Labe od Čelakovic až za Labský Kostelec. 4) Meziříčí mezi Labem a Vltavou okolo Chlumína. 5) Řípsko na levém břehu Vltavy i Labe od Roztok až za Roudnici (Levý Hradec?, Budeč?). 6) Dřevíčsko, později Slansko zvané, od Budyně až za Strašecí (Dřevíč). 7) Rokytensko, později Rakovnicko, rozsáhlé okolí města Rakovníka (Krákov?, Rokytno, Křivoklát). 8) Tetínsko, později Podbrdí zvané, na pravém břehu Mže (Tetín, Podbrdy, Dobříš?). 9) Záosočí, později Kamýcko mezi Vltavou a Mží (Osek, Kamýk). 10) Župa dekanátu Beuešovského. 11) Kouřimsko (Zlicko?, Kouřim). 12) Oldříšsko okolo Kolína (Oldříš). 13) Čáslavsko až k pomezím moravským (Čáslav). 14.) Úřetovsko okolo Štěpanova (Úřetov). 15) Řečicko (Červená Řečice). 16) Chýnovsko, později Ústsko, až k pomezí rakousko-moravskému (Chýnov, Ústí nad Lužnicí). 17. Vitorazsko (Vitoraz). 18) Doudlebsko okolo Krumlova (Doudleby). 19) Netolicko, později Písecko (Netolice, Písek). 20) Bechyňsko (Bechyně). 21) Vltavsko okolo Sedlčan. 22) Bozensko

okolo Březnice a Příbrami (Bozeň). 23) Volyňsko (Volyně). 24) Pracheňsko okolo Horažďovic a Sušice (Pracheň). 25) Klatovsko (Klatovy). 26) Domažlicko (Tuhošť č. Domažlice). 27). Mežsko, později Stříbrsko okolo Plané (Stříbro). 28). Plzeňsko (Plzeň). 29) Železnicko (?), později Rokycansko zvané, okolo Rokycan. 30) Župa zaujímající dekanát Žlutický (Žlutice?). 31) Sedlecko, později Loketsko (Sedlec, Loket). 32) Kadaňsko (Kadaň). 33) Lučko, později Žatecko (Drahouš, Žatec). 34) Bílinsko č. Bělsko, později Mostsko (Bílina). 35) Litoměřicko (Litoměřice). 36) Děčínsko č. Děcko, později Lipsko (Děčín). 37) Pšovsko, později Mělnicko (Pšov č. Mělník). 38) Staroboleslavsko, později Kamenecko, táhnoucí se od Staré Boleslavi až za Jablonné ke hranicím (Stará Boleslav, Kameneč, Bezděz). 39) Záhvovzd, okolí nynějších měst Rumburka, Žitavy a Liberce. 40) Charvátsko od Turnova na sever ke hranici. 41) Druhé Charvátsko okolo Mnichova Hradiště. 42) Mladoboleslavsko (Mladá Boleslav). 43) Libicko, později Havraňsko, Poděbradsko, pak Nimbursko (Libice, Havraň). 44) Župa dekanátu Bydžovského. 45) Župa dekanátu Jičínského. 46) Úpsko č. Trutnovsko (Trutnov). 47) Opočensko (Opočno). 48) Kladsko (Kladsko). 49) Župa dekanátu Kosteleckého po obou stranách Orlice. 50) Hradecko (Hradec nad Labem). 51) Chrudimsko (Chrudím). 52) Vratislavsko, později Mýtsko, od Vysokého Mýta k jihu až ke hranicím (Vratislav). 53) Litomyšlsko (Litomyšl). Kde by byla někdejší župa Vratislavská ležela, neví se. — Velké ztenčení někdejšího knížecího jmění přejitím jeho do rukou soukromých a velké rozšíření imunit a pravomocnosti patrimoniální během XII. a XIII. stol. způsobilo mnohé změny ve starodávném rozdělení země na župy čili kraje, kterýžto druhý název jich stal se během času obvyklejším. Vyjmutím totiž největší části šlechty a na mnoze i poddaných jejích a duchovenstva ze soudů a z povinností župních

stal se velký počet někdejšího úřednictva a služebnictva župního zbytečným, a zmenšené příjmy z knížecích statků nepostačovaly k stálému vydržování jeho. Proto byly časem některé úřady buď docela buď na díle zrušeny, a kraje zbavené jich připojeny k jiným, tak že počet těchto byl pořád menší. Za kr. Václava II. již jen o 29 župách zmínka se děje; naposled se jmenují některé župy v první polovici XIV. stol. Kolik však bylo prvotně krajů a které to byly, na to nemůžeme s jistotou odpověditi. Dle úřední zprávy z počátku XV. stol. počítalo prý se v Čechách 12 krajů, totiž: 1. Kouřimsko, 2. Slansko, 3. Žatecko, 4. Plzeňsko, 5. Prachensko, 6. Písecko, 7. Bechyňsko, 8. Čáslavsko, 9. Hradecko, 10. Chrudimsko, 11. Boleslavsko, 12. Litoměřicko. Než výčet tento nezdá se býti úplný, poněvadž se v témže čase neb o něco později také některé z bývalých žup výslovně co kraje objevují, jmenovitě Pražsko, Vltavsko, Podbrdsko, Rakovnicko. Nezádlohu spojeno jest Písecko s Prachenskem, a o Pražsku není od druhé polovice XV. stol. žádné zmínky; tak že odtud zemi českou na 14 krajů rozdělenou nacházíme, totiž: 1. Kouřimský, 2. Hradecký, 3. Chrudimský, 4. Čáslavský, 5. Bechyňský, 6. Vltavský, 7. Podbrdský, 8. Pracheňský, 9. Plzeňský, 10. Žatecký, 11. Rakovnický, 12. Slanský, 13. Litoměřický, 14. Boleslavský. Rozdělení toto trvalo až do r. 1714, kdežto s povolením suěmu českého Slansko a Rakovnicko, pak Podbrdsko a Vltavsko spojeny jsou, čímž z posavadních čtyř krajů dva nové povstaly (Rakovnický a Berounský) a Česká země tudíž 12 krajů čítala. R. 1751 rozpoltěny jsou posavadní kraje Hradecký, Plzeňský, Žatecký a Bechyňský; rozdělením tímto přistoupily k prvnějším třem krajům v nově Bydžovský, Klatovský a Loketský, z Bechyňska pak povstaly kraje Tábořský a Budějovický. Krajů bylo nyní 16, totiž: 1. Rakovnický, 2. Žatecký, 3. Litoměřický, 4. Boleslavský, 5. Bydžovský, 6. Hradecký, 7. Chrudimský,

8. Čáslavský, 9. Kouřimský, 10. Berounský, 11. Táborský, 12. Budějovický, 13. Pracheňský, 14. Klatovský, 15. Plzeňský, 16. Loketský. Rozvržení toto trvalo celé století s malými změnami, jež tuto krátce podotkneme. Statky Doksany a Malé Březno náleževší k Rakovníku přivtěleny jsou r. 1790 k Litoměřicku; totéž se stalo r. 1830 s Budyní. Stará Boleslav dotud k Boleslavsku náležející spojena (1831) s Kouřimskem. Borovnice slušící k Hradecku přidána r. 1756 Chrudimsku a r. 1830 opět Hradecku navrácena. Hradiště původně Klatovsku přivtělené spojeno později s Plzeňskem; za to se dostaly Klatovsku Nalžovy od Pracheňska odloučené. Severní díl panství Rabšteinského odtržen (1817) od Plzeňska a s panstvím Chyšským k Loketsku připojen. K Rakovníku šlo dříve také panství Plasské, později k Plzeňsku přidáné. R. 1849 nastoupilo nové rozdělení země na 7 krajů: 1. Pražský, 2. Česko-Lipský, 3. Jičínský, 4. Pardubský. 5. Budějovický, 6. Plzeňský a 7. Chebský, kteréž pak r. 1855 ustoupilo nynějšímu na 13 krajů: 1. Pražský, 2. Žatecký, 3. Litoměřický, 4. Boleslavský, 5. Jičínský, 6. Hradecký, 7. Chrudimský, 8. Čáslavský, 9. Táborský, 10. Budějovický, 11. Písecký, 12. Plzeňský, 13. Chebský.

c) Děje poměrův národnosti v Čechách.

Lichá jest domněnka spisovatelů zahraničných, jakoby v Čechách neprostřední potomci německých Markomannů v horách se byli udrželi; celý dějepis český neví zajisté ničeho o takovýchto v skrytu na pomezí bydlících cizojazyčnících, naopak jest dosti známo, že hranice české pokrýval hustý, neo bydlenný les. Všickni nyní v Čechách bytující Němci jsou tedy buď potomci pozdějších přistěhovalců buď poněmčení Slované. První styčnosti Čechů s Němci zakládaly se v církevních a politických poměrech země České k říši Německé. Panovníci čeští, plichtíce se namnoze s králi Německými, počali záhy mauželky své bráti z Němec, a dávali synům svým

tytýž jména německá. Tak byla již Emma, choť Boleslava II., rodu německého, a v synu jejím Oldřichu (Othelrich, Ulrich) vyskytá se nám první jméno německé v řadě našich panovníků; později potkáváme se se jmény Kunrat, Ota, Lutolt, Jindřich, Fridrich, Otakar a j., kněžny pak byly takřka výhradně Němkyně. Tím se táhlo mnoho Němců ke dvoru knížecímu, až pak Svytihněv II. všechny ze země vyhnal (1055), mezi nimi též pyšnou abatyši Svatojirskou. I vyšší duchovenstvo bráno tímže časem nejvíce z Němec; již první šířitelé evangelia za kn. Vratislava i sv. Václava byli nejvíce mniši němečtí z Řezna; první biskup Dětmár byl rodem Sas, a mezi 17 biskupy (do konce XII. stol.), bylo 7 rozemých Němců, z nichž aspoň Fridrich (1168—79) jazyka českého naskrze byl nepovědom. Mezi kanovníky Pražskými a Vyšehradskými rovněž bývalo od dávna něco Němců. Při installaci bisk. Dětmara zpívalo prý duchovenstvo a přední pánové německy (*Christe Keinado und di halligen alle helfuent unse*). Podobně i první klášterové v Čechách osazeni jsou mnichy německými, ku př. klášter Ostrovský z Altachu (999). Sv. Vintíř založil novou stezku z Bavor do Čech zdělal sobě na půdě české poustenku dle něho zvanou (St. Günther), kdež i zemřel († 1045). Chebsko, které se s okolím Vunsidlským od starodávna nazývalo „Slavia“, „regio Slavorum“ a dle podobnosti r. 973 od Čech odtrženo jest, počalo se pod cizím panstvím záhy němčiti; již r. 1135 jmenují se tam 3 německé vsi (Diepolzrewt, Trownrewt a Chunrewt), ale přece ještě r. 1149 nazývala se Adléta z Vohburka „markrabinkou Chebskou“ (von Cheb). Kupci němečtí požívali v Čechách, zvláště v Praze, práva hostinství, konečně za kr. Vratislava (1061—92) stále se zde usadili na Poříčí při kostele sv. Petra v tak zvané „ulici německé“ (vicus Teutonicorum), kdež svého vlastního faráře i rychtáře měli; první osada tato německá novými přichozími pořád více se šířila, tak sice, že za Soběslava II. (1173—78) již o více ulicích německých řeč jest. Za Soběslava I. (1125—40), jenž dlouho v Němcích živ jsa úže s říší Německou se spojil, hrady dle

spůsobu německého stavěl a tresty německé (kolem lámání) zaváděl, zdá se, že Němci čteněji do země se brali, jakož již r. 1120 německý hrabě Vilém ze Sulzbachu klášter Vilémov (Wilhelmszelle) zde založil; r. 1161 objevuje se ponejprv německé příjmy u kastellana Kunrata Sturma. R. 1196 vyskytá se první německé pojmenování vsi Neudorf (někde v Žatecku). Kr. Přemysl I. (1197—1230) začal zakládati města svobodná, povoláváje k tomu osadníky z ciziny, hlavně z Němec; města takto povstala jmenují se za jeho panování Hradec Králové, Hroznětín (Lichtenstadt), a Kladruby; i Německý Brod stál již tenkrát. Pánové a korporace duchovní následovali ho v tom, jakož pak Ostrov (Slawkenwerde, Schlackenwerth) a Slavkov (Slawkenwald, Schlackenwald) z těchže dob pocházejí. Ale i vesnické osady německé zakládaly se pod právem zákupným; r. 1203 uvozují se Schönfeld (Tuchomyšl v Litoměřicku) a Fridbach (někde ve východním Žatecku) a r. 1207 Pfaffengrün (v Loketsku). Za Václava I. (1230—53) jmenují se města Budyně, Chomútov, Litoměřice a Žatec; r. 1232 založeno od kláštera Doksauského německé městečko Kuningberch (Kinšperk v Loketsku); pod právem zákupným (německým) vysazena (1234) ves Jakuhov (Jokes v Loketsku). Král ten, oblibu máje v němčině a chovaje na dvoře svém básníka německého Reinmara ze Zveter, vábil celé zástupy Němců co řeholníky a osadníky do Čech; u Prahy vystaveno pro ně „Nové město okolo kostela sv. Havla“, kteréž brzy potom s městem v jedno vzrostlo (ok. 1235), tak že Němci vrch zde obdrželi; ze Stadie kázal král (dle Dalimila) rod svůj vyhuati a ves tu Němcům dáti. Důvěrníkem královým byl Ojír z Fridberka, šlechtic německý, jenž Čechy s turnaji seznámil; dle příkladu německého počali i pánové čeští hradům svým v nově vystaveným dávatí jména německá, kteráž pak co rodinná přijavše potomkům svým zanechali; tak povstali tohč času pánové z Rosenberka, z Lemberka, ze Šternberka, z Riesenburka, z Lichtenburka, později pak ze Švamberka, Riesenberka, Valdeka, Vartenberka, Valdšteina, Falkensteina, Landšteina, Hasenburka, Rožmitála, Talm-

berka, Gutenšteina, Richenburka atd. Přemysl II. (1253—78) pokračoval co nejhorlivěji v zakládání nových měst s. uvozování obyvatelstva německého do nich; co města královská jmenují se za panování jeho: Ústí nad Labem, Beroun Most, Budějovice, Čáslav, Chrudím, Vysoké Mýto, Kadaň, Kouřim, Klatovy, Kolín, Kutná Hora, Mělník, Nymburk, Plzeň, Polička a Domažlice; zároveň povstala panská a zádušní města Litomyšl, Krumlov, Rosenberk, Nové Hrady, Nová Bystřice, Bydžov; není pak pochyby, že i většina měst později jmenovaných (jako Jaroměř, Louny, Stříbro, Rakovník, Slané, Vodňany a j.) z též doby pocházejí; k tomu přišlo „Nové město pod hradem Pražským“ (nynějši Malá Strana) založené r. 1257 a osazené Němci po vypuzení obyvatelstva českého. Ještě hustěji dalo se zakládání německých vsí, zvláště podél hranic mýtěním lesa pomezního. Král odevzdal Němcům celé župy Loketskou, Trutnovskou a Kladskou; také krajina Broumovská, pak okolo Lanškrouna a Litomyšle jest touž dobou obyvatelstvem německým naplněna. Kolonizaci tuto řídili jednak pánové, jednak klášterové, kteří v krajnách dotčených měli statky; Budějovice vystavěl ok r. 1260 (1265?) Budivoj z rodu Vítkovců, Litomyšl klášterníci premonstráti, Poličku a snad i Vysoké Mýto Kunrát z Levendorfu, Rosenberk Vok z Rosenberka, Novou Bystřici Sezima z Landšteina, Krumlovsko osazovali páni z Rosenberka, Kladsko Havel z Lemberka, jehož jméno tam posud město Bystřice (něm. Hawelswerde, Habelschwert) připomíná; hory Rychnovské v Hradecku zalidvil Heřman z Drnoholce, Lanškrounsko pak bratr jeho Vilém, od něhož město Ústí nad Orlicí obdrželo jméno německé Wilhemswerde (Wildenschwert). Osady německé na Broumovsku zakládali benediktini tamější, na Litomyšlsku premonstráti Litomyšlští, na Vyšebrodsku a jeho okolí na hranicích rakouských císařství Vyšebrodští a Zlatokorunští. I klášter Želivský zavozoval německé vsi na svých statecích, v jichžto sousedství Jindřich, mincmistr v Humpolci, újezd Svatavin, náležející kapitule Vyšehradské, kolonisoval (1252), založiv mimo jiné německé osady

Schönfeld a Lichtenfeld (Světlice u Humpolce). Za Otakara II. přistěhovalo se mnoho šlechtických rodin z Němec do Čech, jako pánové z Šumburka (Schönburg), z Donína, z Žeberka (Seeberg), z Biberšteina, z Klingenberka, později pak páni Rousové z Plavna, z Koldic, z Lobdeburka č. Bergova, z Ilburka, z Turgova, z Hardeka atd. Na dvoře Otakarově nacházíme taktéž milostné básníky německé, totiž Suonenberka, Sigebera a Ulricha z Türlina; pro české pány z Risenburka a Lichtenburka psali Ulrich z Eschenbachu a Jindřich z Friberga německé rytířské básně. Nově zavedený řád minoritů (od r. 1232), sestávající vsměs z cizinců, jevil v tu dobu velikou horlivost v němčení nevšímaje si potřeb lidu českého; to samé spatřujeme u řádu německých (pruských) rytířů, jejichž majitek, město Chomútov (od r. 1252), napřekot poněmčen jest, odkud vzešlo přísloví: „Všudy lidé, v Chomútově Němci“. Po zahynutí Otakarově za neblabého poručnictví Oty Braniborského zaplavena jest země na čas od německých Braniborců loupeže provozujících, až pak sněmovním usnešením (25. list. 1281) mezi třemi dny vykliditi se musili. Do panování Václava II. (1278—1305) padá zalidnění krajiny Fridlandské a Liberecké od pánů z Biberšteina. Němečtí tito osadníci mýtili nejvíce les pohraničný zakládajíce tam nové vsi a vzdělávajíce dobytou půdu; jimi zvelebeny stříbrné doly Kutnohorské a Německobrodské, a průmysl v zemi rozšířen; naproti tomu, když zevnější nepřátelé do země vpadli, měšťané němečtí rádi se s nimi spojovali a města svá v moc jim odevzdávali, zvláště za Oty Braniborského a kr. Jindřicha Korutanského. Za Jana Lucemburského (1310—46) dosáhla převaha Němců v Čechách nejvyššího stupně; při korunování jeho (1311) prozpěvováno od lidu obecného v Praze více německy než česky; u dvora, jakož i ve všech městech královských mluvilo se téměř výhradně německy, zvláště od času úmrtí kr. Elišky (1330); z kanceláře královské vydávaly se vedle latinských již i listiny německé (od r. 1312), práva městská sepsána německy (1341), taktéž pořádky řemeslnické (od r. 1316); i někteří pánové čeští spisovali listiny sou-

kromé v jazyku německém (ku př. Jindřich z Rosenberka 1300, Remunt z Lichtenburka 1310, později pánové ze Hradce; Oldřich ze Hradce dal r. 1338 v zámku Jindřicho-Hradeckém malby s nápisy německými zhotoviti). Připojením Chebska již úplně německého k Čechám (1322) přimnožil se počet Němců v zemi České. Karel IV. (1346—78) vydával taktéž listiny německé a propůjčil na univers. Pražské od něho zřízené (1348) národům cizím (hlavně z Němců sestávajícím) tři hlasy, Čechům pak jeden hlas. Okolo r. 1350 zaujímali Němci podél českých hranic následující sídla: na jihu Šumberk, Rosenthal, Rosenberk, Fridberk, Rychnov německý; odtud po západní hranici Vimberk a Kašperské Hory (Reichenstein), dále přeskáčkou od Tachova (kde bylo obyvatelstvo míchané), Žandova a Kinžvartu přes Samberg a Schönfeld až k Zakšovu (Sachsengrün) a Ostrovu (Schlackenwerth), pak uzončkový pruh na Krušných horách od Pirsensšteina a Hasišteina k Chomútovu a Boleboři (Göttersdorf); na severu tříšlo nynější země Saské až po Perno, pak okolí Petrovic (Peterswald), Libouchce (Königswald) a Schönbornu až k Labi; za řekou oba severní výběžky země České (okolo Rumburka a Fridlandu), pak přes Rosendorf, Jedlku (Höflitz) a Skalici (Laugenau) k Mimonu a Vartenberku (krajina okolo Děčína a Jablonného byla míchaná); k severovýchodu bylo okolí Trutnovské a Brounovské, pak Kladsko od Němců obydlené. Krajina východně od Žamberka, Ústí a Litomyšle čítala i více osad německých než nyní, taktéž bylo okolí Německého Brodu až ke hranicem Moravy četněji Němci obydleno. Karlovým Varům byla dána privilegia v němčině (1370), do Litoměřic, Hory Kutné a Kadaně psal Karel německy, v Berouně byli měšťané dílem Čechové dílem Němci (1350); cech malířský v Praze sestavil si pořádek v němčině (1348). Za kr. Václava IV. (1378—1419), ač i on vedle latinských a českých též listiny německé (do Kutné Hory, Litoměřic a Plzně) vydával, klesla moc Němců v Čechách. Okolnost, že na universitě Němci mající tři hlasy obyčejně Čechy přeblosovali a jak s úřady, tak i se stipendii a kolle-

giaturami školními dle libosti své, ovšem pak stranně, nakládali, byla příčinou, že král jiný řád ustanovil, přiděliv Čechům tři hiasy, Němcům pak jediného ponechav (1409). Vystěhováním se na to studentův německých utrpěla národnost německá první těžkou ránu, po níž když jich následovalo v témže směru ještě více, živel německý nemohl skrze několikero století zotaviti se v Čechách zase. R. 1413 nařídil král, aby do rady staroměstské v Praze, posud výhradně německé, příště se volilo polovice Čechů a polovice Němců, pak aby Němec učiněn byl purkmistrem jen tehda, když by uměl česky, čímž bývalá převaha Němců nad Čechy v řízení obecném přestala. (Úřad novoměstský byl naproti tomu hned od počátku svého více český, malostranský pak aspoň utrakvistický). Za Václava IV. připomíná se kazatel německý v Kolíně (1404), v Klatovech (1406) a v Žluticích (1406), ba i v Soběchlebech (Oberklec v Zatecku, r. 1384); v Dušníkách (Reinerz v Kladsku) byl jeden kuéz Němec, druhý Čech (1406), obyvatelstvo tedy míchané. Při vypuknutí války husitské opustilo asi 700 rodin staroměstských a tolikéž novoměstských Prahu schovávající se buď na hradě Pražském a na Vyšehradě, buď i v zemi po hradech a tvrzcích (z jara 1420); i učinili Pražané nález obecní (26. čce 1420), že statkové všech odběhlých mají připadnouti k obci; pozůstalým v Praze německým Husitům postoupen jest kostel sv. Ducha. Vítězstvím Pražanů menšil se napořád živel německý v městech královských; Kutná Hora, jež takřka v čele Němců stála, podrobila se Pražanům (24. dub. 1421), a ačkoli později obyvatelé vypuzení zase se vrátili (1437), přece Němci již více vrch v ní neobdrželi, ba během času docela zanikli. Chrudím následovala příkladu Kutné Hory (27. dub. 1421), Jaroměř přinucena ke vzdání (15. kv. 1421), načež se rychle počestila. V některých městech (jako v Žatci, Chrudími, Hradci Králové, ve Vysokém Mýtě) ustanoveno, aby obyvatelé uteklí nebyli již ve svazek městský přijímáni. — Ačkoli XIV. stol. bylo zlatým věkem Němců v Čechách, přece mnoho duševních plodů ze sebe nevyvinuli; vyjímaje kroniku Zbraslavskou sepsanou latinsky od

Petra z Žitavy, opata Zbraslavského († 1339), nemáme jiných písemných památek po Němcích leda překlady českých spisů: dvojí totiž kroniky Dalimilovy, pak Tkadlečka pod nejasným názvem: „Ackermann aus Behem“. — V XV. stol. ubývalo němčině půdy jak v městech tak i v stavu šlechtickém; panské rodiny původem Němci počali se valně češtití, ku př. Šlikové, pánové ze Štampachu, z Donína, Zejdlicové z Schönfeldu a j. V kraji pak nalezáme v té době Němci obydlené Pajrek a Dürstein (v Klatovsku, 1440), okolí Andělské Hory (v Loketsku, 1465), pak Hermanzejf, Lauterwasser a Arnsdorf (u Trutnova, 1437; avšak panství Hradištské, Gradlitz, bylo tenkrát a ještě v XVI. stol. docela české). Od časů Ferdinanda I. (1526—64), kterýž Němce Florianá Griespeka z Griesbachu sekretářem svým učinil, vtírala se zase němčina do řízení úředního, do sušinu i do soudu zemského, ano i do správy církevní v některých místech českých, tak že sušim proti tomu zakročiti musil (1554 a 1556). V tom čase opět rodiny německé do Čech se táhly, jako Hochhauser z Hochhausen, Widersperger z Widersperka, z Stubenberka, Kekryc z Kekryc, z Elsnic, ze Sahlhausen, Hofmann z Grunbuchlu atd. V tu dobu počala se zakládati německá horní města v Krušných horách: Jachimov (1516), Kupferberg (1520), Bleistadt (1524), Katharinaberg (1528), Abertham (1529), Bärtingen (1532), Blatno (Platten), Boží Dar (Gottesgab), Wiesenthal, později Sonnenberg, pak v Krkonoších Freiheit a Schwarzenenthal (1556), a v Šumavě Unterreichenstein. Na severu, kdežto Děčín již co úplně německý se připomíná (1516), prosluli němčením svých statků zvláště rytířové z Binova (Bünau) a Šlejnicové; tito založili německé město Georgenthal (1552). Podobně se dělo okolo Klášterce (Klosterle v Žatecku), kde z počátku XVI. stol. němčina již převládala; k tomu působil i v těchto končinách zvláště pánové ze Šumberka a z Fictum; též panství Laudšteinské (na pomezí rakouském) objevuje se nám pod vládou pánů z Krajku německé (1568), pak jižní část panství Krumlovského a Novohradského, jakož i krajina jižní od České Kamenice (1544)

a České Lípy (v Litoměřicku, 1610). V druhé polovici XVI. stol. učili se pánové čeští trvajíc u dvora Maximiliana II. zhusta němčině a dávali syny své taktéž cvičiti; na hrobní jich kameny psaly se pak nápisy německé; nalezáme to u pánů z Rosenberka, ze Hradce, ze Švamberka, z Doupova a j. R. 1587 nařízeno od komory královské, nejvíce Němci spravované, úředníkům horním a mincovním na Horách Kutných, aby zprávy své k této komoře podávali v jazyku německém. V Lokti se až do r. 1550 kázalo česky i německy; to samé dalo se od r. 1613 v Novém Městě nad Metují a v blízkém Krčíně; r. 1609 byli v Praze dva němečtí kazatelé a od r. 1612 vyučováno na hlavní škole Pražské též němčině. Než dalším šíření se jazyka německého udělali stavové r. 1615 přítrž usnešením, aby již nikdo, kdo česky neumí, nebyl do země přijímán, zároveň tak zvané „německé obci“ v Praze užívání jména toho zakázáno; přece ale Paprocký o šlechtě této doby píše takto: „V Čechách mnohem jsou pyšnější zemané nežli páni, k rozmlouvání nesnadno povolí a ne ledajaks k němu přijetí dopustí, a to proto, že více německých nežli slovauských obyčejův se přidržují, a také nemnoho se pravých Čechův nachází, poněvadž nebo Čech Němkyni sobě vezme nebo Češka Němce.“ Německá města Lanškroun a Budějovice se v tu dobu počestila. Toho času byl také v Kladsku český kaplan, k jehož duchovní správě 10 českých vsí slušelo; tamže byl též český soudce; i pořádky řemeslnické byly psány v češtině. Bitvou Bělohorskou neutrpěli Němci, ana všechna tíže nátlaků svalila se na Čechy, z čehož Němci kořistili. Vystěhováním se 36.000 rodin českých uprázdnilo se mnoho místa; po vypuzení většiny šlechty (1088 rodin) uvedeny do země rody cizokmenné, německé (Gallas, Trautmansdorf, Thun, Hoissenstein, Goltz, Lichtenstein, Aldringen, Morzin, Dietrichstein, Pötting, Eggenberg atd.), vláské (Piccolomini, Colloredo, Villani, Caretto), francouzské (Defours, Buquoy, Lamboy), španelské (Maradas, Hoef-Huerta, Vasquez) atd., načež v „Obnoveném řádu zemském“ (1627) německý jazyk stejného práva s českým ob-

držel; šlechta česká odtud pomalu němčiti se počala. Do Čech v nově uvedené duchovní řády karmelitánů, trinitářů, kajetánů, kapucínů atd., sestávající vesměs z Němců a Španělů, pálily ve spojení s jesuity knihy české, čímž pak Čechové nuceni jsou k používání knih německých. Strasti války 30leté zůřily neslýchaně v Čechách: v únoru 1640 vypálil Banér 400 vsí okolo Mostu, a v listop. 1647 poplenil Wrangel celý kraj Žatecký. Pánové němečtí mající statky v zemích německých (v Rakousích, Bavorsku, Švábsku) zavozovali odtud nové obyvatelstvo do spustlých vesnic českých, v čemž pak po vypuknutí moru (1681), jenž v Čechách přes 100.000 lidí strávil, s větším úsilím pokračováno. Němčení postupovalo valně, tak že po sobě Rabštejn (v Plzeňsku, r. 1639), Planá a Tachov (tamtéž, po r. 1654), Božislav (v Litoměřicku) a Všeruby (v Plzeňsku, po r. 1661), Touškov (v Plzeňsku, 1665), Volevčice (v Litoměřicku, 1677, ale blízký Bečov — Hochpetch byl ještě český). Chotěšov (v Plzeňsku), Kopeck (v Klatovsku), Bílina (v Litoměřicku) a Lanškroun (v Chrudimsku, 1689), Údrč a Žlutice (v Loketsku, 1684), Jablonec (v Boleslavsku, 1686), Křešice (v Litoměřicku, 1687) a Horšův Týn co místa německá se objevují. Antonín Frozin (Plzeňský vládka, obyvatel Hor Březových u Příbrami), cestovav v letech 1699—1701 po celých Čechách vyměřil takto pole obou národností: „Kraj Bechyňský ... jako tři dobré díly Čechův pouhých v sobě samém obsahuje, čtvrtý díl pak od Českých Budějovic až za Kaplice městys a až k Vltavě městečku pomezímu promíchaně německý jest. Po něm ten největší jest kraj Pracheňský, ... tu se opět tři díly Čechův, a čtvrtý okolo Kašparských Hor štráfem k Chroboltu, k Volarům a k Krumlovu pouhých Němcův vynalezá. Třetí v velikosti je Plzeňský, tu je pravá polovice Němcův a polovice Čechův, Němcův co k Teplé a k Horšovu Tejnu: Čechův, co k Klatovům, Nepomuku a Rokycanům. Králův-Gradecký jest čtvrtý na velikost, tu jsou Čechové samí: kromě že na některá nehrubá panství(sie) nacházejí se lidé z jiných zemí německých tam do kraje

a do Čech převedení, též tu v kraji osazení. Pak blíž hor Krkonošských asi pět měst německých jest, co totižto ke Trutnovu aneb k Broumovu se táhne. Ale krajinu Kladskou já do Čech nečtu. Boleslavský kraj opět Hradeckému je lidností roven, ne ale obšírností, toho jsou též tři díly českí, čtvrtý malý, avšak velmi lidný, tak že skůro za třetí díl toho všeho kraje se můž počísti, mezi Lípou a Žitavou Šestiměstskou jest pouze německý. Čáslavský následuje svou velikostí, ten je krom asi pět místeček do plna český. Litoměřický po něm jest jedním dílem stejným, co je doleji k Ústí, jen německý, jedním stejným dílem k Mělníku jen český. V Zateckém kraji všecko jest německé krom asi míst čtyř u Louna a Kadani. Kraj Chrudimský je zprosta český, krom málo eos lidí německých do některých panství od jinud převedených. Loketský kraj je docela německý, krom as dvou míst obojetných. Kouřimský tak velký jak Loketský, bliže Prahy položený, je docela český. Po něm v Slansku pouzí jsou Čechové, krom panství málokterých a velmi malých, kam jsou Němci aneb z říše, aneb odjinud nedávno převzati a přešli. Podbrdský kraj je do pouha český. Rakovnický kraj, krom jediného místa obojetného, dokonce český. Vltavský nejmenší, ten jest dočista český, krom jen jednoho místa, kde hornictvo německé jest.“ Z toho jest patrnó, že jazyk německý v době této skoro to samé prostranství, co nyní, zaujímal. — Již od počátku XVII. stol. jest sice v Praze několik německých knih vydáno, ale v XVIII. stol. vycházelo napořád množství spisů německých. František Antonín hrabě Spork dal asi 30 německých knih, od dcer jeho z frančiny přeložených, u velikém množství exemplárů tisknouti (1701—1715) a rozdal je zdarma svým poddaným. Od r. 1764 začaly se na universitě Pražské jednotlivé přednášky v řeči německé; r. 1774 zavedena němčina do hlavních a 1776 do národních škol; r. 1786 nařizeno, že jen mládež v němčině zběhlá do gymnasií smí přijata býti; bez známosti jazyka německého nemohl nikdo dojíti stipendia (5. ún. 1787), ba nemohl se státi ani učení-

kem (22. srp. 1787); r. 1784 rozkázáno, že se na universitě všechny předměty německy přednášeti mají. Vzdor všemu tomu úsilí jazyk německý značně nepokročil, leda že zavedením ho do všech úřadů vzrostla v zemi během času takřka zvláštní kasta poněmčilých úředníků. Během XVIII. stol. poněmčily se jenom Litoměřice (1739); mimo to zakládaly se uvnitř země německé vsi a osady, které z většího dílu se počestily: Německé Nepomuky a Žalany (v Pracheňsku, 1727), pak na Pardubicku mezi r. 1778—1780 vsi Raab. Drahouš (Maidorf), Hrachovištata (Streitdorf), Jiříčky (Dreidorf), Staroženské (Kunstdorf), Velkolánské (Grosslan), Malolánské (Kleindorf), Moravauky (Sehndorf), Rovenské (Trandorf), Nové Hradiště, Malé Jesenčany a Véska; dále Německé Slabce (1785 v Rakovnicku) a ke konci XVIII. stol. Kovansko (u Nimburka). Rovněž zanikli němečtí osadníci ku konci XVII. stol. z říše do Kouřimska (Dalkovice, Kbely) přistěhovalí, pak kovkopové u Příbrami a Němci na rozdělených dvorech v Bílsku, Brtví, Lukavci a Horní Novévsí (blíž Hořie) v XVIII. stol. usedlí. Postupné zmáhání se němčiny znamenati jest jen na čáře severozápadní. Ještě za časů Schallerových (1780) byly Pišfany (u Litoměřic) české, jakož i v Středohoří více vsí českých (nyní poněmčených) se nalezalo; Valeč (v Loketsku) byla míchaná; taktéž panovala čeština na východě v Kopanině a Sřezi-měřicích (u Jaroměře), pak v Náhlově a Rašovci (Raschen, u Českého Dubu). Ještě r. 1829 připomínají se u Žatce čtyry míchané vsi: Velichov, Záhoří (Dreihöfen), Bezděkov a Rybňany, nyní již německé; také severně od Mantiny jazyk německý postoupl. Na všech druhých stranách je znamenati spíše ubývání než přibývání německého živlu, zvláště v době od r. 1845; ke hranicím bavorským pozorovati to jmenovitě u Strážova (Drosau); v Krumlově, v Budejovicích a jeho okolí čeština valně se zmáhá; v míchaných vesnicích kolem Nové Paky čeština již téměř docela vrch obdržela; rovněž se děje v Hořejší Branné (Hennersdorf) a Zálesní Lhotě (Hüttendorf); též okolo Ústí nad Orlicí a u Něme-

ckého Brodu němčině pole uhývá; u Litomyšle se ves Strakov (Strakole) již počestila; u Jindřichova Hradce pokládá se Rodvinov (Riedweis) již za ves míchanou. Z toho viděti, že čeština nikdy nehynula, kdykoli národ vyvíjel větší činnost duševní, že poněmčující působení vlády, zvláště za takových dob, docházelo vždy jen nepatrných výsledkův, ano že vzbudilo nejednou, když bylo spojeno s patrnou křivdou, reakci českému živlu prospěšnou. Rozšíření německé národnosti mělo, jak z dějin těchto viděti, hlavní původ svůj vždy ve přistěhování Němců, kteří tu v městech co kupci a řemeslníci, tu zas na horách co kovkopové se usazovali. Přemnohé osady německé povstaly v zemi vysekáváním lesův zvláště pohraničných, načež ukazují v takových krajinách hojná jména místní vycházející na *veut* a *schlag*. Hlavní vzmožení živlu německého v zemi stalo se však po třidcileté válce, kterouž země Česká na čtvrtinu obyvatelstva svého přivedena jest, načež němečtí osadníci do spustošených krajin zvláště na severozápadě valně se hrnuli. Bylo li v rozličných dobách, tichým vlivem živlu německého, zvláště tam, kde se vedle domácího v průmyslu a vzdělání pokročilejším býti ukazoval, značné Čechů poněmčeno, počestilo se zajisté též nemalé množství Němců mezi Čechy, jakož souditi lze z velikého množství jmen německých mezi Čechy po městech ba i kromě měst ve krajinách nyní ryze českých. Prospěch náležel v každé době živlu činnějšímu a vzdělanějšímu. Větší svoboda a samočinnost občanstva, a doby většího duševního, náboženského, národního neb vůbec politického ruchu bývaly vždy českému živlu v zemi prospěšny.

d) Poměr koruny České k Německu.

Spojení Čech s bývalou říší Německou (jakož i nyní se spolkem Německým) zakládalo se vždy a zakládá se dosud na smlouvách mezinárodních dvou neodvislých států, koruna Česká nebývá tudíž Německé říši nikdy podrobena, nébrž zachovala vždy svou samostatnost a neodvislost od bývalého císaře Německého.

1) O době nejstarší až na první poplatnost Čechů r. 928 chybí nám ostatních poměrech českých ovšem jistých zpráv, předce jest však pravdou nevývratnou, že byla vlast naše až do časů Karla Velikého od Franké říše neodvislou. Nasvědčují tomu porážky Franků, kdykoliv se Slované válečně se setkali, a odtud pochodící strach ze Slovanů, který přiměl ještě r. 807 Karla Velikého k tomu, že ohradil hranice proti Čechům. — Důvody německých spisovatelů, kteří poplatnost Čechů Karlu Vel. dokázati chtějí, vyvrátil již Palacký (viz Dějiny I., 1.), poukázav hlavně na porážky Franků v letech 805—807, 846—849, 866, 872 a 883. Mimo to jest neomylným důkazem o neodvislosti Čechů, že nikdy frankých ústavů a zákonů nepřijali, k čemuž jiní podmanění národové (Bavorové, Sasinci a j.) pfinuceni byli, že od nich ani křesťanství nepřijali, konečně nikdy nuceni nebyli dostaviti se k hlavním comitiím Karolinských císařů. V celé první čtvrti X. stol. nemožno nalézti historické stopy, že by se byli Čechové dotýkali s východními Frankými a Německými králi Ludvikem IV. († 911), Konrádem I. († 918) a Jindřichem Ptáčníkem, a zvláště historie r. 928 zřejmě ukazuje, že byly Čechy do těch dob zcela neodvislými.

2) Vizme dobu druhou: Od počátku poplatnosti Čechů (928) až do r. 1126, kdežto Čeští panovníci říšskými knížaty se stali, tu patrně ze svědectví německého dějepisce Vidukinda (ap. Pertz V. 432—433 seq.), že Jindřich I. Čechy poplatnými teprv učinil (tedy jimi posud nebyly). Od těch dob, co se sv. Václav, z přílišné mírumilovnosti a pro pomoc proti Maďarům od Němců očekávanou, Jindřichu I. v poplatnost byl uvázal, zůstaly Čechy poplatnými až do XI. století.

Poplatek ten (120 volů a 500 hřiven stříbra) nenásledoval však ze svazku poddanosti neb manství, nýbrž z obaplné smlouvy dvou neodvislých národů. Že Čechy lénem německé říše nebyly, o tom svědčí právě poplatnost jejich sama, neboť skutečná léna, jako Bavorsko, Sasko a j. nebyla poplatna Císař Ludvík Dítě slíbil Uhrům

poplatek a předce jim lénem zavázán nebyl. Císaři Němečtí neužívali v Čechách nikdy těch práv, která jim v zemích německých přináležela, a Čeští panovníci požívali vždy práv svrchovanosti a neodvislosti v záležitostech vnitřních a zahraničných, kdežto německá knížata bývala více méně pouhými úředníky císařů. Taktéž mohly Čechy práv svých hájiti brannou rukou proti zemím říši podrobeným. Ovšem že zneužívaly někteří císařové své moci k tomu, aby překročili proti Čechům meze určitými smlouvami vykázané, přivlastňující sobě to neb ono právo jim nepříslušící; byly to však násilné přechvaty, nemohoucí platiti za právní důvod proti straně druhé. O poměru Čech k říši Německé vyjádřil se Břetislav I. poprvé zřejmě k císaři Jindřichu III. (1039). Podvoliv se totiž k starodávnému poplatku i k nevzpírání se naproti říši, osvědčoval se, že raději cokoliv podstoupí, nežli by k novému jhu Němcům se zavázal. Vida o to válku před sebou, strojí se k ní úsilně a spojil se také s Petrem králem Uherským (Pal. I., 1. str. 307 seq.). K službě vojenské Čechové nikdy z a v á z á n i nebyli, nébrž kdykoliv společně s říší bojovali, stalo se to v základě smlouvy mezinárodní aneb společného prospěchu. Tak bojoval Vratislav II. společně s Jindřichem IV. proti Sasům a papeži, za to však odměnou obdržel osobní důstojnost královskou a hořejší Lužici, pak sproštění dosavadního poplatku, tak že od r. 1081 až do XV. stol. jedinou povinností, kterou panovníci Čeští císařům byli zavázáni, bylo stavění 300 oděnců k jízdám císařským do Říma. Že neměl vliv, jež sobě někteří císařové Něm. při rozhodování o právu nástupnickém osobili, právního základu, patruo již z toho, že Čeští panovníci společně s národem vydávali zákony o nástupnictví zcela samostatně. Pročež nemůže se příčina, proč mnozí knížata Čeští potkavši se doma s odporem k císaři Něm. se utíkali, připisovati leč jediné okolnosti té, že byli tito jejich nejmocnějšími sousedy a ctižádost jejich a ziskuchtivost měla je k tomu, že kdykoli jen mohli, míchávali se rádi do záležitosti neodvislé

země České, nechavše se svésti až k mrzkému kupčení.

Podobně jako Břetislav I. vyslovil se později (1126) i Soběslav o poměrech Čech k říši. Jsa totiž od Otty, jemuž sněm Český nepřál, pro domnělou usurpaci koruny České u císaře Lothara obžalován, vyjádřil se před soudem říšským: že volení knížete Českého nikdy nebylo na vůli císaře, než vždy pánů českých, v moci cis. pak že jediné jest stvrzení volby, za tou příčinou, že nesvolí nikdy k tomu a že raději pro spravedlivost chce ctně padnouti, než nespravedlivým rozkazům místa dáti. Když pak skutečně pro to válka vypukla, poražen Lothar u Chlumce tak, že o mír smlouvatí se musil a Soběslava na trůnu potvrdil, odevzdav mu korouhev na znamení vévodství (Script. rer. boh., I. 290—292). Vítězstvím u Chlumce přišlo tedy k uznání veřejnému neodvislé volby knížat Českých, jen právo potvrzování bylo císařům přirknuto.

3) Rokem 1126, kteréhož Čeští panovníci říšskými knížaty se stali, počíná doba třetí, až do r. 1355 (udělení zlaté bully) sahající. Odměnou za pomoc cis. Lotharovi proti Hohenštaufům prokázanou dostalo se Soběslavovi dědičného úřadu nejvyššího číšnictví dvorského v říši Německé a spolu právo a hlas voliti císaře Německého. Toto udělení kurfirstství panovníkům Českým zavdalo hlavní příčinu k pochybování o politické samostatnosti Čech a k nejasným náhledům podnes panujícím, jakoby tím Čechy byly se staly lénem Německé říše. Udělení hodnosti té, jakož i titulu královského Soběslavovu nástupci Vladislavovi, bylo odměnou za zásluhy: „pro znamenité (jak praví sám cis. Fridrich) zásluhy jak knížete Vladislava samého, tak všechněch Čechů.“ Směšné by tedy zajisté bylo, kdyby kdo tvrditi chtěl, že kníže a národ Český odměnou by se byli dostali pod neúaviděné jeho něm. mauství, proti němuž Soběslav právě byl vítězně bojoval a jehož Lothar sám slavně se byl odřekl. Poněvadž pak v říši každý úřad lénem dáván byl, stal se sice i panovník Český va-

sale m říše Něm.,¹ avšak jenom pro osobu svou, země však zůstala vždy přece neodvislou a panovníci Čeští zůstali, ač byli volenci německými, s vrchovanými panovníky neodvislé země. Ovšem že i v této době třetí Češi sami nešťastnými přítkami o právo nástupnické přechasto příčinou byli, že císařové Něm. do vnitřních záležitostí země se vtírali, avšak i tu přišlo vždy k uznání právních základů, na nichžto poměr Čech k říši spočíval, slavných mezinárodních smluv totiž. Nejnestydatěji pletl se do vnitřní správy domu Přemyslovského cís. Fridrich I. Barbarossa, propůjčením Moravy co nového „markrabství“ Kunrátovi Ottovi a dosazením knížete Fridricha na trůn Český. Páni čeští musili ovšem svoliti, přinuceni jsouce k tomu vyhrožováním smrtí, k čemuž již sekery katovské do sněmovní síně přinešeny byly (Pal. I., 2. str. 84). Odvislost Moravy od říše Něm. brzy však přerušil Fridrich opět, upevniv se na stolci Českém, po bitvě u Lodenic, jež skončila se porážkou Kunráta Otty, načež tento se vzdal titulu markrabského a sním i všeho bažení po bezprostředním říšském knížetství. Kupčení s korunou Českou dosáhlo vrchole svého za cís. Jindřicha VI., kde byla k dostání za 6000 hřiven stříbra. Drali se tehdáž o ni Přemysl Otakar a biskup Pražský Jindřich Břetislav. Nejdříve slíbil Přemysl zaplacení žádané sumy císařovi, když pak slova nedodržel, spolčil se císař zase s Jindřichem, který se byl zaručil za zaplacení sumy nadzmníněné, a udělil mu Čechy a Moravu. Po nešťastné bitvě u Zdic (1193) utekl Přemysl a Břetislav se upevnil na trůnu. Teprv po smrti jeho (1197) byl učiněn konec ohavnému tomu kupčení a starý právní poměr Čech k říši opět upevněn. Přemysl nastoupil na trůn Český a Vladislav obdržel Moravu pod titulem markrabství co léno koruny České (Pal. I., 2. str. 106). O udělování Moravy neb stvrzování knížat tamějších od císařů není od té doby více stopy.

Dlouhých rozepří o císařství, které po smrti Jindřicha VI. v Němcích byly povstaly, použil Přemysl Otakar nejen k tomu, aby od císařů zjednal

platnost a uznání starému právnímu poměru Čech k říši, ale také aby částečná větší uvolnění téhož poměru dobyt.

Za tou příčinou byl stvrzen císařem Fridrichem II. (1212) právní poměr mírem Chlumeckým ustanovený, císař se odřekl osobovaného práva k rozhodování nad trůnem Českým, ponechav sobě jenom potvrzení nového panovníka, při čemž však od taxy, již knížata němečtí platívati musili, osvobozen jest. Taktéž se vzdal císař udělování investitury biskupům čes., čímž bezprostřednému poměru jich k říši Něm. v plné formě práva konec učiněn byl. Taktéž nebyl od těch dob král Český povinen přicházeti k sněmu říšskému, lečby byl položen do Bamberka neb Norimberka a v jisté případnosti v Merseburce. Avšak ani tenkrát nepřicházeli panovníci Čeští v záležitostech své země k sněmu, nébrž aby tam vykonávali úřad a práva s kurfirststvím spojená. Dále ponecháno králům Českým na vůli, místo vypravení 300 oděnců k jízdám do Říma spláceti povinnost tu 300 hřivnami stříbra.

V následujících na to r. 1273 rozepřích mezi Rudolfem Habsburským a Přemyslem Otakarem, učiněn nejen útok na osobní právo krále Českého odejmutím jemu hlasu kurfirstského při volbě císařově, nébrž i mnohem důležitější a nebezpečnější útok na neodvislost země samé tím, že Rudolf, rozhněván na Otakara, který ho za císaře uznati nechtěl, vyhrožoval mu odejmutím země České. Později chtěl Rudolf i české pány, kteří se byli Otakarovi protivili, do své ochrany bráti, považuje je za své služebníky. Otakar však vždy na tom stál, aby Rudolf uznal privilegia císaře Fridricha II., jakož i na tom, aby poddaní jeho jedině jemu a nástupcům jeho podrobeni byli.

Na těch základech spočívá smlouva od 12. září 1277 mezi Otakarem a Albrechtem ve jménu otce jeho císaře Rudolfa učiněná, na kterou oba přísahali, již však císař Rudolf nestvrdil, z čehož nastal boj nový, který skončil smrtí Otakarovou.

Nástupce Rudolfův, Albrecht, dovršil nestoudnost požadavků císařů Něm. proti Čechům, žádaje i de-

sátek ze stříbra Kutnohorského, jakoby to bylo právo císařské; v míru 1305 s králem Václavem III. uzavřeném odřekl se však nároku toho a stvrdil všechna privilegia země České. Při volbě pak Rudolfa (1306) syna svého za krále Českého stvrdil Albrecht privilegia Fridricha II., ve kterých též právo volení krále obsaženo bylo.

Než ještě právní zásady poměru Čech k říši Německé zlatou bullou Karla IV. k uznání přišly, měly velikého odpůrce v Jindřichu VII., který zemi Českou za léno Něm. říše považoval. Stavové čeští, hledající právě pomoci jeho proti Jindřichu Korutanskému, bohužel ne příliš rázně ujmali se práv koruny České.

4) V době čtvrté, již počínáme zlatou bullou (1355) a končíme spojením Čech s uherskými a rakouskými zeměmi pod rodem Habsburským 1526, upevněn poměr Čech k říši. Karel IV. obnovil totiž co císař Německý a Římský r. 1348 privilegia Fridricha II. od r. 1212 a 1216 a potvrdil je říšským zákonem, tak zvanou zlatou bullou, v níž ku konci VII. kap. výslovně praví: *Kdyby se pak přihoditi mělo, že by některé z těchto knížetství v říši svaté uprázdněno bylo, tedy napotom císař neb král Římský, kterýž by toho času vládl, má o ně a bude moci, jako o věci na sebe čili na říši zákonně spadlé péči míti; však vždy tak, aby to nebylo na újmu privilegií, práv a zvyklosti království našeho Českého, jednajících o volbě krále v případě uprázdnění skrze obyvatele království, jimž právo voliti krále přísluší, kterážto volba diti se má po obsahu týchž privilegií od předešlých Římských císařů neb králův obdržeti, a dle zvyku od starodávna zachovávaného, kterýmžto privilegiím tímto svým cis. potvrzením v ničemž nechceme na újmu rozhodovati, nýbrž spíše k tomu zření máme, aby nyní i pro věčné časy budoucí v celém svém obsahu, a způsobě v nezvratné, nepochybné, zůstávaly platnosti.* Nemohla tedy země Česká nikdy připadnouti říši jako léna německá, nébrž přísluší jí krále sobě voliti po vymření rodiny panovnické. V VIII. pak kap. jest potvrzeno právo

Čechů, že pouze dle svého domácího práva souzeni býti mají, a které zamezuje obeslání Čechů k cizímu soudu, s čímž souviselo *privilegium de non appellando*, podle něhož odvolávání se k soudům říšským za nedovolené prohlášeno bylo. Slezsko a Horní Lužici, kteréžto země za krále Jana ku koruně České se byly dostaly, přivtělil Karel IV. úplně k nim, a poměr těchto zemí k Německu byl tentýž jako poměr Čoch.

Takovýto poměr Čech k Německu zůstal až do Jiřího Poděbradského, za jehož panování neodvislost země ještě byla rozmnožena. Od těch dob žádný král nedošel uznání od sněmu, nepřisahal-li, že práv země České proti říši Německé hájiti chce.

Král Jiří obdržel za pomoc svou, Fridrichovi III. proti Vídeňanům poskytnutou, smlouvou od r. 1462 mimo jiné výhody i následující: 1) Příspěvek k jízdám do Říma zmírněn na 150 oděnců neb 150 hřiven stříbra. 2) Fridrich výslovně uznal, že nemá práva míchat se do vnitřních záležitostí Čech, a zavázal se, že on i nástupcové jeho nebudou dosazovati tak zvaných „kapitaneův“ a že se všeho vlivu na soudnictví české vzdá. Zúčastnění se králů Českých při volbě císařů Něm. bylo opět nepřijemné kurfirstům za krále Vladislava Polského, neboť obávajíce se, že by nedal hlasu svého Maxmilianovi synu Fridrichovu, nepozvali Vladislava k volbě. Když pak spolčil se proto s Matiašem Uherským, začali se kurfirstové ve zvláštní listině vymlouvat, slibujíce, že každý z nich, kdyby se to budoucně ještě jednou státi mělo, 500 hřiven stříbra králi Českému vyplatí a sice jak výslovně naznačeno: *podle privilegia, jež o tom Čechy mají.*

5) V době páté, již klademe mezi 1526 a 1792, od spojení Čech totiž s uhersk. a rak. zeměmi pod rodem Habsburským až do přestání Německé říše povstaly, ne dlouho po zvolení Ferdinanda na trůn český, zase plečky s říší Něm. Knižata říšská chtěli totiž na sněmu Augšpurském r. 1548 Čechy přitáhnouti k daním říšským. Ferdinand však statečně hájil zahraničné-

ho poměru koruny České k říši Něm., jak jej zákony, privilegia a zvyklosti od starodávna stanovily, udávaje (jakož svědčí výtah z akt sněmu toho, u Goldasta p. 265): že *Čechy ani k říši Německé přivtěleny nejsou, ani ve svazku lenním k ní nestojí, nebřž pouze některé statky ke koruně České náležející, které na něm. půdě leží*; že králové Čeští ke komiciim zváni *nebjvají, že tam jim nepřisluší ni hlasu ni místa, že země Česká podrobena není ni poručenství, ni ochranné moci, ni zákonům a ústavům říše Něm.; konečně že Čechy v žádném kraji říšskému obsaženy nejsou*: z těch všech důvodů tedy že *přinuceny býti nemohou k daním a poplatkům říšským*. Aby dále zamezil vše, co by se podobalo jakési odvislosti Čech od říše Něm., zapověděl Ferd. I. též každé odvolání-se k Majdburskému soudu říšskému, ačkoliv tyto apelace byly pouze dobrovolné. — Výsledek odporu toho byl, že měly Čechy pokoj od říše, až zase za Matiaše (1611) kurfirstové odpírali králům Česk. práva účastniti-se kolegiálních shromáždění svých za tou příčinou, aby králové Čeští přinuceni byli zemi své ukládati též daně říšské. Do říšských sněmů nebylo ovšem králům Českým nic, ale účastenství při schůzkách kurfirstů následovalo z důstojnosti kurfirstské, jež příslušela králům Čes. osobně, an zlatou bullou výslovně nařízeno: že *všichni kurfirstové bez výjimky jednou ročně scházejí se mají*.

Po osudné bitvě Bělohorské vyřknul Ferdinand II. co císař Něm. klatbu říšskou nad Fridrichem Falckým, známým to zimním králem Českým. Fridrich arci vším právem namítal, že boj o trůn český jest pouhou záležitostí domácí domu Rakouského, a že tedy v ohledu tom Ferdinandovi co císaři nepodlehá. Proti tomu však namítáno (bohužel že od krále Českého!), že Čechy lénem něm. jsou a že tedy Fridrich prostředně i proti říši Něm. se vzbouřil. Fridrichova námitka, že sice hodnosti číšnictví a kurfirstství králům Česk. v lénu dány jsou, nikoliv však země sama neb důstojnost královská, ovšem jemu samému prospěti nemohla, proto že i kurfirstství i číšnictví si byl přisvojil a tím také proti

říši se byl vzbouřil od toho okamžení, co Ferdinandovi jakožto králi Česk. ona léna příslušela. Pravda v námítce té obsažená jest však tak důležitá, že musíme zde promluvit o této lenní otázce. — Čiřnictví a kurfirstství Českých králů bylo skutečně lénem německým; mimo to měla koruna Česká též mnoho statků v Němcích co léna říše Ném. v držení. Za touž pak příčinou přijímali skutečně čeští panovníci v pozdější době hodnosti a statky ty slavným obřadem v léno, ač nebyl-li právě dvůr císařský více než 15 mil vzdálen hranic českých, v kterémžto případě toho, vedle privilegia Fridricha III., zapotřebí nebylo.

Tímto udělováním léna rozšířilo se mylné domnění, že králové Čeští i zemi a korunu Českou od císařů v léno brávali. Důkazem nejjistějším o bludnost náhledu toho jsou zajisté diplomy investiturní, listiny lenní a úpisy, ježto při každém udělování léna českým panovníkem vydávány byly; ač jich málo zachováno, za tou příčinou, že skutečně udělování léna porůznu jen odbýváno bylo, dílem že použito privilegia Fridricha III., dílem pak že mnozí králové Čeští byli spolu císaři Německými.

Zachovaly se nám však dva diplomy: od Fridricha III. Vladislavovi (r. 1477) a druhý od Karla V. Ferdinandovi I. (1554), v nichž stojí všude, kde je řeč o věcech, které se v léno dávají: *Das Churfürstenthum mit der Chur des Ertzschenkenamtes mitsampt den Grafschaften und allen Fürstenthümern etc. zu der Cron Böhmen gehörig*. Není tedy pochybno, že důstojnost královská v lenním svazku obsažena nebyla, jakož že důstojnost nejvyššího říšského čiřnictví v něm obsažena jest se všemi s nimi spojenými úkony. Že pak v slovech diplomu výše uvedených „Churfürstenthum“ neznamená zemi Českou, nébrž pouze důstojenství, vysvítá zřejměji z privilegií Fridricha III., zvláště pak z místa: „... und haben darumb demselben unsern lieben Sohn und Oheim, dem König zu Böhmeib auch des Churfürstenthumbs und Ertzschenkenampts Gnad, Freiheit, Briefe, Privilegien....“

als römischer Kaiser gnädiglich confirmirt und bestättigt.“

Sami pak císařové, ježto diplomy investiturní vydali a králové Čeští, ježto je přijali, přikládali slovu „Churfürstenthum“ význam důstojenství. Zvláště zřejmě vyslovil to Ferdinand I. v protestaci své proti rozšíření daní a poplatků říšských na království České, slovy: „ob nun gleichwohl die königl. Maj. als König zu Böhem *elliche Land- und Herrschaften deutscher Sproch und Zungen* vom heil. Reich zu Lehen erkennen, so haben dieselben Land- und Herrschaften vom röm. Reich weder Schutz und Schirm, Fried und Recht, sondern sind von dem Reich deutscher Nation getrennt u. einem andern *besondern Reich und Nation einverleibt worden*; und also des Reichs deutscher Nation Bürden, Anschlägen und Contributionibus nicht unterworfen.“ — Tato jiná zvláštní říše a ten národ bylo království České a národ Český, z čehož předce patrně vysvitá, jak si vykládal Ferd. I. slovo *churfürstenthum* v diplomu Karla V. V jiné listině, kterou cis. Karel V. Ferdinandovi vydal, říká onen také: „že králi Českému tolik v léno dává: *soviel* solches Königreiches und Cronen Böhems von uns zu Lehen rührt,“ kterážto doložka by byla věru zbytečná a všeho smyslu by postrádala, kdyby i země Česká v lenním svazku se byla nacházela. Výslovné vyloučení země České a důstojnosti královské při udělování léna nezdálo se ovšem potřebné, protože nikdy jinak léno králům Česk. udělováno nebylo. — O poměru lenním mezi Čechy a říší Něm. vyslovil se zcela ve smyslu zde vyloženém král Jiří na sněmu r. 1467, klada odpor hanebným slovům Zdeňka ze Sternberka, pravě: „Králové Čeští nebyli manové císařovi, *leč pokud zastávali úřad kurfirstský*; ku propůjčování práv a svobod v zemi své nepotřebovali nikdy svolení jeho.“

Než ještě o zdánlivě důležité proměně poměru Čech k říši Něm. za Josefa I. promluvíme, jest se nám zmíniti o deklaraci Leopolda I., která hájí v jistém ohledu samostatnosti a neodvislosti Čech. Císařům Něm. příslušelo totiž v zemích německých zvláštními vyslanci svými dosazovati tak zvaných

notářů. Tito mohli z vlastní pravomocnosti do jednání soudních míchatí se a vykonávati jisté regálie. Ačkoliv pak v Čechách časem takoví notáři dosazování bývali, nepřipouštění přece nikdy k soudům a veškerá pravomocnost jim odpírána za příčinou tou, že Čechy k Něm. říši nenáležely a že tudíž ani císařové zde regálií neměli. V tom smyslu ustanovil tedy cis. Leopold I. r. 1681 deklarací: *Dass durch die comites palatinos niemand der Landtafel oder eines höheren Standes in dero Erbkoenigreich Böhmen fähig werden, auch in judicando denen notariis, welche nicht zugleich bei denen Justizmitteln geschworene Officianten sein, kein fides adhiberet werden solle.* — Toto nařízení bylo od Josefa I. opakováno a jasněji ještě vysloveno, ač panovník tento neosvědčil tolik statečnosti v hájení práv země České. Uvolil se r. 1708 platiti za království České tak nazvaný *reichsansschlag* a mimo to ještě 300 zl. na cis. komorní soud, jako jiní kurfirstové. Za to však si vymínil ochranu říše pro království České a vyhrazoval si, aby smlouva tato neškodna byla všem právům, privilegiím a svobodám království Českého. Z toho však právě patrné, že tato tak zvaná *readmisse* není ničím jiným než mezinárodní smlouvou dvou neodvislých státův, tedy nikoliv jakýmsi podřízením-se neb přivtělením Čech k říši Něm., že tedy jí poměr mezinárodní Čech k říši Něm. podstatně proměněn nebyl. Ani tím, že slíbil Josef I. příspěvek k soudu komornímu, nemohli Čechové soudu tomu podrobeni býti, poněvadž byla *privilegia fori* koruně České výslovně vyhrazena. — Ochrana celé koruně České za Josefa I. od říše Něm. slíbená draze zaplácena byla; později opět slíbená za příležitosti stvrzení pragmatické sankce Karla VI. sněmem říšským 11. led. 1732. Že však slibu svému nedostála a koruny České nechránila říše Něm., toho nejlepším důkazem jsou známé události za Marie Teresie. — Podotknouti zde sluší též malé půtky o kurfirstství české panovníků v tom čase. Marie Teresie pojala velkovévodu Toskánského za manžela a r. 1741 za spoluvla-

daře. Pro něj ucházela se také o kurfirstství. Kurfirstové však většinou hlasů uzavřeli, že český hlas odpočívati má, poněvadž krále Českého není.

Uzavřeli to zajisté všim právem, poněvadž důstojnost kurfirstská neměla se zemí Českou co činiti, nejsouc příznakem země, nébrž příslušíc pouze osobně králi. Toho času však krále nebylo a ženské nemohly býti připuštěny do koleje kurfirstského. Od toho též času král Český nejvyšší číšnictví říšské z titulu svého vyloučil, odevzdav je hrabatům z Althanů. — V poměrech Čech k říši nezměnilo se od *readmisse* cis. Josefa I. až do přestání říše ničeho.

f) Přikročíme nyní k poslední době pojednání svého, která počínajíc přestáním Německé říše 1792 sahá až na naše dni. — Stará Něm. říše přestala co politický celek za časů Napoleona I., když si byl tentýž mnoho zemí německých podmanil a ostatní k založení spolku Rýnského přiměl; cis. František I. pak, přiloživ sobě titul císaře Rakouského, Německého císařství se vzdal.

Po porážce Napoleonově založil vídeňský sjezd na místě někdejšího císařství Německého tak zvaný *Německý Bund*. Císař Rakouský a král Pruský vstoupili do toho spolku se všemi svými zeměmi, které od starodávna k Německému císařství náležely. Země koruny České byly též připočítány k zemím „od starodávna k říši Něm. náležejícím“ (snad na základě špatného rozumění tak nazvané *readmisi* Josefa I.) a císařem Františkem I. z vlastní moci k Německému bundu přivtěleny. Že skutek ten stal se právům koruny České na úkor, vysvítá zřejmě z poměru koruny České k říši Něm. jediné právního, jakož jsme byli vyličili. Země koruny České nebyly zajisté ni v ohledu administrativním, ni finančním, ni válečném, ni soudním nikdy skutečnými částmi Německé říše, nenáležely k žádnému kraji říšskému a nebyly ani *readmisi* Josefa I. k říši přivtěleny. Poměr ten byl vždy čistě mezinárodní, císař František I. nemohl tedy bez

svolení sněmu českého proměnití základní poměr tento právní. Slíbil-li pak slavnou přísahou při korunování svém učiněnou „že od království svého Českého ničeho neodcizí“, nemohl přece celou zemi cizí říši přivtělit. Nestalo se to však bez toho. Ačkoliv totiž v důvodech, proč země Česká Německému bundu přivtělena byla (totiž co „bývalá část říše Německé“), jeví se úplné zneužití právních poměrů této země, nebyly tyto přivtělením Čech k bundu přece podstatně změněny, a zůstaly skutečně tytéž jako pod readmissí Josefa I. Jako tato utvorilo i přivtělení bundu jen jakousi nepodstatnou proměnu mezinárodního poměru Čech k Německu.

V tomtéž poměru, jako dříve k říši, stojí Čechy od založení bundu k jednotlivým členům téhož. — Že Něm. bund jest pouhý spolek státův na základech práva mezinárodního vybudovaný, nikoli stát spolkový s ústřední mocí, o tom se shodují všickni téměř právníci němečtí, a vysvítá to též zřejmě z akty spolkové, podle nížto účel bundu není jiný než „zachování vnitřní i vnější bezpečnosti Německa a neodvislosti i neporušitelnosti jednotlivých státův.“ Tato akta jakož i závěreční akta vídeňská prohlašují bund výslovně za „spolek mezinárodní“. Ve státním a ústavním právu států spolkových, ani též v mezinárodním nemohla se státi změna leda v punktech, jichž se akta spolková výslovně dotýká. Pročež stará práva historická ústavy zemské bundesaktou nijak platnosti nepozbývají. Patrně tedy, že Čechy prakticky zůstaly v témž poměru mezinárodním k Německu, ve kterém již po tak zvané readmissí Josefa I. se nacházely. (V. čl. Bund Něm., v *Naučném Slovníku a Die staatsrechtlichen Verhältnisse Böhmens gegenüber Deutschland und Oesterreich*, Leitomischl u. Prag 1862.) TT.

e) České právo.

Práva v národu panující původ svůj mají v přirozené povaze, v mravním a náboženském názoru národu samého. Upřítí se sice nedá, že formu-

lování a snešení zákonů bylo od pradávných věků úlohou náčelných vzdělavců, kněží, mudrcův neb výtečných panovníkův; nieméně na jevě jest, že tito, chtějíce zákonní pořádek v život lidu uvésti, základ a přední jeho podmínky v samém životě lidu, t. j. v mravním i náboženském názoru a v přirozené povaze národní hledati museli. Práva a zákony, libovůli jednotlivce aneb osob privilegovaných tvořené, nejsou tudíž práva původně národní, nýbrž zákony vymyšlené aneb od jinud vypůjčené, a lidu mimo vůli jeho vstípené.

Hledíce k dějinám práva českého, nalézáme dvě od sebe patrně rozdílné doby, jichžto první, trvání práva staročeského, národního zahrnující, až do druhé polovice XIII. století, t. j. až do zrušení župního zřízení sáhá, druhá pak od polovice XIII. stol., kde německá práva a feudální zřízení do Čech uvedena byla, až do bitvy Bělohorské se táhne; nieméně znamenati sluší, že i v této druhé době mnohé zásady a obyčeje, zvláště soukromého práva, z první doby pocházejíce se zachovaly.

Původní práva národu Českého vzrostla a vyvinula se taktéž z původních společenských poměrů a mravního názoru lidu českoslovanského; protož nalézáme, že práva ve starší době národu našeho panující téměř naskrze se srovnávají s podobnými zákony ostatních národů slovanských. Pravdivost tohoto tvrzení jeví se nejpatrněji v soukromém právu staročeském. V ponětí soukromého práva zahrnuje se právo osob a rodin, právo vlastnické, dědické, a právo osobní k věci. — Dle svědectví souvěkých, Slovanům nehrubě příznivých, německých a byzantinských spisovatelův neznali Slované za dávných věků poroby a nevolnictví, ježto za oněch časů u národů románských a germanských byly zavedeny. (Šaf. *Starož.* str. 434, Maciejowski *Hist. prawod. słowiań.* III 2.) Rozdělení na svobodný a nesvobodný lid (*liberi et servi*), jaké bylo u Římanů (*Iustit.* 1. 4) nemělo u Slovanů místa. Ano i tehdáž, když u Slovanů třída šlechty a pánů povstala, zůstali lidé slovanští, do řady šlechty ne-

nálezející, svobodnými, což velkou vážnost má při zpytování a oceňování zásad, na nichžto přední práva národu spočívají. Základní živel slovanského a tudíž staročeského soukromého práva jest *idea rovnoprávnosti všechněch členů rodiny*. Jmění slovanské rodiny bylo společné, t. j. všichni členové její měli stejné právo k užívání majetnosti rodinně náležející. Správa statku nalezala se v rukou otce, neb svěřena byla starostovi od údu čeledi zvolenému; synové pak i strýcové, přišedše k letům spravedlivým, mohli buďto v nedílnosti pod správou starosty neb vládky zůstat, aneb sobě své podíly vzíti, t. j. se odděliti, a nové rodinné spolky založiti. Důkazy toho nalezáme netoliko ve starých písemných pramenech polských, ruských a českých (k. p. v *Zelenohorském rkpsu*), nýbrž i v živoucím až posud právu jižních Slovanů (srovn. Vuk Stef. *Rječnik*; Utěšenović *Die Hauskommunion der Südsl.*; Palacký *Děj. nár. Čes. I. 190*; Vocel *O staročesk. dědickém právu etc.*). Poněvadž po smrti otce nebo starosty, jenž byl pouze správcem rodinného jmění, rodina zůstala ve společném držení statku svého, nemohlo se při takovýchto poměrech pomysliti na dědictví, odkazy a nápady ve smyslu římského a německého práva. Říman mohl za živobytí svého s majetkem svým libovolně nakládati, a tento komukoli závětem odkázati. V Němečích pak dědili potomci po meči a vzdálení přátelé svobodný (zpupný) statek zemřelého majetníka, jenž ostatně statek takový za živobytí svého komukoli prodati mohl. V mocné správě (*mundium*) pána a vladaře německé rodiny soustředěna byla veškerá práva čeledi. Vladař ten byl ochráncem vrchním rodu svého, začož jemu pokuta (víra, Wergeld) za urážku členu rodiny učiněnou, jakož i cena (*pretium*) za dívku provdanou připadla; a maje spolu povinnost hájiti statku před útokem jakýmkoli, měl jej v úplném držení a pod správou svou podobně, jako měl všecky osoby k rodinně náležející v moci své. Germánské právo mělo tedy nejvíce na zřeteli zachování moci a bohatství rodu vůbec, kdežto slovanské právo nejen o prospěch rodiny, nýbrž i je-

dnotlivých členů této pečovalo. Z toho vyplývá, že staročeské dědické právo prvorození výhradného práva neposkytovalo, kdežto prvorozenec a pán rodiny německým právem byl znamenitě povýšen nad ostatní členy rodinné společnosti. Starobylé zásady českého práva nemohly se však udržeti v původní své příkrosti, když politické a společenské poměry v Čechách rozmanitě vyvíjely a v nových formách jeviti se počaly. Tak za Břetislava I. stala se velká změna ve starostském zřízení panovnické rodiny. Dle staroslovanského práva byla totiž země Česká na knížecí údíly dělena, ježto synům zemřelého knížete připadaly. Velkým knížetem nestal se však ani prvorozený ani nejstarší z knížat rodu Přemyslova, nýbrž dle starostského práva ten, který se býti zdál k tomu nejspůsobilejším, z čehož pak při rozhojnění rodu knížecího nemalé rozbroje a různice povstaly. Proto zrušil Břetislav I. právo starostské v rodině panující a zavedl do rodu svého zákon posloupnosti po stáří, čili seniorát. Jiná změna stala se záhy v dědickém staroslovanském právu zavedením výsluh do České země. Zásada, že výsluha (leno) po smrti otce a synův jeho spadá na lenního pána, rozšířena později ku prospěchu panovníka taktéž na statky oddělené, kteréžto po smrti přímých dědiců na krále spadaly pode jménem odúmrtí.

Na základě prvotních společenských poměrů Slovanů spočívala idea obecného jmění (*občina*) a taktéž soubor obcí, ježto se ku konání jistých právních povinností spojily (*honitva, újezd* u Čechů; *opole* v Polště, *okolina* u Srbů). Obyvatelé honitvy museli k tomu hleděti, aby bezpečnost v krajině, jižto obývali, panovala, a oni jak jméním tak i životy svými jisti byli před nátlakem rušitelů klidného života. Protož ustanovili mezi sebou ručení společné (*obecná poruka, ruka společná, universalis fideijussio*) t. j. všickni obyvatelé újezdu (opoliny, opole) museli za všecko, cokoli v jejich okresu neřádného spácháno bylo, společně státi a ručiti. Mocí této solidárnosti byl celý újezd zavázán platiti pokutu (hlavu) za spáchanou v obvodu svém vraždu, jakož i pokutu za žhárství, lou-

pež a krádež, když vražedník, žhář, loupežník neb zloděj nemohl vypátrán býti. (Srovn. Palacký: *Děj. nár. Čes. I. 1. 302.*) Při placení hlavy u Slovanů ceněna hlava (zabitý člověk) stejně, t. j. pokuta neřídila se dle stavu zavražděného, jako u národů germanských, kde placení viny (Wergeld) dle urozenosti zabitého člověka se ukládalo. Tím opět svědectví nabýváme, že Slované za dávných dob kmenového rozdílu hodnosti člověka neznali, k čemuž přistupuje, že soudové v šlechtném obyvatelům země české byli společní, poněvadž kompetence jich se neřídila stavem soupeřův. nýbrž cenou věci, o kterouž pře vedena.

Prameny staročeského práva z první doby pocházející jsou ovšem velmi chudé a sporé. Nejvýznamnější z nich jest zákon knížete Kunrata Oty (1189—1191) z potvrzujících listin (r. 1222, 1229 a 1239) známý. (Erben reg. 348.) Mimo to vyskytují se po různu v souvěkých listinách, v kronice Kosmy a jeho pokračovatelův jednotlivá místa k soukromému staročeskému právu se vztahující. Nicméně zachovalo se i v druhé době zákonodárství českého, byť i cizími živly nakvašeného, mnoho právních obyčejů z dřevnější doby pocházejících, čehož zjevná svědectví poskytují hojné zdroje právnické věku tohoto; a sice: *Kniha starého pána z Rosenberka* (Palacký Arch. č. I. 447), *Rád práva zemského* (Arch. č. II. 76), P. Ondřeje z Dubé *Výklad na právo země České* (Arch. II. 481), *Kniha Tovačovská* p. Ctibora z Cimburka (vyd. K. Demuth v Brně 1858); pak četné výpisky právní a soudní ze starých desk král. česk., nálezy soudův, zápisy zemské, obecné a sněmovní atd., zvláště pak dílo Viktorina Kornelia ze Všehrd: *Knihy devaterý o práviech a súdiech i o dskách země České*, a konečně i *práva a zřízení zemská* za krále Vladislava II., Ferdinanda I. a Maximiliana vydaná.

Poněvadž staroslovanská ústava, na níž se župní zřízení zakládalo, žádných privilegií aniž rozdílu nějakého co do práva a soudu nad osobami nezna-
 a, musela ústava ta a s ní zřízení župní klesati a
 ynoutí tím více, čím úsilněji během XIII. stol. cizi

řády a práva do Čech zaváděny a čím hojněji zvláštní výsady osobám a korporacím propůjčovány bývaly. K úpadku zřízení župního přispělo nejvíce uvozování osad německých pod právem *emphyteutickým* (v. *Emphyteusis*), ježto z pravomocností župní vybaveny jsouce, německým právem se spravovaly. Rušení ústavy hradové počalo za Přemysla Otakara I., za Václava I., zvláště pak za Přemysla Otakara II. mocně se šířilo, až tato konečně za Karla IV. zcela zanikla. Nicméně zachovaly se patrné stopy staročeského práva i za pozdějšího středověku, zvláště v právních zásadách, ježto se k osobám šlechtickým a k statkům svobodným vztahovaly. Příčiny toho nalzáme v té okolnosti, že zákonodárství v Čechách později nejvíce rukou šlechty leželo, kterážto k tomu hleděla, aby starodávné právní zásady k jich osobám a statkům se vztahující v podstatě své se udržely. Důkazy toho obsahují *desky zemské* již Otakarem II. založené, v nichžto nálezy sněmovní a soudní, týkající se práva těch, jižto se deskami řídili, na základě starých obvyklostí a nálezů obyčejně osnovány byly. Tudiž nalézají se v právnických památkách XIV., XV. a XVI. stol. mnohé zbytky původního staročeského práva soukromého, druhdy v všechněm obyvatelům koruny České společného, později však jen na majetníky svobodných statků obmezeného. Na př. buďtež uvedeny hlavy a paragrafy o trhu, správě (*evictio*) o dědicích, rozdílu, o třetině (třetina výš peněz, za které koupeno zboží, podobně jako římská dupla, jistého rukojemství kupujícímu poskytující), o spolku (*Erbverbrüderung*), o úmluvách, v ěnu atd. jednající.

Všehrd, položiv v čelo pojednání svého o trhu překlad z Digest (18. 1) výměr slova „trh“ obsahující, ihned k tomu dokládá: „ale o trhu, co se v právech obecných a přespólných píše, toho na straně nechaje, k trhu zvláštnímu a v zemi České obyčejnému se navrátím, poněvadž ne o právech obecných (římských) než o českých toliko píši k užítku Čechóm.“ (*Všehrd* 5. 151.). Z právních památek XVI. stol. vysvítá, že ještě tenkrát jmenem dědiců

pouze nedílní krevní přátelé se minili, jak toho staroslovanský řád požadoval. Ještě tenkrát panovala zásada, již Vělehrd těmito slovy vyřknuł: „V právé král. Českého žádný se nemóz obrániti, aby díelu nemusil dáti synu, bratru neb strýci nedílnému, když toho na něm požádá.“ Ano, syn s otcem chudým nedílný, jenž nabył později zboží a statku, nemohl se toho ubrániti, aby otcí a dětem jeho rovného díla dáti nemusel. I osoby ženské mohly děditi nemovité statky, a sice 1) třem, když položeno bylo v dskách, že prodán byl statek kupujícímu a dětem jeho; 2) sestry nedílné dědily statek, když bratři jich i nedílní bratři otcovi, nezanechavše mužských dědiců, zemřeli; 3) když otec, manžel nebo bratr, nechtě aby jmění jeho jmenem odúmrtí na krále spadlo, oddělený statek svůj dceři, ženě, anebo sestře dluhem zapsal. Vážná, co vzácné unicum v zákonodárství středního věku vynikající zásada českého práva jest ta, že dědička nemovitého statku tím vším právem ve všecko zboží vkročiti má a užívati jeho jako syn, i v jiná práva všecka mužskému pohlaví příslušná. Praktickým toho výsledkem byla oprávněnost ženského pohlaví k poručenství; neboť nejen matka, nýbrž i sestra ano i teta sirotkův mohly býti poručnicemi těchto. Velký to rozdíl mezi pravidlem zde vytknutým a zásadami římského a německého práva, ježto ženským osobám netoliko spůsoblost k poručenství, nýbrž i mnohá jiná práva mužskému pohlaví příslušná popírají. (Srovn. Vocel *O staroč. Dědic. právu.*) Věno (nebo vlastně obvěnění, *antidos*) manželkám od mužů jich dvojím obyčejem ve dsky se kladlo: jedno o třetinu výš se obvěnovalo proti tomu, co po panně věnováno bylo; kdo však v dovu pojal, tolikéž proti tomu, co tato po sobě jmenovala, věnovati byl zavázán. Zákonodárství české pečovalo všemožně o pojištění majetnosti žen. Ženy měly své věnné právo pojištěno na statcích mužů mimo všecky jiné dlužníky i všecky nápady a daně zemské. Člověk rytířského neb panského stavu mohl vedle práva zemského ženu rodu nízkého ba i „kmetičnu svú“ pojmuti, anižby tím na

sebe neb na rod svůj nějaké závady uvalil; mohl jí tudíž i věno dskami klásti svobodně, neb jest, jak Všehrd dí, již řádu svého povýšila skrze muže, a řád selský v řád vladvecký nebo panský proměnila. Tím se nám zjevuje stkvělá stránka zákonodárství českého, ježto přirovnávaními odporných poměrův šlechty germanské a romanské k nižším stavům zvláští ceny a vážnosti nabývá.

Zemské právo české, na starodávných právních zvyklostech se zakládající, vyvíjelo a doplňovalo se během věku působením sněmův zemských, jichžto nálezové všeobecná zákonní pravidla tvořili. Protož jsou mimo desky zemské, artikulové, akta a snešení sněmovní hlavním zdrojem práv a zřízení zemským. Hojné příspěvky ku poznání práv a řádů zemských, v deskách, ježto r. 1541 shořely, obsažených, poskytují *Nálezové právo zemských tohoto slavn. království Českého* (srov. *Právník* r. 1861).

Za kr. Vladislava II. r. 1500 tiskem vydána sbírka nálezů ze starých desk zemských Albrechtem Rendllem z Onšavy. Toto zřízení zemské král. Českého jest první pokus zákoníka česk. dosti zdařile sestavený; avšak původce jeho, více ku prospěchu šlechty nežli stavu městského bledě, práci svou města k nevoli popudil. (*Zákoník* ten vyšel v V. dílu Archivu českého.)

Za Ferdinanda I. vydána jsou tiskem *Práva a zřízení zemská* v Praze u Pavla Severina r. 1530. Hojnější a v jiný pořad sestavený jest obsah druhého vydání *zřízení zemských* nákladem Voldřicha z Prostiboře skrze Jana z Kosoře r. 1550 tištěného. *Práva a zřízení zemská* za krále Maximiliana r. 1564 péčí Wolfa z Vřesovic u Melantricha z Aventinu vydaná převyšují hojností obsahu obě dřevnější vydání. Z těchto práv a zřízení zemských jasně vysvítá, že král Český nemohl v ústrojí vlády ani v zákonech žádných změn činiti ani berně vypisovati bez přivolení stavův panského, rytířského a městského, v jichžto rukou se zákonodárná moc nalézala, vztahující se na práva, statky i osoby celého království. Nicméně volno bylo králi z vážných příčin nález sněmovní zamítnouti. Ostatně

znamenati třeba, že ona zřízení zemská v člancích svých netoliko ustanovení státního a soukromého práva, nýbrž i mnohá nařízení trestního zákona v sobě zahrnují. Ústavní toto zřízení zemské zachovalo se v plné platnosti až do osudné bitvy Bělohorské. Ferdinand II. vydal r. 1627 *obnovené právo a zřízení zemské*, jímžto vše, co se v posavadních řádech zemských protivovalo samovládné vůli panovnícké, zrušeno bylo neb změněno. Království České prohlášeno za dědičné v rodu Habsburském až do posledních potomků; k tomu však doloženo v prvním článku obnoveného zřízení zemského A. I: že stavům a obyvatelům království tohoto *volení krále dříve nepřináleží, lečby žádného vice dědice z královského kmene mužského neb ženského polhavi před rukama ani v očekávání nebylo*. K posavadním třem stavům, ježto na sněmích zákonodárnou moc společně s králem vykonávali, přidán stav duchovní čili prelátský A. XXIV. Zákonodárná moc byla sněmům odňata a zůstavena králi samému; toliko berní neměl král ani napotom ukládati bez předcházejícího povolení sněmu, avšak povolení takové nesmělo vázáno býti na žádné výminky A. V. Místo ústního procesu při soudu zemském proces ve spisech uveden byl, t. j. na místo ústního a veřejného jednání ustanoveno jednání tajné a písemné C. I, a kdežto dříve při soudech a ve dskách užíváno naskrz jazyka českého, nařizuje obnovené zemské zřízení (C. II—V), aby napotom při soudech a ve dskách zemských německý jazyk s českým stejný průchod měl. — Na obnovené zřízení zemské vydal Ferdinand III. r. 1640 královské *deklaratoria a novelly*, v nichžto mnohem mírnější duch vane nežli v obnoveném zřízení otce jeho. Tak nařizuje A. 17 obnoveného zřízení, aby se nesměl žádný při sněmu o to pokoušeti, sám od sebe bez obzvláštního královského dovolení, nač by se to koli vztahovalo, stavům buď ústně přednášeti, neb ve spisu podávati; A. a IX. Deklaratorii Ferdinanda III. naproti tomu praví: *z obzvláštní milosti k našim stavům ustanoviti ráčíme, že budoucně stavové, když nejprve král. propozici uváží a zavrou, potomně mezi sebou o jiné*

menší věci, kteréžby se naši král. osoby, mocnosti a regulií nedotýkaly, společně jednati moci budou. —

Již v dřevnějších dobách pokoušeli se někteří panovníci čeští o zavedení nových zákonů do království Českého, jimiž by stará práva a zřízení zemská opravena a působením římského i německého práva změněna a rozmnožena byla. Dilo takové podniknul, jak Petr opat Zbraslavský vypravuje, již Václav II., avšak potkav se s odporem pánův českých od předsevzetí svého upustil. Za to však kázal Václav II. nové *hornické právo* (*Constitutiones juris metallici*) r. 1300 pro celou korunu Českou sepsati, aby tím zrušen byl monopol horního práva Jihlavských (*Jus montanum Iglaviense*, seps. okolo r. 1250), jemuž až dotud všechny hornické záležitosti v koruně České podrobeny byly. Druhý pokus o zavedení nového zákonu, jimž by se napotom království České řídití mělo, učinil Karel IV.; avšak kodex takový, pode jménem *Majestas Carolina* známý (P a l. *Arch.* č. III.), považován jsouce za novotu obtížnou, nedošel schválení stavův a byl tudíž císařem samým r. 1355 odvolán a za neplatný vyhlášen.

Práva, jimiž se němečtí obyvatelé země České řídili, byla podstatně rozdílná od zákonů českých, ježto *práva a zřízení zemská* sluli. Již Němci na Poříčí Pražském za kr. Vratislava usazení, vyjmuti jsouce z pravomocnosti župy Pražské, řídili se právními obyčejí německými, ježto s sebou do Čech přinesli. Soběslav II. potvrdil Němcům svobody zvláštním listem, znamenité výhody novým osadníkům na újmu českých obyvatelů propůjčujícím. (Er b. *Reg.* 161.) Později, když Němci netoliko po městech Pražských, nýbrž i v jiných městech koruny České se usadili, potvrzeno jest *privilegium Theutonicorum* Otakarem I. a Václavem I.; za panování těchto králův, zvláště pak za Otakara II., cizí municipální zřízení na místo staro českého práva do měst koruny České zavedeno. K radě staroměstské muselo od těch dob z měst českých odvolání jíti. Ten byl původ tak nazvaného *Pražského práva městského*. Zachovali se náleзовé práva tohoto v knize městské od

r. 1310 až posud na radnici Pražské chované. (Viz Tomek v Čas. mus. 1844.) Vedle tohoto Pražského práva zavedeno v koruně České právo Magdeburské. (V. Tiefertunk, *Magd. pr. Památky* IV. 122.) První město, Magdeb. právem v koruně České vysazené, bylo město Bruntál (r. 1213), neb listina Otakara I. dí výslovně: *Innotescat quod locationem vestrae civitatis secundum jus Theutonicorum, quod hactenus in terris Bohemiae et Moraviae inconsuetum, inusitatum exsiterat, — — concessum dignoscitur.* Brzo na to, r. 1223, bylo totéž právo zavedeno v Unčově, dle znění listiny: *Eisdem idem jus Maideburgense quod habent nostri cives de Freudenihal volumus indulgere.* R. 1228 zavedeno v Olomouci, v Brně, pak v Jihlavi okolo r. 1243.

V tétož době za krále Václava I. vysazena jsou některá města česká Magdeburským právem; kmetické stolice práva tohoto byly v Litoměřicích a na Malé straně Pražské, do kterýchžto měst z některých jiných (Louny, Ústí nad Labem, Nymburk, Žatec, Lípa, Hradec Králové a j.) odvolávání šlo. Z obsahu statut, ježto *Pražské právo* od r. 1310 (*Liber civitatis, das Stadtbuch*) v sobě zavírá, znamenati lze, že Brněnská a Jihlavská municipální práva, na právu Magdeburském se zakládající, v municipální Pražské právo volně působila a že se toto namnoze s municipálním právem Nornterským, Bamberským, Augspurským a j. srovnává. Nicméně zrostlo Pražské toto právo z autonomie obce a konšelův Pražských, kteří se při zavádění cizích oněch práv místními potřebami a okolnostmi řídili. Do oboru municipálních těchto práv náležejí: Municipální práva Brněnská (V. Monse, *Versuch über die aeltesten Municipalrecht in Mähren. Abhandl. d. kön. böhm. Ges. d. Wiss.* 1787); práva municip. v hornickém právu Jihlavském a v *Constitutiones juris metallici* krále Václava II. obsažená, pak *Cursum sententiarum civilium Otak. II., Liber sententiarum aureus* nového města Pražsk. od r. 1389 atd. Vůbec znamenati třeba, že hlavním zdrojem všech těchto práv bylo Saské a Švábské zrcadlo, nicméně v nich i působení římského práva jest více

méně patrné. (Srovn. Rössler, *das altprager Stadtrecht.*) České překlady cizích těchto práv se v rukopisech zachovaly: *Práva wikipildě sasiického rodu*, *Práva císařská*, *Práva velikého města Pražského*, *Práva manská*, kniha *Magdeburských práv městských, kteráž Donát slove.* (Sr. hojnou literaturu těchto jakož i jiných starších práv v Čechách zavedených a v rukopisech zachovaných v *Abhandl. d. k. böhm. Ges. d. Wiss.* r. 1843; *Přehled pramenů právních v Čechách* od V. Hanky.) Nemalý jest rozdíl mezi těmito právy municipálními a českým právem a zřízením zemským; různost tato zvláště se jeví srovnáváním odporujících sobě na mnoze zásad osobního, rodinného a dědického práva v obou těchto odvětvích starodávného zákonodárství panujících.

Briekci z Liecka vydal první tiskem práva městská r. 1536 pod titulem: *Knihy městských práv starého města Pražského.* Zlepšeno a určitěji sestaveno jest vydání práv těchto Pavlem z Koldína r. 1579. Tištěná práva tato jsou vlastně dle vzoru práva římského upravená, na německém právu osnovaná starší statuta municipální. Po vyloučení úvodů římskému právu nápodobněných a právních římských průpovědí z textu díla tohoto zůstává co jádro textu obsah starších práv municipálních, což nejpatrněji vysvítá z §§. o kšaftech, poručenství, pokutách, výstupcích a j. jednajících. Samo sebou se rozumí, že artikule a práva k zřízení zemskému a stavu městskému se vztahují, na př. *smlouva sv.-láclavská*, v těchto právech městských náležitého místa nalezájí, pročť i zřízení zemského působení v právo městské jest patrné. Konečně doložiti třeba, že tato městská práva až do zavedení všeobecných zákonů r. 1787 a z části až do r. 1811 v Čechách a na Moravě průchod a zákonní platnost měla.

Zřízení soudní zachovalo v Čechách a na Moravě až do prostředku XIII. stol. zvláštní ráz staroslovanského původu svého. Zjevují se nám v době této tři spůsoby soudu, a sice *soud slibný*, *s. župní* a *s. zemský* (sněmovní). *Soudy slibné* byly tolik co soudy smluvčí, od *libiti*, aby obě strany na rozhodnutí oběma liběm přestaly, bez požadování soudů

jiných (župních). Věci soudům slibným zůstavené byly vesměs podle ceny předmětu sporného méně patrné. (Srovn. *Leges Cunn.*) — Soud župní (*cuda, poprava*), nalezal se v každé župě, majíc sídlo své na hradě župním. Soudů těchto pravomocnost vztahovala se na rozepře právní (*causae civiles*) a činy trestné (*causae criminales*), které ani soudům slibným zůstaveny ani sněmovním soudům vyhraděny nebyly. Pravomocnosti soudů župních podrobena bylo veškeré obyvatelstvo župy bez rozdílu stavu a hodnosti. Páni a vládykové slyšeli pře a činili nálezy na soudech župních; úředníci župní na soudech přisedající (župan, sudí [cudář], komorník a j.) konali toliko soudní přípravy a napotom rozsudky vykonávali. Byly dvě třídy soudu župního: panský nebo větší a vládycký nebo menší soud. Panský soud rozhodoval rozepře větší, vládycký rozepře menší. Dělidlo, kterým se řídila příslušnost soudů župních byla vždy toliko cena věci sporné, nikoli však osobnost nebo stav soupeřův.

Soud sněmovní, jenž držán byl buďto na sjezdech knížecích před shromážděným panstvem zemským, aneb zvláště panovníkem byl svolán, rozsuzoval pře, ježto se panovníka týkaly, a pak rozepře o dědiny svobodné a o zemské dobré vůbec. Na soudu sněmovním taktéž páni a vládyky rozepře slyšeli a nález čili rozsudek spolu s panovníkem činili; přisedající úředníci zemští bděli toliko nad zachováním pořádku soudního a nad náležitým vyřízením soudních nálezů. — Z pravomocnosti župních soudů byly vyjmuti: Osadníci polští, přivedení do Čech za Břetislava I. z výpravy Hnězdenské r. 1039, jenž zachováni jsou při svých právních obyčejích polských (Cosm. 107). 2) Hosté neboli kupci jinostranní, kteří měli v Praze ve svém kupeckém dvoře (Týn, *Loeta curia*) vlastního soudece svého (Erb. Reg. 84). 3) Němečtí osadníci v podhradí Pražském, kterýmžto již Vratislav II. (1061 — 92) povolil spravovati se zákony německými (Erb. Reg. 161). 4) Židé Pražští, jenž se spravovali svými vlastními představenými, staršími židy (Tom.

Děje Prahy 66). Na počátku XIII. stol. vymíněno jest 5) dnchovenstvo z pravomocnosti soudů obecných. Lidé osedlí na statech kostelních a klášterních vyjímání byli taktéž z pravomocnosti župní během XIII. stol. a samostatné právo nad nimi uděleno kostelům a klášterům. Konečně vyjmuti jsou z pravomocnosti župní osadníci nových měst počátkem XIII. stol. vznikajícícb.

K vykonávání moci soudní v rozepřech takových, ježto při udělování výjimek z područí soudů župních byly vyhrazeny knížeti samému, byl ustanoven soud *dvorský knížecí* (*curia principis*). — Před forum soudův župních slušely rovněž právní rozepře jako činy trestné, a sice odboj (protivení se právu), vražda (*homicidium*, hlava), zabiti (*occisio*), zranění (*vulnera*), obůzstvo (sočení, utržení, *calumnia*), loupež (*rapina*), výboj (násilí, vybíjení domu, *excussio*), hrdost (násilí učiněné na zboží), oheň (*incendium*), zlodějstvo (*furtum*), rozepře o dluh (*debitum*) atd.

Porota, zákonem cara Stef. Dušana (v XIV. stol.) zavedena v Srbsku, zdá se, že v Čechách toliko na falšování mince za Přem. Otakara II. ustanovena a obmezena byla. (Srov. H. Jireček. o *soudech* atd. *Právník* 1861, sv. V. a VI.)

Soudní řád staročeský obsahoval čtyry doby, a sice: 1) žalobu, 2) půhon (citatio, Vorladung), pře líčení a průvody, a 4) vedení práva (Vollstreckungsverfahren).

1) *Žaloba*. Nárok (*die Missethat*) a jím učiněnou škodu opověděl původ (žalující) úřadu, spolu dolože, že chce žalobu vésti; jen na vyslovenou žádost původa mohlo se zavést řízení soudní. — 2) *Půhon*. Po opovědění nároku vyžádal původ od úřadu komorníka, jenžby škodu ohledal; na to byl od soudu druhý komorník vyslán, aby obžalovaného k soudu pobnal. Komorník odebrav se v průvodu dvou osad (sousedův obžalovaného) do dvoru nebo hradu obžalovaného, oznámil jemu neb domácím jeho půhon jakož i rok (čas), kdy se dostaviti má k soudu. Aby tím zjevněji půhon byl veden, ohlášen býval v nejbližším příležitím místě (vesnici neb městě) veřejně (trhem) a osvědčen rychtářovi a dvěma kon-

šelům. Mezi tím co pŕhon neb pŕhony (v nĕkterých pŕípadech tŕikrát) se konaly, mohl pohnaný odpor proti žalobĕ oznámiti soudu. Rozmanité obřady a formule, jichžto při pŕhonech užíváno, obsahuje *Kniha star. pana z Rožemb. a Řád pr. zemsk.* — 3) *Pŕe líčení a pŕůvody.* Nedostavil-li se jeden ze soupeřův k roku ustanovenému k soudu, byl *staným právem* (Contumazrecht) odsouzen a při svou ztratil; když se však oba dostavili, byla pŕe dále vedena a jestli se nic nepŕihodilo, čímž by z pŕičiny formální jednomu ze soupeřův pŕhon sešel (zmařen byl) aneb dokonce pŕe ztracena, pŕistoupili soudcovĕ konečně k *nálezu práva* (Schöpfung des Urtheils). Aby se v pŕípadech pochybných, když soudcovĕ nález učiniti nedovedli, vina neb nevina zjevila, pŕistoupeno k užívání pŕůvodův (Beweismittel). Důvěřovalo se právo středověké v spravedlnost vyšší, boží, kteráž nedajíc zahynouti nevinnému, zázračným spŕůsobem pravdu objeví. Ordály (v. t.) neb soudy boží (očisty) byly při zločinech (nárocích) vařící voda (judicium aquae, právo voda), žhoucí železo (judicium ferri pr. železo), souboj (duellum, sedání) s meči aneb s kyji. Očisty tyto v Čechách zrušeny jsou za Karla IV., pŕičinĕním osvíceného arcib. Arnošta z Pardubic; u Němců a u jiných cizozemců trvaly ordály až do začátku XVI. století. Na místo očisty železa a vody nastoupila působením kanonického práva pŕisaha očišťující dvou, tŕi neb šesti očištníků. — Pŕůvodové v rozepřích právních byli: Svĕdomí, t. j. svĕdectví svĕdkův, voda studená, později hřebĕ (los), pŕisaha se zmatkem neb bez zmatku, pŕisaha samojediného, t. j. právo sirotčí, listiny.

Později však zavedeno, nejvíce vlivem římského práva, k vynucení pŕiznání se obvinĕného ne ménĕ hrozných a nesmyslných pŕostředků, totiž mučení (tortur). Ukrutného mučení užíváno se při hrdelních soudech v Čechách až do r. 1771, a ještĕ hrdelní řád Marie Teresie r. 1769 tiskem vydaný obsahuje systematický návod k mučení, 45 velkými rytinami důkladně vysvĕtlený.

4) *Vedení práva* (Vollstreckungsverfahren). Ve

čtyřech stupních pokračovalo se u vedení práva, a sice: úmluva, pohnanému byla totiž ustanovena lhůta k přátelskému umluvení a k výstraze práva vedení dalšího. Zvod (inductio super hereditatem). Po uplynutí třetí lhůty k úmluvě ustanovené vyhlásil úředník před lidmi pod širým nebem, že statek pohnaného přiknut právem původovi. Nepodal-li se pohnaný po zvodu, bral původ užitek z dědiny plynoucí po jistý čas, což slulo panování (dominatio). Neprospělo-li ani panování, odhádán a odevdán byl statek původovi ve spravedlivé dědictví, což nazváno odhádání, přidědění, ježto, jak Všek. dí, vrch a zámek práva v sobě zavíralo. (Srv. *Řád pr. zemsk.* §. 98, *Vše hrd. a knih. Tovač.* v níž se některé úchytky od exekutivního řízení v Čechách obyčejného nalézají. O soudech a zřízení soudním jedná D. Herm. Jireček: *Ueber Eigenthumsverletzung* a v *Časop. mus.* r. 1856 *O soudech župních*).

Charakteristický ráz soudů v zemi České za časů župního zřízení jeví se tím, že byly všem obyvatelům bez rozdílu stejné a pravomocnost jich se pouze po stupních dle vážnosti pře dělila; dále pak že byly soudy tyto vesměs veřejné a jednání při nich ústné a že svobodní obyvatelé zeměští, nikoli však úředníci právo po rozumu svému nalézali. Konečně znamenati třeba, že žádného odvolání k soudům jiným nestávalo, nýbrž že na rozsudcích, prostou většinou hlasů nalezených dosti bylo. — Poplatkové soudní byli: púhonné, plat komorníkovi za púhon, vřez, peníz púhonnému na ztravu při púhonu a ke svědčení púhonu dávaný, pomocné nebo čistotné (později památné), ježto platil ten, kdož na očiště obstal a práv jest nalezen.

Když v druhé polovici XIII. stol. soudy župní spolu se zřízením župním byly zrušeny a soud někdejší župy Pražské, při němž *desky zemské* *) za-

*) Jeden z nejdůležitějších ústavů právních v zemích českých byly desky zemské, t. j. knihy

loženy jsou, stal se vrchním soudem král. Českého, nastala tudíž druhá doba soudního řádu a soudů v Čechách, různící se nejvíce tím od doby dřevnější, že pravomocnosti soudů Pražských celá země jest podrobena, jakož i tím, že některé formality z ciziny do soudů Českých přijaty, ano že i zvláštní soud, totiž *manský*, dle vzoru cizozemského při dskách lenních byl zřízen. Ostatně zakládala se hlavní podstata soudního zřízení vždy ještě na původních staročeských rádech soudních. Byliť pak soudové tito: 1. *Soud zemský*, nejvyšší, na němž král a na jeho místě nejvyšší purkrabí předsedal; přisedali pak nejv. komorník, nejv. sudí, nejv. písař pak 12 pánů a 8 vladyk. Kompetence jeho se vztahovala na pře o hlavu, čest a pozemní majetnost svobodných statkářů. 2. *Soud komorní*. Pře o dědictví, škody, dluhy; předsedal obyčejně na místě krále nejv. komorník, přisedalo 12 pánů a 8 vladyk. 3. *Soud dvorský* nebo *manský*. Pře o dědictví manské; předsedal na místě králově nejv. sudí dvorský. (Srov. Chmelenský *Manství česká*, *Mus.* č. 1832. *Karlšt. man. pr. Mus.* č. 1835.) 4. *Soud purkrabí Pražského*. Pře o peníze s rukojměmi výše než 10 kop, o lání, o škodách, které k listovnímu právu náležejí. 5. *Soud*

zápisův a smluv o vlastnictví na statky zemské, sloužící k ubezpečení práva vlastnictví a k pojištění práv osobních, přenešením jich na statky samy. Ústav ten k povýšení úvěrku reálního či hypotečního k bezpečnému užívání, hájení práva je uznán ode všech znalců za velmi důležitý a slouží to zajisté důmyslu právníků českých k nemalé cti, že ústav ten před jinými národy již za krále Otakara II. zavedli a sice ve zřízení tak dokonalé, že jiní vzdělanější národové tak výtečných závodů posud nemají a nyní ještě dokonalejšího zřízení ústavů k pojištění úvěru hypotečního se domáhají, ješto u nás k tomu cíli slouží již od věků, a výborně *desky* dle jichžto vzoru zřízeny od starodávna již knih gruntovní.

menší Pražský, na němž zasedali úředníci menší, soudíce pře menší (méně než 10 kop škody), pře o lidi a čeledě zběhlou a j. 6. *Soud duchovní*, na kterémž arcibiskup Pražský s preláty zasedal, soudě vedlé zápisův a akt zboží a věci kostelní a klášterní (soud ten za časů Všehrda, kde zboží duchovní ujata a umenšena byla, nešel). 7. *Soud mezní*, jenž těch rozepří rozsuzoval, v kterých lidé o meze a hranice statků svých mezi sebou na odporu byli. Soudcem byl purkrabí bradu Pražského s pány a vládyky přísedícími a s obeslanými konšely. (Srov. J. Menšík z Menšteina, *O mezech, hranicích a rozepří mezní*; H. Jireček, *O soudu mezním*; *Mus.* č. 1858. V Českém Museu chová se kvatern výpovědi mezních o r. 1508—1575, jediný to známý rukopis toho druhu). — Po husitské válce, když lid selský jařmo poddanství každým věkem se stěžující podniknouti musel, povstaly 8. *soudy patrimoniální*; vedlé těchto vyskytují se však i v poddaných obcích 9. *soudy zahájené*, na nichž lid pře menší ceny samostatně rozsuzoval. (Srov. *O soudu zaháj.* *Mus.* č. 1845.) 10. *Soudy městské* čili *municipální*, při nichž zasedali purkmistr a konšelé. Z těch měst, ježto se českým právem městským řídila, šlo odvolání k radě Star. města Pražského; z těch obcí pak, které se Magdeb. právem spravovaly, ku kmetské stolici Litoměřické, neb Kladské, některé pak obce k radě menšího města Pražského. Spůsob odvolávání tohoto zrušen byl však Ferdinandem I., jenž r. 1548 pro celou korunu Českou *appellační komoru* na hradě Pražském ustanovil, k nížto ze všech měst a obcí ve sporných záležitostech, jak trestných tak i obecných se odvolávalo. Vrchní tento soud byl obnoven a rozšířen zvláštní instrukcí Ferdinanda III., r. 1644. Marie Teresie vyloučila r. 1752 Moravu z pravomocnosti appellací české, ustanovivši zvláštní appell. soud pro Moravu v Brně. Císař Josef II. změnil konečně appell. komoru českou patentem od 1. kv. 1781 na vrchní všeobecní appell. soud, jemuž netoliko města a obce, nýbrž i veškerá šlechta, ježto vrchním soudem až posud byl *soud zemský*, ano i konsistoře v soudních záležitostech podřízeny

jsou. Po více než 300letém trvání zrušen byl poslední *appell. Pražský soud* a na jeho místo *vrchní zemský soud* ustanoven patentem od 8. čna 1849.

II. Dějiny církevní.

Církevní dějepis český dá se vhodně rozvrhnouti na pět hlavních dob dle času: 1. od počátku křesťanství v zemi až do založení biskupství Pražského r. 973; 2. odtud až do povýšení biskupství Pražského za arcibiskupství (973—1344); 3. od zřízení arcibiskupství až do vydání kříže proti Čechům papežem Martinem V. r. 1420; 4. odtud až do katolické reformací, nařízené císařem Ferdinandem II. r. 1624; 5. od tohoto obnovení auktority církve katolické v zemi až do běžícího času. První z těchto dob představuje nám křesťanství teprv se rozšiřující pod vlivem středů církevních nacházejících se vně země; druhá vzdělávání se církevní společnosti pod domácím vrchním pastýřem, největší vzrůst moci a vlivu církve Římsko-katolické na národ Český; třetí po krátkém ještě trvání vrcholu této moci rozpadávání vnitřní až do zřejmého vypuknutí boje mezi většinou národu a nejvyšší auktoritou církevní; čtvrtá trvání většiny národu Českého v rozporu s církví a v rozdělení na více náboženských společností; pátá opětne obvyknutí řádům katolické církve a další jich na národ působení.

1. Do r. 973. Světlo náboženství křesťanského přišlo do Čech ze sesterské Moravy, kdež od r. 863 působili apoštolové slovanští, bratři Cyrillus a Methodius, vyslaní z Cařihradu. Dle starodávného podání přijal kníže Český Bořivoj křest asi r. 873 od samého Methodia za knížete Moravského Svatopluka, jehož říše veliká vztahovala se vrchním panstvím také na Čechy. Jsou sice starší zprávy o jakémś násilném zavedení řádů křesťanských do země mocí Franků, z které Čechové po krátkém čase vybavili se vedením silného Záboje, a opět o pokřtění 14 vojvod neboli lechů Českých na dvoře krále Německého Ludvíka r. 845, z nichž ale jen tolik

vychází na jevo, že těmito skutky nepořízeno nic velkého aniž pak stálého. Nelze pochybovati, že přijutím náboženství křesťanského z Moravy podstoupili Čechové zároveň poslušenství arcibiskupství Moravského, zřízeného papežem Římským Adrianem II., na jehož stoliči první byl dosazen Methudius. Když ale po smrti Svatopluka syn a nástupce Bořivojův Spytihněv s bratrem svým mladším Vratislavem vytrhli se z poslušenství říše Moravské, a hledali proto ochrany krále Německého Arnulfa (895), podobá se, že zároveň také se vzdali církevního spojení s Moravou, kdež arcibiskupství pro vnitřní spory po delší čas od smrti Methudia (885) zůstávalo neosazeno, a přidali se k biskupství Řezenskému v Bavořích při hlavním sídle panství Arnulfova. Připojení toto, bezpochyby nejsoucí stvrzeno od nejvyšší moci církevní, nemělo, jak se ukazuje z některých okolností, tehdáž ještě stálého trvání. Zaniklo nejspíš po vymření králů Německých z rodu Karla Velikého Ludvíkem Dítětem synem Arnulfovým (911), zároveň s odvislostí země České od vrchní moci těchto panovníků, ačkoli také arcibiskupství Moravské ještě dříve bylo vyvráceno dobytím Moravy od Maďarů. Při dvoře knížete Vratislava, bratra Spytihněvova, připomíná se toho času jakýsi biskup jiný než Řezenský, snad z Moravy povoláný; a dle nepřátelských poměrů tehdejších mezi Čechy a Bavořy podobá se, že kníže Vratislav pokoušel se o zřízení zvláštního biskupství pro Čechy, co nástupce Moravského. Teprv za syna Vratislavova, Václava svatého, jeví se Čechy ponejprv s jistotou v poslušenství biskupa Řezenského, do kteréhož uvedeny nejspíš válečnou výpravou krále Jindřicha Ptáčníka spolu s Arnulfem vévodou Bavorským do Čech roku 928. Jestli tomu tak, trvalo opět toto spojení Čech s biskupstvím Řezenským, ač nebylo-li opět přerušeno 14letou válkou Boleslava I. s Němci, celkem 45 let, totiž do r. 973, ve kterém kníže Boleslav II. vymohl konečně zřízení zvláštního biskupství v Praze smlouvou s cisařem Ottou II., ku které přistoupilo řádné stvrzení papežské.

Od samého přijmutí víry křesťanské znali se

Čechové ku poslušenství papeže, jakožto nejvyšší hlavy západní církve katolické; přitom však rozeznávali se v rádech od německých a jiných sousedů liturgií slovanskou, zavedenou bratřími Cyrilem a Methudiem v Moravě i v Pannonii se schválením papežským. Od prvního příchýlení se k biskupství Řezenskému nalezla však také obyčejná liturgie latinská průchod v zemi; jedna vedle druhé vyskytuje se zejména za knížete Vratislava I., jehož syn Václav vyučen byl proto knihám slovanským i latinským. Potomním působením biskupů Řezenských musil však slovanský jazyk při službách božích zanikati vždy více; při zřízení pak biskupství Pražského rozkázáno jest zachovávání liturgie latinské výslovně bullou papeže Jana XIII.

Křestem Bořivojovým ostatně nebyly hned celé Čechy obráceny na víru křesťanskou; modloslužba a řády pohanské měly ještě dlouho průchod u velké části národu. Neboť působení Methudiovo bylo příliš krátké; biskupové pak Řezenští ze vzdáleného sídla svého nestačili ani k všeobecnému rozšíření, tím méně pak ke hlubokému vštípení nauky Kristovy, jsouce cizinci, kteří se neznali bezprostředně s národem, a nad to nacházeli se často v nepřátelském táboře proti němu pro spory mezinárodní. Z domácích knížat vynasuažil se toho času nejvíce Václav, syn Vratislavův, o prospívání křesťanství v zemi, potkávaje se přitom se všelijakými odpory. On, jakož před ním již bohabojná bába jeho Ludmila, šedše násilnou smrtí následkem zlých piklí v knížecí rodině a mezi šlechtou dvorskou, byli pro zásluhy své ctěni co první mučeníci pro víru Kristovu v Čechách a co svatí ochránci svého národu. Starší byla úcta k sv. Klimentu, jehož tělo Cyillus a Methudius byli přivezli s sebou na Moravu, později uložili v Římě; na jeho jméno byl založen první křesťanský chrám v Čechách na Levém Hradci. Jiných více na rozličných hradech a v jiných místech. Svatému Vítu, patronu Sasů, dal sv. Václav asvětit hlavní chrám na hradě Pražském, dyž byl s králem Jindřichem I. z rodu Saského jednal pevně přátelství.

2. Od 973 do 1344. Biskupství Pražské mělo v prvním čase po založení svém tytéž meze jako tehdejší říše Česká. Vztahovalo se totiž na Čechy, na Moravu s uherským Slovenskem až po Dunaj a hory Mátry, hořejší i střední Slezscko, Krakovsko čili potomní Malopolsko a krátkou chvíli i východní krajiny odtud až po Stryj a Buh v nynější Haliči. Po smrti Boleslava II. (999) zoužily se však meze biskupství Pražského jako říše samé výbojem knížete Boleslava Chrabrého Polského, tak že zůstaly při něm Čechy samotny. Později přinavracena jest k diécesi zase Morava, když jí Břetislav I. za živobyetí otce svého Oldřicha dobyl na Polácích (1028). Již ale syn Břetislavův, kníže Vratislav II., spůsobil zřízení zvláštního biskupství Moravského se sídlem v Olomouci (1062). Volení biskupa dalo se v prvních dvou stoletích po založení biskupství na sněmu českém od knížete, duchovenstva i světského lidu, obyčejně dle návrhu knížete; teprv od druhé polov. XII. století domáhala se kapitula Pražská volebního práva dle zásad konkordátu Calixtinského mezi papežem a říší Německou (1122), skutečně pak došla jeho po smrti slavného biskupa Ondřeje (1224), ač tak, že i potom zůstával návrh knížete obyčejně rozhodným. Zvolený biskup přijímal před stvrzením od papeže investituru od císaře Německého. S tohoto však sešlo smluvami mezi králem Přemyslem I. a králi Německými Filipem (1198), Ottou IV. a Fridrichem II. (1212), tak že odtud příslušelo udělování investitury králům Českým samým. V církevním řádu byl biskup Pražský podřízen arcibiskupu Mohučskému; tomuto náleželo tudý právo visitací, a k němu šlo odvolání dle zákonů církevních. Vynasazení několika výtečných panovníků českých, jako Břetislava I. a Přemysla Otakara I., o zřízení arcibiskupství v Praze, aby zem svou vybavili z cizího tohoto vlivu, nezdařila se těch časů pro překážky od císařů Německých.

Zřízení domácího biskupství bylo nejmocnější pákou k hlubšímu zakořenění křesťanství v národu Českém. S nejušilnější prací ujal se úkolu tohoto druhý biskup Pražský Vojtěch, syn mocného voj-

vody Slavníka Libického (od r. 982). On netoliko apoštoloval pilně jak v Čechách tak i ve všech druhých zemích rozsáhlé tehdáž diécesí, a přivodil tudíž pohany ke křtu, než také zasazoval se, aby v životě samém vymýtil řády pohanské a zjednal platnost zákonům církve. Zejmena týkalo se to zrušení mnohoženství a zamezení manželství mezi blízkými příbuznými, jakož i nerozlučitelnosti manželského svazku. Vzdory velmožů proti přísnému šlechtiteli mravů i rozbroj krvavý mezi rodinou jeho vládnoucí na Libici a knížetem zemským (995) přivedly Vojtěcha ku konečnému opuštění vlasti a nastoupení cesty apoštolské ku pohanským Prusům, kdež utrpěl smrt mučnickou (997). Ale po 42 letech zaslíbili Čechové nad hrobem jeho ve Hnězdně při vítězné výpravě Břetislava I. do Polska, z návodu knížete a biskupa Šebíře, že zachovávají budou potom příkazy svatého Vojtěcha, uvedené v určitou formu zákona (1039); a tělo slavného patrona země přeneseno jest se slávou do kostela sv. Víta na hradě Pražském. Opětne nařídil kníže Břetislav II. nálezem sněmovním r. 1092 posekání zasvěcených hájů, ve kterých posud ještě sem tam provozovaly se modloslužby, a vypověděl ze země hadače a čaroděje, co pozůstatky někdejšího pohanského kněžstva. Odtud zanikaly zbytky pohanských obyčejů, tak že připomínání jich v zemi ve druhé polovici XII. stol. přestává.

Dle uložení papeže při zřízení biskupství Pražského panoval v diécesi české již latinský jazyk při službách božích, ač tak, že předce nezmizeli ctitelové liturgie slovanské pojednou. Za knížete Oldřicha dostal jazyk Cyrillo-Methodějský nové svatyně založením kláštera Sázavského (1032) pod sv. Prokopem co prvním opatem; byl však pro nelibé naň zření panující strany v duchovenstvu vyhoštěn odtud nejprve knížetem Svytlahem II. (1056). Kníže Vratislav II. povolal vypovězené mnichy slovanské do kláštera zpět z Uher, kamž se byli obrátili, již po osmi letech (1064); ano vyjednával, ač darmo, s papežem Řehořem VII. o dopuštění liturgie slovanské v celé zemi. Syn jeho Břetislav II. odňal

však klášter Sázavský opět mnichům Slovanským, a zavedl latinské na vždy (1096).

Od založení biskupství Pražského nastala jak v šíření náboženství samého tak též v zakládání a zřizování jednotlivých ústavů církevních, zejména v stavění kostelů, větší pilnost než před tím, a neustávala, tak že od století k století počet jejich se množil. Již v XI. století připomínají se kostely nejen na hradech nýbrž i v podhradích a ve vesnicích, zakládáné od knížat, od biskupů i také od jednotlivých velmožů, co kostelních patronů. Chrámy ve slavnějších hradech knížecích slyuuly větším počtem duchovenstva ustanoveného při nich, jakož připomíná se o kostele sv. Víta na hradě Pražském již za sv. Václava. Kostely takové staly se kollegiatními, když četnější toto duchovenstvo přijalo obyčej společného bydlení při kostele a spojené s tím pravidlo dle příkladů v jiných zemích. Za první vzor k tomu sloužila, jak se zdá, kapitola Vyšehradská, založená Vratislavem II. okolo roku 1070, privilegiem papežským vyňatá z moci biskupské; okolo toho času dal kanovnické pravidlo duchovenstvu při biskupském chráně sv. Víta probošt téhož kostela Marek. V XI. stol. připomínají se podobně kollegiatní kostely na Mělníce, v Staré Boleslavi a v Litoměřicích, ve XII. století také kapitola v Sadské, ve XIII. století kapitola u sv. Jiljí ve Starém městě Pražském. Obyčejných kostelů farních bylo do polovice XIV. století a jistě ještě dříve značně víc než za našeho času, ač lidnatost země byla mnohem menší. Pro snadnější vykonávání dohledu nad duchovní správou byla diécesí z moci biskupské již aspoň za knížete Břetislava I., a nejspíš hned za sv. Vojtěcha rozdělena na archidiakonáty, kterých ve XIV. století počítalo se 10, před tím někdy o několik více. K tomu, jak se zdá, teprv později, a sice nejspíš v 1. polovici XII stol. přišlo rozdělení na děkanství, kterých prvotně bylo tolik, kolik žup v zemi; v XIV. století pak, po rozdělení některých lidnějších na dvě, bylo jich všech 57. Arcipryštové čili archidiakoni zhusta bývali jmenováni z duchovenstva biskupského kostela Praž-

ského; děkanové z farářů každého děkanství. Určité vytčení mezi jednotlivých osad farních nařídil legát papežský Guido, poslaný do Čech za knížete Vladislava II. roku 1143. Jakkoli již svatý Vojtěch zasazoval se o to, aby kněžstvo žilo v bezženství, bylo manželství při duchovenstvu světském v Čechách až do XII. století velmi obyčejné, ani vyššího duchovenstva nevyjímajíc. Vynasuažení netoliko legáta Guidona právě dotčeného (1143), ale i více jiných pozdějších, aby zjednali platnost rozkazům papeže Řehoře VII. o bezženství kněží, zůstávalo s velkou část marné, až teprv od času přísného biskupa Ondřeje za panování Přemysla I. jeví se bezženství co nezrušitelné pravidlo.

Z řeholního duchovenstva dostaly Čechy ponejprv klášter jeptišek řádu sv. Benedikta při samém založení biskupství Pražského, jehož první abatyší byla Mlada sestra knížete Boleslava II., a mezi nástupkyněmi jejími později ještě dvě dcery královské, Anežka sestra krále Přemysla I. (1200—1228) a Kunigunda dcera Otakara II. (1302—1321). Mužské mnichy první, rovněž řádu sv. Benedikta, přivedl do země sv. Vojtěch, přijav sám řeholi jejich ve Vlaších, a založil pomocí knížete Boleslava II. klášter Břevnovský u Prahy (993), jehož prvním opatem byl přítel jeho Radla (Anastasius), slavný v krátkém čase potom co rádce sv. Štěpána krále Uherského při upravení církevních řádů v Uhrách. Řád sv. Benedikta, zůstávaje půldruhého století jediným v zemi, dostal během toho času ještě osm jiných klášterů: v Ostrově (999), na Sázavě (1032, prvé slovanský, potom latinský), v Opatovicích (1086), v Litomyšli (mezi l. 1093 a 1100), ve Kladrubích (1108), ve Vilémově (1120), v Postoloprtech (1121), v Želivě (1139), a devátý o málo později v Podlažicích (1159). Později přibyla k tomu proboštství podřízená mateřskému klášteru Břevnovskému v Polici (1213) a v Broumově (1322), mimo které vztahovala se moc opata Břevnovského týmž způsobem i na klášter Rajhradský v Moravě od r. 1048. Také jeptišky řádu sv. Benedikta dostaly ještě jednoho kláštera v Teplici Čechy.

(1156). Teprv okolo polovice XII. století přišly do země novější dva řády premonstrátů a cisterciánských, a brzy potom rytířský řád johannitů. Premonstráti obdrželi za první sídlo klášter na Strahově čili na hoře Sion nad Prahou (1139), v málo letech potom dva kláštery dotud Benediktinům náleževší, v Litomyšli (1145) a v Želivě (1148), a dva panenské kláštery v Doksanech (1142—1143) a v Louňovicích (1149), k čemuž ještě do konce téhož století přibýly mužské kláštery v Milevsku (1184) a v Teplé (1193) a panenský klášter v Chotěšově. První kláštery řádu cisterciánského v Čechách byly založeny v Sedlci (1143), v Plasích (1144) a v Pomuce (1153?), ku kterýmž během XII. století přibýly kláštery v Hradišti Mnichově (1177) a v Oseku (mezi l. 1196 a 1203), v XIII. století klášter ve Zlaté Koruně a nad jiné slavný klášter Zbraslavský, zalíbené krále Václava II. založen (1292), v neznámém pak čase panenský klášter v Sezemicích. Johannité dostali prvního místa v Praze u panny Marie konec mostu (1156), odkudž sídlo mistra čili převora jejich nad Čechy po nabytí většího rozšíření v zemi někdy během XIII. století (mezi lety 1255 a 1272) přenešeno do Strakonice. O mnoho později než johannité dostali se do Čech jiní rytířští a křižovníčtí řádové, vzavší původ svůj ve svaté zemi; předně totiž křižovníci hrobu božího (se znamením dvou červených křížů na černém rouše) roku 1190, s proboštvím na Zdaraze v nynějším Novém městě Pražském; potom němečtí rytíři s první kommandou v Praze u sv. Petra na Poříčí (před r. 1215), odkud po krátkce přenešena k sv. Benediktu na Starém městě (1233); konečně templáři v prvním čase panování krále Václava I., kterýž jim dal místo při kostele sv. Vavřince (později sv. Anny) rovněž na Starém městě Pražském. Péče o chudé a nemocné, která byla první povinností těchto řádů, spravujících se pravidlem sv. Augustina, vedla v Čechách samých ke vzniku řádu zvláštního křižovníků s červenou hvězdou majícího též účel. Původkyní jeho byla Aneška dcera krále Přemysla I., abatyše u sv. Fran-

tiška v Praze, která založivši špitál při témž klášteře (1233), potom pak při kostele sv. Petra na Poříčí (1235), vymohla bratrstvu, tento špitál spravujícímu, práv a zřízení řeholních s pravidlem sv. Augustina od papeže Řehoře IX. (1237). Ke špitálu tomu, jehož sídlo později opět přeneseno k mostu Pražskému (1232), přivtěleno jest během času více jiných špitálů s jich bratrstvy netoliko v Čechách a v Moravě, ale i ve Slezsku a v jiných částech Polska, hlavně přízní knížete Vratislavského Jindřicha II. Pobožného, jenž měl sestru Aneščinu za manželku, i jeho potomků. Mistr špitálu Pražského byl hlavou čili nejvyšším mistrem celého řádu. Téhož času, za posledních let krále Přemysla I. a prvních let Václava I., přibyli do Čech zánovní dva řádové dominikánů a františkánů čili menších bratří, tak zvaní řádové žebraví, jichžto péče nejvíce byla obrácena k působení na lid kázáním a zpovědí, jakož i ke bdění nad přesností ve víře. Obojí dostali prvních sídel v Praze, odkudž ale během XIII. století rozvětvili se po všech znamenitějších částech na zemi. Dominikáni byli uvedeni r. 1226 do kostela sv. Klimenta na Poříčí, brzy pak přesazeni k sv. Klimentu blíže mostu Pražského. Menší bratří vlastně tak zvaní obdrželi r. 1232 klášter u sv. Jakuba na Starém městě; pro přísnější pak observanci téhož řádu založila kněžna Aneška výš jmenovaná, pomocí bratra svého krále Václava, r. 1234 klášter sv. Františka, a vedle něho zároveň klášter panenský přísného jemu příbuzného řádu sv. Klary, do něhož sama vstoupila a jej po 48 let spravovala až do své smrti roku 1282. odkudž nazýván jest podnes obyčejně klášterem Aneščiným. Z příbuzných dominikánům a františkánům pozdějších řádů usadili se roku 1256 bratří kající řehole sv. Augustina (*de poenitentia beatorum martyrum*) v Praze u sv. Kříže většího na Starém městě, a roku 1285 poustevníci řehole sv. Augustina u sv. Tomáše na Malé straně. I tito, jedni i druzí, nabyli během potomního času rozličných dependencí v zemi. Roku 1341 založil král Jan ještě

také klášter u Prahy na nynějším Smichově pro přísnou řeholi kartousů.

Velkému tomuto množství církevních ústavů rovná se bohatství duchovenstva v Čechách toho času. Nadání jeho náleželo přede vším v nemovitých statcích. Jak biskupství samo, tak byly kapituly, kláštery a kostely větším dílem hned při založení svém obdařeny zemskými statky, a v prvních časích také ročními dávkami všelijakého druhu, z ohromného tehdejší knížecího jmění, a někdy zase od soukromých zakladatelů a patronů. Na biskupství samotném počítalo se ve XIV. století již asi 600 vesnic, krom několika znamenitých měst a hradů v rozličných krajích země, ku kterých správě potřeboval biskup drahého počtu úředníků, dílem i z vyšších stavů. Mimo to zavázala se země již za knížete Boleslava II. k naléhání sv. Vojtěcha na sněmě roku 992 k placení desátku polních žni, který však záhy vyměřen byl co skrovná určitá dávka a odváděl se jednotlivým kostelům; od duchovních pak správců jejich platila se z něho jistá roční částka biskupovi v penězích (*denarii fumales*), k tomu přišly během času platy ze všelijakých kostelních výkonů, a zejména z nadaných výročních slavností.

Hojnost těchto příjmů a nadání byla přiměřena rozsáblému oboru činnosti, který tehdejší vykázan byl duchovenstvu. Jemu náležela v středním věku v Čechách jako všude jinde péče netoliko o náboženskou vzdělání a mravnou kázeň lidu, než také o mnohé jiné věci, kterých tehdejší státní společnost všimati sobě neuměla neb nechtěla, a protož zanechávala dobrovolně církvi. K tomu náleželo především školství, sloužící ovšem zase samo větším dílem účelům církevním. Školy nacházely se zvláště při klášterech a při kostelích kapitolních; ale i při farních kostelích ve městech byly v Čechách již aspoň v polovici XIII. století obyčejné. Vyšší vědecká škola nacházela se při biskupském chrámě v Praze; která zejména za času Přemysla Otakara II. nabyla pověsti chvalné, tak že navštěvována jest i z cizích zemí okolních. Vědu theologickou pěstovaly zvláště novější řády dominikánů, menších bratří a poustev-

níků sv. Augustína. Duchovenstvo vzdělávalo též umění: zpěv kostelní, malbu, řezbářství, stavitelství, jak dokazují památky toho všeho, dochované dílem až novějšími časům. Církev starala se dále o chudé a nemocné: od ní brali netoliko pravidla svá bratrstva a řádové zanášející se řízením špitálů, než i všecko podělování chudých a mužnami vycházelo z kostelů a z kostelních pobožností. Neméně důležitý byl vliv církve a duchovenstva na zákonodárství a správu státní. Dá se zvlášt pozorovati během X. a XI. století, kterak působením křesťanství vymýtny nebo zmírněny jsou rozličné kruté obyčeje pocházející z pohanství, a zase přísněji stíhány jsou zločiny a jiné nepravosti, které za pohanských časů měly volnější průchod. Církevní a světská správa pronikaly se ve snaze o to na vzájem, jakož viděti jest z nálezů sněmovních toho času, kterýmiž vlivem duchovenstva nařizovalo se často o právu občanském a trestním i o zachování církevních řádů zároveň. Během času bylo působení církve v tomto směru vždy méně potřeba; nicméně zastávalo duchovenstvo mnoho důležitých úřadů a služeb ve státu, ku kterým bylo potřeba literárního vzdělání, poněvadž světští stavové jeho neměli. Biskupové, proboštové a jiní vyšší důstojníci církevní bývali zároveň státníky, a zastávali co kancléři knížecí zvláště služby ředitelů zahraničných záležitostí; k tomu byli jim po ruce jiní tak zvaní kaplani při dvoře knížat a králů, a vůbec vedlo duchovenstvo všeliké písemnictví při úřadech, pokud se ho cítila potřeba. Naopak dostávala se zase vyšší církevní důstojenství, jakož biskupství, proboštství, opatství, prebendy kanovnické v odměnu mužům v službě dvorské a státní zasloužilým, ano se zřetelem k tomu se často zakládala a nadávala. Dle obecných zákonů církevních byla všeliká soudní moc v záležitostech manželských zanechána úřadu biskupovu, jak se zdá, aspoň od času sv. Vojtěcha (992), a biskupovi náležela také všechna trestní moc nad osobami duchovními, tak že ze světských soudů byly vyňaty, jakož i všeliké soudy a benefícia církevní a práva k nim se vztahující.

Statky duchovenstva ostatně nebyly prosty břemen ku potřebám státu. Králové Čeští brávali z nich berné, ku kterým nebývalo ani potřebí svolení sněmovního. Biskup Pražský stavěl a druhdy sám vodil do válek znamenitý počet brauného mužstva ze svých statků, a klášterové musili v čas vojenské výpravy dodávati potrav, což časem přešlo v nezřízené vydírání ano loupení statků duchovenstva od pánů a rytířů do boje táhnoucích. V čas zmáhající se libovůle úřednictva župního v Čechách, jmenovitě od polovice XII. století hledělo duchovenstvo statky a poddané své zachrániti od ní psanými svobodami čili imunitami od knížat. Přerušováui jich ano druhdy i sahání úředníků knížecích na osoby církevní a jiné rušení práva biskupova způsobilo časem těžké rozepře mezi církevní a světskou mocí v zemi. Již proti knížeti Fridrichovi, synu krále Vladislava II., vystoupil biskup Pražský Břetislav Jindřich, kněžic z moravské linie Přemyslovců, a dav se pod ochranu císaře Německého Fridricha I., vyžádal si od něho privilegium, dle kterého měl biskup Pražský se všemi statky svými býti neodvislým od knížete Českého a státi bezprostředně pod císařem co kníže říše Německé (1187). Privilegium toto jalové, k jehož udělení císař neměl žádného práva, stalo se zemi nebezpečným, když Břetislav Jindřich v málu letech po smrti Fridrichově spojil s biskupstvím také důstojenství knížecí v Čechách (1193). Po smrti jeho postaral se proto první jeho nástupce Vladislav III. o zvolení biskupa sobě zcela oddaného Daniele II., který se nároku toho zbavil, přijav proti posavadnímu obyčeji investituru od knížete; a bratr jeho král Přemysl I., je muž Vlad. ustoupil se stolce, obdržel, jak již dotčeno, také postoupení práva k investituře od císařů Německých, čímž pozbyli tito napotom i zámínky ke vkládání se do záležitostí církve české. Nástupce však Danielův, biskup Ondřej (od r. 1214), zdvihl rozepři s králem, a odebral se se žalobami proti němu do Říma (1216), žádav darmo netoliko o zastavení křivd činěných jemu od úřednictva knížecího, nýbrž i o některé jiné věci, které se dotud nezaklá-

daly na obyčejí v zemi přijatém. Rozepře tato skončila se po mnohých kyselostech výrokem papeže Honoria III. a smlouvou mezi králem a biskupem na hranicích mezi Čechy, Moravou a Rakouky roku 1221, následkem které král Přemysl obnovil a rozmnožil osvobození kostela Pražského i také jiného duchovenstva v zemi. Slavnější králové Česti za potomního času, jakož Přemysl Otakar II. a Václav II., požívali vedlé jiného dobrého jména také chvály z hájení a rozmnožování práv církve. Naproti tomu začali asi od polovice XIII. století papežové Římští, když se moc jejich nad králi a knížaty světskými vždy více zmáhala, v Čechách jako v jiných zemích křesťanských vybíratí daně z duchovenstva ke svým potřebám, nejobyčejněji ve způsobě desátku z ročního důchodu beneficíí ku prospěchu a bavení hrobu božího z rukou nevěřících, jakož i vymáhání peněz na opatření legátů, posílaných vždy častěji do země za rozličnými příčinami. Největší útisky v pozdějších časech zkusilo duchovenstvo české na statech svých za marnotratného krále Jana; a bylo smutné znamení měnicích se časů, že pro služby jiné, které král tento prokázal stolicí papežské, nebylo proti němu pomoci u ní, ano papež Jan XXII. dal jemu roku 1325 povolení k vybírání desátku ze všech beneficíí po tři léta pod záminkou odměnění oněch služeb a zavázání se krále ku křížovému tažení. — Těch časů vznikaly některé jiné nemilé úkazy v lůně duchovenstva samého, jakož spory mezi duchovenstvem světským a mnichy žebravými ze závidi pro zisky peněžité z církevních výkonů. V prvních letech panování krále Jana objevily se také silnější pokusy o uvedení kacířství albigenského a valdenského v Praze a v jiných místech diocesi české, kteréž utlačeny jsou přísným vystoupením trestné moci církevní i světské (1315), a zavadaly příčinu k stálému usazení tak zvaného inkvizitora nepravosti kacířské v Praze, obyčejně z řádu dominiánského.

3) Od 1344 do 1420. Vynasnažením Karla syna Janova co spoluvládaře jeho v Čechách povýšeno jest biskupství Pražské na arcibiskupství pa-

pežem Klimentem VI. (1344), a Čechy vybaveny tudy z vrchní moci metropolitě Mohučského. Novému arcibiskupu českému podřízeno jest biskupství Olomucké v Moravě a biskupství Litomyšlské, nově zřízené nad malou částí východních Čech spolu s malou částkou Moravy při hranicích českých. Později spojeno s arcibiskupstvím Pražským ještě také moc stálého papežského legáta nad zahraničnými diécesími Bamberskou, Mišenskou a Řezenskou (1363). Nastoupením biskupa Arnošta z Pardubic (1343), který se povýšením oním stal prvním arcibiskupem Pražským, a brzy po tom nastoupením Karla IV. na trůn český 1346 přišla církvi české skvělá doba nového zvelebení jednovorným spolupůsobením obou těchto výtečných správců národu. Karel IV. rozmnožil ústavy církevní několika novými založeními, zvláště za příčinou velkého rozšíření města Pražského hned při nastoupení svém v panství. Vedlé uvedení nových tří řeholí karmelitánů u panny Marie Sněžné (1337), servitů u Matky boží na Slupi (1360) a kanovníků řeholních sv. Augustina na Karlově (1351) v Novém městě Pražském mělo zvláštní význam založení nového slovanského kláštera tudíž (v Emause, 1347) a kláštera sv. Ambrože (1354) s liturgií mediolánskou. Novou stavbou kostela sv. Víta na hradě Pražském (od roku 1344) obdržely Čechy jeden z nejskvělejších pomníků církevního stavitelství toho času, a svážením svatých ostatků z rozličných zemí německých i vlaských, na které Karel IV. kladl obzvláštní váhu, stala se Praha středem pobožných poutí, jimž daleko široko nebylo nic rovného. Nad to důležité bylo založení university Pražské církevní i světskou auktoritou (1348), co nového středě křesťanské vědy pro celou střední Evropu. Ještě jednou prokázala církev svou šlechtící moc ve působení na zákonodárství země České, když z návodu arcibiskupa Arnošta vypuštěny jsou všeliké tak zvané ordálie ze soudů zemských, co zůstatky pověr pohanských (1355).

Nejvyšší zeměsprávce a vrchní duchovní pastýř země České obraceli však také starostlivý zřetel k

neduhům, které se již od delšího času jevily v církevním životě a hrozily jemu vnitřní zkázou. Hlavním zřídlem jich bylo přílišné již rozmnožené bohatství duchovenstva a nepoměrné jeho užívání k vlastním účelům církevním. Duchovenstvo, do něhož se dostalo mnoho žvlů, které táhlo k němu právě jen toto bohatství, oddávalo se až příliš světské ctižádosti, lakomství a nemravnosti, což jednak působilo zle na mravy lidu, jednak vzbuzovalo v něm pohoršení. Zlé toto bylo tím horší, že rostlo také šířením se nákazy shůry od samého sídla nejvyšší auktority církve. Papežové Římští po velkém utvrzení duchovní moci své od času Řehoře VII., které blahodějně působilo na církevní život ve všech zemích křesťanstva západního, bažili vždy zřejměji po dosažení jakési nejvyšší moci nade všemi králi a knížaty také v světském ohledu, k čemuž již bylo potřebí věších než jindy prostředků hmotných. Proto těžili vždy více peněžitých příjmů ze všech zemí, nejen zřejmým ukládáním daní na církevní benefícia, než také vybíráním tax přerozmanitých a vysokých ze všelikého řízení před soudem papežským, ze všelikého stvrzování na benefícia a jiných výkonů úředních, rozmnožovali také jak nejvíce možná bezprostředné zasahování své do záležitostí jednotlivých církví zemských; což pak nade všechno jiné škodlivější bylo, potahovali na sebe vždy hastěji bezprostředné osazování beneficií na újmu králů, kapitol, klášterů a patronů světských, a dopouštěli se při tom obavného ucházecí se o ně za úplatek. Arcibiskup Arnošt hleděl nákaze šířící se v duchovenstvu učiniti přítrž pilnějším bděním nad pořádkem a kázní z moci svého úřadu, a působil v tom směru mnohými moudrými rozkazy; císař pak Karel dal nelibost svou nad zlými obyčejí v duchovním řádu zřejmě na jevo zejména na sněmu říšském v Mohuči r. 1359, ano upozornil i dvůr papežský téhož času na potřebu důrazné opravy. Obadva pak jakož potom i nástupce Arnoštův arcibiskup Jan řečený Očko z Vlašimi (od r. 1364) za touž příčinou podporovali nábožný ruch, který tehdáž vznikl v Praze kázáním kněze Konrada Wald-

hausera, povolaného Karlem samým do země z Rakous (1360), a Jana Miliče, kanovníka Pražského (od r. 1363), kteřížto s velkou horlivostí začali veřejně na kázáních tupiti panující neřesti a nepamínati duchovní jak světské lidi ku polepšení. Horlivost tato vzbudila záští u těch, kterým se nechtělo upustiti od zlého návyku. Lstivě jali se proti oběma slavným kazatelům vzbuzovati podezření z kacířství. Waldhauser byl žalován u arcibiskupa, Milič u samého papeže; na žádném neshledalo se skutečné viny. Milič ale zemřel v Avignoně při druhé obsílce naň vzešlé ke dvoru papežskému (1374), a z následovníků jeho četných z mladšího duchovenstva byli někteří méně prozřetelní všelijak stíhání před úřadem arcibiskupským za posledních let správy Jana Očka. Snaha jejich však proto neutuchla; jejich úsilí bylo, by svým pilným vykonáváním duchovního úřadu pokud možná napravili nedostatky, které pocházely z nedbalosti a zlého příkladu jiných. Nejvytčenější ze žáků těchto Miličových byl Matiš z Janova, vzdělaný bohoslovec, který ještě více písmem než slovem vedl k vroucnému a hlubokému pojímání pravd křesťanských místo těžení zisku z nich, které u většího počtu duchovenstva přišlo v obyčej. I jeho vinili protivníci z kacířství, a uloženo mu odvolati některé nesprávné věty, čemuž on pokorně se podrobil, nemaje v úmyslu stavěti své osobní mínění nad rozhodnou auktoritu církve ve věcech víry (1389). Z nábožných těchto snah vzešla také literární činnost světského učenca, rytíře Tomáše ze Štítného, i vyvedla plody zdárné, které mocně působily na duchovní směry v národu Českém.

K vyvedení církevního života z časného poklesnutí, ve kterém se nacházel, bylo potřeba takového upravení věcí, při kterém by církevní jmění bylo vydávalo více užitku obecnému dobrému, a méně sloužilo rozkoši a bujnosti osob, důstojenství duchovního na mnoze nehodných. Pokojným způsobem bylo toho docíliti sjednáním se mezi duchovní a světskou nejvyšší vrchností, kterému tehdáž velice překážela náchylnost dvoru papežského samého

k neřestem, ježto měly býti odstraněny. Moudrému a ráznému panovníku, jaký byl Karel IV., byl by v tom ohledu duchovní ruch v národu samém, ježž způsobil Milič a jeho následovníci, když se časem vždy více rozmáhal, poskytl důležité posily, poněvadž se jím potřeba opravy jevila vždy nutněji. Po smrti však císaře Karla (1378) neměly Čechy ani krále ani arcibiskupa, který by se ruchu tohoto byl dovedl chopiti ke zdárnému provedení onoho úkolu. Král Václav IV., syn Karlův, byl tehdáž mladík bez zkušeností; nástupce pak Jana Očka v arcibiskupství (od r. 1379), Jan z Jenšteina, byl neústupný a nárůživý zastavatel světského panování kněžstva ve všelikém ohledu. Mezi ním a králem i jeho dvořany vzuikly brzy rozmanité prudké spory o rozličné nároky a překážky, které činil jeden druhému. Krutým posledním vypuknutím jich, při kterém král Václav, sám sebe neznaje, zuřil proti předním osobám při úadě arcibiskupském, ano generálního vikáře arcibiskupství, doktora Jana z Pomuku (čili Nepomuku) dal utopiti ve Vltavě (1393), byl Jan z Jenšteina, jenž sám svou osobou stěží se zachránil, připuzen k žalobám u dvora papežského v Římě, ale ničeho nepořídil, protože papež Bonifacius IX. hověl králi, jenž se mu propůjčil jinými vděky, ač také mezi králem a papežem byly všelijaké rozmišky pro přílišné pretense papežovy při osazování vyšších beneficí v Čechách na újmu krále. Jan z Jenšteina musil se konečně poděkovati z arcibiskupství (1396) a měl za nástupce nejprvé Olbrama ze Škvorce, potom Zbyňka Zajíce z Hasenburka. obadva muže skrovných schopností. Za politických zmatků, které se mezitím strhly v zemi bouřemi pauskými proti králi Václavovi, vzaly snahy opravomilovné strany v duchovenstvu českém novou tvář na sebe, když se asi r. 1402 předním vůdcem jejím stal mistr Jan Hus, kazatel kaple Betlemské v Praze. On a přátelé jeho z duchovenstva a z mistrů university čili učení Pražského libovali sobě ve spisech Jana Viklefa anglického, které vedlé příbuzného jim horlení o potřebnou opravu v církvi brojily netoliko proti světské ale i proti duchovní

moci papeže co nejvyšší hlavy křesťanstva. Z toho přišlo, že protivníci opravy spojili se s obháječi pravověrnosti, a zavěsili Husovi a některým stoupencům jeho trestní při, když přes zákazy arcibiskupa Zbyňka proti knihám Viklefovým jich odříci se nechtěli. Ale za Husem stálo již velké množství lidu, ve kterém zásady duchovenstva o opravu stojícího vypustily hluboké kořeny; jeho zastávalo se dvořanstvo krále Václava, které mělo hněv proti vyššímu kněžstvu od času při s arcibiskupem Janem z Jenšteina; jemu a stoupencům jeho přisvědčovala velká část panstva a rytířstva českého, ve které ujímal se brzy chtíč po statcích duchovenstva, poněvadž odejmutí jich kněžím bylo od mnohých přátel opravy již zřejmě vyhlášováno za nevyhnutelnou potřebu. Radou odtud i vlastní náchylností veden, ujal se též král Václav Husa proti arcibiskupovi u papežského dvora, a zjednal zastavení postupů proti němu papežem Janem XXIII., který ve svých tehdejších bězích potřeboval jeho přátelství (1410). Arcibiskup Zbyněk zemřel na cestě do Uher, kamž se obrátil, aby hledal pomoci od krále Sigmunda, bratra Václavova (1411). Když ale týmž papežem Janem zmařeny byly naděje ve všeobecnou opravu církve, nedávno předtím vzbuzené konciliem Pisanským, jal se Hus pomýšletí na vynucení opravy v Čechách rozrušením lidu, i vzbudil odpor proti papeži předně tupením odpustků hláсанých v Praze ku prospěchu obrany Říma proti králi Ladislavovi Neapolskému, co podpůrci vzdoropapeže Řehoře XII. (1412). Tu naň papež Jan vydal klatbu, a Hus musil opustiti Prahu, když zastaveny jsou služby boží na čas jeho přebývání tudyž. Rozstrk tento vedl při Husovi samém a ještě více při některých jeho stoupencích ke hloubání ve víře, předně o základech moci papežské, pak o auktoritě církevní vůbec. Darma snažil se ještě král Václav o nějaké vyrovnání, ač byli nástupci Zbyňkovi na stoličce arcibiskupské v Praze, prvé Albík z Uničova, potom Konrad z Vechty, mužové povolní k jeho službám. Rozhodný stal se převrat, když koncilium Kostnické, ku kterému se Hus odebral dle žádosti královny, v naději, že

odtamtud přijde smíření, postavilo jej před soud pro rozšiřování kacířství a bouření lidu, i vyřklo nad ním rozsudek, mocí kteréhož jest za živa upálen (6. července 1415).

Již za Husovy zajetí v Kostnici objevila se v Čechách první novota v rádech kostelních, povstalá ze zavrhování viditelné auktority v církvi, přejatého z učení Viklefova. Návodem mistra Jakoubka Stříbrského jali se kněží strany Husovy v Praze a brzy v celé zemi rozdávatí svátost oltární pod obojí spůsobou (1414). Jiné mnohem dále zasahující úchytky od učení a obřadů církve braly týmž časem začátek méně posud zjevný od některých kněží v okolí městečka Ústí v kraji Bechyňském. Zpráva o upálení Husa, která do toho přišla, způsobila velké rozjitření. V Praze a v jiných několika místech stali se výtržnosti proti kněžím Husovi protivným; faráři vypuzeni jsou od lidu z kostelů svých a dosazeni na jich místa kněží rozdáující pod obojí. Tak učinili ve velké části země také páni a rytíři při kostelích, kdež jim náleželo právo podací; místy saženo od nich také na jmění vyššího duchovenstva. Šlechta této strany držela hned také sjezd v Praze, na kterém usnesla se neposlouchati koncilia, papeže pak, jenž měl na nem zvolen býti, jen potud, pokud by se rozkazy jeho srovnávaly s písmem svatým, na ten čas pak ve věcech víry spravovaly se radou mistrů university Pražské, kteří přijímání pod obojí schválili, jiným ale novotám, již více vystupujícím, se protivili. Koncilium, které přijímání pod obojí zavrhlo, jakž o tom došla zpráva do Kostnice (1415), minilo tyto odpory přemoci přísnými rozkazy, které však zůstaly nesplněny. Nově zvolený papež Martin V. (1418) nastoupil na touž cestu, a hrozil církevními tresty arcibiskupu Pražskému Konradovi a králi Václavovi samému, kteří se ke všemu tomu chovali vlažně. Tu když konečně Václavův bratr Sigmund, král Uherský a Římský, začal jemu hroziti, tak že se obávati musil, aby jej pomocí papeže nemínil zbaviti trůnu českého, prohlásil se Václav proti Husitům, a jal se zejména navracovati vyhnané faráře

k jich kostelům, klášterní a jiné duchovenstvo k zabaveným statkům. Avšak z toho počlo brzy povstání proti králi samému, po jeho pak náhlé smrti (1419) ještě zuřivější útoky na duchovenstvo protivné, tak že opět vyhnáno jest z Prahy a z jiných měst a míst v království. Darma smlouváno ještě mezi Sigmundem, povolaným tudy k nástupnictví, a stavy přízuávajícími se ku přijímání pod obojí o pokojné narovnání. Sigmund, tajiv některý čas své smýšlení, minil mocí brannou dobytí sobě panství a novoty náboženské přísně potlačiti; k tomu cíli vyhlásil také papež Martin V. kříž proti Čechům, tak aby okolní národové zdvihli zbraň proti nim a přinutili je ku podstoupení poslušenství bez výmínek (1420).

4. Od 1420 do 1624. Vypisování války, která se strhla tímto skutkem, nemá tuto místa; náležít do dějepisu politického. Postavení však, ve kterém se vypuknutím jejím octly církevní záležitosti země České, bylo takové. Po prvních vítězstvích Čechů nad velkou převahou cizích nepřátel znal se největší počet národu Českého k straně s církví rozstrklé; sám arcibiskup Konrad přidal se již roku 1421 ku přijímajícím pod obojí. Strana pod jednou opírala se o některý počet paustva právě z nejmocnějších rodů v zemi, též o několik měst, jakož o Plzeň a Budějovice; z lidu zůstalo při ní hlavně obyvatelstvo německé v krajinách pomezních, českého lidu jen něco, hlavně v kraji Plzeňském. Po vyřknutí klatby od papeže nad arcibiskupem Konradem pro odpadnutí jeho byl jmenován administrátorem arcibiskupství Jan biskup Litomyšlský a zároveň Olomucký; kapitola Pražská však, při které se nacházel jeho úřad arcibiskupský, jsouc z Prahy vypuzena, přebývala po čas války v Žitavě, nyní v hořejší Lužici. Největší část statků a jiných důchodů duchovenstva byla buď zabavena od obcí městských neb jednotlivých pánů a rytířů, buď zastavena během války od císaře Sigmunda v nesnázech jeho o peníze pánům a rytířům katolickým i pod obojí za vojenské i jiné služby. Slavné budovy kostelní a klášterské, kterými se země Česká před

tím skvěla nad jinými zeměmi daleko široko, obráceny jsou větším dílem v sutiny při rozstrku roznicených stran náboženských. Strana, která se církvi zprotivila, rozdělila se zvláště na dvě části. Jedni, spravující se hlavně mistry učení Pražského, chtěli míti za pravidlo písmo svaté, pokudž by učení církve Římské bylo jemu zjevně protivné; dle zásady této zůstaly při jediné podstatné odchýlce od kostelních řádů, totiž při rozdávání svátosti pod obojí způsobou, a jen některá částka jich zamítla mimo to některé nepodstatné liturgické zvyky, a zavedla čtení evangelií a epištol při mši v jazyku českém. Kněží a mistři této strany *pod obojí*, vlastně tak zvané, neminili se z poslušnosti církve Římské vytrhnouti na vždy, než jen do smíření, ve kteréž doufali, na základě tak zvaných čtyř artikulů Pražských. V těchto byla vyřčena potřeba přijímání po dobojí a jisté všeobecné zásady, dle kterých měla se státi žádaná oprava církve v Čechách. Širším rozvedením těchto artikulů, složených nejprvé roku 1420, byly nálezy synody této strany, držané r. 1421 v Praze pod auktoritou arcibiskupa Konrada. Jimi ustanovena byla pravidla kázné pro duchovenstvo, kteréž se odřeklo všeho světského panování nad statky zemskými, chtěje přestati na potřebné živě. Arcibiskup Konrad byl od této strany uznáván ve svém důstojenství, vysvěcoval žáky její na kněžství, a přebýváje obyčejně v Roudnici, dával vykonávati duchovní soudy a jiné věci k úřadu jeho náležející v Praze volenými neb jinak dosazovanými správci duchovenstva. Druhá strana byla *Táborů*, nazvaných tak od města Tábora nově založeného blíž svrchu řečeného městečka Oustí, a opírajících se hlavně o bojovné bratrstvo Tábořské. Kněží jejich, zamítající auktoritu církve Římské naprosto, vzali sobě za pravidlo písmo svaté s tou měrou, že ničeho nepřijímali, coby zjevné nebylo položeno v písmě. Na základě tom zavrhlí všecky svátosti krom křestu a večere páuč, mši svatou co oběť, očistec a modlení za mrtvé, ctění svatých a svatých ostatků, řeholy klášterní a všelijaké jiné církevní obyčeje. Služby boží dle řádu svého vyko-

návali veskrz jazykem českým. Vytrhše se z poslušenství arcibiskupa, zvolili sobě zvláštního biskupa ze svého prostředku, nedbajíce o apoštolskou posloupnost. Strana pod obojí zahrnovala v sobě daleko největší počet; Tábori zůstávali proti ní vždy jen ve skrovné menšině. Mezi oběma stranama jednalo se darmo o srovnání, jak na synodě výše dotčené r. 1421 tak ve mnoha schůzích potomních; jedna i druhá strana naopak po dlouhý čas samy v sobě se rozpadávaly ještě v další odliky, což byl přirozený následek odřeknutí se auktority církve, jakožto jediné oprávněné chovatelky a vykladatelky starého podání. U Táborů pocházelo rozštěpení nejvíce z rozličných smyslů při hloubání o podstatě večere páně, kteréž vedlo při některých až k zamítnutí všeho pozitivního náboženství a ke hrubému i smilnému komunismu. Nejhnusnější úkaz toho druhu byla malá sekta *Adamitů*, která potřeua Žižkou již r. 1421 předce zanechala símě ve skrytosti po všechny potomní časy. Jiné výstřednosti toho druhu, a zvláště opovážlivá mínění o svátosti oltářní, znamenaly se tehdaž jmenem *Pikartů* dle jakéhos zástupu vyznavačů víry valdenských, který byl r. 1418 přišel do Čech ze západní ciziny, přiveden pověstí o vznikajících zde odchylkách od řádů církevních, ale brzy zase musil se vykliditi ze země. Po vyvržení těchto přílišností z lůna svého rozdělilo se však Táborstvo na dvě zvláštní strany, z nichž jen jedna držela se všechněch novot výše pověděných, druhá přijala jen některé z nich, a tudy zůstávala bližše mínění strany Pražské pod obojí. K ní znal se Žižka, pročež po jeho smrti (1424) přijala jméno *Sírotků*; druhá, příkřejší strana, zůstala při prvotním jmeně Táborů. V straně pod obojí rozdělily se dvě odliky již naznačené, těch kteří zamítali jen přijímání pod jednou způsobou, a oněch, kteří se odchylovali také v některých jiných menších věcech, během času (asi od r. 1426) ostřeji od sebe, když prvnější (strana *Příbramova*) jali se také zamítati knihy Viklefovy a neschvalovati rozchvácení statků duchovenstva od stavů světských,

č druzí pak (strana Rokycanova) o něco jinak smýšleli v těchto ohledech.

Po dvanáctiletém trvání krutých válek, ve kterých Čechové odolali svým nepřátelům, počalo se vyjednávat mezi nimi a ostatním křesťanstvem prostředkem koncilia Basilejského, i došlo se po čtyřech letech k uzavření úmluvy čili *kompaktat* na posledním sjezdu o to v Jihlavě roku 1436. Koncilium Basilejské povolilo přijímání pod obojí způsobou v Čechách a na Moravě, a schválilo ostatní tři *artikuly Pražské* s jistými ohradami, co základy opravy církve, která se měla státi v celém křesťanstvu konciliem samým, v němž by se i Čechové účastnili. Ale strana pod obojí minila se touto úmluvou spokojiti jen na ten způsob, kdyžby se přijímání pod obojí dalo výhradně ve všech kostelích, kdež tehdy bylo v obyčeji, pak když by volení arcibiskupa Pražského bylo dáno sněmu zemskému, tak aby arcibiskup sám vycházel ze strany pod obojí jakožto většiny v zemi proti těm, kteří se přidrželi přijímání pod jednou způsobou. K tomu koncilium nesvolovalo, podávajíc toliko dovolení pro každého jednotlivce, chtěl-li by přijímati pod obojí, strany pak osazování arcibiskupství směřujíc k tomu, aby právo volení zůstalo kapitule. Strana pod obojí přijala tedy úmluvu jen prozatím, když ubezpečena byla zvláštním zápisem císaře Sigmunda, kterým on, aby neměl překážky v konečném dosažení trůnu českého, zavázal se se stavy státi za jedno, aby širšího onoho povolení ještě došli. Dle zápisu toho zvolil snem, ponevadž arcibiskup Konrad mezitím byl zemřel (1431), mistra Jana z Rokycan, tehdaž předního ve vážnosti z kněžstva strany pod obojí, za arcibiskupa. Ale koncilium zdráhalo se volbu potvrditi, a dosadilo zatím biskupa Konstanského Filiberta za administratora arcibiskupství, kterýž v úřadu ten se uvázal v čele kapituly, ježto se nyní zase navrátila do Prahy. Císař Sigmund, kterýž o zdržení slibů svých nic se nestaral, změnil tento řád po některém čase potud, že ze své moci ustanovil administratora zvláštního k řízení duchovních věcí strany pod obojí, s přidanou jemu

zvláštní konsistoří z farářů Pražských (1437), od kteréž doby biskup Filibert a po brzké jeho smrti (1439) jiní administratorové volení od kapituly spravovali jen duchovenstvo a duchovní záležitosti strany pod jednou. Řád tento, který měl býti jen prozatímným, zůstal stálým, když koncilium stvrzení Rokycany za arcibiskupa zjednatí nechtělo, papež pak Mikuláš V., ku kterému se Čechové obrátili po rozpuštění koncilie Basilejského, nejen k tomu prokázal se rovněž nepovolným (1447), nýbrž vahal se i stvrditi kompaktata s konciliem zavřená. Přišlo ještě jednou k boji, když papež Pius II. a po něm Pavel II., po přemožení obtíží, s kterými byla zápasila moc papežská v jiných stranách, zamyslili opět vymýtití násilím všecko necirkevní učení v Čechách, vydobyti duchovenstvu navrácení jeho statků ztracených, a zjednatí sobě plné poslušnosti, pročež vydali klatbu na krále Jiřího, jež nechtělo a nemohl sám přiměti národ svůj k těmto věcem, vyhlásili opět kříž proti kacířstvu českému, nutili stranu katolickou v zemi církevními tresty ke zdvižení války proti králi a zjednali sobě proti nemu pomocníky ze sousedstva. Čechové i z tohoto boje vyšli nepřemoženi. Nástupci Pavla II. upustili od dalších válek. Ale smíření mezi národem a obecnou církví nestalo se; kompaktaty zůstaly nestvrzeny, stolice arcibiskupská neosazena; z čehož při straně pod obojí přede vším povstal nedostatek kněžstva, protože biskupové okolních zemí odpírali svecení jejich žáků. Toliko v zemi samé stalo se narovnání mezi stavy obou stran, pod jednou a pod obojí, smlouvou Kutnohorskou roku 1485, dle které kompaktaty a zápis císaře Sigmunda podržely platnost zákonů zemských, na které přísahali králové při svém korunování.

Ku kompaktatům hued prvotně při jich zavření s koncilium Basilejským nepřistoupili bratři Táboři, poněvadž jejich učení se základy této úmluvy se nerovnávalo. Jim vydal toliko císař Sigmund zvláštní zápis, kterým dostali lhůty ke srovnání se se stranou pod obojí, tak aby dotud od viry své nebyli tíšeni (1436). Ale moc jejich byla již tehdaž

zlomena bitvou Lipanskou (1434), po které všechna města sirotčí srovnala se v učení a řádech kostelních se stranou pod obojí. Když po více sjezdech a hádáních mezi náboženskými stranami rozhodci s obou stran volení konečně učení Táborů odsoudili na sjezdu Kutnohorském roku 1444, odpadla od něho všechna města dotud tábořská, kromě Tábora samého. Tam pak učinil náboženství tábořskému konec Jiří Poděbradský po dobytí města r. 1452, když se zdvihlo proti němu ve spolku s katolickým pánem Oldřichem Rosenberským, jenž se protivil řízení pořádné správy zemské s Jifím Poděbradským v čele. Kněží tábořští i s biskupem Mikulášem Pelhřimovským jsou odvedeni do vazby, ve které větším dílem skončili život; řády kostelní dle obyčeje tábořského jsou staveny, a na Táboře samém zaveden řád panující strany pod obojí. Ale zásady, z kterých se tábořství počalo, tím nevyhynuly. Po vymýtní ze svého posavadního středu proskakovaly hned zase v rozličných místech jiných; v málo letech utvořilo se mnoho rozličných spolků skrytých, ježto měly své zvláštní řády a mínění náboženská na jednom starém základě spočívající. Z nich došlo největšího rozšíření *bratrstvo Kunvaldské* v kraji Hradeckém, založené r. 1457 bratrem Řehořem, a po 10 letech úpravně zřízené na synodě Lhotské (1467), kdež zvoleni jsou kněží a z nich tři biskupi, kteříž pro opatření sobě posloupnosti apoštolské přijali svěcení od valdenského biskupa Štěpána, přebývajícího tehdež v Rakousích. Spolek ten, v němž drubá ona bratrstva s velkou částí zanikla, slynul odtud pod jmenem *jednoty bratří českých*. Učení a kostelní řády jeho rovnaly se v podstatě někdejšímu tábořskému; jednota zamítala rovněž také všeliké spojení s církví Římsko-katolickou; zamítala však s rozdílem od Táborů všeliké užívání zbraně, k hájení svého náboženství, ano vyhýbala se pokud možná všemu stýkání se světem, to jest se společností státní; při tom pak hleděla ku přísné mravné kázni svých příslušných, takovým způsobem, že to samo bránilo příliš velikému rozšíření jí. Nicméně počítalo se při konci XV. stol. do dvou

set sborů bratrských v Čechách i na Moravě, s kněžími a staršími v jednotlivých místech, nad nimiž nejvyššími správci jednoty bývali tři neb čtyři biskupové s přidanou radou obyčejně 10 osob, ježto volily synody. Nejvalnější sbory nacházely se v Čechách v Litomyšli, Mladé Boleslavi a v Brandýse nad Orlicí, na Moravě v Lipníku a v Přerově. Již při prvních počátcích svých za panování Jirího Poděbradského utrpěla jednota bratrská kruté pronásledování, a opět vydal r. 1506 král Vladislav mandát proti pikartům, jakž nyní spílalo se bratřím, který sněmovně stvrzen roku 1510, nicméně zachovala a šířila se jednota vždy zřejměji, zvláště ochranou několika pánů zemských, kteří se k ní přidali.

Ohlédneme-li se po snabách o opravu církve v Čechách, které zavdaly začátek všem těmto proměnám, shledáme, že snahy ony nedošly žádoucího cíle. Katolická církev, jejíž poměr k národu Českému měl býti lépe upraven odstraněním nešvar zahrnutých, byla oblíbením neprospěšných novot náboženských v Čechách s jedné strany, a přepjatou neústupností dvoru papežského v hájení svého světského vlivu se strany druhé zbavena všeho blahodějného působení na duchovní záležitosti národu. Jen malá část obyvatelstva země České zůstala v poslušnosti církve Římské; při ní se v životě církevním uic nezlepšilo; duchovenstvo katolické, vzpomínajíc pořád nejvíc na ztracené velké jmění a ztracenou moc, usilovalo po ten čas více o rozněcování záští proti kaclřům než o napravení starých vad, a pozbývalo i u svých vždy víc vážnosti. Ostatní, větší část národu byla ze všelikého vlivu církve obecné vytržena, a upadla tím v nedostatky prvé netušené. Strana přijímajících pod obojí měla dlouhý čas duchovenstvo celkem přísnějších mravů a pilnější ve svém povolání, než bylo duchovenstvo panovavší v Čechách za časů posledních před tímto roztržením; ale při prozatímnosti celého jejího stavu scházela jí pevná církevní organizací, při které byla by se mohla stáleji zachovati v tom způsobu. Nedostatek biskupa v zemi, pro který musilo se svěcení na kněžství docházeti obyčejně pokoutními prostředky, působil to sám sebou, že vchá-

zelo do duchovenstva strany pod obojí vždy více lidí lehčích, a kázeň prvotní hynula. Dále, jak duchovenstvu před husitskou válkou škodilo přílišné jeho bohatství, tak duchovenstvu strany pod obojí vadilo zase, že nemělo zcela žádného. Církevní statky, rozptýlené válkou husitskou, byly totiž odňaty nejen duchovenstvu, ale větším dílem i církevním účelům vůbec, když se octly v držení pánů a rytířů neb obcí městských. Nynější majetníci obraceli ho jen nepatrnou část, ovšem dle dobré vůle své, ku prospěchu církve neb jinak k obecnému dobrému. Duchovenstvo strany pod obojí dostalo se tím ve větší odvislost od nich, než se srovnávalo s důstojenstvím duchovních pastýřů. I prostředků k náležitému vzdělání jeho nedostávalo se z též příčiny, zvláště úpadkem university Pražské, která rovněž zbavena byla největší části svého nadání. Škodlivé v témž ohledu působilo také vůbec přílišné uzavření národu Českého v úzkém kruhu myšlének, když odloučením svým od obecné církve odloučil se namnoze od pramenů obecné evropské vzdělanosti. Mravné snažení bylo ještě silnější při bratřích českých, a bylo také pevně zakotveno v církevním zřízení jednoty; ale zřízení toto samo hodilo se jen skrovné části národu pro nepraktičnost pojmů bratří o společnosti státní a suchopárnost věrouky jejich, která se neuměla zmocnit srdcí lidu českého.

Do tohoto stavu církevní společnosti v Čechách přišel zmátek tím větší, když sto let po vypuknutí náboženských bouří českých strhlo se povstání proti papežské moci v Němcích, a vzniklé z něho učení Martina a Luthera hned také do Čech se rozšířilo. Učení toto rovnalo se co do úchytek od dogmatiky a liturgie církve obecné skoro ve všem učení Táborů a bratří českých; ale mravná přísnost jednoty bratrské byla snahám původu jeho zcela neznámá; v opak toho hlásala tak zvanou svobodu evangelickou, jejíž zásada, že víra sama ospravedlňuje i beze skutků, ve hrubších výkladech tehdejších běžných, dopouštěla veliké nevázanosti mravů. Tudy učení toto rychle se rozšiřovalo. V Čechách ujalo se netoliko mezi obyvatelstvem německým, tak že

během krátkého času i ono větším dílem odpadlo od katolické církve, než zároveň dostalo průchodu také v straně pod obojí, které stav její nekonečný byl čím dále tím více nesnesitelný. Vyznavači učení Lutherova z této náboženské strany nemínili však založiti žádnou novou církevní společnost jako bratři čeští, nýbrž velkým počtem svým hned po několika letech hleděli straně pod obojí celé vpraviti své učení a převrátiti posavadní její řády. K tomu směřovaly již roku 1524 nálezy synody přijímajících pod obojí v Praze, kterými většina luteránská mezi nimi svá mínění položila za pravidlo celému duchovenstvu strany pod obojí, a osadila také konsistoř dle svého smyslu, když bylo již od začátku panování krále Vladislava vešlo v obyčej, že stavové sami osazovali konsistoř. Tomuto jich počínání kladl meze nový král Český Ferdinand I., nedopouštěje v Praze a v druhých městech královského veřejného vykonávání služeb božích jiným než starodávným způsobem. Na statcích pánů a rytířů ale provozovalo se nové náboženství dle jich náchylnosti beze vši překážky. Ferdinand, chtěje tomu časem svým učiniti přítrž, jednal po více let o srovnání mezi starými dvěma stranami pod jednou a pod obojí, aby se na základě toho mohl přičiniti o konečné stvrzení kompaktat od papeže a dosazení arcibiskupa pro celou zemi dle starého řádu. To však se mu nezdařilo pro odpor luteránů, kteří, jsouce většinou v straně pod obojí, nedali se od ní oddělit, nýbrž rozhodovali v jejím jmeně, o kompaktaty již nestojíce. Teprv po přemožení odboje stavovského roku 1547 vystoupil Ferdinand ostřeji proti bratřím českým vydáním opětného mandátu proti pikartům, kterým vypovědění jsou z království. Některý počet musil se vystěhovati, hlavně z krajiny Litomyšlské, čímž povstaly sbory bratrské v Polsku a v Prusích. Potom snažil se král o vnitřní pozvedení katolictví v Čechách, předně povoláním nové řehole jesuitů do země (1556), která měla podobně jako někdy dominikáni přemáhání kacířstva za přední svůj účel, potom osazením stolice arcibiskupské v Praze (1561), jehož konečně vyžádal od pa-

peže, ač na ten způsob prozatím, aby arcibiskup spravoval toliko stranu pod jednou v zemi. Když mezitím stavové pod obojí, většinou luteránští, jali se opět konsistoř osazovati větším dílem kněžími své víry, odňal jim král r. 1562 osazování konsistoře strany pod obojí, a potáhl je na sebe. Když pak konečně r. 1564 podařilo se mu obdržeti od papeže a koncilu Trident ského tak dávno žádané povolení k rozdávaní svátosti lidu pod obojí způsobou, strojil se na základě kompaktat jakožto tudy jistou merou stvrzených přiměti stranu pod obojí, aby podstoupila poslušnosti arcibiskupa, kterýž se měl pak moci úřadu svého postarati o zavedení starých řádů této strany se zamezením luteránských novot. Syn a nástupce jeho Maximilian II. upustil od toho, když stavy na žádost jejich na sněmě r. 1568 propustil ze závazku kompaktat a zanechal jim spravovati se napotom písmem svatým. Luteráni a bratři čeští usnesli se na základě tohoto svolení roku 1575 o společné vznání víry čili *konfesi českou*, a žádali, aby jim císař se schválením jí navrátil zase právo osazování konsistoře, čehož on však neučinil, protože staří pod obojí k tomu nesvolovali, ješto by sic prostředkem konsistoře byli mohli tištěni býti od svého náboženství k luteránskému. Konsistoř byla tedy i potom osazována od krále, vždy kněžími ze starých pod obojí, ač počet jejich byl již malý, a i ve městech královských řády jejich se udržovaly více působením vlády než přichylností obyvatelstva. Páni a rytíři luteránští i s duchovenstvem svým na svých statcích se však již touto konsistoří nespravovali, a své zvláštní žádné neměli, i zůstávali tedy beze vši církevní jednoty, beze vši kázně, čímž náboženství samo hynulo a jen náboženské hádky měly nerušený průchod, k nemalé zkáze mravů a duchovního vzdělání v národě. Když takto v nejmocnější straně od církve odpadlé všechno se chýlilo k úpadku, sbírala strana katolická v zemi na novo síly. Řád jezuitský zjednal jí mnohého nového vyznavače z mocnějších stavů, a vzbudil sebevědomí ve starých; duchovenstvo snažilo se o lepší vzdělání sebe; v řeholích hleděno k obnovení

kázně během času pokleslé; na zmatenost řádů v straně protivné hledělo se s netajeným opovržením, i vyhledávaly se prostředky k obrácení jejímu buď po dobrém buď po zlém. Jednotlivé vrchnosti katolické dovolovaly si proti zákonům zemským přivoditi protestantské poddané své nucením ku katolické víře; což nazýváno katolickou reformací. Z návodu katolických rad domácích i cizích vydal císař Rudolf II. roku 1602 již zase mandát proti českým bratřím, který částečně proveden jest, jmenovitě zavřením sboru Boleslavského. Zmatky politické, kterými brzy potom byla vláda ohromena, způsobily dočasné zastavení těchto záměrů. Císař Rudolf musil *majestátem* daným roku 1609 stavům pod obojí schváliti konfesi českou a navrátiti právo osazování konsistoře, pod kterouž postavili se jistou měrou i bratři čeští, tak že z nich voleno do ní vždy několik členů k účastušení se v nejvyšší správě církevní; stavové pak katoličtí musili se smlouvou zavázati k dopouštění konfesi české na statech svých, kdež jindy mělo průchod přijímání, pod obojí způsobou mocí zápisů císaře Sigmunda a smlouvy Kutnohorské z roku 1485. Dosaženého tohoto oprávnění neuzili však luteráni čili evangelici čeští k vnitřnímu sesílení napravením pokleslých řádů svých církevních, než více jen k utlačení řádů starých pod obojí, ač i nyní se jim to zdařilo jen částečně. Více kořistili z toho bratři čeští k šíření své jednoty. Při novém povstání r. 1618 pokusili se stavové pod obojí o zamezení pokroků katolictva vypovědením jesuitů ze země, jakož i arcibiskupa Pražského Jana Lohelia a opata Broumovského Wolfganga Selenára co zvláště úsilných odpůrců protestantství. Kalvinský král, dosazený na trůn český, obrátil kostel sv. Víta, Václava a Vojtěcha na hradě Pražském v modlitebnu svého cizího vyznání, směř při tom rozmetati a zneuctiti svaté památky patronů českých (1619). Než po krátku přišel strašlivý obrat Bělohorský (1620); v zápětí jeho navrácení jesuitů a druhých zapuzených katolíků ku předešlé a větší moci; zrušení majestátu císařem Ferdinandem II., zrušení konsistoře pod

obojí a vypovězení členů jejich ze země, vypovězení též biskupů a kněží jednoty bratrské (1621), kterémuž dán důraz neuprositelný pokutami.

5) Od r. 1624 až do nynější doby. Císař Ferdinand II. nepřestal na pomíjejícím a částečném stíhání a obmezování protestantství, nýbrž vzal před se úplné jeho vykořenění a uvedení celých Čech v jednotu církve katolické. K tomu cíli nastoupeno na reformaci katolickou v celé zemi v témž smyslu, jak ji prvé provozovaly jednotlivé vrchnosti, a jak byl jíněkdy Ferdinand, co arcikníže, užil v panství svém štyrském k obnovení katolického náboženství s prospěchem dokonalým. Roku 1624 vyšly rozkazy k tomu směřující, jimiž vypovězení jsou ze země všichni duchovní nekatoličtí, a předně ve všech městech královských, potom také jinde všudež dosazení kužlí katoličtí ku kostelům, a obyvatelstvo stavu městského i selského donuceno všemi možnými prostředky, pokutami, vkládáním vojska, týráním rozličného druhu, také krvavým potlačením násilných odporů, k účastnění se při službách božích, přijímání svátostí, zachovávání postů a jiných obyčejů dle řádů církevních. Kdož se dokonce protivil, však ze stavu městského toliko, musil prodati své jmění, a vystěhovati se ze země; selskému lidu se toho bránilo, jakožto poddanému. Roku 1627 vztáhl císař reformací katolickou také na stav panský a rytířský rozkazem, kterým také osoby těchto stavů, kdožby se během roku neobrátily na katolickou víru, vypověděny jsou z království Českého i ze zemí přivtělených. Rozkazy tyto vykounány jsou s neoblomnou tvrdostí úmyslu, bez ohledu na vystěhování 36.000 zámožnějších rodin z Čech, ochuzení země a osíření národu, který týmž časem úpěl ve strastech všelikého jiného způsobu. Účinek byl neoblomnosti této přiměřený. Již roku 1630, když se vystěhovanci čeští na čas vrátili do země pod ochranou Sasů následkem vítězného tažení Gustava Adolfa Švédského do Němec, měl pokus jejich o obnovení řádů protestantských v zemi jen chudý a pomíjející výpadek. Když roku 1638 vtrhli Švédové do Čech, kdež skoro celý rok strávili bez překážky, nenalezli protestanti, kteří

opět přišli s nimi zpět již v menším počtu, skoro docela zálné přichylnosti; zrovna vpád tento vštípl se v pamět pozdějších pokolení nejen pro strašlivé spousty, které způsobil v zemi, než i pro nectné rouhání se vojenské zběře švédské posvátným předmětům náboženství katolického. Při obležení Prahy od Švédů v posledním roce třicetileté války (1648) jevílo se se strany obhájců hlavního města českého vedle odhodlanosti chránění statků svých proti loupežnému nepříteli již také skutečné hrdinské nadšení pro starou víru nově vštípenou.

S obrácením národu na katolickou víru šlo v jedno obnovení někdejšího poslušství k stolici papežské v zemi, a v dorozumění s ní nově zavedení všelikých starých i novějších ústavů církevních. Již roku 1622 byl papež Řehoř XV. zrušil zase povolání ku přijímání pod obojí způsobou v Čechách dané za času koncilie Tridentského, jakožto potřebám času nepřiměřené, a na základě tom navrácen jest arcibiskup Pražský v moc svého úřadu nad celou zemí. Pro snadnější zastání vyššího dozoru na církevní správu bylo však uzavřeno od císaře Ferdinanda se schválením dvoru papežského již r. 1630 rozdělení Čech na pět diecesí, jednu totiž arcibiskupskou prostřed země a čtyry biskupské se sídly v Hradci Králové, v Litoměřicích, v Plzni a v Budějovicích; což ale na ten čas nesplnilo se pro nedostatek nadání. Teprv později vstoupilo ve skutek oddělení biskupství Litoměřického (1656) a biskupství Hradeckého (1664). Arcibiskupství, po obnovení svém za Ferdinanda I. chudé, větším dílem z komory královské placené, dostalo znamenitých statků, dílem svých vlastníků starodávných, ze zboží odňatého konfiskacemi účastníkům bouře r. 1618, které větším dílem sloužilo také za zdroj k nadání jiných církevních ústavů a korporací obnovených neb nově zakládaných. Jednou z největších těžkostí při obnovení katolického náboženství byl nedostatek kněžstva v prvním okamžení k náležitému opatření správy duchovní. Poněvadž domácího světského kněžstva byl počet příliš malý, povoláno do země mnoho kněží z Polska i zase z

Němec, auiž to vše zdaleka stačilo k osazení všech kostelů, tak že obyčejně více někdejších osad farních musilo spojeno býti v jednu. Něco více se našlo duchovenstva řeholního, jak ze starších klášterů domácích, za posledních časů před bitvou Bělohorskou lépe spořádaných, tak že mnohé opuštěné kláštery i také fary jindy světským duchovenstvem spravované jimi se osadily, než také řeholí novějších, buď nedávno předtím buď také teprv potom nejprve do země uvedených, jakož byli kapucíni (od r. 1600), paulani (1626), theatini (1666), trinitáři (1704), piaristé, milosrdní bratři, nade všecky však jesuité. Řád tento od bitvy Bělohorské byl v zemi nejvážnější a nejmocnější, požívaje nejvšestí přízně u dvoru papežského i císařského, a tedy u vznešených stavů vůbec, největší pověsti pro učenost theologickou a horlivost v hájení samospasitelné víry. Již roku 1622 odevzdal císař Ferdinand II. řádu jesuitskému řízení university Pražské, vzaté mistrům koleje Karlovy, ježto náležela ode dvou století straně pod obojí. S toho později sešlo potud že jesuitům zůstaly toliko dvě fakulty, theologická a filosofická, druhé pak dvě, právnická a medicinská, svěřeny jsou světským profesorům. Mimo to ale přešly všecky znamenitější školy městské, gymnasia od té doby tak zvaná, ježto prvé stála pod dohledem university, nyní pod správou jesuitů; ve všech znamenitějších městech českých založeny jsou během času domy jejich řádu, tak že v čas největšího rozšíření v Čechách měli 13 kolejí a 11 residencí. Vyučování mládeže bylo tedy hlavně v jejich rukou, zvláště také vychovávání mladé šlechty v konviktech od nich zřízených. Jen o vychování žákovstva k svěcení na kněžství pečovali také biskupové v zřízených k tomu seminářích. Na lid bezprostředně působili jesuité hlavně co zpovědníci a kazatelé, zvláště missimi ustavičně konanými po všech krajinách, i zase poutěmi, k nimž vzbuzován jest lid oživováním svatých pamětí a znamenitostí jednotlivých míst. Krom poutí Mariauských k několika památným místům v zemi pěstována zvláště úcta k svatému Janu Nepomuckému, co mučenníku zpovědi, jehož svatořečení dosažené

roku 1729 vzbudilo pozornost ve všech okolních zemích katolických. Hrob jeho v kostele sv. Víta stal se odtud nejoblíbenějším nábožným střediskem národu Českého v ustanovený den výroční.

Obrácení Čech na katolickou víru, jakož se stalo prostředky násilnými, musilo první čas býti povrehní a líčené; teprv druhé a dílem suad třetí pokolení přilnulo ku katolictví upřímně a ze srdce; což vedlé strašlivé bídy, ve kterou Čechy upadly následkem převratu Bělohorského, bylo dobrodějně pro budoucnost, poněvadž tím zjednány jsou základy zdravějšího církevního života než za předešlé náboženské zmatenosti. Náboženské toto přetvoření myslí českých stálo však také mnoho obětí, netoliko hmotných, které se teprv po dlouhém čase začaly nahražovati. S přemoženým protestantstvím bojovalo se od novozřízených ústrojů církve katolické rušením všelikých jeho památek a tudy také plodů literatury české předešlých dvou věků; kterýžto boj trval mnohá desetiletí. Vyhledávání a pálení knih českých, jakožto kacířstvím nadehnutých, bylo jednou z hlavních péčí při missích jesuitských po městech a vesnicích. Ještě za panování Marie Teresie došel pověstného jména Antonín Koniáš († 1760), který se chlubil zničením 60.000 knih českých za svého života. Za odnímané starší prostředky poučení, vedlé kterých ovšem spáleno mnoho zbytečné a škodlivé povrhle, nedostávalo se však národu Českému nových tou měrou, jednak protože bída těch časů nebyla vůbec přízniva novému rozkvětu literatury, jednak že duchovenstvo, a zvláště řád jesuitský choval v sobě mnoho živlů cizích, domácím jazyku nepřiznivých. Teprv mladšího pokolení jesuitů, poslého ze země samé, některá část, zvláště vlasteneckým horlením Balbina povzbuzená, jala se pečovatí aspoň o vydávání a rozšiřování knih nábožných v duchu katolickém. Matěj Štyr, kněz z tovaryšstva jesuitů, spůsobil v tomto záměru založení tak zvaného *dědictví sv. Václava* (1669). Ale k vyšším účelům vzdělání národního nestačily ty a takové snahy; církve pak, když správci její z příliš úzkostlivé nedůvěry tuze dlouho setrvali při pouhém

bráuení směrům škodlivým, o zjednuání pak lepších zdrojů vzdělání nedosti pečovali, octla se v odporu s potřebami času. Ve Fraucouzích, v Anglicku a následováním jich brzy také v bližším Německu otvíraly se tehdáž nové dráhy v nejrozličnějších oborech vědy. Čechy a jiné katolické země mocnářství Rakouského zůstávaly jim nedostupné, protože v duchovním tomto pokroku byl směr protivný katolické církvi, ano časem i všemu náboženství vůbec. Řád jesuitský, jemuž co řediteli školstva bylo by náleželo zmocniti se všeho pravého vědeckého výtežku snah těchto cizokrajných a vycídití jej z bludného kalu, vzpíral se krátce všemu novějšímu pokroku ve vědě. To vedlo během času ke sporům mezi církví a státem, když se při vládě rakouské zmohlo přesvědčení, že ku povznesení moci státu potřebí jest větší pile o duchovní vzdělání národů. Již za císaře Josefa I. začalo se vedlé jiných zámyslů ke vnitřnímu zvelebení mocnářství Rakouského jednati také o opravy ve školství. Řád jesuitský bránil se jim předestřením nezměnitelnosti svého školního řádu, jak byl tovaryštvu uložen od prvních jeho otců. Zámysly cis. Josefa I. zanikly jeho brzkou smrtí, probudily se však po třech desetiletích za císařovny Marie Teresie. Vláda v péči o vědecké vzdělání začala školství částečně odjímati církvi a potahovati na sebe. Nejprvé uložen nový školní řád universitě Pražské, potom i gymnasiím, jemuž se musili jesuité jakž takž podrobiti. Když r. 1773 řád jesuitský byl zrušen bullou papeže Klimenta XIV, vzal stát školy po něm uprázdněné bezprostředně pod své řízení; gymnasia osazena jsou dílem světskými profesory, dílem svěřena řádu piaristickému; na filosofické fakultě v universitě dosazování rovněž profesorové větším dílem světského stavu, na theologické ze světského neb řeholního duchovenstva; vrchní pak řízení škol vzato v moc císařských úřadů. Statky jesuitů jsou zabaveny, a zřízen z nich fond studií. Duch času církvi protivný byl se přese všecko jemu bráuení vetřel, tak že již také i v jiných ohledech začalo se zasahování státu do oboru církevního. Císařovna Marie Teresie vydala již r. 1749 nařízení o

tak zvaném *placetum regium*, to jest aby se bully papežské přicházející do jejich zemí, před prohlášením veřejným, nejvyšší vládě oznamovaly k svolení. Císařským nařízením roku 1753 staveno jest svěcení některých svátků pro příliš velký počet dní, v které se nepracovalo. I ze starých patronů českých odejmuta vyšší tato úcta svatému Vojtěchu, svatému Ludmile a svatému Prokopu.

Mnohem větší protivenství přišla však církvi katolické v Čechách, jakž zároveň v jiných zemích rakouských, za syna Teresiina Josefa II. Panovník tento, oddaný zcela filosofickým, necírkevním ideám svého věku, zanašel se smyšlením, aby se v zemích svých vytrhnul pokud možná docela z poslušnosti stolice papežské, a vrchní moc ve věcech církve katolické potáhl na sebe, asi tímž způsobem, jak protestantští knížata němečtí panovali svým církvím zemským. Hned v prvním roce panování svého vydal nový zostřený zákon o *placetum regium* (1781), jímž rozkazům papežským v zemích svých odňal téměř všecku moc, a jal se od té chvíle nakládati s jméním, s ústavou a zřízením církve dle své vůle, jak se mu vidělo býti prospěšné státu. Ještě téhož a za několik potomních roků zrušil veliký počet klášterů všelikých řeholí, který se mu zdál býti přílišný, zakázal řeholníkům všeliké dopisování a jiné spojení s představenými řádů jejich v Římě a jinde krom země, i zrušil též všeliké sankce papežské, kterými klášterové v těch neb oněch ohledech, ve větší neb menší míře byli vyňati z moci biskupské. Z jmění zrušených klášterů zřídil náboženský fond království Českého (1782), spravovaný císařskými úřady, z jehož důchodů rozmnožil počet far a kostelů, i nadal také nové biskupství v Budějovicích (1784). Kostely klášterů zrušených i mnohé jiné, kterých se císaři a úřednictvu jeho zdálo býti mnoho, jsou zavřeny, zbaveny svých okras, zbořeny neb zanechány zkáze času, tak že způsobena v tom ohledu spousta nemnoho menší než chrámobořstvím někdy Táborů. Jak moc vyšších představených řeholí nad jednotlivými kláštery, tak podvrátil neb oslabil císař moc arcibiskupskou

nad biskupy; z biskupských pak konsistoří učinil úřady téměř ve všem podřízené vyšším úřadům císařským. Arcibiskupství Pražské bylo již za posledního času Marie Teresie ztenčeno v rozsáhlosti své provincie vyjmutím z ní biskupství Olomouckého a povýšením ho za arcibiskupství (1777). R. 1783 odňal císař biskupům starodávné právo církve k soudům ve věcech manželství, i převedl je na úřady světské; též zrušil biskupská seminaria, a přenesl péči o vychovávání kněžstva katolického na generální seminář v Praze, zřízený od státu. Konečně vydal zrovna i nový řád služeb božích, kterým předpisováno i zakazováno, co by se při obřadech a pobožnostech mělo zachovávatí nebo opomíjeti. Všeliké přespolní konání pouti k oblíbeným svatým místům bylo úředně zakázáno, slavení posvěcení chrámů všech v jednu neděli císařskou nařízeno atd. Stolice papežská nemela tehdy již té moci světské, s kterou před časy zbraňovala panovníkům takovýchto libovůli. Papež Pius VI. přijel r. 1782 do Vídne, aby císaře prosbami vlídnějšími odvrátil od těchto předsevzetí; když pak to neprospělo, napomínal s poukázáním na církevní tresty (1783). Tím dosaženo konečně jev tolik, že císař upustil od dalších ještě zamýšlených novot, papež pak snášel mlčky co se do té chvíle stalo. Mezitím hned prvního roku svého panování vydal císař tak zvaný *edikt o toleranci* (1781), jímž dovolil vyznavačům nekatolických náboženství stavení kostelů a škol i veřejného provozování služeb božích dle řádů svých. Přese všecku pili jesuitů a jiného katolického duchovenstva od času Ferdinanda II. o vykořenění protestantství, zachovali se předce v některých krajinách země České ještě vyznavači jeho, kteří se obrátiti nedali, než ve skrytu zachovali víru odchýlnou. Ještě v XVIII. stol. někteří, když byli vypátráni, raději se potají vystěhovali ze země. R. 1730 povstala tím způsobem česká osada v Berlíně a v blízkém tam Riksdorfe, a později četnější a mohutnější osady ve Slezsku, když bylo odtrženo od koruny České. Po prohlášení tolerančního patentu objevily se jich vždy ještě některé zbytky v zemi,

lid duchovně nemálo zanedbaný a se zmatenými pojmy náboženskými, když se jim po půl druhého století nedostávalo zřízené duchovní správy, než leda za čas jednou poučení od toho neb onoho kazatele zahraničního, který se s nebezpečenstvím odvážil do země. Skoro vesměs byli to potomci bratří českých, protože jen právě v jednotě bratrské bylo dost mravné tuhnosti k takovému setrvání; ale vláda císaře Josefa neměla zdání o bratřích českých, a protož kdo se chtěl nové svobody zúčastniti, musil se hlásiti ke známějším cizozemským vyznáním, augspurskému neb helvetskému. Kněží obojího vyznání povolání jsou větším dílem z pobratřeného Slovenska v Uhřích; církevní pak spořádání postaveno tím více pod dohled císařských úřadů, když je musila snášeti i církev katolická.

Nástupce Josefův, císař Leopold II., upustil od některých jeho novot; jmenovitě zrušil generální seminarium, a dovolil obnovení seminářů biskupských; také sešlo větším dílem s nařízením, ježto se týkala vlastních obřadů a obyčejů kostelních; ale po brzkém úmrtí Leopolda zachoval se poměr církve k státu ve hlavní věci tak jak byl již převrácen, po celý čas panování císaře Františka i také nástupce jeho Ferdinanda V. Teprv císař František Josef zavedl řád nový zavřením konkordatu s pap. Piem IX. r. 1855, kterým slavně opět uznáno svrchované právo papeže ve věcech církevních, a protož oznamování rozkazů jeho biskupům v mocnářství Rakouském zbaveno všelikých obmezení; církvi přiřčena majetnost fondu náboženského a zaslíbeno obracování fou lu studií jen ku prospěchu škol katolických; biskupům navrácena soudní moc ve věcech manželství, svoboda v řízení církevních věcí bez překážek od úřadů státních, i pojištěn také vliv na školství, jmenovitě pak dosazování učitelů náboženství na školách nejen nižších nýbrž i středních, a profesorů při theologické fakultě na universitě; vedlé upravení všelikých jiných věcí, o které byl spor, přátelským narovnáním s ohledem na změny v časech. Církev katolická utrpěla proměnami Josefovými velkou ztrátu na jmění, a ještě větší tím, že duch, z kterého po-

měry tyto byly pocházely, působil zle na stav náboženství vůbec, poněvadž jíím vstúpila se lhostejnost náboženská ano i lehkovážnost k náboženství zvláště středním stavům a jmenovitě i úřednictvu státnímu, které zvyklo církve považovati také jen za služebný ústroj státu. Ale protivenství přestále také prospelo církvi. Duchovenstvo bylo jíím vytrženo ze stavu utuchlosti, ve kterou bylo upadlo za předešlého stavu věcí; násilným převrácením vyučovací soustavy jesuitů bylo vedeno ku přiosobení sobě novějších pokroků vědy, bez kterých nemohla se církve obejít v boji s novými odpůrci. Když mezitím novoty císaře Josefa také v jiných oborech zavdaly v Čechách podnět k novému probuzení národa Českého k sebevědomí a k domáhání se vyššího duchovního vyvinutí vlastními silami, pochopilo duchovenstvo české důležitost národního tohoto ruchu hned v prvním počátku, přidružilo se k němu, a urovnalo tím dráhu společnému svornému kráčení národa a církve vstříc dokonalejší budoucnosti.

III. Dějiny jazyka.

Mluva národa Českého má v soustavě nářečí slovanských postavení své ve větvi severozápadní mezi nářečím slovenským, polským a lužicko-srbským, souvisíc prostředkem slovenštiny s nářečím jihoslovanskými a prostředkem polštiny s nářečím ruskými, z nichž jmenovitě mluva maloruská má k ní ve mnohém ohledu velikou podobnost. V těch dobách, do které nejstarší památky písemnictví slovanského sáhají, totiž v IX. stol., byla řeč česká již řeč o sobě, od ostatních řečí slovanských rozdílná, majíc tytéž hlavní znaky, kterými podnes liší se od sester svých. Známky tyto jsou

1) co do hlásek:

a) Užívání některých za jiné, jako *a* místo *o* (kráva — krova, brada — broda); *e* místo *a* (žert — žart); *e* místo *o* (synem — synom, nebe — nebo); *i* místo *a* neb *ia* (číše — čaša, zajíc — zajac, písek — piasek, chodí — chodia); *i* místo *ě* (víra — věra, pi-

seň — pēsň); *ji* místo *i* (jistý — isty, jdu — idem); *i, u* místo *em, e* (čuji — čujem, jdu — idę). Užívání hlásek užších (*e, i*) místo širších a plnějších (*a, ia*) během času valně se rozšířilo a též na hlásku *u* vztáhlo, tak že novější čeština liší se od ostatních slovanských nářečích i v případech, kde stará čeština s nimi se srovnávala; na př. *duše, dej, krejčí, lid, slib, jitro* místo *duša, daj, krajčič, lud, slub, jutro*. Tato okolnost, obzvláště pak nadbytečné užívání hlásky *i* činí výslovnost českou jaksi stištenou na ujmu blahozvuku. Za to však

b) čisté a jasné vyslovování hlásek uděluje jí nemalou přednost v porovnání s jinými nářečími slovanskými. Tato čistota výslovnosti ani žádného nosového zvuku netrpí (maso — mięso, svatý — swięty), setřením však rozdílu mezi *i* a *y* (bidlo = bydlo) poněkud meze příslušnosti své překročila.

c) Vypouštění hlásek před *l* a *r*, čímž tyto zvuky stávají se tak zvanými polohláskami (prvý — pervý, trdlo — tarlo, vlk — wilk). Tím stává se často nahromadění zvucek, pro které se jazyku českému od cizinců děje nespravedlivá výčitka tvrdosti, ač nelze upříti, že nahromadění toto není bez ujmy zpěvnosti.

d) Přísné rozeznávání délky a krátkosti hlásek (*a — á, e — é, i — i, o — ó, u — ú — ů, y — ŷ*), což se při jiných slovanských jazycích neshledává.

2) Co do zvucek:

a) Užívání některých za jiné, jako *c* místo *č* (noc — noč); *k* místo *p* (kapradí — papradí, křepelka — prepelica); *st* místo *č* (střevo — črevo).

b) Vsouvání některých mezi jiné, jako *d* před *l* (modlití — moliti); *k* před *n* (třesknouti — tresnut); *č* mezi *s* a *r* (stříbro — srebro, středa — sreda).

c) Odhazování některých, na př. *s* před *k* (křídlo — skrzydło).

K tomu přistoupilo později

d) vřískavé *ř*, které jen v polštině ještě nacházíme (řeka — rěka); pak

e) proměna zvuku *g* v *h* (hlahol — glagol), a

f) vymizení měkké výslovnosti zvucek retních *b, m, p, v* (pomocí *o*), ba i rozdílu mezi měkkým

l a hrubým ł, tak že toto, jakožto od nikoho nevyslovované, v novější době i psáti se přestalo.

3) Pravidelné kladení přízvuku vždy na první slabiku, čehož při jiných slovanských nářečích není.

4) Užívání spojovacích předložek *roz* místo *raz* a *vy* místo *iz* (rozum — razum, vydati — izdat), což ostatně jest společná známka větve severozápadní na rozdíl od větve jihovýchodní.

Různořečí. Není pochybnosti, že za nejdávnějších časů, když jazyk český zasahoval i za hranice nynější země České dosti hluboko do Bavor a do Rakous, národ pak Český netvořil jediného srostitého celku, nýbrž na vícero kmenů rozdělen byl, také česká mluva nebyla všude naprosto stejná, nýbrž že každý z těchto kmenů měl svoje zvláštnosti u vyslovování a z části snad i poněkud rozdílnou zásobu lexikální. Než během času tato různorečí, jichž památky i v plodech starodávného písemnictví stopovati se dají, splynula v jednotvárný celek dle přísných pravidel vzdělávaného jazyka spisovného, v němž nad jiná obdrželo záhy vrch podřečí onoho kraje, který se byl stal politickým středem země — knížectví Vyšehradského čili Pražského. V Čechách samých znamenati lze nyní jen velmi nepatrné rozdíly ve mluvení u lidu obecného, nejvíce v horských krajinách, na př. v Krkonoších od Vrchlabí a Jilemnice až k Semilům, pak v jihozápadních Čechách v Šumavě, kdež známé jest podřečí Domažlické. Patrnější různost panuje na Moravě, kdež zvláště Horáci a Hanáci, pak Valachové, Slováci, Opavané mnoho zvláštního a do jiných nářečí zabíhajícího ve své mluvě zachovali, u př. Horáci a Hanáci *e* místo *y* (ve — vy, te — ty, rebe — ryby, abech — abych, meslím — myslím); *o*, *ó* místo *u* neb *ou* (beró — berou, mó — mou, hoba — huba, zármotek — zármutek); předsuvné *h* (holeca — u-lice, hozké — ouzké, hobeset — oběsit); Valachové *ja*, *a* místo *ě*, *e* (sobja — sobě, mja — mě, sja — se, sica — sice) a z částky *r* místo *ř* (trebas, strela, prec). Důkladně pojednal o podřečích českých A.

V. Šembera (*Dějiny řeči a literatury českoslovan-
ské* str. 6 a sled.).

V ý v i n. V postupu času, přirozeným během věcí a vlivem rozmanitých okolností, zakusil jazyk český velikých proměn, bera na se, jak co do látky, tak zvláště co do formy, rozličné nové podoby, až se naposledy z něho vyvinul ten, kterýž nyní v mluvě lidu obecného i ve knihách nacházíme. Běh proměn těchto stručně a přehledně sestaviti položili jsme sobě tuto za účel.

Rozeznávati zde sluší čtyry hlavní doby: 1) věk mladosti od časů nejstarších až na Husa (1440); 2) věk mužského květu a plodnosti až do bitvy Bělohorské (1620); 3) věk sestárnutí a úpadku až do úplného vypuzení jazyka českého ze škol a úradů (1774); 4) věk znovuzrození až na naše dni.

1) Věk první dělí se hlavně na dvě doby dě-
jem, pro národ náš a duševní jeho život veledůle-
žitým — zavedením křesťanství.

a) Doba předkřesťanská. Z té zachovaly se nám některé památky (nad něž u žádného slo-
vanského národu starších se nenalezá), ovšem v se-
psání pozdějším, z nichž nicméně dobře souditi mů-
žeme na spůsob a ráz jazyka tehdejšího. Byla če-
ština v této době ryzá, samorostlá beze všeho při-
mísení žvlů cizích, určitá, na mluvnické formy bo-
hatá a libozvučná; širších hlásek *a, o, u* místo už-
ších *e* a *i* mnohem hustěji se užívalo nežli v do-
bách pozdějších, na př. *otca* (otce), *prvencu* (prven-
ci), *zmiija* (zmije), *zemiú* (zemí); měla ve všech čá-
stech řeči dvojný počet, na př. *vadita se rodnó
bratry* (vadili se dva rodní bratři); v časoslovech
pak měla dvojí prostý čas minulý a trojí opsaný, a
dvojí čas budoucí; mimo to měla některá zvláštní
spojování syntaktická: *zarve jarým turem* (jako jarý
tur), *po zákonn svatu* (dle zákona svatého), *ký by
vládl vám po železu* (který by nad vámi vládl že-
lezem) a j. v.

O pravopisu doby té řeči býti nemůže, jeť vů-
bec pochybno, zdali pohauští Čechové užívali písma,
a památky mluvy jejich, jak už podotknuto, zacho-

vány jsou nám toliko v sepsáních pozdějších (*Lib. soud, Rkp. Kral.*).

b) Doba křesťanská. Dobou touto počíná cizí vliv na jazyk český, a to hlavně vliv latiny a němčiny, této poslední u zvýšené míře od zavedení osad německých v Čechách. Hlavní proměny jazyka českého v této době byly co do látky: α) přijatá v něj cizí slova nejprv uvedením latinských služeb božích skrze Němce, později vůbec bližším stýkáním se živlu německého s českým: *biskup* (episcopus), *opat* (abbas), *jeptiška* (abbatissa), *oltář* (altare), *kříž* (crux), *mše* (missa), *ornát* (ornatus), *kalich* (calix), *komže* (camisia), *kmotr* (compater), *nešpor* (vesper), *orodovati* (orare), *krlešn* (Kyrie eleison); *turnaj* (Turnier), *pancér* (Panzer), *šraňk* (Schranken), *maštal* (Marstall), *hynšt* (Hengst), *puška* (Büchse), *jarmark*, *tanec*, *ufati* ajv. — β) Od samých Čechův podle latinských a německých utvořená nová slova z českých kořenův: *trojice* (trinitas), *byt*, *bytnost* (essentia), *svátost* (sacramentum), *očistec* (purgatorium), *prozřetelnost* (providentia), *dvorný* (curiosus), *masopust* (carnisprivium), *milosrdný* (misericors); *bezbožný* (gottlos), *všeobecný* (allgemein), *tvrdošijný* (hartnäckig), *okamžení* (Augenblick) ajv. — γ) Změna významů některých slov, na př. slovo *kněz*, jež prvé znamenalo kníže, přeneseno jest na duchovního; slovem *kázati*, jež dříve znamenalo poroučeti, znamená hlásání slova božího; slovem *spasti* (spasiti), prvé pásti, značeno vysvobození a p. — V té době povstala také δ) jména dnů v témdni křesťanského původu. (Kdy povstala jména měsícův, ze samé přírody vzatá, nelze určit). —

I na skladbu jazyka působil cizí vliv, hlavně latinský, jakož toho nejzřejmějším příkladem jsou cizomluvy v Otče n á š i: odponštíme *našim* vinníkům (debitoribus nostris) místo *svým*, zbav nás *od zlého* (a malo) místo *zlého*.

Co se týče formy, přecházel jazyk jenom nenáhle od starší podoby k novější. Na počátku doby této zachovala se řeč česká větším dílem v té váze, v kteréž byla v době předešlé, formy mluvnické jsou téměř tytéž, duál i časováni trvá v stejné míře.

Jako dříve, tak i nyní vyskytuje se gen. plur. jmen mužských bez *ů*: *učeník* (učeníků); lokál klade se bez předložky *v*: *Prerově, Ratajích* (v Prerově, v Ratajích); lok. plur. jmenu místních má koncovku *ás*: *Topolás, Brnás* (v Topolanech, v Brňanech); přídavná přivlastňovací tvořena jsou změkčením koncovky, na př. *Sekyř Kostel* (Sekyřin Kostel), *Olbram Kostel* (Olbramův); též jsou tvořena koncovkou *in* místo *ův*: *papežin, palmíny* (palmové) *lětorosti; jáz* (já), *ny* (nás), *vy* (vás). Přehlasování širších hlásek *a, o* v užší *e* počíná (*holubice* místo *holubica, vterý* m. *vtorý, zjeveno* m. *zjaveno*) a čím dále tím více se zmáhá; na počátku XIV. stol. přechází *u* v *i*, ač ještě oboji promíšeně se píše: *slubuju, slíbeno, jitro, znajl, chcu, chci*, kterážto přehlasování v druhé polovici toho století vrchu svého dosáhlo, když se mluvilo a psalo: *posiliji* (posiluji), *kralijes* (kraluješ), ba i *nem, vem* (nám, vám). Ke sklonku toho století rozkládány jsou někdy prostě hlásky *ú* a *ý* v dvojhlásky *au* a *ay*, a hláska *ó* v *uo*, na př. *taužení, cestau, bayti, paycha, kuor, hruoza* a podobné.

Pravopis po celou tu dobu byl neurčitý, nedovedliť hned Čechové písmo z jiného jazyka (latiny) vzaté přispůsobiti zvukům a výřečnosti jazyka svého, a po všecken ten čas panuje v něm větší menší nejistota, když často jedna známka sloužila vícero zvukům (na př. *s* znamenalo *s, š, z* a *ž*; *c* znamenalo *c, č* i *k*), a naopak týž zvuk vyznačován známkami rozličnými (na př. *č* psáno *c, cs, cz, ano* i *ch*), *h* psáno místo *ch*: *zhova* (schová), *g* místo *h*: *godina*; před *e* a *i* také již místo *j*: *Ugezdei, u* místo *v*: *Opatouich* (Opatovic), *Chaikouici* (Čajkovici); vedle *l* a *r* co polohlásek vkládány jsou hlásky *e* a *i*: *zreno* (zrno), *dlesno* (dřžno); *e* psáno místo *ě* a *í*: *rame* (rámě), *grebeti* (hřiběti); změkčování zvuček *d, t, n*, (*ď, ť, ň*) naznačováno teprva v XIII. stol. pomocí *i*: *dievie, Niemce, k Vyhoniu*; *ř* psáno *r; rs* a *rz*. V XIII. stol. pomalu dostává *h* převahu nad *g*, a touž měrou dostává *ch* převahu nad *h*: *Hradec, chrám* (dříve: Gradec, bram). Ku konci XIII. stol. nastala v pravopise českém ještě větší nespůsobnost než dříve, když za příkladem německým zavedeny

litery všelijak složené, a to nejprvé zvůčky, na př. zz za s: *zzivathy* (svatý), *nezzmyzzl* (nesmysl); ch za č: *wiechzssi* (věčší); pak ll: *pllny*, rr: *brzzo*, tt: *att* (ať); v druhé pak polovici XIV. stol. psány také dvojité hlásky: *buude* (bude), *puastyty* (pustiti), *lid-skaa*, *zlee*, *pohanowee* a j. Mezi *i* a *y* nečiněno v celé té době pravého rozdílu, až konečně se *y* tou měrou rozšířilo, že úzké *i* z některých spisů téměř vymizelo.

K nejlepšímu seznání rázu tehdejší češtiny, jakož i způsobu jejího vzdělávání stujež zde na okázku některé vyňatky ze starých vokabulářů: *Mater verborum* (z počátku XIII. stol.) a *Klena Rozkochaného* (ze XIV. stol.); z prvního: *Perun* (Jupiter), *Svatovit* (Ares), *Lada* (Cytherea Venus), *Živa* (Ceres), *šetek* (genius), *skreti* (penates), *Vlkodlak* (Faunus), *žarovišťe* (rogum), sáhající vesměs ještě do časů pohanských; dále: *drzý* (audax), *četa* (turma), *žizň* (ubertas), *hráte* (lancea), *mln* (fulgur), *znoj* (aestus), *hřebi* (sors), *hrivna* (torques), *svor* (zodiacus), *člověctvie* (humanitas), *obrok* (prebenda); *Srbi* (Sarmatae), *Slovene* (Vandali), *Němec* (Barbarus), *navazač* (aruspex), *kridlatec* (Pegasus), *saň* (Cerberus), *lichoplesi* (syrēnae), *Porvata* (Proserpina); — z druhého: jména planet *Dobropan* (Mercurius) *Čítel* (Venus), *Smrtonoš* (Mars), *Kralomoc* (Jupiter), *Hladolet* (Saturnus); *nekosnik* (Satan), *zmek* (Belial), *škaredec* (Asmodeus); *děs* (Leviathan), *obzděc* (Belzebub); *drahula* (jaspis), *bezdrah* (achates), *črvné* (rubinus), *uzrna* (saphirus); *zazrak* (cometa), *kolosvět* (machina), *ujma* (eclipsis); *panatko* (monarcha), *přistavnik* (patriarcha), *zaknihař* (subdiaconus), *posvatnik* (zacrīsta), *přizednik* (anachoreta), *kněžak* (praelatus), *špilman* (pantomimus), *psovař* (sodomita); jména letor: *pravokrev* (sang.), *pěnohorka* (chol), *vodokrev* (fleg.), *kalostud* (melan.); jména věd: *slovočtena* (grammatica), *řečina* (logica), *divořečina* (dialectica), *mluvokrasa* (rhetorica). Od jinud uvádíme slova: *dušnik* (nevolník), *svěl* (rada), *dučeja* (cataracta), *skrovačnice* (cymbalum), *dobrý* (udatný), *zapovidati* (přikazovati), *pravda* (právo), *hlavu* (actio de homicidio), *nárok* (crimen capitale), *hrdost* (pych), *rota* (přísaha).

Ze začátku té doby pocházejí starožitné písně

církevní: *Hospodine pomiluj ny a Svatý Václave* (první tři strofy).

Nejstarší český nápis na zvoně z roku 1386 (v Převlicích blíž Smečna) takto zní: *Leta boziho MztCCC osmdesateho sesteho Pane bze (bože) racz zdarziti tento zvon. Z nápisů na lžicích vdovy cis. Karla IV., Alžběty Pomořanské († 1393), jeden zní takto: Ozo pan buoh da to se stali ma.*

Tázeme li se na všeobecnou povahu češtiny v této době, tedy slušno uznati, že jazyk český, při všech formálních nedostatecích, co se týče jádra a vnitřního ústrojí jeho po všechnu dobu tuto byl vůbec přesný, hebký, na rozmanité formy mluvnické bohatý, maje skladbu jednoduchou, právě slovanskou, periody krátké a nenucené, a mnohé ušlechtilé způsoby mluvení, jež později zanikly. Během doby této dostalo se jazyku českému tak bohatého vnitřního vyvinutí, že se způsobným stal, aby posloužil duchu lidskému v nejrozličnějších oborech jeho tehdejší činnosti, o čemž dostatečně svědčí písemné památky té doby od pozůstatků nejstaršího ušlechtilého básnictví národního až ku právnickým spisům Ondřeje z Dubé a filosofickým Tómy ze Štítného, z nichž v oněch obdivovati se nám jest přísné určitosti, v techto znamenité lehkosti a obratnosti u vyjadřování pojmů abstraktních, a vůbec nenucenému se pohybování v oboru domyslovém. Již v této době jazyk český skvěle osvědčil stejnou povolanost svou ku pěstování jak lepotvorného básnictví tak i přísné vědy.

2) Věk květu počíná vystoupením Jana Husa co reformátora též na poli jazykovém, a končí ztrátou politické samostatnosti národu Českého r. 1620, následkem kteréž i jazyk zkázu vzal. Kdežto ve věku tom jazyk český dosáhl nejrozsáhlejší platnosti své v životě veřejném i soukromém, pocházelo z toho nutně i všeobecné vzdělávání a zvelebování jeho. Dělit se pak tento věk přirozeně na dvě doby: a) od prvního začátku mluvnického jeho upravení až do pevného ustálení spisovni mluvy prostředkem nově vynalezeného umění knihtiskařského (od r. 1410 do 1526); b) odtud až do bitvy Bělohorské,

kteroužto dobu zvykli jsme nazývati jeho zlatým věkem; v době té dovršeno jest formální zdokonalení jazyka českého.

a) Doba od 1410 do 1526. Jakkoliv jazyk český, jak jsme viděli, dostoupil v poslední době vysokého stupně zdokonalení, týkalo se to jenom látky a skladu jeho. stránka formální byla z veliké části zanedbána, čemuž nebudeme se diviti, povážíme-li, že čeština dosavad pěstována byla pouze prakticky a nikoliv theoreticky. Poněvadž pak na sklonku poslední doby jazyk český vždy širšího pole nabýval v životě jak veřejném tak i soukromém, musilo konečně dojiti k tomu, že nastala snaha skoumati jeho podstatu a způsob a vyzpytovávati pravidla jakými se řídí, aby to, co dosavad bylo vykonáváno více pudem než s vědomím, poznáno bylo theoreticky a v uvědomění vešlo. K tomu učiněn první krok na začátku této doby.

Největší nelad panoval v české dobropísemnosti. i byl to právě onen muž, který jevil tak úsilné snahy o napravení křiklavých nepřístojností v oboru tehdež za nejdůležitější považovaném, jenž podnikl nesnadnou zajisté opravu českého pravopisu. Byl to Jan Hus, reformátor v církvi i v jazyku. Znalec staroslovanštiny, ku které každé jiné nářečí slovanské v mluvnickém ohledu zření míti musí, sestavil pro jazyk český abecedu jednoduchou na základě písma latinského v ten způsob, aby každý zvuk vyjádřen byl znamínkem jednoduchým, a poněvadž zásoba písmen latinských k většímu množství zvuků českých nepostačovala, vymyslel sobě znamenání některých písmen nahoře k naznačení zvuků v latinské řeči se nenacházejících, a stal se vynálezcem tak zvaných známek *diakritických*, způsobu to psaní, jež za doby naší přední jazykozpytové za nejdokonalejší uznali. Na způsob azbuky pojmenoval Hus jednotlivé písmeny i slovy, kteráž by ve spojení jakýsi smysl podávající, snadno se mohla pamatovati. Bylať pak abeceda Husova tato:

a	b	c	č	d	ď	e	f
A	bude	celé	čeledi	dáno	dědictvi	ey	farář
g	h	i	y	k	l	í	m
genž	hospodiu	ili ¹⁾	y	král	lidí	lákán	mnoho
n	ň	o	p	r	ř	s	
nás	někdy	on	pokoi	rád	řádem	slúžil	
s	t	ť	u	v	w		
šlechetný	tak	felesný	ukázaw	velikost	w	sobie	
x	z	z	ch				
xil ²⁾	zany	životem	chtě	genž	gest	koniec	y
počátek požehnaný na vieky.							

Jak vidno, naznačil Hus každý zvuk známkou jednoduchou, podržev jedinou složenou známkou *ch*, pro zvuk *j* přijal známkou *g* (ačkoliv také ještě *i* pro něj podrženo: *pokoi*), zvuky pak zjemněné naznačil puntíkem nad písmenou, toliko při *l* učiniv naopak, že znamenal tečkou jeho výslovnost hrubou. Jakož pak zvučky puntíkem, tak hlásky znamenal čárkou k naznačení jich délky: *á, é, í, ý, ó ú*.

Další pravidla dobropísemnosti ustanovil tato:

1) Šetřeno buď rozdílu mezi dojhláskami *ie* (*wiernie*) a *ie* (*miera*).

2) Známkou *y* buď psána po *h, ch, k, d, t, n, r, l*; *i* psáno buď po *c, č, š, ž, ď, ě, ň, ř, l*; po ostatních zvučkách připonští se oboje.

3) Spojka znamenající *et* psána buď ypsilonem *:y*.

Mimo to užíval známky *v* v dvojím značení, jednou za *u* (na začátku slova): *vnesu* = *unesu*, podruhé za *w* v jistých případech, jako *vienec*.

¹⁾ Ili = nebo, vzato ze staroslovanštiny.

²⁾ Xil, vlastně *ksil*, od staročeského *ksiti*, t. j. kýchnouti, vzdechnouti, ducha vypustiti (Šembera: *Mistra Jana Husi Ortografie česká*. Ve Vídni 1857.)

Tato dobropísemnost jednoduchá, určitá a důsledná (až na některé vedlejší věci), z větší části podnes obyčejná, od původce svého ihned do spisů od něho složených i do písma svatého uvedena jest, z kterýchžto spisů nejprvé v hojné jich opisy, potom i v knihy tištěné a znenáhla v celou literaturu českou přešla. Však vedle této opravené dobropísemnosti byl po všechno XV. století, ano i v XVI. starší složený pravopis též v obyčeji, i psanof ještě: *zoz* (což), *otcze*, *przigeti*, *vslyssechu* (uslyšechu), *k nyemu* (k němu), *y* místo *j*: *odyal*, *yak* a p. V knihách tištěných pravopis Husův zvláště z počátku pro nedostatek čárkovaných a puntikovaných liter zdlouhavě se ujímal, ano do některých vluzovala se nová nešvara, německé *tz* za *c*: *tzizie* (cizi), z *Postupitz*.

Co se týče proměn jazyka samého vzhledem formy, mizely již od konce XIV. století znenáhla prosté staré minulé časy, trvací i netrvací (na př. *bějách*, *běch* od *býti*; *mazách*, *mazach* od *mazati*; *nesjách*, *nesech* od *nésti*, z nichž první forma znamená trvání, druhá ukončenost děje); v některých spisech šetřeno jich ještě v XV. stol., až konečně v bibli Benátské r. 1506 pomínuty jsou naskrze. Postupem XV. století pomijely také staré koncovky přítomného času *i* neb *u*: *muši* (musím), *vizu* (vidím), ježto ve spisech Husových byly ještě obecné; rovněž *y* v množném počtu sloves: *mány* (máme), *slyšimy* (slyšíme), pak duál časoslov: *biesta*, *vedeta*, i náměstek: *jima* (jim), *vama* (vám), jakož i náměstka *sien* místo *ten*, číslo *prvý* místo *první*, *kak* místo *jak*, a akkusativ *ny* místo *nás*; též starý akkusativ substantiv mužského pohlaví, rovný nominativu: *jedl beránek* (m. beránka), *vymetaje běs* (m. běsa, t. j. ďábla). Týmž způsobem puštěny jsou široké hlásky *a*, *u*: *duša*, *ju*, navrátily se však zase zde onde, kde byly v předešlém století úzkému *e* a *i* ustoupily, na př. *kraluji* místo *kraliji*, *povyšuješ* místo *povyšiješ* a p. Životný nominativ jmen neživotných: *klášteři*, *skutci* a p. zachoval se až do XVI. století. Duál substantiv trval po celou tuto dobu. Kromě toho staly se v hláskách a formách mluvnických tyto změny: *šč* přešlo v XV. století v *šť*; *t* v

náměstkách *kto*, *někto* zmíněno v XVI. století v *d*: *kdo*, *někdo*; *abys* v 2. osobě proměněno v *aby*; dative na *ě* jmen mužských na *a*: *vovjvodě* přešel na začátku XVI. stol. v *ovi*: *vovjvodovi*.

Co do látky jazykové vždy větší byl vliv němčiny, čehož nejlepším dokladem jsou slova flusova, horlicího proti míchání slov německých v češtinu, kdežto praví: „Jakož Neňemiáš slyšav, ano dítky židovské mluví odpolu azotsky a neumějí židovsky, a proto je mrskal a bíl, též by nyní hodni byli mrskáni Pražané a jiní Čechové, ježto mluví odpolu česky a odpolu německy, říkajíc: hantuch za ubrusec, šorc za zástěrku, knedlík za šišku, rendlík za trénožku, pancír za krunýř, hynstkop za koňský náhlavek, maštale za konici, mazhauz za vrchní síň, trepky za chody, mentlík za pláštěk, hausknecht za domovní pacholek, forman za vozataj. A kdo by to mohl všecko vypsat, jak jsou již řeč českou změtli, tak že když pravý Čech slyší, ani tak mluví, nerozumí jim co mluví.“

Skladba jazyka českého aspoň na začátku doby této v též míře trvala jako v době předešlé, i jest tu jmenovitě Hus pravým vzorem českého psaní; a však čím dále tím patrnější stávalo se působení latiny, ze které hojně překládáno, na sklad jazyka českého, což zvláště koncem XV. stol. viděti v spisích Jelenského a Všehrda, kteří ducha svého čtením římských klasiků vzdělali (na př. v slovosledu: *život vedu svůj*; *nové usazovali daně*).

V době této přilnuli také uherští Slováci ke spisovnému jazyku českému, jež napotom pilně vzdělávali. Vůbec byl jazyk český v XV. stol. vzácný a vážený, a povznese se na řeč diplomatickou jmenovitě na polštinu veliký vliv provozoval.

b) Doba od 1526 do 1620. Kdežto dříve, dokud všechny knihy psány býti musily, jevila se v nich značná rozličnost pravopisných i mluvnických forem, ba i hojnost různorečí, dle individuálnosti písničeho: nyní, rozšířením se umění knihtiskařského, ustálil se jazyk spisovný v jistých formách a mezích, kteréž napotom nepřekračoval. Dálo se to přirozeně tím během, že k tiskárnám bráni korektoři věcí

dobře znali, kteří měli péči o správnost jazyka a všemožnou stejnost jeho forem ve spisech z jedné tiskárny vycházejících, z čehož povstal znenáhla jazyk ten, který v podstatě a v hlavních formách svých podnes neproměněn se zachoval.

Proměny mluvnických forem, které jazyk český v té době podstoupil, byly: upuštění od duálu až na chatrné jeho dosavadní zbytky; přeměna širších hlásek do užších v té míře jak dosavad trvá (nejdéle zachovala se dvojhláska *ay*: *strayc*, *haytman*, *smayštel*, *nayméně*, a však již vedle *ey*); ženské koncovky mužských jmen na *e*, v akkus. *i* a v instrum. *i* (pana *správci*, s panem *Bohuší*) proměny jsou koncem té doby v mužské (pana *správce*, s panem *Bohušem*); místo *abyště* nastoupilo *abyste*; místo *dají* často vyskytují se *dadí*; *ú* rozváděno v *ou* (*ou*); *ie* sice ještě nějaký čas trvalo, ale v druhé polovici XVI. století přešlo vůbec v *i*.

V této době také zevšeobecnělo zaváděné již v době předešlé za příkladem jazyků západoevropských vykání čili oslovování osoby, ku které mluvíme, pluralem, kdežto ještě v XV. stol. říkalo se i králi jen *Trvá Milost*, *Trvá Velebnost*.

Vedle pravopisu Husova s počátku vždy ještě udržoval se odchylný všelijaký způsob psaní, často dosti pomíchaný; tak v kronice Hájkové kladeny jsou sykavky háčkované i složené: *č* a *cz*, *ř* a *rz*, a dlouhé hlásky též jednoduché a složené, mimo to *ie* za *ě* (*miel*), *ij* za *í* (*lesnij*), *ú* za *ó* či *uo* (*lotú*, *proivazcú*), po *ř*, *š*, *ž* psáno *y* (*rzykagij*, *lepssygh*, *žywota*), *tz* a *tc* za *c* (*tisylz*, *owotce*), a *y* před *u* na začátku slova místo *g* (*yakij*, *yarnaj*).

Příčiněním však Jana Roha z Domažlic a kněží Beneše Optáta a Petra Gzela, a konečně učeného českého bratra Jana Blahoslava upravena jest dobropisemnost česká tak, jak ji shledáváme v Bibli Kralické, a jak se jí od té doby téměř bez proměny užívalo až do vydání mluvnice Dobrovského. Hlavní pravidla této dobropisemnosti, jež vůbec *bratrská* slove, byla: dlouhé prosté hlásky *a*, *e*, *j* (místo Husova *á*), *ó* (vůbec *ů*), *ú*, *ý*; háčkované sykavky *č*, *š*, *ř*, *ž*; *ď*, *ň*, *ť*; dvouhláska *ě*; *y* po zvůčkách hrdelních

h, ch, k, po *r, l* a po *c, s, z*; *i* po sykavkách *č, š, ž*, též po *ř* a *l*; *i* a *y* po retních *b, p, w (f), m*, též po *n, d, t*; zavřené *v* na začátku slova, a spojka *y (et)*, jako psal Hus.

U vzdělávání mluvnictví pokročeno dále, na kterémž poli statečně sobě počínali jmenovaní již Beneš Optát a Petr Gzel, pak Václav Philomates, nad jiné ale Jan Blahoslav, jenž sepsal obšírné vysvětlení ke gramatice předešlého a výbornou syntaxi s hojnými příklady, zření máje i k jiným řečem slovanským. Mimo to ve spise *Musika* nejpré vložil pravidla časoměrné prosodie české a naučení, jak se mají skládati písné. Nejúplnější mluvnici českou vzdělal na začátku XVII. století Slovák Vavřinec Benedikti z Nedožer jazykem latinským, kdež taktéž přidal pravidla prosodie časoměrné.

Sloh český toho věku neustále se třibil a zdokonaloval, až v tak zvaném *zlatém věku* za panování Rudolfa II. dosáhl největší hladkosti a ohlednosti, v kterémž ohledu nad jiné vynikal Daniel Adam z Veleslavína. Následování vzorů latinských bylo toho času všeobecnou modou, a skutečně došel pomocí římských klasiků sloh český vysokého vzdělání, tak že Veleslavína vším právem směl se o tehdejším jazyku českém vyjádřiti takto: „Lingua bohemica, ut nunc exultam habemus, elegans est, copiosa est, suavis est, grandis est, et ad omnium materiaram cum in theologia tum in philosophia expositionem aptissima et accomodatissima.“ Tato však dokonalost jazyka českého, jak trefně praví Jungmann (*Hist. lit. čes.*, 2. vyd. str. 123 a 124) „ne naprosto, ale potažně, víc co do formy, než co do materie vzata býti musí, ne jakoby onen stupeň již již nepřekročitelný byl, tak aby nám nic jiného nezbývalo, než spisovatelům onoho věku podobnými neb rovnými se státi, anobrž to jen větší ještě možné dokonalosti počátek byl, kteréž by Čechové v šťastnějších okolnostech při vzniku kritiky pozdější a vzdělání všelikých umění a vědomostí lidských zajisté byli dokročili. Prosaický sloh prstonárodní, jakž v historii, právicích, boboslovných a jiných lidu obecnému odhodlaných spisech své místo má, nej-

více vzdělán jest; poetický sloh nejstaršímu, jako-
vým rukopis Kralodvorský se skvěje, daleko se nevy-
rovnává, vědecký pak skoro docela zanedbán.“ V
tomto posledním ohledu nemůže se tak zvaný zlatý
věk vykazati ani jediným dílem podobné ceny, ja-
kou mají spisy Tómy ze Štítného, skládané dvě stě
let před tím.

Ostatně ani tato „potažná“ dokonalost češtiny
nebyla všeobecná, nýbrž obmezena pouze na čelnější
spisovatele. Čím více zajisté rozprostraňovalo se
užívání jazyka českého, tím častěji přicházelo ho
užívati veřejně i lidem, kteří neměli v něm náleži-
tého vzdělání mluvnického, a proto ho užívali více
ve způsobě mluvy obecné. Příčinou toho byl hlavně
tehdejší stav škol, kde všecko vynakládáno jenom
na pěstování jazyků klassických, latinského a ře-
ckého, o materštinu pak málo dbáno. Tak vysvětliti
se dá, kterak vluzovati se mohly do spisů gramati-
cké chyby obecné mluvy, jako na př. mícháni po-
hlaví a časů přechodníka (*jsa, jsouc, jsouce* a pod.
užíváno beze všeho rozdílu). Nad to mnohé pře-
kládání z němčiny a latiny i u lepších spisovatelů
mnohá cizí slova a mluvení spůsoby v jazyk uvedlo,
z kterých některé na štěstí opět pošly, jiné nyní se
vymítají. Sám Veleslavína, nejslavnější mezi spi-
sovateli zlatého věku, má mluvení spůsoby, jako:
s něčím vůkol jiti (womit umgehn), slova jako: *do*
achtu dáti, fechtmistr, fedruňk, křtalt a pod.; a což
teprv jinde bylo takových nešvar, jako *fresuňk* (hoře),
knecht, soldát, šlachtordnuňk, tupltajet atd.

Vůbec porovnáme-li jazyk doby této s jazykem
doby předešlé, po nestranném uvážení uznati musí-
me, že sice vzděláním se podle vzorů cizích nabyl
jakési větší uhlazenosti, obratnosti a vážné důstoj-
nosti, avšak k nenahraditelné škodě předešlé ryzosti
a samorostlosti své, nepřipomínaje ani toho, jak ve-
lice utrpěl na určitosti ztrátou starodávných forem
mluvnických. Jazyk té doby, odchýliv se na mnoze
od své původnosti slovanské, stal se více evropským.

3) Věk od 1620 do 1774. Politický úpadek
národu byl nevyhnutelně provázen též úpadkem ja-
zyka, jehož platnost v státním a veřejném životě

napořád více jest obmezována. Nemálo přispělo k tomu vystěhování se vzdělanějších tříd z vlasti, pak všeobecné zpuštění země v třicetileté válce, již tři čtvrtiny obyvatelstva jsou vyhubeny a všecka lepší vzdělanost téměř vyhlazena; nejvíce ale bezpříkladně v dějinách Evropy ničení knih českých, trvavší po celou tuto dobu půl druhého století, čímž zmařeny jsou neocenitelné poklady literární. Což divů, že čím dále tím více pravidla mluvnická v zapomenutí přicházela, formy obecné mluvy vždy hojněji do spisů vcházely a český sloh latinismy a germanismy oplýval.

S počátku té doby sice někteří spisovatelé, majíce vzdělání své ještě z doby předešlé, psali ještě správně, ano někteří výtečně, nade všechny jiné Pavel Skála ze Zhoře, vystěhovalec český, jenž za hranicemi v Němcích sepsal historii církevní v desíti dílech velikých slohem nad míru ušlechtilým, správným a jádrným, kteréžto důležité dílo však z příčin obsahu svého po tu dobu tiskem vyjíti nemohlo; potom Jan Amos Komenský, jemuž co do jádrnosti jazyka málo kdo posud se vyrovná, a o němž Jungmann (*Hist. lit. čes.* 2. vyd. str. 252) s vysokou chválou praví, že „v mnoholičných spisech svých spůsoblost v češtině až po jeho časy neobyčejnou vyjevil, uměje přiměřená slova k mysli pokaždé voliti, jiná šťastně tvořiti, všecka pak líbezně, plynutě, oustrojně vázati.“ Vůbec lepší a správnější češtinu v době té třeba hledati jen ve spisech vystěhovačů, čili exulantů českých, jakéž vydávali v cizině, jmenovitě v Němcích. Také na Slovensku zachoval se jazyk český v spůsobu dosti dobrém, zvláště přičiněním vypovězenců českých a moravských, kteří tam zřídili tiskárny české. Za to v samé své vlasti české a moravské bral jazyk český celkem vždy větší zkázu. Jmenovitě od konce XVII. století vždy hlouběji klesal, nejvíce ale spisovatelé XVIII. století jazyk špatnými slovy, nepravidelnými a cizími mluvenými spůsoby nešvářili.

Jak velice spisovatelé toho času neznali byli jazyka vůbec a pravidel o tvoření slov zvláště, patrně ze slov nových od nich udělaných. Tak Rosa

mluvnici svou, vydanou r. 1672 (v níž při všech vadách jeví dobré snažení a také pravidla časoměrného veršování udává) nemotorně nazval *Čechořečnost*, Pešina svůj spis o Moravě *Moravopis*. Ve věku tom utvořena jsou slova: *měšťanosta*, *cestovůdce*, *přibšhopamátný* a j. Nejvíce takových nestvůr nadělal V. Pohl, jenž r. 1756 vydal *Pravopisnost řeči české*, a jemuž sluje president *předsednosta*, buchhalter *počtotník*, student *myslivin*, pocestný *chozevník*, policie *zřazva*, kapitola *hlavli*, etymologie *vznikoslovnost* atd.

Nescházíť, obzvláště z první polovice tohoto věku, mnohých nářků na kazení jazyka; již Stránský r. 1633 vyslovuje se o tom takto: „Předkové naši o jazyka svého ozdobení, uhlazení, rozšíření a dochování potomstvu snažné a šťastně pečovali, ano, by se nezanedbával, zákonem vyhověli. Ale jak oni o jeho vzdělání a v přirozené čistotě zachování starostliví byli, tak tento věk v jeho kalení, nešváření, umalení a zadání věčné nepaměti jest nestydatý.“ Ani však takové nářky, aniž lepší některé mluvnické spisy, jako *Drachovského*, *Šteyera*, obzvláště pak Jiřího Konstance *Brus jazyka českého*, vyd. r. 1667 (v němž spisovatel, chtěje zastaviti další vnitřní zkázu jazyka, v příkladech rozebírá dobré a špatné spůsoby mluvení) nemohly zadržeti vždy hlubší pád češtiny.

Proměn ve vlastním organismu svém neutrpěl v tom věku jazyk český, jak trval v obecné mluvě, nižádných patrnějších, leda že všeobecnějším se stalo rozvádění *y* a *é* v *ej*: *vejstraha*, *smejšleti*, *nalejvati*; nemístné pokusy o rozličné libovolné změny pravopisu neumělých spisovatelů zůstaly bez účinku. Jedna však nešvara, dosavad obecní mluvu na mnoze hyzdící, zahuždila se v ní za této doby, totiž oslovování osoby druhé plurálem osoby třetí dle způsobu německého, čili tak zvané *vonikání*.

4) Věk znovuzrození přirozeně dělí se na dvě doby, z nichž první sáhá do odkrytí nejstarších památek českého písemnictví r. 1817, které novočeskou literaturu a tím samým i jazyk nadchly novým, svěžím duchem; druhá, jdouc odtud až na naše dni

vyznačuje se vyšším směrem a všestrannějším než kdy před tím vzděláváním jazyka pro veškeré jak potřeby tak zábavy života.

a) Doba od r. 1774 do 1817. Zavedením r. 1774 normálních škol německých učiněn od vlády rozhodný krok k zamýšlenému od císaře Josefa II. pouhnutí národu Českého. Další krok učiněn dekretem od 31. pros. 1781, nařizujícím, aby budoucně žádných žáků na gymnasium nebylo přijímáno, kteří by dokonale německy neuměli; u gubernií pak českého i moravského, a taktéž u soudů zemských stal se jazyk německý jediným jednacím. Tak vytištěna jest čeština na dobro ze škol i úřadů.

Ale právě tím násilným udušováním národního živlu probuzena jest v šlechtnějších Čechách a Moravanech mimoděk láska k jazyku mateřskému i povstali mu stateční obrancové: hrabě František Kinský (jenž ve spise *Erinnerungen eines Böhmen über einen wichtigen Gegenstand*, v Praze 1774 vydaném, potřebu toho ukazoval, aby jazyk český netoliko byl zachován, ale aby se i náležitě vzdělával), František Pelcel (vydáním 1775 Balbinova spisu *Dissertatio apologetica pro lingua bohemica*), Karel Tham (v památném spisku *Obrana jazyka českého*, v Praze 1783) a Alois Hanke z Hanckensteina (spisem *Empfehlung der böhm. Sprache*, ve Vídni 1783). A tak mnozí, probравše se z do savádní netečnosti, jazyka národního slovem i skutkem obhajovali, kdežto právě protivníci jeho již za to měli, že ke zkáze a vyhynutí se blíží. Tato nové zbuzená láska k mateřtině mezi všemi stavy činem se jevila: r. 1785 zřídili někteří ochotníci vlastenečtí české divadlo v Praze, r. 1793 slavil spolek šlechticů na znamení šetrnosti k jazyku českému svatbu selskou v oděvích selských, kdež všickni česky mluvili. Po smrti císaře Josefa II. (r. 1790) žádali stavové čeští, prohlížejíce ke škodě, kteráž novým zřízením škol jazyku českému vzcházela, aby se mu dostalo zase toho místa ve školách, jaké měl před tím. Tomu však vyhověno jen nepatrně založením stolice české na vysokých školách Pražských, na gymnasiích ale a v hlavních školách zů-

stala i dále němčina. Avšak našli se mužové jazyka mateřského milovní, kteří z dobré vůle a ochoty jali se vyučovati češtině na gymnasiích, ústavech filosofických a seminářích.

Zároveň s těmito šlechtnými snahami nastal nový ruch literární, jehož se ujali mužové osvícení, majíce zřetel ku správnosti a srozumitelnosti jazyka, při čemž řídili se dílem příklady dobré češtiny z doby starší, zejména spisy Veleslavínovými a Komenského, dílem přihlíželi k jiným nářečím slovanským, cizotou neporušeným. Mužové takoví byli v Čechách: Frant. Pelcel, Faustin Procházka, Jan Rulík, Frant. Tomsa, Ant. Jar. Puchmayer a j.; na Moravě: Herman Galaš, Tomáš Fričaj, Dominik Kinský a j.; na Slovensku před jinými Bohuslav Tablic a Jiří Palkovič. Tito jsou první buditelé novočeské litatury, i získali si nesmrtelných zásluh ve mnohém ohledu, dílem vydáváním starších spisů českých (*kronik Dalemila a Pulkavy, Komenského Labyrintu světa, Příhod Václava Vratislava a j.*) co vzorů jazyka a slohu, dílem překládáním dobrých spisů z cizích jazyků, dílem konečně původním spisováním. Jimi k napravení přišel jazyk spisovní, tak hrubě znešvařený v době předešlé, i psáno po dlouhém čase opět čistou, pravidelnou češtinou. Byla to doba kvetoucího slohu prostonárodního.

Rozumi se samo sebou, že takové obnovení a zvelebení jazyka českého nemohlo se diti bez důkladného studia mluvnictví. V čele tehdejších vzdělavatelů jazykovědy stojí veliký Dobrovský, jenž neprestal na zpytování jediné řeči české, ale vztáhl skoumání své k veškerým nářečím slovanským, zvláště pak k řeči staroslovanské. Šepsav rozpravu o tvořivosti jazyka slovanského (r. 1799) a některá jiná pojednání jazykozpytná, obrátil po mnohá léta všechnu pilnost na sepsání vědecké mluvnice české, přečetl k tomu konci veškeré gramatiky starší, nasbíral příkladů z nejlepších starých spisovatelů, a drže se historie jazyka a přihlížeje k příbuzným řečem slovanským, přivedl k místu ono výtečné dílo gramatické (*Lehrgebäude der böhm. Spra-*

che r. 1809), na němž všichni potomní spisovatelé své mluvnice české zakládali, aniž posud kdo Dobrovského v tom převyšil.

Vzdělávání mluvnictví mělo v průvodu svém také opravu dobropisemnosti. Již 1798 dovozoval Frant. Pelzel v mluvnici své, že by se po c, jakožto úzké zvučce, mělo psáti i místo y, a František Tomsa v *Chrestomatii* své, vydané r. 1805, a v některých knihách školních užíval písmen j a i místo g a písmene í místo j, proměnil e na začátku slova v u a dvojité ss v jednoduché š, kterýžto způsob psaní ale tehdá nenalezl obliby. Též bez účinku zaváděl do kněh místo hranatého švabachu úhlednější latinu. K návrhu však Dobrovského, jež učinil v gramatice své svrchu zmíněné, přijat jest pravopis nový, *analogický* zvaný, dle něhož starodávné zavřené v v násloví vyvrženo, spojka y úzkým i znamenána, a po sykavkách c, s, z dle analogie i neb y kladeno.

Co se týče proměn v ústrojí jazyka, nelze nám zaznamenati žádných, držel se zajisté jazyk český v ohledu tomto v stejné míře jako za doby předešlé; jediná změna poněkud sem náležející jest konečné upuštění v písmě od hrubého t, u výslovnosti již dávno od měkkého l nerozeznávaného, kteréhož naposledy užil Slovák Samuel Čerňanský ve spise *Příhody hraběte Beňovského*, vyd. r. 1808. Tím méně mohl se ujmouti pokus Puchmayerův o znamenání měkkých zvuček retních.

Stejným však časem, co jazyk český utěšeně prospíval a se zveleboval, utrpěl jakousi ujmu odtržením se části katolických Slováků od spisovního jazyka českého návodem a příkladem Antonína Bernoláka, který, sepsav pod jmenem *mluvnice slovenské* (*Grammatica slavica*) mluvnici různorečí Trnavského, jal se psáti tou mluvou, v čemž našel některé následovníky, z nichž nejpřednější byli Jiří Palcko vi č, kanovník Ostřihomský, který písmo svaté z obecného jazyka spisovního na trnavčinu převédl a *Slovár* Bernolákův vydal, pak Jan Hollý, slovučný básník. Že však toto různění od obecného jazyka, ač v čele jeho byli mužové ctihodní a lá-

skou k národu zanícení, u větší části Slováků pochvaly nedošlo, tedy již po smrti Palkovičové (1835) a Hollého (1849) ta věc téměř zcela zanikla a konec vzala.

b) Doba od r. 1817 až do nynějška. Vynešením na světlo neocenitelných památek staročeského básnictví národního, nejprv *Rukopisu Kralodvorského* skrze Hanku r. 1817, a rok na to *Libušina Soudu* tajemně do Prahy zaslaného, stal se v literatuře české obrat ke směru vyššímu, ideálnějšímu. Tyto básně netušené krásy a přirozené ušlechtilé prostoty nejenom rozohnily mladé myslí k následování, čímž mluva poetická najednou vyzula se z pout odměřeného klínání dle vzorů německých, obrátíc zření k velikolepým výtvorům starých pěvců národních: ony měly též nemalé působení na jazyk vůbec objevením jednak nezuámých prvé staročeských, přesných slov, jeduak i rázných forem gramatických a syntaktických. Třeba i následování nových těchto vzorů vydarilo se někdy nejapně až i směšně (na př. *Cválá vývod truchločerný z města ouzka k chlumu smrtnu*), v celku měli z toho literatura i jazyk nesmírný zisk, vedeny jsouce na novou dráhu samostatného vývinu. Uvolněným takto snabám nestačil již ani utuhlý poněkud sloh zlaté doby, jenž byl pozadu zůstal za všeobecným pokrokem časovým, i dály se s počátku jen ostýchavé, ale čím dál tím smělejší a zdárnější pokusy o utvoření slohu potřebám doby přiměřenějšího, moderního, při čemž obracován pilný zřetel k nářečím jinოსlovenským. K tomu ke všemu když v metricě obživena časomíra (hlavně spisem *Počátkové českého básnictví*) a vřelejší novými ideály zaujatost jala se povrhovati veršování přízvučné, které ovšem ve své předešlé podobě se bylo přežilo: tu zdvihl se proti novému ruchu odpor duchů obmezenějších, slepých to ctilelů tak zvané klasické češtiny Veleoslavínovy, již měli za vrch dokonalosti jazykové, nepřipouštějice od ni žádného dalšího pokroku. V čele té strany stál *Jan Nejedlý*, profesor jazyka českého na universitě Pražské, spisovatel jinak záslužilý a ve způsobu starším výtečný prosaik, který

však byl pojal nepřemožitelnou nechuť ke všelikým novotám, až i ve směšnost zabíhal (tak na př. lépe mu znělo *vrch ohniváček* nežli *sopka*; aby se vyhnul slovu *sleď*, které mu zavánělo polštinou, a nechtěje užiti německého slova *herynk*, neostýchal se napsati, že velryba se živí *slanečky*). Ten jmenovitě prudce vystoupil proti pravopisu analogickému, přijatému od Hanky a Jungmanna, i roznítil se tu onen pověstný boj o *i* a *y*, ve kterém protivníci analogie, počínavše sobě nad slušnost vášnivě, úplně jsou poraženi. Stejnou porážku utrpěl zastavatel prosodie přízvučné Sebestián Hněvkovský, a nový směr slavil úplné vítězství.

Tu nastal v literatuře život svěží a bujarý, jakého před tím nebývalo nikdy; mluva básnická i prosaická o závod pěstována a šlechtěna v duchu vytříbenějšího vkusu: o básnickou získali si Kollár a Čelakovský, o pěknou prosu hlavně Tyl zásluhy nesmrtelné. Obzvláště zmáhající se časopisectví poskytovalo příležitost těmto cvikům, stanouc se prostranným rejdištěm čilých mladších sil. Tu jest snažná péče obracována k vyčištění jazyka od zastaralých nešvar, pro nové věci a myšlenky časem se rodící vymýšlena nová slova, vůbec pak větší zřetel obracen na živě se proudící zdroj obecné mluvy, z níž lecos dobrého přijímáno do jazyka spisovního proti dřívějšímu zvyku. Že v tom nezachována vždy pravá míra, že všelicos dalo se přes potřebu a lecos dosti nejapně, kdož by se tomu diviti chtěl? však co nezdařeného v tom spůsobu, to také se neujalo. Připomínáme tu slova jako *boucharon* (dělo), *silnoslabinec* (forte piano), *všeokopalost* (všeobecné zapálení očí). Bylo však i dosti ještě spisovatelů takových, kteří nemohouce se odtrhnouti od navyklé, vychováním vštípené němčiny uváděli do spisovní řeči nové germanismy (potůček se *hadí* místo *víne*; mnohou *obět přinesl* vlasti m. mnoho vlasti *obětoval*, a pod.), tak že i o této době v plné míře platí výpověď Procházkova, učiněná o spisovatelích českých doby předešlé: „Nyní“ prý „jsou i ti, kteří starou jazyka našeho čistotu zpět uvádějí, i ti, kteří jej němčinou docela zkaliti a zahubiti chvátají.“ Stej-

ným časem dále se zdárné pokusy o pěstování mluvy vědecké, hlavně Jungmannem, Ant. Markem, Janem Sv. Preslem, Šafaříkem a jinými, i uvedena jsou touto snahou do jazyka mnohá slova prv neslychána, kteráž pak znenáhla ve spisův prostonárodní přešedše nyní již téměř zobecněla, na př. *předmět* (subjectum), *pojém* (Begriff), *názor* (Anschauung), *důslednost* (Consequenz), *obzor* (Horizont), *okolnost* (Umstand), *vzduch* (Luft), *plyn* (Gas), *průmysl* (Industrie), *železnice* (Eisenbahn), *nádraží* (Bahnhof), *směnka* (Wechsel), *hodnota* (Werth) a množství jiných. Velmi dobře působil v tom ohledu sbor pro vzdělání řeči a literatury české, zřízený při Českém musen, který má správu *Maticy české*, fondu založeného na vydávání dobrých českých knih, zvláště vědeckých, a pečuje o to, aby knihy, nákladem Maticy vydané, psány byly čistou a správnou češtinou. Nad míru pak prospěl tu veliký slovník Jungmannův, dílo to neunavného třicetiletého úsilí, pracované duchem kritickým, jehož autorita byla rozhodná. Od jeho vyjití na svět díle ustálena jest látka jazyka českého, která nicméně nepřestala se množiti vždy dalším zasahováním češtiny do oborů praktických, obzvláště když po roce 1848 dopřáno jí volnějšího se rozkládání a zjednan opět částečný přístup do škol a úřadů. Tu jest pěstována literatura vědecká již ne z pouhého diletantismu jako dříve, než z opravdové potřeby a k účelům praktickým, názvosloví pak upraveno terminologickými slovníky, vypracovanými od sborů znalců, jež sama vláda k tomu povolala.

Pravopis v této době ještě jednou změněn: místo dosavadního analogického přijat r. 1842 pravopis *skladný*, dle něhož nastoupilo *j* místo *g* (*jáma* m. *gáma*), *í* místo *j* (*jíwa* m. *gjwa*) a *j* v superlativu adjektiv a v imperativu časoslov místo *y* (*nejmilejší* m. *ncym.*, *dej* m. *dey*); roku pak 1849 uvedeno dle zákonníka říšského jednoduché *v* za dvojitě *w* a dvojhlaska *ou* dle obecné řeči v Čechách místo obvyklého v písmě *au*, kterémž *ou* však, co dvojhlasce dialektické, zápasiti jest s organickým starodávným *ú*, práva svého se domáhajícím.

Těmito opravami dobropísemnost česká, prvé již pro jednoduchost za vzor kladená, znamenitější ještě dokonalosti došla.

Ze změn mluvnických forem, od rozličných novotářů hojně navrhovaných, ujalose jen adjektivum utvořené z činného přestupníka minulého času (*viděvší, tvořivší*), pak *bys, abys* v 2. osobě vráceno k starému svému právu místo bratrského *by, aby*. Snahy některých o zavedení včelijakých forem dialektních do spisovního jazyka (na Moravě Trnky a Žáká, na Slovensku hlavně Kollára) neměly trvalého účinku; četnějšího následování našli ti, kdož libovali sobě ve vypouštění ze slov zvucek v obecné mluvě nevyslovovaných (*selka* místo *sedlka*, *nevyhnutelný* m. *nevyhnutedlný*, *skvostný* m. *stkvostný*).

Za to však ujalose na Slovensku, sotva že bernolačina za své vzala, rozkolnictví nové, když Ludvík Štúr a Josef Hurban, spisovatelé evangeličtí, zasadili se o zavedení co řeči spisovní nářečí Trenčansko-Nitránského a psali v něm noviny i jiné spisy. Avšak i toto druhé odstoupení od jazyka obecného neujalo se v té míře, jak původcové jeho se nadáli, a po málo letech i štúrovina šla za bernolačinou. Rovněž ani třetí, nejnovější rozkolnictví Slováků, které chce povýšiti nářečí Zvolenské za jazyk spisovní, nemá lepší budoucnosti nad dvojí předešlé, ba již již takměř v písku se ztrácí.

Jakožto vzorní spisovatelé doby této — co do správnosti a vytříbenosti jazyka — jmenováni budete před jinými: Jos. Jungmann, Frant. Palacký, Pavel Šafařík, Frant. Lad. Čelakovský, Jan Purkyně, Vinařický, Chmelenský, Sláma, Zahradník; pak Karel Jar. Erben, Doucha, Tomek, A. Rybička, Štulec, Zelený, Šembera, oba Jirečkové, Sušil. Došeltě zajisté český jazyk jmenovitě za našich dnů nebývalého vzdělání a znamenité vyspělosti, ano co se týče dokonalosti mluvnické a všestrauné spůsobivosti své, zaujímá bez odporu první místo mezi nářečnými slovenskými. A však naproti tomu zapřítí sobě nelze, že umění, psáti čistým, správným a jadrným slohem

českým, ještě daleko není rozšířeno v té míře jak by žádoucí bylo; mnoha spisovatelům nedostává se posud náležitě známosti mluvnice a syntaxe a nevyhnutelně potřebného studia spisovatelů starších a řeči národní, čehož následek jest, že spisy od nich vydávané, zvláště překládané z němčiny, tytéž vady do sebe mají, o kterých připomenuto svrchu. Jmenovitě noviny a jiné časopisy oplývají v poslednějším čase germanismy a poklésky gramatickými i stylistickými, a to takovými, jakých prvé nebývalo nikdy. Tak na př. není žádnou vzácností čísti někde: *mně nic, tobě nic*; obyčejné jest psáti *střežiti* místo *stříci*, *předejíti něčemu* m. *něco*, *vyšinouti se* m. *pozvesti se*, *nahlédnouti* m. *uznati*, *vyzdvihnouti* m. *zrušiti*, *jakoby* m. *takměř* (uměl události znamenitější *jakoby* uměle vystavovati); nakládá *jimi* dle libosti na *s nimi*, uvítán byl za *hlučné střelby* m. *hlučnou střelbou*; učinil to, *aniž by se byl zeptal* m. *bez zeptání*; nad jiné pak takové nešvary protiví se sluchu nepokazenému zbytečné užívání plurální formy již místo staletým zvykem oprávněného *jenž* aneb místo *kteří*, čímž na ujmu libozvuku rozmnožuje se beztoho až přílišné íkání v jazyku českém; a co více jest takových a podobných nespůsobů. A což teprv sloh úřední, o němž lépe pomlčeti.

To však nebudiž řečeno na úkor literárních snah národu Českého; kdo nestranně uváží, při jakých nepříznivých okolnostech — o nichž netřeba slov šířiti — dosáhl jazyk český nynějšího svého stupně vzdělanosti a vytříbenosti, ten zajisté nebude pochybovati, že za příznivějších časů dospěje k dokonalosti ještě mnohem větší. Na ten čas pak vším právem těšiti se nám jest z výsledku tak slabými silami dosaženého, neboť již nyní zaujímá čeština místo velmi čestné mezi jazyky vzdělanými, z nichž málo který vyrovná se jí tak mnohostrannou spůsobností.

IV. Dějepis literatury.

Česká literatura, zahrnující v sobě spisů složených jazykem českým (československým), předčí nade všecky ostatní literatury slovanské mimo starobulharskou (církevní) stářím, a předčila nad ně až do počátku XVII. století také bohatstvím. Dělí pak se dějiny literatury naší, jako dějiny jazyka našeho, nejprůhodněji na čtyry doby, z nichžto první či stará obsahuje písemné památky jazyka českého od nejdávnějších časů až do dnů Husových (od IX. stol. do r. 1403); druhá, doba vyspělosti, od počátku sporů náboženských až do bitvy Bělohorské (1403—1620); třetí, doba úpadku, sáhá od bitvy Bělohorské až do císaře Josefa II., čtvrtá, doba obnovení literatury, odtud až do dnů našich.

Nejstarší literatura naše jest věrným obrazem dvou živlův, které na počátku dějin našich ve vzdělání národu našeho působily: jedny plody její vrostly z prastaré, ryze slovanské vzdělanosti domácí, druhé z nově štěpeného stromu vzdělanosti křesťanské, která se tehdy z Italie šířila po veškeré západní Evropě. Máme posud, ač velmi řídké, písemné památky, které mají na sobě ráz čistě národní: rukopisy *Zelenohorský a Kralodvorský*. Rukopis *Zelenohorský*, před tím soudem *Libušiným* zvaný, ježto líčí spor dvou bratrů o statek po otci zděděný, a rozsudek *Libušin*, má ráz docela pohanský, svědčící o vysokém jeho stáří. Taktéž proniknuty jsou názorem pohanským nejstarší básně rukopisu *Kralodvorského*: *Záboj a Slavoj*, ježto vypisuje vítězný boj pohanských Čechů nad křesťanskými Němci do země se vtírajícími a panství své zároveň s křesťanstvím rozšiřujícími; i z *Čestmíra a Vlaslava* jakož i z *Jelena* věje duch pohanský. Z ostatních básní rukopisu Kr. vyniká *Jaroslav*, oslavující vítězství Čechův i Moravanův nad divokými zástupy tatarskými neb mongolskými na Hostýně, ve kterém již pozorovati jest působení básnictví křesťanského, které tu se staronárodním v utěšený souzvuk splývá. Básně tyto, vynikající zje-

mnějším citem a jarym jazykem, jsou jediný pozůstatek bohatého básnictví národního, které byvše u nás od pradávných dob horlivě pěstováno během XIII. století svého vrchole dostoupilo a samo o sobě hlasitě svědčí, jak vysoký byl stupeň původní vzdělanosti předkův našich. I není divu, že ti, kteří jsouce nenávisť zaslepeni národům slovanským upírají všelikou vzdělanost původní, přede vším obrazejí šípy své na drahocenný tento rukopis, jakožto na nejvýmluvnějšího svědka vzdělanosti slovanské. (Jak liché jsou všechny námítky činěné proti pravosti rukopisu Kr., dokázali nad jiné zevrubněji bratři Jos. a Hermen. Jirečkové spisem německým: *Die Aechtheit der Königinhofer Handschrift* v Praze 1862 etc.) Co do formy liší se tyto básně ode všech jiných tím, že jsou nerýmované, složené místem bez chledu na počet syllab veršem volným, jak toho povaha děje, tu povlovněji tu rychleji se pohybujícího, vyhledávala; srovnávají se však s básněmi epickými dle vzorů cizích v tom, že jazyk básnický má obraty podobné a že verš je obyčejně osmislabičný.

Národní básnictví naše mizelo tou měrou, kterou se v našich zemích šířilo vzdělání západní, latinsko-křesťanské, které básnické myslí nových předmětů a vzorů poskytovalo. Bylo pak básnictví latinské opět dvoje, duchovní a světské. Duchovní básnictví, pěstované osobami duchovními, opěvovalo zvláště život spasitelův, panny Marie, apoštolův i jiných svatých. Z četných legend vyniká nad jiné i rozsáhlostí i cenou básnickou legenda o sv. Kateřině, nedávno v Stockholmě nalezená. Vedle tohoto básnictví nábožného ujímalo se záhy i světské, ježto slavilo veliké činy mužův staro- i novověkých. Přední místo mezi těmito náleží velikému dílu básnickému o *Alexandrovi Velikém*, králi Macedonském, které původně latinským jazykem od Francouze Valtera z Chatillonu složené, básník český (asi v polovici XIII. stol.) tak přetvořil, že se může považovati za samostatnou báseň českou, i přibližuje se jazykem značně k rukop. Kralodvorskému. Pohříchu není báseň ta celá zachována.

Dle vzorů těchto latinských opěvovány jsou i

děje domácí, čehož příkladem jest zlomek o bitvě Kreščácké a smrti krále Jana, zachovány v Lupáčově kronice Karla IV.

Mimo básnictví latinské působily od XIII. stol. v literaturu naši i básně německé, ježto časté stýkání se s Němci a zvláště hojně jich se k nám stěhování šířily v zemích našich i jakousi známost německého básnictví. Králové Čeští Václav I. (1230—53) a Přemysl Otakar II. (1253—78) přáli velice toulavým pěveům německým, kteří rádi meškali na štědrém jejich dvoře. Bylo však básnictví německé, když v druhé polovici XIII. stol. u nás působiti počalo, již valně kleslé a nebyl tudíž účinek jeho hrubě blahodárný. Básnictví tohoto dle vzorů německých vzdělávaného plody jsou: *Tristram*, *Tandariáš* a *Floribella*, *Stilfrid*, dlouhé legendy o sv. *Prokopu*, *Ježíšovo mládí* a j. Básně tyto psány jsou vůbec velmi rozvláčně, lišice se od prosy jenom rýmem. V takové formě sepsáno jest však i znamenité dílo původní, *kronika česká* rýmovaná, řečená *Dalimilova*, složená brzo po r. 1310, proniknutá vroncím duchem vlasteneckým a neméně vronci nenávisí Němců, nejstarší dílo historické psané jazykem českým.

Literatura prosaická jest až do časů velikého krále Karla I. (IV.) chudá. Ke spisování prosaickému užívalo se po celý ten čas téměř výhradně latiny, a to ve všech zemích západní Evropy. Byla tehdy latina jakožto jazyk katolické církve hlavním nástrojem vzdělání všem národům katolickým, jí se učilo ve školách, jí se vyjednávalo mezi národy, jí se psalo v karcelářích. Jsou tedy i nejstarší naše kroniky sepsány vesměs latinsky, zejména kronika děk. Kosmasy († 1125), mnichů Sázavského a Opatovického, Vincence kanovníka Pražského, Jarlocha opata Milevského, Petra Žitavského, Františka probošta kapituly Pražské a j. Prosa naše vzdělávala se původně jenom překládáním písem svatých. Byli ovšem již sv. bratři Cyril a Method přinesli otcům našim překlad některých částí písma sv. v jazyku slovauském, starobulharském. Ale po úpadku říše Moravské ustoupily oh-

řady slovanské latinským, i nezbylo po nich jiné památky než starobylá píseň: *Hospodine pomiluj ny*. Potřebu však, aby se písmo sv. vykládalo jazykem lidu srozumitelným, uznávali také kněží latiniští, i jali se brzo překládati nejpotřebnější k službám Božím části biblí, evangelia, epištoly, žalmy, o čem svědčí zlomek evangelia sv. Jaua, který dle jazyka pochází z X. stol. Pokračováno pak v dle tomta až do XIV. stol., kdežto se, v druhé polovici, objevuje překlad celého písma svatého.

Nejplnějšiho rozkvětu za staré doby dočkala se literatura naše ve XIV. stol. za Karla I. a jeho syna Václava IV. Vysoké školy Pražské, ač se na nich, jako na všech ostatních v západní Evropě, vyučovalo toliko jazykem latinským, šířily rychle vyšší vzdělání po zemích našich; rostoucí blahobyť veškerého obyvatelstva napomáhal pak mocně všelikým snahám vyšším. Tím povstala za Karla I. taková činnost literární, že národ náš se náhle octnul v popředí národů vzdělaných, zůstaviv své sousedy německé daleko za sebou. — Básnictví národní bylo ovšem již dávno zaniklo; za to však vzdělávání zdárně básnictví dle vzorů západních. Jest pak básnictví toto z části náboženské, které tehdy vyvedlo veliké množství *legend, životy i řeči otcův egyptských, Passionál, krásně psaný život Krista Pána*. Vedlé toho dařily se všelike spůsoby básnictví naučného, zejména allegorické, jehož nejslavnější plody zůstavil přední básník té doby, Smil Flaška z Pardubic. Jeho *Nová rada* líčí poradu mladého krále Iva s ostatními zvířaty, která byvše od něho vyzvána radí každé dle povahy své, jak by si král veřejně i soukromě počínati měl. Krom toho napsal Smil značnou báseň *Rada otce synovi*, učinil první sbírku *příslaví a j. Prospívalo i básnictví satyrické, jehož plody jsou Podkoní a žák, Svět vody s vínem, Satyry o řemeslnících*. Neméně pěstovány jsou i romány, z nichžto největší obliby došli dle latiny vzdělané *Letopisové Trojánští*, pak román o *Alexandru Velikém*. Zcela původním plodem této literatury jest *Tkadleček*, román ve spůsobě rozmluvy mezi žalobníkem a ne-

šťěstím. Touží totiž Tkadleček na ztrátu milenky své, krásné a ctnostné Adličky, tak jemně a prostě a zároveň tak obratným jazykem, že v té době zaslouhuje obdivení. — Také básnictví dramatické pěstováno dosti pilně již před dobou Karlovou, jak o tom svědčí nemnohé, ač zdařilé zlomky her dramatických, *Mastičkář* a j.

Než doba Karlova, ač básnictví se vzdělávalo namnoze zdárně, nabyla mnohem větší oslavy literaturou prosaickou, která jest nejlepším měřítkem tehdejší dospělosti národní. Před tím nebylo spisů prosaických mimo překlady rozličných částí písma sv., nyní květlý bujně všechny spůsoby písemnictví prosaického. Spisy historické počaly se tehdy skládati vedle latiny i češtinou. Přibík Pulkava z Hradenína napsal *kroniku* svou latinsky a později i jadrně česky. *Život Karla I.* (IV.), samým císařem latinsky sepsaný, přeložen též na český jazyk. Mimo to vzdělal pilný spisovatel Vavřinec z Březové *kroniku světa*, ozdobiv ji ovšem všelikými bájkami; týž přeložil i pověstnou cestu Angličana Mandevilla do Asie. Nápodobně vzdělal Beneš z Hořovic rytíř *Zámorský kroniku Římskou*, tak nazvanou *Martimiani*, z většího dílu podlé sepsání Jakuba Twingera von Königshofen, kněze Štrasburského. Také právnictví nebylo bez vzdělavatelů. Máme ze samého počátku čtrnáctého věku knihu nazvanou *starého pána z Rosenberka*, kterou se dává naučení, jak si u sondu království Českého počínati třeba, aby věc svou provedl — velmi vzácný pomník starých zvyků právních u národu našeho. Neméně důležité jest dílo pana Oudřeje z Dubé, po mnohá léta nejvyššího sudího v Čechách: *Výklad na právo země České*. Kromě toho sepsán tehdy řád práva zemského a řád korunovací. Do téhož asi času připadá také přeložení *práv města Pražského* z latiny; potom přeložení *práv Magdeburských* a *Vikpildských* zemských císařských, jakož i *práv manských* z němčiny. I listiny veřejné začínají se již za prvních let Václava IV. spisovati jazykem českým. V řečnictví duchovním proslul za Karla kanovník

Pražský Milič, Moravan z Kroměříže. Výmluvností duchovní vyniká rovněž mudrlec křesťanský, který duchem svým obsáhl všecku křesťanskou vzdělanost doby své a ji jméním celého národu učímiti se snažil, rytíř Tomáš Štítný ze Štítného. Zůstavil po sobě původní díla: *Knihy šestery o obecných věcech křesťanských*, *Řeči besední*, v nichžto se nejtěžší pravdy náboženské vykládají důkladně a jasně; *Homílie* pak podávají výklady na všechny neděle a svátky. Jeho jazyk jest tak prostý a lahodný, tak ryzý a živý, že by měl býti posud vzorem všem těm, kteří píší o věcech náboženských a filosofických.

Tak dostoupilo staré naše písemnictví v druhé polovici čtrnáctého věku svého vrchole, an události netušené mu jedním rázem vytkly novou dráhu.

Obrat tu netoliko v literárním, ale v celém stavu národu našeho spůsobil Jan Hus. Opravy věci církevních, o kterou se již za Karla I. nejušlechtlejší mužové, mezi nimi zvláště slavný Moravan Milič a učený Matěj z Janova, vši silou zasazovali, domábal se ještě úsilněji Jan Hus a octl se proto ve příkrém sporu s církví římskou. Celý téměř národ kráčel za oblíbeným kazatelem a horlivým obhájcem práv svých na novou cestu — náboženství opanovalo všecky myslí. Když pak brzo nastala potřeba hájiti snaby Husovy nasazením celého takořka bytu národního, stávaly se tím národu samému jenom dražšími a vážnějšími. Tak se octla i literatura na poli rozepří náboženských, na kterém se po celé patnácté století téměř výhradně a i v šestnáctém se zalíbením pohybovala. Kromě náboženství docházely pak v bouřlivých oněch dobách ještě jenom válečné věci oblíbené.

Původce tohoto mocného obratu jest i hlavním spisovatelem své doby. Aby učení svému zjednal přístup i do nejnižších vrstev lidu, snažil se psáti jazykem lidu samého, ovšem vytríbeným a ušlechťeným, vystříhal se bedlivě všelikých forem již zastaralých, a položil základ posavadnímu pravopisu našemu (v. Dějiny jazyka). Vyniká pak Hus ve spisech svých jako řečník duchovní ve své

postille, co spisovatel polemický, co spisovatel vzdělavatelný v díle nazvaném *Dcerka*, co básník některých *pisní náboženských*; i *listy* jeho psané v žaláři Kostnickém mají nemalou důležitost. Mimo četná díla česká psal však Hus o učení svém mnoho i latinsky. — Za bouřlivých časů, které nastaly brzo po upálení Husovu, neměl národ náš ovšem ani mnoho pochvíli ani chuti k činnosti literární, a neobsahuje tudíž písemnictví naše tehdejší téměř ničehož původního mimo některé správy historické o tehdejších příbězích, z části i veršem sepsané, pak spisy náboženské, zvláště polemické, a z oboru básnictví některé písně válečné a banlivé na protivníky náboženské. Čeho se však nedostávalo na spisech původních, hledělo se doplniti překlady tehdejších nejdůležitějších spisů latinských a dílem i německých, kteréžto rovnajice se v přesnosti a jadrnosti jazyka spisům T. ze Štítného, nad spisy pozdější věku patnáctého vysoko vynikají. Do první polovice téhož věku zajisté náleží překlad *Ranného lékařství* R. B. a z e s o v a dle čtení M. Viléma Rogera z Congenis nebo z Parmy, kterého v Montepesolaně poslouchal nějaký náš krajan a zápisky své v jazyku latinském pozůstavil; potom *Ranného lékařství* M. Viléma Placentského ze Sallicetti, taktéž latinsky sepsaného. Oba dva tyto překlady, jak se podobá, spůsobil slavný lékař a matematik M. Křišťan z Prahatic, někdy farář u sv. Michala v Starém městě Pražském. Také *herbář*, a *pravidla zdravotní* i jiné spisy lékařské toho času přeloženy jsou. Dále jmenovati sluší překlad Marka Pavlova spisu *Million* totiž popsání východní Asie, Číny, Thibetu, Východní Indie, mnohých ostrovů moře tamějšího a částky Afriky východní, taktéž z jazyka latinského; potom překlad románů duchovních: *Solfermus* a *Belial*, jichž první obsahuje rozepří pekelné říše s Bohem pro vyvržení ďáblů s nebe, druhý pak rozepří sboru pekelného s Kristem pánem, proto že otce svaté vysvobodil z předpekli; dále také překlad *Života Alexandra Velikého*, krále Macedonského, vše toto z latiny a. j. v. Teprvé v druhé polovici XV. století, když Jiří

Poděbradský mocnou rukou zavedl řád a mír v zemi, ujímaly se opět snahy literární. Převládá ovšem i tehdy ráz náboženský. I básnictví slouží smýšlení náboženskému, což nad jiné zřetelněji ukazuje jediná větší báseň původní, té doby složená, Ctibora Tovačovského z Cimburka *Hádaní pravdy a lži o kněžské zboží a panování jich*. Pravda (církve pod obojí) žaluje tu na lež (církve římskou) a všechny její sestry nepravosti, a soud, na kterém jest duch svatý předsedou a apoštolové soudci, činí nález příznivý pravdě. Mnohem rozvláčněji rozkládaly se myšlenky náboženské ve spisech prosaických všeho druhu, věroučných a polemických, vzdělavatelných, postillách atd. Vynikali v nich po Husovi Jan z Příbrami, ostrý bojovník proti Táborům, zvláště pak Petr Chelčický, muž ducha hlubokého a myslí šlecherné, horlící na veliké nepravosti doby své, tak že jeho spisy jsou věrným obrazem tehdejších mravů. Zásadami svými stal se pak jako předchůdcem jednoty bratrské. Se strany přísně kališnické proslul Jan Rokycana výmluvností duchovní. Předním zástupcem katolickým v boji proti odpůrcům byl Hilarius Litoměřický. Ostatní literatura doby té nemá ničeho, co by se ryzostí jazyka a rázností myšlenek rovnalo listům, psaným od některých předních mužů našeho národu. Jsou pak nejznamenitější z nich: *listy* Aleše Holického ze Šternberka, Kašpara Šlika, Prokopa z Rabšteina, Ctibora Tovačovského z Cimburka, Viléma z Pernšteina, Jošta z Rožmberka, biskupa Vratislavského a j. (vyd. od Palackého v *Archivu Česk.*). Z listů těch uabývají dějiny té doby jasnějšího světla, než spisy historickými u nás tehdy složenými, kterým se zevrubnosti a vyššího rozhledu naprosto nedostává, jsou to kroniky ceny chatrné. *Dějiny obecné* sepsal Pavel Židek slohem nehrubě vytríbeným. Též doby povstala v Itálii jazykem latinským velmi zajímavá, ač ovšem docela povrchní a strana *historie Česká* Eneáše Sylvia Piccolominiho, později papeže Pia II., která brzo na jazyk náš převedena a pilně čítána jest. Nemálo půvabu

do sebe má vypsání cesty, kterou konal Jan z Lobkovic r. 1493 k Božimu hrobu do Jerusalema, druhý jeho spis *Zpráva a naučení synu Jaroslavovi* vyniká jazykem ryzým a jadrností myšlének.

Literatura naše nabývala veselejší tvárnosti, když v druhé polovici XV. stol. za panování Vladislava II. začali se též u nás pilněji studovati staří spisovatelé řečtí a latinští, jejichžto nevyrovnaná dokonalost ve formě počala za nedlonho budit utuchlý cit všeho umění, zvláště pak umění slovesného. Výtečnými vzory klasickými byli jedni unešeni tou měrou, že mimo jazyky staré ničeho krásného neviděli, slávy své hledající ve spisování latinském. Přední z nich byl u nás Bohuslav Hasišteinský z Lobkovic, který po sobě zůstavil mnoho latinských básní výtečných. Jiní opět snažili se, aby co ve starých kde krásného spatřili, k ozdobení a ušlechtění svého písemnictví obrátili. I jali se tedy spisy klasiků řeckých a ještě více římských převáděti na jazyk náš a brousiti češtinu dle jejich vzorů. První mezi těmito byl Řehoř Hrubý z Jelení, jenž některé spisy Ciceronovy a též novějších latiniků česky vyložil; za ním kráčeli Václav Hladíč Písecký, Viktorin Kornel ze Všehrd, který výtečné překlady, ale i veliké dílo původní právnické *Knihy devatery o právích a soudech a i o deskách země České* sepsal, první dílo právnické střední naší doby literární. O něco dříve složil slavný pán moravský, Ctibor Tovačovský z Cimburka, důležitou knihu *O obyčejích, řádích, zvyklostech starodávních a právích markrabství Moravského*, nazvanou knihou *Tovačovskou*.

Od této doby až do osmnáctého století vzdělávána jest čeština nejvíce dle vzorů latinských, čím ovšem jednak mnoho latinských obrátů v jazyk náš vneseno, jednak sloh český zvláště prosaický nevšedního uhlazení došel.

Básnictví se zatím ani v následujícím XVI. stol. u nás nevzdělávalo s velikým prospěchem. Ti duchové, v nichžto čtení starých básníků vzbudilo zálibení v básnictví, psali za vzory svými latinsky, namnoze zdařile; ano kdyby básně našich spisova-

telů ze XVI. století, Karla z Karlsperka, Tomáše Mitisa, Campana a j. byly psány česky, mohli bychom se právem honositi básnickou literaturou té doby. Ale česky psaly se tehdy jenom písně duchovní, a sice nejhojněji od bratří českých, spisovatele i mnohých děl prosaických, Lukáše, Jana Roha, Jana Tábořského, Jana Blahoslava, Jiřího Strýce a j. Nad skladby rýmované vynikají však znamenitě některé básně metrické, skládané po vzorech řeckých a latinských, dle zákonů časomíry, kteréžto bratr Jan Blahoslav první jasně vyložil ve spise svém o *Musice* t. j. o skládání písní; ale i tyto básně jsou pouhé vzdělání žalmů, v kterém vynikají Matouš Benešovský (r. 1577) a o třicet let později výtečný Slovák Vavřinec Benedikt Nudožerský. K nim se nejvíce přibližuje Jiří Strýc rýmovaným vzděláním žalmů. Básník té doby nejvíce oslavovaný, Šimon Žebrák Lomnický z Budče, jest však toliko veršotepec, jehož četné, zvláště k rozličným příležitostem skládané verše nemají hlubšího významu, nevynikajíce ničím jiným než plynným jazykem. Básnictví dramatické nedospělo té doby k samostatnosti a záleželo téměř jenom v překladech, z nichžto nejoblíbenější byla *Judita*, přeložená od pilného Konáče z Hodišfkova.

Mnohem utěšenější jest pohled na písemnictví prosaické XVI. stol. Nerovnájí se sice první dvě třetiny tohoto století třetině poslední ani co do hojnosti plodů ani co do vybroušenosti jazyka; ale viděti i tehdy neustále se vzímající činnost literární. Střediskem spisovatelů první polovice XVI. století jest Mikuláš Konáček (Finitor) z Hodišfkova. Překládáje s nemalou horlivostí spisy nejrozmanitější, historii českou *Aeneáše Sylvia*, některé rozmluvy *Lucianovy*, romány a j. opanoval po tuhém zápase jazyk český úplně, což se pak jeví zřetelně v původním jeho díle *o hořekování a naříkání spravedlnosti, královny české paní*, ve překladě *Judity* atd. Z doby jeho máme několik velmi vážných spisů historických. První z nich napsal Bartoš Písař, který vypravuje zevrubně

a prostě bouřlivé příběhy Pražské od r. 1524—1530, jichžto sám byl svědkem. Rovně důležitý spis téhož druhu zůstavil Sixt z Ottersdorfu, sepsav co sám viděl v Praze v osudných letech 1546 a 1547, dílo posud nikdy navydané. Největší pověsti však došla *Kronika Česká* Václava Hájka z Libočan, plná sice bájek a bludů, ale psaná tak lahodným slohem, že se stala knihou opravdu národní, čítána jsouc se zalíbením i od samé strany pod obojí, proti které psána jest. Této straně sepsal knihu až příliš mělkou a stručnou Martin Kuthen ze Šprincberka, krátký totiž výtah dějin českých. Touž dobou vydána jest záživnější kronika česká církevní se stanoviska kališnického od Bohuslava Bílejovského. *Cestu do Palestiny* vypsál jazykem někdy básnickým Oldřich Přefát z Vlkanova. Obširnou kosmografií, *knihu položení všeho světa a o všech národech*, vzdělal dle něm. Zikmund z Púchova. — V řečnictví duchovním proslul tehdy se strany katolické Tomáš Bavorovský, jehož líčení všelikých slabostí té doby jest výborné. Ve filosofii nejdůležitějším dílem jsou *Řeči hlubokých mudrců*, vybrané ze starých filosofů, básníků, od Jana Češky, dítkám slavného pána českého Viléma z Pernšteina.

Po smrti Ferdinanda I. (1564) přibýlo v literatuře plodné činnosti, jesto vystupovali směle i bratři čeští za Ferdinanda I. kruté pronásledování, a dali písemnictví našemu jednoho z nejslavnějších vzdělavatelů, Moravana Jana Blahoslava. Nabyv sám vzdělání vysokého porazil zásadu jednoty bratrské, že sluší opovrhovati známosti věcí světských, a uvedl do škol jejich vyšší učení. Bystrý duch jeho, ač nebyl básník, pojal dobře neduh tehdejšího básnictví, a vyměřil jazyku našemu základ nového veršování, v časomíře. Pilným čtením českých spisů nabyt tak jenného citu správného jazyka, že ve své *grammatice* s velikou jistotou vytyká chybné spůsoby mluvení, a sepsal sám díla, ježto jsou podnes vzory prosy české. Jeho překlad Nového zákona přijat později do biblí Králické, jeho život bratra Jana Augusty a *dějepis jednoty bratrské*

rovnají se nejvýtečnějším spisům doby Veleslavinské.

Doba tato nazývá se tak po muži, který za posledních třiceti let šestnáctého věku byl vůdcem všeho literárního snažení, po mistru Pražském Danielovi Adamovi z Veleslavína (1546—1599). Nebylo v něm síly tvůrčí, která plodí díla překvapující novosti a smělosti; ale byl muž bystrého rozumu, vystřelého vkusu a upřímný milovník národu svého, kterému otvíral úsilně brány všelikých vědomostí, čině mu cestu k nim příjemnou uhlazeným jazykem a propůjčuje se každému spisovateli, který si jeho rady a pomoci žádal, s ochotností podivu hodnou. Díla jeho vynikající zvláštní lepotou slohu jsou vzdělána nejvíce dle latinských; jediný jeho velký spis původní jest *Kalendář historický*, vypravující při každém dni, co se kde znamenitého stalo. Mimo to napsal ku přemnohým spisům svým i cizím obšírné předmluvy, z nichžto předmluva ke kronice Aeneáše Sylvia a Kuthenově nad jiné předčí rozsáhlosti a innohými vzácnými myšlenkami. Ze spisů od něho dle cizích vzdělaných jmenujeme sluší obšírnou *Politii historickou*, ve které se příklady z dějin váženými vyučuje umění, kterak se spravují obce. Výtečné jest jeho vydání kroniky Aeneáše Sylvia, přeložené od Konáče, ale od něho docela přepracované. Mimo mnohé jiné spisy české složil i několik latinských mládeži latině se učící. Kolem Veleslavína řadí se ostatní spisovatelé doby této. O historii psali mnozí, méně však o domácí než o cizí. O domácích dějinách psali, ač co do obsahu nekriticky, ale slohem výborným Prokop Lupáč z Hlavačova *Historii o Karlu IV.*, Marek Bydžovský z Florentina *příběhy za císaře Maximiliana II. a Rudolfa II.*, Václav Brezan zevrubný *životopis Viléma z Rožmberka*, založený na listinách, Polák Bartoloměj Pavrocký z Glogol sepsal tři velká díla rodopisná o Čechách, Moravě i o Slezsku. Jiří Závěta ze Závětie vypisuje mnohé příběhy, jichžto byl sám očitým svědkem od l. 1611 do 1617. Dějiny této doby nabývají též mnohého světla z *paměti* a *hojných listů*

slavného pána moravského, Karla z Žerotína, který se způsobem psaní rovná nejvýtečnějším spisovatelům své doby. O dějinách cizích psali mimo Veleslavínského Jan Kocín z Kocinetu, překladatel Euschia Pamfila historie církevní a Jana Löwenkleye kroniky turecké, Václav Plácel z Elbinku, jenž vyložil *historii židovskou*, Pavel Vorličný, který převedl sedmery knihy Josefa Flavia o válce židovské, Jan Mirotický psal o začátku panování tureckého, Matouš Hosius Vysokomýtský přeložil dílo o zemi, národu i dějinách ruských. Vypsáním cest prosluli Václav Vratislav z Mitrovic, který vypravuje prostosrdečně cestu do Turek a utrpení své tam; Krištof Harant z Polžic cestu do sv. země, Fridrich z Donína do Uher, do Němec a do Vlach.

Řečnictví světského ukázkou jest Michala Pěčka Smiřického *Akcí a rozepře mezi filosofem, lékařem, doktorem a orátorem neb prokurátorem, který by z nich obci a vlasti své nejplatnější a nejžitečnější býti měl*, kde zápasníci při svou vedou s nemalou obratností řečnickou; nevšedním řečníkem jeví se v rozličných spisech svých státnických i Karel z Žerotína. Řečnictví duchovní vzděláváno se strany katolické nejzdárněji od Šeb. V. Scipiona (Berličky), se strany bratrské od Mart. Filad. Zámorského. S velikou horlivostí pracováno té doby o spisech polemických, kterých zvláště jesuita Václav Šturm proti jednotě bratrské mnoho vysýlal, na které pak bratří rovněž jizlivě odpovídali. — Vedlé něho byl nejčinnějším spisovatelem řádu jesuitského Baltazar Hostounský, vydav mnoho spisův dogmatických, polemických i historických. Nejslavnější však dílo veškery literatury duchovní jest překlad písma svatého, který osm učených bratří na Moravě z původního jazyka hebrejského učinilo tak výtečně, že *bibli Králická* odtud za nedostížený vzor jazyka českého se považovala a považuje podnes.

Filosofie vzdělávána jest toliko co do morální stránky, o nížto nejznamenitější dílo se-

psal bratr Matouš Konečný, složiv *knihu o povinnostech křesťanských* na základě pisma sv. Jiné sem hledící spisy překládány jsou z latiny.

Právníctví našlo nejšťastnějšího [pěstouna v Pavlu Kristiānu Koldínu, jehož *Práva městská království Českého* vynikají přesností jazyka nade všechny jiné spisy právnické. Ze spisů politických jmenovati sluší po Veleslavínově Politii historické Jiřího Závety *Školu dvorskou*, ježto podává naučení dvořanů.

I nauky přírodní vzdělávány jsou jazykem českým, v čem prosluli Tādeáš Hájek z Hájku, vzdělav dle lat. spisu Mathioliova veliký herbář či bylinář; Adam Huber z Riesenbachu vzdělal a rozmnožil pomocí Veleslavínovou Mathiolův herbář a složil několik spisů prstonárodních z oboru lékařství; Adam Zalužanský ze Zalužan, který o dvě století předstihl učení Linného o pohlaví rostlin, psal o lékárnictví; Ondřej Zbořský přeložil Tom. Jordana z Klausenburka knihu o vodách hojitelných neb teplicích moravských. O alchymii, která u nás za Rudolfa II. bujně květila, psal Bavor Rodovský z Hustiřan.

Z překladů starých spisovatelů řeckých a latinských nejznamenitější jest Xenofonova *Cyropaeie* od Abrahama z Günterodu.

Těmito spisovateli nabyla literatura naše takového vzdělání a jazyk náš vytríben v té míře, že se tehdy národ náš i nejpřednější národům evropským vyrovnal, ovšem nejvíce jich předstihl. Doba císaře Rudolfa II. nazývána proto též zlatým věkem literatury naší. Ale tohoto názvu doba ta přese všechny své přednosti nezasluhuje z té příčiny, že básnictví velmi nestejně se dařilo, tak že by se jenom o zlatém věku prosy české mluvíti mohlo. Skvělý ten název dán jest době Rudolfově hlavně u porovnání živé její činnosti a plodnosti s pustotou a chudobou, která ji v zápětí následovala.

Spory náboženskopolitické, vzniklé zvláště ze snahy vládní o potlačení církve evangelické a svobod zemských, vypukly konečně povstáním evangelikův

proti císaři Matyáši a jeho nástupci Ferdinandovi II., kteréž udušeno jest bitvou Bělohorskou r. 1620. Následky její byly literaturně velmi záhubné. Přemnožení evangeliců, velika většina národu Českého, musili se buď vystěhovati z vlasti své, neb přestoupiti na víru katolickou. Mnozí z nejvýtečnějších mužů, mezi nimi tři první spisovatelé té doby, Karel z Žerotína, Jan Amos Komenský a Pavel Skála ze Zhoře, vyšli ze země. S velikou přísností vyhledávány jsou knihy kacířské, a za takové pokládaly se nyní všechny knihy české, a pálily se na hranicích. Kněží katoličtí, jichžto se ovšem velice nedostávalo v národě posud nejvíce evangelickém, jsouce z veliké části cizinci dbali hlavně jenom o to, aby lid vykonával obřady katolické, aniž pak mohli mnoho přičiniti ke vzdělání jeho. Tak se stalo, že národ dlouhou ukrutnou válkou docela schudlý klesl i v hlubokou nevědomost. Pohled na literaturu té doby (1620—1780) jest tudíž nad míru smutný. Výteční spisovatelé, Jan Amos Komenský, Pavel Skála ze Zhoře a j. spisují ve vyhnanství veliká díla, jichžto však jenom rozptýlení po světě vystěhovalci užívati smějí, národu však celému jsou bez prospěchu: domácí spisovatelé pak nenahrazují mu te ztráty. Jen velmi zřídka objevuje se některý spis onačejší.

V básnictví nastalo zase pouhé rýmování, všeliké působení prosodie časoměrné zmizelo. Jediný Komenský užil ji ve svém překladu *mravného poučování moudrého Catona* a při vzdělání některých žalmů. Z básní téměř naskrze duchovních vyniká *Vzdoroslaviček*, sbírka básní náboženských, přeložená dobrým jazykem od jesuity Kadlinského. O něco lépe dařilo se tehdy básnictví na Slovensku, které, nebyvši dotknuto hrozným obrátem v Čechách a na Moravě po 1620 nastalým, a přijavši mnoho českých vystěhovalců pěstovalo literaturu volněji než Čechy a Morava. Ale i tam skládaly se téměř jenom písně duchovní, jichžto sbírka vydána jest v *Ústave* Trnovského. Vynikají mezi temito skladateli Hruškovíc, Láni, Dan. Kerman a j. Světské básnictví zastupují

této doby v Čechách jenom *veselý písař* ovčáka Jiřího Volného; na Slovensku Štěp Pilařík, jenž sepsal prostým veršem, co zkusil v zajetí tureckém. Hlavním dílem básnickým jest však spis prosaický od Komenského, *Labyrint světa a ráj srdce*, v kterém básník ostře mrská všeliké křehkosti zvláště lidí učených. Komenský pak jest vůbec u prostřed této pustoty obecné jako nějaká památka krásnější minulé doby. Spisy jeho jsou obsahu historického, řečnického, filosofického a hlavně vychovatelského. Historické spisy jeho jeduají o osudech evangeliků českých, jako *Historie o těžkých protivěnstvích církve české*; řečnické jeho spisy jsou *Kázání a Umění kazatelské*, návod k počínání duchovnímu; ze spisů jeho českých o vychování vyniká *Didaktika*, teprve nedávno nalezená, a *Intormatorium školy mateřské*. Největší však díl jeho spisů filosofických a vychovatelských sepsán jest latině, jako *Janua linguarum*, *Orbis pictus*, i napomáhal jimi Komenský znamenitě k opravení škol v severní Evropě, obrátiv zřetel k zanedbávanému posud vyučování věcnému. Spisy jeho vzdělavatelné: *Nedobytedluj hrad jméno Hospodinovo*, *Přemýšlování o dokonalosti křestanské*, *Hlubina bezpečnosti*, *Výhost světa* a *Poslední vůle neb kšaft*, vydávaly se ku povzbuzení rozptýlených vystěhovalců. Vedle Komenského jest nejslavnějším spisovatelem této doby Pavel Skála ze Zhoře, který ve vyhnanství ve Freiberku Míšenském sepsal ohromné dílo o *historii církevní* od časů apoštolských až do r. 1623 jazykem výtečným; zvláště důležitá jest ona část, o které mluví Skála co očitý svědek. Ale i spis ten, nebyv posud vydán, zůstal bez všelikého prospěchu národu našemu. Z katolických historiků v popředí stojí hrabě Vilém Slavata, který v stáří svém sepsal velmi obšírné dílo o Ferdinandu I., Maximilianovi II., Rudolfu II. a hlavně o svém čase, ve kterém jest směr jeho na mnoze polemický. Mnohem nepatrnější jest Václav Kozmanecký, který vypsal stručně *válku třicetiletou*, zůstavil *denník z obležení r. 1648* a složil kromě toho několik *intermedií*, krátkých frašek nejhrubšího

zrna, a několik jiných básní ceny nevelké. Z druhé polovice XVII. stol. jest přední spis historický *Předchůdce Moravopisu* od Tomáše Pešiny z Čechorodu, a na počátku XVIII. věku Beckovského *Poselkyně starších příběhů českých*, jejížto první část jest jenom proměněné vydání Hájka. Přední té doby historik český, vlastenecký jesuita Bohuslav Balbin, psal vše latinsky. O dějinách všeobecných sepsal dílo obšírnější jesuita Jiří Plachý: *Mappa katolická*. Cestopisy zůstavili pánové čeští: Heřman Černín z Chuděnic *Poselství do Konstantinopole, vykonané r. 1645* a Ignác ze Šternberka *Výjezd z Bechyně do západních zemí*. Byliť to poslední pánové čeští, kteří česky psali.

Od počátku XVIII. stol. až do Josefa II. (1780) nevyšlo jazykem českým ani jediné dílo poněkud vážnější a literární činnosti ubývalo tou měrou, že se podobalo, jakoby literatura česká měla zahynouti pouhým nedostatkem vnitřní síly. Neblahý ten stav byl císaři Josefu II. též jednou ze příčin, z kterých jazyk náš všeliké veřejné platnosti zbavil ano i ze soukromého útočiště, i z lůna rodin. německými školami vypuditi se snažil. Přestal tehdy zajisté jazyk český býti prostředkem, kterým by se lid vzdělával, a mocnáři pokroku milovnému mohlo se zdáti vůbec užitečnou věcí, aby se vyměnil za jazyk jiný, který se tehdy právě s největším úsilím vzdělával a na kterém se vydávalo množství dobrých spisů každého roku. Tak asi hledě na jazyk náš Josef II. uvažoval zároveň, jak velice prospěšná byla by jeho říši jednota jazyka a národu. Zavedení jazyka německého do škol vyšších, středních a pokud možná i nižších mělo býti prostředkem k úplnému vyhlazení jazyka našeho. Uvážíme-li, že si národ sám, postrádav již všeliké hrdosti národní, jazyka svého nikterak nevážil a krokům císařovým sám ochotně pomáhal, uznáme, že se tehdy jazyk náš octnul v největším nebezpečení. Ale v samém tomto nebezpečení byla spása. Vidouce před sebou jistou záhubu jazyka národního napjali někteří duchem i srdcem výteční mužové veškerý síly své, aby jej zachovali a opět povznésl, a zároveň probudili ná-

rod z té netečnosti, v kterou byl uvržen posavadní duchamornou správou. (V. Dějiny jazyka). Z této snahy vznikla opět lepší doba naší literatury — vzkříšení naší slovesnosti (od 1780 až po naše dny).

Nejnovější tato doba dělí se na dvě polovice, z nichžto první (1780—1820) jest jako přípravou nové literatury; druhá (1820—1862) již i rozkvětem.

Již v druhé polovici dlouhého panování císařovny Marie Teresie (1740—1780) počal sejeviti jakýsi život duševní v Čechách, vzbuzený mocným proudem myšlének, které tehdy polybovaly celou Evropou západní. Netýkaly se sice nové snahy řeči a literatury české, ale činnost na jednom poli plodila činnost na druhém. Vedeni jsouce duchem rozbořným, hloubavým, který označuje století osmuácté, jali se někteří důmyslní mužové, přede všemi pak Gelasius Dobner, piarista, skoumati dějiny české, jehož když brzo Pelcel, Dobrovský, Procházka, Voigt, Ungar a j. horlivě následovali, vzbudilo se znenáhla vědomí slavné minulosti ve vzdělancích našich. Nevydávali sice tito badatelé plodů svých jazykem českým, tak kleslým, že se ani nezdál býti nástrojem schopným k vykládání nauk. Ale samo zpytování dějin českých vedlo i ke zpytování staré české literatury a starého jazyka; jazyk tento pak skoumati počal celou bystrostí ducha svého Josef Dobrovský, kterému se i podařilo vynesti na světlo pravidla, jimiž se jazyk český spravuje, zvláště při tvoření slov, čím všelikému prznění jazyka, slovy nesmyslně tvořenými, jak se v druhé polovici XVII. stol. gramatikem Rosou a v XVIII. pověstným Pohlem šířiti počala, přítrž učiněna. Zároveň pak, skoumajе památky básnictví našeho, nalezl pravidla přízvuku, kterého se brzo básníci ochotně chopili, opustivše pouhé počítání slabik, kterým se za posledních století veršovníci čeští nejvíce řídili, i prosodii časoměrnou, kterou po Blahoslavově učení někteří šťastnější básníci pěstovali. Tímto způsobem Dobrovský, ač nepsal česky, nejvydatněji napomáhal k očištění a vytríbení jazyka českého, a vyměřil pravidla básnictví, ač nebyl obdařen duchem básnickým. Zajímá tudíž jedno z neposledních míst

v naší literatuře, ačkoli mimo některá pojednání všecka velká díla svá, mluvovědecká i historická, psal buď latinsky, buď německy.

Zatím jiní jinak pracovali k témuž konci. Slechtný hrabě František Kinský obracel zřetel národu svého zvláštním spisem k zanedbanému jazyku mateřskému, po němž v Moravě Hanke z Hankenšteina, v Čechách Karel Thám, Rulík a j. hájili jazyk český proti utrhačům a nepřátelům. (Srov. Dějiny jazyka.)

Ti spisovatelé, kteří se již jali vzdělávati zpustlon roli písemnictví, pustili se dvojí cestou: jedni vydávali dobré spisy starší, jiní skládali a překládali nové, které by chuti a potřebě čtenářstva vyhověly. První cestou kráčel s nemalým prospěchem nčený Faustín Procházka, který s Fortunatem Durichem obstaral nové, výborné vydání písma sv. a potom mnoho znamenitých děl staročeských, mezi nimi též kroniku Dalimilovu tiskem vydal. Zatím co Procházka slavnými památkami staré naší literatury potřebám vzdělanějších tříd vyhověti se snažil, spisoval a překládal Václav Matěj Kramérius s velikou píli lidu obecnému knihy poučné a zábavné slohem tak prostým a ryzým, že se vyrovnal nejlepším spisovatelům doby Veleslavínské; i vnikly spisové jeho až do nejnižších vrstev národu našeho. Bratří Karel Ignác a Václav Thamové překládali kusy dramatické, jichžto představením se v Praze láska k jazyku domácímu zbuditi měla. To vše za několik let aspoň tolik spůsobilo, že se zřetel i vyšších stavů poněkud obrátil k jazyku českému, tak že po smrti Josefa II. sněm císaře Leopolda II. žádal, aby jazyku českému byla navrácena jeho stará práva. Nedosaženo ovšem více, než že zřízena jest stolice řeči a literatury české na vysokých školách Pražských, která dána jest Frant. Márt. Pelzelovi, pilnému baleteli a spisovateli v oboru dějin českých. Pelzel byl i první, který v době křísící se literatury napsal veliké dílo původní jadrným jazykem *Novou kroniku českou*, knihu posud pilně čítanou.

Brzo odvážilo se několik spisovatelů i veršův.

Václav Thom spojil se s některými mladíky, mezi nimiž byl i V. Stach, k vydávání svých i také starších básních, ale přestali na dvou nepatrných svazcích *Básně v řeči vázané*. Vydatnější bylo po desíti letech (1795) vystoupení Ant. Jaroslava Puchmajera, který se svými přátely vydal *První sebrání básní a zpěvů*. Jest to jako první slovo okřívajícího ducha básnického, neboť ač mladíci, kteří s Puchmajerem na veřejnost vystoupili, ještě tuze zápasili s řečí a básně jejich byly ohlasy básníků cizích; přece zněly jejich písně mocněji než bylo od století u nás slýchati. Bylť sám sběratel, Puchmajer, ne sice básník tvůrčí, ale velmi šťastně napodobil, a jeho básně mnohé, zvláště bájky, vynikají lehkým jazykem i plynným veršem, on a jeho přátelé, oba Nejedlí (Jan a zvláště Vojtěch) a Šeb. Hněvkovský jsou hlavní zástupci této doby básnictví našeho, ačkoli se žádný z nich nerovná Puchmajerovi a zásluha jejich rozsáhlých básní záleží hlavně ve vzdělávání jazyka básnického. O tuto zásluhu dělí se s nimi muž, který se nepouštěl do dlouhých básní epických a dramatických, který však znaje důkladně jazyk a máje vkus vytríbený pilným čtením básníků cizojazyčných, překlady svými znamenitě obohatil jazyk náš básnický, Josef Jungmann. Jeho překlad Miltonova *Ztraceného ráje*, jakož i Goetheova *Hermana a Doroty* předčí jazykem nade všecky tehdejší plody básníků českých tou měrou, že se ani nezdá náležitě do jedné s nimi doby. Mimo tyto vzdělávali básnictví naše Václav Stach, Rautenkranec v Čechách, v Moravě Galaš, Štěpnička, na Slovensku Palkovič, příliš časně zemřelý Rožnay, Tablic, Pav. Jos. Šafařík, ač básně jejich nemají zásluhy mimo pěstování řeči.

Pisemnictví prosaické vzděláváno touž dobou od mnohých spisovatelův, kteří všeliké spisy lidu obecnému příhodně vydávali. Mezi nejplodnější prosaiky náleží mešťan Pražský Rulík, který mimo jiné sepsal dle vzoru Veleslavínova *Kalendář historický*, dále Bohumír Dlabač, Václav Stach, Aleš Pařízek, Jan Hýbl, Matěj Sychra, Jan

Nejedlý, který po mnoho let vydával *Illustatele*, tehdy jediný časopis směru vyššího, po jehož zániknutí vydával Hromádka ve Vídni od r 1813 *Prvotiny pěkných umění*. Předním prosaikem co do správnosti slohu jest doby té Josef Jungmann, jehož spisy se rovnají nejlepšímu věku XVI. Na Slovensku předním spisovatelem byl Jiří Palkovič, jenž vydával 1812—1819 časopis *Týždenník* výbornou češtinou; na Moravě zvláště farář Fryčaj.

Okolo r. 1820 začal pučeti nový život. Šlecheteninu, ač posud nehrubě nadějněmu namáhání spisovatelstva českého přispělo tehdy několik šťastných událostí ku pomoci. Snaha některých spisovatelů, aby se utvořil nějaký střed všeho počínání národního dospěla r. 1818 ke skutku, an učený hrabě Kašpar Šternberk založil *Národní museum*, jsa v té věci podporován od tehdejšího nejvyššího purkrabího, hrab. Fr. Kolovrata Libšteinského. Sama náhoda přála naší literatuře. R. 1817 nalezl Václav Hanka *rukopis Královodvorský*, r. 1818 nalezen jest *ruk. Zelenohorský*. Svěžími těmito zpěvy oživena jest mysl básnická v celém národě; nebyloť po více než pět století slyšeti v Čechách tak mocných básní. Touž dobou (1818) zavzněl z Prešpurka hlas dvou mladých vysoce nadaných spisovatelů, Šafaříka a Palackého *Počátkové českého básnictví*, kárající posavadní prázdnotu českého veršování, ukazující vznešenější ideály a obracující zřetel ku prosodii časoměrné. A nyní vystupovali, jako probuzení ruchem tím, rychle po sobě básníci nevšedního ducha. Na předním místě stojí Jan Kollár, básník *Slávy Dcery*. Posavadní pěvci, nevynímaje ani nejvýtečnějších, pěli o všelikých nevinných věcech, a jestliže se čeho odvážili, slavili velikou minulost svého národu. Kollár, vida okem věštcovým všecky národy slovanské spojené v jediný veliký celek, obrátil první zraky do budoucnosti, povzbuzuje smělym slovem k smělym činům a unášeje všecky čilejší myslí velikolepým obrazem veliké budoucnosti slovanské. Ceny *Slávy Dcery* není tedy lze vystihnouti pouhým merídkem básnickým, ješto její význam záleží hlavně v nesmírném ruchu, který spů-

sobila v národě našem. — Téměř stejnou dobou s Kollárem vystoupil Čelakovský, jehožto duch pohřžil se v krásy slovanských písní národních, které již v útlém mládí, jako Kollár *slovenské zpěvanky*, sbíral a vydával. Výtečným plodem tohoto pohřžení jest jeho *Ohlas písní ruských i českých*, kdežto *Růže stolistá* spletena jest z písní milosti, básní filosofických a z některých písní politických, které vynikají vzletem biblickým. Hlavní pak význam Čelakovského záleží v tom, že k národnímu básnictví, jakožto k nevysychajícímu pramenu síly básněv mocně zřetel obrátil. Za těmito předními pěvci krácejí pak s řídkými výminkami všickni básníci naši až do r. 1848. Směr vlastenecký, národní oživuje všechny jejich plody, básně mají netoliko budití zalíbení, nýbrž hlavně křísiti vědomí národní. Vedle předních těchto básníků vynikali v lirice: Milota Zdirad Polák, jehož *Vznešenost přírody*, vyšedší již před vystoupením Kollára a Čelakovského, byla jako věšfkyně nové doby básnictví našeho, jsouc proniknuta duchem opravdu básnickým; Ze starších Václav Hanka, jehož některé písně nelíčeným, prostým citem vynikají; Chmelenský, formou nad jiné výtečnější; Kamarýt, jenž složil mnohé zdařilé písně duchovní, jakož i Sušil; Jaroslav Kamenický, skladatel *písní* v duchu národních; Boleslav Jablonský, jehož *písně milosti* něžností citu všechny toho druhu plody české převyšují; Václav Štulec, jehož *Poměnky* proniknuty jsou citem nábožensko-vlasteneckým; Václav Pícek, Vincenc Furch, Slováci A. H. Skultéty, Ludevít Žello a j.

V básnictví epickém jmenovati sluší: Karla Sudimíra Šnajdra, jehož balada *Jana za chrta dán* k nejlepším náleží; Š. Macháčka, taktéž *baladami* známého; J. Eraz. Vocela, jehož nadšeným vlastenectvím proniknuté obrazy z dějin českých *Přemyslovců, Meč a kalich* nesmírné oblíby došli, které se jeho *Labirintu Slávy* v mnohém menší míře dostalo; Jana z Hvězdy, jenž spisoval *básně žertovné i balady*; K. Jaromíra Erbena, jehožto *Kytice* co do balady ujímá přední místo v literatuře

naši; Jarosl. Kalinu, který baladou svou *Kšaft* všeobecné účastenství zbudil. — Ješto básnictví naše tehdejší z nadšenosti národní se prýštilo a nadšenost budilo i šířilo, stalo se, že některé plody básnické, ač samy sebou výtečné, nedošly spravedlivého uznání. Nejznamenitějším toho důkazem jest Karel Hynek Mácha, který obdařen jsa řídkým vzletem obraznosti a citem hlubokým opěval způsobem nejvíce Byronovým „hluboký v srdci žal“; jeho *Máj* i ostatní básně, přičítce se vlasteneckému rozjaření obecnstva, došly teprve po r. 1848 zaslouženého ocenění. Sem sluší připočísti též Nebeského *Protichůdce*, ješto vzletem básnickým a jadrným jazykem vynikají.

I básnictví dramatické vzděláváno zdárně. Tvůrcem jeho u nás jest Václav Klicpera, který, ač za nejlepšího věku vzdálen byl středě literárního a řádně zřízeného divadla, podivu hodnou plodností ducha složil veliký počet truchloher, mezi nimiž vyniká *Soběslav*, i veseloher (frašek), z nichžto *Divotvorný klobouk*, *Žižkův meč*, *Rohovin Ctverrohý* nad jiné předčí. Méně plodný, ač jinak rovně nadaný Turínský sepsal tragédie *Angelínu a Virginii*; Š. Macháček vynikl veselohrou *Ženichové* a truchlohrnou *Závis*; Václav Svoboda sepsal historickou veselohru *Karel Skreta*; Jos. Kaj. Tyl vzdělal obratně nemalý počet kusů všeho druhu; Jos. J. Kolár sepsal *Magelónu* a *Moniku*; Mikovce *Záhubu rodu Přemyslovského* a *Dimitra Ivanoviče*.

V básnictví satyrickém dařilo se spisovatelům našim zvláště dobře, zejména v oné lehké usnívavé satyře, která jest jako dědičným podílem povahy české. Sluší tu jmenovati před jinými Jaroslava Langera, kterému jen nešťastný osud, vyrvav jej z literárního života, nepřál slávy klasického satyrika; Jan Prav. Koubek, který boдрým, uhlazeným vtípem v plodech svých satyrických vyniká rovněž jako hlubokým citem v básních elegických, ve všem pak lehkou formou; Rubeš, ješto *deklamovánky* obsahu satyrického i vlasteneckého psány jsou způsobem tak snadným, že ve všech básníků vnikl nejlouběji v jádro lidu; Ka-

rel Havlíček, jehožto satyra vyniká perným, žhavým vtípem. S Čelakovským zastupuje Havlíček i básnictví epigramatické.

I bájka vzdělávána pilně. Josef Chmela, Sam. Godra, nad ty pak zdařileji Vinc. Zahradník, K. Vinařický, skladatel *Sněmů zvířat*, Klácel, vzdělavatel *bajek Bidpajových*, V. Štulc, B. M. Kulda a j. pracovali na poli tomto.

Působila-li literatura básnická mocně v probuzení ducha národního, sluší nemalou, ano snad větší část té zásluhy přičísti spisům polobásnickým, románům, povídkám, novelám psaným řečí nevázanou, tudíž mnohem přístupnější obecnému čtenáři. Vystupujeť v oboru tomto všeobecná snaha spisovatelstva českého, aby plody svými probudili vědomí národní, ještě více v popředí než v kterémkoli jiném, a jelikož plody tyto mluví zároveň k srdci i rozumu, byl účinek jejich nesmírný. I v tomto básnictví razil dráhu V. Klicpera, jehož *Točník*, *Vítek Vitkovič* mají cenu trvalou. Po něm vzdělával toto pole s nevšední pílí Jos. Kaj. Tyl, jehož četné povídky, novely i romány jsou zároveň zrcadlem své doby, líčíce v nejrozmanitějších podobách jednu ideu — lásku k vlasti a k jazyku. Zanimavý způsob vypravování, jazyk velmi plynutý a květnatý, ač i poněkud poněmčilý, získal mu přízeň obecnstva tou měrou, že byl po mnohá léta nejoblíbenějším spisovatelem. Časopis *Květy* 1834 založený, jemuž on byl dlouho vlastní duší, stal se jím hlavním orgánem veřejného života národního, který se tehdy ovšem ničím jiným jeviti nemohl než provozováním divadelních her v městech a městečkách venkovských, besedami a plesy národními, základním školním a obecním knihoven. *Česká Věsta*, r. 1834 a 1835 za zprávy F. Lad. Čelakovského statná sokyně *Květů*, klesla po jeho odstoupení v nepatrnost, až pak ji r. 1846 a 47 K. Havlíček k slavnějšímu životu vzkřísil. Jiné časopisy, ač vesměs kratšího trvání, jako Zieglerův *Dobroslav*, Lindovy *Rozličnosti*, Hýblovů *Jindy a Nyní*, od Franty, Tomička a Lange-
ra vydávaný *Cechoslav*, Palkovičova *Tatranka*,

K n z m á n y h o *Hronka* a j. pomáhaly též buditi nový život touto cestou. — Vedle Tyla spisovatel J. Jind. Marek (Jan z Hvězdy) povídky zvláště historické, jako jsou *Mastičkář*, *Jarohněv z Hrádku*, dosti zdařile; Prok. Chocholoušek osvědčil velikou plodnost a lehkost ve spisování povídek historických. Sabinův *Hrobník* předčí nad ostatní jeho spisy toho druhu; Vocelův *Poslední Ořevita* rovná se nejlepšímu povídkám našim historickým. Také Ehrenberger, Jos. M. Hurban, Jar. Křiženský, Rubeš vzdělávali šťastně tento druh literatury. — Také překladatelé byli na poli tomto nejčinnější; nejvíce v tom pracovali Jak. Malý, zakladatel *Bibliotéky zábavného čtení* a překladatel mnohých povídek z anglického; M. Fialka, překladatel některých románů Dickensových; P. Ondrák, jenž převedl Manzoniho *Zasnoubence*; K. Havlíček, K. Vlad. Zap, K. Stefan, kteří překládali spisy Gogolovy a j.

Neméně než písemnictví básnické pokročilo touž dobou i prosaické. Od vzkříšení literatury naší až do r. 1820 užívalo se prosy toliko ve spisech určených lidu obecnému; všecko, co mělo vyšší směr, psáno jest německy, řídčeji latinsky, ano i ti, kteří se nejvíce zasazovali o zvelebení jazyka českého, neměli ho za vhodný nástroj k vědeckým pracím. Teprve okolo r. 1820, téhož času, kterého i básnictví naše počalo se rychle vznášeti výše, začali někteří spisovatelé, Josef Jungmann, Ant. Marek, Jan Sv. Presl, uváděti jazyk český do nauk. Nesnáze, s kterými jim bylo zápasiti, byly nesmírné. Jazyk náš, byv po dvě století zanedbán, nestačil již k vyjádření všeho, co za ten čas v náukách na světlo vynešeno bylo. I bylo zapotřebí mnohých slov nových, která důmyslní a opatrní učenci tvořili s výborným prospěchem, řídíce se naukou Dobrovského o tvoření slov. R. 1820 vydal Josef Jungmann svou *Slovesnost*, naučení o slohu i s příklady z literatury naší váženými; téhož roku vyšla *Logika* neb *Umnice* Ant. Marka. Následujícího roku začal Jan Sv. Presl vydávati časopis *Krok*, jenž podával pojednání ze všech nauk, zvláště pak

přírodních, jichžto názvoslovi bylo ovšem z veliké části docela nové, utvořené samým J. Preslem. Proti počínání takovému zdvihli tuhý odpor někteří přílišní ctitelé doby Veleslavínské, kterými se všeliké vykročení z mezí jazyka onoho *zlatého věku* zdálo býti zločinem. Vůdcem této strany starověrecké byl profesor jazyka českého na vysokých školách Pražských, Jan Nejedlý, jediný úřední zástupce řeči české za těch dob. Boj mezi stranami dlouho soukromě vedený vypukl konečně r. 1828 ve příkrou hádku, dle jmena jenom o pravopis, ješto Nejedlý a Palkovič hájili starý *bratrský*, zavrhujece pravopis nový, *analogický*, od Dobrovského navržený. Proti nim stál Jungmann co zástupce opraveného pravopisu a pokroku v jazyku vůbec, i bylo vítězství jeho tak úplné, že od té doby odpůrcové umlkli. Že pak další vzdělávání jazyka se dělo beze vsí újmy, čistoty a správnosti jeho, toho přední zásluhu přičísti sluší Františkovi Palackému, redaktoru *Časopisu musejního* r. 1827 založeného. Znaje důkladně starý jazyk spisovný a vzdělav ducha svého všestrannými studii vedl časopis vědecký sobě svěřený tak opatrně, že se vyhnul i ustrnulosti starověrců i nerozumnému novotění mnohých opravcův, a za jedenáctiletého řízení onoho časopisu k ustálení jazyka vědeckého rozhodně přispěl. Vydátnou pomocí literatuře vědecké stala se i *Matice Česká*, pokladnice při Národním museu, zvláště přičiněním Palackého r. 1830 zřízená na vydávání knih českých, kterou spisovatelům dána jest možnost vydávati díla vědecká, což se po tu dobu pro nedostatek nákladu s nesmírnými překážkami potkávalo. První větší dílo pomocí Matice vydané byl Jungmannův *Slovník*, plod práce třicetileté, v němžto celý téměř poklad jazyka našeho složen a urovnán jest tou měrou, že spisovateli ve všelikých pochybnostech jest věrným rádcem a všelikému nejapnému vymýšlení slov činí přítrž. Dílem tím dovršen byl první, nezbytný úkol pěstovatelů vyšší literatury prosaické, jazyk náš stačil i k nejtěžším účelům vědeckým.

A nyní se mohla literatura prosaická rozvíjeti beze všech překážek jazykových, i počíná se po r.

1840 skutečně čilejší činnost písemnictví naučného. S největším zdarem vzdělával se dějepis domácí. I povstala té doby dvě díla historická ceny nehybnoucí: Šafaříkovy *Starožitnosti slovanské* a Palackého *Dějiny národu Českého*. Šafařík napsal s obrovskou učeností dílo všem národům slovanským rovně důležité, o nejstarších dobách Slovanstva, i dokázal důvody nezvratnými, že národové slovanští od nepaměti v Evropě pevná sídla mají. Jeho *Národopis slovanský* vytkl poprvé s vědeckou určitostí nynější rozsáhlost slovanských kmenů a známky, kterými se nářečí jejich od sebe různí. Důmyslnými pojednáními svými jazykozpytnými proslul pak co první své doby badatel v oboru jazykovědy slovanské. — Palacký, oddav se již z mládí s celým důrazem železné vůle a s veškerým důmyslem ducha vysoce vzdělaného skoumání dějin českých, sbíral, rovnal a vydával na světlo drahocenné památky minulosti naší, mezi nimiž vynikají *Staří letopisové čeští* a *Archiv český*, veliká sbírka listin z XV. a z počátku XVI. stol., a teprve po přípravě téměř třicetileté přistoupil k vyvedení velikého díla svého o *dějínách národu Českého v Čechách a v Moravě*, díla nade všecko, co posud o dějinách našich psáno, z daleka důkladnějšího a zdařilejšího, díla, kterým minulost naše očistěna jest od oněch nešvar, jimiž za mnoho století nepřítelů a nevědomost tvářnost její zohydily. Tímto spisem uvedl Palacký dějepis český na roveň s dějepisectvím ostatních vzdělaných národů. Vedle Palackého jal se V. V. Tomek zpytovat dějiny domácí a sepsal dobrou knihu příruční o dějinách českých, pak *dějiny university Pražské*, a vydává za posledních let dílo velmi rozsáhlé a důkladné o *dějínách Pražských*, zakládající se na studiích tak zevrubných, všelikých starých pramenů, že jím netoliko minulost hlavního města, ale i celé země nabývá netušeného světla. — Také jednotlivá města venkovská stala se předměty spisů historických: *Vysoké Mýto* od Šembery, *Prachatice* od Slámy a j. — O dějinách povšechných sepsal Smetana knihu zajímavou pěkným slohem.

Sem též připočísti sluší Tomíčkovu *Dobu prvního člověčenstva*.

O zeměpisu vydal obšírné dílo K. Vl. Zap. Dílo cestopisné vydal Jan Kollár o Itálii, Jos. Mil. Hurban o putování svém do Čech a do Moravy, K. V. Zap o Haliči *Zrcadlo života na východní Evropě*.

O náukách filosofických psali po Ant. Markovi Hyna o dušesloví, a Klácel, jehož propravný spis *Mostek a Dobrověda* zavedly obratnější jazyk do náuk těchto.

Vědám přírodním položil u nás pevný základ věrný druh Jungmanna a Palackého, Jan Svato- pluk Presl, který celý život svůj věnoval jedné vznešené snaze, pěstování věd přírodních jazykem českým. Založený k tomu konci r. 1821 vědecký časopis *Krok* vydával s nevšedním úsilím a s nemalými obětmi až do roku 1840; i napsal obšírná důkladná díla o všech větvích přírodopisu, stvořiv úžasnou pilností a bystrostí ducha úplnou terminologii věd těchto jazyku našemu nových. Mimo to sepsal Václav Staněk příruční knihy o *přírodopisu* a o *pytvě*, Karel Ammerling spis o *lučbě*, Kodym spisy dobré prstonárodní o rozličných částech *fysiky*. Petřina psal pojednání vědecká o *fysice*, Smetana vydal vhodné spisy o *fysice* i o *hvězdárství*. Sedláček sepsal *Základy měřictví* a vydal *Základy fysiky*.

Literatuře duchovní byl od r. 1828 střediskem *Časopis pro katolické duchovenstvo*, založený přičiněním Karla Vinařického k tomu konci, aby se v něm pěstovaly vědy bohoslovecké jazykem českým a duchovenstvo samo aby z něho nabývalo vyššího vzdělání; i dostal po mnohá léta úkolu tomuto velmi řádně.

Literatuře duchovní prstonárodní zřízeno dle vzoru Matice *Dědictví Svatojanské*, jehožto nákladem mnoho užitečných spisů v lidu se rozšířilo. Mezi spisovateli duchovními té doby vynikli: Vincenc Zahradník, Jos. Král, Jos. Ziegler, Jan Stárek, Frant. Al. Vacek, Jan Valerian Jirsík, Hnojek a j. Jako řečníci duchovní

prosluli: Jan Val, Jirsík, Havránek, Zahradník, Ant. Marek, Hora, Tupý, Škoda a j. mezi katolíky; mezi protestanty Jan Kollár, jehož vroucnost citu a zápal národní se i v *Kázních* skvěle jeví, Kuzmány, Jan Chalúpka.

Ale notoliko původním spisováním, i překládáním z části výtečným nabývala té doby literatura naše bohatství a jazyk vybroušenosti. Překládání dělo se tu vůbec s mnohem větší věrností než za minulých dob literatury naší, čím se jednak také stalo, že mnozí neuměli překladatelé valně pokazili jazyk, přenášejíce v něj náramné množství cizích obrátů, ježto se duchu češtiny naprosto přičí; ale svědomitou věrností touto, když se k ní přidružila dokonalá známost vlastního jazyka, dosaženo jest i takových překladů, že se jimi spravedlivě honositi můžeme. Mimo překlady Jungmannovy, o kterých výše zmíněno, jmenovati sluší též Šafaříka, Chmelu, Ant. Lišku, Vinařického, Sušila, Malého, Douchu.

Tiché působení písemnictví našeho přerval nenadále r. 1848. Bouře tehdejší přihnala se k nám z ciziny, ale celý ráz její v zemích našich zakládá se na nenáhlém převratu myslí, který skromné ale důrazné počínání spisovatelů našich za posledních třiceti let bylo způsobilo; i jsou veliké události bouřlivé té doby nejlepším měřítkem ohromné moci, kterou tichá práce duchovní provozuje u věcech lidských. Objevilo se tehdy ve všech vrstvách národu našeho tak jasné a pevné smýšlení, jakého nebylo po více než dvě století. Vyproštění z posavadní poroby své slavil národ velmi čilou činností politickou, která se ukazuje nejurčitěji v četných novinách, té doby vydávaných. I na novém tomto poli osvěčila se pružnost ducha českého, který v Karlu Havlíčkovi (Borovském), redaktoru *Národních Novin* a *Slovana*, nalezl nadšeného hlasatele svobody občanské i národní, plného vtipu a odhodlanosti za své přesvědčení. Tříleté působení novinářství poněkud aspoň volného, zvláště pak nevyrovnané co do jasnosti a zajímavosti články Karla Havlíčka rozšířily vzdělání politické v národě našem tou mě-

rou, že i lid obecný veřejným poměrům našim dokonale porozuměl a také v té věci šťastnějších sousedů svých dohonil.

Ale přílišné napnutí citu národního mělo za následující reakce v zápětí za sebou veliké ochabnutí, a mnozí, jsouce sklamáni skvělými nadějemi, které budil r. 1848, pozbývali všeliké důvěry ve zdar snažení národního, i samého písemnictví. I byly okolnosti opravdu kormoutlivé: jazyk náš po r. 1853 vypuzován jest opět ze škol vyšších, do kterých byl r. 1848 a 1849 z části zaveden, ano smrt sama bojovala proti literatuře naší, pohltivši za čtyry léta 1852 do 1856 Kollára, Čelakovského, Jana Jind. Marka, Rubše, Koubka, Tyla, Havlíčka, všecky téměř v plné síle věku mužského! Ale znenáhla, když ke spisovatelům starším přibývalo duchů mladistvých, síly posud neporušené, nastal i život literární opět čilejší, který jmenovitě od r. 1860 vzkříšením činnosti politické nabývá rozměrů rychle rostoucích. Mocný tento proud, u prostřed něhož právě se nacházíme, nedá se ovšem nyní zevrubně vypsati, pročež přestáváme na několika rysech, z kterých ráz poslední této doby poněkud vysvítá.

Jako okolo r. 1820 se u nás objevilo mnoho mladých básníků nevšedního nadání, jichžto plody vzbudily v písemnictví našem ruch před tím nebývalý: tak přibýlo i v poslední době nemálo nových vzdělavatelů básnictví, jichžto prvotiny slibují krásnou budoucnost. Jako básníci lyričtí a lyricko-epičtí vystoupili za posledních let: J. V. Fryč, V. Hálek, J. Jahn, J. Neruda, Cidlinský, Crha, Majer, Hejduk, Cejp z Peclínovce, Jos. Kolář, Kaizl, Junghans; někteří z nich vzdělávají s nemalým prospěchem lyriku politickou, které u nás před tím mino některé příliš temné básně Čelakovského a Langera téměř ani nebývalo. V Moravě nad jiné vynikají Soukop a Čejkovský.

I básnictví dramatické za posledních let horlivě pěstováno. K starším jeho vzdělavatelům přistoupili Vít. Hálek, jehož truchlohry došly nevšedního uznání, J. V. Fryč, Pflieger, Jeřábek,

V. Vlček co skladatelé truchloher; Jan Neruda co spisovatel veseloher.

Hojněji než před tím vydávají se za poslední doby díla básnická prosou, romány, novely, povídky. Nejzdařilejší dílo poslední doby jest *Babička Boženy Němcové*, obraz tichého života venkovského; po ní jmenovati sluší Karolinu Světlou, V. Háalka, Pflegra, Fr. Pravdu.

Mimo velký ruch v básnictví značí se poslední tato doba vyšší snahou v literatuře prosaické, ježto slouží čím dále tím v rozsáhlejší míře záměrům vědeckým. — O dějinách domácích po Palackém a Tomkovi, jichžto díla z části v této době se vydávají, zevrubně badáno a psáno co do rozličných částí od Ant. Gindelyho, Malocha, Lepaře, Tieftrunka, Zoubka, Malého, Brandla. Obzvláštní zmínky tuto zasluhuje prstonárodní dílo Zapovo *Česko-moravská kronika*, právě vycházející, která za úkol sobě položila, výsledky nejnovějších badání vědeckých v oboru dějepisu vlastenského rozšířiti v kruzích nejrozsáhlejších, k čemuž napomáhati mají také umělecky vyvedené ilustrace. — O dějinách literatury české napsali díla samostatná Šembera a Sabina; o jednotlivých dobách literatury naší jednájí V. Nebeský, bratři Josef a Hermenegild Jireček, K. J. Erben, Ant. Rybička, Zikmund, Ninger, Hanuš, Riss. O znamenitých rodinách piší Ant. Rybička, Mikovec, Maloch. O dějinách umění Vocel, Zap, Mikovec, Jan Müller, M. Trapp, Jer. Solář a j. Časopis *Památky*, redigovaný Zapem, *Časopis česk. musea*, redig. Vrtátkem, právě zaniklý *Světlozor*, který spravoval H. Jireček, a *Lumír* řízený od Mikovce obsahují mnoho důkladných pojednání ze všech oborů dějin domácích.

Ku poznání vnitřního života národního sbíraly se s nevšední pílí písně národní, přísloví, obyčeje, pohádky. Výborné sbírky písní národních jsou v Moravě Sušilova, v Čechách právě vycházející K. J. Erbenova; obšírnou sbírku přísloví netoliko českých, ale slovanských vůbec učinil F. L. Čelakovský. Pohádky moravské a slezské vydali Mik-

šiček, B. M. Kulda, české a slovenské Božena Němcová, české Malý, Košín z Radostova, nejméně K. J. Erben. Důmyslný rozbor písní slovanských, sepsal Ludevít Štúr; o národních obyčejích sepsal J. J. Hanuš mnohá pojednání, zvláště pak o pozůstatcích pohanských obřadův *Bájeslovný kalendář slovanský*.

O dějinách povšechných sepsal Karel Lányi dílo dosti rozsáhlé, jehož však jenom část na světlo vyšla. Dějiny americké vylíčil v obšírném spise J. B. Malý, anglické J. S. Tomíček.

Jazykovědu českou a vůbec slovanskou po Šafaříkovi pěstuje M. Hattala s nevšedním zdatem; V. Zikmund sepsal na základě zevrubných studií starší literatury důkladnou skladbu jazyka českého.

O filosofii nemnoho psáno — Hanuš, Květ byli téměř jediní spisovatelé.

Ku pěstování nauk právnických a politických zřídili r. 1861 kníže Thurn a Taxis, K. J. Erben a Jeřábek časopis *Právník*, jenž jeví nevšední činnost. — Ostatně sluší zde připomenouti, že se za poslední doby vyklašování zákonů dělo správným jazykem, čehož hlavní zásluha náleží A. V. Šemberovi, výtečnému znalci starého jazyka našeho právnického. Jeho překlad *Obecného zákonníka občanského* rovná se co do jazyka dobrým starším spisům právnickým.

O národním hospodářství vydal Fr. Lad. Rieger několik spisů: *O statcích a pracech nehmotných, Průmysl a postup výroby jeho*, a přeložil znamenitý spis franc.: Drozovo *Politické hospodářství*.

Také nauky přírodní pěstují se horlivěji a s větším účastenstvím obecně než před r. 1848. Střediskem, ano buditelem snah těchto byl časopis *Ziva*, založený od Jana Purkyně a Jana Krejčího. V oboru těchto věd pracovali Jan Purkyně a Ed. Gréger ve fyziologii, Jan Krejčí v mineralogii a geologii, Em. Purkyně v zoologii i v botanice, Lad. Čelakovský a D. Sloboda v botanice, v lučbě Voj. Šafařík, ve fysice a me-

ebanice Ant. Majer, v mathematice V. Jandečka, Šanda, Smolík.

O zeměpisu vědeckém vydává Jan Palacký rozsáhlé dílo.

Náuky lékařské zastoupeny jsou od počátku r. 1862 zvláštním časopisem, který spravují dr. Podlipský a dr. Eiselt.

Zvláštní péče věnovala se v poslední době literatuře školní, kteréžto jest Řezáčův časopis *Škola a Život* horlivým vůdcem, k němužto se nedávno přidružily Šrůtkův *Školník* v Hradci Králové, Vitákův *Pěstoun Moravský*, a Slotův *Národní učitel* na Slovensku. Nemálo důkladných pojednání o věcech vynčovacích složeno jest v Řezáčově kalendáři *Šborníku*, jakož i v Šrůtkově kalendáři *Školníku*. Trvalé ceny bude bohdá *Bibliotéka učitelská*, kterou Řezáč právě na světlo vydává, jejížto první číslo obsahuje *Základy harmonie a zpěvu* od F. L. Zvonaře.

Nemenší činnost jeví se na poli písemnictví náboženského. Dědictví Svatojanské v Praze a Cyrillsko-Methudské v Brně vydávají velký počet kněh náboženských, z části výborných, jako *Dějepis katolické církve* od J. Bílého, *Život Jana Sarkandra* od M. Procházky, *Postilla* od A. J. Frencla, *Životy svatých* od H. Karlika, *Život Kristův* od Pant. Neumanna, *Štulecův spis o sv. Cyrillu a Methudu*. Nejdůležitější dílo poslední doby jest *Patristická encyklopédie* od Ant. Řeháka. Aby se literatuře vědecké napomáhalo, zřídilo se r. 1860 k návrhu K. Vinařického *dědictví sv. Prokopa*. — Že činnost na poli tomto za poslední doby se vzdámá, o tom svědčí obnovené vydávání *Časopisu kat. duchovenstva* K. Vinařického, jakož i dvou listův prostonárodních *Blahověsta* v Praze, a *Hlasu* v Brně. Neméně patrným znamením čilého života jest dvojí vydávání *bibli*, Frenclovy na základě Procházkovy, a Bezděkovy na základě Králické.

I evangelíci pracují pilně v literatuře náboženské, jakož o tom svědčí časopisy *Hlasy ze Siona* a *Hus* v Praze, a *Evangelické církevní noviny* v Pešti vydávané.

Nejhojnější plody z celého písemnictví duchovního vydává řečnictví, kdežto vynikají katolíci J. V. Jirsík, Hnojek, Daneš, Štulc, J. Bílý, Ehrenberger a j., mezi evangeliky K. Kuzmány, Šubert, Košut.

Pilně a zdárně vzdělávány jsou i ty stránky písemnictví, ježto lidu obecnému potřebných vědomostí podávají. O věcech hospodářských psal Kodym v *Hospodářských novinách* i v samostatných dílech, budě rolnictvo k čilejšímu životu; v poslední době přistoupil k Hosp. novinám Kučerův *Pokrok hospodářský*; bratři Karel a Jan Lamblové vydávají *Rolníka nového věku*; též F. Špatný, Hnojek, Pečírka vydali dobré spisy tohoto směru. Ku poučení průmyslníkův vydává se vedením Jana Purkyně *Průmyslová škola*.

Kromě toho pozorovati jest za posledních let úsilnou snahu, aby se znenáhla přivedlo na jazyk náš všecko, co v jiných řečech nejvýtečnějšího sepsáno jest; i dosáhlo překládání samo u některých spisovatelů takové dokonalosti, že se jeho plody co do jazyka nezřídka nejlepšími spisům původním rovnají. Fr. Šohaj přeložil některé tragédie Sofoklesovy, Nebeský *Eymenidy* Aeschylovy, Vrtátko *kategorie Aristotelesovy*, Vinařický všecka *díla Virgilova*, Sušil některé *básně Ovidovy* a j. Mezi překlady z literatur novějších náleží přední místo Shakespeareovi, jehož kusy překládají Čejka, Lad. Čelakovský, Doucha, J. J. Kolár a Malý, dílem výtečně; k těm se přibližují překlady Puškinových básní od Bendla, Jos. Koláře básní srbských i ruských; překlady španělských romancí od Pichla a j. Mezi překladateli prosaickými předčí nad jiné Pichl, F. L. Rieger, J. Malý, Doucha, Herčík, Jan Müller.

Obzvláště pak rozkvétlo a zvelebilo se v poslední době časopisectví, strany kteréhož odkazujeme na statistická data od nás pod B. IX. podaná. V předu stojí tu ovšem politické novinářství, jemuž od r. 1860 popráno šřeji se rozkládati, a *Národní listy* pod redakcí Dr. Julia Grégra i *Hlas* pod red. Dr. Ant. Fínka a Viue. Vávry

důstojně nastoupily v šlépěje Národních novin Havlíkových.

Tím způsobem dospěla literatura naše za poslední doby k takovému květu, že veškeré obory její rozsáhle a s nebývalou důkladností se pěstují a každodenně pilných a zdarných pracovníků přibývá. Počala se křísiti v okolnostech zoufalých; vlasteneckou myslí a neodolatelnou silou vzdělavatelův svých zvítězila nade všemi překážkami. Na nezmarné pružnosti ducha uárodného zakládá se i její budoucnost.

Viz Jos. Jungmanna *Historie literatury české* 2. vyd. 1849; A. V. Šembery. *Dějiny řeči a literatury československé* 1858 a násl. K. Sabiny *Dějepis literatury československé* 1860 a násl.; mnohá pojednání v *aktech král. české společnosti nauk*; v *Časop. českého musea* a j. Viz též *Výbor z literatury české* I. d. v Praze 1845; dílu II. část 1. a 2.

V. Dějiny výtvarných umění.

Známo, že staří Slované, jakožto národ rolnický, stále byty mající, následovně mírumilovný, pěstovali také řemesla, že se znali v slévání kovů a že záhy také cestou obchodu seznámili se s výrobky a uměleckými výtvary národův starověkých, Řekův a Římanův. Přerozmauté šperky a náčiní kovové, jmenovitě bronzové, pak nádoby hliněné a cokoliv ještě jiných věcí ve staropohanských hrobích našich předkův se vyskytá, mají na sobě v celku ráz ovšem barbarický, ale to jen v porovnání s klasickými památkami Řekův a Římanův, jinak ale ukazují vždycky na nevšední stupeň vyvinulosti, jakého Slované již za pohanstva v rozličných řemeslných výrobcích byli dosáhli. V tom ohledu jen rozliční kmenové celtičtí poněkud nad ně vynikali, kdežto zas u germanských kmenů pravý opak toho se pozoruje, ani znajíce pouze války, výboje a lovy, v uměních míru nehrubě prospívali. Křesťanstvo jakožto hlavní faktor kultury sjednotilo všecky staré, barbarské národy Evropy, dávši jim všem stejný směr u vyvinování

života, duševního a následovně i v pěstování a zdokonalování se v umění. Tím se stalo, že téměř všechno umění nových národův evropských jest umění vůbec křesťanské, žádnému národu zvláště nepřináležející, jen že je rozliční národové vedle své zvláštní povahy, většího neb menšího nadání pěstovali a k dalšímu vývinu přiváděli. Němci, nejbližší sousedé Slovanův, přijavše nauku křesťanskou o dvě století dříve než Slované, nadběhli jim také v umění křesťanském, a když Karel Veliký Němcům stavěl hlavní chrám v Cáchách, ctili Slované vezměs ještě dlouho svého Peruna, Svatovíta a Radhošta v dřevěných ač bohatě ozdobených chrámech a přinášeli oběti svým bohům do posvátných hájů. Nicméně jest pošetilé tvrzení předpojatých německých spisovatelův, že všecken zárodek lidské zvedenosti a umělosti teprvé z Němce a skrze Němce k nám se dostal. Pravda, že značně pokročilá, samorostlá vzdělanost pohanských Slovanů, když jim světlo křesťanství zasvítilo, zatřena býti musela, postoupivši místa zásadám a názorům křesťanským, které celé člověčenstvo stavěly na vyšší stupeň čistolidského ušlechťení; ale neméně i to pravda, že nebylo vděčnější půdy k přijetí zárodku božského světla, než právě srdce národu slovanského, ba i to, že též umění křesťanské jmenovitě u Slovanův českých záhy utěšně vykvětlo a během časů v několika odvětvích nejen k individuální samostatnosti ale i k znamenité výši dříve než u sousedních národův dospělo. — V křesťanském světě šířilo se umění před tisíci lety již ze dvou středů, z Byzance a z Itálie, vliv obou zrovna se potkával u českých Slovanův, a to jak v umění stavitelském tak v malířském a řezbářském. Z počátku mělo převahu umění byzantské, v malířství déle než v stavitelství, byvši potom rozhodně zatřeno vlivem umění západního, románského.

Stavitelství. Že staří Slované baltičtí měli chrámy nádherné, bohatě ozdobné ač dřevěné, doličují sami staří spisovatelé němečtí, píšící pod vlivem předsudkův náboženských i národních. Nemyslíme, že by čeští Slované byli méně vzděláni bývali než

severní, museli tedy také chrámové stavby mlti. Ale že i z kamene stavěti, ba snad také již klenouti uměli, to nám dotvrzuje zmínka v Zelenohorském rukopise, v němž se vypravuje, že kněžna Libuše vypravila posla pro *Radovan od kamena mosta*: Konečně měli bychom ještě i skutečný zbytek staropohanských staveb na půdě české, totiž božnici na Skalsku v Boleslavě, klenutou a u prostřed kulatým sloupem podepřenou, kterou kn. Krolmus vyobrazil dal a popsal a v níž se množství hliněných popelnic a obětních nádob nalezalo, a mimo to snad nejednu podzemní kobku z oněch dob, kdyby naši zpytatelé její původ nade vši pochybnost dokázati mohli.

S křesťanstvím zaveden u nás sloh *byzantský* čili *románský*; první kostely, ovšem malé, byly stavby centrální, kulaté, aspoň o kostele sv. Víta, jež kníže Václav I. na hradě Pražském vystavěl, činí Kosmas výslovnou zmínku, že byl kulatý, dle vzoru římského prý stavěný. Zmizely sice již všechny známé nejstarší svatyně prvních dob křesťanských až na kostel Budečský od knížete Svyatopluka I. založený, jehož základní forma též kulatá jest (jestli ještě z X. stol. pochází), ale dost dlouho zůstala potom ještě tato forma u nás oblíbená, jak dokazují nejedny podnes zchovalé hradní a vesnické kostelíčky, ano i dva v samé Praze.

Po založení biskupství Pražského a později Olomouckého, a postavení jich pod metropolitu Moravského, ovládal u nás vliv romanismu rozhodně všechno stavitelské umění, a již v XI. stol. povstaly na české půdě chrámy ve způsobu románských basilik, z nichž bezpochyby první byl kapitulní chrám sv. Václava v Staré Boleslavi, potom bisk. chrám sv. Petra v Olomouci, proboštské chrámy v Litoměřicích a na Mělníce, kapitulní chrám Vyšehradský a vesměs chrámové klášterští, v XI. a XII. století založení. Taktéž i chrámové sv. Víta a sv. Jiří na hradě Pražském proměnili se během těchto dvou století v basiliky románské (první za Svyatopluka II. ok. 1061, druhý po roce 1142). Stavitelské a téměř všechno ostatní křesť. umění bylo tehdež ve výhradním držení kněží, jmenovitě klášterníci rozlič-

ných tehdejších řádův, jako benediktinův, praemonstratův, cisterciákův a křižovníkův sv. Jana Křt. přenášeli nejen všelikou mechanickou sběhlou ale i všeliké tvary a umělecké směry z jižních a západních zemí evropských na českou půdu, ovšem mnoho ale nikoli výhradně ze sousedních Němec, an tvořivý duch své sídlo v jediném Německu neměl. Ku konci XII. stol., do kterého trvalo u nás panování čistě románského slohu, byly jak Čechy tak Morava ozdobeny znamenitým počtem umělecky vyvedených církevních staveb jako která koliv země na západě a na jihu, původcové jejich byli knížata země a velmoži, mistrové pak kněží světští i klášterní, cizinci jako domácí synové, kteří se nikdy nestarali, aby jména jejich na památku dochovala se pozdušmu potomstvu. Umíme z nich jen jednoho jmenovati, Božetěcha (v. t.), opata Sázavského, patriarchu českého umění, který zároveň byl tak umělym stavitelem jako řezbářem a malířem, a ku konci XI. stol. žil. Měli jsme znamenité basiliky bohatě okrášlené nejenom v sídlech biskupů, kolegiálních kapitul, proboštův a bohatých klášterův, ale i ve hradech zemských a knížecích a v jednoduchých osadách, jen bohužel, že nás brozné pohromy válečné, které naše vlasti více než mnohé jiné země evropské hubily, oloupily o největší a výtečnější část těchto památek, any velké a znamenité stavby mnohem více podlehaly vztekům nepřátel a vše mařícímu času, nežli skrovnější venkovské kostely. Ostatně musíme podotknouti, že koncem XII. stol. perioda románského slohu u nás nebyla ještě ukončena, nýbrž že vedle uově vznikajícího slohu gotického ještě po celé XIII. stol. povstávaly v Čechách i Moravě kostelní stavby staršího slohu románského. Za nejstarší stavitelskou památku s určitě vyjádřeným slohem románsko-byzantským na půdě české můžeme považovati kryptu sv. Kosmy a Damiana v Staré Boleslavi, z konce první polovice XI. stol. (1046), jejížto rozsáhlost nám podává měřítko k velikosti a výstavnosti basiliky sv. Václava, která se původně nad touto kryptou zdvihala. Z basilik zachovaly se v Čechách v celosti své jen dvě: u sv.

Jiří na hradě Pražském (vystavěná po r. 1142), s kryptou a klenutím, které ač pozdější předce mezi nejstarší v zemi zachovalé náleží, a druhá v Milevště kláštera praemonstrátského s dvěma vysokými věžema, poněkud ještě také třetí, Tepelská při klášteře téhož řádu, jen že uvnitř později proměněná. Formu menších basilik zachovaly vesnické kostely na Proseku u Prahy a v Tismicích u Čes. Brodu. Menších kostelů a kaplí jakož i částky větších chrámu zachovalo se z románské doby jenom v Čechách do 150, poměrně něco méně jich v Moravě máme. Z českých hradů zachovaly aspoň části některé z románské doby Jindřichohradecký a Strakonický. Mezi kostely vynikají strukturou a ornametickou Zábořský u Labského Týnce, sv. Jakubský blíž Nových Dvorů v Čáslavě, Potvorovský u Plas a Podvinecký blíž Mladé Boleslavi. Na Zábořském kostele vynika především smělá konstrukce lodi, jejíž čtyry svobodné sloupy nejenom klenby ale také hmotnou věž nad nimi nesou, potom krásný portál s nejjemnějšími řezbami, které náležejí v dobu nejvyššího vyvinutí románského slohu vůbec v druhé polovici XII. stol. Tak též kostel u sv. Jakuba pochází z téhož času, vyniká vypuklými řezbami na jižní zdi, ostatně co do slohu Zábořskému se podobá. Na těchto dvou kostelích, jakož na větším díle románských kostelů východních Čech, vyjadřuje se zvláštní charakter, který s podobnými stavbami v Němcích málo společného má, kdežto zas na kostele Potvorovském a na Podvinecké kapli, stavbách to ve svém způsobu nejvíce provedených, a na mnohých jiných kostelích v severních a západních Čechách zračí se charakter podobných staveb v Saských zemích. Klášterové Sázavský a Sedlecký zdá se, že velice působili na stavební způsob ve východních a jižních Čechách, který své vzory spíše v Itálii a severní Francii nežli v Němcích hledal. Štíhlé sloupy, jemné rozčlankování ozdobnějších částí a hojnost nejjemnějších ušlechtilých řezb na portálech a římsách, to jsou společné známky této řady památek, kdežto stavby v severních a západních Čechách, jimž saské pa-

mátky za vzor sloužily, vynikají silně vysedlými římsami, ozdobenými zvláštním způsobem hmotných obloučkových obrub, hmotnými ale neozdobenými oblouky na portálech, pak silnými poloslonpy a lissenami, v čem zvláště Potvorovský kostel nějako za vzor sloužiti může. Jako zvláštnost v českých románských kostelích musejí se vytknouti *empory* č. *kruchty*, obyčejně na jednom neb dvou pěknotvárných sloupicích spočívající, které často i v nejmenších kostelích spatřujeme, any podobné kruchty v jiných zemích jen jako výminky zde onde se nalézají, proto že původně varhan nebývalo, anebo ony i se zpěváky dole v kostelích (ve vlastním kůrn) stanoviště své mívaly.

Nejznamenitější stavení ale, které nějako ke skupině jihovýchodních památek českých náleží, a jehožto vzory se jen v Itálii a Francii hledati mohou, jest posud zachovaná velikolepá basilika býv. benediktinského kláštera v Třebíči na Moravě, pravá to perla našeho starého umění, která za všechny naše zlobou časů zmizelé chrámy zcela platné svědectví o bývalé výtečnosti těchto samých vydávati může, dílo, mající při nejpřísnějším provedení základní idey tolik neobyčejných zvláštností, výtečných z celku samého vyplývajících podrobností a konečně takovou hojnost podivuhodných ale všude souměrných a jemným uměleckým citem utvořených ozdob, že němečtí učenci nedávno teprv námi na ně upozornění byvše, nadarmo po celém Německu se ohlíželi, kdeby kterou podobnou památku této naší důstojně po boku postaviti mohli. Zvláštností Třebického chrámu vedle jeho znamenité prostrannosti jsou: čtveré polygonální (osmistrauné) klenby v kůru, v hlavní apsidě jakož i pod kruchtou, sloupořadí v apsidě s třemi kulatými okny nad ní a triforium okolo kůru a apsidy, nádherný portál na severní straně lodi, prostranná krypta pod kůrem a vedlejšími apsidami, konečně přehojná rozmanitost motivů v ornametálních částech, celek ale jest plod zcela samostatného tvůrčího ducha, kterýž o výši, jaké umění u nás již v XIII. století dosáhlo, nejráznější důkaz dává. Ale Třebický chrám, byv na rozhraní

XII. a XIII. století vystavěnu, stojí také již na rozhraní dvou stavitelských period, románské a gotické, neboť při základní formě a provedení všech podrobností v nejvyvinutějším slohu románském zjevuje se tu vedle oblouku polokruhového v oknech narmoze již také oblouk lomený, tak že toto stavení otvírá u nás valnou řadu památek z doby *přechodní*, která u nás téměř po celé XIII. století trvala. Tu potkáváme zase na moravské půdě nejznamenitější památku toho druhu, chrám a klášterní chodbu bývalých cisterciánek v Tišnově, r. 1233—40 založených. Tu jsou základní formy již gotické, ale vyzdobení této neobyčejně znamenité stavby jest větším dílem ještě románské, především ale památný hlavní portál chrámu, na jehož vyzdobení jak se zdá hlavně pro naznačení jména kláštera *Porta coeli*, brána nebes, velký náklad veden byl. — V *gotické* periodě umění křesťanského, která se po-nejprv v severní Francii a ve Španělech zjevuje, rozeznáváme také u nás tři stupně vyvinutosti čili troje doby, totiž dobu starogotického slohu v XIII. stol. a v prvních desetiletích XIV. stol., dobu bohatě vyvinutého slohu v XIV. stol. až do r. 1420, a dobu pozdní gotiky čili Vladislavského slohu, která daleko do XVI. stol. zasahuje. Ještě v starogotickém a nebo (kde se románské živly ještě nevytratily) přechodním slohu, v němž se těžké hmoty pomocí lomeného oblouku oživovati začínají a v lehčejší tvary přecházejí, pauzu přísná důslednost v provedení základních tvarů. Máme toho druhu kromě nahoře zmíněného Tišnovského chrámu ještě několik jiných, ač pohříchu již ne zcela zachovalých památek, jako dva nyní zavřené a barbarsky znešvažené kostely panenského kláštera u sv. Anežky v Praze z času po 1233, jichžto velmi ozdobné vyvedení téhož samého mistra prozrazuje, který Tišnovské stavby vyvedl, potom tři stejně vysoké lodě děkanského chrámu v Kolíně nad Labem s dvěma věžema, dílo zvláště v ornamentice bohaté a výtečné asi z polovice XIII. stol., děkanský chrám v Kouřimi něco starší, také s překrásnými rezbami a osmihranou kryptou pod apsidou, loď býv.

cisterciánského chrámu v Zlaté Koruně z času po r. 1260, kůr a příční lodi cisterciánského chrámu a kapitulní síň ve Vyšším Brodě z polovice XIII. stol., chrám býv. dominikánského nyní piaristického kláštera v Budějovicích, býv. kostel sv. Kateřiny v Chomoutově, při kterém bývala komenda německého křižovnického řádu, z polovice XIII. stol., býv. minoritský, nyní františkánský chrám v Plzni, chodba a kapitulní síň cisterciánského kláštera v Oseku, chodba býv. konventu rytířského řádu johanitského v Strakoniciích, vedle starších, románských částí tamějšího chrámu a bradu, kůr chrámu sv. Jakuba v Nepomuce, děkanský chrám v Horažďovicích, kaple a chodby v hradě Zvíkově, síň, zbytek kaple a chodeb král. hradu Píseckého, dosti zachovalý děkanský chrám Písecký, spustlá kaple na hradě Bezdězkém s pamětihodným uspořádáním galerie v hořejším patře, konečně vždy ještě velezajímavé zbytky kláštera Nepomuckého pod Zelenou Horou a kláštera u Mnichova Hradiště atd. Mnohem větší počet starogotických staveb padl zubu času za obět anebo zachoval se z příčiny pozdější obnovy jenom v nejapném zakuklení, jako jmenovitě minoritský chrám sv. Jakuba, augustiánský chrám sv. Tomáše, chrám Panny Marie rytířův sv. Jana Křt. a j. v Praze; ještě více v Moravě, kde méně války ale více novotářství v pozdějších stolecích přemnoho památných stavení této doby zmařilo. Znameníť děkanský chrám Chebský, původně románský, potom v gotické době silně přejinačený, nepočítáme k památkám českým, an nic s nimi společného nemá a k stavitelské skupině bisk. chrámu Bamberského náleží.

Za panování Jana Luxemburského a Karla IV. začal gotický sloh vždy štilhlejších rozměrů nabývat, v profilech klenbových pasů vždy jemuěji se rozčlánkovávají, okna jak do výšky tak do šířky se zvětšovala a přerozmanitou kružbou se ozdobovala; opěraei pilíře dovršovaly se ozdobnými fiálami (pyramidkami), na kterých jako na portálech a lomenicích zaskvěly se křížové kytky, jednoduchá kří-

žová klenba pak obobacena jest větším počtem úhlopříčných pasů, které vespolek se proplétajíce tvoří klenutí hvězdovité a síťové, nastala jedním slovením u nás doba vyvinuté gotiky, která sobě na české půdě postavila pomníky nejen umělým provedením výtečné ale také krásou a bohatstvím proslavené, a mezi stavitelská díla první třídy v Evropě počítané. Do této doby, v první polovici XIV. stol., náležejí znamenité chrámy: nynější arciděkanský sv. Bartoloměje v Plzni od křižovníkův německých vystavěný, děkanský, pův. benediktinský chrám v městě Slaném, děkanský, pův. klášterní chrám kanovníkův řehole sv. Augustina v Třeboni, pak nyní zmizelé chrámy cisterciánův Zbraslavských, minoritův Benešovských a mnohé jiné, konečně také dva chrámy náležející do skupení cihlových staveb, které zvláště v nížinách severoněmeckých a polských povstaly a pro svou stavební látku gotickým slohem ve zvláštním rázu se vzdělaly, totiž chrám sv. Ducha v Králové Hradci a děkanský chrám v Nymburce, v městech to v našem nízkém, na stavební kámen chudém Polabí vystavěných. K nim se ještě přidružuje znamenitý chrám Mariánský v klášteře Králové v Starém Brně na Moravě. Tyto stavby stojí téměř jako cizinci na půdě našich vlastí kamenem tak bohatých.

Jako v předešlých dobách, když umění vůbec bylo jen v rukou duchovenstva, tak též nyní za Jana a Karla IV. voláno cizincův do země k vyvedení nových staveb. Umění milovný Pražský biskup Jan IV. z Dražic povolal z Avinionu mistra Viléma, Francouze, ku stavbě mostu přes Labe v Roudnici, kterýž s dvěma tovaryši do Čech přišed r. 1334 dva pilíře a jeden oblouk postavil a zas odejel, načež domácí stavitelé podle jeho naučení celý most s velkou pochvalou dostavěli. Tentýž biskup založil v Roudnici také chrám s klášterem kanovníkův sv. Augustina, kterýž ještě stojí a posud mezi znamenitější stavby z oné doby náleží. Tenkráte již umění vyšlo z výhradního držení kněžstva a vystupují samostatní umělci stavu světského,

domáci vedle cizincův. Mistr Vilém nebyl sice první Francouz do našich zemí povoláný, nyní ale za příčinou přátelských poměrů mezi státem Českým a Francouzským začal se silněji jeviti vliv umění francouzského na veřejné stavby v zemích našich. Francouzi zavedli u nás svůj nádherný sloh katedrální, zakládající se na velmi důmyslné soustavě opěracích pilířův a obloukův, která stavení tolik velebnosti dodává a největší skvostuost v podivuhodných tvarech svých objevovati může. Tlak hlavní klenby odvádí se tu od vnitřních pilířův, na nejmenší míru hmotné síly své obmezených, na venkovské opěrací oblouky a jimi na zevnitřní pilíře, které směle do výšky vystupující skvostnými fiálami se končí, a celou stavbu lesem vyšších, nižších pyramid obklopují, mezi nimiž se švihlé, též bohatě ozdobené opěrací oblouky vzhůru ke hlavním římsám spínají. Arcidílem toho druhu ozdobil Karel IV. své hlavní a sídelní město Prahu. Vymoh' od papeže povýšení biskupství Pražského na samostatnou, od Německa neodvislou metropolií, ustanovil na místě staré basiliky sv. Víta na hradě Pražském postavití mnohem větší a nádhernější chrám gotický, vzav s sebou k tomu cíli do Prahy spůsobilého umělce mistra Matiaše z Arrasu, z Francie, pravlasti to gotického slohu. Dne 21. list. 1344 položen slavně základní kámen choru, však v osmém roce stavby zemřel Matiaš z Arrasu (1352), a císař Karel zjednal sobě r. 1353 náhradníka zesnulého mistra, 23letého mladíka Petra z Gmundu ve Švábích, syna Jindřicha Parlěře z Polska, jenž se jednoduše Petr Parlěř jmenoval a počatou stavbu po více než 30 let dále vedl, odevzdav ji okolo r. 1398 svému synovi Janovi. Stavělo se ale na chrámu ještě do roku 1419, aniž k žádoucímu ukončení dospěl. Mistr Petr vpravil se do původního plánu svého francouzského předchůdce výborně, ačkoliv později mnohých úchylek od něho si dovolil, dílem i vůli cis. Karla jich učiniti musel. Přišed co mladík do Čech brzy zdomácněl, stal se měšťanem Hradčanským, a v Hradčanské městské knize nalézají se i několik českých listin od něho do ní vložených. Mezi tím

co stavbu hlavního chrámu vedl, stavěl slavný Pražský most a k starším lodím chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem přistavěl (od r. 1360 do 1378) vysoký kůr, také dle soustavy francouzské, dílo jak v myšlénce tak provedení rovněž výtečné. Přestavoval také kostel Vše ch Svatých na hradě Pražském (nyni ovšem pokazený), a velice tomu se podobá, že i zpodní zdi velkolepého kůru u sv. Barbory v Kutné Hoře taktéž od něho navrženy a snad i vystavěny byly, ačkoliv dovršením stavby právě téhož chrámu sobě o sto let pozdější vlastní česká stavitelská škola svůj nej-
skvělejší pomník postavila. Sám císař Karel IV. kromě hlavního chrámu u sv. Víta a Pražského mostu, již r. 1333 Pražský hrad přestavěti dal dle vzoru starého Louvru, královského hradu v Paříži, a ozdobil jej pak dvěma věžemi se zlatými střechami, které se daleko do země vůkol zářily, v letech 1348—1357 zaskvěl se hrad Karlštejn, schránka nejvzácnějších uměleckých pokladů v tehdejším věku, v nově založeném Novém městě Pražském povstaly pak jeho pokynutím velikolepě chrámy Panny Marie Sněžné, výškou znamenitý, chrám Panny Marie na Karlově, dílo podnes zachovalé, podoby v gotickém slohu nezvyklé s velebnou hvězdovitou kleubou do osmihranu háňovitě rozpiatou, již v historii stavitelství obzvláštní místo náleží, konečně chrám sv. Kateriny a prostranný sice ale jednoduchý chrám benediktinův na Slovanech. Karolinská doba, umění českému tak příznivá, trvala ještě po celé panování krále Václava IV.; nejen v Praze ale na všech stranách tehdejšího státu Českého povstávaly znamenité monumentální stavby. Ochozy s polověncem kapli okolo kůru velkých chrámů stavěny již před založením Svatovítského chrámu, jmenovitě při chrámech řádu cístercianského v Sedleci a Zbraslavi; však jen první ze zřícenin svých k nové slávě se pozdvihl, velikolepá to gotická basilika o pěti lodích s velkou příční lodí, která i na Táboře takový dojem činila, že Žižka, jak podání praví, onomu padouchovi, který ji zapálil, rozpuštěné zlato do úst vltí kázal.

Zbraslavský chrám i klášter byl zas dle svědectví Eneáše Sylvia pravým divem stavitelského umění, mezi všemi kláštery českými nejnádhernější. Tak též chrám sv. Jakuba v Brně honosí se z těchto dob ochozem okolo vysokého kůru. V jižních Čechách stavěli mistr Staněk (Stanislav) a jeho synové Jan a Kříž vzorné gotické chrámy sv. Jiljí v Milevště vedle tamější premonstrátské basiliky a arciděkanský chrám sv. Víta v Krumlově (ok. 1390.—1410); ve východních Čechách povstali znamenití chrámové Chrudimský a Vysokomýtský, arciděkanský chrám sv. Jakuba v Kutné Hoře a chrám P. Marie na Náměstí tamže; konečně máme zbytky velikolepých chrámů, benediktinského v Sázavě, cisterciánského v Skalici u Kouřimi a chrámu panenského kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích na Moravě, kde samé gotické rúže v okenních a portálových kružbách se skvěly; tyto a mnohé jiné porůznu zachované zbytky ukazují podnes na mnohotvárnost, veliké bohatství a uměleckou výtečnost staveb z Karlovy doby. Pravda, že cizinci tehdáž mnoho u nás stavěli, a mnoho k velikému rozkvětu stavitelského umění v Čechách a na Moravě přispěli, tak že naše vlasti tehdáž v tom ohledu dle svědectví Eneáše Sylvia všecky okolní země daleko převyšovaly, ale i vlastním národovcům náleží velká část této zásluhy, ani obohaceni novými myšlénkami do země přinešenými čilým duchem jich se zmocnili a samostatně též krásná díla nejen dou a vyváděli, ale jak níže ještě dohlédíme, v blízkých i dalekých cizích zemích umění své provozovali a stavitelské pomníky první třídy, jimž se svět podnes obdivuje, buď samostatně stavěli aneb stavěti pomáhali.

Jednou ranou byla však všakera stavitelská činnost v Čechách zastavena, vypukla husitská válka, jako každá válka uměním míru nepřívznivá, ale ještě o tolik horší, že veliká část Husitův ve své výstřednosti proti vši světské nádeře při službách božích horlila, a pohřichu uměli Husité rychle bourati, co předešli věkové s úsilím vystavěli. Však dobouřily vzteky války, národní strana zvítězila nad vetřelým

cizinstvem, a po nějaký čas může se říci nebylo Němců v Čechách. Mysli se utíšily a znovu obživla stavitelská činnost. Mezi tím ale převrhl se v západní Evropě čistý gotický sloh úplně, odchýliv se od přísných pravidel základních, více sobě v dekoraci, v přílišném ozdobování méně podstatných částí liboval a přeháněje v tom hledal výtečnosti v rozmanitých uměleckých kouscích. Nastala třetí doba gotiky, *pozdního slohu gotického*. Začátky její se v jistých ozdobách (plameny v kružbách, síťové a hvězdovité vedení pasův na klenbách) i v Čechách již před husitskou válkou jevíly, ale jest s podivením, s jakou hbitostí se nyní Čechové sami tohoto nového směru stavitelského umění chopili, a jak teď docela samostatně bez cizí pomoci vystupující vlastní českou stavitelskou školu založili, jejímažto vyvinutí zevnitřní pokoj a silně probuzený duch národní, zvláště za dlouhé doby panování Vladislava II. velice přáli, tak že se u nás vyvinul skvělý sloh pozdní gotiky, ježž právem *Vladislavským slohem* zvatí můžeme. Doba tato trvala od polovice XV. až do polovice XVI. stol., a dlouho ještě vedle směrův nového věku stopy své vtiskovala stavbám až do začátku XVII. stol. Do této doby náleží předně hlavní chrám Panny Marie před Týnem v Praze, jehož stavba sice již na začátku XV. stol. začala a větším dílem také již před vypuknutím husitských válek dokonána byla, pročž také základní formy jeho ještě pravidelností a přísností staršího věku vynikají, ale dekorativní část, jakož i obě krásné průčelní věže, náležejí zcela do pozdní gotiky, a ještě r. 1511 dávaly se vysoká střecha s věžičkami a kamenné pavlázky na jižní věž chrámovou. Nejznamenitější dílo české školy jest ale chrám sv. Barbory v Kutné Hoře, jehožto z předhusitských dob pocházející začátky (kůr s ochozem a kaplemi) čtyři výteční stavitelé čeští v XV. a XVI. stol., proměnivše původní plán, smělým a však geniálním a zcela zvláštním způsobem doplnili a dovršili. R. 1483 začal stavěti napřed mistr Jan čili Hanuš, r. 1489 následoval jej mistr Matiaš Rejsěk z Prostějova, jehožto samostatný genius nejrázněji zasáhl do soustavy toho díla,

a původní třílodní chrám v pětílodní proměnil, učiniv ze tří prostředních lodí velikolepou stejnolodní síň, pak sklepení ve vysokém kůru r. 1499 zavřel, a obě pokrajní nižší lodi založil. V letech 1506—1510 zastaveno jest dílo, pomocí krále Vladislava II. ale zas bylo dále vedeno a sice třetím slavným stavitelem, Benešem z Loun, který sklenul prostřední tři vysoké lodi, znamenité kruchty čili empory zřídil a vysoký krov na kostel postavil. Po roce 1520 nastoupil mistr Mikuláš, který až do konečného zastavení díla r. 1548 vytrval, a chrám ten v nynějším stavu potomstvu zanechal. Všickni čtyři mistři stáli na jiném stanovisku svého umění, mistr Jan snažil se ještě nejvíce držeti se forem starého francouzského katedrálního slohu, jeho operací pilíře a oblouky okolo kůru, ač ne tak švihlé a elegantní jako u sv. Víta v Praze, činí nicméně dojem znamenité umělecké dokonalosti, mistr Rejssek přetvořoval ale již směle starší formy, spůsobil tím sice velikou nepravidelnost v celém základě, ale ze všeho prosvítá samočinný, geniální duch, který jak ve velkém tak v podrobnostech svou vlastní cestou šel a uměleckému duchu svému volně uzdu pouštěl. Mistr Beneš dovršil dílo Rejskovo rovněž uměle, ale již tu jeho neskrocená fantazie až do zámeznosti zasahovala, i prováděl své umělecké koucky jak stavěním tenkých pilířův tak fantastickým proplétáním klenbových pasů ve hlavních lodích. Mistr Mikuláš konečně, kameník již méně nadaný, dodělal ozdoby na operacích pilířích a obloucích po obou stranách chrámových lodí a viděti na nich tvary sice fantastické ale těžké a nevkusné, neboť se doba gotického slohu již byla skončila a nebylo více lidí ve staré praxi z obyčejně vyšlého spůsobu dosti zběhlých. Mistr Mikuláš zavřel jalovou zdí západní průčelí nedokončeného chrámu. Posuzující toto arcídílo české školy nesmíme při tom na cizí pomníky mysliti a s francouzskými, německými neb italskými stavbami toho druhu je porovnávatí chtíti, neboť se se žádným nesrovnává, zahrnujíc v sobě v podrobnostech formy v Němcích, ve Francii, v Angli a Italii obvyklé, sestavuje jich s formami ze ela

přívodními, tvoříc takto velikolepý podivuhodný celek. — Mistrové Rejsek a Beneš Lounský jsou hlavní representanti národní školy v stavitelství českém. Rejsek vystavěl r. 1475 novou bránu (nynější prašnou věž) vedle králova dvoru v Starém městě Pražském, r. 1493 kamenný baldachyn nad hrobem biskupa Augustina Luciana ve hl. chrámě Panny Marie před Týnem tamže, a pokud víme také farní kostel v městečku Kaňku u Kutné Hory všechno stavby ještě zcela gotické a ve svém spůsobu výtečné. Beneš Lounský byl stavitelem části hradu Pražského mezi kostelem Vřech Svatých a novým cis. palácem stojící, kde jsou bývalé místodržitelské síně zemského soudu a vedlé ní ohromný sál Vladislavský s památnou klenbou, která se s klenbou v lodích Svatobarborského chrámu velice srovnává; dílo to trvalo od r. 1484 do 1502. Zároveň postavil v jedné kapli královské oratorium ve chrámě sv. Víta s visutým klenutím a přestavoval 1493 královský palác se znamenitým sálem na hradě Křivoklátě. Od r. 1517—1522 vystavěl děkanský chrám Mostský, a od r. 1520—1528 děkanský chrám Lounský. V žádném jeho útvaru nezapírá se jeho umělost geniální a fantasie. Jsou ale ještě jiné chrámy jakož i světské stavby, které náležejí v dobu pozdní gotiky a taktéž co výraz vlastního domácího umění považovány býti mohou, tak děkanské chrámy Mělnický a Rakovnický, radnice Starého města Pražského, radní věž v městě Kadani a j. v.

Pozdní gotický sloh s bohatou ornamentikou a klenbami, po nichž se četné pasy proplétají, tu od pilířův jako paprsky se rozcházejíce, u prostřed pak bohaté hvězdy anebo sítě tvořice, květl také znamenitě i v jižních Čechách, kde zvláště vlivem mocných pánův z Hradce v XV. a XVI. stol. velká stavitelská činnost panovala; pozorujeme ale nejedny zvláštnosti, které tamějším stavbám z oné doby zvláštní ráz vtiskují; tak vyskytují se kostely, jichžto lodi u prostřed stojícími kulatými neb osmihranými pilíři na dvě rozděleny jsou, jako v znamenitém děk. chrámu Třeboňském, dílem ovšem ze starší doby

(ze XIV. stol.), v děk. chrámu Soběslavském a v děk. chrámu v Blatné. Jiné zvláštnosti zas mají děkanský chrám v Jindřichově Hradci z XV. stol. se znamenitou síťovou klenbou v postranní kapli, kostel sv. Jana Křt. tamže ze XVI. století se sloupy neobyčejné konstrukce a též s neobyčejnými pasy na klenbách, minoritský chrám a klášter v Krumlově a j. Nejvíce zvláštního rázu ale mají do sebe klenby gotické sice ale beze všech pasů složené, tak že se podle zákonův tíže všechny jednotlivé sférické plochy vzájemně samy podpírají a jako nějaké krystalové útvary v skutku fantastický, skvostný a překvapující pohled poskytují. Některé zvláště bohaté klenby toho druhu činí dojem nesčíslných včelních sklípků. Takovými klenbami honosí se velezajímavé děkanské chrámy v Prachaticích (v lodích), v Táboře (v lodích), v Soběslavi a v Blatné, farní kostel v Rosenberce (v presbyteriu), kapitolní snň a chodby býv. kláštera v Horažďovicích, tamější děk. chrám (pod kruchtou), chodby františkánského kláštera v Bechyni a j. Dle zeměpisní šířky objevují se takové klenby nejseverněji ve hradní kapli Konopištské a v presbyteriu kostela sv. Palmacia pod Karlštejnem. Ačkoliv se takové klenby také v horních Rakousích vyskytují, musíme je předce za zvláštnost *jihomoeské stavitelské školy* považovati, která ostatně ve všem řízení cechovním, jak níže dotvrdíme, závisela od hlavního „cechu kamenického“ ve Starém městě Pražském. Škoda, že nám posud známé listinné památky žádné jméno čelnějších umělců této školy neoznamují.

světské stavby zaskvěly se v XIV. a XV. stol. také pěknými tvary gotického slohu, a nejenom ve mnohých starých zámcích zůstaly nám vzácné zbytky toho druhu, nýbrž i v radnicích a na domích měšťanských. Tak podnes ještě nejvíce v Prachaticích, Kutné Hoře a Lounech spatřujeme poměrně nejvíce gotických domů, mezi nimiž tak zvaný kamenný dům v Kutné Hoře vyniká, kdežto se v Praze jen některá podloubí zachovala. Ostatně musejí se co zvláštnost tehdejší české stavitelské

školy vůbec považovati nesmírné vysoké krovy na kostelích stejnolodních (majících tři stejně vysoké lodi), jak v Praze tak i po mnohých městech venkovských, k jichžto vystavění celé lesy spotřebovány byly, a které měly podobu pravých věží. Na některých chrámech tvořily tyto střechy dvě i tři věže podle sebe. Požáry větší díl těchto krovů zničily, a jen Benešův děkanský chrám v Lounech a děkanský chrám v Litoměřicích honosí se podnes ještě každý třemi věžovitými krovy, děkanský chrám Čáslavský jedním. Na věže dávaly se tehdaž střechy nejraději sedlové anebo jehlancové, a ozdobovaly se menšími nárožními vížkami, a Týnské i mostní věže Pražské staly se vzornými v celých Čechách a na Moravě. Osmihrané věžní střechy jehlancové, až po vrcholek vyzděné, pocházejí ze starší doby, jako předně na obou věžích při kostele sv. Jiří na hradě Pražském, na kostelních věžích v Sedlčanech, Milčíně, Jistebnici, v Stolanech u Chrudimi, při kostele sv. Jana Kř. v Jindřichově Hradci, na radní věži v Kadani a j. O stavbu nákladných, mimořádně vysokých věží se naši předkové pokusili jen při chrámě sv. Víta na hradě Pražském, kterýž měl dostati dvě věže 500' vysoké, gotickým kamenickým dílem až po vrcholek vystavěné, však jen jedna dospěla do výše přes 300' i neukončena zůstala podnes, ačkoliv její stavitelské rozměry k nejčistším slohu gotického náležejí. Staré paměti se zmiňují o věži výtečného díla gotického XIV. stol., která stála při klášteře dominikánův u sv. Klimenta na Starém městě Pražském, z níž si potom stavitelé čeští vzory brali, ale následkem poboření klášteřa r. 1420 spadla později i tato věž r. 1466. Že pak naše vlasti se nehonosí věží jako jest Štrasburská i Vídeňská, to jen nepřívuným zevnitřním okolnostem přičítati musíme, neboť českým stavitelům potřebných k tomu schopnosti nescházelo, jak dokázali mistr Václav z Klosterneuburka (bezpochyby Čech v Klosterneuburku usedlý) a Petr a Jan z Prachatic, z nichž onen v druhé polovici XIV. stol., títo během XV. stol. stavěli pomocí mnohých českých to-

varyšů největší část na chrámu i věži sv. Štěpána ve Vídni, dílo to, jímž se nyní Němci honosí. Ano čeští mistři kameničtí byli i v Němcích na slovo bráni, že jich rady a pomoci užíváno i při stavbě chrámu Štrasburského. (Viz Sulpice Boiseró: *Uiber die Jungherrn von Prag.*) Nemůžeme pochybovati, že od času, co umění stavitelské z rukou duchovních v ruce světské přešlo, tedy již snad před Karlem IV. v první polovici XIV. stol., stavitelé čili kameníci, jak se tehdaž zvali, také u nás tvořily zvláštní bratrstva čili cechy na způsob kamenických hutí (*Bauhütten*) v Němcích a jiných západních zemích, jen že se u nás pouze „cechy“ jmenovaly. Ústavy našich kamenických cechů nezachovaly se, a jen z jednoho v Kutnohorském městském archivu nalezeného listu od r. 1489 dovídáme se, že byl na starém městě Pražském hlavní cech mistrů v řemesla kamenického, který všechny cechy téhož řemesla v království Českém spravoval, a v nadřčeném roce místra Rejska k vedení další stavby chrámu sv. Barbory schválil a do Kutné Hory poslal. Dále z toho listu vysvítá, že byl tehdaž zvláštní cech na hradě Pražském (hradský), jehož cechmistrem byl slovutný Beneš č. Benedikt Lounský, jiný cech v Kutné Hoře a následovně také v jiných městech českých.

Mezi tím časem, co v našich vlastech pozdní gotický sloh během XV. stol. k samostatnému, mnohotvárnému a vůbec znamenitému vyvinutí dospěl, obživnul v Itálii smysl k starému, klasickému umění; lidé začali sobě libovati v následování starořímských, antických vzorů, i nastala tam doba znovuzrození, francouzsky *renaissance* zvaná, která pak ostatní evropské narody za sebou táhla, rozšiřována jsouc hlavně umělci italskými. U nás se zjevila renaissance již ku konci XV. stol.; zdali ji Italijani sami k nám přinesli, nevíme, ale náš domácí mistr Beneš Lounský sám první se jí uchopil, a jeho gotický Vladislavský sál na hradě Pražském dostal renaissanční okna, ano celá ostatní část hradu od něho přestavěného má v celku ráz nejstarší renaissance čili díla lombardského, jak Če

chevé s počátku nově obživlý staroklasický sloh zvali. Beneš tedy první začal u nás gotickou soustavu s renaissančními formami míchat, což na jeho pozdějších stavbách, na hlavních chrámech Lounském a Mostském vždy více se zjevuje. Nastala tedy *druhá doba přechodní*, kde základní formy byly gotické, které v sebe co novou ozdobu části renaissanční pojaly. Staré zámky a domy měšťanské, v základech svých gotické, ozdobovaly se nyní „lombardským dílem“, a sloučení gotiky s renaissancí bývalo namnoze dosti šťastné; během XVI. stol. změnil se vzhled českých měst podstatně, any zvláště gotické štíty a lomenice ustupovaly často neméně ozdobným štítům slohu nového. Déle převládala gotika v nových stavbách kostelních, jak viděti na ozdobném kostele sv. Kateřiny v Chrudimi z počátku XVI. stol., kterýž ale již renaissanční portál dostal. Později, a to ještě v počátku XVII. stol. povstaly u nás nové kostely s formami čistě gotickými ale vlašským způsobem skrz na skrz proniknutými, které tuto přechodní dobu charakterizují, jako kostel sv. Rocha na Strahově v Praze z r. 1587, kostel sv. Martina ve Velvařích a kostel sv. Salvatora později Pavlánův na Starém městě Pražském z let 1611—14. Zdá se ale, že se jenom čeští mistři zásad gotického slohu až do té pozdní doby drželi; do země přicházející Vlachové pěstovali jen renaissanci (dílo lombardské, vlašský sloh), a Ferabosco de Lagno vystavěl r. 1534 pro královnu Annu z rozkazu krále Ferdinanda I. nejvýtečnější pomník novoobživlého staroklasického slohu na druhé straně Alp, slavný, sloupořadím obklopený belvédér v královské zahradě nad Menším městem Pražským, Za vzor mu sloužily Bramantovy loggie v Římě. Vedle toho povstávaly znamenité zámecké a kostelní stavby, však o nějaké škole v zemi nemůže více řeči býti, kde cizí umělci italští rozličného nadání a rozličných směrů u nás stavěti začali, a domácí umělci brzo jen pouhými učedníky těchto býti se osvědčili. Tu nastal čas tak zvané *rustiky* a rýsování na mokřém vápně, jimiž se mnohé zámky i měšťanské domy přiozdo-

bovaly. Kostelův ze starší doby přísné renaissance téměř ani nemáme, neboť v XVI. stol. málo se jich nově stavělo, zámky ale a znamenité domy tím hojněji povstávaly, ku př. někdy Rosenberský nyní Švarcenberský dům na Hradčanech a nynější hrab. Thunovský dům pod zámeckými schody v Praze, zámek Kratochvíle u Netolic, část hradu Krumlovského, zámek Mělnický, Nelahozeveský, Častolovický; na Moravě zvláště některé nákladné zámky, jako Budčovický a j. Stará přísná renaissance však brzo se u nás začala kaziti, a chtějíce tvořiti skvostnost a uádhru opouštěla čisté formy hromadíc ozdoby na ozdoby. Jesuité v polovici XVI. stol. k nám uvedení začali stavěti své velikolepé chrámy, ale bylo v nich vždycky více líčeného třpytidla než pravého vkusu. Benátčan Scamozzi vystavěním západního průčelí královského hradu Pražského nákladem zemským r. 1614 učinil začátek palácových staveb v Praze, které následující z většího dílu lepších vzorů stavitelských škol italských větší uměleckou cenu do sebe mají a Praze p. dnes k nemalé oslavě slouží. Po Scamozzim vystavěl 1621--30 Miláňan Marini slavný palác Valdštejnův v Menším městě Pražském se zahradní loggií skutečně krásnou; podobný palác dal si Albrecht Valdštejn také ve městě Jičíně vystavěti a podobnou loggií v zahradě své u Valdic. Zhrdlá šlechta stavěla si nyní v Praze nákladné paláce a na svých statcích pyšné zámky u paty opouštěných a spustlých hradů svých, které se jí těsnými a nepohodlnými staly, ale národ Český nemohl více této příležitosti se uchopiti, a starodávnou umělost svou při stavbách novověkých zámků a četných nových kostelů osvědčiti, neboť Bělohorskou bitvou fysicky a morálně poražen postrádal národního sebevědomí, vtipu a spůsobivosti tak dalece, že se téměř veškerá stavitelská činnost dostala v ruce Vlachův a jiných cizozemcův, a národ ten, kterýž o jeden věk před tím stál na tak znamenité výši samorostlého národního umělectví, mohl teď přivolaným Italiánům jen službu poných podavačův poskytnouti. Avšak tenkrát již byl konec prvotní přísné renaissance.

sance, sloh ten čím dál tím víc se kazil a jalověl, až se převrhl v tak zvané *rococo*, které ještě nebylo nejhorší, aspoň hojností hledaných okras oko zaslepiti dovedlo, ale pak takovým nevkusem bylo zahrnuto, že základní formy každého stavení ba každé části jeho tak se překrucovaly, že v nich není ani jedné přímé čáry viděti, a všecko se ověšovalo a přiodívalo takovým množstvím malicherných a nevkusných ozdůbek, že tehdejší stavby zcela trefně přirovnávati se dají k ohromným kadeřavým parukám a mašličkami ozdobeným copům, jaké tehdáž silně opanovaly všechny hlavy módního světa. Jaký to rozdíl mezi čistou renaissancí a takovým parukovým útvorem, který všem zásadám pravé krásy nestydatě se vysmívá a podnes ještě svými zmrzačenými, skroucenými údy na nás se ošklebuje! Vždyť jistý pán český dal na svém panství vystavěti kostel s farou v podobě velebné basy, kostel představuje břicho, fara dlouhý krk. Však nejenom v Čechách, nýbrž v celé Evropě trpělo stavitelské umění všeobecným neduhem tímto. Z tohoto chaotického množství staveb, jimiž Čechy v XVII. a XVIII. stol. obohaceny byly, vynikají předce některé aspoň pěknějšími rozměry a vkusnější úpravou, tak mezi kostely chrám křižovníků s červenou hvězdou u mostu s pěknou kupolí, r. 1688 od Laraugha a Fermo vystavěný, chrámy jesuitův vůbec, jako chrám sv. Ignacia na Novém městě, chrám sv. Salvatora při Klementinské kolleji, chrám sv. Mikuláše na Malé straně, na němž Krištof a Kilian Dienzenhofer, otec a syn, téměř sto let stavěli, který, ač přes mírn vyzdoben, se svou krásnou kupolí a věží největší ozdobou Malé strany jest; chrám sv. Mikuláše na Starém městě od mladšího Dienzenhofera, nejeden znamenitý chrám na venkově, konečně palác hr. Clam-Gallasa na Starém městě, palác hr. Thuna v Ostruhové ulici, brabát Nosticův na třetím Maltezkém place, knížat Lobkovicův pod Petřínem, vesměs na Malé straně, hrab. Nosticův na Příkopech atd. Pomalu řídla jména vlaských mistrův, a vystupují stavitelé domácí, z nichž Jan Kilian Dienzenhofer (syn Kri-

štofův), který v XVIII. stol. květl, nade všechny vyníkl svými důmyslnými ano velikolepými rozvrhy, ačkoliv se v podrobnostech a v ornamentice nad své současníky nepovznesl. Po něm jmenovati sluší Evgen a Tyttla, opata Plaského, co velmi důmyslného stavitele, Frant. Max. Kaňku, Ant. Hafeneckera a nemnohé jiné. Se slohem renaissančním přišly již v XVI. stol. k nám cibulovité střechy na věžích, které často potvorné i na starých věžích se usadily, a svého práva, jehož si přiosobily, pohřbichu až podnes se nevzdaly, neboť za všeobecného panování převrhlé renaissance, slohu parukového a copašského, byla stará gotika v největším opovržení, k čemuž se ovšem vlašští mistři sami nejvíce přičinili, a běda každé gotické stavitelské památce, když zchatrněla anebo některou pohromu utrpěla; tu se dostala do rukou takových lidí, kteří nerozumějíce jí svým způsobem ji tak dlouho předovali, až byla důkladně zakuklena a navždy zpotvořena. Tak mnohé znamenité chrámy Pražské z XIII. a XIV. stol. a velká část starých chrámů ve městech českých těmito představovateli a okrašlovateli na vždy za své vzaly. Jenom s třemi chrámy, pokud nám vědomo, jinak se dělo, a dva z nich jsou v stavitelském oboru taková kuriosa, že jim v Evropě daleko široko nic podobného po boku stavěti se nemůže. Jsou to bývalý cisterciánský chrám v Sedlci, bývalý benediktinský chrám v Kladrubech a posavadní praemonstratský chrám v Želivě. Sedlecký chrám stál od husitské doby až do r. 1699 jen co pouhá zřícenina. Opat Jindřich Snopek předsevzal si slávu toho chrámu zase obnoviti, ale původní znamenité rozměry gotické nějak tomu překážely, aby se byl parukový sloh těchto již daných rozměrů zmocniti mohl, a chtěj nechtěj musela se obnova státi slohem gotickým. Pražský stavitel Pavel Ignac Bayer přijal tuto úlohu na sebe, a s povrchní známostí zásad slohu gotického provedl v letech 1699—1709 dílo, které, ač v podrobnostech podivínské, nicméně že starý základní rozvrh pozůstatí unsel, svými dobrými a znamenitými rozměry mocný dojem na každého navštěvovatele činí. Jest to největší

chrám v Čechách, 64 pilířův a sloupův ve čtyřech řadách odděluje vysokou hlavní loď od čtyř vedlejších nízkých lodí, které okolo kůru vedeny dvojnásobný ochoz tvoří desíti kaplemi obroubený. Ano i příční loď před kůrem rozděluje se na prostřední vyšší a dvě vedlejší lodí. Sto pět vysokých, do lomeného oblouku sklenutých oken propouští hojného světla do obromných prostor chrámu, ale ani jedna podrobnost ve formách, ani jeden profil v žebrech klenbových, v obrubách okenních neb kdekoli jinde nesrovnává se se vrory staré přesné gotiky, neboť až tak daleko do vnitřní podstaty gotického slohu vniknouti nebylo dáno tehdejšímu věku. Málo let později vystoupil Vlach Giovanni Santini a převzal v jednom roce 1712 stavbu lodí chrámu Želivského a úplné přestavění chrámu Kladrubského. V Želivě našel také základní zdi a pilíře v lodích již hotové, a spojil to jen v celek ovšem způsobem více podivínským než gotickým, vystavěv nad bočními loděmi mezi pilíře široké emporie s visutými klenbami, následuje takto umělé visuté klenby v pozdní gotice oblíbené. V Želivě skončil již r. 1719, větší úlohu provedl ale v Kladrubech. Tu dal starému kostelu třílodnímu přistavěním dvou příčných lodí (nebyly-li už v původním stavení) podobu španělského kříže, a nad prvním křížením v hlavní lodi vybnal okrouhlou vlaskou kupolí s měděnou střechou a lucernou, však okny s lomenými oblouky, opěracími pilíři a oblouky z venku v gotickém smyslu ozdobenou, což zvláštní dojem činí. Chrám tento jest sice menší než Sedlecký, ale z venku již tou kupolí a též fiálami, obloučky a lomenicemi mnohem bohatěji ozdobený, zčkoliv o pravých formách gotických v podrobném vyvedení také zde ani řeči býti nemůže. Celé dílo, které aspoň dle zvláštního směru svého k stavitelským znamenitostem v zemi náleží, skončil Santini r. 1726.

Nyní se vrátme k dalšímu rozvoji stavitelského umění. Doba císaře Josefa II., v které nastaly reformy v každém směru jakož i převraty ve smýšlení všech tříd vzdělaných, způsobila i ve stavitelství veliký převrat. Najednou se lidem znelíbila paruka i cop,

a vypověděvše válku všem kudrlinkám, jimiž poslední dvě století stavitelské útvory ověsila, vytřízlivěli tak silně, že hned zas chtěli obnovovati dávno zapomenuté umění Řekův a Římanův, k čemuž ale sil nestačilo. Začalo se tedy stavěti téměř beze všeho slohu, a praktický užitek zabíjel aesthetickou stránku při nových stavbách. Vláda vzavší sama do rukou správu všeho stavitelského díla, oblíbila sobě sloh komisní, všeho uměleckého rázu prázdňý, i tak od r. 1780 až téměř do našich časů postaveno jest mnoho kostelův u nás, jichžto sloh více ovčínu než božímu domu by příslušel, a mnoho veřejných staveb, které se pouhým kasárnám podobají. Dlouho nebylo ani příležitosti a možnosti, aby se domácí umělci v stavitelství vzdělati mohli, a málo který povznesl se nad pouhý šematický obor, kterýž všechno ovládnul. Bažení po antických formách bylo dlouho neplodné, neboť nic znamenitého nebylo vyvedeno, a stavby směru antického při své chudobě, suchopárnosti a nemotornosti nemohli nikoho zabítati. Jediné dílo toho druhu u nás poněkud vyniklo, nový zámek Kačinský u Nových Dvůrů, v prvních desítiletích nynějšího století od hrab. Jana Rudolfa Chotka vystavěný. Při tom zůstávaly staré stavitelské památky, díla rázného uměleckého ducha našich předků dlouho ještě nepovšimnuta, a jako stavitelové v lehkosti měli starý cop a paruky, tak též nevážily si gotiky, o podstatě románského umění ani zdání nemajíce. R. 1779 dala rada Starého města Pražského se západní strany staroměstské mostní věže sochy a kružby místra Petra a s pražné věže Rejskovy gotické ozdoby otlouci, aby prý „tyto nebezpečím hrozící a jinak neužitečné čiričáry nadarmo obě věže neobtěžovaly.“ Teprve v třetím desítiletí běž. století začal se stavitelský sloh k lepšímu kloubiti, veliké pokroky nauk technických nemohly zůstatí beze vlivu na díla stavitelská, na české půdě povstala 1825 první železná dráha na pevnině Evropské, v Žatci vystavěn 1826 přes Ohři první řetězový most v zemi. Čechy předcházely kromě zemí italských od delšího času již všecka ostatní země císařství Rakouského v oboru vědy a umění, neplod-

ný směr pseudoklassicismu v stavitelství větším dílem opuštěn a následováno forem vkusnějších ve vzdělané Evropě znenáhla přijatých, upřímně začal se studovati sloh gotický, později románský, nebo krátce před tím tak nazvaným gotickým způsobem vystavěno, nepovzneslo se nad pouhé naivné dilletanství. R. 1826—53 vystavěn Mariánský chrám v Turnově slohem gotickým, z počátku hrubým a nemotorným, dále poněkud opraveným, pak více méně šťastně r. 1846 farní kostel v Lubenci, r. 1847 farní kostel v Podhradí pod Hlubokou, a od r. 1854 děkanský chrám v Poličce. Románského slohu upotřebeno při stavbě chrámu Karlínského (1855—60) původně dle návrhův Vídeňského stavitele Rösnera, od domácích ředitelů stavby ale, Ign. Ullmanna a Jos. Bělského, podstatně opravených. Od přetvoření a rozšíření Pražské malířské akademie za Rubena, kdež Mnichovský stavitel Bernard Grueber do Prahy za profesora architektury povolán, začal se jeviti v zemi směr školy Mnichovské, Grueber sam vystavěl pěknou gotickou kapli ve sv. Janu pod Skalou, ale mnohé jemu svěřené obnovy starých kostelů a zámků a stavby nových domů nevynikají ani přísností ani původností, a již nyní zdá se, že šťastně přemožen jest jeho směr vlastními domácími silami. Od r. 1840 silně v oblibu vešel romantický sloh normansko-gotický, jak se na mnohých zachovalých hradech v Anglii a Skotsku vzdělal, a vynikají v tom obledu především knížecí Švarcenberský hrad Hluboká, knížecí Rohanský hrad Sichrov, hrab. Harachovský Hrádek u Nechanic, kníž. Auersperkský hrad Žlebský, hrab. Nostický hrad v Trmici, zámek Dubský u Vodňan, zámek Jetřichovický u Prčic, zámek Bezděkovský u Klatov a některé letníky u Prahy. Nyní se staví každým slohem, románským, gotickým, normanským, renesančním, také parukovým, florentinským a římským, i také moderním, který tvary své ze všech končin světa bere a novými výmysly je rozmnožuje, vlastního ustáleného rázu dodělati se nemoha, a naši umělci učíce se pilně na cizích i domácích vzorech vyui-

kají nejen mnohostraností ale také technickou umělostí; jmenujeme tu jen Josefa Krannera, výtěného v gotice, Jos. Niklasa, Ign. Ullmanna, Jos. Bělského, Bedřicha Schnircha a Frant. Schmoranze v Chrudimi. Zdáli se kdy z nynějšího chaosu slohův (které ale pravému umění nikterak na škodu není), v příštím čase nějaký nový sloh k obecné patnosti a k výhradnému panování povznese, sotva předvídati můžeme.

Řezbářství vyvíjelo se v Čechách stejnou měrou s uměním stavitelským a malířským, a po celý středověk objevují se naši stavitelé a dílem i malíři zároveň také co umělí řezbáři, tak dalece, že stavitelé sebe zhoja jen kameníky (*lapicidae*) zvali, a zároveň řezbářství ve službě při stavitelství pěstovali. Podlé látky a formy dělí se řezbářství: na vlastní řezbářství (sochařství), které z tvrdé kamenné látky tvoří buď sochy do kulata vypracované neb obrazy na ploše vypuklé (polovypuklé, ploskořezby, basreliefs, a silně vypuklé, bautreliefs), potom na litectví, kdež řezbář jen z měkké látky kadlub litcovi k odlití poskytuje, potom na řezbářství ve dřevě neb kosti, na minciřství a pečetnictví, konečně na plastické práce zlatnické a stříbrnické. V každém odvětví řezbářského umění Čechové znamenitá díla vyvedli, a předčili i v tom ve středověku mnohé jiné národy. Bez ohledu na sem tam zachovalé kovové a kamenné idoly starých pohanských Čechů, na jich bronzové, zlaté a stříbrné šperky, které vždy o pokročilosti jejich v uměleckých věcech svědectví vydávají, musíme ve věku již křesťanském Sázavského opata Božetěcha také za patriarchu našeho řezbářského umění vyhlásiti, kterýž sochy ze dřeva i kamene řezati a všeliké umělé koštěné obrazy a ozdoby dělati uměl, a též pro urážku mstivého biskupa Pražského křucifix ze dřeva tak vysoký a široký, jako on sám byl, vyřezati, z pokuty na vlastních zádech do Říma zanést a ve hl. chrámě sv. Petra složit musel. Ač se nám nic z jeho prací nezachovalo, víme předce z jiných současných zpráv z XI. a XII. stol., že všechno umění řezbářské v Čechách tenkrát se

pěstovalo podle vzorův byzantských, jakož se nejedna plastická památka z byzantských dílen pocházející u nás podnes ještě vyskytuje (ku př. krucifix Ostrovský, malé křížky Opočnické, křížek Kralovický, vesměs v Česk. Museu). Nemohouce tuto všechny zprávy našich starých kronikářův o skvostných řezbářských ozdobách v českých chrámech, na hrobích sv. patronův a králův atp. též o skvostných uměleckých nádobách a nábytcích uvésti, musíme se spokojiti připomenutím toho, co se nám více náhodou ze starých výtvorů řezbářských zachovalo, neboť tyto věci mnohem více se ztrácely a zkáze podléhaly než stavby ano i výtvary malířské. Nejstarší známou uměleckou řezbu z doby křesťanské máme v klášteře sv. Jiří na hradě Pražském, jest to ploskořezba nad vchodem do kaple sv. Anny zalděná, která dle nápisu zalděána byla za abatyše Berty okolo r. 1145—51, a bezpochyby původní hrob bl. Milady zdobila. Představuje korunování královny nebes na trůnu sedící, po obou stranách klečící jeptišky, pak knížete Vratislava I. a vnučku jeho Miladu; jest to dílo vysoké umělecké a starožitnické ceny z bělohorské opuky, a dává nejskvělejší důkaz o vysokém stupni, na jakém již v XII. stol. toto umění u nás stálo. Do tétož doby, a sice před rok 1165 náležejí čtyry ploskořezby na jižní straně románského kostela u sv. Jakuba blíž Kutné Hory, ve výklencích posud zachovalé a téměř 6' vysoké, představující krále Vladislava I., biskupa Daniela Pražského, Jindřicha Zdíka Olomúckého, a řezba nad portálem představující žebnajícího Krista a pod ním klečícího českého pána Slavibora a choť jeho Marii. Z XIII. stol. pochází 12 sošek prorokův starého zákona stojících ve výklencích na třech stranách románské kostelní věže v Katovicích u Strakoníc. Kromě těchto máme ale v zemi porůznu ještě nejednu památku toho druhu z doby románské, a též ornamentální část románských staveb podává dosti hojných příkladů veliké vyvinutosti toho umění v dobách, kde nejvíce jen kněžstvo jím se zabývalo. Výkresy figur bývají vesměs přísné a typické jako v umění byzantském vůbec, nicméně často i svo-

bodné pojímání věci a jakýsi nenucený výraz přirozeného citu dodávají mnohým našim starým řezbám vyššího uměleckého významu. V počtu mnohem hojnějším se nám zachoval jiný druh památek umění řezbařského, které právě nejskvěleji ukazují, jak vysokého stupně toto umění již v XII. stol. u nás dosáhlo. To jsou české mince, které se již za Vratislava, otce sv. Václava, u nás objevují. Nejstarší mince ryly a razily se v Čechách dle vzorův bavorských, saských a anglických, a jeví se v nich ovšem umění teprve v kolébce své, ale již v XII. stol. mění se ráz jejich dle vzoru byzantského, a povznáší se k veliké opravdu umělecké výši. Mince knížete Bořivoje II. (1100—7), Svatopluka (1107—9), Vladislava I. (1109—25) a Soběslava I. (1125—40) vynikají jemností, krásou a živostí vyražených na poprsí a celých figur nade všechny mince sousedních národů evropských, nevyjímajíc ani tehdejších mincí italských. Jsou to tedy památky ještě starší nežli nečetné nám dochované kamenné útvory řezbářského dláta, a české mincovnictví jakožto umění zaujímá jedno z předních míst ve středověkém umění vůbec. Když po křižáckých taženích umění vůbec také laikům do ruky se dostalo, zjevují se i u nás také sochaři z cizích zemí přivolaní, jako Jan z Brabantu, který ok. 1325 bronzovou sochu kr. Václava II. na nábrobku téhož krále v Zbraslavi ulil. Tato socha přišla při husitské zkáze kláštera Zbraslavského na zmar, ale pozůstalých řezb všeho druhu z doby gotické přibývá. Že vedle několika cizích umělců již od poč. XIV. stol. také hojný počet domácích řezbářů na ozdobení chrámův a hradův pracoval, toho důkazem jest seznam umělcův, kteří v Praze r. 1348 dle vzorův italských spolků bratrstvo malířův a štitářův založili, a k nimž mimo řezbáře také zlatotepci a sklenáři náleželi. Tu se vyskytují totiž jména Čechův: Venceslaus sculptor, mistr Petřík řezák, Janek řezák, Mikeš řezák, mistr Vaněk řezák, Křišťan řezák, Janko Malý řezák a mnozí jiní. Řezbářská díla z doby gotické vyznačují se vedle gotické ornamentiky jakousi vytáhlostí a vypnutostí figur a ostrými tahy v tváři. Taková jest kamenná, ostatně pěkná socha sv.

Václava u sv. Víta v Praze, od samého stavitele chrámu Petra Parléře zhotovená. Jeho neb jeho tovaryšův dílem jsou také poprsní podobizny 21 současníkův stavby chrámu, mezi nimiž celá rodina královská a nejpřednější duchovní pánové stavitelové onoho chrámu v druhé polovici XIV. stol., postavené na galerii chrámu, jedna z jeho nejzajímavějších ozdob; potom sochy na staroměstské mostní věži, kamenné tunby s celými ležatými sochami knížat a králův z rodu Přemyslova v kaplích u sv. Víta, a velmi ozdobná tunba s výtečnou ležatou sochou sv. Ludmily nad jejím hrobem v kapli u sv. Jiří na hradě Pražském. Do druhé polovice XIV. stol. náležejí také výtečné sochy Panny Marie v arciděkanském chrámě v Plzni a proboštském chrámě v Jindřichově Hradci. Z drahých řezaných kamenů a jiných plastických útvarů z tvrdé látky, jimiž Karel IV. hroby patronův českých, potom zvláště Karlštejn ozdobil, zachovalo se nám velmi málo. Do jeho doby náleží také nejpřednější litécké dílo starého umění v Čechách, bronzová socha sv. Jiří na hradě Pražském z r. 1373 od Martina a Jiřího z Klussenberku, kteří dle jména soudíc snad jako výše zmíněný Jan z Brabantu původem z Nizozemska byli. Tomuto svatému Jiří náleží v dějinách umění střední Evropy obzvláštní a to přednější místo, jelikož se mu v celém objemu bývalé svaté Římské říše žádná lijecká památka toho druhu ze staršího i pozdějšího věku po bok postavití nemůže. Z jiných litií toho věku málo se nám zachovalo, jen písemní zprávy spomínají o velikých zvonech, ježto ale větším dílem v husitských válkách za své vzaly. Mnohem více se zachovalo z velikého množství skvostných útvarů zlatnických, které větším dílem z Pražských zlatnických dílen vycházely, a co do umělecké provedenosti z cizokrajními pracemi toho druhu směle porovnávatí se mohou. V Čechách, jakožto zemi zlatem a stříbrem nad jiné pozeňnanější, povzneslo se umění zlatnické již za nejstarších dob k znamenité výši, a máme listinné svědectví o tom, že již za Otakara II. byl v Praze cech zlatníkův, který později od Karla IV.

těž i zvláštními milostmi obdarován byl. Jedna a nejstarších památek českého díla zlatnického jest berla abatyše Kunhuty, kterouž pro ni její bratr, král Václav II., r. 1303 zhotoviti dal, a která po abatyších u sv. Jiří přešla nyní na Teresiánský ústav šlechtičen na hradě Pražském. Druhá důležitá památka jest česká koruna Svatováclavská, z r. 1345, potom dále převzácný počet starožitných zlatých a stříbrných, mosazných, také emailovaných a drahými kameny posázených křížův, relikviářův, kalichův a jiných kostelních skvostností v pokladě hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském (kdež mimo domácí české práce také mnohé francouzské, porýnské a italské umělecké útvory se chovají), konečně pozdější gotické monstrance v Sedlci, Bohdanči, Mělníce a j. — Od XIV. až do XVI. stol. vynikalo zvláště také řezbářství ve dřevě, a tu se utvořila vedle českého stavitelství také zvláštní českonárodní škola řezbářská. Skrovné oltáře ve chrámech z dřívějších dob proměňovaly se v zavírací archy, ozdobené bohatou řezbou figur, vypuklých obrazův a hojností uměle sestavených gotických fiál, obloučkův a baldachynův. Však pohříchu, čas obnovení katol. náboženství v XVII. stol. vandalsky hospodařil s těmito útvory našich umělců, nejen skromnější ale stejně i nejslavnější díla toho druhu octla se bez ohledu na uměleckou cenu svou v haraburdárnách a zmizela konečně komínem a kouřem. Ještě do XIV. stol. náležejí tři výtečná řezbářská díla ze dřeva ve chrámě P. M. před Týnem v Praze, totiž: krucifix s dvěma sochami Marie a Jana na oltáři v severní boční lodi, jehož trefné pomalování i cizím zpytatelům starožitného umění zaslouženého uznání vynucuje, potom výtečná socha Panny Marie s Ježíškem na oltáři v jižní boční lodi, a staročeská řezba kladení Kristova do hrobu, pocházející z některé zrušené oltářní archy. V Kutné Hoře vynikal na zač. XVI. stol. potom až do 1546 v Praze mistr Jakub, děd Adama Dan. z Velešlavína, který r. 1502 ve chrámě sv. Barbory v Kutné Hoře mistrnou řezbu na hlavním oltáři dohotovil, o níž se pravé divy vypravovaly, a radní

sín tamější také výtečnými řezbami ozdobil; však jesuité onen oltář odstranili, a z řezeb v radním domě zachovala se jediná socha Spasitele v životní velikosti, dílo vysoké umělecké ceny. Ještě jiné vzácné pozůstatky staročeského řezbářství v Kutné Hoře jsou kostelní stolice jak u sv. Barbory tak i v arciděkanském chrámě u sv. Jakuba, snad také díla řečeného mistra Jakuba. Do druhé polovice XV. a první polovice XVI. stol. náležejí také skvostné kamenné *tabernakule* ve způsobě vysokých pyramid vyvedené, jako posud zachovaný v kostele u sv. Trojice v Kutné Hoře, ve hl. chrámě Kralohradeckém, Kolínském aj., potom bohatě ozdobené *kazatelny*, z nichž nejslavnější v děk. chrámě Rakovnickém z r. 1522, konečně i veřejné *kašny*, jako posud zachovalá v Kutné Hoře, snad dílo Rejskovo, někdejší vandalským způsobem zničená Jiřikova kašna v Králové Hradci a j. Všecka tato díla vyvedena byla způsobem domácí gotiky Vladislavské. — I v první době vlaské renaissance v XVI. stol. vynikalo domácí umění řezbářské. Pozůstatky toho jsou mnohé krásné portály, nejen při chrámech a palácích ale i při mnohých domích měšťanských v Praze i ve městech venkovských, velká mramorová kašna na Staroměstském náměstí v Praze (nyní bohužel odstraněná), mistrovská řezba dřevěná na oltáři Zbraslavském u sv. Havla, umělá řezba z nějakého náhrobku v kostele Zlichovském u Prahy, některé znamenité litiny, jako na kašně v král. zahradě Pražské od Tomáše Jaroše Brněnského, který také velký Sigmundovský zvon u sv. Víta na hradě Pražském (1549) a velký zvon Týnský (1553) ulil. Jiní znamenití zvonáři a konváři toho věku byli Ondřej Ptáček v Kutné Hoře, Ondřej Žáček v Hradci Králové a Briekví z Cimperka na Novém městě Pražském, jichžto zvony a cínové křtitelnice ještě v hojném počtu se zachovaly a nejen dobrou litinou ale i namnoze dobrými plastickými obrazy chvalně vynikají. Také Daniel Tapineus Kutnorský lil zvony, jichžto vypuklé ozdoby neobyčejným bohatstvím a dobrým vkusem pochvalu zasluhují. Doba

starší renaissance dosáhla za Rudolfa II. vrchole svého, následovaly se tehdejší vůbec vzory antické s velikým štěstím a samostatně, neboť umělci čeští ještě byli sobě vědomi svého vlastního národního rázu. (Cís. mausoleum a výtečný krucifix ve hl. chrámě u sv. Víta na hradě Pražském jsou díla od umění milovného císaře Rudolfa II. z ciziny objednaná.) — Tím hůř se obrátily věci po vyhubení vši české intelligence třicetiletou válkou v XVII. stol. I umění řezbářské pozbylo v Čechách svého vlastního výrazu, dostalo se v ruce cizincův, a Berniniho nadutý sloh, z Říma vyšlý, s obnoveným katolictvím opanoval náš dům i kostel. Vlastní sochaři a štukatoři ozdobovaly české kostely a paláce velkomožné šlechty sochami, medaillonami, karyatidami a všeho druhu zátočkami, konečně se ke všemu tomu přivěsil ohromný cop, který individualnosti a pravému životu v útvorech těchto umělců velmi na ujmu byl. Že se v XVII. a XVIII. stol. velmi mnoho stavělo, měli i sochaři plné ruce práce, zřizování veřejných soch přišlo do módy, zvláště kolosálních sloupů Mariánských, svaté Trojice a sv. Jana Nep., větším dílem z díkučinění za odvrácení moru, nebezpečení od válek a jiných pohrom. První toho druhu pomník byl Mariánský sloup na Staroměst. náměstí v Praze r. 1650, a než uplynulo plných sto let, již se každé město ba i malá místa v Čechách nějakým pomníkem toho druhu a podobného vyvedení honosila: Karlův Pražský most pak zaskvěl se na začátku XVIII. stol. galerií nákladných soch svatých, které mu podnes obzvláštní zajímavosti dodávají. Během času vznikli u nás vedle cizích také zas domácí řezbáři, kteří ovšem panujícímu směru podlehali ale nicméně dosti památek zanechali, jimž uměleckého pojetí a provedení, jakož i životného hnutí upříti nemůžeme. Jmenujeme tuto jen oba Brokovy (Jana a Jana Ferdinanda, syna onoho, jenž ovšem otce daleko předčí!), Lazara Widmanna, Ondř. Guitainera, Jana Jiř. Bendla, Arn. Heidelbergera, Tyroláka Matiaše Brauna z Braunu, kterýž ovšem u nás nejvíce působil, dále pak Ign. Platzera, oba Prachnery (Petra

a Václ.), Matiaše Jäckla, Frant. Pacáka v Chrudími, Pacalta v Žirči a Dom. Oulička z Poličky. Jejich práce ozdobují podnes naše stavby, náměstí, ulice a hřbitovy.

Od času, co se ku konci minul. století naši umělci na cizích akademiích, jmenovitě také na první domácí umělecké škole v Praze (od r. 1800) vzdělávati začali, vyzulo se sice umění řezbářské z přívěsků copařských, vpadlo ale zas v punta schematických forem akademického cviku. Sochaři z akademických škol vyšli naplnili posud vlast naši množstvím útvorův svých, ale jejich sochám schází výraz osobnosti života a ruchu, v čem je útvory copařských řezbářů na mnoze daleko předčí. Jen pravý genius může se vylámati z pout akademických pravidel a k samostatným útvorům povznéstí. Jako mnozí ze starších umělců našich, tak i nyní hledí naši sochaři nadání své na klasické půdě italské zdokonaliti, a Václav Levý i Emanuel Max získali si svými útvory již i za hranicí slavné pověsti. Zvláštním nadáním též Josef Max znamenitým umělcem se stal; také Tomáš Seidan, Frant. Linn, Ferd. Pischelt, Wild, Kamill Böhm a j. více méně znamenité památky svého umění u nás si postavili.

Malířství. Křesťanské umění malířské dostalo se k nám zároveň s naukou Kristovou z Byzance; sám apoštol slovanský sv. Method, kterýž českého knížete Bořivoje I. pokřtil, byl prý malířem, a není pochybnosti, že první kostely naše vyzdobovány byly malbami spůsobu byzantského, podle udání téhož velikého apoštola našeho neb jeho žákův vvedenými. České malířství vyniklo nejeu nad umění řezbářské ale i nad stavitelské, vyvíjelo se na základě, jakéž mu ovšem umění křesťanské vůbec poskytovalo, tak zdařile a samostatně i dosáhlo tak znamenité umělecké výše, že se jím národ Českoslovanský mezi všemi novověkými národy evropskými obzvláště honositi může co výkvětem duševního vzdělání, kterého již záhy byl nabyt. Když za příčinou hrozných převratův po klesnutí západní říše Římské umění v celé Evropě kleslo, zachoval se je-

nom v Byzanci zárodek umění ovšem formami strnulými skličeny, ale hlubokým náboženským citem kojený, kterýž pak mocně k dalšímu vyvinutí pudil. Byzantští umělci položili ve zdivočilé Italii v IX. stol. základ k novému umění malířskému, na němž brzo vykvětla zvláštní škola staroitalská. Na stejném základu vyrostla také *malířská škola staročeská*, a dosáhla v XIV. stol. skvělého rozkvětu již tenkrát, když ve všech jiných zemích kromě Italie a Byzance zárodky toho umění teprv tvořiti se začaly. — Jako jinde tak i u nás se jen málo obrazův na deskách neb na stěnách z prvních dob středověku zachovalo, jelikož záhubnému vlivu žvlův a ještě více zkázám lidskou rukou způsobeným podléhaly. Jinak to s *miniaturami* ve starých pergamenových rukopisech, které lépe před zkázou chráněny až do našich dob se zachovaly, objasňující nám, jaké byly formy společenského života, duševní názory žvlův ethických a náboženských v prado- bách našeho národního rozvoje, jakým proměněn umění podlehalo, jaké pokroky činilo, kterak fantasie a národní ráz jemu se vtiskovaly. Neschází v našich kronikách hojných zpráv, kterak chrámy naše umělými obrazy ozdobovány byly; velezajímavá jest první zmínka o útvoru umění českého, kterýž i v cizině vysoké chvály docházel, totiž o obraze Panny Marie, „řeckým dílem až ku podivu krásně vyvedeném“, jež r. 1081 král Vratislav Pasovskému biskupu Altmanovi pro klášter Gotvický v Rakousích darem poslal.

Toho času žil také opat Božetěch v Sázavě, a jako krásně stavěti a řezati, tak též i neméně výtečně malovati uměl. Nejstarší památka českého malířství jsou malovaná písmena a ozdoby v legendě o sv. Václavu (ve Wolfenbüttlu) r. 1006 pro českou kněžnu Emmu psané, potom nápisy kapitol a začátečná písmena v evangeliu sv. Prokopa (v Remeši), od téhož sv. patrona psaném mezi lety 1010 - 1040. Jsou to řeči velmi pilně ač ne skvostně malované, ovšem zcela ve způsobu byzantského umění IX. a X. století. Však první znamenitý zbytek českého malířství v zemi chovaný jsou drobné-

malby v tak zvaném Vyšehradském kodexu (v univer. knihovně Praž.), mezi nimiž se také nejstarší vyobrazení sv. Václava nachází. Pocházejí asi z let 1012—1037, pojmутí a technické vyvedení ale srovnává se větším dílem se způsobem, jaký tehdáž v Itálii, Francii a v Němcích panoval, tak že o vlastním byzantském rázu téměř zde ani památky není. Jest to typus sice antický, ale neumělou ještě rukou skrivený a zpotvořený. Nicméně vidíme tu obrazy z vlastního osobního názoru vyniklé, a samo vyvedení ukazuje na lepší technickou umělost, která již tehdáž v Čechách se byla vyvinula. Podkladek zlata není rudý bolus, jako v cizích miniaturách, nýbrž černá barva čili tužka, která se jenom na českých starších miniaturách objevuje. Černé obrysy jsou pérem udělané a vynikají nad pestré, ncladně kladené barvy. Jmeno malíře č. miniatora neznáme. — Druhý znamenitý pomník toho druhu jest rukopis *Mater verborum* (v Čes. Mus.), jehož písař byl Vacerad, miniator ale Miroslav, oba mnichové, kteří toto dílo r. 1202 dokončili. Tu již vidíme velký rozdíl naproti obrazům v kodexu Vyšehradském, a to jak v pojmутí tak v motivech a v technickém vyvedení. Tu již není antický zpotvořený typus, nýbrž rozhodný vliv umění byzantského. Ten se jeví napřed ve vytáhlosti postav s přísným, důstojným výrazem, any hlavy, ruce a nohy obyčejně malé a vyzáblé jsou. V kresbě a v záhybech oděvu jest patrný pokrok. Nicméně i tu jsou obrazy, které svědčí o svobodnějším provedení myšlének a přirozenějším pojmутí forem, než jak to přísný byzantský typus onoho času připouštěl. — Jmenujeme tuto ještě tak zvanou *Jaroměřskou bibli* (v Čes. Mus.) z r. 1259, jejíž písař byl Zbigněv Ratibořský a illuminator Bohuše Litoměřický. Ten se již valně vzdaloval typických vzorů byzantských a snažil se samostatné myšlénky své původním způsobem představit. Obrázky jsou zadržile a nenuceně pevnými tahy péra kresleny, barvy lehce kladené, světla naskrz průhledná. Poznámání sluší, že Bohuše byl laik, a že již tehdáž umění malířské v rukou kužských výhradně nezůstá-

valo. Ještě jiná díla XIII. stol. jsou: *legenda o sv. Václavu* (v Lobkov. knih. v Praze), v níž jsou obrazy od Velislava, pro studium staročeských krojů důležité, pročez je také společnost vlast. přátel umění r. 1811 tiskem vydala, — potom *bible v obrazech* (též tam) od nejmenovaného, který svými lehkými tahy perem kresleným a jenom místy zběžně malovaným postavám snažil dáti životného výrazu. Nejvyšší cenu ale v ohledu na tehdejší poměry umění a vzdělanosti má pro nás *Pasionál abatyše Kunhuty* z r. 1312 (v univ. knihovně Praž.). Kunhuta byla dcera Přemysla Otakara II. a umřela r. 1321 co abatyše u sv. Jiří na hradě Pražském. Skladatelem textu byl dominikán od sv. Klimenta, Kolda, pisařem pak a malířem zároveň Beneš, kanovník při klášteře u sv. Jiří, kterýž mezi našimi starými malíři vynikající místo zaujímá. Tehdáž právě v Itálii dennice novověkého umění vycházela, Beneš byl současníkem slavných buditelův a zakladatelův vlastního italského malířství, Cimabue, Giotto, Duccia di Buoninsegna a Francesca Bolognesa, nemohl se tedy podle vzorův těchto mistrů vzdělati, a v jeho útvorech jeví se způsob pojmání biblických předmětů a umělecký ráz co naskrze zvláštní, původní, z jeho individuálnosti pošlý. Pozoru hodno, že Benešovo korunování P. Marie podobným způsobem pojato jest, jako tentýž předmět od Giotto malovaný v kostele sv. Kříže ve Florencii, ačkoliv Benešův obrázek mnohem svobodněji se pohybuje a přirozeněji vyličen jest, tak že se mu přednost dáti musí. Některé jiné Benešovy myšlenky podává teprvé na začátku XVI. stol. Albrecht Dürer, které Němcům za vzácné nové originály platí. Sotva se najde v celé Evropě druhé malířské dílo z počátku XIV. stol., v kterém by se vedle relativně výborného výkresu, duchaplného pojmání a přirozeného ukládání záhybů roucha taková líbeznost a hluboká vroucnost jevila, a všim právem řekl jednou náš důmyslný zpytatel staročeského umění, prof. Vocel, že čím jsou v literatuře české básně rukopisu Kralodvorského, tím jsou v malířství našem Benešovy v miniatuře v pasionálu abatyše Kunhuty. Když

tedy již na začátku XIV. stol. Čechové takové výše v umění malířském dosáhli (neboť útvory Benešovy nemohly býti samotné a ojedinělé v národě Českém), snadno pochopitelné, jak se již u prostřed téhož století za Karla IV. vyvinouti mohla znamenitá, samostatná *umělecká škola česká*, kdežto jmenovitě v sousedním Německu teprvé v druhé polovici XIV. stol. nějaký čilejší život v oboru malířství jeviti se počal, an tu povstaly školy malířské na Rýně (Kolínská), ve Švábiích a ve Frankách teprv po rozkvětu školy Pražské.

Ale ještě z dob před založením bratrstva malířského v Praze, z konce XIII. a ze začátku XIV. stol., zachovaly se nám některé obrazy tabulové a nejedny malby na stěnách, které o pokročilosti umění českého posud skvělé svědectví vydávají. Mezi tabulovými obrazy máme pravou perlu v oboru starého umění, totiž slavnou madonu s dítětem v klášterním chrámě Vyšebrodském, kteráž se tam bezpochyby ku konci XIII. stol. dostala, druhou této Vyšebrodské zcela podobnou a neméně výtečnou madonu v minoritském kostele Krumlovském, z téhož času, konečně třetí rovněž výtečnou madonu v býv. klášterním chrámě Zbraslavském, počase od opravovatelů ovšem porouchanou, kterou tam král Václav II. r. 1297 daroval. Mistři těchto na zlaté půdě malovaných obrazův, ač pohříchu nejmenovaní, ale dle všech známek k domácí malířské škole náležející, dosáhli skrovnými prostředky velikolepého účinku, a milostivost, která z těchto obrazů září, stejně působí od věkův na vzdělance jako na lid obecný, který k nim putuje. — Pravý-li jest výklad starých maleb na stěnách okrouhlé hradské kaple Znojenské, tu bychom měli neocenitelnou a převzácnou uměleckou památku asi ze začátku XIII. stol., neboť kromě výjevů ze života spasitelova představuje se tu celá řada 39 postav panovníkův českých od Libuše a Přemysla až po Kourada II. (do r. 1191). Kresba jest prý neohrubá, vyvedení hrubé bez perspektivy a stínu, barvy zcela vybledlé. Vyšetření této památky od domácího znalce ještě se ale nestalo. Cyklická představení le-

gend a svatých příběhů vyskytují se ve středověkém umění dosti pozdě: tu bychom měli ale ve Znojmě již jedno takové hned ze začátku XIII. stol., ve hrade Jindřicho-Hradeckém máme ale druhé, a sice souvislou řadu výjevů z *české legendy o sv. Jiří* r. 1338, pocházející od jakéhosi Václava, tedy Čecha. Jest to nejstarší česká a velmi zajímavá památka toho způsobu malování, ač tu i tam leckterý zbytek stěnových maleb z doby před Karlem se zachoval, neboť naše románské basiliky a kostelíky jakož i mnohé gotické chrámy vylíčeny a ozdobeny byly hojnými malbami na stěnách, jako se takovou ozdobou honosily chrámy západní Evropy. — Velikolepý rozkvět českého umění za Karla IV. zakládal se hlavně na spolupůsobení domácích umělců, neboť ač se značný počet cizozemských k nim připojil, směr jich umění jeví předce, pokud se památky toho zachovaly, charakteristické známky české školy. R. 1348 zřídilo se v Praze bratrstvo malířův, řezbářův, sklenářův a zlatotepcův, k němuž se i cech zlatníkův přidružil. Z jmen tenkrát do tohoto bratrstva náležejících umělců vidno, že i mezi malíři český živel převládal; cis. Karel ve svém privileji tomu bratrstvu udeleném výslovně všem duchovním malířům zakázal, aby štítův a vůbec světských věcí nemalovali. Mezi duchovními byli hlavně také muiatoři, jichžto díla jsou podnes nejpřednější chloubou našeho umění, kdežto v pracích světských malířův patrný jest vliv cechovních pravidel a zvyklostí, které mnohdykrátě pravý pokrok pouty svíraly. Karel IV. dal chrámy a hrady od něho vystavěné od umělcův českých i cizích skvěstně ozdobiti, biskupové, opatové a zemští pánové jej v tom hojně následovali; hlavní chrám sv. Víta a hrad Karlštejn jsou posud hlavní pokladnice umění českého z doby Karlovy. Teodorik či Dětrich z Prahy, starší z cechu malířského, ozdobil královskou kapli sv. Kříže na Karlštejně 139 tabulovými obrazy, kličovými barvami a la tempera malovanými. Hlavní a tři menší obrazy z nich jsou v belvedéru Vídoňském. Mistr Dětrich držel se výhradně typických forem školy Čechy.

byzantské, a ukazuje umění své nejvíce v hlavách, v nichž slovanská měkkost s duchaplným a vřelým výrazem hlavně se liší od útvorův pozdějších německých a nizozemských škol. Stěny v okenních výklencích této kaple vyzdobeny jsou malbami na mokřém vápně, jež představují apokalyptické scény, a jež bezpochyby Mik. Wurmser ze Štrasburku, dvorský malíř cis. Karla, maloval. Nenajde se v celé Evropě tak četná galerie malířských útvorů z polovice XIV. stol. tak vysoké umělecké ceny pohromadě, jako zde. Ale i točité schody, k této královské kapli vedoucí, ozdobeny jsou po stěnách a na stropích cyklem výjevů na jedné straně ze života sv. Ludmily, v kostele Panny Marie a v kapli sv. Kateřiny na témže hradě pak zachovaly se ještě mnohé důležité stěnové malby od umělcův císařských. — Dolejší řada výjevů ze života Kristova mezi drahými kameny ve zdi v kapli sv. Václava na hradě Pražském jest rovněž drahocenný zbytek malířského umění, jímž Karel IV. tuto kapli ozdobiti dal. Podobají se tyto malby Karlšteinským, ale mistra jmenovati neumíme. Znamení dílo z této doby jest také cyklus maleb v klášterní chodbě na Slovanech v Praze, ač zcela v původní formě zachovány nejsou. Jsou to souběžné řady vzájemně na sebe se vztahujících výjevů ze starého a nového zákona, a pro toto sestavení své zachovala se v nich neocenitelná památka zvláštního směru křesťanského umění. Z maleb na mokřém vápně ve XIV. stol. vyvedených náhodou se nám zachovaly také ještě velezajímavé obrazy v malém vesnickém kostelíčku v Libiši nad Labem a ještě leckde jinde. Nemalý jest také ještě počet tabulových obrazů, dle tehdejšího spůsobu ještě zlatou půdou ozdobených, jichžto ráz a umělecké provedení zřejmě českou školu Karolinské doby prozrazují. Jmenujeme jen dva obrazy *Eccē homo* a Panny Marie v chrámě P. M. před Týnem v Praze, krásné obrazy Panny Marie u sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, u sv. Štěpána na Novém městě Pražském a v kostele býv. dominikánův nyní piaristů v Budějovicích, devět obrazův s výjevy

ze života Spasitelova a jiný obraz P. Marie v galerii kláštera Vyšebrodského, celou řadu výtečných obrazů v kostelíčku sv. Maří Magdaleny u Třeboně, devět obrazův z umučení Páně v proboštském kostele Roudnickém, slibní obraz arcibiskupa Očka z Vlašimi v galerii přátel umění v Praze, obrazy vo hradních kaplích na Krumlově, Zbírce a ještě na mnohých jiných místech.

Malování ve skle v XIV. a XV. stol. i v Čechách slavně se provozovalo, pročež také skleučí tehdež k cechu umělcův náleželi. Bouře časův ale nás o poklady toho druhu velmi oloupily, a pozůstaly nám kromě smutných zbytků zde onde jenom ve hlavních chrámech Kolínském a Plzeňském některá zachovalejší díla toho umění. Také mosaikové dílo cis. Karel IV. do Čech uvedl, dav stěnu nad jižním (zazděným) portálem hl. chrámu sv. Víta od Italiánův ozdobiti obrazy složenými z kaménekův a barevných kouskův skla, ježto představují slávu Kristovu, sv. patrony české a poslední soud. Jestliže však nyní již zbledla původní skvělost všech těchto petistyletých útvorů staročeského umění, zachovaly se větším dílem miniatury z doby oné v celé svěžesti a překvapujícím lesku barev svých, neboť na nich teprve sláva staročeského malířství hlavně spočívá, a jmeno miniatora Zbyška z Trotiny skví se co hvězda první velikosti v chráme krasoumy evropské XIV. století. Svým nanejvyš jemným a quelým štětcem ozdobil dva skvostné kodexy, v Čes. museu chované, totiž *Liber viaticus* Jana biskupa Litomyšlského z r. 1360 a latinskou modlicí knihu arcib. Arnošta z Pardubic. Pravidelná, dokonalá kresba, skvělá barvitost, nad míru jemný výraz ve tvářích a postavách, přísná charakteristika v duchu české školy, konečně přebohatá fantasio v závitkách začátečných písmen a v překrásných arebeskách, to vše staví tyto drobnomalby daleko nad podobné útvory současných umělců v celé západní Evropě; cizí znatelé starého umění, ohledávajice tyto naše poklady v Museu českém, u vytržení upadají překvapením a zalíbením. Máme sice ještě více podobných, a však z

původcův jich můžeme jen jedno jméno ještě jmenovati, totiž *Hodíka*, kterýž r. 1376 skvostné *Pontificale* pro *Albrechta* ze *Šternberka*, arcibiskupa *Magdeburského* a biskupa *Litomyšlského*, psal a drobnomalbami ozdobil (v knihovně *Strahovské*). Ještě skvostnějšími drobnomalbami skví se misal arcibiskupa *Očka* z *Vlašimi* v pokladě chrámu sv. *Víta* na hradě *Praž.*, a ty by také *Zbyškovi* k veliké cti sloužily (jméno *Petr Brzuchatý* pod podprsním obrázkem některého proroka napsané jest patrný apokryf). Jiných kodexův s miniaturami českých umelců ze *XIV.* a *XV.* stol., doma i v cizině chovaných musíme minouti. Doba husitská nezastavila v té míře činnost českých malířův, jako stavitelův a řezbářův. Máme modlicí knihu mladého krále *Ladislava Pohrobka* z první polovice *XV.* stol., jižto jedna část s miniaturami od české ruky pochází (v knihovně kláš. *Tepelského*), potom ještě dost znamenitý počet obrazův po různu v rozličných kostelích a starých hradních kaplích, které ještě do *XV.* stol. náležejí. Však pomalu již stíral se ráz staré české školy, a patrným se činil vliv školy německé, která pro přílišné následování přírody téměř karikaturní postavy tvořila, všecky končetiny tváře a ostatního těla ostré a hranaté, roucha jako zmačkaný papír koravé a neohebné malovala. Když ku konci *XV.* stol. české umění za *Vladislava II.* zase valněji obživlo, ano v stavitelství rychle vysokého stupně dosáhlo, tu se zdá, jakoby české umění malířské, přetrženo byvší od předešlé skvělé doby své, nové se bylo tvořilo a používáním cizích vzorů nového národního výrazu dosáhnouti se snažilo. Tu se objevují obrazy, připomínající, že jich původce k *Nizozemcům* a *Nemcům* do školy chodil, onde zas jiné, v kterých se jeví již vliv moderní školy italské; nicméně často se dávají na nich poznatí známky, že jsou původu českého. Tyto známky stávají se čím dál tím zřetelnější, stauovice povahu druhé znamenité *národní školy*, která se u nás během *XVI.* stol. vyvinula. Tabulové obrazy a stěnové malby, podleše mnohým zkázám, předce vždy ještě v hojném počtu zastupují tento pozdější směr českého u-

mění; jmenujeme jen obrazy na křídlovém oltáři v kostele Libišském, které více k staroněmeckým obrazům se přibližují, a obraz Panny Marie v sakristii arciděk. chrámu Plzeňského, s monogramem umělce *J. M.*, z r. 1538, který vyveden jest zase slohem moderní italské školy. V tabulkových obrazech vynikal Šimon Hutský a v sténových malbách Aleš Daniel z Květné, Plzeňan, který již ku konci této peridy žil a r. 1599 arcibiskupskou kapli a r. 1614 hořejší stěny Svato-Václavské kaple na hradě Praž. svými malbami ozdobil. Ale největší sláva této doby zakládá se také zas na drobnomalbách v četných pergamenových i papírových kodexích, jmenovitě zpěvnících, o jichžto nákladné vyzdobení české obce tehdáž obzvláště velkou péčí měly. Ještě v první polovici této doby jeví se v drobnomalbách českých a latinských zpěvníků a jiných církevních rukopisův sice vroucnost citů a milostná naivnost, při tom ale i jakási nucenost výkresu a nevšímavost vzorů, jež příroda podává, tudíž poklésky v obrazení těla lidského, zanedbání pravidel dálnotvárnosti, neladné výkresy stromů, hor a krajin. Při tom ale již tu potkáváme překvapující geniální smělost v uspořádání květinových a vůbec rostlinných obrub a arabesk, kdež naši mistři zcela již dle vzorův přírody se řídili. Výkresy obrazův jsou ještě perem naznačeny, záhyby oděvů sice koravé, nieméně důmyslně kladeny s pohybem údů těla se srovnávající; barvy ještě pouhé, nesmíšené, stíny nejvíce toutéž však živější barvou vytknuty. Hlavné tuto vynikají kancionály: Litoměřický asi z r. 1517, Mladoboleslavský asi z této doby, latinský antifonář v Hradci Králové z r. 1505, lat. zpěvník Nemecko-Brodský z r. 1505 a Lounský z r. 1530, oba s drobnomalbami Pavla Mělnického, lat. zpěvník Chrudimský z r. 1530 a j. Do této starší doby náleží také veliký, drahocenný rukopis: *Život svatých otcův, kteří obývali na poušti*, jež r. 1514 Rehoř Hrubý z Jeleního pro pana Ladisl. ze Šternberka psal (v univers. knih. Praž.) a který mnohými skvostnými drobnomalbami ozdoben jest. — V druhé polovici XVI. stol. začíná

druhý dokonalejší okres této umělecké doby v Čechách. Tu se již patrná změna jak v technickém tak uměleckém vyvedení obrazů vyskytuje; barvy jsou již hustě kladeny, smíšené, ukazují přechodní tóny a tudíž okrouhlost a plnost plastickou, výkresy jsou smělé, samostatné, a nejen lidské postavy ale i krajiny a stavení dle pravidel dálnotvárnosti vyvedené, nabývajíce úplně životní pravdivosti. Naši umělci tehdáž již putovali do cizích zemí, i znali vzory Nizozemců, Italianův a Němcův, zachovávající nicméně zvláštnost a individuálnost svou. Jejich drobnomalby, pokud se nám zachovaly, náležejí k našim nejznamenitějším uměleckým pokladům. Řadu jejich otvírá mistr Fabian Polinár z Ústí nad Labem, který jsa jeden čas spolčen s písařem kancionálův, znamenitým Janem Tábořským z Klokočské hory, r. 1551 dva latinské zpěvníky ve hl. chrámě u sv. Víta v Praze, r. 1558 znamenitý český kancional Žlutický a r. 1560 dva české zpěvníky Teplické svými skutečně mistrovskými malbami ozdobil. Druhý znamenitý umělec byl Matouš Ornys (Pták) z Lindperka, kterýž r. 1563 veliký (nyní bohužel ztracený) kancional Litomyšlský, a 1574 slavný kancional města Třebenic v Litoměřicku maloval. Dále jmenujeme Jana Kantora, původce obrazův českého zpěvníku Mlado-Boleslavského, Jiřího Orfeusa z Chotěšic, jehož jeden český kancional v Králové Hradci z r. 1564 pochází. Nade všechny malíře toho věku vynikl ale Matouš Radouš z Chrudimi, jehož tabulové malby v některých kostelích Chrudimských a v okolí, mnohem více ale miniatury ve dvou českých kancionálech hl. chrámu Kralohradeckého, na nichž se od r. 1585 do 1604 pracovalo, umělce neobyčejně nadaného a mnohostranně vzdělaného prozrazují. Vůbec zde zase musíme vysloviti, že české miniatury této druhé doby nejen jiným cizokrajným úplně se rovnají, ale v nejednom ohledu, zvláště v geniálních arabeskách, nad ně i vynikají. — Umění milovný cis. Rudolf II. povolal do Prahy mnoho slavných umělcův cizích, ale jejich útvory, ač domácím umělcům k jich mnohostrannosti, jižto

potom dosáhli, valně pomohly, mají málo společného s uměním českým. V Praze tehdáž malovali Bartol. Spranger, Roland Savery, Jan z Cách, Jan Breughel, Jos. Heinz, Jan Hofmann, Jiří Hoefnagel a znamenitý ryjec Jiljí Sadel-ler. Znamenitý ryjec český, Václav Holár z Prachně, musel po bitvě Bělohorské vlast svou opustiti a stal se zakladatelem umění ryjeckého v Anglii, kteréžto umění tam potom tak slavně vykvetlo.

Politickým a náboženským převratem, třicetiletou válkou v Čechách způsobeným, přetržen jest podružné chod přirozeného rozvoje národního umění a Čechové se odtud nového národního směru v umění více dodělati nemohli. Ačkoli v druhé polo-vici XVII. stol. šlechta a duchovenstvo mnoho pro malířství podnikali a vedle cizích umělců dost znamenité množství domácích tomuto umění síly své věnovalo: předce vlastní zmalátnělost a všeobecně kleslý vkus v krasoumě nedaly českému duchu nového vzniku. Měli jsme pouze mnoho malířův, ovšem také mezi nimi několik takových, kteří též evropské slávy došli, ale ti neutvořili více zvláštní třetí národní školy. Předně zasluguje čestné zmínky Karel Škreta ze Závohřic, kterýž vynikal obratností v nápodobení způsobu malování mnoha slovutných italských mistrů, a jehož obrazy v Pražských a českých kostelích vůbec vysoce se cení. Jmeno Jana Kupeckého proslaveno jest ve všech uměleckých kruzích, a jeho díla jsou ozdobou mnohých cizozemských obrazáren. Neobyčejnou geniálností vynikal též Petr Jan Brandl, jehož obrazy tak-též ke vzácným ozdobám našich kostelů se počítají. Co malíř na mokřém vápně proslavil se Václav Vavř. Reiner, kterýž v Pražských chrámech a palácích výtečné fresky vyvedl. Okolo těchto předních malířů kupila se hlučná družina jiných více méně nadaných a známých, jichžto díla, ano se v XVII. a XVIII. stol. velmi mnoho pro kostely malovalo, větším dílem tehdáž obyčklým církevním slohem více méně zdařile jsou vyvedena. Známější jsou: Frant. X. Balko, Jan Chládek, Josef Hager, Josef a Václav Kramolínové, Siard

Nosecký, Jan Krištof Liška, Jan Kristián Schröder, Jan Vojt. Kratochvíle, Jan Jiří Heintsch, Quirin Jahn, Ant Kern, Jeronym Kohl, Ignác Ráb, Jos. Ceregotti v Chrudimi, Eliáš Dollhopf v Tachově, Jan Kalina v Želivě, konečně Ludvík Kohl, znamenitý v architekturách gotických. Také ryjcové té doby vynikli, jako Jan starší, Antonín a Řehoř Balzerové, Daniel Vusín, Jan Berka, Ant. a Karel Birkhartové, Sam. Dvořák, Michal Renz v Kuksu, Aug. Neuräutter, A. Jan, Gerhard, Jan Arnošt a Martin Mannsfeldové a j. Následkem nových převratův ve veřejném smýšlení, jaké ku konci XVIII. stol. nastaly, byla činnost těchto umělců dílem zcela přetržena, dílem novým směrem dále se vyvíjela. R. 1796 zřídili čeští šlechticové společnost vlastenských přátel umění; založení veřejné obrazárny na Hradčanech v Praze byla jejím prvním dílem, r. 1800 následovala umělecká škola čili akademie krasoumy v Klimentské koleji, jejížto řízení odezdáno Josefu Berglerovi ze Salzburka. Mladí umělci se tu cvičili dle pravidel akademických, a však dlouho jejich práce nevynikaly leč akademickým cvikem. Pro vydatnější podporu umělcův utvořila se v lůně výše řečené společnosti zvláštní akcionářská jednota umělecká, která převzala umělecké výstavy a od r. 1838 umělecká díla kupuje a do výhry dává. R. 1842 rozšířena jest umělecká škola za nového z Muicnova povolaného ředitele Krist. Rubena, a byla od těch dob jako filiálkou školy Mnichovské. Směr tohoto ústavu a panující okolnosti zevnitřní posud mnoho nepřály vzniku vlastní nové národní školy, která vůbec ještě v lůně budoucnosti se tají. Nicméně povzneslo se umění malířské u nás na stupeň v poměru znamenitý a všelike úcty hodný, i máme značný počet umělcův, kteří svými útvory vlasti ke cti slouží, ale také ještě výše by postoupiti mohli, kdyby se jim vůbec dostávalo té podpory a náhrady, z jakých se těší národní umělci u jiných vzdělaných národův evropských. Profesor Alois Klar založil r. 1833

fundaci pro umělce, totiž malíře i sochaře české v Římě se učící, jichž povinností jest po navrácení se do vlasti obrazem neb sochou kostel svého rodného místa ozdobiti. Z valného počtu novověkých a na mnoze ještě činných malířův českých vytkeme jen čelnější, jako jsou: Jos. Karel Burde, Josef Bergler, Ant. Maschek, Führich (ve Vídni), Frant. Horčíčka, Kadlík, Waldherr, Jos. Hellich, Ant. Dvořák (v Litomyšli), Vilém Kandler, Gustav Kratzmann (ve Vídni), Jan Kroupa, Ant. Lhota, Josef a Quido Manes, Petr Meixner, Rudolf Müller, Karel Würbs, Jaroslav Čermák, Frant. Čermák, Karel Svoboda (ve Vídni), Trenkwald, Frant. Weidlich, Bedř. Havránek, Ant. Liehm, Jos. Navrátil, Aug. Piepenhagen, Brandeis, Karel Javůrek, Edw. Herold a Leop. Stephan. Zdařilé malby na skle vyvádí Jan Quast, a z ryjcův vynikli posud Jiří Döbler, Wiesner a Rybička. Vynálezce kamenotisku Alois Sennefelder byl rozený Pražan (nar. 1771, umř. 26. února 1834 v Mnichově), ale kdežto se umění jeho brzo v Němcích, hlavně ale ve Francii ujalo a k znamenité výši dospělo, ležela lithografie u nás dlouho takořka v plenkách, i nemobla pro nedostatek podpory pravého uměleckého významu nabyti. Teprvé v posledních letech začali vynikati kamenopisné ústavy J. Habela a Jos. Farského v Praze. Skromného stupně v tom oboru dosáhl jinak druhdy snažlivý Frant. Šír.

VI. Dějiny české hudby.

Nejstarší památka hudby v Čechách jest pověst o Lumíru, o němž se praví, že hýbal Vyšehradem a vši vlastí. Pověst tato bere se ovšem jen za báječnou, dost možná však, že má základ ve skutečnosti. Možná, že se zdržoval za dávných časů pohanských v sídelním místě panovníků českých na Vyšehradě pěvec a herec na varyto, který svým uměním obracel na se pozornost, a hýbal tudíž Vy-

šehradem t. j. přiváděl dvůr knížecí na Vyšehradě k nadšení. Domněnka tato není obyčejům tehdejších časů na odpor, aniž jest dokázáno, že již tehdyž se věnovaly jisté osoby výhradně hudbě. Možná ale také, že přišel Lumír do Čech z krajiny, kde bylo umění hudební již na nějakém vyšším stupni, jako na př. u Řeků, a že obrátil na sebe tím větší pozornost, čím nižší byl stupeň hudebního umění v Čechách, a čím více smyslu pro hudbu mělo obyvatelstvo tehdejšího Vyšehradu. Z jiné strany jest ovšem také možná, že jest Lumír báječnou osobou, a že si snad přinesli praotcové naši pověst tu od jinud. Veliká podobnost jmen Lumír a Homer nesmí zůstatí při těchto domněnkách nepodotknuta. Necht' však tomu tak aneb onak, to jest jisto, že byl Lumír ideálem všech pozdějších pěvců a varj-tonistů, jakož patrnó z Kralodvorského Rukopisu, který nám jméno jeho zachoval v básni *Záboj, Slavoj a Luděk*, kdež se čte: „Aj ty Záboju pjeješ srdce k srdcu, piesňu z strěda horé jako Lumír, ký slovy i péniem běše pohýbal Vyšehrad i vše vlasti.“ Toto položené svědectví seznamuje nás s druhým pověstným pěvcem *Zábojem*. I ten připadá do časů pohanských, avšak již do doby, kde se začalo obracování Čechů velikými, obyčejně násilnými prostředky na víru křesťanskou. O vysokosti Zábojova umění nelze říci nic určitého; lze ale vedle svrchu položeného svědectví sonditi, že vynikal nad jiné svého času výmluvností a zpěvem, poněvadž vládl mysli svých současníků a dovedl je zpěvem pohnouti k činům, jimiž svrbli ze sebe na čas jeho od cizinců na ně vložené. Nezachovaly se nám nížádné melodie těchto nejstarších českých pěvců; nelze nám tedy posouditi a s jistotou říci, jaký byl jejich zpěv. Uvážíme-li ale všecky okolnosti dobře, nemineme se příliš s pravdou, přijmeme-li, že byl prostý, podobající se více zpívané řeči nežli skutečnému zpěvu. Prostostí rozumíme skromné střídání se tónů, a nikoliv rozmanité a peřesté, jak je spatřujeme v nynějších melodiích. Prostost ta již přinášela s sebou to, co nazýváme zpívanou řečí t. j. prodlévání na začátečním tónu a teprvé na konci verše zahýbání

v skutečný zpěv. Tento způsob zpěvu, jenž se žalmování jmenuje — protože se jím v dávnověkosti žalmy zpívaly — jest nejstarší způsob zpěvu vůbec, a jest tak přirozený, že byl každý národ sám od sebe k němu veden. Týmž způsobem zpívaly se srbské hrdinské písně, a zpívají se až potud slova při některých českých národních lirách. Jmenovitě se zachoval při dětské hře *Křepelíčka* nápěv téhož způsobu, který můžeme bez rozpaků za vzor přijmouti, jaké asi byly zpěvy našich pohanských předků. Lišíť se značně od nápěvu písně svatovojtěšské čili lépe cyrilské, a ještě více od způsobu pozdějších nápěvů. Záleží v opakování začátečního tónu, jenž jest podle naší stupnice pátým tónem čili vládnicí (dominante), a pohybuje se odtud přes tercii a sekundu k prvnímu stupni čili tónice podle našeho systému. Nápěv se pohybuje jen v mezích kvinty, z čehož již poněkud lze souditi na vysoké jeho stáří. Týž nápěv byl jaksi ustáleným a lidu velmi oblíbeným, poněvadž se jím zpívaly i později mnohé národní písně, jako na př. koleda: *Dej Bůh štěstí v tomto domu**; *Ej věc divná, neslýchaná; O ty nevěrný Jidáš!* a jiné; a byl přijat i do kancionálu vydaného dědictvím Svatováclavským r. 1764. O vysokém stáří toho nápěvu svědčí také poznamka Hlohovského v *Katolických písních* od r. 1622, jenž ji nazývá velmi starodávnou, kdežto při jiných, z nichž jedna již do IX. stol. náleží, pouze podotknul, že jsou starodávné. Téhož rázu co tento nápěv jest i nápěv písně: *Veselé vánoční hody*; pohybuje se též v mezích kvinty, a obráží se v něm zajisté ráz nejdávnějšího českého zpěvu. V obou těchto nápěvech ozývá se veliká tercie, a jsou tedy nápěvy tónu durového. Tóna mol zavítal do české písně teprvé od dob, co římský zpěv v Čechách zároveň s katolictvím zaveden byl.

*) Nápěv této písně ve sbírce Erbenově má již na sobě známky novoty: jmenovitě jest druhý tón nápěvu nový, kterýž jest položen na místě opakování se předešlého.

Teprvé tak zvanou písní svatovojtěšskou, již ale Palacký vším právem pokládá za cyrilskou, došla nás melodie, ze kteréž lze s určitostí a jistotou poznati, jakým způsobem křesťanství naši předkové zpívali. Zpívala-li se tato píseň (již starý dějepis líbeznou kantilenou nazval) skutečně tak, jako se nalézá v posledním vydání *Kancionálu do tisíc písní* (1764), a jako ji uveřejnil ponejprv v nový takt uvedenou Dr. Ambros ve svém díle *Der Dom zu Prag* (a není proč pochybovati, že by se nebyla tak zpívala), musíme s úctou poblížeti na zpěv pradávných našich předkův, i musíme jim přiřknouti nejvyššího smyslu pro hudbu a zpěv obzvláště. Celý nápěv jest tak dokonalý, že se k němu nic přičiniti nedá, co by jej mohlo zdokonaliti. Při vši prostosti dýše vřelost, a jeví pravdivost ve shodě se slovem; při vši pravé zbožnosti své jest líbezný a dojemný, že nám přichází, jakoby v nejvyšším nadchnutí byl povstal. Utěšená tato píseň, jejímiž zvuky se až po tu dobu naše mysl zbožně kochá, byla pravou národní. Lid ji zpíval při každé příležitosti, kteráž se týkala důležitých zájmů národních, jakož jsou: volby knížat, boj s nepřátely a dosažené vítězství a p. Tak se zpívala při volbě knížete Spytihněva II. (1055); při volbě Oty bratra Svatoplukova (1109), kdež ji zazpíval třikrát celý český tábor, jako prý obyčejně při volení. Na bojišti se zpívala, když zvítězil Otakar nad Belou. Dle svědectví Kosmase zpívala se již r. 973 při uvedení biskupa Dětmara. — Ačkoliv se píseň tato za skladbu sv. Vojtěcha vydává, jenž prý ji složil, jak praví poznámka na prvním listě *Kancionálu do tisíc písní*, r. 972 na hrabství svého otce v Libici, máme příčiny domnívati se, že on skladatelem jejím není. Svatý Vojtěch byl zajisté horlivým rozšiřovatelem římské liturgie a tudíž i římského zpěvu, a zasazoval se horlivě o vyplnění slovanské liturgie. Slova pak písně jsou tak zřejmě cyrilská, že se nelze domnívati, aby od sv. Vojtěcha pocházela, jelikož by byl sotva v jazyku nenáviděném psal. Snad se jmenuje jen proto písní sv. Vojtěcha, že, dříve ji nějak přepracovav ji 40denními odpustkami

nadal pro ty, kdož by ji nábožně zpívali; neboť přepracování zpěvů cizích nebylo za onoho času nic neobyčejného. Dělo se i v pozdějších časech téměř až do XVI. století.

Uvedením křesťanství dostaly se do Čech velebné hymny a písně římské, kteréž záhy vliv měly na domácí zpěv. Zpívaly se zpěvy ty dnem i nocí, a vnikly tak v mysl českou, že netrvalo dlouho, a dodaly zpěvu českému nového rázu. Co nalezáme zádušného, strádavého, vážného a přísného v českém zpěvu, to pochází nejvíce z římského zpěvu. — Rozbereme-li nejdůstojnější památku českého zpěvu, píseň *Svatý Václave*, a porovnáme-li ji s písní cyrilskou, znamenáme již veliký rozdíl. V této ozývá se jasný, v oné již trudný tón; z této vyráží se jará mysl jinošská, z oné strádavá, zkušeností otrlá mysl mužská. Při písni svatováclavské spatřujeme větší rozmanitost ve zpěvu, ráznost, skoro hudební odvážlivost a vyzývavost, při písni cyrilské znamenáme skromnost, zkroušenost bez bázně a prosebnost. Jakkoliv ale znamenitý mezi nimi jest rozdíl, nelze však předce nepoznati duchovní obou písni příbuznost a pokrok, jež se stal ve zpěvu od IX. neb X. (původ písně cyrilské) až do XIII. stol., z kteréhož svatováclavská píseň pochází, jakož i nelze nepoznati, že byl při skládání písně naposled řečené jakýsi cizí živel společní. Živel tento byl zajisté římský chorální zpěv; neboť dosáhla horlivost u pěstění jeho v čase, do kteréhož svatováclavská píseň připadá, nejvyššího stupně. Slovauská liturgie byla za těch časů dávno již potlačena, a zpívaly se, jak dějepis svědčí, dnem i nocí v hlavním chrámu sv. Víta, v klášteře Brnovském a na jiných místech jedině římské církevní zpěvy. Tím nabytý přirozený smysl Čechů pro hudbu nové potavy, ztratil ovšem zase něco od své původnosti. Sloučení pak přirozených vloh s horlivým pěstěním římského chorálního zpěvu dodalo tedy českému zpěvu svrchu naznačeného nového, velevýznamného rázu, kterýž propracovav se později (v XV. stol.) k nové samostatnosti a původnosti, stal se vzorem ba ideálem české du-

chovní písně. Avšak česká duchovní píseň by se byla sotva tak znamenitě vyvinula, kdyby se nebylo připustilo překládání latinských textů na jazyk domácí a upravování nápěvů římskými způsobem duchu jazyka domácího. Že pak se směly převáděti římské hymny na jazyk domácí, učinila se znamenitá, uocenenitelná koncesí národnosti, jejíž ovoce zřejmě vidíme na církevní české písni. O původci písně svatováclavské se historické zprávy neshodují. Jan Hynek Dlouhoveský z Dlouhé Vsi, světitel biskup Pražský, uvádí co skladatele písně Arncšta, prvního arcibiskupa Pražského, arcibiskupa Jana pak co rozšířitele, jelikož měla co původně jen tři slohy. Beneš z Veitmile ale nazývá ji písní od starodávna zpívanou. I tato píseň se vůbec zpívá vedle cyrilské až po tu dobu. — Jiná památka zpěvu ze XIII. stol. jest píseň z *Mastičkáře* „Sed vem přišel mistr Ipokras“. Nápěv její pohybuje se v uotách skoro veskrz stejné platnosti a jest docela rázu římského chorálu; jest pak jednotvárnější nežli píseň svatováclavská

Ze XIV. stol., jmenovitě z časů Karla IV., zachovalo se nám mnoho výborných zpěvů a písní; jež se nalezájí pohromadě pod názvem *Rorate* a neb *radostné adventní zpěvy*. Pro každý den třetíhodní adventního času jest zvláštní *Rorate*, jež se začíná Antifonou a Patrem se končí. V každém tomto *Rorate* střídá se stále píseň s chorálem; píseň jest domácí skladby, chorál a chorální zpěvy pak jsou nejvíce římské zpěvy s českými slovy. Dvojí ráz zpěvů, jež se značně od sebe liší, svědčí na novo, že plyne český zpěv dvěma proudy, a sice prvním, jenž vznikl v domácnosti, druhým, jenž dostav se do Čech z ciziny, zde zdomácněl. Větší část písní, jež za domácí máme, jsou jaré, v tvrdé tónině; cizí pak jsou vážně a veskrz v církevních tóninách. Avšak písně domácí samy liší se svou povahou zase tak značně od sebe, že nelze je přimnouti za povstale v jedné a též době, a patrně jest, že byly přijaty do *Rorátů* známé v lidu již se nalezájící nápěvy z dřívějších časů. Porovnáme-li na př. píseň *Syna Marie*, jejíž nápěv v prostoru

nóny, nejvíce v postupech kvarty se probíhá s písní *Vítej milý Jezu Kriste*, kteráž z objemu kvinty nevykročí, v skromných intervalech sekundy a tercie se pohybuje: uznáme, že tato mnohem starší oné býti musí. Číslo každého jednotlivého *Roráte* činí celek, v němž se znamenají tři hlavní doby, a sice: doba přípravní (budoucnosti, očekávání *Messiáše*), doba vyplnění (přítomnosti, příchod *Messiáše*), a díkyčinění (minulosti). Povahy pak těchto tří dob jest znale vyražena povahou nápěvů. Z toho, jak jsou zpěvy sestaveny a jak se písně s chorály a chorálními zpěvy střídají, vysvítá, že jsou *Roráte* zřízeny pro dva střídající se sbory, a sice pro sbor cvičených zpěváků a pro sbor v kostele shromážděného lidu. Ze způsobu a povahy zpěvů pak soudíme, že jsou chorální zpěvy co nejněsnadnější určeny pro cvičené zpěváky, písně pak co nejsnadnější pro lid. Chorál a po něm následující píseň sluší vždy k sobě, poněvadž mají jednotejný slovný obsah, s tím toliko rozdílem, že v písní po básnicku provedeno, co v chorálu jako prosaicky napověděno, a jsou k sobě skoro v tom poměru jako nyní recitativ s arií. Co se formy v řečených *Rorátech* obsažených týče, shledáváme, že jest již forma písně úplně vyvinuta; nápěv není již nemotorný a klesavý, nýbrž švihavý a uhlazený. Díly již na nich snadno poznati lze; spatřují se dvou- i třídílné. Skoro všechny nápěvy *rorátních* písní těchto zachovaly se s jinými slovy sta let v ústech lidu: některé pak, jako *Otče náš milý Pane, Veselé zpívejme* a j. zachovaly se až na naše časy. *Rorátní* tyto zpěvy chovají se v Hradci Králové na literátském kůru v biskupském kostele sv. Ducha ve velmi nákladně vyvedeném kancionálu, a byly v nových časech čtyřikráte na novo vydány. Nejposlednější vydání stalo se r. 1847. Nebožtík kanovník V. Pešina, strážce metropolitního chrámu sv. Víta, zavedl je v tenž chrám na novo.

Skládání od XII. až do XV. stol. záleželo nejvíce jedině v tom, že se upravovaly a předělávaly více méně šťastně římské zpěvy, čímž však není řečeno, že by se nebyl vyskytnul také mnohý pů-

vodní plod hudební. Pro badatele na poli hudebním má do sebe tato doba mnoho zajímavého a poučlivého. Zajímavé jest stopovati, jak si skladatelé (jmenujeme je tak, protože se sami tak nazývali) počínali, aby zachovávalice zvláštnosti jazyka, i vyhovující jeho vlastnostem, přivedli české slovo ve shodu s tóny původné k cizím slovům složenými. Snažení to vedlo dílem k zjednodušení původních římských melodií, dílem k vynalezení charakteristického rytmu, dílem také k vynalezení uhlazenější melodie. Ponevadž však veliká část římských zpěvů byla pro lid nesnadná, že totiž umělý systém, na jakémž zpěvy tyto se zakládaly, často přirozenému smyslu pro hudbu se přičil: byla tak podobnému předelávání brána jako dokořán otevřena, a libovůli jednotlivců mnoho příležitosti poskytnuto, zpěvy si změňovati a snadnějšími činiti. Odtud pochází, že se mnohé zpěvy skoro neporušené, mnohé však až k nepoznání přetvořené v českých zpěvnících naleznají. Takovým způsobem šlo umění hudební skladby u nás jako po vodítkách, kteráž se teprve úplně odložila až v XV. a ještě více v XVI. stol., kdež každý, kdož cítil v sobě povolání a nadání, váže z vlastního zdroje, z plna srdce skládal. Že za doby té, kde se hudební skladatelé, abychom tak řekli, teprva choditi učili, mnozí úzkostlivě, mnozí zase volně a odhodlaně si počínali, jest věc dokázaná právě samými hudebními plody, které se z těch dob na naše zachovaly. Mnohý skladatel nepodržel z původní římské melodie ničeho více nežli začátek, jako jest viděti na př. na písni *Vesele zpívejme*, jenž má začátek jako antifona *Baptizatur Christus*. Skutečnou věcí pak jest, že se nalézá v každé církevní písni české nějaký římský motiv.

Na tomto stavu zastihly českou hudbu bouře, jež začátkem XV. stol. nad vlastní naší se strhnuvše, více nežli sto let trvaly. Zvláštní ruch a duch těchto časů nemohl zůstati bez vlivu na umění, kteréž tak hluboko do života sahá. Uděliti hudbě, resp. zpěvu docela svůj ráz; vypudiv všecko nedůstojné a vyžilé, co se z předešlých časů v písni české za-

formální. Mnohé z písní těch kolují v německých protestantských zpěvnících, jsouce jejich ozdobou. Martin Luther seznav jejich cenu podložil jim německé texty, kteréž se týmiž nápěvy až po tu dobu v Německu zpívají. Jmenovitě jsou to: *Vater unser im Himmelreich*, *Aus tiefer Noth* (Z hlubokosti své těžkosti); *Gottes Solu ist kommen*. — Mistr Jan Hus, jehož působení z části do XIV. z části do XV. stol. padá, náleží co skladatel mnohých písní do doby, již právě líčíme. Posud víme jen o jednom nápěvu s jistotou, že jest jeho skladby; jest to nápěv k písni: *Stála matka žalostivá*. Liší se v melodickém postupu i v rhytmu od písní z předešlých dob, a nápěv byl svého času v skutku nový, neboť má něco původního do sebe. Skládá se ze tří stejně dlouhých úryvků, a přichází v každém úryvku melisma z pěti not na jednu slabiku. Postup od tónu k tónu jest skoro vesměs diatonický; přerušeu jest jen dvěma postupy k dolejší kvintě, a dvěma postupy do dolejší a hořejší malé tercie. Zvýšeného tónu nemá nižádného, což jest tím nápadnější, poněvadž právě v době Karla IV. chromatické půltóny zavedeny byly. Že této novoty Hus a mnozí pozdější skladatelé církevních písní neužili, kdežto v rorátních písních užívání půltónů ze mnohých míst vysvítá, vysvětluje se tím, že se co učení a s pravidly i povahou římského zpěvu obeznámeni muži, půltónů, dle tehdejších náhledů jen světské hudbě slušících, vystříhali.

V XVI. století skládalo se již pro více hlasů. Kancionály z toho času obsahují veliký počet zdatřilých zpěvů pro více hlasů nové složených aneb starých písní novým způsobem spracovaných. Zdali se již v první polovici tohoto stol. vícehlasně skládalo a zpívalo, není dostatečně známo. Jak dalece ale z melodie souditi lze, byl až po ten věk zpěv toliko jednohlasý. Nejstarší pokusy ve vícehlasém zpěvu přicházejí našemu sluchu cizí a neobyčejné. Postupy akordů jsou nám tvrdé, neplynné a bez vnady, ačkoliv jednotlivé hlasy dosti plynně vedeny jsou. Že nám skladby tyto přicházejí neobyčejné, toho příčina leží nejvíce v tom, že jest náš sluch

na vodivé tóny příliš navyklý, a že vždy jiný harmonický záhyb očekává, nežli který následuje. Největší část nám známých vícehlasých skladeb pochází z druhé polovice tohoto století. Některé jsou pro tři, některé pro čtyry, zase některé pro pět i šest hlasů, a bylo v obyčeji nadpisovati: *Kantilena ke čtyřem, pěti, šesti hlasům*, psal-li se nadpis česky. Nejzáslušnější památky vícehlasých skladeb nám zůstavil farář Jan Trojan Turnovský. Spracoval skoro všechny oblíbené a klassické písně, jako: *Oče náš milý Pane, Vstalt jest této chvíle* (dvakrát, jednou pro mužské, jednou pro vysoké hlasy, soprány a alty), *Krismus příklad pokory* a j. Nejdokonalejší z nich jest *Vítej sladký těšiteli*. Týž Trojan složil též odpovědi (responsorie) pro pět i šest hlasů. Spracování písní těch jest v jednoduchém i ozdobném kontrapunktu (protizpěví) v prostém i kanonickém způsobu skladby. Uvedené tyto skladby nalézají se v psaném porouchaném kancionálu, který náležel druhdy osadě Benešovské a nyní se chová v knihovně Pražské varhanické školy. Kancionál v archivu městském v Praze obsahuje taktéž mnohou vícehlasou skladbu z těch dob. Harmonické umění Trojanovů, domácího skladatele až posud neznámého, nebylo malé. Harmonie jeho jest na svůj čas plyná, rozmanitá, uenucená, a zpěv jednotlivých hlasů samostatný, a odpočteme-li některé nevinné postupy v kvintách, i bezúhonný. K vůli tomu, aby dal každému hlasu samostatný zpěv, nechal hlasy přestupovati čili se křížiti, a vedl je často v nápodobování jako se to děje ve všech vícehlasých klassických skladbách.

Téhož věku byli slovnítní následující umělci: Fayt, učitel a rektor Česko-Brodský, vyznamenal se co učitel a širitel hudby. Rozšiřoval horlivě hudbu mezi svými spoluobčany, cviče pilně a bedlivě mládež v hudbě; jako za odměnu bylo mu svěřeno od obce řízení kostelní hudby. Tomáš Mitis, dobrý lyrický básník téhož času, tvrdil, že neměl Fayt sobě rovně, a že byl největší zpěvák a hudební umělec svého času. Fayt zemř. 24. pros. 1551. — Jirí Kropáč; mše jeho vyšly tiskem ve Vlaských

Benátkách 1578, podle Walthera však již 1548. — David Köler ze Zvikova, dal tisknout v Lipsku r. 1554 své žalmy. — Jan Simonides, rektor hudebního choru na Horách Kutných († 25. pros. 1587), proslul co hudebník; smrt jeho oplakávali tehdejší básníci v latinských verších. — Za vlády císaře Rudolfa II. povznesla se hudba k znamenité výši; panovník tento podporoval horlivě veškeré umění i vědy; přivábiv leskem svého dvora mnohé cizince do vlasti, mnohé umělce i zvláště do země povolav, zavalil příčinu k závodění a jako k zápasení mezi umělci o palmu vítězství. Nejslavnější umělci evropští strávili aspoň nějaký čas u jeho dvora buď ve službě buď pohostinsku, obeznamující Čechy s uměním jiných národů a roztoužíce v nich mysl po vyznamenání se v umění hudebním i malířském. Jmenovitě sem přicházeli umělci z Itálie, ze Španěl a z Nizozemska. Filip de Monte, nar. 1521 v Mecheln, žil zde co kapelník a skladatel mší, madrigalů a p. — Jakob Regnard (z Flandru), co vicekapelník; složil mnoho mší, motett a písní (německých); († 1600 aneb 1601). — Zanchius Liberalis (z Trevisa), žil též u dvora Rudolfova a složil nešporní žalmy pro 8 a 12 hlasů, jež vyšly tiskem v Praze u Jiřího Willera 1603. — Karel Luyton, varhaník a skladatel vokálních kusů, žil v Praze od r. 1582 do 1611. — Jakob Haendel jinak Gallus (n. 1550, † 1591), dříve kapelník v Olomouci, později v Praze, byl důkladný skladatel církevní; jeho nešporní žalmy nalézají se v knihovně Pražské varhanické školy. — Jan Leo Hassler po nějaký čas dvorský kapelník, proslul co varhaník i co skladatel. Narodiv se v Norimberce 1564 z rodičů českých, jež se tam z Jáchimova vystěhovali, vzdělal se u Ondř. Gabrielliho ve Vlaských Benátkách (1584). — Že založil cis. Rudolf umeleckou akademii v Praze, bylo veškerému umění k nemalému prospěchu. R. 1589 dal vystavět Rudolf v metropolitním chrámu Pražském velkolepé varhany.

Náboženské rozdělení v Čechách zavalilo příčinu, že se evangelistská píseň a pozdější kontrapunktická skladba svou formou od skladeb katoli-

ckých liší. Katoličtí skladatelé aneb lépe skladatelé pro katolické služby boží, brali sobě za předmět své skladby mešní texty a žalmy, kdežto skladatelé pro evangelické služby boží nejvíce jen slova ze sv. Písma, jmenovitě z Nového Zákona volili. Odtud pocházejí písně na všechny téměř evangelia, epištoly a žalmy. Mezi časem, co hudební skladba katolické mše větších a větších rozměrů nabývala, že se skoro až veliké kantáté rovnala, zůstala evangelistská píseň v skromném rozměru. Stálý nápěv (*cantus firmus*) vedl obyčejně tenor, jemuž jiné hlasy stálému zpěvu podobným zpěvem přizvukovaly; a poněvadž se hudba vždy jen k první sloze písně složila, podle níž se pak ostatní slohy zpívaly, rozumí se samo sebou, že skladba značné rozsáhlosti nedošla. Nejdlejší nám známá skladba téhož způsobu jest jen 60 velikých taktů dlouhá. Ze všech evangelistských skladeb kontrapunktických jest užívání zvýšených a snižených neboli chromatických půltónů vyloučeno. Poněvadž evangelíci na *vyzdní apoštolské* čili *Věřím v Boha* mnoho drželi a je vždy k závěrku služeb božích zpívali, stalo se *Credo* čili vlastně *Patrem* jedním z předních podmětů hudební skladby. Staré kancionály obsahují mnoho *Patrem* pro čtyry i více hlasů, z nichž jsou některé ve způsobě písně, některé zase veskrz komponované. Jinak panuje mezi skladbami katolickými a evangelistskými ještě řeční rozdíl. Katoličtí skladatelé skládali hudbu k latinským, evangeličtí pak výhradně k českým textům. Za hudební památky se slovem českým máme tedy nejvíce evangelikům co děkovati. — V XVII stol. spatřujeme rovněž čilý život hudební v Čechách. Domácí i cizí umělci a učenci přispívají, každý podle svých schopností, k rozkvětu hudebního umění. Bohužel že snažení tomu učinily přítrž zkázonosné události, v tomto století se zběhlé. Bělohorskou bitvou a třicetiletou válkou byla přefata hudebnímu životu hlavní žíla. Proslulí mužové tohoto věku jsou: Lukáš Cibulovský, hudební učitel mládeže, skladatel a ředitel církevní hudby; Ondřej Hamerschmidt (nar. v Mostu 1611), varhaník, skladatel množství

vícehlasých vokálních skladeb; proslul zvlášt co kontrapanktista; — Ondřej Fromm (Němec, * 1620, † 1683), učitel theoretické i praktické hudby; přijav katolictví stal se kanovníkem v Litoměřicích a děkanem v Kamenici, posléze praemonstrákem v Strahovském klášteře. — Jiří Melzel, Čech (nar. v Týně 1624, † 1693), strahovák; složil tak zvané *Vesperas cancrinas* a *Sacrum canonicum*, kteréž povedené skladby musil rozličným dvorům panovnickým v opisech poslati. R. 1663 převzal ředitelství církevní hudby v kostele řádu sv. Benedikta v Starém městě Pražském, kdež s jeho spolupůsobením varhany postaveny a musikalie a hudební nástroje pořizeny byly. — Nemaleou zásluhu o hudební umění v Čechách dobyl si Václav Karel Holan Rovenský (rod. z Rovna), varhanik a později kapelník u sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, vydáním velikého zpěvníku pod názvem *Kapla Královská vokální a instrumentální* (1693). Rozsáhlá tato zpěvní kniha jest pro hudební dějepis předůležitá, jelikož nás obznamuje se zpěvy rozličnými, z nichž lze na stav umění a vkus tehdež panující uzavíratí. Jak z kancionálu tohoto vysvítá, zpívaly se ještě za těchto časů staré klasické po předcích zděděné melodie, kladly se jim ale již po straně lahodné melodie ducha svět-kého, z nichž snadno lze poznati úpadek vkusu duchovní písně. Zmáhající se v Itálii divadelní zpěv nezůstal bez vlivu na českou píseň, a přivedl ji v úplný úpad, z kterého se nikdy nevybavila. Velikým neštětím pro českou hudbu bylo, že se vystěhovalo po bitvě Belohorské mnoho hudebně vzdělaných mužů, jakož i že se chopily pořádkání zpěvníků a skládání písní na mnoze osoby nedostatečné, aneb předsudky naplnené, kteréž dobré písně z předešlých časů změnňovaly, vyměňovaly i zničňovaly, nesrovnávaly-li se přísně s jejich náhledy. Při tom všem se však zachňovalo předce mnoho dobrého, co nyní slouží za základ badání a jest vzorem, dle kterého lze v oboru české hudby dále pracovati. — V tomto století užívalo se již k průvodu písně duchovní houslí, polnic čili klarinů a pozaunů. Průvod ten však jest velmi skromný; housle jsou

vedeny nejskromnějším způsobem; jdou nejvíce jen se zpěvem a nikde nemají figuraci, jakáž se v pozdějších časech tomuto nástroji přidělovala. Polnice jsou mnohem lépe obmyšleny; mají figuraci, v níž se pohybují nezdídká až k trikrátčárkovanému *c*; mají skoro úlohu jako housle v snadných skladbách z minulého století. Z povahy zpěvů z týchž časů lze jistoty nabyti, že nemelost zinožší se na dechových nástrojích hudebních nezůstala bez vlivu na člověčí hrdlo, kteréz se pokoušelo o podobnou hbitost, a na vynalezání melodií. Harmonie z toho času jest odvážlivá, výrazná, bohatší nežli v pozdějších časech, kde se skoro všechny nápevy jen tónickým a dominantním akordem provázely. Akordy, jichž se nejvíce užívalo, jsou: velký a malý trojzvuk v původní spůsobě i v první přeloze co sextakord; septakord II. stupně v první přeloze co kvint-sextakord, a kvartový průtah k tercii při dominantním trojzvuku. Mnohý trojzvuk nechán byl bez tercie. Veliké septimy užívalo se co průchodního tónu po trojzvuku na IV. stupni. Dominantní septimy a kvartsextakordu na dominantě neužívalo se ještě. Druhý stupeň melodické stupnice provázel se velmi často velikým trojzvukem na VII. sníženém stupni, což se zvláště charakteristicky vyjímalo. *G* na př. v dur *F* neprovázelo se trojzvukem *C* aneb sextakordem *e*, nýbrž velikým trojzvukem *Es*. — Pro dějepis hudby české toho stol. jest důležité svědectví biskupa Dlouhovskéhoho svrchu citovaného; svedčí totiž o účinku, jehož docílila česká hudba r. 1764 v Římě při příležitosti slavného průvodu z Čech do Říma konaného, doslovně takto: „V pobožnosti a vroucnosti v službách božích, v tom Čechové žádnému předek nedali. Nejvíce pak předčí zpěvem a písněmi, kdež jinší od nás noty, melodie a textů sobe vypůjčili a nejvíce Němci na svůj jazyk je obrátili. Divil se sám Řím v čas obecního jubileum 1674, když jsem já nehodný, jsa tam s mnohými vzácnými našimi vlastenci přítomný, z nehlavnějšího kostela sv. Peira hned za svtání na den mladátek s přes dvě stě Čechy a ještě jinšími připojenými Němci a Poláky s pěkným pořádkem a procesím veřejně do jinších

třech předních chrámů páně římských putovali. Tu jsme celý den, jako u nás po cestě vždycky, písně zpívali hned od oltáře sv. Václava, patrona, krále a knížete svého, ač jinší cizokrajané nám nerozuměli, však příjemnost a líbeznot zpěvu, melodií a tu naši sprostou, staročeskou harmonií, hloupou (sic) domácí Bohu milou hudbu a pobožnost nad míru vychvalovali, knížata, kardinálové, biskupi a jinší vzácní na cestě se zastavovali a sobě zalibovali.“ —

Z tohoto dějepisného přehledu se viděl až posud pouze zřít a zdar církevní hudby; jak se při ní světské hudbě vedlo, neleží před námi tak jasně. Nelze ale pochybovati, že i ta alespoň v XV. a v následujících stoletích dobře se měla; což z toho souditi možná, že se dbalo u dvora panovníků českých na dobrou hudební kapelu, kteréž dávala hudební brance sama vlast, v jich čele stával často cizinec, obyčejně Vlach neb povlaštilce, jak to zvyk a mrav téhož času s sebou přinášel. Poněvadž ale byly kapele tyto pro zábavu dvora aneb šlechty, nedostávalo se lidu mnoho podílu z tohoto drahocenného statku. Lid byl odkázán jen na zpěv aneb na některý všední hudební nástroj. Že lid český od jakživa i mimo kostel zpěvem pilně se zabýval, toho jest důkazem množství písní druhu všelikého a ceny rozdílné. Bylo by ale chybou, kdybychom přijali všechny nápěvy po Čechách roztroušené za pravé české. Leckterý z nich se sem vloudil odjinud; mnohé přineslo cizí vojsko, které v rozličných dobách zem naši navštívilo. Máme zde zpěvní památky po Polácích, Rusích, Prusích i Švédích. Na štěstí možno je snadno rozeznati, od pravých českých, vynikajících milou prostotou a vášnou líbeznotí. — Teprvé z XVIII. stol. máme dostatečných zpráv, z nichž můžeme i stav světské hudby poznati. Zvlášt divadelní a komorní hudba — tato byvši připravena zmohla se virtuozností na strunových smyčcových nástrojích, ona pak, vcházejíc vždy více a více do života, stala se vyšším kruhům téměř potřebnou — pěstovala se ruchem před tím nikdy nevidaným. Šlechta vynakládala velikou část svého jmění na zřízení domácích divadel i hudebních kapel, brala do služby dovodné

hudebníky a podporovala hmotným i morálním způsobem nadané začátečníky hudební, posílajíc je obyčejně do Itálie na učení. Poněvadž se takto poskytovala každému příležitost k dodělání se čestného postavení ve společnosti, i k zaopatření si prostředků k výživě potřebných, a nad to sama hudba svými vnadami jakož i příjemný život hudebníků mladé myslí nemálo lákaly: jest pochopitelné, proč se tolik mladých lidí hudebnímu umění oddávalo a k práporu Appolonovu přísahalo. Veliké řady hudebníků bylo by lze sestaviti, kteří buď co skladatelové aneb co výkonní umělci v tomto století buď ve vlasti buď mimo vlast žili. Čilý hudební život neobmezoval se však jedině na hlavní město; zasahoval i do dědin od hlavního města nejjzdálenějších. Každý druh skladby jakož i každý hudební nástroj měl své mistry, kteříž prosluli doma i za hranicemi. Každé městečko i každá větší ves, měla-li jen kostel, mívala v osobě svého učitele varhaníka, nezřídka i obstojného skladatele, a poněvadž se tento mimo literní vyučování i vyučováním hudby zabýval, měla tak i každá ves s kostelem větší neb menší hudební sber. Všeobecný tento hudební ruch otevřel ovšem také průchod všelikým uměleckým nešvarám, a byl příčinou muchého šlendriánu, z kteréhož jsme se zvláště ve varhanictví ani po tuto dobu ještě nevybavili. — Známo jest, že jako až posud, zvláště v minulém XVIII. stol. se mládež v národních školách hudbě vyučovala. Spůsob ten jest tak starý, jako jsou staré školy. Vyučovalo se, jak již z předu dotknuto, ve všech školách o čtyř třídách hudbě co řádnému předmětu, a kladla se vůbec na hudební vzdělání váha veliká, tak že každý, kdož chtěl obdržeti licenciát na vysoké škole Pražské, musil se podrobiti přísné zkoušce i musil čísti neboli přednášeti o hudbě jak na venkovských tak i na Pražských vysokých školách. Takovým přísným zkouškám se podrobili hrabata Josef a Bedřich de Tours, Jiří z Palie a jiní, ještě roku 1749 v měsíci červnu na jezuitském akademickém divadle. — O ruchu, jenž panoval v XVIII. stol. u vyučování hudbě v našich venkovských školách, vyslovil

se velmi příznivě Angličan Burney ve svém *Deníku hudebních cest*. díl III. (1773). — Muži, kteří si v XVIII. stol. o hudbu velikých zásluh vydobyli, jsou: Bohuslav Černohorský († 1740, minorita, v. t.); vzdělav se v Itálii, vychoval vlasti naši mnoho výtečných hudebníků a položil tak základ ke škole, již jeho vyučenec Jos. Seger dále vedl. Ze Segrových vyněenců prosluli: Mysliveček co divadelní a komorní skladatel, kterýž působil zvláště u Vlachů velikou sensací; Jan Koželuh, Kopriva, Kuchař, Votava, Skydánek, dílem varhaníci, dílem církevní a komorní skladatelové. Varhanní Segrovská škola udržela se až do nedávných časů. Jmeno Seger bylo v ústech všech hudebníků i těch, kdož jen trochu o hudbu zavádili; úcta k jeho osobě byla všeobecná. Býti Segrovým žákem bylo chloubou a pomáhalo brzo k autoritě. Varhanní sloh Segrův jest plynutý, ozdobný, jasný a vkusu vytríbeného, méně hluboký, avšak prostonárodní a v duchu katolických obřadů. Tož platí jmenovitě o jeho fugách pro varhany; z některých jeho praeludií vlastnosti tyto ovšem nevysvítají, a mohla by se mnohému jeho praeludiu vytýkati triviálnost. Avšak možná, že taková praeludia nejsou jeho skladby, nýbrž některého obskuranta, který své slátanině vážené jmeno Segrovo nadepsal; neboť podobné zneužívání proslulých a všeobecně známých jmen nebylo v XVIII. stol. nic neobyčejného. Segrem dostalo varhanictví české nový ráz. V XVII. stol. nebylo u nás ještě umění varhanické tak vyvinuto, že by se byly při hře rozeznávaly čtyry samostatné hlasy, aniž se vycházelo od jistého tématu, kteréž by se bylo provedlo; thematické provedení hudební myšlenky ve čtyrech a více samostatných hlasech vyvinulo se teprvé v XVIII. stol., očež má Seger snad největších zásluh. Seger měl drahocennou sbírku musikalií, již odkázal svému zeti Fiebichovi. Obsahem velevýznamná jeho fuga do moll *F* má i historickou důležitost, poněvadž ji skládal při dojmu, jakýž učinilo obléhání Prahy od Prusáků. Co byl Seger umění varhanickému, to byl Fr. X. Brixí, nepochybně svého času největší hudební

genius v Čechách, církevní skladbě. Skladby jeho jsou rozšířeny po celé vlasti a pravým vlastnictvím národu. Jest bez odporu nejpoblárnější z skladatelů českých. Přčetné jeho církevní skladby, jež se až potud provádějí, nevyznamenávají se ovšem nejryzejším slohem církevním v té míře, jako skladby italských skladatelů Palestriny, Leonarda Leona a Lottiho: uznamenáváme v nich jakési zápolení písného, čistě církevního slohu se slohem moderním, světským. To však není poblouzením j-dnotlivce, nýbrž tehdejší hudební periody vůbec, v níž byla církevní hudba prodehnuta duchem divadelní hudby, kterémužto duchu se ani Mozart ani Haydn ve svých církevních skladbách neubránili. Chceme-li o Brixiových skladbách pravě souditi, musíme se držeti jen čistě hudby, a neohlížeti se, zdali jsou jeho skladby co církevní skladby dokonalé. Záhadnou stránku na jeho skladbách co církevních musíme považovati jediné za výstřednost geniálního jeho ducha a za výsledek opojenosti, již se nemohla mysl ubrániti v době, kde se hudba vymkla z rozumových kontrapunktických forem, a slavila v bujném rozkvětu smyslného, opojujícího nápěvu své jaro i svou svobodu. Geniálnost Brixiova obráží se rovněž jako u Mozarta v neobyčejné lehkosti, s kterouž od písného slohu ve světský přecházel, aniž by dobrý vkus urazil, a v tom zvláštním nebeském daru, že málem mnoho řekl a všady jen ryzou hudbu podal. Kontrapunktické části jeho skladeb nejsou suchý, bezdušný kontrapunkt, nýbrž jsou oživeny duchem a naplněny mnohovýznamným bohatým obsahem. Z každého jeho tématu vyskakují jiskry, kteréž nastoupením všech hlasů jako jedním plamenem vyšlehnou. Jelikož Brixio, téměř co pravý genius pilně a čerstvě i při každé příležitosti skládal, a svým skladbám dal všecky vlastnosti, pro něž se hudba vůbec líbí, proslul snadno ve vlasti a staly se jeho skladby oblíbenými. Že za hranicemi vlasti naší není znám, toho příčina leží asi nejvíce v tom, že církevním skladatelům méně snadno nežli divadelním a komorním světeslávy a proslulosti v dalších kruzích sobě vydobyti, jakož i

trochu příčiny v té okolnosti leží, že jeho skladby tiskem rozšiřovány nebyly a všechny skoro jen v rukopisech zůstaly. Kolující anekdota o Brixím a o Koželuhovi, dle níž tento k onomu pravil, že mu přichází, slyší-li jeho kostelní hudbu, jakoby šel okolo krěmy, nemá nižádného odůvodněného vztahu ke skladbám Brixovým, a Koželuh, sondě tak, nepojal zajisté ducha svého kolegy. Brixův úsudek o církevní hudbě Koželuhově byl mnohem trefnější a v skutku geniální; pravil mu totiž, že mu jeho (Koželuhova) církevní hudba přichází, jakoby poslouchal vážnou zpěvohru. — Dotčený Jan Koželuh, Jos. Ryba, Vinc. Mašek, oba Praupnerové, přispívali mnohou zdařilou skladbou k obohacení domácí hudební literatury, jakož i řízením hudby a vyučováním značně v hudební život domácí zasahali. Na sklonku XVIII. stol. stála hudba v Čechách bez odporu na největší výši, i byloť obecnstvo Pražské tak hudebně vzděláno, že pochopilo Mozartovu hudbu, kteréž se ve Vídni na ponejprv neporozumělo. Mozartův výrok, že hudbě jeho Čechové lépe nežli Vídňané rozumějí, zůstane povždy platným svědectvím tehdejší hudební vzdělanosti české. Žádný z novověkých skladatelů hudebních nestal se v té míře miláčkem Pražanů a Čechů vůbec jako Mozart, a nižádného skladatele plody nerozšířily se po Čechách tak jako Mozartovy. Krásná jeho hudba, časná zralost, příjemná jeho povaha a veselá letora, časná jeho smrt a tajemné povstání jeho requiem, to vše působilo na mysl obecnstva, představující mu Mozarta ve zvláštním světle. Mozartova hudba byla ideálem, vzorem i heslem všech milovníků hudby, i vnikla tak hluboko v mysl českou, že trvalo delší čas, nežli prorazila hudba také jiných skladatelů. Téměř všickni souvěcí skladatelové čeští řídili se Mozartem, z nichž snad Jan Vitásek nejvíce spůsobu jeho si osvojil. — Z mužů, jenž rodem buď Češi byli, aneb první své hudební vzdělání v Čechách přijali, umění své pak v cizině vykouávali, zaujímají první místo: Fr. Tuma, klasičtý církevní skladatel (nar. 2. září 1704); Zech, výborný varhaník a kapelní mistr v Říši; Dismas

Zelenka, kapelník kurfirsta Saského, výborný kontrapunktista, Fl. Gassmann, Jírovec, Vaňhal, skladatelé církevní, divadelní, i komorní hudby; L. Dusek, virtuos na piané, skladatel sonát a koncertů pro piano; Fr. Krommer, virtuos na housle, skladatel nejvíce komorní hudby; nejpřednější místo pak zaujímá Gluck (v. t.), reformátor dramatické hudby, který svá mladá léta v Praze strávil a Čechy svou pravou vlastí nazýval.

Vyčetše jména mužů, jež v hudbě prosluli a k vzdělání jí přispívali, vyčteme nyní sbory, spolky a ústavy hudební, které se buď hudebním vychováváním aneb prováděním hudebních plodů zabývaly aneb až posud zabývají. Nejstarší hudobní sbor, o kterémž máme jistých historických zpráv, jest *sbor chorálních zpěváků*. Byl založen za časů Pražského biskupa Jindřicha r. 1195, stal se nepochybně pravzorem později založených literáckých kůrů. O druhém hudebním spolku, založeném r. 1598 při farním kostele sv. Jindřicha v Novém městě Pražském, dovidáme se ze spisu: *Χρονολογιαία και αναμνησις, quâ Anni 1598, ob insignes in Bojeniaë regno vicissitudines admirandi, praecipuae clades brevissime percensentur. Scripta et Xenii loco missa Clarissimis Nobilitate, virtute, doctrina, prudentia viris Celeberrimi in Nova Praga chori, qui est ad D. Henrici, Musicis optimis, Maecenatibus meritissimis, ideoque colendissimis a M. Joanne Campano Vodniano, Scholæ Henr. Rectore. Pragae apud Haeredem Schumannianum, Anno MDXCVIII.* Který však byl účel tohoto spolku, nemůžeme udati, poněvadž nemáme citované dílo po ruce. Jiný zase hudební spolek, jen jaksi pro domácí zábavu založený, povstal v Praze 1616 pod názvem *collegium musicum*. Dle stanov jeho, 1. čce 1616 sepsaných, záležel účel spolku naskrz jen ve cvičení se v hudbě a nejvíce ve zpěvu, jakož i v provádění dobrých motett, madrigalů a jiných zpěvních skladeb a umělých komposic, méně v cvičení na instrumenty, kterých více jen k provázení zpěvů užíváno. Jména prvních zakladatelů spolku, v týchž statutech i s pečeti jejich podepsána, nalezájí se tato: Meli-

char Teyprecht, Abraham Güncel, D. Fleischer, Samuel Adam z Veleslavína, Ant. Kolauder z Weissenfelsu, Jan Adam Langfelder, M. Jos. Turca, Melichar Corda. Počet členů, kteří by se později ku koleji přidati chtěli, ustanoven byl nejvýše na 12 osob. Kolej se scházela obyčejně jednou ve čtrnácti dnech a sice u jednoho z členů, který ordinarius nazván byl. Cvičení pak trvalo obyčejně tři hodiny. (Více v příloze k *Věnci* 1843, č. 5.) Později i v jiných městech podobné spolky založeny byly, jako na př. v Bělé. — Nemálo v hudební život zasahaly téměř ve všech čelnějších městách stávající *literácké sbory*, jichž účelem bylo vykonávání hudby při službách božích a jiných církevních příležitostech i v zájmem bratrském se podporování ve věcech hmotných. Zrušením jich r. 1785 zasadila se rána nezhojitelná nejen církevnímu zpěvu nýbrž i české národnosti vůbec. — Ústavy, kde se výhradně hudbě vyučovalo aneb až posud se vyučuje, jsou novějšího původu; sem sluší *Pražské konservatorium hudby* (založené 1810). Vyučuje se zde mimo zpěv každému užívánému hudebnímu nástroji, varhany, vj. m. c, jakož i pomocným vědám hudebním. Každoročně vychází odtud několik prakticky vzdělaných mladých hudebníků, jež se stávají členy rozličných divadelních a vojenských kapel. Mnohý chovanec téhož ústavu proslul co skladatel aneb virtuos, jako na př. Glaeser, Kalivoda, Suchánek, Laub, Abert a j. Výroční koncerty jeho jsou všim právem věhlasné a předčí pro svou praecisnost nade všecky ostatní koncerty. Prvním ředitelem ústavu tohoto byl Diviš Weber; po něm následoval dosavadní ředitel a věhlasný skladatel J. B. Kittl. — Jiný, nyní zaniklý vzdělávací ústav hudební založil Kinderfreund. Dobrého jména požívá ústav Prokšův, z něhož vyšla pianistka V. Klausová. — Spolky, které jsou cestou nežli vyučováním hudbu vzdělávati za cíl sobě obraly, jsou: a) *Spolek ku zvelebení církevní hudby v Čechách*. Vypisoval ceny na nejzdařilejší církevní skladby, vydával dobré skladby tiskem, dával duchovní koncerty i pod-

poroval peněžité ředitele Pražských kůrů, aby mohli prováděti o slavnostech dobrou hudbu. Když ale žádoucích výsledků touto cestou nedocházel, založil *varhanickou školu*; mimo to zapůjčuje venkovským kostelům skladby, někdy jim i nové daruje. Prvním ředitelem varhanické školy byl J. Vitásek, učitelem R. Führer; po nich obdržel obojí úřad F. S. Píče, za jehož času varhanická škola svého vrcholu dosáhla. Nyní jest ředitelem jejím p. J. Krejčí.

b) *Spolek cecilánský* (zal. r. 1840) učinil si úlohou prováděti hudební skladby všech druhů starých i nových, domácích i cizích skladatelů. Ředitel p. A. Apt. c) *Žofínská akademie*. Zde se vyučuje zpěvu a pianu a provádějí se ve třech ročních koncertech nejvíce klasické zpěvní skladby. Prvním ředitelem jejím byl A. Jelen, jehož přičiněním se provedla 9. simfonie Beethovenova v Praze ponejprv. Po něm se vystřídalo několik ředitelů. V nejnovějších časech provedla až posud neznámé staročeské vokální skladby od Trojana a Holana, jako: *Otče náš milý Pane*; *Vítej sladký těšiteli*; *Nikdy lepšího nebylo* a jiné od neznámých skladatelů. d) *Vojenský* a e) *Humanitní hudební spolek*; tento poskytuje hudebního vzdělání chudé mládeži, onen pak vzdělává mladíky v plechových hudebních nástrojích pro vojenské hudební sbory. — Mnohoslibným zjevem jest znovuprobuzený ruch zpěvu. Zakládání zpěváckých mužských spolků, jejichž předchůdci byli již na začátku tohoto stol. zpěvácký spolek Ouštský nad Orlicí, jest vlivem tohoto ruchu. V spolcích zmíněných poskytuje se příležitost i řemeslnickému stavu, že se může účastniti blahodějných účinků hudby. Aby se dostalo řemeslníkům hudebního cvičení, o to se postarala katolická jednota v Praze, kteráž dává vyučovati zpěvu členy spolku katolických tovaryšů, od ní založeného.

Hudební nástroje, které se od dávna v Čechách pěstily, jsou mimo Lumirovo varyto a mimo válečné trouby a kotly a pověstné dudy: varhany (od r. 1255), polnice, pozoun, theorba, lyra a z těchto povstale druhy houslí, harfa, lautna, cimbál, čakan a známé nástroje z no-

vějších časů, oboj, klarinet, flétna, fagot, lesní rohy. Mimo tyto skutečné hudební nástroje zhotovoval si lid několik jiných prostých nástrojů, jako: slavíka, fejfaru, sojku, frkaci dudy, frkačku, podivínský bukál ajv.

Če ká hudební literatura stará jest zastoupena hojným počtem nákladně vyvedených kancionálů psaných i tištěných, z nichž se mnohé v cizích knihovnách nalézají; dále velkým počtem skladeb církevních, až posud nejvíce v rukopisech chovaných. Z novověké literatury hudební jsou důležité vzhledem k dějepisu hudebnímu: *Nápěvy k sbírce Erbenových písní*; *Věvec* starší i novější; *Jelenovy sbory a písně*; *Záboj, sbírka původních mužských sborů českých*, a právě vycházející *Památky hudební staročeské*. Chvalitebné při tom jest všímání sobě více než jindy nápevů národních, tohoto živého zdroje zpěvných melodií.

Theoretických děl kolovalo v Čechách v starých dobách několik, pouze ale v překladech. Později se vyskytly také původní spisy hudební. Mužové, kteří o hudbě psali, jsou: Jan Blahoslav; psal o hudbě v češtině; Klemens ze Žebráka (v první čtvrti XVII století) psal *o spojení hudby s básnictvím*; Dix († 1716 v Praze) sepsal *školu pro lautnu*; Ernst (nar. 1745) *školu pro housle a o děláni houslí*; Filcík vydal taktéž *školu pro housle*. Co se dříve o hudbě psalo, bylo psáno obyčejně v latině. Biblioteka Rožmberská, nyní v Stockholmě se nalézající, obsahuje podlé Dr. Pečírky sama jen 175 hudebních spisů. Co mistři zpěvu a rozličných hudebních nástrojů prosluli i za hranicemi své vlasti: Bernhard, kr. trubač císaře Karla IV.; Velik, trubač v XIV. stol.; Dalibor z Kozojed samouk na housle v XV. stol.; Hodějovský a Jan Hudec († 1411), oba zpěváci; Matiaš Kozmánda kantor Chrudimský; jezdíval často do Řezna, Vídně a jinam ke kantorům císařským a k slavnostem při dvoře císařském uspořádaným. Vencálek (1598), virtuosní hráč na lautnu; Vlašimský, varhaník a zpevák (1588 byl starším literáckého sboru v Českém Brode); Petr, harfeník (za časů Bohuslava z Lobkovic v XVI. stol.); hrabě Losi, z největších lau-

tenistů v Evropě (nar. 1638); Adam Michna z Otradovic, varhaník (1661); Bratkovský, varhaník († 1610; dostal pomník v kostele sv. Štěpána na Starém městě; Josef Baer (nar. 1744), největší klarinetista, kterého kdy naše vlast měla; Bičíšťa, basethornista; Šmejkal, posaunista; Smrček (nar. 1766), geniální virtuos na violončel; František a Jiří Benda, houslisté a věhlasní skladatelé; Forst zpěvák; Fiala oboista, gambista a čelista; Houdek a jeho žák Stich Punto byli výborní umělci na lesní roh. Mnoho jiných mužů bychom ještě mohli po bok těmto zde uvedeným postaviti, jako oba Stamece, Čejku, Valentina, Červenku a j., kteří se na některém hudebním nástroji vyznamenali, avšak pro obmezenost místa nelze všechny je vyjmenovati. V nových časech prosluli: A. Dreischock, F. Laub a j.

Zhotovovatelé hudebních nástrojů, kteříž zdárnými výrobky svými rovněž ke vzdělání hudby přispívali, byli v rozličných dobách následující: Mikoláš (okolo 1397) zhotovoval flétny; Artman (1654) a Arnold (okolo 1681) varhanáři; Fassman (z Lokte) varhanář; vystavěl Strahovské varhany, kteréž později přestavěl a zdokonalil; Lohelius (strahovák), jinak též co skladatel známý, Strnad, Helmer, Eberle, Willer, Holínský zhotovovali dokonalé strunové nástroje; Eberlovské housle. Strnadovské violy jsou až posud vážené; Dolejší zhotovoval fagoty, klarinety, oboje, flétny. V nejnovějších časech prosluli Červený, Rott, svými plechovými a Ludwig svými rourovými hudebními nástroji; Schwarlding, Ulrich piany, Gartner co varhanář. Výrobky Červeného a Rotta byly pocteny cenami při světových výstavách v Paříži a Londýně. Mnoho strunových nástrojů zhotovuje se v Kraslici a Schönbachu. Sedlecký, rytíř z Onjezda, zhotovoval všelijaké i podivné nástroje.

Co zvláštní podporovatelé hudby a ochráncové hudebníků stali se zasloužilými: císař Sigmund, enž založil 1437 velmi dobré nadaci pro hudebníky

při farním kostele v Týně; Jan Hodějovský z Hodějova, zvláště pak císař Rudolf II.; Jan Lobkovic mladší († 1572), Kostka z Postupic a j. — Mistr Jan z Opočna, bohoslovec a výborný zpěvák, dal vystavěti školu u sv. Petra na Poříčí, aby se tam učila mládež hudbě. Krištof Harant z Polžic a Bezdruzic (v. t.) byl nejen veliký ctitel a podporovatel hudby, nýbrž i zdatný skladatel, zpěvák a hráč na rozličných nástrojích. Z jeho skladeb jest známo motetto pro šest hlasů (2 soprány, alt, 2 tenory a bas) na text: *Qui confidunt in Domino*. Složil je v klášteře františkánském v Jerusalemě, kdež se i u sv. hrobu zpívala. Jest v slohu Palestrinovském a svědčí o zvláštním mistrovství Harantové v umělé kombinaci hlasů. Přerovský (1644) byl obzvláště horlivý rozšiřovatel hudebního umění, František Antonín hrabě Špork (nar. 1662), přinesl první lesní rohy do Prahy, dav dříve přiučiti se jim v Paříži Václavovi Svidovi z Lysé. Krištof Vratislav z Mitrovic založil hudební nadaci u bývalého kostela augustiánů na Novém městě. Jan Michal Švanda (nar. 1701), převor milosrdných bratří, přinesl z Říma cenyplné musikálie, jež dal svým klášterním bratrům k studování. Ku konci minulého a na začátku nynějšího stol. vyznačili se co obzvláště podporovatelé hudby Vilém kníže Auersperk, knížata Kinský, Lobkovic, Jan Josef hrabě Buquoi, Jan hrabě Pacht, Josef hrabě Canal, Krist. Fil. hrabě Clam Gallas a mnozí jiní šlechticové, kteří vydržovali své kapely, dávajíce časté akademie v Praze i na svých panstvích, a jsouce na mnoze sami virtuosové na rozličné nástroje.

Veliká pozoruhodná hudební provedení zasluhují také, aby se o nich zmínka stala; neboť jsou měřítkem vkusu a ukazují stupeň dokonalosti, jehož hudební umění zde neb onde dosáhlo. Jedno takových znamenitých provedení bylo při kladení základního kamene ku kostelu sv. Salvátora a Karmelitánů v první polovici XVII. stol., při kteréž příležitosti prováděli hudbu nejvýtečnejší umělci. Při posvěcení sochy Nejsv. Trojice na Vlaském place r. 1715 pro-

vádělo 200 hudebníků *Te Deum laudamus* a *Loretanskou litanii*. Při slavnosti vyhlášení za svatého Jana Nepomuckého roku 1729, prováděla se hudba od 300 českých (sic) hudebníků na dvou kruchtách po 150 na každé. Při procesích, za příležitostí té slavnosti se konavších, bylo 56 sborů trubáčů a bubeníků. Nejpamětihodnější produkcí ale jest od r. 1723 z časů Karla VI., když se provozovala Fuxova zpěvohra *Fortezza e Costanza* více nežli od tisíce zpěváků a instrumentalistů. Provedení to dalo se pod širým nebem a řídil je kapelní mistr cis. dvora Caldara. — Mimo tato provedení jsou z dřívějších časů pozoruhodné pokusy dramatických představení. R. 1538 na př. dávala se 8. srp. od studentů Karlovské koleje komedie *Susanna*. Představení taková byla ale od mistrů zakázána; zákaz se však nevztahoval k duchovním hrám. — V XVIII. stol. prováděli se na domácích divadlech šlechticů zpěvohry, oratoria, kantáty a p. Na Šporkovském divadle v Praze dávala se od vlaských a povlaštilých zpěváků r. 1734 zpěvohra *Praga nascente*. Táž opera se dávala téhož r. 29. dubna u hraběte Clary z Aldringen. Složil ji Denzi z Vlaských Benátek, který v ní převzal sám osobu Ctirada. V českém jazyku se představovaly zpěvohry: *Dívka a Paní* (r. 1795), *Ančička a Kubiček* (r. 1796); v obou zpívala proslulá zpěvačka Strinasacchi; *Janek z Domažlic neb veselost v Nuslích*, komická zpěvohra od Haibla, prováděla se ponejprv v Pražském divadle 17. bř. 1805. Později následovaly: *Libušin sůatek*, *Dráteník* od Frt. Škroupa. Za ředitelství Karla Marie v. Webera (1813—1815), Triebensee'a a Fr. Škroupa dávalo se mnoho akademií hudebních a nalézala se zvláště zpěvohra na znamenité až posud nedostižené výšce.

Duchovní hry, jež měly za předmět smrt Krista, životy Svatých a p., provozovaly se nejvíce v jezuitských a jiných klášteřích. *Genoveva* dávala se r. 1729 na jezuitském gymnasiu na Malé straně; *Romanus et Alfonsus* 1730 u Piaristů. Oratorií se provozovalo během XVII. a XVIII. stol. několik; jako: *Motettum pro festo Divi Ivois*, r. 1697 v Týně; *Šlast-*

ný Tobidáš od Caesariniho r. 1715 u sv. Mikuláše na Malé straně; *Santa Elena al Calvario* od Caldaryho r. 1736 u křižovníků; *Peccatore castigato* od Continiho r. 1735 u dominikánů na Starém městě; *Poenitentia* od Breunicha téhož roku u sv. Salvátora

Komorní hudba se pěstila rovněž horlivě, a sice dříve více jen v šlechtických, později zase více v měšťanských domech. Z prvních byly zvláště dům knížete Fürstenberga, Maunsfelda, arcibiskupa Pražského Ant. Příchovského z Příchovic, hrabat Mořina, Černína, Hartiga, Netolického, Pachtu, Canala a j. v. Mezi druhými byl zvláště dům velkoobchodníka Kleinwächtera, kde se dávala každý týden nějaká domácí hudební akademie.

V hudbě taneční měli jméno: Cibulka, Štika, Diviš Weeber; v novějších časech jsou vůbec známi: Hilmar co skladatel první polky, Labický, a vojenští kapelníci Procházka, Svoboda, Liehmann a j. V novějších a nejnovějších časech dobyli si zásluhy o hudbu: Jan Vitásek, J. Vác, Tomášek, oba virtuosové na pianě, skladatelové i učitelové hudby; skladby posledního jsou opravdu klasické a zasluhují býti studovány. Diviš Weeber, theoretik; R. Führer, církevní skladatel a varhaník, jehož spůsob hry na varhany se zachovává od jeho bývalých žáků; Fr. K. Píč, varhaník, theoretik a učitel; Frant. Škroup, skladatel zpěvoher, ředitel zpěvohry v stavovském divadle a pořadatel mnoha koncertů a hudebních akademií; Alois Jelen, zakladatel Žofinské akademie, skladatel sborů a písní; A. Apt, ředitel ceciliánského spolku; kněz P. Křížkovský v Brně svými sbory v duchu národním složenými; Bedř. Kittl, skladatel a výborný ředitel orchestru; Jan N. Škroup, skladatel církevní hudby, sborů, písní, též vydavatel staročeských Korátů a římské rituální knihy; V. J. Veit, komorní skladatel i co pořadatel Litoměřického zpěvníku; Jos. Krejčí, skladatel, varhaník a ředitel kůru, dále V. Horák, Alb. Mašek, Z. Kolešovský a Fr. Vogl co skla-

datel českých sborů. — Kněz Fr. Řezáč učinil se o hudbu zasloužilým, že vyzval národní učitele, aby skládali a sbírali školní písně a posílali je do Prahy k posouzení, jakož i zdařilé písně uveřejňuje v příloze k časopisu *Škola a Život*. Jeho též přičiněním byla vydána kniha obsahující hudební vědomosti, jako: Učení o harmonii, zpěvu a p.

Co vzdělání diletanti, vlasti své nezapírající, vynikají mezi jinými zmíněný Ig. Kleinwächter, doktor v lékařství Jan Theob. Held, zpěvák a kytarista, jakož i šťastný skladatel písní v prostonárodním duchu, jehož *Šestero selských písní* jest nám po něm milou památkou; magistrátní rada Jos. Schütz, varhaník, jehož nejnějším zaměstnáním bylo sbírat a harmonisovati staročeské písně; L. Měchura, skladatel, a Dr. J. Kaňka; Dr. Lichtner, jenž měl velikou sbírku klasických musikálií.

Rozšiřování hudebních skladeb a děl o hudbě jednajících stávalo se před vynalezením tisku opisováním, po vynalezení tisku pak tlačením. Nejstarší známá sbírka církevních zpěvů, jako antifon, hymnů, žalmů, jest kterouž obstaral Vít, děkan kapitulní r. 1255. Sto let později (1363) dal opsati Arnoš, první arcibiskup Pražský, šest velikých svazků ve foliu, jenž obsahovaly mešní zpěvy, sekvence, motetta a p. Z XVI. stol. jsou paměti hodny kaucionály v Pražské universitní knihovně a v městském archivu. Známé tiskárny z XVI. stol. jsou: Jiřího Nigrina, Daniele Adama z Veleoslavína; tiskly se zde skladby nejen domácích, nýbrž i cizích skladatelů. Později vynikaly tiskárny Jiřího Labouna, Jana Norberta Tichého, Vetterlové a j. Horliví nakladatelové hudebnin byli Jiří Willer, Karel Helmer, později Marek Berra. Tento poslední stal se zasloužilý vydáním sbírky varhanních skladeb. *Museum für Orgelspieler*, jež redigoval Píč. Sbírkata tato obsahuje skladby českých kontrapunktistů: Černoorského, Kuchaře, Segra, Brixiho a j. Obchodnictví Jana Hoffmanna zavděčilo se úpravným vydáním českých národních písní s

průvodem piana od Martinovského, Veitovo novým vydáním *Pašit*; Pospíšilovo v Králové Hradci a Medauovo v Litoměřicích vydáním *Rorátních zpěvů*. Obchodnictví Kristofa a Kuhe (před tím Berra) vydává pilně české skladby.

Hudební časopisectví české bylo od jakživa mdle zastupováno. Literární *Příloha* k novému pokračování *Věnce*, která měla nedostatek samostatného hudebního časopisu nahraditi, zanikla v krátkém čase. Též časopis *Cecilia*, založen Jos. Krejčím (1849), neudržel se dlouho. Nyní zastupuje zájmy hudební E. Melišem založený časopis *Dalibor*, jenž dostal od 1. čce 1862 soka v *Slavoji*, a domácí noviny, přinášejíce zprávy o hudebních produkcích.

V národu žijí mimo jména Lumíra; Z áboje, Dalibora a Švaudů jména: Brixí; Seger, Ryba; Vitásek, Tomášek, Fr. Škroup, skladatel písně *Kde domov můj*, Veit, Kníže, skladatel písně: *Když měsíček spanile svítil*, Horák, Vorel, skladatel písně *Cikánova píšťala*, Rosenkranc, skladatel písně *Vystavím si skromnou chaloupku* a Jelen, skladatel písně *Tys má láska jediná*. Z cizích umělců žijí v pověsti národní Mozart, Beethoven, Haydn, Paganini, Karel M. von Weber, Oginský; Jelínek (rodem Čech), proslul množstvím variací na piano, jež téměř nikde nescházely.

Jako již od dávného času navštěvovali Prahu cizí hudební umělci, aby se tu dali slyšeti, aneb aby svá díla zde provozovali (jako Berlioz, Liszt), tak zase na vzájem chodívali a chodí až posud naši do ciziny, kdež nabývají úplného uznání. Že mnohý původního svého rázu pozbyl a cizí si osvojil, jest pravda. Omluviti se to může poněkud tím, že kdo se vyšinul ze stálého se stýkání se svým národem, snadno se mu odcizí u věcech takového umění, jako jest hudba, kdež jest třeba, aby se napájel i sebe nadanější stále z pramene v lidu proudícího. Těžko jest zůstatí v cizině věren spůsobu a mravu své vlasti, a ten zasluhuje tím více uznání a ocenění, komu se podařilo zachovati národní ráz. Jeden z těch šťastných a všecku účtu

zasluhujících byl Jan Zach, jenž vyznal s pýchou, že si nevypůjčil ničeho od Italiánů a že vyslovil ve všem vlastnosti svého národu.

Stručný tento přehled dějin hudby české postčuje, aby přesvědčil, že byl hudební život v Čechách od dávna velmi čilý a blahonosný. Viděli jsme, že se zpívávalo v chrámech, komnatách, v prostých chýžích i na bojišti, na úsvitě, z rána, před jídlem a po jídle, na nešpor a večer, v radosti a žalosti. Pro každý denní čas, pro každou životní příležitost bylo písní hojnost. Skoro v každé rodině nacházel se nějaký zpěvník větší neb menší s notami neb bez not, žaltář s notami a pod. Duchovní písně: *Můj milý člověče, Minula noční hodina, Den se bílý ukazuje, Kristus příklad pokory*, a mnoho jiných byly po celých Čechách známy a byly v pravém smyslu národní, neboť je lid zpíval při své práci v domácnosti i venku v přírodě. Skoro se může říci, že trávili naši předkové svůj život v samém zpěvu. Co se však vyskytly hudební nástroje všelikého druhu, ustával znenáhla zpěv, a z venkovských vesničkých chýží ozývaly se místo hlasu dědouškova neb babičky, tatíčka neb mamičky zvuky houslí, pišťal a trub, z nichž chápavá mládež zvuky vyluzovala. Dřívější století honosila se množstvím zpěváků a varhaníků, pozdější zase množstvím jiných instrumentalistů. Mnohého z domácích rodáků viděla století na vrchol slávy, mnohý hýbal srdcem jako druhdy Lumír Vyšehradem, mnohý se stal vůdcem v hudebním táboru. Avšak nezrálo všecko pro domov co doma zkvétlo. Matka vlast nesklidila všecko ovoce; jí se dostalo nejvíce jen cti a to ještě mnohdy popírané, že dala tolika zlatným mužům život a hudební vzdělání. Ovšem že nemohla poskytnouti vlast všem svým výtečníkům skvelého postavení, a byli tudíž nuceni hledati svého štěstí jinde. Že přispívali Čechové nenálo k všeobecnému vzdělání hudby, jest věcí nepopíratelnou; skoro každá kapela zahraničních dvorů měla mezi svými členy některého Čecha, a z mnohé české hlavy vyšla myšlénka, kterouž dobře hudební svět vyčerpál. Tušíme, že kdyby byli všickni nadanci, co jich Čechy

od jak živa vyvedly, pro domov pracovali, kdybychom byli měli jisté středisko, ku kterémuž by byly všechny síly směřovaly; kdyby nebyly potkaly naši vlast pohromy, jež si tak řka ruce podávaly: zajisté bychom měli hudbu svou, hudbu národní, jako ji mají Němci, Francouzi a Italiáni. Že tomu tak není, toho příčina neleží v nedostatku nadání, vůle a přičinlivosti, nýbrž v nepříznivosti zevnějších poměrů. Avšak věc se kloune k lepšímu; probuzen jest na novo ruch a přicházíme k uvědomění cesty, kterouž bychom se vlastní hudby dodělati mohli. Přesvědčivše se o původní nadanosti, chápavosti a vnímavosti české i seznavše rozličné živly, jež na českou hudbu působily, můžeme se odvážiti k rozluštění aneb k zodpovídání mnohokrát položené otázky, *v čem česká hudba záleží aneb co vlastně česká hudba jest. Česká hudba jest výplín bohatosti původního hudebního nadání, jemné a snadně pohyblivé myslí i vrozeného smyslu pro přirozenou krásu, kterážto mysl vytržena byla plody nejnadanějších duchů všech vzdělaných národů, kojena krásou přírody i hluboce dojata, strašnými úkazy občanských i společenských převratů. Romantickou není a nemohla se takovou státi, protože zkusila příliš krutou skutečnost; prázdnou a lichou není a nemohla se takovou státi, protože na ni působily nejčistší a nejslechetnější živly; lživá a líčená není a nemohla se takovou státi, protože se prýstila z hlubin srdce a z myslí hluboce dojaté dlouhá léta stísněného národu. Musila se tedy státi hudbou pravou, ryzou, uěžnou, vnikavou, ráznou i zdravou a tudíž, jak ji biskup Milevitánský označil, prostou a bohumilou.* — Proč však jsou Čechové hudebně nadanější jiných národů, s nimiž v jednom podnebí žijou a jednotejné klima požívají, nezodpovídá nám ani dějepis občanský, ani hudební; snad psychologie, snad fysiologie nám na otázku tuto svým časem odpoví. —

Vylíčivše dějiny duchovní činnosti české přecházíme ku přehledu dějů hmotné výroby, jak od věků se šířila a zvelebovala až na naše časy. Po-

čneme tu opět, jako v oddělení statistickém, předně s dobýváním plodů přírodních (výrobou surovin): hornictvím, polním hospodářstvím, rybářstvím a lesnictvím, a skončíme průmyslem (v užším slova smyslu) a obchodem.

VII. Děje hornictví českého.

Slované od nepaměti bydleli v městech a vesnicích, obírajíce se rolnictvím, zahradnictvím, sbíráním jantaru, řemesly, plavbou, děláním korábů a kupectvím. Národ takový nemohl se bez kovů obejít. Nenabyl-li známosti jich již od jiných národů, musela jej orba vésti k nalezení ryzých kovů a rud, pak chov a pasení dobytka k vyjevení slaných pramenů a ložišť soli. Že Slované v staré již době dobrou měli známost kovů, zanášejíce se hornictvím, za to ručí nám slova *ruda*, *měď*, *olovo*, *zlato*, *srebro* (stříbro), *železo*, *sěra* (síra), *krč* (měď), *krušec* (kov), *kovář*, *kuznec*, *kovatí*, *grnilo* (pec k tavení kovů), *soliště* (solna, solný důl), která přicházejí již v staroslovanštině. (Miklošić. *Lex. ling. slov.*) K slovům těm lze přidati *báně*, *bánica* (důl), *okno*, *okenica* (šachta), *rudník* a j. Že pak slova ta více méně u všech Slovanů jsou v užívání, jest na jevě, že oni již v dávné starobylosti, když ještě co jediný národ pospolu žili, doly jak solné tak kovové dělali. Dle Ptolemaea, jenž žil v II. stol. po Kr., měli Kvadové hory železné ve svém držení. Byli-li tito, jak Šembera v 1. vyd. *Dějiny řeči a lit. české* dokazuje, slovanští Chrvaté, máme v udání Ptolemeově první jistou zprávu o hornictví slovanském. Dotčenými hory železnými rozumí Šembera Žďárské hory mezi východními Čechami a Rakousy. O jednom slovanškém vojště, kteréž vpadlo do krajin byzantských, tvrdí Chronicon Paschale, že přední šik bojovníků byl nahý, vadní ale dobře obrněn. Kdyby se nám nebylo zachovalo jiných původních slov staroslovanšského horníka, dosvědčovalo by jediné slovo *železo*, že Slované již záhy v pradobě hory těžili. Nesnadné umění vyrábění železa mohlo u nich totiž tepr-

va tenkrát vzniknouti, když již měli dobré známosti druhých kovů, jmenovitě zlata, mědi a stříbra. Archaeologové se v tom srovnávají, že tak zvaný věk železný v prostřední a severní Evropě teprva od Slovanů svůj počátek vzal. Kdež německé *Eisen* připomíná latinské *aes*, stojí slovanské železo o sobě, Máme za dokázanou věc, že slovanští Glišané v Glině (Lüneburg) v Hanoversku, slovanští Neleticové v Dobrogoře (Halle) v Prusích, slovanští Kašubové v Kolobřehu (Colberk) též tam, druzí staří Slované v Chyžici (Kissingen) v Bavořích, Marmoruši, Multanech a Valašsku soli dobývali, němluvic o polských a ruských solnách též převysokého stáří. Solivárna Dobrohorská byla již 806, Chyžická 823, Glišká 956, Kolobřežská 1000 v plné činnosti. R. 892 učinil německý král Arnulf, zdvihaje válku na Svatopluka, poselství ku králi Bulharskému Vladimírovi, žádaje jmenovitě, aby Bulhaři Moravanům soli neprodávali. Sůl ta dobývala se v solných dolech Marmarošských a Sedmihradských. Solné doly Okna u Rimniku, Okna u Kimpiny, Okna u Teleagy, Slanik a Tergovišt ve Valašsku, pak Okna a Slatina v Multanech jsou pozůstatky po Slovánech. Železné doly na Erzberku u Eisenerzu v Štyrsku začaly se dělati 712, a zlaté hory v Gasteinu v Solnohradsku 719, tedy v době, v kteréž krajiny ty výhradně Slované obydleny byly. Opomíjejíce pro krátkost vyčtení četných jmen místních v okolí Erzberku, nesoucích na sobě ráz patrně slovanský, připomínáme jen, že hora ta ležela v slovanské župě Ljubenské, a že jakýsi Břetislav se svou chotí Slavou v XII. stol. na blízku kostelík sv. Valburky a sv. Michala založil. Východní úbočí hory dotčené slove Trofeng, a na ní nalézá se místo Zanchen, v kterém se ruda snad dosud dobývá. (Srvn. Trofin, slovin. Terbonje, fara v jižním Štyrsku. Třeboň, město v Čechách. Srvn. Zanchen, slovin. Suha (čti Sucha), ves v Krajině; slovin. suha, potok, který časem vysychá.) Erzberk přináležel dosud k nejbohatším horám železným. Zlaté hory v Gasteinu a Raurisu leží při pomezí Korutanském. V okolí jich nalezáme mnoho topografických jmen,

kteráž se do dnes zachovala z doby slovanské, na př. Schlapperebene, svými vodopády turistům známé ploskohoří, potok Sieglitz, vrchy Mantitz, Woisten, vesnička Seygurn, les Zalesen, vrchy Windischspitz a Stanz. (Srovn. slovin. slap, vodopád; Slap, vesnice v Krajině; Malnice, ves v Korutanech; slov. zagorje, záhoří, Zagorje, ves v Krajině; Zalés, nem. Saleis, ves v Krajině, čes. zálesí, místo, krajina za lesem; slovin. o jst. spice, osf, slovin. o jster, ostrý; chorv. stanac, skála.) Gasteinské a Raurisské hory byly zvláště ve středověku ve květu.

Že Slované z Erzberku rudy železné dobývali, tvrdí již Graf ve svém spise *Nachrichten über Leoben*, a že v Gasteinu a Raurisu zlaté hory vzdělávali, jistí Koch-Sternfeld ve spise *Die Tauern, insbesondere das Gasteiner Thal*. Vznik někdy slovutných hor stříbrných v Zeirinku a hor stříbrných, měděných, olověných a kobaltoniklových v Schladminku v horřejším Štyrsku kryje se ve tmě nepovědomosti. Zeirink, kterýž ležel v župě Chorvatské (pagus Chrowat, Chrauwati, Cravati), slove v listině od roku 954 Zurica, později Zurie, Zerrich, Ceyriche, Zyrich. Zeirink, nad potokem tohož jména, slul bezpochyby původně Surica. (Srvn. Sura, přítok Dněpru pod Jekaterinoslavem na Rusi). U Zeirinku, takřka jeho předměstí tvořící, jest vesnička Winden, což nám důkazem, že Zeirink od Slovanů založen, jako horní město Freiberg v Sasích, jehož nejstarší část slove Sächsstadt, od dolnosaských horníků, a Štávnice na Slovensku, jehož předměstí slove Windschacht, vlastně Windenschacht neb Wendenschacht, od Vendů čili Slovanů. Schladmink slove v listinách Slaebenich, Slaabnich, Slaben. (Srvn. Zlabings, čes. Slavonice, město na Moravě). Muchar, nehrubě k Slovanům spravedlivý skladatel dějepisu štyrského, klade bez dostatečných příčin původ hor Zeirinských a Schladminských do časů keltických, tohoto žoku, do něhož se vše ukládá, když o to běží, aby se nepřipustila nějaká vzdělanost starým Slovanům.

My však máme snad s větší k pravdě podobnosti

dotčené hory za začaté od Slovanů. O vyzdvihnutí soliváren štyrských a rakouských měli dle Koch-Sternfelda Slované veliké zásluhy. Počátek hor v Štávnici a Baňské Bystřici klade se vůbec do času Velkomoravské říše. Jelikož tedy staroslovanské hornictví od Glina v Hanoversku až k Oknům v Maltanech a Valašsku, pak od Kolobřehu při moři Baltickém až ke Gasteinu a Raurizu v Solnohradsku někdy v úplném bylo květu, bylo by to pravou anomálií bývalo, kdyby v té době hory českomoravské nebyly šly. Libušin soud, pocházející dle písma z VIII. neb IX. století, jest důkazem veliké starobylosti českého hornictví. Slova v něm „vyplakavši zlatopieskú glínu“ a „na Otavě krivě zlatonosně“ narážejí na ryže zlaté. Dle listiny od roku 1045, již kníže Břetislav klášteru Ostrovu hrad Hrádek u Jílového daruje, „jilovali jilovnici“ u Jílového od starodávna (*ab antiquo*) zlato. Nejhojnější památky českého ryžovníctví čili jilovnictví, jímž Čechy neméně proslavily se jako za našich dnů Sibiř, Kalifornie a Austrálie, nalézají se v porůční „Otavy krivy zlatonosné,“ kdežto dosud lze viděti nesčíslné hromady od zlata vypraného písku a šterku skoro podle všech přítoků této řeky. Méně rozsáhlé byly ryže na Vltavě, Sázavě a Lužnici, u hořejšího běhu Ohárky a u potoků hor Jizerských. Písek, Sušice a Jílové mají děkovati svůj vznik ryžovníkům.

Ještě v XIV. stol. za krále Jana se silně ryžovalo, od kteréhož času ryžovníctví v Čechách klesalo, až konečně v XVII. stol. skoro docela přestalo. Písek zlatonosný vedl zajisté brzo ryžovníky k původnímu ložišti zlata, k horám zlatým, pročež můžeme považovati zlaté doly u Kašperských hor, Knína a Jílového za prastaré. V Libušině soudu užívá se slova *stříbro* a *železo* v metaforickém smyslu:

„Aj Vletavo, če mútiši vodu,
če mútiši vodu *strebropěnu*?“

„Volte muža mezi sobú rovna,
Kýby vládl vám po *železu*.“

Z toho souditi dlužno, že kovy tyto již od pradávných časů Čechům ve všední byly známosti. A lehkou možná, že již v těch časech, když Soud byl sepsán, hory stříbrné a železné se dělaly. V hrobech Čechů pohanských nalézají se často věci od železa. V kronice města Lipska uvádí se, že Čechové tam vyváželi v X. a XI. stol. srpy, pročež musili míti již tenkrát doly železné. Dobývání rudy železné na Krušné Hoře u Nového Jáchimova sahá zajisté do šedého staroveku, jak jméno hory té dosvědčuje. Nejstarší dosud známé české mince a sice od stříbra zachovaly se nám od knížete Vratislava, jenž panoval 912—925. Jelikož v časech ruského knížete Svatoslava, kterýž 969 zemřel, stříbro z Čech do Preslavi, sídla carův Bulharských, se vyváželo, musily v čase tom hory stříbrné v Čechách již silně jíti. R. 1078 připomínají se hory železné a ryže zlaté při újezdu Laštanském na Moravě. Připomínka o hornictví na Moravě nachází se též při zakládání Kněnice 1087. V listině od r. 1088, již král Vratislav Vyšehradskému kostelu nadací zakládá, přicházejí mezi latinským textem slova „rudník“, „rudníci“, jakž se horníci čili havěři v té době vůbec (vulgariter) nazývali. Mnich Sázavský klade k r. 1158 císaři Fridrichovi do úst následující slova ku králi Vladislavovi: *Terram tuam auro et argento et omnium pretiosarum rerum copia scimus redundare, et nihil in talibus tibi rarum existere*, což svědčí o tehdejším pilném a odplatném těžení hor zlata, stříbra a druhých kovů. Stříbrné doly v Stříbře byly již ok. l. 1188 v díle. Poněvadž první osady německé v Čechách zřízeny jsou teprva ku konci XII. a na začátku XIII. stol. v krajině severozápadní po obou březích řek Ohře a Belé, a na Moravě teprva na počátku XIII. stol. severně na hranicích slezských a jižně na rakouských, poskytují nám výše uvedené zprávy přehojných důkazů, že jak Slované vůbec tak i Čechové zvláště provozovali hornictví bez cizího návodu, dávno před příchodem Němců. V XIII. stol. vyskytují se na Moravě kromě stříbrných hor Jihlavských, jichž stáří udati ani nelze, 1227 doly na zlato v

okolí hradu Jemnice, 1234 doly na stříbro u Deblína, 1238 u Pernšteina, 1243 u Dobravníka, 1247 železné doly u Veverí, stříbrné u Benešova v Holešicku, v Čechách 1234 stříbrné hory v Německém Brodě, 1257 v Belé, Šlapanici a Příbislavi. Nejslavnější doba Kašperských hor byla prý za krále Jana. Zjevení se stříbrných hor Kutenských padá bezpochyby do polovice XIII. století. Květ jich trval po tři století, načež od roku 1523 klesati začaly, a od počátku nynějšího století téměř dokonce zašly. Vydaly dle vypočtení hrab. Šternberka od 1240—1620, tedy v 380 letech 8,440.000 hřiven stříbra. Tyto druhdy slavné doly zašly nikoli vytěžením, nýbrž zanedbáním. Cínové hory v Krupce a Slavkově zjevily prý se v druhé polovici XIII. století. Co jindy bývaly Jílové u Hora Kutná pro důchody zemské, jest nyní Příbram čili lépe řečeno Březová Hora. Kdy zdejší hory povstaly, neznámo. První jistá o nich zpráva jest teprva ze začátku XIV. stol. Od 1553—1574 vydaly 10.660 hř. stř., od 1736—1852 1,007.162 hř. stř., 595.829 centů klejtu, 132.137 centů olova. Od 1849 dělá se ročně 40.000—50.000 hř. stř. R. 1314 připomínají se olověné doly na panství Hartenberském v okolí nynějšího Bleistadtu. V první polovici XVI. stol. byly otevřeny stříbrné hory u Velhartic, v Ratibořicích (1526), Jáchimově, Abertamech, Božím Daru a Blatné, z nichž Jáchimovské dosud nejdůležitější. Jáchimov dal od 1516—94, tedy v 78 letech, 1,730.822, a Ratibořice od 1727—1851 257.667 hř. stř. V nejnovější době počaly se doly Jáchimovské opět zvelebovati, vydávajíce ročně okolo 4000 hř. stříbra a kromě toho kobalt, nikl, uran a vismut. Jako husitská válka velmi uškodila dolům v Hoře Kutné, Německém Brodě a Jílovém, což ovšem němečtí horníci sami provinili, zpouzejíce se proti běhu času, tak učinila katolická protireformaci v XVII. století vypuzením protestantských horníků velikou újmu dolům v Rudohoří. Tak na př. pracovalo v Jáchimovských a Abertamských horách, kteréž před tím dělníky silně obloženy byly, r. 1650 jen 13 mužů a lezců. Jak to v první polovici XVIII. století s českým hornictvím vypadalo,

lze posouditi ze zprávy nejvyššího mincmistra hraběte Pöttinka k císaři Karlovi VI., kteráž se nachází v archivu bývalé c. k. dvorské kanceláře. Dle ní byli tehda v království Českém ze všech horníků jen dva horníky; druzí byli truhláři, krejčí a nejvíce pekaři a hospodští. V Jilovém, kteréž té doby 3000 dělníky znovu obloženo bylo, byl muzikant Martin Bartoš vyvolen za hornístra. Hornictvo ale stydělo se pod tím sloužiti, podlé jehož houslí tancovávalo, a opustilo hory. Teprva na počátku nynějšího století začaly se polepšovati poměry hornictví v Čechách a na Moravě. Olověná ruda dobývá se v Čechách zvláště v Příbrami, Stříbře a Bleistadtu, málo na Moravě. V Příbrami přichází leštěnec stříbronosný, v Stříbře a Bleistadtu na stříbro chudý. Teprva v novější době byly v Čechách měděné rudy ve větší hojnosti v červeném pískovci nalezeny, zvláště u paty Krkonošských hor, u Rokytnice a Jilemnice. Jindy dobývala se měď z hor Kutenských dosti hojně. Doly na cín jsou nyní u Krupky, Cinvaldu, Slavkova a Tuhomyšle. Před časy dělalo se též na ryžích cínových u Příbnze a Blatna. Ruda vismutová, kobaltová, niklová a uranová těží se v Jáchimově, wolframová v Slavkově a Cinvaldu, niklová v Michelsberku, něco uranové v Příbrami. Rud železných mají Čechy a Morava hojnost. Magnetka čili magnetová ruda vyskytuje se u Malešova a blíž Kutné Hory, na vrchu Fijalniku u Vlastějovic nad Sázavou, z kterýchž míst zaváží se do hutí v Hedvigsthalu, u Kláštera blíž Nové Bystřice, odkudž se dává co přísada k rudám v Theresienthalu, u Vepřové a Polničky, a rozpouští se v Ransku a Polničce. V Šumavě nalézá se ruda tato jen u sv. Kateřiny blíž Nýřska. Mnohem bohatší jsou Krušné hory na magnetku; nalézá se obyčejně spolu s červenou rudou u Neudeku, Jáchimova, Hochofenu, Perniku, Engelsburku, Přisečnice, Orpusu a Stolzenhanu. V Krkonoších nalézá se jen v Oupovém dolu u paty Sněžky. V jihozápadní Moravě zjevuje se u Slavonic. V moravském pohorí, kdež se táhne od Sněžniku k východu, jest magnetka zase velmi hojná, zásobujíc hutě že-

lezné v Zöptově, Štefanově, Wiesenthalu, Janovicích, Ludwigthalu, Buchbergsthalu a Vitkovicích. Nalézá se zvláště okolo Šumberka, Rymařova, Bergstadtu a Šternberka, pak v Opavsku v okolí Reichwiesu a Benešova. Červená ruda železná jest v Čechách a slezskomoravských horách velmi hojná. Vyskytuje se totiž často v Krušných horách u Irrganku, Riesenberku, Blatna, Oberhalsu, Kleinthalo, Sonnenberku a Schönfichtu, pak v Orlických horách u Dobré, Roudné, Hliné a Říček. Největší množství rudy červené jest však v středních Čechách uloženo, kde panuje od Českého Brodu až k Domažlicům a Horšovu Týnu útvar břidličný. Nikde v Rakouském mocnářství není tak velká zásoba červených rud a zároveň takové množství kamenného uhlí na blízku, jako v těchto krajinách. Železnosný kraj zaujímá zde nejméně 50 čtv. mil. Plásty železných rud mají 1—4 sáhy mocnosti. Na den vycházejí obyčejně v hnědou rudu. Tráso železných vrstev táhne se od Prahy k jihozápadu až k Plzni a odtud nazpět podlé Brdů až k Zbraslavi a Úvalům. Doly železné jdou v Šárkách u Prahy a u Vokovic, Nučic a Hořelic, Chyňavy a Železné, na Krušné hoře u Nového Jáchimova, kdež jedině ročně 270.000 centů rud se těží, pak u Zbírcha, Cerhovic, Holoubkova a Mýta, na mnohých místech u Rokycan, Radnic a Plas; u Roupova, Blovic a Rožmitálu, u Příbrami, Hořovic a Mnišku, pak u Ouval blíž Českého Brodu. Rudy zde vydobyté taví se v pecích Kladenských, Nížborských, Novo-Jáchimských, Kralodvorských, Zbírčských, v Holoubkově, Klabavě u Rokycan, Hořomyšlicích u Plzně, v Štáhlavi, u Mitrovic, Zelené hory, v Plasech, Darové a Břasech u Radnic, v Obecnici blíž Příbrami v Hlubošci, v Hořovicích a Jincích, v Dobříši a Rožmitálu. Červená ruda jest též hojná v slezskomoravském pohoří okolo Nového Města, Rymařova, Bergstadtu, též v Opavsku. Hlinitá ruda železná dobývá se okolo Budějovic, Veselého a Lomnice a taví se v Chlumu, Josefthalu, Gabrielenthalu u Benešova, Hermausthalu a Franzenthalu u Klikova. Hnědá ruda železná nalézá se zvláště u paty Krkonošů okolo Poniklého a Semil,

pak na česko-moravských hranicích u Ranska, pak u Mirovic severně od Písku, okolo Tachova, Příbrami, Žežic, Nepomuku, Budějovic, Třeboně, Lokte a Karlových Varů. Velmi mocně ložisko bylo v novější době odkryto u Nučic západně od Prahy. V Moravě nachází se ruda ta u Příbislavic, Nového Města, Bitiše a Olomučan. Zelená ruda železná vyskytuje se ve velké hojnosti u Nučic mezi Prahou a Berounem, a Skelných hutí blíž Zbiroha, pak u Ejpovic blíž Rokycan. Taví se v Kladenských a Plzeňských pecích. Jindy vyrábělo se železo na dymačkách, nyní ve vysokých pecích. Nejdůležitější hutě železné v Čechách jsou Kladenská, Stará huť u Berouna, Komárovská, v Holoubkově, Ransku, Rožmitále a v Klabavě u Rokycan, na Moravě v Blansku, Friedlandě, Zöptavě a Vitkovicích; V Hofovických hutích zavedlo se nejdříve v Čechách lití do písku, provalování plechu místo kování pod samokovy, pak měchy truhlíkové, v Ransku se nejdříve rudy železné teplým větrem rozpouštěly. Již 1825 udělal slavný hrabě Kašpar Šternberk pokus, dobývat železa koksem kamenného uhlí. Pokusy ty nevedly tenkrát k žádoucímu cíli, dokonale však podařily se v pecích Kladenských 1854, dříve však a sice 1851 ve Vitkovicích na Moravě. Nejstarší válcovna v Čechách je v Staré huti. V Roztokách zavedlo se nejdříve pudlování železa.

Železa dobylo se v Čechách:

Léta 1824	217.272	centů.
„ 1835	270.935	„
„ 1845	483.469	„
„ 1855	672.926	„

což činí 14% dobývky v celém Rakousku.

Již 1463 dal Zděnek ze Šternberka, nejvyšší purkrabí Pražský, Václavovi Henukovi z Bechova Mikulášovi Dalekodomůvovi a Hanušovi z Mal Strany dovolení, aby dobývali uhlí kamenného v Malých Přílepicích u Lodenic, kdežto posud uhlí se těží. R. 1550 dostal od císaře Ferdinanda I. Bohuslav Hasišteinský z Lobkovic, horní hejtman

v Jáchimově, dovolení, aby mohl hledati uhlí kamenného v hraji Žateckém, Litoměřickém a Slanském, kdekoli se mu líbiti bude. U Brás nedaleko Radnic byli již 1617 doly na kamenné uhlí otevřeny. Buštěhradské kamenouhelné flece byly sice již v předešlém století známy, avšak teprva mezi lety 1830—40 náležitě vyhažovány. Taktéž padá odkrytí uhelen Plzeňských a Svatoňovských do prvních desíti let nynějšího století. U Kladna našel uhlí kamenné pan Váňa. Tamější uhelny jsou nyní největší v Čechách, a v novější době založeny při nich nákladné a rozsáhlé koksovny jakož i vysoké pece, takže závod ten, náležející Pražskému spolku pro průmysl železnický, k největším na pevnině počítati se může. Těmuž spolku náleží rozsáhlé železnické závody blíže uhelen kotliny Plzeňské ve Vlkyši a v sousedství. Pátráním vědeckým a hornickým nalezeno, že víc než 30 □ mil České vlasti je pokryto útvarem kamenného uhlí, a snad asi 100 a více □ mil útvarem hnědého uhlí a rašeliny. Horniště kamenného uhlí v Čechách rozkládají se na dvou rozličných útvarech. Větší a důležitější část spočívá na útvaru silurském uprostřed Čech, druhá menší část jest uložena pod permským útvarem dle úpatí Krkonošských hor a leží bezprostředně na prahorách. Horniště, ležící na útvaru silurském, netvoří ale jediný celek, nýbrž takřka jednotlivé ostrovy, které porůznu některé kotliny silurských vrstev vyplňují. Tyto porůznné části jsou horniště Slanské a Rakovnické, Plaské, Plzeňské a Merklínské, Radnické a Liblínské, Breitensteinské a Manetínské, Mirešovské, Žebrácké, pak Berounské mezi Kdyčou a Hýskovem, u malých Přilep blíž Loděnic, u Chlumu a Hany blíž Rakovníka. Jest tedy 9 kamenouhelných kotlin. Horniště, ležící na prahorách, prostírá se u úpatí Krkonošských hor. Na Moravě jsou mocné flece kamenouhelné u Ostravy a Rosic. Hnědé ubli nalezeno v Čechách hlavně v údolí Oharky a Bělé, v kotlině Chebské, v rovině Budějovické a Třeboňské, na Moravě u Boskovic, Žeravic atd. Hutě na síru, kamence a olem založeny jsou u Lokte, Plzně a

Lukavic, na Moravě u Valachova. Tuha dobývá se již delší čas hlavně u Budějovic a jinde, též něco na Moravě. Ale výroba nezmohla se jinde valně, poněvadž spotřeba není tak veliká, a tuha Budějovská nabyla již v obchodě evropském pověsti tak dobré, že se často pod jmenem mexické prodává.

Vůtec je rozvoj výroby hornické zvláště v nejnovější době znamenitý (o němž viz v části statistické). Jen ve třiletí 1856—58 vznesla se v Čechách cena vší dobývky horní od 5,696.711 na 8,191.328, na Moravě byla 1855 2,747.804. Průmyslem hornickým bylo zaměstnáno v Čechách (r. 1858) 29.235 mužů a na Moravě (r. 1855) 7014. Jména pokladnic bratrských společným přispíváním horníkův povstalé vzneslo se do týchž roků v Čechách na 765.686 zl. a na Moravě na 139.363 zl. Ve výrobě hornické zúčastnily se netoliko soukromníci, jednotlivci i těžářstva (*Gewerkschaften*), ale též koruna sama. Érárním vlastnictvím jsou zejména hory stříbrné a olověné na Březové hoře u Příbrami, hory olověné v Stříbře z části, hory zlaté v Jilovém, doly uhelné ve Vejvanově, železné na Zbirožsku, železná huť v Franzensthalu, Holoubkově a Strašici, samokovy železné v Dobřivě a Padrti, kteréž jsou podřízeny c. k. vrchnímu úřadu hornímu v Příbrami, pak stříbrné hory v Jáchimově, hory cínové v Slavkově, hory olověné v Bleistadtu, stříbrná huť v Jáchimově a cínová huť v Slavkově, kteréž jsou podřízeny c. k. vrchnímu úřadu hornímu v Jáchimově. Vrchuť úřady horní náležejí bezprostředně pod ministerium financí.

VIII. Zemědělství.

1. Polní hospodářství čili rolnictví. Jakož vůbec Slované prosluli co národ orby milovný, tak jmenovitě Čechové, přišedše „v síče žirné vlasti,“ polohou i celou přirozeností země odkázáni byli se živnosti svou k rolnictví. Jest ku pravdě podobno, že po předešlých obyvatelích země našli půdu z části již v role upravenou, v jichž držení se jen uvázati potřebovali, z části ovšem

musili teprv vysekávat lesy a půdu upravovat. Dle starodávniho demokratického zřízení slovanské společnosti dá se souditi, že i mezi prvními Čechy do země příšlymi panovala úplná rovnost stavů, a že tedy pozemky rozděleny jsou mezi jednotlivé rodiny stejnou měrou dle počtu hlav. Pozemek takový byl společným jměním rodiny, jež spravoval volený od ní starosta, *vládyka* nazvaný. Rodina usadila se na novém statku svém v ten způsob, že uprostřed polí nastavěla sobě domův a chalup k obydlí, a když ty potomkům nestačily, přistavováno jiných více, tak že povstávali z toho malé vsíky, jménem prvního zakladatele označené. Usediosti takové s pozemky k nim náležejícími sluly *dědiny*, tolik co statky dědičné, a kdo měl účast ve vlastnictví nějaké dědiny, nazýván *zemanem*, jakoby řekl na zemi usedlým. Vedle zemanů však záhy již vyskytují se také *bezzemci*, t. lidé, kteří „na zemi neměli“; neboť jednak zajisté již první Čechové přivedli s sebou čeleď služebnou, stojící mimo svazek rodinný, jednak i dovoleno bylo a zhusta se stávalo, že jednotliví údové rodin ze spolku jejího vystupovali, podíly své v movitém zboží berouce, a jinde štěstí své hledali. Takoví bezzemci sloužili pak v dědinách za mzdu u zemanů. Zemané v nejstarších dobách tvořili jádro národu, vzdělávající osobně pole zděděná, ba ani vládykové nešťitili se práce, jakož jmenovitě Přemysl oráč od pluhu jest vzat a na stolec knížecí posazen.

Polní plodiny, jež Čechové od starodávna pěstovali, byly rozličné druhy obilí, jako až podnes: pšenice, žito („kak by zráló žitko v poli.“ Rkp. Kral.), ječmen, oves, pak hrách, čočka, pohanka, řepa, len, konopě („pleje děva konopě.“ Rkp. Kral.). Že Čechové přinesli s sebou do země všelijakou zkušenost hospodářskou, dá se všim právem předpokládati, rozumí se však samo sebou, že v nových sídlech svých musili nabývati zkušenosti nové, místní, a zřizovati své hospodářství na jich základě. Určitého systému aspoň na začátku zajisté neměli, i seli nejspíš na jednom pozomku obilí tak dlouho až se vyžil, pak oseli vedlejší

pozemek. Záhy však uznali potřebu hnojení a střídání plodin, i vyvinulo se dosti brzo třístrané hospodářství (jař, ozim, lad čili úhor, což dohromady slulo *popluží*), a část půdy, kterou nenutila potřeba vzdělávati na pole, zůstavena dobytku pro pastvu, z čehož povstaly dosavad hojně obecní pastviny. Polní výtěžek býval dle Palackého tak hojný, že zbývalo obilí také pro sousední národy, od nichž za ně jiné potřeby, zvláště sůl, na výměnu brány. Náradí, jakého starí Čechové při polním hospodářství užívali a jež větším dílem již s sebou do země přinesli, bylo plužice, rádló („téhož léta luh zkopachu, druhého rádlém zorachu.“ Dal.), nákosník, brány, rýče, kosy, srpy, cepy a j. Obilí skládali do stodol (kníže Boleslav daroval Břevňovskému klášteru místo k vystavění stodoly), a nevešla-li se hojná úroda do nich, dělali stohy („kak by mrzli klasi v stoze.“ Rkp. Král.). Vše ukazuje na to, že ještě za dob pohanských polní hospodářství v Čechách na stupni pro onen čas dosti vysokém se nalézalo.

Po zavedení křesťanství byli to hlavně klášterové, kteří se brzy zakládati počali, jmenovitě benediktinů (v Břevnově, na Sázavě, v Opatovicích, v Kladrubech a j.), jež si velice dávali záležeti na zvelebení polního hospodářství, k čemuž jim dána příležitost hojným jim nadáním rozšířenými pozemky s lidem služebným k nim příslušejícím, jakož v listinách nadacích zejména připomínají se: oráči, ženci, sekáči, zahradníci, štěpaři, vinaři, hlídači luk, hajní, kobylníci, rybáři, vodaři a j., což podává obraz pravidelně zařízeného a systematicky vedeného hospodářství polního i vyvinutého dělení práce. A takž nemíneme se s pravdou, řekneme-li, že vzdělávání půdy toho času bylo velmi pokročilé a stav rolnictví kvetoucí.

Bývalyť ovšem také doby, kde nepříznivými okolnostmi vzdělávání rolí na čas klesalo. Tak při pomíná se nejednou, že přílišné shánění se po skrytém boactví hor odnímalo pracovních sil orbě, a z toho nastal nedostatek potravy a věc musila cežstou zákonní přivedena býti k napravení, k čemuž

jmenovitě vztahuje se známá pověst o Horymírovi. Avšak o takovýchto případech scházejí nám naprosto všechny bezpečné zprávy, a kdežto se nám z dobrých příčin takové zanedbávání orby v Čechách ku pravdě nepodobným zdá, odkazujeme to do oboru pouhých pověstí; pakli však přece něco pravdy na nich jest, byly to asi jen šrůtky rolníků s kovkopy, kteří jim na dobrých polích a lukách beze všeho ohledu zaráželi dolý.

Mnohem více byly orbě na škodu války vedené hlavně k obraně samostatnosti národní, dílem že rolnictví trátilo jimi pilných rukou, dílem pro pleny nepřátel do země vpadlých, i nacházíme, že v takových případech od samých suennů zemských dala se přiměřená opatření ve prospěch vzdělávání půdy. Že vláda bedlivý zřetel obracela k tak důležité vnitřní záležitosti, jako jest zemědělství, o tom nám dalšího důkazu podává napravení měr polních, jaké se stalo za panování slavného Otakara II. Při takových okolnostech nemohlo býti jinak, nežli že polní hospodářství v Čechách čím dále tím více se zvelebovalo, a všechny zprávy z oněch dob ukazují zřejmě na utěšený jeho rozkvět. Jmenovitě byl vývoz obilí znamenitý, a Čechy byly již ve XII. stol. obilní zásobárnou okolních zemí.

Během této doby stala se však důležitá změna v poměrech držebnosti půdy se týkajících. Čím složitějším se stávalo ústrojí státní, čím větší moci nabýval princip monarchický nad předešlý demokratický, čím častěji a bliže se stýkal národ Český s národy jinými, tím větší působení mělo to vše na společnost samu a její živly, kterých nad to i od jinud přibývalo. Obyvatelstvo počalo se dělit na rozličné stavy, nejdřív dle povolání, pak i dle práv a předností. Vládkové a bohatší zemané počali lnouti ke knížeti a dvoru, přijímajíce čestné i státní úřady a věnujíce se službě veřejné, i odcizovali se takto osobami svými zaměstnání rolnickému, jež ponechávali zemanům chudším, obzvláště pak počtem napořád vzrůstající třídě bezzemků. Těm přepouštěli pozemky své ku vzdělávání a užívání za jisté poplatky, úroky a služby, i utvořil se tak poněmáhlu nový

stav *sedláků* (tolik jako lidí osedlých na cizí půdě), jimž výživou byl výtěžek z pozemků, co ho zbylo přes dávky a služby panům povinné. Poměr sedláků k pánům zakládal se tedy na dobrovolné úmluvě, a mohl týmž způsobem také zase zrušen býti; sedlák nebyl nikterak vázán na hroudu a požíval úplné osobní svobody. Se stavem selským splýnula i část chudšího zemanstva, které okolnosti nedovolovaly povznést se ku povolání domněle vznešenějšímu nad rolnictví; ba oni rádi se dávali v podobnou ochranu pánů, jaké požívali od těchto sedláci jejich, z čehož během času vyvinul se poměr vrchnosti a poddaných. Jen malá část nižšího zemanstva udržela se v prvotním svém stavu, dochovavše se až na naše doby pod jménem *svobodníků*. Z vládyků a bohatých zemanů pak utvořila se tím způsobem šlechta zemská, která výhradně k sobě potáhla všecka práva politická, dříve všem stejně příslušná. A však pánové nerozdělili všecky své pozemky mezi sedláky, lepší zajisté i úrodnější část půdy nepustili z vlastního držení, provozující na ní hospodářství k své ruce skrze správce k tomu zřízené. Tak povstal rozdíl mezi hospodářstvím malým (selským) a velkým (panským), z nichž toto nad obo prospívalo, dílem za příčinou lepší půdy a větších nákladů, jaké na ně bohatí páni činiti mohli, dílem také proto, že pánové zemská břemena, jakým podrobeny byly jejich statky, všemožné uvalovati hleděly na sedláky, kteří čím dále tím větších nátlaků a závad snášeti museli, což ovšem překáželo jim velmi u zvelebování svých hospodářství. Sedláci dle Palackého již ve XII. stol. tvořili většinu obyvatelstva rolnictvím se živícího.

Veliká pohroma stihla rolnictví české po žalostném zahynutí velikého Otakara II. loupežným řáděním v zemi zběře braniborské, před níž sedláci utíkali do lesů, nechávající pole svá nevzdělaná, z čehož pošel hlad a silné mření lidu. Ale již za následujícího šťastného panování Václava II. zotavila se zase země dokonale a polnímu hospodářství nastala doba nového květu, který dosáhl svého vrcholu

za zlatého věku Karlova, kdež byla hojnost všeho a veliká láce obilí i ostatních věcí potravních. Za téhož panovníka stalo se nové napravení měr polních. Následující na to války husitské nebyly ovšem příznivy živnosti rolnické, ano sedláci hospodářská nářadí svá obraceli ve vražednou zbraň; ale sotva utichl hluk boje, již za správcovství a potom kralování Jiříka Poděbradského zvelebilo se nanovo polní hospodářství v té míře, že láce té doby vešla v přísloví („za krále holce“ — t. Ladislava bezvousého — „když byla za grešli ovce“). Za Vladislava II. děje se zmínka o měřiči zemském, jemuž se ustanovuje důchod jeho.

Při tom všem napořád se tužila poddanost selského lidu vrchnostem, za příkladem osobního nevolnictví u sousedních Němců panujícího, jmenovitě pak po vítězství šlechty u Lipan nad stranou demokratickou sevřen jest sedlák úvazky nad předešlé tužšími, připoután k hroudě a co „člověk“ dán v moc a milost pána svého, který měl nad ním velikou pravomocnost. Avšak nedálo se to bez odporu, a na mnohých místech sedláci nebezpečně se bouřili, starodávné svobody své bráníce, i musili násilím přivedeni býti ku poslušenství. Přes to všechno ani nyní nebyl stav selského lidu v Čechách tak bídný jako v Němcích, kde nelidské týrání vrchností ubohé sedláky k zoufalství dohánělo, jak dokazují četná toho času a zhoubná jich povstání. Ano zdá se, že většina českých pánů moci nad poddanými sobě osobované dosti mírně užívala, neboť za Ferdinanda I. spatřujeme stav selský tak zámožný, že přepychu jeho museli meze kladeny býti cestou zákona záповědmi příliš nádherného šatstva.

Vůbec byla celá doba od Ferdinanda I. až do započetí třicetileté války, po kterýž čas požívala země nepřetrženého téměř pokoje a cizích nepřátel ani nespátřila, velmi přízniva povznesení obecného blahobytu a vývinu všelikých živností občanských, jmenovitě dokonalejšímu vzdělávání země. Jak veliká byla o toto poslední péče všech stavů, dokazují četné instrukce, dávané od vrchností svým úředníkům i řády selské na jednotlivých panstvích zaváděné (na

př. pana Floriana Grispeka); z instrukcí těch dílem i tiskem vyšlých, nad jiné znamenitější jest Fridlandská, dosavad v rukopise (u p. Špatného). Dále dokazuje horlivost té doby o zvelebení hospodářství polního literatura ekonomická, obsahující dlouhou řadu spisů o veškerých odvětvích zemědělství jednajících, původních i přeložených, z nichž některé sáhají nazpět až do první polovice XV. stol. Nad jiné toho druhu vyniká spis Jana Brtvina z Ploskovic *O pořádku s strany hospodářství*. Velice jest litovati, že nám schází podrobnějších statistických udání, která by ukazovala, jaké množství kterých plodin vyvozovala pilnost hospodářů českých, a v náležitě světlo stavěla tehdejší květ rolnictví v Čechách, o němžto všecky okolnosti svědčí, že byl znamenitý. R. 1615 stalo se na sněmu nové napravení měr.

Přicházíme teď k době nejsmutnější v dějinách českých, k době úpadku bezpříkladného, kde obyvatelstvo Čech během kruté, nekonečné války vyhubeno jest až na čtvrtinu svého předešlého počtu. Co trpěly Čechy v ten čas, dostatečně jest známo. Země zpustla, celá místa stála prázdná, lid, který nezahynul od zbraně nepřátelské, skrýval se po lesích; v jakém stavu se nacházelo vzdělávání země, kde ještě se dalo, snadno sobě pomysliti. Sedláci, kteří neodběhli statků svých, zbaveni byli téměř všech prostředků k provozování rolnické živnosti a v nedostatku dobytka sami se zapřahovali, tak že dle svědectví Hammerschmiedova 6 i 8 jich táhlo pluh, an devátý orol. Po válce pak dovršena jest poroba selského lidu, který uveden v poddanost otrockou a zbaven svých posledních práv i téměř vši možnosti živobytí. Domácí šlechta se byla s větší částí vystěhovala ze země, a na jejich opuštěných statech osedli cizinci, kteří neměli srdce k lidu cizího kmene, na mnoze dobrodružové vojeuští, prázdní lidského citu, a ve vydírání svém neznající žádného milosrdenství. Skrovný zbytek šlechty české, v zemi pozůstalý, brzo pomísil se s novou šlechtou přistěhovalou a následoval příkladu jejího. Vrchnosti neslýchanými nátlaky svíraly poddaný lid, libovolně

jemu roboty množice a nová břemena proti všemu právu ukládající, a proti takovým křivdám nebylo nikde pomoci pod vládou cizinců, jaká byla nastala. Přetruchlivý tento stav trval plné století, v kterémžto čase nesnesitelná bída vyvolala nejedno selské pozdvížení, které musilo brannou mocí býti potlačeno, aniž následovalo patrného ulevení. V takové době nebylo pomyšlení na zvelebení polního hospodářství; sedlák pro přílišnou robotu nestačil ani nuzně vzdělávati svoje pole, šlechtic statkář, málo kdy na svém panství bydlící, zůstavoval hospodaření zcela v rukou svých úředníků, dříčů lidu, skrovná pak spotřeba ztenčeného obyvatelstva neposkytovala žádného podnětu k zvýšené péči a nějakému průmyslu hospodářskému. Čechy, země od přírody vším pozehnáním nadaná a druhdy tak květoucí, proměnily naskrze tvárnost svou, valná část půdy, jindy výborně vzdělané, obrácena v les nebo pustinu, hospodářství ve všech svých odvětvích bylo v úpadku jako někdy před tím, ba některá (jako šafránictví) docela zanikla, stav rolnický byl nejbídnější v zemi, požívaje sotva lidských práv. Jednoho však dobrodiní dostalo se ubohému lidu, jenž při takové kleslosti rolnictví mřel hladem, že přivezena do země nová plodina před tím neznáma, jejíž rozšíření poskytlo chudině venkovské laciné potravu (ač ovšem hubené), že aspoň jakž takž byla chráněna před hladem. Byla to zemějata. Jež nejprve rostili v zahradě své irští františkáni, tak zvaní Hyberňáci, uvedení do Prahy v čas třicetileté války. Od nich se pak americká tato plodina rozšířila dále, ale zobecnění její v Čechách stalo se teprva v minulém století (pod jménem bramborů, od Braniborů?). když vysoká důležitost její poznána.

Neodlučný od spořádaného polního hospodářství jest chov dobytka. Čechové zajisté domácí svůj dobytek s sebou do země přivedli. Že ho v nejstarších dobách potřebovali ku práci polní, toho nám jest důkazem Přemysl oráč, který do svého pluhu měl zapřažené voly. Od starodávna chovali Čechové dobytek koňský, hovězí, skopový a vepřový jako doposavad. V letě jej vyháněli pro

výživu na pokrají lesův i do lesův samých, na vlhké tučné pastvy pobřežní, kde nebylo rádně zasívatí pro nebezpečnoství vystupujících vod. Takováto místa nejdéle zůstávala obecná, a to jest na větším díle původ zachovaných až na naše doby obecních pastvišť. Závod obecních pastýřů jest prastarý, takový pastýř na př. z rozpustilosti zatroubil do ucha sv. Vojtěchu, an spal, a v básni „Oldřich“ Král rukop přichází „pastucha, jenž hlasno trúbí“.

Bylo však se starati též o zimní výživu dobytka, ku kterémuž konci sekána tráva na místech, kde sama od sebe rostla bujněji, a sušena na seno. Brzo zvýšenou potřebou přivedeni jsou staří Čechové k umělému zakládání luk, jichž bedlivé hledění postupovalo v též míře, jak rolnictví samo se zvelebovalo. S počátku zajisté ani jich nehnajili, aniž podháněli neb vysušovali; v těch dobách však, kde rolnictví české dosáhlo vyššího rozkvětu, zajisté i vzdělávání luk stalo se dokonalejším.

Plemeno dobytka bylo domácí; že by v starších časech zaváděna byla k vůli ušlechťování plemena cizí, o tom zpráv nijakých nemáme. Ovce jmenovitě chovány jsou jen hrubovlné, šlechtění vlny nastalo teprva v dobách novějších.

Drůbež na dvořích chována od nepamětných dob, a sice hlavně kury a husy, vedle nich též kačny a holubi, k nimž v XVI. stol. přistoupily z ciziny uvedené krůty a perličky. Na dvorech panských pro okázalost chování často pávové.

Z vedlejších odvětví hospodářství polního bylo za starodávna velmi rozsáhlé lnářství, odtud i pověstné drnhdy české plátenictví. Staročeské hospodyně velice si zakládaly na pěkném lnu, jehož spracování náleželo výhradně do oboru jim od starodávna v domácnosti vykázaného: „ženy ruby strojá.“ Plně trnkly bílého plátna z domácího lnu, a postele vysoké nastlané poduškami z domácího peří byly od jakživa chloubou české hospodyně. Stejně příčiny, jaké vedly k úpadku rolnictví vůbec, způsobily též hluboké klesnutí lnářství, z něhož mu i nyní se pozdvihnouti nedopouštějí okolnosti zcela změněné.

Jiné, za starodávna důležité odvětví polního ho-

spodářství bylo šafránictví. Kdy vzniklo, o tom se nám nedostává zpráv, že by se pak bylo z Rakous do Čech dostalo, tomu odpírá Balbin, který se zmiňuje též o divokém šafránu v Čechách rostoucím. O šafránictví zhusta dějí se zmínky již v listinách XV. stol., že pak rozsáhlé bylo, o tom svědčí dosavad zachovaná jména mnohých polností: „Šafrance“, „Šafránka“. Veleoslavína stavi český a rakouský šafrán nade všechny jiné šafrány cizozemské, a v herbáři svém podává dosti obšírné naučení o sadbě a opatrování šafránu, o němž dokládá, že „roste rád v zemi řídké, hnoje a mastné země sobě nelibuje“. Šafránictví během 30leté války úplně zaniklo, aniž se kdy později stal pokus o jeho obnovení, an obliba v této rostlině, více rozkošné a k nevyhnutelným potřebám nenálezející, v národě ztenčeném a kleslém načisto byla utuchla.

Takový byl stav polního hospodářství v Čechách až do Marie Teresie. Vše dalo se jen podle zděděného zvyku, pro pokrok na základě zdokonalující se vědy nebylo smyslu. Tu sama vláda ujala se věci, a odtud nastala hospodářství českému doba nového zvelebování. Osvícená panovnice Marie Teresie, vidouc politování hodnou netečnost k opravám v polním hospodářství, nařídila dvorským dekretem od 23. čna 1767, aby se v Čechách založila zvláštní společnost k zvelebení rolnictví, ku kteréž se všickni hospodářští úředníci měli dát zapsati. Vyslovený záměr společnosti té byl, aby péči svou obracela na zlepšení polí a rozšíření orby. Zvláštní komise k tomu zřízená měla vypracovati dotýčný návrh, jenž však za příčinou některých obtíží podán teprv 6. čce 1769 k nejvyššímu stvrzení, kteréž také následovalo, a „spolek k zvelebení hospodářství a svobodného umění v království Českém“ účinkovati počal dne 1. led. 1770. Prvním ředitelem jeho byl hrabě František Pachta. Nejprve obrátila společnost zřetel svůj na zlepšení lnu, na včelařství a ušlechtnění bravů, postarajíc se o rozdělení španělských a paduánských ovcí, jež císařovna do Čech poslala. Též vydala společnost několik hospodářských spisů o zvelebení ovčáctví, o sázení je-

tele a bambulin v ouhor atd. R. 1771 stal se od společnosti návrh k založení hospodářské školy, a když právě neúroda nastala, bylo zdarma rozdáváno v zemi semeno vodniční s ponaučením, jak se má vodnice sít. R. 1772 ohlášena byla první cení o-
tázka, jenž při tehdejší náramné drahotě vztahovala se k tomu, „zdaliž a jakými zákony neb jiným ustanovením by se odvrátiti mohlo nebezpečství nedostatku nebo přílišné drahoty obilí, aby se tím rolnictví povzbudilo a spolu nejmírnější prostřední ceny docílilo“. R. 1773 vyšlo císařské nařízení, aby se močály vedenými příkopy vysušovaly a takovým způsobem půda neužitečná v užitečná pole a luka proměnila. Těm, kteří by se s obzvláštní horlivostí zasadili o takové práce, slibovány odměny a povýšení, i vysušeno jest množství močálů, vysekávány zbytečné lesy, a jmenovitě v krajinách hornatých pečováno o spracování každého kousku země, tak že v brzce mnohá pustá lada v úrodnou půdu se proměnila. Hospodářská společnost nepřestala působiti poučováním rolníků i rozdávala pojednání o setí bylin pícních a pěstování bambulin. Sečtením dobytka v zemi přesvědčila se společnost, že ho přibývá. Hospodářským úřadům, které se chvalně ujímali pokroku v rolnictví, udílela pochvalné dekrety, jakož na př. dostalo se takových hospodářským úřadům Hořovickému a Radnickému za zmeušení úhoru a setí jetele, Jineckému za pilné pěstování zemčat a jetele. Takovéto podněcování nezůstalo bez účinku, mnohé dříve pro nedostatek luk chudé krajiny zbohatly jetelem, a vůbec každým rokem za příklady takovými rostla chuť k zlepšování hospodářství.

Mnohem však více přispělo k zvelebení rolnictví zlepšené postavení stavu selského, jakého se mu dostalo otcovskou péčí lidumilného císaře Josefa II. Již r. 1773 ulehčena jsou královským patentem sedlákům mnohá břemena, jmenovitě zmírněna přílišná robota, jakou povinnováni byli svým vrchnostem. Z toho však na mnohých místech vznikly bouřky selské nedorozuměním, neboť sedláci, kteří doufali osvobození býti ode všech povinností k vrchnostem,

prohlašovali patent jim čtený za nepravý, nemajíce dosti na tom ulevení, i počali se sbírat, a některé ozbrojené zástupy až ku Praze přitáhly. Pozdvížení musilo vojskem býti udušeno a původcové jeho na hrdle jsou trestáni. Ale již r. 1781 Josef II., po smrti matky své sám jediný panovník, kdežto před tím byl pouze spoluvládce Marie Teresie, úplně zrušil nevolnictví v Čechách. Manifestem od 1. list. t. r. ohlásil stavům českým: „Uváživše, že zrušení nevolnictví a zavedení zmírněné, za příkladem dědičných zemí našich - rakouských zřízené poddanosti má nejprospěšnější vliv na zlepšení zemědělství a na průmysl, a že rozum i láska k lidstvu za změnu tuto se přimlouvají, proto jsme se odhodlali, že od nynějška nevolnictví docela zrušíme a na jeho místo uvedeme poddanost zmírněnou.“ Sedláci vyproštěni jsou od tělesné poddanosti, kterou až posud zavázáni byli svým vrchnostem, tak že volně se stěhovati a na řemesla i jiná umění dávatí se mohli, statky pak, na kterých seděli, v dědičnou majetnost jejich vešly, začež robota jim spravedlivější vyměřena a zároveň cena jejího vykoupení určena. Tím učiněn veledůležitý postup na cestě pokroku hospodářského, když půda stala se vlastnictvím svého vzdělavatele a zůstaveno přičinlivosti sedlákové, vyvaditi ji z posledních břemen na ní lpících. Dán tím poduět zajisté ohromný, který mocně působil na zvelebení selských živností, ač ne v té míře, jako kdyby převrat ten byl zastihl třídu rolníků připravenější. Dlouhou, tuhou porobou byl venkovan v Čechách duševně tak velice kleslý, že nechápal významu té proměny, jaká se s ním v ohledu právním byla stala, a hluboko věze v pověrách nemel smyslu pro přiměřené opravy, povrhuje všeliké novoty držel se nejraději pohodlného starého zvyku, jak byl hospodařil otec a děd jeho v dobách největšího úpadku českého rolnictví. Jen jednotlivci ducha nadanějšího pochopili směr času a staly se přístupnými poučením, poskytovaným moderní vědou ekonomickou, která čím dále tím více se zdokonalovala. A tak, ačkoliv jen u skrovné míře, přece patrný dál se pokrok i na statcích ma-

lých, který čím dále tím více půdy nabýval, když dorůstalo nové pokolení ve zmeněných poměrech vychované a ovávané duchem času.

Snaha o zlepšování hosp. dárství byla se zatím tak rozšířila, že vymáhala také rozšíření činnosti hospodářského spolku. Uzuávaje potřebu toho rozšířil císař Josef patentem od 1. říj. 1788 obor působnosti toho spolku, který dle toho znova se zorganizovav započal nové své účinkování 1. led. 1789 pod názvem *c. k. vlastensko-hospodářské společnosti*.

Příležitost k rozsáhlejšímu působení v plně míře jí poskytoval nový ruch, který se v oboru zemědělství jeviti začal co *racionální hospodářství*, jež bralo zásady své z vědy, hledíc je všudy přispůsobiti zvláštním poměrům místním. Tu jest přede vším uznána potřeba rozmnožení a zešlechtení dobytka, i musilo býti pečováno o větší hojnost píce. Šel se jetel, ze Švýcar zavedena vojteška a čili lucinka (lucernka), a vičenec i ligrus, ale dosavadní třístrané hospodářství nepostačovalo k tomu, jetele nastoupily na místo pouhého úhoru, a vůbec přešlo se k hospodářství střídavému. Zároveň zaváděna cizí plemena dobytka a míšením jich s domácími tato zvelebována. Lepším hleděním a krměním však i domácí nesmíšená plemena jsou ušlechťována, že nyní mnohá z nich dokonale se vyrovnají vyhlášeným cizím. V XIX. stol. počaly se luka uměle vzdělávati, vysušovaly a podhánely se rozmítnutým spůsobem, a také se hnojily. Dály se skoušky se zasíváním rozličných odrůd obilních, ano zaváděly se i rostliny fabriční, na př. burák čili cukrovka, řepka a j. Již na začátku nynějšího století dály se pokusy o vyrábění cukru z plodin domácích, i používalo se k tomu nejdříve šťávy javorové. Ale výsledky nevedly k cíli, a konečně vyskytl se vynález, že z řípy burgundky (buráku, cvikly bílé) dá se vyvoditi cukr, cukru koloniálního ze třtiny cukrové velmi podobný, ovšem pik mnohem lacinejší. Tu počalo u veliké rozsáhlosti setí cukrovky a fabrikace domácího cukru známa a šířila se. Touž dobou stala se řepka na olej setá jedním z hlavních předmětů rostění a hojným pramenem užitku pro hospo-

dáře, podporou hospodářství střídavého. I sázení z o m č a t velice se rozšířilo od té doby, co začali z nich táhnout kořalku, čímž ušetřeno drahého žita. Takovým způsobem utvořilo se nové odvětví hospodářství polního: *rolnický průmysl*. Měla-li však pole vydávati hojnějších neb vydatnějších plodin, a to bez odpočinutí sobě úhorem, musela sama dostávat hojnější a silnější potravu, což vedlo k tomu, že obrácen zřetel na přiměřenější a vydatnější hnojení, i zaváděna jsou nová (guano), dílem strojená hnojidla, v čemž, jakož i v poznání povahy ornice činila platné služby *rolnická chemie*. K uspořeni pracovních sil, jakož i k nrychlení a dokonalejšímu vykonání hospodářských prací zaváděny jsou stroje před tím neznámé: rozsévací, mlátící a j., k nimž upotřebeno i páry i síly vodní, dosavadní pak nářadí hospodářské valně zdokonalováno. Zvláště zhusta, ba obecně zavedeno ru ch a d lo, pluh opravený, vynález to český bratří N o v á k ů z Rybitve u Bohdanče, který již i za hranicemi došel chvalného uznání.

Ale z celého toho mocného ruchu kořistila hlavně jen veliká hospodářství vrchnostenská, stojící pod správou mužů osvícených a snažlivých, jimž po ruce byly rozsáhlé prostředky k zapravení nákladu na zaváděné opravy. Sedlák dílem ještě nechápal nové závody, dílem scházelo mu hmotných prostředků k zlepšení hospodářství svého, při jehož obmezenosti se také značný náklad na ně vedený méně vyplácel. Tu přede vším vlastensko-hospodářské společnosti připadla úloha, pečovati o rozšíření potřebných vědomostí mezi rolnictvem v Čechách což ona činila dle sil svých vydáváním hojných spisů o rozličných odvětvích hospodářství, založením hospodářských časopisů, poučnými články v kalendářích atd. Avšak ani z takového působení vlastensko-hospodářské společnosti nevyplýval českému rolníku žádoucí užitek, poněvadž poučení toto udělováno hlavně jon v jazyku německém. Vydávalať zajisté společnost také knihy, časopisy a kalendáře české, to ale větším dílem byly pouhé, časem dosti špatné překlady sepsání původně německých, beze všeho ohledu na to,

zdali poučení, které původně určeno bylo sedláku německému, hodí se také ku poměrům rolníků krajin českých. Všecka tato literatura, neprýštic se z lidu, nezakládajíc se v lásce k němu, aniž mluví jeho jazykem, zůstávala neplodnou. Čeština byla tu jenom vedlejším přívěskem, mnohým pánům dosti nepohodlným, a dáváno jí místa jen z musení, nikoli pak z přesvědčení o skutečné potřebě, aby sedlák český byl vzděláván svým mateřským jazykem. Byla to hlavně vada času, kde ještě nepomýšleno na spravedlnost povinnou Českému národu. Na Pražské universitě byla sice stolice nauky hospodářské, ale přednášelo se zas jenom německy. Tak ze všeho toho ruchu, jenž pauoval v oboru hospodářství polního za první polovice našeho století, ze vši jinak snažlivé činnosti vlastensko-hospodářské společnosti i jejich rozličných odborů, měl rolník český velmi skrovného prospěchu. Ale stejnou dobou začaly snahy soukromníků v literatuře mnohem hlouběji zasahovati do jádra lidu, a vzdělávajíc jej všestruhě, šíříce obzor jeho, zvelebili v něm i člověka i rolníka.

Tu přišel památný rok 1848, a v zápětí jeho zrušení posledního zbytku *poddanosti selské* a *vyvazení pozemků* na sněmě. Sedlák stal se úplným vlastníkem svého statku, jsa vymaněn z pravomocnosti patrimoniální a v ohledu právním na roveň postaven s předěšlou vrchností svou. Tímto veledůležitým skutkem, jehož politický význam pro národ náš všecky jiné vymoženosti posledních dob daleko převyšuje, obnoven jest starodávný stav zemanů českých čili prvotných svobodných vlastníků půdy, jenž druhdy tvořili a bohdá v krátkce opět tvořiti budou jádro národu Českého.

Na stav veškerého polního hospodářství v Čechách měl tento převrat rozhodné působení. Dosaď vadní vrchnosti, z nichž nyní se stali velkostatkáři, zrušením roboty ztrativše pracovní sílu, již prvé měli zdarma, musili hospodářství své zařizovati na základech zcela nových, čímž i liknavější z nich přivedeni jsou k tomu, že si u větší míře začali všímati oprav a pokroků čavových. Tak stalo se,

že racionální hospodaření za posledních let všude převahu obdrželo na velikých statcích, v němž za vzor a příklad jim slouží obzvláště hospodářství anglické a belgické, jehož rozpočítavé zásady již u nás valně se ujmají. Ztrativše sílu robotníků musili ji páni nahražovati rozmnožením dobytka i strojů, a že polní práci již nemají darmo, ale často dosti draho ji platiti musejí, z toho vzešlo to dobré, že se bedlivěji přihlíží na její důkladné vykonávání a všemožně hledí k uspořené času a zbytečného nákladu, na veliký rozdíl od předešlého hospodaření vrchnostenských písařů a kancelářských, nadutých to a surových trýznitelů lidu robotního, jichž pokolení, Bohu díky! pomalu vymírá.

Sedlák potřeboval nějakého času, nežli se vpravil do nových, nezvyklých poměrů. Dvanáctileté mrtvé ticho, které následovalo na krátkou bouřlivou dobu, přivedlo ho k sobě z počáteční opojenosti; z části dorostlo nové pokolení, odkojené ideami novověkými. Nabytá svoboda jevila ušlechťující vliv na rolníka, na místo předešlé podlizavosti nastoupilo hrdé sebovědomí, čáka, že nyní on sám požívati bude veškerého ovoce své pile a pracovitosti, podněcovala jeho snažlivost a dodávala mu chuti k nadějným podnikům. Tak i třída malých statkářů znenáhla uchváćena jest duchem pokroku hospodářského, což skvěle se objevilo, když vysílená reakce ustoupiti musila čilejšímu, svěžímu ruchu času, a v průvodu říjnového diplomu zavítalo opětne uznání rovnoprávnosti národní a větší volnost spolčování. Sedláci čeští pochopili úlohu svou, a vlastensko-hospodářská společnost, pamětliva povolání svého, povolila proudu mocně na ni dolehajícímu, jemuž nebylo lze odolati déle. Vzmohši se ke zvýšené ještě činnosti popřála jednak u sebe slušnějšího místa i češtině, jazyku to valně většiny rolnictva; jednak rozprostřela po celé zemi hustou síť filiálních spolků krajských a jejich okresních odborů. Působení těchto jest nad míru blahočinné pro zvelebení živnosti selských, a zajímavá jejich jednání, kde přicházejí k řeči důležité věci, hluboko zasahující do národního hospodářství, vydávají rolníkům českým

skvělé svědectví o jich probuzenosti a zralosti. Sedlák český neštítí se více novot, ou ochotně přijímá opravy, jež přináší s sebou čas, ba nezřídka i smě-
lým krokem nadbíhá postupu časovému.

Od takového rolnictva vším právem očekávati se dá, že neustane v úsilí svém, pokud nebude pol-
ní hospodářství v Čechách přivedeno na takový stu-
peň rozkvětu, k jakému sama příroda položila zá-
klad hojným požehnáním naší vlasti, z něhož potře-
bí jen těžiti s rozumnou příčinlivostí. Očekávání tak-
ové jest tím více oprávněné, čím více den ode dne
se naskytuje pomůcek ke zvelebování hospodářství.
Hospodářské školy v Rabíně a Libverdě (před ro-
kem 1848 byl v celých Čechách jediný takový ú-
stav, v němž ale vychovávali se pouze budoucí kní-
žecí úředníci Švarcenberští), jakož i více privátních
podobných škol, vysílají do života mladíky k hospo-
dářství vědou připravené; zmáhající se literatura ho-
spodářská (kdežto zvláštěního povšimnutí zasluhují
Noviny hospodářské, obsahující z veliké části poje-
dnání od samých rolníků psaná) poskytuje hojného
poučení každému, kdokoliv ho žádostiv jest; a vla-
stensko-hospodářská společnost vyvinuje v nejnovější
době činnost rozsáhlou a vděčného uznání hodnou.
Ona zřídila zvláštní odbory pro jednotlivá odvětví
hospodářství, o nichž na svém místě bude řeč, vy-
dává knihy a časopisy, uděluje odměny, vypisuje
cenné otázky, zařizuje výstavy hospodářského nářa-
dí, strojů, zemských plodin, užitého dobytka
a t. d., zkouší mladíky z hospodářství a vyš-
šího ovčáctví a vydává jim vysvědčení, činí srovná-
vací zkoušky s osíváním, činí vládě návrhy a dává
dobrá zdání ve prospěch zemědělství. Aby pomohla
lnářství, valně u nás zanedbávanému za příčinou
větší láce bavlněných látek, zarazila jednotu ke zří-
zení ústavu na připravování lnu a konopí; aby po-
skytla hospodářům snadnou příležitost k umělému
zvelebení lukařství, platí zvláštního inženýra k zaří-
zování drenáže čili trativodů trubkových a planění luk.
Dále zarazila jednotu k rozšiřování zkušeného ho-
spodářského nářadí a strojů, založila vyšetřovací zá-
vody (štace) hospodářsko-chemické, zřídila ústřední

výbor k sestavení a vydávání statistiky lesního a polního hospodářství v Čechách; konečně propůjčuje svou značnou knihovnu k veřejnému bezplatnému používání.

Ovoce toho všeho již nyní se ukazuje v tom, že mnohé obce svá obecná pastviště proměňují ve výnosnější pole, luka neb zahrady, že i malí statkáři zavádějí střídavé hospodářství, věnujíce větší péči lukám a chovu dobytka, k jehož zlepšení nemálo přispívají výstavy dobytčí. Jmenovitě zvelebil se v nejposlednější době vepřový dobytek, jehož někteří hospodáři docílili tak dokonalých plemen, že je draho až i přes hranice prodávají. Za to poněkud kleslo chování ovcí aspoň co do množství jich, ač si na něm bývalé vrchnosti nemálo zakládají, pěstující zvláště plemena španělskými (merinos, negrettos) vysoce zušlechtěná. Příčinou úbytku jest vyvazení někdejší společné pastvy, tak že se pastvu pro větší stáda ovcí již nodostává. — Další potěšitelné znamení pokroku hospodářského u malých statkářů jest projevování u nich ducha spolkovacího, tak že ku provedení většího nějakého podniknutí, hlavně v oboru průmyslu rolnického, na př. založení fabrik na zpracování jejich plodin, ku kterémuž by nestačily síly jednotlivců, spojuje se jich více dohromady.

2. Štěpařství. Toto odvětví zemědělství bylo od Čechů již za nejstarších dob s obzvláštní zálibou pěstováno, jak o tom zhusta svědčí staré památky. Tak čteme u Dalemila, že Přemysl oráč do zomě „vdružil“ otku, která „vypustí pět pramenův, z nich prokvite pět ořechův“, z čehož vidíme, že uměl dělati hřízeuce. V písních Kral. rkp. nejedna zmínka se děje o sadařství a ovoce, tak v Skřivánku: „Pleje děva konopě u *panského sada*“, v Zezhuлке: „Kak by zráló *jablko* v sadě?“ Velikou zásluhu o ušlechťování ovocních druhů získali si v Čechách klášterové, kteří zakládali rozsáblé zahrady, v nich pěstovali nejkrásnější a nejchutnější ovoce, a pilně k tomu přibliželi, aby se jejich štěpnice čím dále tím více zvelebovaly. Z jejich zahrad se sazeničky a rouby nejvzácnějších druhů a odrůd

ovoce dostávaly do panských a selských zahrad. Též u každého skoro hradu byla zahrada, na které si vlastník mnoho zakládal a nákladu na její zvelebení nelitoval. U větší ještě míře zdokonalovalo se štěpařství v zahradách českých panovníků, nejdříve okolo Vyšehradu, později na podhradí Pražském. Z těchto skvostných zahrad se štěpné stromky, nejušlechtlejší ovoce nesoucí, vysazovaly v štěpnicích na knížecích neb královských statcích se nacházejících, a z těch se dále po zemi rozšiřovaly.

Již v nejstarších listinách se dějí zmínky o štěpnicích. V listině kapitoly Vyšehradské od r. 1088 činí se zmínka o sadech ovocných v Žitenicích u Litoměřic. V listině kláštera Kladrubského od r. 1115 jmenuje se štěpař v Ouhercích co poddaný toho kláštera. R. 1130 daroval kníže Soběslav kanovníkům Vyšehradským zahradu ovocnou v podhradí Pražském a dvě ovocné zahrady ve Vršovicích. V listině kapitoly Pražské od r. 1132 připomíná se zahrada v Ouneticích. V Palackého „Archivu českém“ činí se v starých smlouvách časté zmínky o sadech a štěpnicích.

Když během věku Čechové za rozličnými příčinami hustěji začali navštěvovati cizí vlasti, jmenovitě teplejší krajiny evropské, seznali tam též výbornější druhy a odrůdy ovocné, jež pak hleděli u sebe zdomácniti. Nejstarší domácí druhy ovocní v Čechách jsou hrušky a jablka, jejichž rozličné odrůdy vypěstovány byly větším dílem z pláňat již v časech nejdávnějších; jahody a maliny v Čechách od jakživa divoce rostly, taktéž ořech lískový, o němž se děje zmínka v pověsti o Přemyslovi. Třešně, gđoule, mišpule rozšířeny byly v Čechách již ve XII. stol., též vlaský ořech ode dávna jest tu zdomácnělý. Broskve a meruňky připomínají se v XIV. stol., možná však že jsou ještě starší; meruzalka (rybiz, angrěšt) teprv asi v XV. stol. se v Čechách rozšířila. Slívy, jejichž druh naše obecná švestka nyní ze všeho ovoce jest ve vlasti naší nejrozšířenější, přišly k nám odjinud dosti pozdě a zdomácněly teprv asi v XVI. stol.; některé vzácnější druhy jejich dostaly

se do Čech teprva v minulém z části i v nynějším století. Dobré kaštaný byly jindy hojně v Čechách, ještě za časů Balbinových byla jimi vysázena znamenitá prostora u Krumlova, pak u Klatov a Obytee, z nichž nezůstalo již nic více než několik málo stromů přestárlých. Největší květ štěpařství českého připadá do XVI. stol. zároveň s největším květem rolnictví. I v té věci dávala šlechta dobrý příklad, činíc znamenité náklady na zvelebení svých štěpnic a sadů ovocných; ji následovalo zámožné měšťanstvo. Z domácích odrůd ovocných nejpověstnějším se stalo míšenské jablko, které nesnadno v jiné krajině se daří a s nímž záhy výnosný obchod zaveden do ciziny. Známo, že i při papežské tabuli Klimenta VIII., co dar Jiřího z Lobkovic, veliké obliby nalezlo.

O někdejších vysokém květu českého štěpařství souditi lze z bohaté literatury štěpařské v XV. a XVI. stol., kdežto o žádném jiném odvětví zemědělství nenalézá se tolik spisů, dílem výtečných. Jeden z nejstarších, *Knihy o rozličném štěpování*, zachoval se v přepise z první polovice XV. stol., v němž mimo domácí uvedeny také mnohé cizí stromy, jako granátová jablň, moruše, svatojanský chléb. Mimo štěpování obsahuje také mnohá naučení (někdy ovšem na zastaralých předsudcích založená) o vinařství, zelinářství a rozkošním zahradnictví. Spis ten, ač nikdy tiskem nevyšel, byl zajisté hojně rozšířen mezi statkáři a docházel nemalé obliby, neboť nacházíme, že jej v XVI. stol. Zdislav Krínecký z Ronova přepsal vlastní rukou. Z velikého počtu knih tištěných uvádíme zde pouze Jošta z Rožmberka (1488—1539) *Knížku o štěpování* (v Praze 1598, u Buriana Valdy), soustavně rozvrženou. Jest to jeden z nejdůležitějších spisů toho druhu, jenž svědčí o veliké zkušenosti a znalosti věci.

Mohli bychom uvéstí dlouhou řadu pánů českých, kteří si v této době získali znamenitých zásluh o štěpařství, i což divu, jest-li že při takových okolnostech v tomto odvětví hospodářském Čechy nad mnohé jiné země předčili. Že pak štěpařství musilo bývat velmi výnosné, o tom dochovalo se nám svě-

dectví v starém přísloví až na naše časy z oněch dob došlem: „Zpustlá štěpuice, prázdná truhlice.“ Tomu květu však, jako každému jinému, konec učinila záhubná válka třicetiletá, kdež celé krajiny zpustly, veliký počet hradů jest zkažen, a později i ty, které pozůstaly, opuštěny, množství pak vesnic vypálených nikdy více nebylo vystavěno. Znamenitý počet zahrad, které válkou v zkázu uvedeny nebyly, v pozdější době vandalismus nevzdělaných hospodářských úředníků vyplnil.

Více než celé století uplynulo, nežli opět obrácen zřetel k zvelebení této ušlechtilé a důležité části hospodářství. Teprv ku konci panování Marie Teresie vyšel k tomu první vydatnější podnět od nově založené hospodářské společnosti, která v letech 1773 a 1774 povzbuzovala k štěpování stromů a odměny na to vysazovala. To se i později opakovalo, a Špatný v Živě na r. 1854 (*Umělé rozmnožování stromů*) str. 316 vyčítá celou řadu mužů, kteří až do r. 1808 pro zásluhy své o štěpařství takových odměn dosáhli. Posledně jmenovaného roku udělen jest Jakobovi Glaserovi z Horosedl zlatý veliký památný peníz za to, že proměnil velikým nákladem pastviště v ovocný sad, kde 700 ovocných stromů vysadil. Účinky takového povzbuzování se strany hospodářské společnosti byly brzy patrné, a již r. 1786 odvezeno jest do ciziny jenom po Labi 39.191 měříc ovoce.

Roku 1820 do života vstoupil zvláštní spolek štěpařský, kterýž si za povinnost uložil, štěpařství a vinařství v Čechách tam, kde je podnebí a půda tomu příznivá, všemožně rozšiřovati, podporovati a zdokonalovati. Předsedou jeho byl nezapomenutelný Pražanům hrabě Malabaila de Canal (zakladatel jmenované po něm Kanálské zahrady). Jak vroucího účastenství spolek ten v obecnstvu nacházel, toho na důkaz uvedeme jen jedinku příklad, velikolepý dar 777 druhů stromků v hrncích, jehož se mu dostalo od Pardubického děkana Matěje Rösslera, znamenitého to pomologa, který i v cizozemsku byl na slovo brán. Štěpařský spolek horlivě dal se do díla, a již r. 1822 vyšlo jeho

nákladem Jana Teplého: *Naučení o chování, šlechtění, hlídání a ošetření ovocných stromů ku potřebě pro lid a školy venkovské v 6000 českých a toliká též německých výtiscích.* Roku 1829 spojil se štěpařský spolek co oddělení s c. k. českou vlastensko-hospodářskou společností a nově se zřídil. Tím nabyl mnohých výhod, jmenovitě vydatné peněžitě podpory hospodářské společnosti, která již následujícího roku pro něj koupila pozemek za Žitnou branou, aby jej proměnil v stromovou školku a ve vzorní ovocný sad a vinici; r. 1831 pak koupila táž společnost od dědiců Rösslerových všecko stromoví ze štěpné školky jeho, dobromady 5389 stromů 1436 druhů, kteréž odevzdala spolku k vysázení ve společenské zahradě. Z ujatých stromů jal se spolek rouby a sazenice udělovat údům svým, chudším hospodářům a učitelům v Čechách k zakládání školek, v čemž pokračoval každým rokem až do dneška, a mnoho set jich vedle toho prodává v levné ceně. R. 1835 uspořádal štěpařský spolek v čas přebývání císaře Ferdinanda I. v Praze velikolepou výstavu ovoce z celé země, k níž sešlo se 4761 druhů (jablek 2746, hrušek 1834, hroznů 97 atd.), skvělý to důkaz nově rozkvětlého českého štěpařství. Působení spolku bylo po celý čas jeho trvání velmi blahodělné: rozšiřoval stromky, vydával poučné spisy (r. 1836 zdarma rozdáno národním školám v Čechách 2000 českých a 1500 německých výtisků *tabelárního obrazu vychování ovocních stromů*), uděloval odměny výtečným štěpařům. Nynější jednatel spolku Dr. Josef Reisch nemalou zásluhu sobě o něj získal tím, že se postaral o správné určení ovocních druhů v spolkové zahradě se nacházejících. On sám ve vlastní své zahradě pěstuje nejvzácnější druhy ovocní, jimiž i zahradu spolkovou obohacuje.

Stejnou dobou, co panstvo začalo dbáti o zvelebování hospodářství polního, obrátilo také pozornost svou ku štěpařství, které též pojato v obor zaváděných oprav. Panským zahradám věnována vždy větší péče, a při mnohé vrchnosti obživla někdejší obliba šlechty české ve štěpařství, tak že nešetřila nákladu na opatrování si šlechtěných druhů ovocných

stromů a najímání zkušených, vědecky vzdělaných štěpařů. Též u menších hospodářů a majitelů zahrad šířila se láska k štěpařství čím dále tím více, a jmenovitě mezi stavem duchovním čítala užitečná a šlechtná tato zábava mnoho horlivých milovníků. Z obzvláštní podpory těšilo se štěpařství se strany nezapomenutelného posledního nejvyššího purkrabího v Čechách, Karla hraběte Chotka z Vojnína, který jmenovitě velikou zásluhu má o zakládání četných školek stromových u škol.

Snahám těmto napomáhala i literatura, a vydávány jsou četné spisy o štěpařství, hlavně ku poučení venkovské mládeže a národních učitelů, aby věděli jak sobě počínati při zakládání školek.

Spojeným takovýmto úsilím docíleno jest valné zvelebení dlouho zanedbávaného štěpařství českého, ač nikoliv ještě nedostihlo bývalé své slávy. Zatím však obliba v zahradách ovocných nanovo se zmáhá a rozšiřuje, což podává nejlepší naději pro budoucnost. Obzvlášť jsou to severní kraje vlasti naší, kde klimatem a půdou podporováno dosáhlo štěpařství znamenitého rozkvětu a které ročně veliké množství nejkrásnějšího ovoce hlavně po Labi do ciziny vyvážejí, znamenité sumy za ně tržíce. (V celých Čechách obnáší roční výnos ovoce asi 2 miliony zl. r. č.) Podobají se krajiny tyto, kde vešlo v obyčej vysazování ovocných stromů i na mezích a v polích, v plném slova smyslu jedné veliké zahrady, pročež jmenovitě kraj Litoměřický vším právem nazván jest zahradou Čech.

Během nynějšího století přineseny jsou do Čech mnohé cizí druhy a odrůdy ovoce, jichž pěstování brzo zobečnelo, kde podnebí a půda tomu příznivý byly. Výstavy ovoení, které spolek štěpařský od r. 1854 čas po čas zřizuje, velice napomáhají k zvelebení štěpařství; milovník jeho postará se o rouby neb sazeničky od vystavených vzácných a výtečných drnhů ovoce, a tak se tyto rozšiřují. Nacházejí se též jednotliví štěpaři, kteří umění toto s horlivostí pěstující znamenitých výsledků docílili, a jejichž jméno chvalně známo jest ve vlasti i v cizině. Takový výtečník na př. jest p. Šamal v Mladé Boleslvi, na slovo

vzatý štěpař a zahradník, obdařený od jednoty štěpařské velikým stříbrným penízem na odměnu svých zásluh. Uvážíme-li k tomu všemu čileji a všeobecněji se probuzující smysl pro povšechný pokrok také v třídě malých statkářů, která v tom ohledu dlouho byla pozadu za jinými, a působení filiálek a okresních odborů hospodářské společnosti, tak bujarý život jevičích: nadíti se můžeme, že i v tom oboru mnoho se změní k lepšímu, neboť zajisté ještě mnoho činiti zbývá, aby Čechy dosáhly onoho stupně dokonalosti v štěpařství, jaký přiměřen jest přirodním poměrům země a na jakém se naše požeňnaná vlast také nacházela již před stoletími.

3. Zahradnictví. Zároveň se štěpařstvím zvelebovalo se i hynulo zahradnictví ve smyslu užším, totiž zelinářství a květinářství, starým Čechům neméně oblíbené. Při každém statku, malém i velkém, nacházela se již v nejdávnějších časech zahrada kuchynská přiměřené velikosti, kde vedle nejrozličnějších druhů zelin i také květiny se pěstovaly. V nejstarších jazykových památkách našich děje se zmínka o cibuli, řepě, mrkvi, okurkách, kmínu, křenu a horčici, ve XIV. stol. uvádějí se z plodin zahradních chřest (špargl), pastrnák, locika, ředkev, kopr, lebeda, řeřicha, česnek, kolník, kapusta, hlava tice, petržel, opich, polej, kdýně, z čehož vidno, že toho času pěstovány již skoro všechny zeleniny, které podnes nacházíme v našich zahradách. Některé druhy kapusty přišly do Čech v XIV. stol. z Anglie, kde se tehdež velmi pilně pěstovaly, jmenovitě karfiol, plodina to původuč vlaská (ital. *calvolo-fiore* = kapusta květná); vodnice uvedena do Čech teprva v XVII. stol. O kuchynském zahradnictví nacházejí se četná ponaučení ve spisech XV. a XVI. stol. jednajících o hospodářství a štěpařství. S úpadkem veškerého zemědělství kleslo i zelinářství, a teprva v novější době spatovalo se zase poněkud, vždy ale pěstuje se více jen pro domácí spotřebu nežli pro tržbu; živnost zahradnická provozuje se jenom na blízku

větších měst. Mezi plodinami zahradními, jimiž se Čechy pro zvláštní jich výbornost honositi mohou, slyne od mnoha století Malínský křen. Z největších spisů o kuchynském zahradnictví zasluhuje před jinými býti jmenován Krbcův *Malý zelinář*.

Čechové, jako všichni národové slovanští, jsouce obzvláštní milovníci přírody měli od jakživa zálibení v květinách a rádi je ve svých zahradách pěstovali. Obzvláště pěstovalo se květinářství v klášteřích a sídlech panských. Nejoblíbenější květiny byly Čechům od pradávna: růže, fiala („Kytice vonná z viol a růží.“ Rkp. Král.), rozmarina, jimž i zvláštní allegorický význam přiřkládali, jakož jmenovitě národní písně jejich jsou plny narážek na to. Později, jak cizí ovoce, tak i cizí květiny zaváděny; první tulipány květy v XVI. stol. v Praze v zahradě nyní císařskou nazvané, již založil Ferdinand I. a velice zvelebil Rudolf II. Za tohoto panovníka pěstováno rostlinářství hlavně přičiněním znamenitého botanika českého Adama Zalužanského. První botanickou zahradu, jak známo, založil dvorský lékárník Karla IV. Angelus de Florentia na místě nynější tabáční abaldy v Praze, a svobody, jakými ji císař nadal, podržely platnost svou až do konce XVII. stol. Nynější, k universitě Pražské náležející botanická zahrada na Smíchově založena jest r. 1775 po zrušení řádu jezuitův v jejich zahradě od tehdejšího prof. botaniky a chemie Josefa Mikána. Milovnost květin udržela se v národu Českém podnes, a sotva bude zahrádka při sebe menším statečku, aby v ní nebyly pěstovány také květiny, které, když jinak není, v hrncích zasazené tvoří milou ozdobu oken. Třídy zámožnější nemálo si zakládají na vzácných květinách ve svých zahradách, a zahradníci zkušení a vědecky vzděláni jsou hledáni. V Praze jest zvláštní jednota zahradnická, která úřdem svým za skrovný roční příspěvek poskytuje nejnovější druhy květin a každoročně zařizuje na Žofínském ostrově bohatou výstavu květin, čteně od obecnstva navštěvovanou. Z panských zahrad pověstná druhdy bývala Salmovská zahrada

v Praze, nyní vedle jiných slyne zahrada knížete Kinského na Petříně, obzvláště pak zahrada hraběte Thuna v Děčíně pod správou na slovo vzatého zahradníka Jošta. Z květin cizozemských v novějším čase došly zvláštního zalíbení a rozšíření hortensie, fuxie, rozličné druhy kaktusů a orchideí, pak četné odrůdy jiřinek, o jichž pěstování zasazoval se zvláštní spolek v Skalici, který po delší čas zřizoval každoroční výstavy. V Děčíně od několika let pěstuje se koruna všech květin, velikolepá *Victoria regia*, která, když květe, jest předmětem četných návštěv milovníků květin, časem došti z daleka.

4. Vinařství. Víno se v Čechách pěstovalo od nejstarších dob. Dle obecné pověsti sv. Václav vlastnoručně pekl hostie a vytlačoval víno ku potřebě při mši; v nadacích listinách prvních klášterů uvádějí se mezi dělníky jim postoupenými výslovně také vinaři. Nezdá se však, že by v Čechách bylo bývalo domácích ušlechtlejších druhů vína; nejstarší druhy, které se uvádějí co lepší, jsou Bečnické, z kraje Litoměřického od Prackovic, a Záběhlické (toto již ve XV. stol.). Oblíbené bylo za starodávna také víno Lounské, kde již nyní ani památky vinic se nenalézají; naproti tomu u Žernosek, jmenovitě na Podkrají a Radobýlu, jeví se stopy vinic před Karlem založených. Že by se v těch dobách bylo české víno do ciziny vyváželo, o tom žádných svědectví nemáme, ano naopak množství cizozemského vína do Čech přicházelo. Teprv za Karla nastalo v Čechách zvelebení vinařství zavedením šlechtitných cizích rév (jmenovitě burgundských) a zakládáním četných vinic, zvláště okolo Prahy, tak zvaných hor viničných, jimž udělil císař zvláštní zřízení, obdařiv je i vlastní pravomocností. Zřízen jest úřad hor viničných a příkázán radě Starého Města Pražského, která každoročně mistra hor viničných dosaditi měla. Karel vydal pro rozličná města rozličné stanovy o vinařství: pro Prahu zákon od r. 1358, pro Litoměřice r. 1360, pro Most r. 1374. Nejhlavnější zásady všem společně jsou

as tyto: Na všech výšinách tři míle v okruhu města mají se založit vinice, jichž každá má býti 60 prutů měrických dlouhá a osm prutů široká. Vinaře nadal značnými svobodami, a rozdával jim daro nejvzácnější révy, které dal přivézt z Němec a z Francie. Žádný vinař neplatil po dvanáct let daní, teprva v třináctém roce měl odvádět králi z vinice půl vědra vína. Kdo by z větších gruntovníků sám vinařem býti nechtěl, měl pozemky své dáti v pacbt. Ve vinicích spáchané škody přísně jsou trestány: uškození za dne utětím ruky, pych v noci spáchaný ztrátou hrdla. Dovážení zahraničných vín jest zapovězeno, vývoz vína ode všech platů a cel osvobozen. Takovou podporou vládní zkvětlo vinařství v krátkém čase velice; na příklad, v jaké hojnosti zakládány jsou vinice, pokusíme se o jakés takés vyčtení jich okolo Prahy. Bývalyť tu vinice: za Ujezdskou branou až skorem ke Zbraslavi, od brány údolím ke Košířům se táhnoucím až skoro na rovinnu, dále údolím za Smíchovem, Zlíchovem, k Jinočicům a Butovicům; za Štrahovskou a Bruskou branou až k sv. Markétě, po přívrší Dehnickém údolím od Podbaby Šárkou až k Nebušicům, a s druhé strany až k Hlásku u Lisolej, odtud podle břehu až k Roztokům, a odtud údolím k Úněticům, Statenicům, Tuchoměřicům. Podobně byly vinice u Libšic, Letek, Dolan, i dále v kraji až k Slanému; na druhé straně u Nelahozevsi, Veltrus, pod Řípem až k Roudnici. Na pravém břehu Vltavy za všemi ostatními branami Pražskými: u Nuslí, Vršovic, k Volšanům, k Počernicům, k Prosíku a k Vysočanům; na celém přívrší od Troje až k Libni, a mezi tímto přívrším až do Chvatěrub. Vinařství rozšířilo se po celé zemi, kdekoliv byla mu přízniva půda a poloha, obzvláště pak v severních Čechách, kdež rodily se vzácné druhy vína, z nichž dosavad slynou Mělnické, Žernosecké, Libochovické, Podskalské a j. V tomto květu svém udrželo se vinařství dle okolností časových až do 30leté války, a s jakou láskou a bedlivostí je Čechové pěstovali, viděti nejlépe ze spisů o něm v tu dobu vydávaných. Tak svrchu uvedené *Knihy o rozličném štěpování* pojednávají ve 20 kapitolách o

tom, jak se s vinným keřem a s vínem zacházeti má, jak se víno v rozličných případech zlepšiti může, jak rozličná ke zdraví sloužící vína z pelyňku, šalvěje, omamu atd. strojiti se mají. V XVI. stol. hojně jsou spisy o pěstování vinného keře je- duající.

Všeobecný úpadek země byl také úpadkem vinařství českého, které se ani v lepších opět nastalých dobách, když vzdělávání půdy nanovo začalo prospívati, nemohlo vzkřísiti k většímu zdaru. Ano právě za dob našich nejvíce hyne, a vinice namnoze obracují se v pole. Okolo Prahy vinice dávno pominuly, a jenom jméno po nich zůstalo. U Mělníka každým rokem více vinic zachází, a vyblášené druhy Podskalské víno stalo se již velikou vzácností. Ještě r. 1846 obnášel výnos Mělnických vinic na 35.000 věder vína, nyní obnáší asi jen dvě třetiny toho. Příčina takového klesání vinařství neleží v nepříznivé proměně poměrů klimatických, ale ve zmenšeném odbytu vína následkem mešší jeho spotřeby, kdež na mnoze pivo na spodní kvasnice jeho místo zaujalo, v přitížených břemenech gruntovníků a v nedostatku kapitálu, kdežto vinice nemalého nákladu požadují. Posledního času přispěla k úpadku vinic také stálá špatná úroda, kterouž vinaři na mizinu přicházejí. Majitelé nejrozsáhlejších vinic jsou na ten čas kníže Švarcenberk, hrabě Nostic, knížata z Lobkovic a rytíř Neuberg.

5. Chmelařství. Že pivo jest v Čechách prastarodávným nápojem, již samo jméno jeho dokazuje. S počátku zajisté brávan k němu chmel divoký, který jest v Čechách rostlinou domácí a dosavad zbusta se nachází. Pěstováním pak, jmeuovitě okopáváním ušlechtil se znamenitě, a český chmel stal se pověstným. Že druhy v rozsáhlejší míře byl pěstován, toho důkazem jsou dosavad zchovalá jména polí od něho původ mající, kde již dávno žádný chmel neroste. V Praze býval nynější Střelecký ostrov za starodávna chmelnicí. Podues slyne chmel Zatecký co nejvýbornější, mimo to pěstuje se u Oustí nad Labem, u Měna, Domousic a jinde.

IX. Včelařství.

Také chování včel bylo za starodávna v Čechách u vysokém květu, neboť Čechové, jako vůbec všickni Slované, byli velicí milovníci včel, (jichž při svém příchodu do země dle svědectví Dalemilova našli množství divokých) a připravovali z medu oblíbený nápoj medovinu. Všeobecným úpadkem kleslo i včelařství, a teprva v nejuvější době počíná se poněkud zase křísiti a zvelebuje se dle pověstného způsobu Dzierzonova. Včelařská jednota všemožně působí k jeho rozšiřování. I o včelařství psáno u Cechů již za starých dob, a v nejuvěším čase opět vyšlo několik dobrých spisů, obsahujících návod k jeho pěstování.

X. Hedbávnictví.

Tento v Čechách jakožto zemi severnější nový závod provozuje se teprv něco přes sto let, dosavad však nepřekročil těsných mezí. První zakladatelé hedbávnictví byli r. 1749 Vlachové v Praze bydlící, jmenovitě major Cremeri a podnikatel divadla Locatelli. Cremeri dal s vyšším povolením vysázeti morušové stromky v městských příkopech, a vláda ponechala mu vlastnictví jejich. Po jeho smrti prodala vdova po něm pozůstalá r. 1758 stromoví v příkopech městských bývalému obchodnímu spolku (Kommerzkonsess) v Praze. R. 1761 profesor Boháč, který byl spolu radním toho spolku, počal se chvalitebně vyznamenávati v hedbávnictví, a radní téhož spolku Scotti s velikomyslnou obětovností rozšířil hedbávnictví po venkově. Též hospodářská společnost hned po svém založení ujala se věci té a založila morušovou školku u Předního Ovence (Bubence) na pozemku, kterého jí čeští stavové k užívání popřáli. Později najal hospodářský spolek na morušovou školku zádušní pole a z těch školek rozdával zdarma semeno morušové s tištěným poučením jak se zadělávati má. Tím způsobem se po celých Čechách moruše rozšiřovaly. Některý majetník morušových stromů, jsa dostatečně listím je-

jich zaopatřen, počal bource hedbávní pěstovati, a když se mu hedbávnictví dařilo, oblíbil si je, a tak se rozšiřovalo dále.

V tom čase morušové sady v městských příkopch, v zámecké bažantnici, v císařském mlýně atd. odevzdány jsou k užívání vlaskému špitálu v Praze, od roku pak 1782 přispíval obchodní spolek na udržení a rozšíření hedbávnictví ročně 300 zl. Představení vlaského špitálu hedbávnictví s láskou a horlivostí pěstovali, kupující také zámotky (kokony), jež ve svém ústavě dávali svinovati. Později si opatřili také soukací stroj na hedbáví, a hedbávnictví se od roku k roku zvelebovalo. V tomto jeho rozkvětu se již v Čechách těžilo ročně 40 centů čistého hedbáví.

R. 1789 jest vlaský špitál zrušen, a rok na to Ferdinand šlechtic z Schönfeldu, král. dvorský knih-tiskař, koupil při veřejné dražbě morušové stromy v sadech a nástroje motací a soukací za 2350 zl. Dle seznamu obnášel r. 1791 počet mornšových stromů 25.240 kusů. Schönfeld, nemaje zalíbení v hedbávnictví, dal krásné morušové stromy sporážeti a několik set sáhů dříví z nich nadělati, čímž hedbávnictví zasazena byla nejhlubší rána, až je opět zvelebovati se jal Pražský kupec Josef Rangheri, rodem Vlach. Ten r. 1811 koupil od Schönfelda za 4500 zl. r. č. morušové sady, v nichž ale našel už jenom asi 450 kusů zanedbaných moruší. Rangheri nelitoval ani práce ani nákladu, aby kleslé hedbávnictví opět povznesl. R. 1813 založil blíž Koňské brány morušovou školku, v které se až posud nalézá několik tisíc moruší. Toho roku také na svůj náklad vydal knížku v české a německé řeči: *Poučení o dobývání hedbáví v Čechách*. Po jeho smrti r. 1833 syn jeho Jindřich Rangheri do jeho šlépějí vkročil a taktéž hedbávnictví horlivě pěstoval. Příčiněním jeho a několika jiných milovníků hedbávnictví zřídil spolek štěpařský zvláštní sekcí k zvelebení a rozšíření hedbávnictví v Čechách, z čehož povstala nynější jednota hedbávnická. C. k. vlastensko-hospodářská společnost odměnila r. 1852 veliké zásluby p. Jindřicha Rangheriho o rozšíření

a zdokonalení hedbávnictví v Čechách velikým zlatým čestným penízem. Vůbec ta zásluha jmenované společnosti náleží, že po všechem čas trvání svého hedlivě si všímala hedbávnictví, pro které se podnebí naší vlasti výborně hodí, a že nepřestává jmenovitě v kalendářích svých k jeho pěstování podněcovati a naučení podávati, jakým způsobem by se nejlépe díti mělo.

V posledním čase obzvláště horlivě zanášeli se hedbávnictvím p. Ranert, učitel u svatého Haštala v Praze, kterému udělila c. k. vlastensko-hospodářská společnost velikou stříbrnou medaili za příčinou jeho velikých zásluh o hedbávnictví, p. Zavadil, školní učitel ve Valtersdorfě, a p. Ilner, školní učitel v Olešnici blíž Hostinného. V poněkud větší rozsáhlosti pěstuje se hedbávnictví na statech Švarcenberských (v Třeboni, Lipné a ve Vršovcích u Loun) a Liechtenšteinských (v Černém Kostelci). Nejnověji zarazila c. k. vlastensko-hospodářská společnost jednotu hedbávnickou a její účinkování započne, jak mile její jednací řád od vyššího úřadu stvrzen bude. Již četný počet členů svůj přístup oznámil.

XI. Rybářství.

Již o prvním příchodu Čechů do země vypravují staré pověsti, že našli v řekách hojnost ryb („zvěři, ptákův, ryb, včel dosti.“ Dal.), a poněvadž se jich za starodávna u mnohem větší míře než nyní užívalo za potravu, lze z toho uzavírati, že rybářství na řekách českých v znamenité rozsáhlosti se provozovalo. Druhy ryb, jaké se lovily, byly hlavně: kapři, štiky, okouni, candáti, pstruzi, úhořové, v Labi pak a též ve Vltavě lososi, a tito poslední ještě v XVI. stol. v takovém množství, že si čeládka v Litoměřicích a jinde vstupuje do služby vymíňovala, aby nedostávala k jídlu lososů víc než třikráte za týden. Vůbec byly starým Čechům ryby oblíbeným pokrmem, a k veliké jich spotřebě zajisté přispívaly též četnější a svědomitěji zachovávané posty nežli za našich časů, jakož i množství

klášterů tehle takových, které buď velice obmezovaly neb i docela zakazovaly požívání jiných masitých pokrmů.

Záhy však vedle rybářství říčního začalo v Čechách také umělé chování ryb v rybnících, čili tak zvané rybníkářství, v němž Čechové v XV. a XVI. stol. takové dokonalosti dosáhli jako žádný jiný národ v Evropě, jsouce zhlusta i do cizích zemí volání k zakládání tam rybníků.

Zakládání v Čechách rybníků, o nichž se dějí časté zmínky již v listinách XIII. stol. a jichž ohromné rozsáblosti podnes se divíme, bylo za starých dob poměrům hospodářství polního docela přiměřené. Půdy byla hojnost, dříví mělo malou cenu, i zdaž mohly lépe býti zužitkovány močály, temeniště, pozemky nerovné a kamenité, jež často zaplavovaly potoky jimi protékající, nežli nadržováním vody hrázeří a chovem ryb, který při tehdejší veliké jich spotřebě byl nemálo výnosný. Však i jiné obledy ještě přispívaly k zakládání rybníků: zřizování vodních strojů, obzvláště mlýnů, železných hamrů, papíren atd., aby měly pojištěnou a vždy stejnou vodu (k čemuž sloužily tak zvané nadymače); také obliba šlechty ve vodní honbě, jmenovitě na volavky — to vše bylo asi spolu podnětem k těmto často nákladným stavbám, jež ostatně usnadňovala hojná ruční a potažní robota.

Větší rybníky české zakládány byly dříve větším dílem nákladem státním, a ještě Karel IV. nařizoval zakládání rybníků, kteréž nařízení odůvodnil těmito slovy: „ut regnum nostrum piscibus et vaporibus abundaret“ (aby naše království mělo hojnost ryb a par), z čehož patrně jest, že mu dobře bylo známo působení na vláhu zemskou, o kterémž nás nyníější doba, kde tolik rybníků jest spuštěno, ubýváním potřebné vláhy nemile poučila.

Obzvláště rozsáhlé soustavy rybníků byly v jižní části Čech na panstvích někdejších velmocných pánů Rožmberků (od nichž největší rybník v Čechách, pověstný Rožmberk, jméno má), a v severovýchodní části na statech Pernšteinských (největší tu rybník Čeperka).

Všeobecná zkáza země v XVII. stol. měla za následek též úpadek rybníkářství, když při tak valně ztenčeném obyvatelstvu spotřeba ryb velice klesla. Tu zvláště na menších statcích hospodářství rybníčné se zanedbávalo, a množství rybníků menších i větších zpustlo docela. Když pak v novějších dobách začalo se přihlížeti k zvelebování luk, tu se bahnitá půda spuštěných rybníků výborně hodila k lukám, což zavdalo podnět k úmyslnému rušení rybníků a obracování je v luka, která se mnohem lépe vyplácela. Tak mnohá krajina zhavena jest skoro všech svých rybníků, z čehož v krátko bylo cítiti následky nemilé, obzvláště nedostatek potřebné vláhy, jakož toho nápadným příkladem jest jmenovitě okolí Pražské, kde za poslednějších let množství sraženiny značně se zmenšilo. Samo sebou se rozumí, že to nezůstalo bez účinku na úrodu polní. Další následek vysušování rybníků bylo zdražení rybní potravvy, jejíž spotřeba zase vzrůstala v poměru k množicímú se obyvatelstvu a zmáhající se útratuosti. I počaly rybníky opět býti výnosnějšími, kdežto luka na půdách prv rybníčných se rok od roku vysilovala, tak že náklad na jich hnojení (kterého v prvních letech půda taková nepotřebuje) užitek z nich jdoucí nemálo ztenčoval. Bedlivým vypočítáním ualezeno, že rybníky, rozumně pěstované, v nynější době aspoň tak dobrý užitek nezon jako chov dobytka, ne-li větší.

Za těmito příčinami ozývají se již s mnohých stran hlasy, varující před dalším vysušováním rybníků, a schvalující střídavé užívání pozemků k tomu způsobných co rybníka a louky neb pole. Dá-li se totiž rybník pořádně vedenými stokami rychle a úplně spustit, může se bahnitá půdy jeho více let po sobě nžít co bujně louky neb úrodného pole, které podporuje celé hospodářství hojným výnosem píce, zrní a slámy. Pozorujeme-li, že půda se počíná vysilovat, můžeme rybník opět napustit vodou, a v takovém znova napuštěném rybníce ryby mnohem rychleji rostou, poněvadž v pozůstalých zbytkách rostlinných a zvířecích nacházejí hojnou potravu.

Kdežto pak racionální vypočítavé hospodaření n nás den co den větší půdy nebývá, jest se práveu

nadíti, že si pokročilejší hospodáři i této věci více povšimnou, a že se dost brzy stane obrat rybníkům příznivější.

Kyne-li českému rybníkářství lepší budoucnost, za to jest říční a potoční rybníkářství v patrném úpadku, čehož jsou rozličné příčiny, z nichž nejhlavnější tuto uvedeme: a) Paroplavba, nepokojem, jež způsobuje, ryby zaplašující, a vlnobitím potěr strhující a rušící. b) Pouštění do řek a potoků množství otravujících látek, jmenovitě kyselin a jiných chemikálií z fabrik. c) Plavení dříví jak ve vorech tak v polenech. d) Lapání ryb v nepřihodný čas (když se trou) a nepřiměřeným způsobem (sem náležejí slupy na lososy a jiné léčky, vrše, jistý druh sítí atd.). Konečně e) zmáhající se kradení ryb neoprávněným chytáním ryb na udici a jinými způsoby. Z toho viděti, jak velice potřebí jest vydání řádu o rybníkářství.

K nasazování potoků a řek rybím plodem by vydatně napomáhalo umělé rozmnožování ryb, jaké ve Francii a leckde v Němcích s velikým prospěchem jest zavedeno a ku kterému již i česká literatura pozornost obracovala.

XII. Lesnictví a myslivost.

Čechové našli při svém příchodu do země rozsáhlé pralesy, v nichž byla hojnost všeliké zvěře. Aby nabyli více půdy ke vzdělávání, jali se je mýtití a poražené dříví obraceli na rozličné potřeby své anebo z něho pálili uhlí. Uhlířství jest v Čechách prastaré a nemálo se přičinilo ke ztenčení zbytečných lesů. V mýtinách pak zakládány jsou osady, o čemž dosaváde svědčí hojná místa jména Paseka, Mýt, Mýto a j. Záhy také nastalo plavení dříví po vodě, a během věků vzmožil se znamenitě dřevní obchod.

O pořádném hospodářství lesním nebylo dlouho památky, lesy se samy zasívaly a dříví, jehož byla hojnost, bralo se kde stálo nejbliže. Již záhy ale objevují se hajní lesní, kteří, jakož i lovci, jenž honili zvěř, byli lidé nevolní, jež pánové usazovali zhusta na pozemky, udělující jim je místo

platu. Čím více však obyvatelstva přibývalo a lesy uvnitř země řidly, tak že dříví musilo někdy ze vzdálenějšího místa býti dopravováno, tu jest i veřejná pozornost k té věci obrácena, a zajisté stala se dosti časně přiměřená opatření zákonní k ochraně lesů proti nerozváživému jich hubení. Ba *Majestas Carolina* jde tak daleko, že v rubr. 8. zapovídá prodávati jiné dříví nežli souš a vývrat, a na pých lesní přísné tresty (i utěti ruky) ukládá. Dříví nemělo přes hranice vyváženo býti bez výslovného povolení králova. Při tom stanoví, aby lesy od Ústí až k Domažlicům zůstaly nejenom pro okrasu země, nýbrž i pro obranu. Známo, že rozsáhlé hvozdy pomezí považovány od starých Čechů za mocnou hradbu proti vpádům nepřátelským, pročež vysekávání jejich dovoleno nebylo.

V též míře, jak prodej dříví začal tvořiti část řádného důchodu statkářova, věnována i péče hospodářství lesnímu, které v problém čase zároveň s hospodářstvím polním dostoupilo znamenitého stupně dokonalosti, o čemž máme četná svědectví z XV. i XVI. stol., jichž uváděti ohmezenost místa nám nedovojuje. Ale toto tak vyvinuté hospodářství lesní vztahovalo se hlavně jenom na šetření lesů a střídavé jich vysekávání, aby co z nich vzato dříví, pořádně zase dorůstati mohlo. O rostění lesův, t. o zasévání nových nedostává se nám zpráv, i nebylot ho ovšem potřebí, dokud prvotní lesy trvaly vždy v tak znamenité rozsáhlosti, v jaké je spatřujeme ještě v první polovici minulého století.

Plavení dříví dosáhlo té doby veliké rozšířenosti, jmenovitě po Labi, Vltavě, Sázavě, ale i po menších řekách a potocích.

Od těch dob, co království České stalo se členem státu, jehož panovníci v nepřetržené řadě seděli zároveň na císařském trůnu německém, nebylo pomezních hvozdu více potřebí k zemské ochraně proti nepřátelským útokům, které před tím tak často z Němec se byly dály, pročež jich zákon více v té míře nehájil, i počaly valně řidnouti pod sekerou jekácející. Dříví odtud plaveno po řekách do krajin, kde lépe mohlo býti zpeněženo. Také průmysl lidský vnikl

do pralesů těch a hlavně byly to sklárny (již koncem XIV. stol.), které v nich působovaly vždy větší a větší mýtiny. Docela však nejsou tyto pomezni hvozdy nikdy puštěny ze zřetele, Ferdinanda II. obnovené zřízení zemské zapovídá v nich bourati starodávní obrady a záseky, a ještě později, ba až do našich časů vydávala a obnovovala vláda nařízení, jimiž se upravovalo sekání dříví v pomezních lesích obranných, aby tyto nehynuly.

Spořádané staročeské hospodářství lesní větším dílem konec vzalo záhubnou válkou třicetiletou, i jest po celé století na to úplně zanedbáváno. Potom pak nastala doba neomluvitelného plečení lesů, které bez ohledu na budoucnost vysekávány jsou k vůli okamžitému stržení peněz za dříví, čemuž ani zákonové nemohli přítrž učiniti. Tak nejedno panství zapláceno bylo od kupce jeho vytěžkem z lesů na rychlo posekaných k nenabytné jich škodě. Zákonodárství sice již za Marie Teresie obracelo pozornost svou k lesům, a r. 1753 vyšel dvorní dekret, jenž nařizoval, aby v krajinách na dříví chudých, zvláště kde tomu vlhká půda jest přízniva, vysazovány byly osyky a vrby. R. 1754 vydán řád lesní, který dosaváde slouží co základ nynějšímu policejnímu zákonodárství lesnickému. Tento lesní řád opětně byl ohlášen v letech 1764, 1772 a 1781, ale nemohl přítrž učiniti nešetrnému hospodaření s lesy. Jedna z příčin toho, a to ne poslední, byla veliká zanedbanost stavu lesníků, kteří neuměli ani vždycky čísti a psáti, neřkuli aby měli jiných, k povolání svému potřebných vědomostí. Také bylo postavení lesního úřednictva velmi podřízené, ba nannoze nebylo toto ještě ani náležitě vyaněno z nekdejší nevolnosti lesních strážců a myslivců. Taková třída lidí nebyla působna k zavádění lepšího hospodářství lesního, když nedbaly toho vrchnosti, které raději sháněly se po marných a prázdných, často i směšných ba daremuých zábavách. Následek toho byla vždy větší a větší vzácnost dříví, jehož cena každým rokem vystupovala, a již již počaly se ozývati hlasy jevící obavu, že za nedlouho

přijde doba, kde Čechy, země druhdy na lesy tak bohatá, bude míti nedostatek dříví.

Povážlivý stav věci, jakož i všeobecný pokrok času, který všude zaváděl hospodářství racionální, spůsobily však brzy obrat k lepšímu. Lesnictví vyvinovalo se ve zvláštní vědu, a hospodářství lesní vystoupilo z dosavadních těsných mezí svých, odhodlajše se ke kroku samočinnému. Na začátku tohoto století počalo osívání lesů nových dle zásad vědeckých s ohledem na přiměřenost půdy a vhodnost polohy, a rozumné vzdělávání lesů čím dále tím více se šířilo. Uměle založené lesy pokrývají nyní značnou plochu půdy, a vůbec jest pokrok hospodářství lesního každým dnem patrnější. — Již r. 1799 vyzval tehdejší stavovský profesor inženýrství stavy, aby své myslivce posílali do školy, kde se vyučuje měřictví a kreslení, a když později založen jest ústav technický, přidržováni jsou mladíci, kteří se chtěli věnovati povolání lesnickému, aby jej navštěvovali. R. 1800 založena v Krumlově zvláštní škola pro mladé lesníky panství Švarcenberských; podobná škola založena o několik let později od hraběte Jana Bouquoye na Nových Hradech. R. 1840 zřízen lesnický ústav na panstvích Fürstenberských hlavně pro budoucí lesní úředníky knížecí, kdež se jim dostávalo vyššího vzdělání vědeckého. Tak utvořila se poněáblu třída vzdělaných lesníků, kteří hospodářství lesní provozují na základě vědy. Nejnověji jest to lesnická škola v Bělé, výtečnými učebními silami opatřená (jen bohužel pouze německá), která mladíkům lesnictví se věnujícím uděluje potřebného vědeckého vzdělání, jaké se nyní vůbec požaduje od lesníků, ku kterémuž konci děje se zkoušení jich od zvláštních k tomu zřízených komisí. Nemálo též přičiňuje se k zvelebení lesnictví spolek českých lesníků, jenž každým rokem odbývá shromáždění svých údů na jiném místě. Tak vše i v tomto oboru lidské přičinnivosti sehytuje se k lepšímu, a kdežto se nelze nadíti, aby pokrok v nynějším čase ustal, kyne i lesnictví českému budoucnost skvělá, ba skvělejší nežli byla jakákoliv pokročilost někdejšího hospodářství lesního

Tato pokročilost českého lesnictví i v cizině dochází chvalného uznání, a již r. 1834 prohlásil C. W. von Bülow (*Deutschlands Wälder. Berlin*) české hospodářství lesní za nejpravidelnější v celém Rakousku, a jmenovitě v ohledu tom za vzory uvádí pauství: Šluknov, Rumburk, Děčín, Kamenice, Toužim, Plary, Chotěšov, Kouty, Štubenbach, Karlštýn, Dobříš, Kostelec, Komorní Hrádek, Chlumecko, Krumlov a Hlubokou. O nynějším výnosu lesů viz část statistickou.

Rozlehlé české lesy živily v lůaš svém od jakživa veliké množství zvěře všeho druhu: jelenů, daňků, divokých kanců, zajíců, též hojný počet zvěře pernaté. Mimo to měla tu doupatá svá i dravá zvířata, jmenovitě vlci, medvědi. Dilem z obrany před těmito, dilem pro ulovení zvěřiny, která praotecům našim byla oblíbenou potravou (o knížeti Oldřichu jmenovitě víme, že jídal velmi rád kančí uši), stali se staří Čechové záhy statnými myslivci a houba zamilovanou zábavou vzuešenějších tříd. První silný lovec, o němž pověst se zmiňuje, byl Bivoj, jenž sobě ulovil knížecí choť, sestru Libušinu. Obzvláště se dějí husté zmínky o častých honbách panovníků českých, tak Bořivoj na honbě našel poustevníka sv. Ivana, Oldřich sv. Prokopa, a týž kníže z lovu jeda spatřil krásnou Boženu peroucí, již vyvolil sobě za choť; Jaiomír na honbě přepaden úkladně od zrádných Vršoveců, Břetislav II. z honby se vracuje zabit od zákeřného Lorka. Král Václav I. v lese oko si vypíchl a Karel IV. prý na lovu našel horká vídla podnes jmeno jeho nesoucí. — Mezi úředníky župními uvádí se od starodávna také lovcí.

Když z původních zemanů utvořily se vrbnosti, lid selský v poddanosti držící, vyhradily sobě myslivost čili právo k honbě, které před tím bývalo obecné. Od těch dob stala se honba pravou naruživostí vyšších stavů, kteří pro své vyrazení jali se hájiti zvěř ve svých lesích, a nejednou se té záležitosti ujímali i sněmovné zemišti. Že pak zvěř poddaným mnoho škodu činila na jich polích, bylo to velikým svízelem pro rolníka, a to tím více, an neoprávněné zabíjení zvěře čili pytláctví trestáno bylo přísně, ba nelidsky. Stačí tu uvéstí jediný příklad o pověst-

ném vrchním správci statků Rožmberských Jakubu Krčínovi, o němž vypravuje Václav Břežan k roku 1581: „A tobo času někteří sedláci poddaní v krádeži zvěři shledáni byvše, nařízením Krčínovým šibenici ztrestáni, a na ostrach Krčín okolo obory tři šibenice postaviti dal.“

O oborách, v nichž hájena zvěř vysoká a černá, záhy dějí se zmínky; u samé Prahy byla královská obora Ovenecká (nynější park Bubenecký), v níž chováno množství jelenů, a opodál obora Hvězda, zvaná tak podle zámku, jež vystavěl Jiří Poděbradský ke cti manželce své, rozené Sternberkovně, ku podobě erbu jejího. Jakou rozsáhlost mívaly někdy obory od bohatých pánů českých zakládané, o tom též Břežan podává svědectví, kdež vypravuje o zmíněném Krčínovi, že u Laptače dal „velikú oboru, kteréž rovné v Čechách není, jenž bezmála v okolku dvě míle drží, plotem dřevěným ohraditi, pro níž svedeny tyto vesnice: Sitice, Ročovice, Třebánek horní a dolní a Krtely vsi celé, a od Hrkova, Třebanice a Žitného díl. Suma dvorů svedených bylo 44.“

Záhy již vešlo v Čechách v oblibu bažantnictví (v. t.), když shledáno, že pták tento, z jižních teplejších krajín k nám přivezený, výborně tu prospívá. U Králova Dvora byla již v XIII. stol. bažantnice královská. Bažantnictví v Čechách dosáhlo vysokého stupně dokonalosti, a bažanti čeští pro chutné maso své staly se pověstnými, i dosavad vyváží se jich množství do cizích zemí, kdež draho se platí. Jak nákladně druhdy panstvo české zakládalo své bažantnice, o tom svědčí příklad, že r. 1579 u Roudnice „obora bažantní dělána od kamene, a ve třech skalách kamení k ní lámáno.“

Honby na statcích staročeské šlechty dály se s velikou okázalostí a zváňi k nim četní hosté, jimž k uctění provozovány při tom i jiné zábavy, jako závody chrtů, štvání nedvědů atd. Jmenovitě toto poslední vyražení dlouho zůstalo Čechům oblíbené, jakož o tom svědčí i jméno ostrova Štvanice ve Vltavě u Prahy, kde ještě ku konci min. století odbyvala se štvání nedvědů před četným obecenstvem.

Ve středověku v oblibu vešlá honba se sokolem neb jestrábem udržela se až do XVII. stol. co panská zábava.

V XVIII. stol., kdež marnotratnost šlechty české vysokého dosáhla stupně, jevila se také zvláště v honbách, s velikou skvělostí a nákladností odbývaných, při čemž provezovány všelijaké žerty, které se ovšem libiti mohli jen v době panujícího copu. Tak na př. bylo při zvláštních slavnostech něco obyčejného, že se nachytalo několik set zajíců, kteří pak zašiti v kazajky rozličných barev puštěni jsou na pole k vyrazení panstva, které po nich střílelo.

Ze šelem druhdy v Čechách domácích nejdéle se udržel nedvěd. Poslední útočiště jeho byly lesy pomezních hor českých. V Krkonoších zastřelen poslední nedvěd 16. září 1726. ale v Šumavě teprv 14. list. 1860, byv tam až potud pro vzácnost hájen. Vlků bývalo druhdy v Čechách veliké množství, a v starých zápiskách nacházejí se časté zmínky o velikých škodách, jaké tropili na zvěři a dobytku. Obzvláště pak roznožili se po třicetileté válce, a sotva tomu sto let, co načisto jsou v Čechách vyhubeni. Také rysové drželi se druhdy v lesích českých, obzvláště pak četně byly divoké kočky, které se střílely ještě ku konci min. stol., ba dosavad prý zde onde se nacházejí. Nyní z dravých zvířat lesních zbývá v Čechách skoro jediná liška.

Ještě se zmíníme o četných druhdy osadách bobrů v kraji Budějovickém, tak bohatém na rybníky.

Řády honební k upravování poměrů mezi oprávněnými a povinnovanými vyšly pro Čechy r. 1726 a 1732. Proti pytláctví vyšla od XVI. stol. celá řada zákonů, těžkými tresty je stihající, jichž platnost však pominula vydáním r. 1786 všeobecného řádu honebního, platného pro celé Rak. mocnářství, kdež tyto tresty v poměru ku pokročile osvětě jsou zmírněny.

Za nejnovějších dob jest následkem vyvazení půdy zrušeno také výhradní právo někdejších vrchností k bombě a záležitost honební upravena zvláštním zákonem. Vždy pak zůstává honba v Čechách důležitou v ohledu národního hospodářství, a seznamy ročně uveřejňované udávají znamenitý počet za-

strelené a pochytané zvíře všeho druhu, o čemž viz částku statistickou.

XIII. Remesla a Průmysl.

Řemesel a řemeslnických pořádků, jak se teprv za dob křesťanských vyvinuly, pohanští Čechové nezuali. U nich se řemesla neprovozovala od zvláštních tříd obyvatelstva, nýbrž každá rodina dělala si potřebné oděvy a náradí sama, snad také jeden soused vyměňoval výrobky své za řemeslné zboží druhého, ano k pravdě podobno, že v jednom rodu neb v jedné dědině dovodli jisté věci vyrábět, za něž opět druhá obec jiných potřeb poskytovala. A však dle rozličných starožitností dá se soudit, že záhy se jevil řemeslnický důvtip u starých Čechův. Oni znali již mnohé kovy, uměli je lít, jak nám toho rozmanité sošky a jiné starožit. předměty do-
svědčují; měli železné nástroje hospodářské, pluh, rýč, motyku, sekyru, pak kladivo, dláto a j., i zbraně, jako meč, dřevce, štít; zuali se také v kamenictví, jak toho mnohé stolní tabule, mísy, džbery ze žuly a čediče dokazují; dále o řemeslnosti jejich svědčí rozmanité brouzové kotle, prsteny a krnhy, všelijak ozdobené, napotom přezky, řetízky, spínadla šatů, jehlice a podobné věci. Při veliké potřebě dotčených nástrojů hospodářských k orbě, hlavnímu to zaměstnání předkův našich, jest na snadě, že se již za pohanských časů stalo kovářství prvním stálým řemeslem. K rozmnožení řemesel vedly hned v první křesť. době příčiny rozličné. Nemálo k tomu přispěly kláštery, ježto se znenáhla staly semeništi průmyslu; provozovalat se v nich rozličná řemesla, jak se nám to již v nadacím listu kláštera Břev-
ňovského z r. 993 výslovně připomíná. Mimo to se znáhal veřejný život v župních místech, množily se zároveň i potřeby pospolitého života, bylo tudíž třeba řemeslnické práce ponechatí zvláštním třídám obyvatelstva, a z toho povstával čilejší ruch řemeslnický aspoň na větších dědinách. Za tou příčinou naskytují se již v X. století rozličná řemesla. Z toho věku zmínky činí se o barvířství jakožto o řeme-

ale zvláštním, o pekařích zejména Pražských, jenžto prý výborné pečivo pekli. Čeští zbrojníci byli tehdejší pro své dobré výrobky i za hranicemi dobře známi, ješto řezací nástroje jejich bojně se do ciziny vyvážely. Pivovárnictví se též provozovalo, i soukeníci se často připomínají, kteřížto však prý jen hrubá sukna dělali. Vůbec se v listinách v X., XI. a XII. věku jmenují řemeslníci tito: pekaři, kuchaři, mlynáři, pivovárníci, slanaři, jenžto sůl vyvařovali, lahůdkáři, ševci neb kožišníci co hotovitelé všelikých oděvů z koží, koželuzi, tkalci, soukeníci, zlatníci, kováři, mečiři, železníci, soustružníci, číšníci (dělali mísy, číše atd.), hrnčíři, kotláři, bečváři, štítaři, tesáři, kameníci (i stavitelé), vápeníci, cihláři, rudníci čili horníci. Tato řemesla byla mnohdy i tak rozdělena, že v jistém místě převládalo jedno, v jiném zase druhé. A však největší čilost a rozmanitost v řemeslnictví panovala obyčejně v takových dědinách, kde bylo větší hospodářství nějakého knížete, biskupa neb některého z předních pánů světských, anebo při klášteře, s hospodářstvím značným spojeném. V takových případech náleželi řemeslníci obyčejně k čeledi, k poddanému služebnictvu oněch držitelův. Dále se usazovali v místech trhových, kde se s knížecím povolením týdenní neb výroční trhy drželi. Sem přicházel selský lid prodávat plodiny svého hospodářství, a řemeslník nalezl tu nejlepší odbyt svých výrobků. Konečně se zmáhalo řemeslnictvo také v podhradích župních hradů, ježto byly sídly úředníkův knížecích a tudíž také středisko čilejšího života pospolitého. Ale dotčení řemeslníci nebyli ještě samostatnými živnostníky jako v pozdější době, kdež města dosáhla samostatnosti; ano mnozí z nich nebyli ani osobně svobodní, nýbrž nevolníci svých pánů, jimž řemeslnické práce jakožto služebnost dělati museli. Poměry oněch řemeslníků nebyly tedy hrubě skvělé. Teprva v XII. stol. byl důležitý a prospěšný obrat způsoben, když Vladislav I. (1110—25) udělil městům výhradní právo k provozování řemesel a obchodů, které se odtud nazývaly také živností městské. Tím se stalo, že čilejší řemeslníci usazovali se v městech, bývalý jich poměr služebnosti

znenáhla přestával, a učiněn byl začátek k neodvislému stavu řemeslnickému. K zvelebení měst a řemesel přispěly napotom znamenitě války křížácké. Jimi zajisté rozšířil se lepší vkus o potřebách popolitého života, zvláště u stavů vyšších a u obyvatelstva měst. Tomuto směru napomáhal zejména mocný král Otakar II., jehož skvělý dvůr byl pravým vzorem nádherného života. Kromě této příčiny podněcována činnost domácích řemeslníků též četnými cizinci, ježto poslední Přemyslovci, především ale Otakar II., do země přijímali k zvelebení a sesílení stavu městského. Mezi těmito příchozími bylo velmi mnoho flámských čili nizozemských řemeslníků, kteří výborná sukna vyráběli; a tím se také soukenictví české povzneslo. Za takovými příčinami zvelebovala se řemesla v Čechách, a společenské poměry řemeslníkův značně se zlepšily. Známo z dějin, že královští Přemyslovci všecku svou péči obraceli na sesílení stavu městského. Zakládajíce města opatřovali je mnohými výsadami a způsobili takto vždy větší samostatnost řemeslnictva, jež tím svobodného postavení v zemi dosáhlo. Bývalý poměr řemeslníkův, kdež ještě byli na větším díle služební lidé pánův hradeckých, přestal, i stali se z nich ku konci XIII. neb začátkem XIV. stol. svobodní měšťané. Počet těch, kteří v bývalém poddanství zůstávali, pořád se menšil, zvláště když řemeslníci v městech se usnesli na tom, že nepřijmou nikoho do díla, kdož byl v práci u nějakého mistra poddaného. — Řemesla, nabyvše takto neodvislosti zevnější, jevily hned také rozhodnou snahu po pevném sjednocení se uvnitř. Byl to všeobecný ráz v středověku, že všechny stejnorodé živly, jež k jednomu a témuž cíli směřovaly neb stejného povolání byly, úžeji se mezi sebou spojovaly. A z toho vznikla i v Čechách potřeba k utvoření řemeslnických spolků, cechů neb pořádků. Údové téhož řemesla zakládali bratrstva, by na základě jistých obdržených výsad a práv uhlájili se v bezpečném a výhradním provozování svého řemesla, a společným přičiněním aby je zvelebili. Takto se utvořily pevné spolky, jež si privilegia svá v jistý celek uvedly, je pak sobě od purkmistrů

neb od samých králů potvrzovat ano i často novými právy rozmnožovat dávaly. Kdož chtěl do cechu za mistra přijat býti, musel jisté výminky vyplnit, které dle rozličných řemesel též rozličné bývaly. Obyčejně se žádaly bezúhonné mravy, náležitá zkušenost v řemesle, měšťanské právo, věrné trpění všeho zlého s celou obcí a podobné. Začátky takových pořádků řemeslnických jeví se již v XIII. stol. Během XIV. stol. se značně rozmnožily. V listinách toho věku vyskytují se kromě již svrchu vypočtených řemesel také následující cechy: řezníci, již v XIII. stol.; caltáři či koláčníci (od nich má ulice celetná své jméno); sladovníci neb připravovatelé sladů; krejčí již pouze co hotovitelé mužských i ženských oděvů (tak už v XIII. stol.); ševci co hotov. obuvi, od kožišníků tedy již odděleni; kloboučníci, řemenáři, uzdaři, sedláři, koláři, vlnaři, postřiháči, voskáři, zlatníci, konváři, měděnáři či kotláři, ostrožníci, helméri, platněři, střelci co hotovitelé luků a podobných střelných nástrojů. V XIV. stol. začala se mnohá řemesla zdokonalovat, dílem přičiněním mistrů domácích dílem působením cizincův, kteří od časů Jana Lucemburského z pokročilejších v průmyslu zemí, z Vlach a Němec, do Čech přicházeli a zvláště v Praze se usazovali. Tak zde dělali Benátčané a Lombardi pěkné zboží cínové, chodili po venkovských městech a rozšiřovali tak i pokrok v cínařství a v kovolijectví vůbec. V krátkce se množily kovové výrobky, nové nádoby, nářadí a nástroje z mědi, mosazi, cínu; také hutnictví a kovářství se zvelebilo. Totéž platí o brněřství, voskářství a perníkářství. Pražští a Českolipští kamnáři dělali nejlepší a nejpevnější kamna. Stavěním kostelův, zvelebováním služeb božích stalo se voskářství významným řemeslem a provozovalo se velmi silně v XIV. stol. zvláště v Praze, Kutné Hoře, Králově Hradci, Slaném, Budějovicích, Plzni, Domažlicích a v Táboře. Z počátku se musel brát bílý vosk z Vlach, protože bílení vosku nebylo v Čechách známo; leč ještě za Jana osvojil si český průmyslník toto umění a dostal od krále naň jakési privilegium. Aby povznesl perníkářství a lahůdkářství, povolal Jan

řemeslníky toho druhu z Norimberka; tito se usadili v Praze, později ale rozšířilo se ono řemeslo i na venku, zejména v severovýchodních městech, v Náchodě, Trutnově atd. K výnosným živnostem městským náleželo tehdáž také sladovnictví; český slad i české pivo byly vyhlášeny. Královská města považovala zakládání pivovárů a vaření piva za výhradní právo své, jež i pilně vykonávala, až z toho povstaly během XV. stol. ostré spory se stavy vyššími, kteří živnost tu na svých statcích provozovati chtěli. Za krále Jana i po něm pěstovalo se pilně v Čechách umělecké zahradnictví; neboť je domácí šlechta na svých zámcích po venkově hojně podporovala. Nejvíce však tehdy pokročilo plátenictví a soukenictví. Města vynikala již i ve výrobě tenkých pláten, kdežto hrubé zboží z kraje do města na trhy se přinášelo. Aby soukenictví zdokonalil, dal Jan Lucem. skrze vlaské a německé kupce do Prahy tenká sukna přinášeti a osvobodil je ode všeho cla. Brzo naučili se domácí soukeníci rovněž takové zboží vyráběti, a Pražští krejčí přestávali kupovat sukna od kupců cizích, nýbrž brali je od soukeníků Žitavských, Fridlandských, vůbec domácích, kteří pak zhusta do Prahy přicházeli a pěkná sukna tu prodávali. K potřebě jejich byly také již v 1. pol. XIV. stol. v Čechách valchy, a sice v Praze, Králové Hradci, Plzni a Kutné Hoře. S rovnou péčí staral se též Karel o soukenictví české, snaže se o to, aby celé to řemeslo zorganizoval a výrobkům jeho v obchodu stálou důvěru získal. Protož nařídil, aby se všeliké druhy suken, délka i šířka kusů a způsob jejich v obecnou zuámost uvedly a přísně zachovávaly. Dle jistého nařízení z r. 1361 měl každý kus 34 lokte obnášet, což výslovně soukeníkům králohradeckým uloženo, kteří nejspíš trochu krátkou míru mívali. Aby se ani soukeníkům neubližovalo, zavedl Karel r. 1352 stejnou váhu, tak že napotom se soukeníkům vlna dle Pražské váhy všude odvažovat musela. Takovým způsobem se víra v dobré zboží soukenické upevnila, a toto řemeslo stalo se za Karla jedním z nejvýnosnějších. Ku prostředkům, jimiž Karel k zvelebení městských živností

přispěl, náleželo také, že hleděl jim pojistit co možná rozsáhlý výdělek, nařídív, aby na jednu míli kolem města kteréhokoliv žádné pivovary, hospody a dílny se nezřizovaly. Z toho byli vyjmuti jen kováři, jsouce vesnickým hospodářstvím nevyhnutelně potřebni. Při veliké péči Karlově o rozkvět průmyslu českého, a při politické tehdejší důležitosti hlavního města Prahy v střední Evropě, bylo zcela přirozeno, že se tam všeliká řemesla i obchody nad míru zmáhaly. Karel tedy, chtěje volnějším provozování řemesel pomoci, založil Nové město, kdež se pak každý pondělek týhodní a na den sv. Víta výroční trh držeti měl. Při tom rozkázal, aby řemeslníci, kteří svým hřmotem, bušením a klepáním své sousedy v úzkých ulicích Starého města příliš znepokojují, na Nové se přestěhovali. Kotlářům vykázano místo na Františkánském plácku, klempířům v Perlové ulici, jirchářům část města při řece Vltavě. I na Starém městě mělo mnohé řemeslo své určité sídlo. Tak se usazovali kovolijci a cinaři nejvíce v Týnském dvoře: zde lili rozličné věci: mísy, lžice, talíře, oltární lampy, svícný a p. Platnýřská ulice zase byla sídlem zbrojírů, kteří také již zvláštní pořádek tvořili a jistých výhod, jako zproštění ode vši daně, požívali. Oni bydleli také na věžích bran městských, jsouce jakožto jejich stálí strážcové. Na Uhelném trhu přebývali zase nožíři, jejichž řemeslo za Karla se velmi rozšířilo. Také štitníci se tehdejší značně rozmnožili, zhotovující krom jiných věcí všeliké štíty a znaky, uměle ozdobené buď barvami neb zlatem. Z ostatních řemesel zmáhalo se v XIV. stol. v Čechách také umělecké barvířství a papírnickví. Dle navedení Vlachův, jež Karel k tomu konci do Prahy povolal, zřizovaly se papírny; jedna z nejstarších byla v Chebu. I kartáčnickví a mydlářství se silně provozovalo. Středistěm všeho průmyslu byla ovšem Praha; ano souditi se dá, že za panování Karlova nebylo v střední Evropě ani jeduoho města, jež by se i co do rozmanitosti řemesel i co do výbornosti řemeslníků bylo hlavnímu městu českému rovnalo. Také jest k pravdě podobno, že za oné doby veliká část řemeslní-

ckých pořádků povstala, jež cechovní praporce se zvláštními znaky přijaly. Karel sám to tak miloval a podporoval. Tak přikázal mydlářům, aby jako jiná řemesla cech utvořili; přičiněním Karlovým uzavřeli též brusíři a kameníci spolek cechovní při kapli sv. Václava, jsouce tu delší čas zaměstnání; nožířům udělil r. 1350 na jejich cechovní prapor zvláštní znak, červený totiž štít, a na něm tři meče se zlatou korunou; také zlatníci obdrželi od něho svůj znak. Za takovými příčinami vyvinul se znenáhla jistý pořádek, jehož cechové při veřejných průvodech zachovávat povinni byli. Napřed měli pokaždé jít řezníci s červenou korouhví. Ostatní řemesla následovaly pak v pořádku tomto: zlatníci s korouhví modrou, s nimi malíři a štítáři; platněři s kor. zelenou a s nimi brníři, jehláři, helměři, ostrožníci (dělali ostruhy), koláři, sedláři, konváři, uzdaři, řemenáři, pasěři, kováři, měšečníci, tobolečníci, mečíři, tonlaři (dělali tonle), zámečníci; kožišníci s korouhví červenou, s nimi šli jircháři, rukavičníci a barvíři koži; krejčí s korouhví modrou, s nimi postřibači a valebáři; nožíři s korouhví modrou, s nimi čepelníci, nožskáři a brusíři; ševci s korouhví blankytnou; sladovníci s kor. bílou, s nimi šli také pivovárníci a vozataji či vozkové; pekaři s kor. červenou, s nimi mlynáři; po těchto následovali hečváři, soukeníci, lazebníci, kramáři. Z tohoto pořádku vysvítá zároveň i rozmanitost řemesel, v XV. stol. panovavších. Mezi nimi bylo soukenictví znamenitě rozšířeno; nebyloť ani městečka bez soukeníků. I živnost lazebnická musela být rozsáhlá, byliť po všech městech, a král Václav IV., potvrdiv výsady lazebníkův, postavil je po boku všem ostatním řemeslům. Koncem XIV. a v XV. stol. prospívalo v Čechách také sklářství a sklenářství. Udové toho řemesla utvořili si tehdež zvláštní bratrstvo. Skláři a sklenáři připomínají se i v mnohých menších městech, jako u př. v Prachaticích již r. 1380 a 1397; a známý kronista Eneáš Sylvius v díle svém nemálo se diví, že za jeho času při kostelích v Čechách tak prostranná okna z čistého a uměle dělaného skla se nalezala; a to nejen

v městech nýbrž i v městečkách a vesnicích. Husitské války ovšem stavily další rozkvět českého řemeslnictví a obchodu; a však shledáváme přece pořádky řemeslnické v plné organisaci, neboť právo Starého města Pražského, nejspíš za husitských dob sepsané, obsahuje dotčený již pořádek, dle něhož se cechové při veřejných průvodech, ale zejména kdyby král do Prahy jel, spravovati měli. (Viz Výbor lit. II. 337 str.) A kterak města na výhradném provozování řemeslnických živností stála a toho si hájila, o tom svědčí zajisté i spor, mezi městy a vyššími stavy strau vaření piva vedený. Teprv r. 1517 byl ukoučen smlouvou Svatováclavskou, kdež královská města za jisté koncese stavům povolila, upustivše od svého privilegia stran vaření piva. K řemeslům, jež v XV. a XVI. stol. výnosné býti mohly, náleží vyrábění rozličné zbraně a zbroje, jako puškařství, štítářství a p. Tomu nasvědčují nejen ustavičné války husitské a krvavé rúzoice mezi stavy, nýbrž i všeobecný zvyk nošení zbraní, jak se zvláště v královských městech zachovával; kromě toho dávají hojné úšty z oněch dob na rozličné zhotovené zbraně též patrná svědectví o rozsáhlé činnosti oněch řemesel. Podobné listiny nalezájí se i na práce zvonářské a hodinářské, z nichž vysvítá, že tato řemesla se tehdež v Čechách velmi důmyslně provozovala. I perníkářství se dosti silně dělalo kromě Prahy, zvláště v Králové Dvoře, Náchodě, Broumově a v Hořicích. Dále v XVI. stol. připomínají se pořádkové pokrivačův, krubařův, šmukýřův či krumpýřův, knihaiřův, lůžkářův, sítkářův, stukařův, tkaničkářův atd. Vůbec byl stav průmyslu tak jako obchodu v XVI. stol. opět utěšený. I v tomto věku se snad nejlépe dařilo soukenictví a plátenictví. Obě se ujímala zvláště v hornatých krajinách severních Čech, a tu opět nejvíce v Boleslavsku. Tak se provozovalo ve Fridlandě a v blízkém Liberci, kdež již od r. 1441 mistři soukeničtí tvořili svůj cech. Na severo-východu se staly Králové Dvůr, Rychnov a jiná místa středíšti čilého soukenictví. Jaký byl stav průmyslu v Čechách za třicetileté války, snadno jest se domysleti. Tehdež se vyvinul, ovšem jen na krát-

ký čas, znamenitý řemeslnický ruch na severu v tak zvaném vévodství Fridlandském, ve městech Fridlandě, Čes. Lípě, Liberci, Hradišti, Turnově, Bělé, zvláště ale v Jičíně jakožto v hlavním sídle onoho vévodství. Živě se tu provozovala řemesla na rozličné potřeby válečné, na zbrauě, střelivo, sukna, obuv a pečivo. Celé zásoby suken, hotových oděvů, obuvi posílány z oněch míst za vojskem Valdštýnovým. Valdštýn tam dal zříditi takové salírny a prachárny, by ročně 1500 centů prachu vyrobeno býti mohlo. V Jičíně měl vévoda své zbrojnické dílny a pekárny pro armádu. Tento průmysl se udržel jen až do pádu Valdštýnova (1634). Ustavičné vpády a zpousty nepřátelských Švédův v oněch krajinách přivedly všecken řemesl. a obchodnický život na zmar. Úpadek řemeslnictví českého, způsobený dlouhou válkou, rozšířil se také na druhou polovici XVII. stol., když tisíce příčinlivých živnostníků za příčinou náboženství z vlasti své do ciziny se vystěhovali. Tak odešlo množství pláteníků a soukeníků ze severních Čech a usadili se v Lužici i jinde; také jiní řemeslníci, zvláště barvíři, cínáři, plechaři, zahradníci a hotovitelé hudebních nástrojů z Královéhradecka, Litoměřicka, Žatecka, Boleslavska i z Prahy opustili domov a odebrali se do Žitavy, Drážďan a ještě dále do ciziny. I na začátku XVIII. stol. naskytl se, jak už při obchodu dotčeno, dosti příčin, jež domácímu průmyslu nemálo překážely. Než přece se řemeslnictví v Čechách pozvolna zase v onom století zotavilo, až nabylo posléz povahy rozsáhlého průmyslu. Pověděno bude v článku o obchodě, kterak se tehdy nejprv české plátenictví povzneslo. Již v XVI. stol. provozovalo se tkalcovství v Čechách dosti valně, ke konci XVII., mnohem však více v XVIII. stol. vyniklo plátenictví na severu ve Varnsdorfě, Rumburku, Georgsvaldě, Šenlindě atd. Pravým domovem pěstování lnu a spracování ho byla krajina Trutnovská, pak Jilemnice, Náchod a Vrchlabí. Nejvyššího rozkvětu dosáhlo plátenictví ku konci XVIII. stol. R. 1798 bylo jen v Šenlindě 270 bělidel. A však na začátku XIX. stol. a ještě více za naší doby klesl onen průmysl zcela z příčin, dále při obchodu

vyložených; láce bavlněných látek se zmábala, přádelnictví ruční nemohlo konkurovat se strojovými přádelnicemi v Anglicku. Smutný stav horských tkalcův byl přirozeným následkem onoho obratu. Vůbec se připravovaly v 2. polovici a ještě víc ku konci XVIII. stol. v průmyslu změny, jež se staly pak cechovním řemeslům velice záhubnými. Vycházelať i jistá nařízení vládní, aby cechové se zachovávali co staré zvyklosti jen jakž takž, a brzo se i dostali pod přísnou dohlídku zemských úřadů; zatím se podporovala tak zvaná necehovní řemesla, udělovaly se výsady na rozličné vynálezy průmyslnické. Následkem toho zřizovaly se jednotlivé druhy průmyslu od zámožných jednotlivců u větším rozměru s užitím všech výhod, jichž technické vědy poskytovaly. Tím cechovní řemesla klesala, a fabriky či továrny se zřizovaly. Tento ohromný obrat byl tím příkřejší, když začátkem XIX. stol. průmysl ku prospěchu svému strojův neb mašin se uchopil. Zakládání fabrik během XVIII. stol. vztahovalo se hued na mnohá řemesla. Tak bylo ku konci onoho věku v Čechách 14 továren na látky bavlněné, a sice: v Litoměřicku a Čáslavsku po 3; v Rakovnicku 2; v Chrudimsku, Kouřimsku, Plzeňsku, Žatecku, Tábořsku a v Praze po jedné. Tiskáren na lněné látky bylo 16: v Praze 9; v Litoměřicku 4; v Žatecku, Boleslavsku a Králohradecku po 1. Továren na železné zboží bylo 10: v Žatecku 5, v Bydžovsku a Plzeňsku po 2, v Berounsku 1. Větší továrny soukenické byly dvě, v kraji Litom. a Hradeckém. První z nich byla r. 1723 v Litvinově (Oberleiteusdorf) založena a od samého císaře Karla VI. pod zvláštní ochranu vzata. Ale při tom se soukenické řemeslo přec dosti silně v Čechách provozovalo; byloť tehdy v Boleslavsku ještě téměř 800 samostatných mistrů, v Tábořsku přes 500, v Čáslavsku as 500, v Hradecku 300, v Litoměřicku přes 250, v Plzeňsku 250, v Prachovsku 150 a v Buděj. přes 100. Na jiné látky vlněné nacházelo se 8 fabrik: v Litom. 4, v Klatovsku 2, v Čáslavsku a Loketsku po jedné. Továrny na zrcadla byly v Plzeňsku a Prachensku, ale nejznamenitější byla již tehdaž na

konci XVIII. stol.) fabr. Březovská neb Birgštejská v Litoměřicku. I turecké čapky čili fesy se v Strakoncích fabricky vyráběly. Ze všech odvětví průmyslu zmáhala se nejrychleji fabrikace vlněných, bavlněných a lněných výrobků. Co se týče prvního druhu, tuť vzešel znamenitý obrat v průmyslu českém z odstoupení knížetství slezských Prusku r. 1740. Výhody z toho byly neobyčejné. Prusko zavedlo zbraňovací soustavu celní, a slezská fabrikace suken musela se obmezit na zaopatřování Pruska dostatečným zbožím; odbyt jejich výrobků na jih byl odtud zamezen. Zmíněno jest při obchodě, kterak toho kroku rakouská vláda za Marie Teresie si povšimla k probuzení industrie domácí, a jak podporovala rozkvět průmyslu, zejména v severních Čechách. Zde přispěly k tomu nemálo rozličné výhody, jako příhodná poloha, sousedství s pokročilou Lužicí, množství prudkých potoků horských, hojnost paliva, velký počet zkušených tkalců a p. Brzo se staly Rumburk a Liberec střediskem čilého průmyslu novověkého, zejména však Liberec. Vyrábění suken bylo sice už na začátku XVIII. stol. dost valné, ale tamní továrníci navštěvovali jen trhy domácí, jsouce z cizozemských namnoze ještě vyloučeni; jejich sukna neměla té důkladné a jemné barvy a úpravy. V ohledu tom byli předstíženi od soukeníků lužických, zejména Žitavských, kteří nakoupivše a upravivše hrubá sukna Liberecká, je pak v samých Čechách často prodávali za zboží holandské neb anglické. Tu vyhlásil Josef II. na výrobky cizí zbraňovací celní soustavu dle příkladu Pruska, kterýmžto přísným krokem bylo obecenstvo domácí, jehož přílišné zalíbení na suknech cizích se před tím nikterak přemoci nedala, najednou odkázáno na výrobky domácí. Zároveň všemožně o to staráno, aby sukna česká se vyrovnala zboží zahraničnímu. Do Liberce a jinam povoláni zkušení apreteři neb upravovatelé suken, stavy rozmnoženy, valchy stavěny a přísná dohlídka zavedena na vyrábění, valchování a upravování suken, aby takto důvěra v zboží domácí se vzbudila. Brzo se podařilo nahradit tenké výrobky cizozemské sukнем českým, kteréžto si v krátkce

valný odbyt i za hranicemi zjednálo, zvláště do Švýcar, Vlach a skrze znamenité soukenické trhy Plzeňské do Bavor. Liberecký průmysl v suknech značně pokročil na začátku XIX. stol., když se tam první 4 privileg. fabriky na sukna zřídily. Bezpečné trhy za válek francouzských ustavičným šířením se kontinentální soustavy pořád se množily, a Liberec byl v držení jakéhosi prům. a obchod. monopolu, jehož k obohacení svému všemožně užíval. Tyto šťastné okolnosti působily v průmyslnících Libereckých jisté přepjaté vědomí bezpečnosti a náramnou nešetrnost k obecnstvu; spoléhající se na nezvratnost stávajících právně poměrů příznivých vyráběli a prodávali špatné zboží za drahý peníz. Za tou příčinou klesala důvěra ve výrobky jejich. Rusko zavřelo jim své trhy, kontinent opět otevřen zboží anglickému, a tu teprv cítili Liberečané zmáhající se úpadek průmyslu a obchodu svého. Aby tedy ještě větších nehod překazili, tu sáhali k rozličným prostředkům; šťastný pro ně obrat způsoben zavedením strojů či mašin. První zkoušky v obledu tom dobře se podařily, a průmyslníci Liberečtí poznavše r. 1815 v Brně výtečné mechaniky nizozemské, kteří dělali stroje způsobu anglického, vešli hned s nimi ve spojení. Za nedlouho se strojnictví v Liberci valně zmáhalo, továrny se opět zdokonalily a průmyslníkům tamějším podařilo se, zboží domácímu takovou dokonalost v přízi a úpravě dáti, že napotom i s látkami nizozemskými závodit mohlo. Tu se zakládaly obrovité strojové továrny na tenká sukna v Liberci, Fridlandě, České Lípě a j., čímž rozsáhlá fabrikace na sukna se založila. Vedlé výrobků vlněných uchopil se průmysl na látky bavlněné rovněž všech prospěchů a výhod strojnických. Přádelní stroje anglické zavedeny přičiněním proslulého továrníka Josefa Leitenbergra, který začátek tím učinil koncem minulého století v své fabrice Verneřické. On zřídil v Čechách tkárny na bavlnu a přádelny na vlnu nejprv ve svých továrnách ve Verneřicích, v Zákupích, později v Mimoni a v Kosmonosích. Brzo povstávaly privileg. továrny na bavlněné a vlněné látky; jedním z prvních druhu tobo

míst byl Warnsdorf, který se vším úsilím se vrhl na vyrábění bavlněných látek dle vzorů anglických; založeny tu hned potřebné stroje, barvírny a apertury, r. 1804 první parní, r. 1819 první tiskací válcový stroj vystaven. C. k. priv. tiskárny zřídily se v Lípě, Niedergrundu, a později založeny velké přádelny na bavlnu v Skalici blíž Náchoda a Tannenwaldu. — Na místech, kdež druhdy tkalcovské zboží na stavech se vyrábělo, povstalo rovněž mechanické tkalcovství. Tak se stalo na př. v krajíně Vrchlabské a Trutnovské. Ku konci předešlého století založena továrna na tkané zboží také v Jičíně, odkudž pak r. 1832 přeložena do Lomnice jakožto vyhlášeného střeďiště tkalcovství stávkového. — Mimo dotčená již odvětví průmyslnická pokročil též znamenitě veliký průmysl na zboží skelné. Byly četné sklářské hutě již od dávna v Pracheňsku, Čáslavsku, Klatovsku, Plzeňsku, Boleslavsku, Budějovicku atd. V ohledu tom vynikla však nejprv továrna v Novém světě. Původ její se klade do XVI. stol., kdež nedaleko Nov. Světa sklenná buť vystavěna; tuto přeložili r. 1732 do Nov. Světa, kdež se během XVIII. stol. znamenitý průmysl vyvinul. U větší míře pokročil začátkem XIX. stol.; tu se buď zdo-konalily neb zřídily fabriky na rozličné skla a zrcadla v Nov. Světě, v Březově, na mnoha místech blíže Šumavy atd. Pro čištění neb rafinování skla stala se krajina okolo Haidy a Šenavy hlavním sídlem. Střeďištěm pro připravování tak zvané komposice neb slitiny sklové a pro děláni z ní nepravých drá-hokamů, perel atd. byl v XVIII. stol. Turnov. Brzo se tento průmysl rozšířil i jinam; především se mu v Jablonci kr. Boleslavského přiučili, a v krátkém čase stalo se toto nepatrné místo sokem Turnova, ano v 1. pol. nynějšího století i středem světového průmyslu i oběhodu v skleněných perlách a jiných věcech ze slitiny dělaných. Také průmysl ve zboží železném rozšířil se během XVIII. stol. a v 1. pol. XIX. v Čechách znamenitě. Počátek jeho ovšem těžko vyšetřiti, saháť až do nejstarších dob řemeslnictví vůbec; to však jest jisto, že byl v XVIII. stol. po celé zemi valuš rozšířen. V četných hutích

a pecích kraje Berounského, Bydžovského, Plzeňského a Žateckého připravovalo se surové železo, čínilo se kujným, načež se z něho prutové, hřebíkové a jiné druhy železa dělaly. Nejznamenitější železárny české v XVIII. stol. byly na panství Hořovickém, v Komárově a později v Jinci. Zvelebitvše se od r. 1790 staly se v mnohém ohledu školou i pro ostatní železárny v Čechách; začaly se tam z litiny vyrábět i nejjemnější šperky. K oněm hutím přidružily se začátkem XIX. stol. železárny Zbirožské, které však teprv od r. 1835, dostavše se pod správu vrchního hornického úřadu Příbramského, větší průmysl železnický prokázaly. Valné železnictví se za našeho věku též vyvinulo při řece Brounce. Původ zdejších hutí sáhá sice do minulosti daleké; tak prý v Starých hutích se již v IX. ano VIII. stol. železo dobývalo, a Nové hutě vystavěny r. 1512. Avšak nynější průmysl na panství Křivoklátském a Nížburském povstal teprv začátkem XIX. stol. Mimo rozličné opravy byla r. 1819 v Novém Jáchimově slévárna založena a r. 1826 zřízeny samokovy či hanry v Roztokách. K rozmnožení železnictví českého přispěly od r. 1840 Ranské železárny v Čáslavsku a mnohem více ohromný železnický průmysl Kladenský. Nejznamenitější hutě jsou na ten čas v Hořovicích, Nížburku, Dobříši, Zbiroze, Holoubkově a Kladně, a výrobky jejich počítají se k nejlepším v Evropě. Železnictví stojí mezi odvětvími českého průmyslu v první řadě. — Mimo dotčená již odvětví průmyslová zdokonalily a rozšířily se i jiné druhy, jako fabrikace na porcelánové zboží v továrně Loketské a Slavkovské, na kožené výrobky v Praze, pak pivovarečnictví v Plzni a Praze, papírnictví v Praze atd. Tím způsobem dospěl velký průmysl český během první pol. našeho stol. takového stupně, že Čechy náležely k nejprůmyslujiším zemím v Evropě, a vedlé dolního Rakouska bez odporu na prvním místě stály mezi zeměmi říše Rakouské. Staly se nejprv hlavními sídlem průmyslu ve lněných výrobcích v Rakousku, kterýž se provozoval zvláště v Boleslavsku, Bydžovsku, Královéhradecku a Litoměřicku. A jakkoliv tato fabrikace pro zrůstající potřebu

zboží bavlněného ustavičně klesala, obnášela přec ještě r. 1831 cena výrobků lněných přes 10 mil. zl. stř. Vedlé toho vyráběly se v Krušných horách krajky, a v Domažlicích, Hanšpachu a Králíkách rozličné tkanice, nítě, kalounky atd. Druhé pořád zmáhající se odvětví průmyslnické byla fabrikace bavlněných látek v Litoměřicku, Loketsku a Žatecku. R. 1828 počítalo se na předení bavlny způsobem anglickým již 1178 strojů, na nichž se 18.360 centů přize npředlo. Třetí místo zaujal průmysl v zboží vlněném; provozoval se zvlášt v továrnách kraje Boleslavského, Králohrad., Litoměř., Chrudim., Plzeňského a Tábořského. R. 1831 spotřebovalo se v Čechách přes 60.000 centů vlny k sukňům a tkaninám všeho druhu. Vedlé dotčených výrobků náleželo sklo k nejvýtečnějším výrobkům českým. Zboží skleněné zachovalo svou starou přednost; jediné anglické se mu vyrovnalo co do výtečnosti, ale nikoliv co do lacinosti. Nejproslulejší zrcadlárnou zůstala pořád Březovská v Litoměřicku. K těmto hlavním odvětvím průmyslu českého se přidružilo v novější době připravování cukru z buráku v četných továrnách, z nichž Doubravická v Bolesl. a Zbraslavská v Beroun. k nejstarším a nejznamenitějším náležejí. Ku zvelebení průmyslu českého směřovala průmyslová jednota v Praze, r. 1833 zřízená, pak veřejné výstavy výrobků průmyslnických, r. 1828 začaté, a r. 1829, 1831, 1835 a 1836 opakované. (Nynější stav průmyslu českého viz statistika).

XIV. Český obchod.

Nejstarší jisté zprávy o obchodu v Čechách sahají již do prvních století po Kristu. Římané, rozšířivše panství své až po Dunaj, způsobili tu jakýsi směnný obchod poddaných svých s Markomany v Čechách, tak že jižní část vlasti naší se stala jevištěm dosti čilé tržby. Již v I. století po Kr. vábil Marobud kupce a řemeslníky římské do země své, a poddaní jeno vyměňovali své plodiny, obilí, kůže, kůň i otroky za výrobky římské, zvláště za zbraně a rozličná roucha. Tento obchod nebyl však příliš

rozsáhlý a pomínil za časů stěhování se národů zcela. Poprv když během V. a VI. stol. Čechové ve vlasti naší se usadili a živnosti své tu zřídili, nastala pro kupectví české doba nová. Hospodářství polní, chov dobytka a koní, včelařství, rybařství a jiné živnosti našich předků poskytovali zajisté rozličného zboží pro obchod domácí a přespolní, jež i poloha naší země uprostřed Evropy poněkud podporovala. Přede vším odkazovalo Labe Čechy k slovanským soukmenovcům na severu, a není pochybné, že záhy s nimi obchod vedli, který za panování Samova a za času říše Velkomoravské i na ostatní sousední země se rozšířil. V X. stol. prospěla znamenitě obchodu českému rozlehlost říše Boleslava II. Praha se tehdy stala střediskem živého obchodu průvozného mezi východem a západem, neboť šla tudy znamenitá obchodní silnice, spojující Kyjev a Lvov s Pasovem a Řeznem. Starožitné Řezno, v obchodu středoevropském tehdež velebnámé, bylo na západě, pak Linec na jihu a Děvín čili Magdeburk na severu důležitým tržištěm, kamž čeští kupci zhlusta přicházeli. Za oněch časů se vyvážely z Čech rozličné plodiny polní, pak dobytek, koně, ovce, kůže, vlna, vosk, med, železo a j.; za to se do země přiváželo všeliké zboží indické, koření, skořice, kadidlo a p., zvláště pak sůl. Živým obchodem po Labi povstala záhy města Litoměřice a Mělník. — Ještě určitější zprávy o kupectví českém máme z XI. a XII. stol. Tehdež vedli Čechové obchod zvláště k sever. Slovanům do Sas, Bavor, Rakonsano i do Vlach. Od polabských Slovanů dostávali množství slanečků, ind. koření a výborná vína; na trzích bavorských a saských nalezali dobré plátno z Pasovska, šafrán, rozličné koření, hedvábné látky a jiné jižní zboží, jež ze Vlach na trhy Řezenské se dováželo. Hlavním ale předmětem dovozu zůstávala povždy sůl, jež od severu ze Sas a od jihozápadu z Bavor do Čech přicházela. Naproti tomu se z Čech vyváželo obilí všeho druhu, tak že již tenkrát byly Čechy obilnicí dotčených zemí, pak sýr, ryby, máslo, medovina, červený a bílý slad Prachatický, zboží zbrojářské; železné výrobky české, ze-

jmena řezací a krajecí nástroje, byly v cizině u velmi dobré pověsti, a v XI. stol. vyvázely se celé lodě srpů českých na trhy do Lipska. Obchod český, dosti už rozsáhlý a rozmanitý, rozvíjel se ještě víc za královských Přemyslovců v 2. polovici XII. a v XIII. století. Města, nabyvše oněmi panovníky bojných práv a svobod k provozování řemesel a obchodů, stala se hlavní podporou těchto živností. Spojovací prostředky se též značně rozmnožily, zavedl již Vratislav I. a Vladislav I. pravidelné stavění silnic, které se připojovaly k znamenitějším cestám, přes hranice vedoucím. Hlavní silnice k jihovýchodu do Uher a Rakous šla přes Znojmo, na sever se kupčilo po Labi a po silnici z Prahy přes Velvary, Budyni, Chlum a Pernu do Sas vedoucí; od XII. stol. nabývala již také silnice přes Žitavu velké důležitosti. Do Řezna vedly cesty z Klatov a Chebu; nejdůležitější ale spojení na západ bylo mezi Prachaticemi a Pasovem přes tak zvanou *zlatou stezku* (v. t.), cestu to ze srubů dělanou, po níž soumarové všeliké zboží pohodlně přepravovali. Mimo výše již uvedené věci přicházely za oněch dob po křížáckých válkách zhusta v obchodu českém rozličná roucha kostelní a kněžská, pak látky vlněné, jichž vyrábění českým ovčářstvím značně podporováno bylo. Velikého prospěchu dosáhl obchod vývozný ku konci XII. stol. nalezením cínových dolů u Slavkova a Krupky v severozápadních Čechách. Od té doby rozvážel se český cín do všech zemí říše německé, odkud i anglický vytiskl; ano dostal se co výborné zboží i do samého Anglicka. Tento obchod v cíně byl pro Čechy velmi důležitý; jím se zapravila všecka sůl z ciziny přivážená, a český obchod se povznesl k znamenité činnosti. Tržbě české napomáhalo tehdejší slavné panování Otakara II. Žádné výboje nepodporovaly průmysl český a odbyť domácího zboží tak, jako rozšíření českého pauství přes Dunaj k Sinému moři, tedy až k sousedství Italie, skrze onoho krále. Obchod, v městech vlaských křížáckými válkami znamenitě byv povznesen, přestal být pouhým zaměstnáním toliko nižších tříd obyvatelstva; uchopil se ho odtud měšťané, šlechtí-

cové, senátoři ano celé obce co živnosti výnosné, zavírajíce obchodní spolky a smlouvy mezi sebou i s cizinou, tak že se v Italii obchod stal důležitým faktorem i politických záměrů. Do takového sousedství se dostala říše Česká za Otakara II.; čeští kupci tedy, jdouce za kupectvím skrze Rakousy, Štýrsko, Korutany, Krajinu a vlaská léna do Italie nalezali se pod bezprostřední ochranou mocného panovníka svého. Rovněž příhodné a důležité bylo za oněch dob spojení s jihovýchodem po Dunaji skrz země Uherské. S Uhry žil Otakar II. s počátku v dobrém sousedství a zjednal tím tržbě české volný průchod touto zemí až do bohatého orientu, odkud po křížáckých válkách množství skvostných látek do Čech se přiváželo. Otakar tedy otevřel obchodníkům českým bezpečné cesty, po nichž se tito bezprostředně dostali k nejproslulejším sídlům obchodu středověkého. Avšak i z Ruska panoval za Otakara dosti velký dovoz do Čech, přicházely odtamtud rozličné kožešiny na oděvy, tehdáž u pánů českých oblíbené. Aby obchod vnitřní v Čechách samých prospíval, přičinil se Otakar II. všemožně o zvelebení měst, bohužel nejvíce pomocí osadníkův německých. Obdařiv mnohá města rozličnými výsadami, zejména právem skladovým, učinil z nich trhovářské středisko pro celé kraje. Pro jižní tržbu staly se Budějovice důležitými; Otakar opatřiv město zvláštním tržištěm potvrdil mu také skladové právo na všecko zboží, jež z Rakous přes Cáhlov do Čech přicházelo; obchod na západ vedl se přes Cheb, Plzeň, Klatovy, zvláště ale přes Prachatice; na severu zmáhaly se Litoměřice a Mělník, jež obdržely skladové právo na zboží po Labi plavené. Severní obchod po suchu povznesl Otakar povýšením Žitavy na město, jež se pak znamenitým tržištěm stalo na výsadní silnici, která od Žitavy přes Mimoň, Jablonné, Bělou a Ml. Boleslav do Prahy šla. Uvážili-li se, že další obchodnické spojení z hlavního města vedlo k jihovýchodu přes Znojmo, k jihu po Vltavě přes Budějovice a k jihozápadu přes Prachatice, tedy byla silnice Žitavská důležitým spojidlem pro průvoz, od severu ke všem stranám jižním směřující. Jedno z

nejdůležitějších skladových míst v XIII. stol. až do začátku XV. byly Prachatice, kdež všecko zboží, po zlaté stezce do Čech přivážené, skládati so muselo. Byla to především sůl, jež se pak z Prachatic do kraje Plzeňského, Podbrdského (Berounského), ano i do severních Čech a do Moravy rozvážela. Podle výsad zlaté stezky mohli Prachaticané každého vozku, sonmaře i krosnáře, jenž by od Pasova jinam do Čech než ke skladu jejich se byl obracel, stavěti, náklad jeho pobrati a dílem k užitku své obce a na správu i hájení zlaté stezky, dílem k ruce vrchnosti, kapitoly Vyšehradské, obracetí. Téměř z celých Čech i ze Slezska a Moravy museli obyvatelé ke skladu Prachatickému hleděti a jenom odtud solí se opatřovati, dojíždějíce tam obyčejně přes Týn Vltavský. Vedlé Prachatic se záhy také Písek povznesl, obdržev podobné právo skladové; brzo odebírali vozkové z okolních krajů sůl ze skladu Píseckého, a Plzeňští, chtějíce na Moravu neb z Moravy domů, museli se přes Písek a Budějovice dávatí. Avšak střediskem všeho obchodu jakož i národního života vůbec zůstávala Praha; Pražští obchodníci byli onoho času ve spojení s prvními obchod. domy ve Florencii, v Benátkách, v Pise a jiných městech vlaských, odkudž se jižní ovoce, všeliké koření, tenká sukna, bílý a zelený aksamít, hedvábné atlasové a jiné skvostné látky na trhy Pražské dovážely. — Po smrti Otakarově (1278) nastala v české tržbě neblahá doba; ztrátou jižních zemí říše České bylo přerušeno bezprostřední spojení s Itálií a s východem, vládou pak Otty Braniborského znařen všeliký obchod v Čechách. Nastoupením Václava II. na trůn český zvedlo se opět kupectví české na čas, zvláště na severu přes Slezsko do Polska; Žitava, obdrževši od krále výsadní skladové právo na olovo, znamenitě prospívala. Než na začátku XIV. století po vymření rodu Přemyslova (1306) nastaly v Čechách boje a spory, jimiž český obchod zkázu vzal, panování Jindřicha Korutanského i větším dílem vláda Jana Lucemburského nebyly obchodu českému příznivy. Nevázaností tehdejší zrušen všeckou pořádek v zemi, loupeživost se zmáhala i na hlučnějších silnicích

Cestující byli od loupežníků stavováni, jimáni a tak dlouho vězeni, pokud se za ně velké výkupné nesložilo. Plavba po Vltavě i na jiných řekách značně klesla; neboť každý zeman, jenž tu statky měl, libovolná cla kupcům ukládal, bera si příklad na samém králi, který v ukládání a zvyšování cel největší libovůli prováděl. I na vedlejších cestách vybíraly vrchnosti mýta, předstírajíce opravování silnic a mostů, ano nejedny považovaly to za právo vrchnostenské, jež pak co zvláštní výsadu svým poddaným městům a městečkům prodávaly. Volnému rozvinutí se obchodu českého překážela také výsadní povaha všech hlavních silnic; pod ztrátou všeho zboží nesměl kupec jinými cestami se dát leč výsadními, třebas si i kolik mil zajeti musel. Na výsadních městech záležela i povinnost, pobočné cesty hlídati, hájiti a někdy je i zasekati. Než vzdor temto překážkám připravovala se ještě za Jana Lucemburka českému kupectví lepší doba.

Skladové právo města Prahy nařizovalo, aby každý cizí kupec čili host povinen byl své zboží v Týnském dvoře (v tak zvaném ungeltě) složit; rozvázal-li je, tuť muselo se v Praze též prodat, chtěli ale zboží své skrze Prahu toliko provezti, tedy byl povinen pro zaplacení cla aspoň cenu jeho řádně udati. K zabránění všeho podvodu bylo hostům uloženo, aby prodávajíce zboží své toliko městské váhy a míry užívali, a to u přítomností zřízených k tomu dozorců městských. Král Jan vida, že pro takové překážky vždy méně cizích kupců do hlavního města přichází, provedl ve prospěch českého průmyslu a obchodu lepší kupecké spojení se západem, a sice s Norimberkem, důležitým to sídlem tržby středoevropské, pak s Nizozemskem a s Lombardií, zprostitv totiž kupce odtud oněch povinností skladového práva Pražského. Tuť opět přicházeli hosté s větší chutí a u větším počtu do Prahy, a požívajíce milosti královny usazovali se zde i zřizovali nové sklady tenkých suken a jiných výrobků pokročilejšího průmyslu vlašského. Tím způsobem vyvinul se v Praze nový ruch obchodnický. Než příznivější ještě poměry v tom ohledu nastaly za Karla I. (jinak IV.), za jehož pano-

vání obchod český nejlepší své doby se dočkal. Především pečoval Karel o zavedení veřejné bezpečnosti po celé zemi. Nařídil všem pánům, rytířům a městům, aby všemu lonpežení a všem nepořádkům v zemi na odpor se postavili, sebral sám pole proti škůdcům veřejné bezpečnosti, rozkotal jejich hrady a skryše, pobořil loupežný Týřov. Zbiroh, Planckenstein, Tachov a j., upokojil zvlášt nebezpečnou krajinu Náchodskou a zakládal pak tvrze, jež purkrabími opatřil, aby loupeživou čeled jímali, k přísnému potrestání vydávali a kupcům bezpečného průvodu poskytovali. Takovými prostředky pokoj v zemi zjednan, a obchodu potřebné bezpečnosti se dostalo. Nyní měl Karel velikou péči o zlepšení obchodních cest. On rozkázal, aby jezy Vltavské, které by volné plavbě mezi Prahou a Budějovicemi překážely, zvláštními otvory se opatřily, jimiž by lodě snadno plouti mohly; zrušil všechna libovolná cla a mýta, snaže se o náležité upravení všech větších řek. Opatřiv takto plavbu hleděl i obchod po suchu povznést. Seznav, jak pilně ve Vlaších a ve Francii o stavění silnic se dbá, probuzoval tutěž přičinlivost v Čechách, dopouštěje toho, aby města k skutečnému stavění a zachování silnic i mostů jisté mýto neb clo vybírala. K povzbuzení obchodnické činnosti povolával kupce z ciziny, jimž potřebné obrany a rozličných výhod k volnému obchodu v Praze i na venkově poskytoval. Benáťčané a Janované směli své zboží cizím i domácím kupcům bez ohledu na výsady skladové volně prodávat a od nich opět všeliké výrobky kupovat. Také ze sousedního Německa mnoho kupců do Čech přicházelo, zejména z Augšpurka, vedouce s přivolením Karlovým znamenitý obchod s tenkými sukny a s ind. kořením do Čech a Polska. Bylť tehdáž Augšpurk jedním z nejdůležitějších tržišť středoevropských, kam východní a jižní plodiny a výrobky z Benátek se dovážely, načež skrze obchodníky Augšpurské do sousedních zemí přicházely. Slezským a polským kupcům povolil Karel průvoz skrze Čechy, a českým obchodníkům vymohl tutěž výhodu v Polsku a v Rusích. Ruské obchodní domy měly v Praze své

sklady, kupci pak z Levanty a z ostrovů řeckých své jednatele. Naproti tomu navštěvovali Čechové velké trhy v Augšpurku, v Norimberce a ve Frankfurtě nad Mohanem, kdež za oněch časů velmi blůdné trhy středoevropské se drživaly. Za tou příčinou zprostil Karel kupce české všech cel v tomto městě ano udělil jim císařský list, kterým po všech městech a městečkách říše Německé volný obchod vésti směli, aniž by jakých cel neb mýt platit musili. Tím způsobem se dostalo Čechům týchž výhod v Německu, jakýchž němečtí kupci v Praze požívali. Ve prospěch tržby české i do vzdálenějších zemí uzavřel obchodní smlouvy s Benátkami, dal v Římě zvláštní dům zřídit k ochraně a opatření českých kupcův. K zvelebení obchodu domácího udílel českým městům hojně výsady. Tak obdržel Žatec právo na vybírání cla z trhů na sůl, Písek na zřízení zvláštního tržiště (kotců), Mělník na rozvážení soli, slanečků atd. po Labi; Budějovicům potvrdil Karel skladové právo na všecko zboží z Rakous, jež se v Budějovicích tři dni na prodej vyložit muselo; výroční trhy povolil Litoměřicům, Plzni, Kadaň a j. Města za onoho času svým průmyslem a obchodem v Čechách nejdůležitější byla: Budějovice, Čáslav, Cheb, Jaroměř, Kadaň, Králové Hradec, Kutná Hora, Louny, Litoměřice, Mělník, Most, Ústí nad Labem, Plzeň, Prachatice, Vysoké Mýto. Nade všechna ale vynikala Praha, středisko tehdejší říše Římské, nejdůležitější zajisté v každém ohledu město střední Evropy. Sem přicházeli velkokupci ze všech končin Evropy, vedouce tu obchody své buď osobně neb skrze zvláštní jednatele. Tak víme, že synové bohatých kupcův a peněžníků cizích se na vysokých školách zdržovali, by vedlé studií svých také kupecké záležitosti otců svých opatřovali. Nejčilejší život panoval v Týnském dvoře (v ungeltě) a sice v měsících září, říjnu a listopadu. Scházeli se tu v velkém počtu kupci z Benátek, Janova, Norimberka, Augšpurku, z Řecka, Polska a jiných krajů; zastavující se buď toliko na průvozu, neb vykládající tu zboží své na prodej. Přivázely se pak do Čech rozličné zlaté, hedvábné a bavlněné látky, cínové

výrobky z Vlach, karty a obrazy z Němec, i všeliké koření, olej, sůl, tresky a jiné již dotčené věci. Hlavní předměty vývozu byly, kromě již na hoře uvedených plodin, také chmel, jenž se do Bavor a Nizozemska silně posílal, české drabokamy ze severních Čech, vlněné šátky, mnohé výrobky železné; zajímavý a silný byl také vývoz kohoutů, vycvičených k zápasům, zvláště v Anglicku oblíbeným. Velký odbyt měla v cizině i výborná plátna. Vůbec kvetlo tehdejší lněné tkalcovství znamenitě v Čechách. V kotcích Pražských sedávali hlavní obchodníci v lněných látkách, které se u velkém množství po Labi do Hamburku a jinam posílaly. A kdežto obyvatelé měst chystali tenké zboží lněné pro obchod zahraničný, vyráběl český venkovan plátno hrubší, a přinášel je na trhy do měst. Mimo to přicházelo v domácím obchodu zajisté i sklo a domácí vína, jichž odbyt aby povznesl, zakázal Karel r. 1370 dovoz mnoha vín cizozemských. Avšak snad nejdůležitějším předmětem kupectví domácího a bohatým zřídlem blahobytu městského byl za Karlovy doby ano i po něm průmysl a obchod v suknech. Čechové, seznavše výborná sukna z Vlach a Nizozemska, dovedli brzo rovněž tak dobré zboží vyrábět. Nejvíce se soukenictví zmáhalo v severních městech českých, jako v Žitavě, Fridlandě, vůbec po kraji Boleslavském, Jičinském a Králohradeckém; hrubá i tenká sukna, v Čechách odtud vyráběná, vyhovovala nejen potřebám domácím, nýbrž nalézala také za hranicemi dobrý trh. — Tehdejší obchod dospěl také k jakémusi penězoměnectví a poštovnímu zařízení. Ono zavedli v Čechách nejprv vlaští a nizozemští kupci; dle nich pak i Čechové odkazovali své věřitele a dlužníky ve vzdálených městech na známé obchodnické domy tamtéž, by u nich si buď peníze vyzdvihli neb povinný dluh složili. K dorozumění se s obchodníky vzdálenými užívalo se zemských posílův, kteřížto každou středu a sobotu sem tam se posílali z komory české od nejvyšších úředníkův zemských, obstarávajíce při tom i listy kupecké, začež obchodníci zase na svých cestách vládní dopisy opatrovali. Větší kupecké domy v Praze měly

své vlastní posly. Každého týlodne přijížděl také dovozník z Norimberka do Prahy, po němž se listy a jiné menší zásilky do větších trhových měst na západě posílaly. Podobné spojení, a sice dvakrát týdně, bylo mezi Řeznem, Lincem a Prahou; z větších měst českých, jako z Plzně, Kutné Hory, Budějovic, Prachatic, Žatce, Slaného, Král. Hradce a j. přijížděly každodenně lehké i těžké plachtové vozy do Prahy. Rozkvět obchodu českého za Karla IV. byl zajisté nemálo podporováno nejen zlepšením mince české, jež Karel sám nařídil, nýbrž i bohatým těžením z báni českých v Kutné Hoře a v Jilovém. — Za Václava IV. (1378—1419) trval s počátku obchodnický ruch doby Karlovy, leč další vyvinutí jeho zastavila přísná opět nařízení o zachovávání silnic výsadních. Tak musely se nákladní vozy ze Sas, odkud především sůl silně se přivážela, přísně držet výsadní silnice přes Žitavu. Zdržování českých kupců v Cáhlově a naopak rakouských na tržišti Budějovickém dalo se nyní pro nepřátelství mezi Albrechtem Rakouským a Václavem IV. tím přísněji. I v samých Čechách musel domácí kupec podobně nescnáze snášet. Tak znovu potvrzeno městu Stříbru právo na vybírání mýta od kupců, z Prahy do Plzně a z Nepomuku do Tachova neb do Teplé jdoucích, aniž jim jiná cesta kromě přes Stříbro dovolena. Taktéž měli Chebané na cestě přes Loket do Prahy neb naopak pokaždé ve Slaném se zastavit a tam určité clo složit. Písečtí pak směli do Budějovic toliko přes Vodňany jiti, kterážto nařízení pod ztrátou všeho zboží zachovávatí bylo. Takové výsady sloužily ovšem druhdy k zvelebení obchodu, vedouce jej bezpečnějšími cestami a tvoříce jednotlivá hluchnější tržiště v zemi; než ale když se tržba po celé vlasti rozšířila, tu se ona výhradní práva stala nemalými překážkami volnému obchodu, poutajíce jej toliko k určitým místům, byť i se ztráton času a peněz.

Takovéto nerozumné obmezování volného dovozu, prospívající toliko několika městům, obchodu celé země velmi škodilo. Než větších ještě závad utrpělo kupectví české v XV. stol. válkou husitskou. Národ, vceliké přátelské spojení s nenáviděnými

sousedy přetav, proměnil celou zemi u velký tábor, kdež při válečném ruchu nebylo pomyslit na zdárnou průmyslnickou neb obchodní činnost. Byloť sousedním národům přísně zakázáno s Čechy kupecky obcovat, a r. 1424 kletba vynešena na všechny ty, jenžto by Čechům kacířům sůl dováželi. A když války se skončily, tuť dlouho ještě trvaly nepořádky v zemi; všeliká nejistota jak pro cestující tak pro jich zboží v té míře se rozšířila, že Jiřík Poděbradský tak, jako druhdy Karel, bezpečnou teprv půdu kupectví českému zjednati musel. Jiřík již co správce zemský k oné potřebě se vši bedlivostí hleděl; neboť hned po korunování mladého Ladislava provedl na sněmu zemském r. 1453 ve prospěch domácího obchodu rozličná uzavření. Příčiněním jeho obnoven tehdy opět starodávný zákon zemský, kterým každý člověk zavázán byl, při pokřiku „na stojte“ nechati všeho a pomáhati osobně k stíhání zemských škůdcův, až by chyceni a popravcům krajským k souzení odevzdáni byli. Taktěž přísně zakázáno, v lesích a na silnicích překážeti kupcům a povozným, vybíratí libovolně cla, stavěti prahy, jezy a hradby na vodách a p. Bezpečnost zemská, již důrazné prostředky Jiříkovy kupcům po silnicích a městech zjednati dovedly, způsobila na českých trzích takovou hojnost a lacinost zboží a všelikých potřeb obecného života, že kralování Ladislavovo v ohledu tom co nějaký věk zlatý dlouho se zachovalo v paměti potomstva. Tento stav trval také po všechna léta vlády Poděbradovy (1457—1471), pokud jej nezrušil s jedné strany zmatek v minci, v Rakousích povstalý, s druhé strany bouře náboženská proti Jiříkovi opět vzbuzená. R. 1459 rozmnožila se chatrná mince v Rakousích nesmírně a dostala se i do Čech. Nejen že z toho následovala drahota neslýchaná, nýbrž přestal posléz téměř všecken obchod domácí i přesporní, protože nikdo onu špatnou minci bráti nechtěl a dobrá na mnoze z oběhu se byla vytratila. Jiřík, chtěje tomu zlému konec učinit, dal 1. prosince r. 1459 všem předním pánům a městům českým důtklivé nařízení: aby se zvláště ve městech po několik dní provolávalo, že nižádný

domáci ani cizí nemá žádné mince cizí, ani černé ani bílé, do země aniž také českých peněz ven ze země nositi, a to pod stracením zboží a hrdla. Přísně zapovídán vývoz zlata i stříbra vůbec, tak i grošů a peněz českých zvlášt, i vnášení do země všech mincí špatných; zahraničným kupcům pak uloženo, aby platili zlatem a stříbrem podlé váby aneb mincemi starými a většími. Ku provedení toho zapověděl Jiřík kupčení po všech a městečkách, které neměly výsad na trhy od starodávna; všechny tam vykonané koupě volno bylo pobrati ku prospěchu popravcův neb královských měst, které jich nejprv dopadly. Než i ve městech trhových byla dohlídka co nejpřísněji zřízena. Tu svěřeno ohledávání zboží a koupí zvláštním úřadníkům, mužům to zachovalým a hodnověrným. Oni prohledávali a zapisovali do register všecko zboží a všechny koupě, odkudkoli do měst přicházely; nalezeno-li falešného zboží neb zapověděných peněz, tuť vše zabaveno, a ten, kdo zboží vezl neb nesl, úřadům k potrestání odevzdán. Nenalezl-li úřadník u brány nic falešného, tedy dal prodavači jistý cejch a pustil ho do města, kdež onen cejch svůj úřadníku trhového odevzdav, teprv věci své svobodně prodávati směl. A však i kdo z města zboží vezl neb nesl, musel u brány cejch položiti, jež od úředníka trhového byl obdržel. Při takové kontrole podařilo se v krátkém čase králi vyplenění cizích mincí, zvláště když nedlouho potom, dača dobrých peněz českých raziti, rozeslal úřadníky své co penězoměnce takměř po všech městech českých, aby dobré peníze české měnili za rakouské špatné. Také obchod zahraničný povznesl Jiří Poděbradský zvlášt na západ s Norimberkem, obnoviv dávné svobody k vzájemnému obchodu mezi kupci českými a Norimberskými. Zajisté by tehdaž tržba česká se byla po střední Evropě znamenitě rozšířila při mocném vlivu, jehož Jiří v Německé říši nabýval, kdyby nebyli nepřátelé jeho nové války proti němu zdvihli.

Sotva za moudré vlády Jiříka Poděbradského poměry veřejné pro obchody a všeliké jiné živnosti tak příznivě se v Čechách uspůsobovaly, tu uhodili

zahraniční nepřátelé na statečného krále jakožto prý obháje kacířství, a strojíce v Čechách odporu proti němu nadělali nepořádků a rozbijů v zemi, jimiž další rozvoj tržby české překažen. Za panování Vladislava II. (1471—1515) a Ludvíka (1516—26) uhostil se, vyjmouc spory stavovské, opět potřebný pokoj ve vlasti, a obchod český zase zkvétati počal. Znamenitě k tomu napomáhala dobrá mince česká následkem hojné výnosnosti bání Kutnohorských a Jáchimovských, jež v XVI. století svou nejlepší snad dobu slavily, až pak války na počátku XVII. století české hornictví na zmar přivedly. Hlavní směr obchodu českého v XVI. století se poněkud zjinačil. Rozšíření tureckého panství na Dunaji, nové cesty obchodní, jimiž se tržba evropská do rukou západních národů dostala, pak i války císař. Maximiliana I., přítele Vladislavova, s Benátčany — takové události, odchýlivše obchod český od jihu, obrátily jej více k západu a severu. Zlatá stezka přes Šumavu, od husitských válek zpustlá, se pod ochranou mocných Rožmberků znovu zvedla a s ní také živnosti vůkolních měst. Solní skladové v Prachaticích, v Kašperských Horách, v Sušici, Klatovech a Písku měli vždy většího odbytu. Král Vladislav obnovil výsady oné stezky potvrdiv též tu, že také v čas války a drahoty, třeba i králové Čechů se samým biskupem Pasovským a jeho kapitolou v nedorozumění stáli aneb i válčili, měšťanům Pasovským ani Prachatickým proto žádná překážka na stezce zlaté dítí se nemá. Kteréžto privilegium i za Ferdinanda zachováno, ješto záповěd na vyvážení obilí, tehdáž na celou zemi vyřknutá, pro zlatou stezku zrušena byla. Silně se tehdaž kupčilo také po Labi na Lipsko, Magdeburk a Hamburk. Překáželo tomu ovšem kromě rozličných cel také nemálo skladové právo mnoha německých měst, avšak přec byla plavba polabská v XVI. století dosti živá. Neboť touto řekou byly Čechy nejlépe spojeny se západem a s oněmi tržišti, jež západní obchod se střední Evropou prostředkovaly. Hlavním takovýmto prostředníkem byl Frankfurt nad Mohanem; zde byli hluční trhovci na výrobky západního průmyslu i na plodiny jižní,

jež druhdy Čechové z Vlach dostávali. K tomuto důležitému sídlu vedla cesta obyčejně přes Lipsko, kudy také kupectví české buď po Labi neb po suchu tehdáž nejvíce se rozvíjelo. Spojení s Baltickým obchodem a Polskem dalo se z Čech po suchu a pak po Odře; zvláštní smlouvou z r. 1549 mezi Ferdinandem I. a Sigmundem II. byla zaručena kupcům českým i polským bezpečnost a dobrá mince; na jih kupčilo se přes Budějovice do Rakous a sice zvlášť do Kremže. Dovoz se vztahoval na předměty již známé, vývoz pak mimo jiné na rozličné kovy, na dříví, šafráu a sklo, a dospěl na severu k znamenité činnosti. Důležitým předmětem obchodu českého byly onoho věku všeliké ryby; neboť vůbec známo bylo, že krom Nizozemska nikdež tak dobře ryby soliti, nakládati a tak výborně připravovati nedovedou, jako v Čechách a zejména v Praze. Kupectví české bylo tedy v XVI. století dosti rozsáhlé a rozmanité. Vozkové čeští ze všech větších královských měst dojížděli do Frankfurtu nad Mohanem, nad Odrou, do Lipska, Lince, Řezna, Vídně atd. V jaké míře vzájemný obchod mezi Čechy a cizozemskem vyvinut byl, o tom svědčí poněkud i rozliční druhové mincí, jež tehdy v Čechách obihaly. Jak z mandátů císaře Ferdinanda I. vysvítá, byly u nás v hojnosti groše slezské, peníze pomořských měst, groše polské, goslarské, hildesheimské, meklenburské, pruské a j. Než právě tímto rozšířeným obchodem a velkým shluknutím se nejrozmanitějších mincí ze všech končin střední Evropy ztratily se dobré peníze české, a povstala v peněžitých poměrech v Čechách podobná neřest, jako druhdy za Jiříka Poděbradského. Po mnohém naléhání a důtklivých prosbách byl posléze Ferdinand I. přinucen, r. 1562 vydati pro celé království nový mandát k vyhytí všech lehkých peněz cizozemských. V tomto mandátu se praví: Ž se mají ony špatné peníze od lidu vyměňovati a dávat do měn a mincí v Praze, v Kutné Hoře, v Jáchimově a ve Vratislavi, aby se tím způsobem dobré a stálé mince dosáhlo. Kterýkoli obchodník by špatné mince do zemí koruny České dovážel, měl být na statku i hrdle trestán.

Taktéž měli být pokutováni ti, ježto by mince ostřihovali, pilovali, neb stříbrné klenoty, nádoby a podobné věci skupovali a ze země ven prodávali. Takovou přísností se věc ovšem na čas ponapravila, avšak začátkem XVII. století uhodila válka třicetiletá, kterouž všecken hmotný a duševní vývin zmařen a tudíž i průmysl a obchod utlačen byl. Onou válkou Čechy prostředně i bezprostředně mnoho neštěstí zakoušely, a po ukončení jí nebyl stav věcí nějakému vzniku příznivějším. Neboť následovaly rozličná vzbouření venkovského lidu, strašný mor, politická i národní zmalátnělost; mimo to musely Čechy jakožto část říše Rakouské s touto sdíletí záhubné války s Ludvíkem XIV. králem Franc., jež do země České žháře vysílal, kteří města česká, jako Trutnov, Broumov, Klatovy a j. pálili, všude strach a nebezpečnoství rozšiřnjíce. V této neblahé době na konci XVII. století klesl také docela obchod po zlaté stezce. Přiváželať se mimo haleinskou či bavorskou sůl již silně od jihu přes Linec a Budějovic také gmundská, kterýžto obchod pak Ferdinand II. vždy více podporoval. Již tím důležitost zlaté stezky klesla; než poslední ránu jí zasadil patent císaře Leopolda I. roku 1692, jímž nařizeno, aby se bavorská sůl do země nevozila, leč by byla vycelena a opovězena. Také na ni víc přiraženo než na gmundskou. Brzo se ani císařský sklad gmundské soli nemohl v Prachaticích udržeti, neboť bližší byli skladové v Písku, v Týně, Budějovicích a od roku 1706 i v Krumlově. Tak skončil začátek XVIII. století onen sklad, druhdy snad nejslavnější v zemi, po šesti stech letech svého histor. trvání. V XVIII. století nebyly s počátku poměry obchodní hrubě skvělé, teprva v 2. polovici téhož století za Marie Teresie a Josefa II. lepší doba nastala. Celkem nepovznesl se arci obchod v českých městech na míru XVI. století; bylť událostmi předešlými ohromen; za to ale přičinili se onino mocnářové o zvelebení průmyslu a obchodu v severních Čechách, více tedy po městech německých. Především prospívalo plátenictví a obchod ve výrobcích z příze. Hrubá plátina se již v XVI. a XVII. století vyvážela; vyrábění

pláten tenkých se nejprvé v Slezsku provozovalo. Když ale roku 1742 Marie Teresie tuto zemi Pruskému králi Fridrichovi II. odstoupit musela, tu se stal onen průmysl a obchod cizozemským; pročež snažila se Mar. Teresie všemožně o to, aby v Čechách rovněž tak dokonalé plátno se vyrábělo jako v Slezsku. Zjednavši výborné semeno lněné rozdala je mezi české rolníky a jala se podporovati tkalcovství. Rozličné nehody, bída, hlad a nemoci v horských krajinách přiměly Josefa II., aby v témž směru pokračoval. On uchopil se zbraňovací soustavy celné, aby obmezil vývoz příze a pojistil domácímu plátnu bezpečných trhů; pak aby poněkud vyhověl nedostatku potřebných kapitálů, poručil Josef něco peněz ze státní kasy tkalcům krkonošským zapůjčiti. Tu se pak brzo zřizovaly v Šluknově, Vrchlabí a Jilemnici umělecké závody, kdež se velké zásoby příze z ciziny bělily; ano tvořily se i společnosti, pečující o to, aby pomocí cizích mistrů upravování pláten v Čechách se zdokonalilo a hojně rozšířilo. Příčiněním hraběte Kinského, tehdaž vyslance rakouského v Londýně, zakoupeny v Angličanech stroje pro dílny české, a výtečný anglický způsob spravování a pořádání příze i plátna byl v Čechách zaveden. Jednotlivé společnosti staraly se o hojný odbyt výrobků českých. V ohledu tom prospěli zvláště příchozí Angličané; původem jich zprostředkován vývoz do Španěl a Angličan. V Šluknově, Rumburce, Varnsdorfu, v Praze, Liberci, Hostinném a j. zkvětal obchod v plátnech; sklady naň se zřizovaly ve všech hlavních městech mocnářství Rakouského, pak i v Turcích a v Americe; jezdilo se na trhy do Lipska a Frankfurtu, do Vlach, ano i do Španěl a Portugal. Na konci XVIII. a na počátku XIX. století dosáhlo v Čechách plátenictví a obchod ve výrobcích přízových nejvyššího stupně; vyrovnalo se zboží české i výtečným holandským a francouzským tkaninám. Tento příznivý stav plátenictví českého klesl v 1. polovici XIX. století, zejména zrušením kontinentálního systému Napoleonova, neboť odtud roku 1814 nastala silná konkurence zboží anglického. Přestávalo tehdy také předení ruční zaváděním stro-

jův přádelních, které pak od r. 1830 znamenitě se rozmnožily; a však plátenictví české bývalé platnosti své již nedosáhlo. Za to se povznesl průmysl a obchod v látkách vlněných. K tomu přispělo pokročilé v Čechách ovčáctví, poskytující hojnost dobré látky; také bylo po ruce množství dobrých dělníků, plátenictvím již dobře vycvičených, a však nejlépe posloužily onomu odvětví průmyslnickému všeliké nálezy v strojuictví, jichž se také mnohem rázněji uchopilo než před tím plátenictví. Takto se stalo soukenické řemeslo z pouhého rukodělnictví znamenitou fabrikací, jejíž výrobky daleko široko po světě se rozesílaly. V ohledu tom opět severní kraje vlasti naší nejvíce pokročily. Byl tu již za času Josefa II. čilý průmyslnický duch probuzen, nalezalo se tu dosti zkušených dělníků a mnoho spádů řek, k pohánění strojů příhodných. Za takovými příčinami, jakož i patrným přispěním vlády a větších kapitalistův vyvinul se v oněch krajinách čilý život průmyslový a obchodní. Nejprv ve Varnsdorfe, pak v Liberci, Kosmonosích, Mimoně, Zákupěch atd. povstaly na mnoze již v minulém století také fabriky na zboží bavlněné, jež vždy větší odbyt mělo nejen po všech zemích říše Rakouské, ale i v Paříži, Hamburce, v jižní Americe a j. Střediskem toho průmyslu a obchodu stal se Liberec. Rovněž proslulo v obchodu české sklo a skleněné zboží, jehož vyrábění se již v 1. polovici XVIII. století v Novém Světě soustřeďovalo. Výtečné výrobky odtud, svým obrusem i pozlacením znamenité, nalézaly dobré trhy, kromě větších měst říše Rakouské, i v Berlíně, v Kolíně nad Rýnem, ve Frankfurtě nad Mohanem, v Anglii, ve Španělsku, v Americe a Levantě. Hlavním sídlem této tržby stala se Hayda, odkudž se v Cařihradě a Smyrně sklady zřídily. Z Turnova veden silný obchod s broušenými a leštěnými drahokamy, pravými i strojenými. Neb již od dávna uměli v Turnově velmi dobře brousit a leštit drahé kameny, české i cizí; tam se též dělaly zvláštní komposice či slitiny skelné, z nichž se právě drahokamy výborné nápodobovaly. Obojí druh drahokamů nalezal velký odbyt v rozličných zemích, zvlášt v Rusku; Turnov-

ští kupci zhusta navštěvovali hlučné trhy v Lipsku, Frankfurtě nad Mohanem a j., prodávajíce tu výrobky své a kupujíce zároveň cizí drahokamy k broušení a leštění. Dle příkladu Turnova uchopil se téhož průmyslu a obchodu s velkým prospěchem blízký Jablonec, odkudž se s XIX. stol. rozsáhlý obchod začal zvlášt se skleněnými perlami, jakožto oblíbenou ozdobou u rozličných národů v Asii, Africe a Americe. Takž se onen výrobek rozesílal nejen do rozličných zemí evropských, nýbrž do jižních amer. států, do Mexika, New Yorku, Baltimoru, přes Francii na ostrov Hayti, přes Livorno do Egypta a Barbarie, přes Terst a Cařihrad do Levanty atd. Také jiná města se stala středíšti zvláštního obchodu, jako: lázeňská místa pro obchod v léčivých vodách, Loket pro obchod v porculánovém zboží, Strakonice pro obchod v červených čapkách (fesích) atd. Mimo věci již dotčené vyváželo se v 1. polovici nynějšího stol. silně i zboží železné, rozličné kovy, ovoce, obilí, dříví a p.; dovoz pak záležel v osadnickém zboží, — tabák se dovážel as od polovice XVII. a káva teprv začátkem XVIII. století, — v barvách, bavlně, hedvábí, oleji, soli, vínech atd. K většímu probuzení obchodu v nejuvější době přispělo stavění železnic od r. 1830 a upouštění od zbraňovací celné soustavy. (Ostatní viz v statistice Čech.)

Obsah.

	Strana
Předmluva	
Úvod	1

A.

Poměry přírodní.

I. Poloha zeměpisná	5
II. Poměry horopisné a zemězpytné	13
Seznam výšek	35
III. Vodopis	42
Řeky	44
Jezera	62
Půda blatná	64
Průplavy	65
Rybníky	67
IV. Podnebí	70
V. Květena	80
VI. Zvířena	91

B.

Statistika.

I. Obyvatelstvo:	
Počet lidu	94
Lidnatost	102

	Strana
Poměr pohlaví	—
„ věku	103
Živnosti	104
Bydliště	—
Obyvatelstvo domácí a cizí	106
Vyznání	—
Pohybování obyvatelstva	107
II. Národnost	109
Pole české národnosti	111
Pole německé národnosti	—
Židé	115
III. Výroba přírodnin:	
Hornictví	116
Rybářství	118
Lesnictví	—
Polní hospodářství	120
Zahradnictví a sadařství	127
Dobytěk	128
IV. Průmysl.	
1) Šlechtění surovin z oboru hornictví:	
Šlechtění kovů	133
Výrobky porcelánové a bliněné	138
„ skelné	139
„ chemické	140
2) Šlechtění surovin z oboru polního ho- spodářství:	
Tekutiny kvašené a lihoviny	142
Vyrábění cukru z buráku	143
Olejnictví	144
Výrobky lněné a konopné	—
„ bavlněné	145
„ vlněné	147
3) Rozličná jiná odvětví průmyslu:	
Papírnictví	149
Výrobky dřevěné	150
Proutěné nádoby	151
Kože a kožešiny	—
Kloboučnické a plstěné zboží	—
Mydlářské a svičkářské výrobky	—
Mlynářství	—
Knihotiskářství, kamenotiskárny a mědi- ryjectví	152

V.	Prostředky spojovací:	
	Silnice	154
	Železnice	—
	Plavba	156
	Pošty	—
	Telegrafy	157
VI.	Obchod	—
VII.	Církev:	
	Katolická	159
	Evangelická	160
VIII.	Školství:	
	Národní školy	161
	Gymnasia	162
	Reální školy	164
	Politechnický ústav	165
	Universita	—
	Theologické ústavy	166
	C. k. hornická akademie	—
	Hospodářské školy	—
	Ústavy pro umění a hudbu	—
	Ústavy obchodnické	—
	Jiné zvláštní ústavy	167
	Opatrovny	168
	Spolky pro vyšší vzdělání	—
IX.	Časopisectví	169
X.	Ústavy společenské opatrnosti	170
XI.	Správa zemská	173
XII.	Finance	176
XIII.	Výbor zemský	178
XIV.	Ústava	179
	Diplom říjnový a patent únorový	183
	Řád zemský pro království České	186
	Sněm český	—
	Řád volební pro sněm český	188
XV.	Základní zákony a hlavní prameny práva veřejného v království Če- ském a v zemích koruny České	197
XVI.	Státní smlouvy vzhledem Čech	202
XVII.	Manství a statky koruny České	204
XVIII.	Panovník	210
XIX.	Erb království Českého	212
XX.	Důstojnictvo zemské	213

C.

Dějepis.

I.	Dějiny politické	214
	1) Úvod	—
	2) Stručný přehled dějin starých:	
	Doba předslovanská	220
	Věk slovansko-pohanský	221
	Čechy křesťanské	222
	Čechy knížecí a královské s převahou ještě řádův slovanských	224
	Královská říše Česká s převahou řádův feudálních	228
	3) Dějiny doby střední:	
	Původ a počátky rozbrojův církevních	243
	Věk Poděbradský	250
	„ Jagjelovský	254
	Čechy pod prvními panovníky z rodu Habsburkého až do převratu za Ferdinanda II.	259
	4) Dějiny věku nového:	
	Od obnovení zřízení zemského až do ztracení Slezska	269
	Od ztracení Slezska až do nynějšího času	273
	5) Vnitřní a zevnitřní poměry za rozličných dob:	
	Vzrůst říše České	285
	Rozdělení země České	300
	Děje poměrův národnosti v Čechách	304
	Poměr koruny České k Německu	316
	České právo	328
II.	Dějiny církevní	347
III.	Dějiny jazyka	385
IV.	Dějepis literatury	410
V.	Dějiny výtvarných umění	444
	Štavitelství	445
	Rezbářství	469
	Malířství	476
VI.	Dějiny české hudby	521
VII.	Děje hornictví českého	521

	Strana
VIII. Zemědělství:	
1) Polní hospodářství čili rolnictví	531
Chov dobytka	538
Inářství	539
Šafránictví	540
Racionální hospodářství a hospodář- ský průmysl	542
Zrušení poddanosti a vyvazení po- zemků	545
2) Štěpařství	548
3) Zahradnictví	554
4) Vinařství	556
5) Chmelařství	558
IX. Včelařství	559
X. Hedbávnictví	—
XI. Rybářství	561
XII. Lesnictví a myslivost	564
XIII. Řemesla a průmysl	571
XIV. Český obchod	585

— KNIHY ČESKÉ —

nákladem kněhkupectví: **I. L. Kober v Praze**
vydané a k dostání ve všech řádných kněhkupectvích
jakož i u našich jednatelů:

(Ceny v rak. čísle.)

- BALCAR, Jos.:** **Všeobecný počítář pro školu a**
tíle plánu prof. J. Baldy sepsal —. 254 str.
Sešitý 90 kr., vázaný 1
- BALDA, Jos. a POKORNÝ, Mart.:** **Základy**
technologie. Se 24 vyobrazeními. 268 str. 8
1 zl. 12 kr., váz. 1 zl. 24
- CTIBOR, P., Josef, c. k. profesor na gymnasiu**
Písku: Liturgika pro gymnasia a školy
almé. 152 str. Seš. 70 kr., váz. 80
- Česke zpěvy.** Sestavili J. T. a J. V. M. Nové
ciné vydání. 404 str. Sešité 1 zl., vázané 1 zl. 24
- GREGR, Dr. Ed.:** **O zvířatech a látkách zvíř**
cích v prmyslu a řemesle upotřebených
J. O každ. 8 13 vyobrazeními. 114 str. Seš. 42 kr.
váz. 50
- HANUŠ, J. J.:** **Bájeslovný Kalendář slovanský**
čili porůstátky pohanské-sváterních obřadův Slo-
venských. 264 str. 1 zl. 60
- HATTALA, Mart.:** **Obrazec Azbuky.** 4
- HELLMUTH, Arnošt:** **Mezi vyskřisením. 1848**
1860. Kronika dvanáctiletí Rakouska. Vzdě
Václav Pravda. 416 str. 1 zl. 56
- KLUMPAR, J. K.:** **Skladba jazyka latinského**
Pro nižší gymnasia 224 str. Sešitá 30. kr., váz.
ná 90
- KOBLISKA, Alois:** **Elementar-Buch der latei**
nschen Sprache mit deutschen und böhmischen U
bungsaufgaben für die I. Gymnasialklasse. Zve
Auflage. 231 str. Seš. 80 kr., váz. 90
- KODYM, F. S.:** **Úvod do tělovědy člověka.**
60 vyobraz. 180 str. 60
- KREJČÍ, Jan:** **Přirodopis kovů a jejich**
120 str. Seš. 36 kr., váz. 42
- KVĚT, Dr. F. B.:** **Staročeská mluvnice.** 129
Sešitá 1 zl. 12 kr., vázaná 1 zl. 30
- LÁNYI, Dr. K.:** **Dějiny starověkého lidstva**
Latinské vydání. 730 str. 1

16

2

1

2

3

4

5

17

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

FL
7-9-61

DB
204
R5

Rieger, František Ladislav
Čechy

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

